De Saksenspiegel in Nederland

Editie Barthold Jacob Lintelo de Geer van Jutphaas

bron
B.J.L. de Geer van Jutphaas (ed.), *De Saksenspiegel in Nederland*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1888

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_sak001saks02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

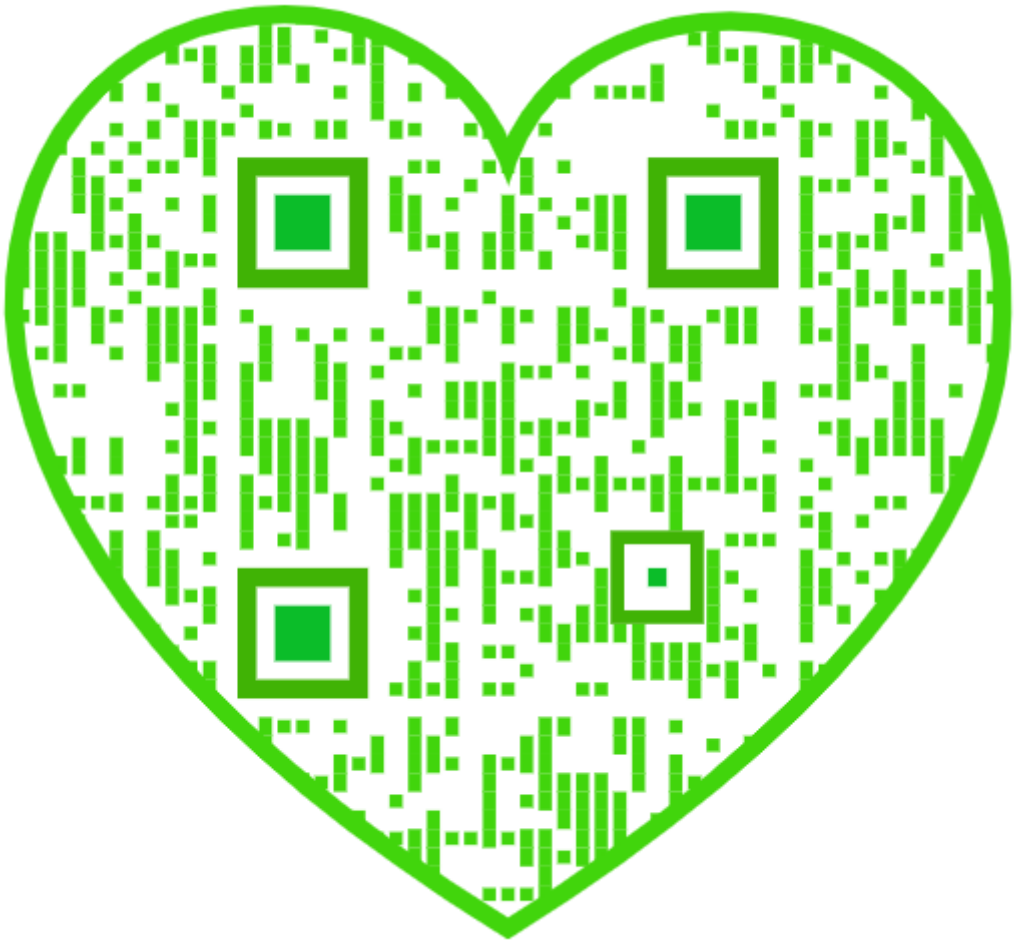

I.
Oudere tekst.

Voorbericht.

Dat de Saksenspiegel eene plaats inneemt onder de bronnen van ons oud-vaderlandsch recht, zal wel door niemand betwijfeld worden, die zich herinnert hoe nauw het daarin beschreven recht verwant is met datgene wat bij ons als algemeen recht, nevens de bijzondere land-, stad- en dijkrechten, in de laatste helft der middeneeuwen gegolden heeft. Immers de gewoonten en voorstellingen, waaruit de rechtsgebruiken en regelen zich bij de volken van Duitschen stam vormden, waren oorspronkelijk gemeen aan alle volken van Germaanschen oorsprong, en hoe ook onder allerlei omstandigheden gedurende het verloop der tijden in bijzonderheden gewijzigd, de rechtsbeschouwingen en gebruiken behielden gedurende het geheele tijdvak der middeneeuwen bij alle stammen nog steeds de meest duidelijke kenteekenen van verwantschap, zij bleven de gemeenschappelijke grondslag waarop zich bijzondere en plaatselijke rechten en gewoonten als uitzondering of aanvulling ontwikkelden, en eerst de overwegende invloed van vreemde rechten verduisterde en verdrong ten laatste de beteekenis en kracht van het vroegere volksrecht. Geen wonder dus dat de Saksenspiegel zoo spoedig bij alle volken van Duitschen stam werd verspreid en al terstond grooten invloed verkreeg. In dit rechtsboek toch, al

was het in de eerste plaats voor Saksen bestemd, werd het eerst het algemeene recht, zooals het in de volksovertuiging leefde en in de gerichten werd toegepast, omschreven. Naar mate dan ook in ons vaderland, vooral in het oostelijk gedeelte, nog diezelfde voorstellingen en gebruiken bestonden die in dit geschrift waren beschreven, moest het ook daar de aandacht trekken en waar de betrekking tot het Duitsche rijk het langst voortleefde, waar de vroegere rechtstoestanden het minst waren veranderd, waar de vreemde invloed nog niet was doorgedrongen, kon dit rechtsboek niet zonder invloed blijven toen het eenmaal ook daar bekend was geworden. Dat dit werkelijk het geval was, blijkt uit de bewerkingen die het daar onderging.

Reeds in de 14de eeuw was het daar in zijn oudsten vorm bekend, vóór dat het nog de talrijke bijvoegingen had verkregen waardoor het aangevuld en vermeerderd werd. Daarna kwam het rechtsboek weder in dien vermeerderden vorm en met de glosse van VAN BUCH tot ons over en werd toen op nieuw in ons vaderland bewerkt en verspreid. Toen ik mij voorstelde dit rechtsboek, zoo als het hier te lande bekend was, uit te geven, meende ik eerst het voorbeeld van HOMEYER te kunnen volgen en de beide teksten zóó te vereenigen dat de latere bijvoegingen slechts door anderen drukvorm van den oorspronkelijken tekst zouden worden onderscheiden. Weldra echter bleek dit, bij vergelijking der handschriften, onmogelijk, omdat de beide bewerkingen van den Saksenspiegel, zoowel in zijn oorspronkelijken als later in zijn vermeerderden en geglosseerden vorm, geheel van elkander onafhankelijk bleken, en zoo zeer verschilden dat ieder wel afzonderlijk moest worden uitgegeven. De bewerker der laatste schijnt de eerste zelfs niet gekend te hebben. Deze ontstond wel in Gelderland of Overijssel, de latere in Groningen of in den omtrek, eerst in Noord-Holland ontmoetten zij zich beiden.

Voor de Hollandsche bewerking van den oorspronkelijken Saksenspiegel zijn door mij drie handschriften en de afschrif ten van een vierde, door BONDAM en VAN WIJN gemaakt, gebruikt. Dat daarbij het handschrift van de koninklijke bibliotheek in den Haag ten grondslag moest worden gelegd sprak van zelf. Dit toch is met de meeste zorg geschreven, bevat de minste schrijffouten en uitlatingen en is het meest volledig.

Het is op dun perkament in 4° zeer duidelijk geschreven in twee kolommen, en niet alleen aan het begin van land- en van leenrecht door eene miniatuur teekening versierd, maar ook begint elk artikel met eene gekleurde en met goud afgezette letter, terwijl de opschriften rood zijn geschreven, wel een bewijs dat het voor een aanzienlijk heer bestemd was, die op eene sierlijke uitvoering prijs stelde. Van de vroegere bezitters blijkt echter niets, dan dat het aan VAN ALKEMADE heeft toebehoort. Ook bevat het geenerlei aanwijzing omtrent den tijd dat het geschreven werd, maar naar het schrift schijnt het tot het einde der 14de of het begin der 15de eeuw te behoren. De tekst is Hollandsch en wijst dus op het graafschap Holland of op het Nedersticht als woonplaats van den schrijver. Naar dit handschrift is de tekst afgedrukt en nimmer is er van afgeweken, ook niet om taalfouten te verbeteren, dan waar de schrijver zich duidelijk bleek verschreven te hebben en eene betere lezing in een ander handschrift werd gevonden, dan is echter de lezing van dit handschrift steeds in de noot aangegeven onder de letter A.

Zeer verwant met dit handschrift is dat hetwelk op de bibliotheek te Berlijn thans berust en vroeger aan VAN WIJN en DE LANGE VAN WIJNGAARDEN toebehoorde. Deze overeenkomst niet slechts in vorm en versiering maar ook in schrift en taal deed HOMEIJER gissen dat beide handschriften van denzelfden schrijver zouden kunnen afkomstig zijn. Toch verschillen hier en daar de opschriften die boven de artikelen geplaatst zijn. Van dit handschrift berusten twee afschriften op de Koninklijke bibliotheek. Het eerste, door den hoogleeraar BONDAM gemaakt bevat slechts de eerste 57 artikelen, het andere van VAN WIJN is volledig, Zoo ver BONDAM'S afschrift gaat, vergeleek ik het en duidde dit door B. aan, voor het vervolg gebruikte ik VAN WIJN'S afschrift, en wees het door W. aan. Verschillende verbeteringen van het handschrift A. konden er aan ontleend worden, sommige misstellingen echter heeft W. met A. gemeen.

Het door C. aangewezen handschrift is op papier in het laatste gedeelte der 15de eeuw in Noord-Holland in kl. 8vo geschreven. De artikelen zijn door opschriften en een roode voorletter onderscheiden. Het is een slordig afschrift van een ouder handschrift, waarbij de afschrijver zich om den zin niet bekommerde maar haastig zijn taak wilde voleindigen; woor-

den en gedeelten van volzinnen worden weggelaten, vooral waar hetzelfde woord terugkeert. Van art. 233 af is het schrift wel netter en de tekst correcter, maar of daar soms een ander afschrijver heeft voortgeschreven, durf ik niet beslissen. Bij het opgeven der verschillende lezingen van dit handschrift heb ik natuurlijk de uitlatingen, waar die klaarblijkelijk alleen aan de haast des afschrijvers te wijten waren, en zijne schrijffouten niet vermeld, maar daarentegen alles opgegeven wat eenigszins kon strekken om den tekst te doen kennen dien hij voor zich had. En dat te meer, omdat die tekst dikwijls meer of minder verschilde van dien in A. bewaard en een streven naar verduidelijking verraadde dat dien geschikter moest maken voor gebruik. Ook is de verdeeling der artikelen anders, de opschriften zijn uitvoeriger en de tekst is hier en daar door omschrijving opgehelderd, minder bekende woorden zijn door meer in Holland gebruikelijke vervangen, sommige uitlatingen van volzinnen schijnen dan ook wel hun grond daarin te vinden dat de bewerker die of overbodig achtte of niet meer verstond. Bij deze is dan steeds het laatste woord opgegeven, waarbij de tekst van A. verlaten werd en het eerste waarmede er toe werd teruggekeerd.

Eindelijk het handschrift door O. aangeduid is in klein 4°. op zwaar papier geschreven in doorloopende regels. Het begin is waarschijnlijk verloren, zoodat de praefatio rythmica ontbreekt die bij dezen tekst steeds wordt aangetroffen, de ongenommerde artikelen loopen zonder opschriften door, slechts door een rooden voorletter aangewezen. Van tijd of plaats waar het geschreven zou zijn blijkt zoo min als van vroegere bezitters. Uit het schrift schijnt te blijken dat het gelijktijdig ongeveer is met A., hetzij dan dat het nog tot de 14de eeuw behoort, hetzij dat het in het begin der 15de geschreven is, ook de tekst en de afdeeling der artikels komt veelal met A. overeen, de taalvorm echter schijnt op een oorsprong in het Oversticht te wijzen. Bij de vergelijking heb ik alleen die verschillende lezingen opgegeven, die of ter verbetering van A. konden dienen of voor den zin of voor de kenschetsing van den tekst eenigszins belangrijk waren. Schrijffouten, uitgelaten woorden, en dat komt dikwijls genoeg voor, en dialectische verschillen heb ik niet opgeteekend. Het handschrift A. komt in HOMEIJER'S *Deutschen Rechtsbücher* voor onder n°. 3, het andere, waarvan B. en W. afschriften zijn,

onder n°. 374. De beide handschriften O. en C. bleven HOMEIJER onbekend en bevinden zich in mijn bezit. Over deze en de andere gaf ik reeds bericht in de verhandeling over den *Saksenspiegel in ons vaderland*, in het *Rechtsgel. Magazijn*, 1888 bl. 45 en v.

Daar de opschriften boven de artikels van de afschrijvers afkomstig zijn, omdat de oorspronkelijke Saksenspiegel die niet had, zoo heb ik mij tevreden gesteld, die te geven zoo als zij in handschrift A. voorkomen, zonder daarbij ook die telkens uit B. en W., die er betrekkelijk weinig van verschillen, en die uit C., die geheel anders zijn, op te geven, daar zij voor het verstand van den tekst geheel waardeloos zijn. Zij leeren ons alleen dat de schrijver van C. of liever zijn voorganger den tekst beter verstond dan de andere afschrijvers.

Eene vergelijking met den oorspronkelijken tekst van dit rechtsboek zal aanwijzen, dat het reeds, om tot den vorm te komen, waarin het nu voor ons ligt, onderscheiden stadien had doorloopen. B.v. de laatste zin van art. 2 luidde wel eerst, als in het oorspronkelijke: ‘Daerom sien si hem daer voer alle die, dien gerechte van Gods halven bevolen si, dat si also rechten als Gods toren ende syn gherichte ghenadichlyc over hem vergaen moeten.’ Daaruit ontstonden de lezingen nu in A. en C. uitgedrukt, en dergelijke voorbeelden zouden er meerdere kunnen aangewezen worden. Daarom scheen het echter niet noodig telkens op het verschil met den oorspronkelijken tekst te wijzen. Dit zou den omvang der aanteekeningen aanmerkelijk hebben vermeerderd, terwijl die tekst toch zoo algemeen bekend is dat hij die belang in de vergelijking stelt, daartoe gemakkelijk in de gelegenheid is. De aanwijzing bij ieder artikel van de daarmede overeenkomende algemeen aangenomen artikelen in HOMEIJER'S uitgaven scheen hiervoor voldoende. Door vergelijking zal dan ook meer dan eene plaats, die hier misschien nog duister is gebleven, meer helder worden. Zou men evenwel dit telkens hebben aangewezen, het gevaar lag voor de hand dat men een kritische commentaar op den tekst zou moeten leveren, die hier toch niet op zijne plaats zou zijn geweest, waar het gold den Saksenspiegel, zoo als hij in dezen vorm, in ons vaderland eenmaal gangbaar was, bekend te maken.

Een belangrijk onderzoek zal het nu zijn in hoever sporen te ontdekken zijn van het gebruik van dit rechtsboek in onze

vaderlandsche rechtsbronnen, en van den zamenhang tusschen hetgeen hier wordt opgegeven en hetgeen in sommige streken van ons vaderland gegolden heeft. Zoo verdient Art. 17 vergeleken te worden met VON RICHTHOFEN, *Fris. Rechtsq.* p. 33, VON WICHT, *Ostfr. Landr.* p. 123, Art. 160 met DE GROOT, *Inl.* III. 28 § 15, en deze voorbeelden zouden gemakkelijk te vermeerderen zijn.

*

(Tekst)

(A)

God hadde die zassen wel bedacht,
Sint dit boec in duutsche is ghebracht
Den luden algemeine;
Doch is die [2]) herde clene,
Die Gode so eren
Dat si horen vlyt an Gode keren.
Een cleyne [3]) werret mi dar an,
Des ic ghebetren niet en can,
Dat is oft een verlerer leret.
Ende hi evel daer an meerred [4]),
Die dede grote zonde
Want menich, of hyt conde,
Gheerne scade dade.
Wie gheerne ic Gode bade
Dat dit boec conde elc goet man,
Onrechten luden ics niet en gan.

(C)

[1]) **G**od hevet die sassen wel bedacht,
Sint dat dit boec in dietsch is ghebracht
Den luden al ghemeyn.
Doch is der harde cleyn,
Die Goede al soe eren,
Dat sy haer sijn an Goede keren.
Een luttel warnet my daer an,
Des ic niet ghebeteren kan,
Of diet den bosen leret
Dat quaetheit daer van meret
Ende doet groote sonde.
Want menighe, of hi conde,
Gaerne den lude schade an dede.
Hoe gaerne ic Gode bede,
Dat dit boeck conde elck goet man,
Onrechten luden icx niet en gan.

* 1) Tekst van C. Een opschrift komt in geen der handschriften voor. In O ontbreekt de geheele praefatio rythmica.
2) der B.
3) clene B.
4) meerret B.

*

Hier beghint dat prologhe van den spieghel van Zassen.

(A)

So hoe onrecht si der man,
Can hi hem des wel verstan
Dat hi mit rechte can ghevromen,
Ende can hi des [1]) in ende comen,
Gheerne hijs ghenietet.
Mer rechtes hem dicke verdrietet
Ende doncket selden goet
Recht, waert hem scade doet
Ende hoertet ongheer [2]) zaen.
Dat recht nieman leren en can
Dat die luden [3]) allen wel can bevallen.
So wie hem rechtes versteet,
Wien lief, wien leet,
Wien scade ofte vrome,
Emmer hi daer na gome.
Dat hi rechte spreke ende ware

(C)

Soe wye onrecht doet een man,
Ende dan wel heeft verstaen
Dat den man syn recht sal comen,
Mach hys dan ten einde vromen,
Gaerne is ghenietet,
Om dat hem recht verdrietet
Ende niet en dunket goet.
Waer dat recht schade doet
Men hoorret niet gaerne zan.
Dat recht gheen man leren kan
Dat den luden allen
Wel can ghevallen.
Soe wie he rechters verstaet,
Soe wie lief ofte leet,
Oec wie dat scade ofte wrome,
Of wat hem daervan come,
Hy spreecht recht ende waer.

* 1) hi dan des B.
2) ongheerne B.
3) den luden B.

*

(A)

An rechte hi nieman en spare [1]),
Die wile hi spreken wille,
Of hi zwighe stille.
So waer hi buten deser lere gaet,
Hi spreket lichte des hi lachter haet,
Ende doet zonde teghen God,
Want hi breket Gods ghebot
Wanneer hi rechte verkeret.
God [2]) ons selven leret
Dat wi rechte syn alle,
Want onrecht is onse misvalle.
Goede lude menich daer toe:
Oft come also
Dat u beyeghene rechtes wat,
Dat myn domme sin vergheten hat
Ende daer dit boec niet af ne lere,
Dat mallyc sinen [3]) sinne daer toe kere,

(C)

An recht hy nyemant een spaer
Die wile dat hy spreken wille
Of hy swighe stille.
Soe wie wt mynre lere gaet,
Hy sprecket licht dat hy laster haet.
Oec dat hy sonde weder God,
Wanneer hy broket syn ghebod.
Soe wie recht verkeret,
God ons selven leret
Dat wy gherecht syn alle
Ende onrecht ons ontvalle,
Goede lude maec ic daer toe,
Oft hem ghevalle alsoe
Dat hem vercome anders wat,
Dat myne domme sijn vergheten haet
Ende daer dit boeck niet van en leert,
Dat elck zyn sijn daertoe kereit,

* 1) Deze regel is in A uitgevallen.
2) Ende God B.
3) sin B.

*

(A)

Hoe men dat te rechte besceide
Ende sette [1]) dat na niemans lieve noch leide
Noch om toren noch omme ghiften, sone blende
Dat men u van rechte ghewende.
Dat recht en heb ic selve niet onderdacht.
Ic hebt van ouderen an ons ghebracht,
Van onsen goeden voervaderen.
Mach ic oec, ic wilt bewaren,
Dat myn scat inder eerde
Mit mi niet en verweerde.
Van Gods halven die ghenade myn
Sal al der werelt ghemeyne syn.
Const is een edel scat,
Ende also ghedaen
So wie se allene wil haen
Si minret hem dagelixe [2]),
Des versinne die wise sich
Ende wese milde des [3]) hi can.

(C)

Hoe dat hy te rechter bescheide
Siet dat is niemans liefte of leide
Noch ghift noch toerne soe en blende
Dat men u van recht yet wende.
Dat recht en heb ic niet ghedacht.
Het hebben van outs haer ghebracht
Onse goede voer waren.
Mach ic oeck, ic wil bewaren
Dat myn staet in der aerden
Voert meer yet verwaerde.
Van Goeds weghen die ghenaden syn
Sal alder werelt ghemene syn.
Const is een edel scat ende wel ghedaen,
Zoe wyse wil allene haen
Sy myndert in hem daghelike.
Dit verstae arm ende rike
Ende wese milde des hy can.

* 1) settet B.
2) daghelike B.
3) wes B.

*

(A)

God die men ergheren niet en can
Hi hadde scattes vele begraven,
Hi sprac dat die rike den ermen sal laven,
Den sieken die ghesonde,
Na waren oirconde.
So ist ons nuttelyc
Dat een man wert consten ryc;
Want hi ander lude leret
Ende syn const daer an meerret [1]),
Ende die ghierighe behout daer clene,
Diese hebben wil allene.
So wien lief, wien leyd [2])
Wien vrome, wien salicheit,
So ist also ghewassen
Dat spieghel alre zassen
Sal dit boec syn ghenant.
Want zassen recht is daer in becant,
Ghelijc dat in enen spieghel die vrouwen

(C)

God den den carighen niet en gan
Dien schat, dien hy hevet begraven.
Die ryken sal den armen laven,
Die zieken die sonden,
Nae waren orconden.
Dus ysset ons wetelic
Dat een man wart consten rick;
Wanneer hy andren luden leret
Dat syn const daer van meret,
Ende die ghierighe behaelt cleyn
Diese hebben wil alleyn.
Soe wie lief, soe wien leit,
Wien vroem ofte salicheit,
Ys dat aengewassen.
Een spieghel alre sassen
Sal dyt boeck syn ghenaemt,
Want sassen recht hyer wart bekant,
Als in een spieghel die vrouwen

* 1) meret B.
2) wie leyt B.

*

(A)

Hore aensicht mogen scouwen.
Goede lude menich daer toe
Siet dat ghi trecht nuttet [1]) soe
Dat u tonneren niet en mista
Ende oec dan eerliken verga,
Dat u niet en rouwe die vaert,
So wanneer God dat spieghel omkeert
Ende ons menghet mitter eerden
Ende ons lonen sal na weerden.
Edel helde, merct bi dat
Naden daghe volghet die nacht.
Die dach is oec in ons ghewand,
Ons leget die avont op die hant.
So wie na desen boeke
Vraghe ende soeke,
Of hem daer an yet misvalle,
Des ne doe hi thant ghene claghe,
Mer weghe die zake na sinen sinne,

(C)

Haers selves aensicbt schouwen.
Alle den luden maen ic daertoe
Dat sye dit boeck nutten al soe,
Als dat hem ter eren niet myshaghe,
Ende hem oec eerliken stae.
Dat hem niet een rouwe die vaert
Want God die spieghel ommekeert
Ende slaet totter aerden
Ende lonen sal naer onssen werden.
Stoute heelde, weset bedacht,
Na daghe volghet die nacht.
Die dach is oeck an ons ghewant,
Die avont comt ons op die hant.
Soe wie in desen boeken
Yet vraghent ofte soeket,
Of daer hem yet mishaghet,
Des en doe hy te hant gheen claghe
Ende merke die sake in sinen zijnne,

* 1) nutte A.

*

(A)

Na den eynde ende na den beghinne,
Ende bevraghe hem dan mit wisen luden
Die die waerheit connen beduden
Ende oec hebben zede [1])
Dat si recht syn daer mede,
Of hi an dien dan
Dat betre bevaren can.
Ic rade hem dat hi hem al mit alle
Daer an behalde,
Want dat vele wiser lude leren
Die hem an tgoede keren
Is beter dan [2]) tmine allene si,
Een ander merket oec daer bi
Dat nyemannes mont
Bet daertoe en stont,
Hoe hi den luden [3]) ghemeyne,
Beide groot ende cleyne,

(C)

Na den einden of na beghinne,
Ende bevraghe hem mit wisen luden,
Die die waerheit connen beduden,
Ende oeck hebben die sede
Dat sy gherecht syn daermede,
Of haer enijghe dan
Beter recht vinden kan.
Ic rade hem allen balden
Dat sy daer an hem halden,
Want bed wyser luden leren
Doet an Gode keren,
Is beter dan myn enes sy.
Market oeck mede daer by
Dat nie nyemans moet
Bat daer toe een stoet,
Hoe hy die luden ghemeyn,
Beide groet ende cleyn,

* 1) den zede B.
2) dat A.
3) luyden B.

*

(A)

Rechtes brochte an conde,
Nadien hi hem verstonde,
Dan doet die mont myn.
Des gheeft orconde dit boecskyn.
Groot anxt gaet mi an.
Ic vruchte dat menich man
Dit boec sal willen meerren
Ende tien des an mich,
So weets mi God onsculdich,
Die [1]) die nieman en can bedrieghen
Die weet wel dat si liegen.
Des en can ic niet bet bewaren,
Mer alle die onrechte varen
Ende werken [2]) an desen boeke,
Dien sende ic dese vloeke.
Ende valssche hier toe scriven
Die masersocht [3]) moet hem becliven

(C)

Des rechtes brocht an conde,
Nae dat hy hem verstonde,
Dan doet die mont myn.
[Beide groot ende cleyn] [4])
Die oercond dit boekelkyn.
Groiten anxt gaet my aen.
Ic vruchte dat enich man
Dit boeck sal meren butten my,
Soe weet God dat onschuldich sy,
Dien gheen man kan bedrieghen,
Die weet, weet wel dat sie lieghen.
Des en can ic niet bewaren
Alle die onrecht waren.
Ende weruven an desen boekyn,
Dien sendic dese vloecken.
Ende wye valsche daertoe scriven
Die lase sucht moet hem becliven,

* 1) dien B.
2) wermen B.
3) mansersocht A.
4) Deze regel behoort hier niet.

*

(A)

Also si yesi dede van Helizeus ghebede,
Daer naaman of wert verloest.
God heylant ende troest
Die rechte so an hem, dat
Dats hem een ander hoede te bat.
So, wie des duvels an ende
Wil wesen, die sende
Hem die [1]) orconde
En vare [2]) tot ter hellen gronde.
Die noch wert onrechte wel becant
Als een copren penninc in der hant,
Wanneer hem bliket syn rode scyn
Manc [3]) penninc die gave syn,
Ende dat witte wert afgheveecht,
Aldus wert onrecht verleecht,
So wanneer men syn eynde besoeket
Voer Gode is hi vervloeket

(C)

Ghelyc als yhesu dede
Van Helyseus ghebede,
Daer niet man of wart verlost.
God heyland ende troest
Die rechtet dan an hem alsoe,
Dat die ziel mit den lyf wart onvro.
Soe wie des duwels sonder ende
Wesen wil, die sende
Hem desen oerconden
Ende vaer ter hellen gronden.
Noch waert recht wel bekant
Als een copere pennic in die hant,
Wanneer hem blicht syn rode schyn
Onder penninghen die goe syn,
Ende dat wyt wart af gheveghet.
Alsoe wart recht verleghet
Wanneer men dat einden besteket.
Voer Gode sy vervloeket

* 1) dit B.
2) Varens A.
3) Want B.

*

(A)

So wie onrecht gheerne sterke
Of nuttet tot desen werke.
Daer ic langhe omme hebbe ghedacht
Ende doer God te zamen hebbe ghebracht.
Nu dancket alghemeyne
Die van Valkensteyne,
Greve Hueyer [1]) is hi ghenant [2]),
Dat an duutssche is ghewant
Dit boec is doer sine bede.
Eyke van repegouwe [3]) ic dede.
Ongheerne ict oec anequam
Doe ic oec vernam
So groot des heren ghere,
Doen hadde ics ne ghene ghere
Des heren leen [4]) mi gaer verwan
Dat ic des boekes began,
Des mi vele was onbedacht,

(C)

Soe wie onrecht sterke
Of valsche doe tot desen werke.
Daer om ic langhe heb bedacht
Ende daer God te samen hebben gebracht.
Nu soe danket al ghemeyne
Dien van Valkensteyne,
Die grave Hoeyer is ghenant,
Dat dit in Dietsche is bewant,
Dat door synen bede
Eyke van Rypen gouwe dat dede.
Niet gaerne hy daer toe een quam;
Doen hy echter vernam
Soe groets heren wille,
Doe en was daer gheen schilde.
Des heren lieve hem verwan
Dat hy des boekes began
Doen hyt had in latyn ghebracht

* 1) Hoyer B.
2) Dit woord ontbreekt in A.
3) Kepegouwe A.W.
4) lene B.

(A)

Doe ict in latine hadde ghebracht
Sonder helpe ende sonder lere.
Doe docht mi so swere
Dat ict in duutssche wande
Ten lesten ic mi doch ghenande
Des arbeides ende dede
Des greven Hoeyeres bede.

(C)

Doe was hys al ombedacht
Sonder hulp of sonder lere
Het duechte hem wel swere
Dat hyt in Dietsche woer wende
Ten lesten hy hem ghewende
Des arbeyts ende dede
Des graven Hoyers bede.

*

Hier beghint dat spieghel van Zassen. II.

[1]) Des heylighen gheestes minne, die ghesterke minen sinne. [2]) Dat ic recht ende onrecht den Zassen besceyde na [3]) Gods hulden ende nader werelt vromen. Des en can ic allene niet gedoen. [4]) Daeromme bidde ic te hulpen alle goede lude die rechtes gheren of hem enich recht beieghene, dat myn domme sin verghetet ende daer dit boec niet of en spreket [5]), dat si dat recht besceiden [6]) na haren sinne, so syt rechtest weten [7]). Van rechte ne sal nieman wesen [8]) om lieve noch om leyde, noch om toren noch om ghift. God is selver recht. Daerom is hem recht lief. Daer omme senden si hem voer alle die gherechte die hem van Gods halven bevolen si. Dat wi alzo rechten als Gods toren ende sijn gherechte ghenoechlyc over ons vergaen moete [9]).

Hoe god eerste makede [10]) *hemel ende eerde.* III.

God, die daer is beghin ende eynde alre dinghe, die makede [11]) eerst hemel ende eerde. Ende maecte den menssche binnen eertrike ende setten in dat paradys. Die brac den hoersam [12]) ons allen te scaden. Daer omme ghinghe wi erre [13]) als die

* 1) Ontbreekt in O.
2) die moet mijn sijnnen sterken. C.
3) dat ic den luden recht ende onrecht lere tot C.
4) des ic niet alleen volbringhen en mach C.
5) of hem enighe reden voer come daer dit boeck niet of een spreket C.
6) wysen C.
7) als sy recht waerdelichten comen C.
8) want nyeman ieghen recht wezen sal C.
9) Daer om is hem recht lief, daerom alle den ghenen dien recht bevolen is, die sien dat sy hier soe rechten, als dat sy goeds recht ghenadelicke over hem gaet.
10) maecte eerst B.
11) maecte. B. maechte C.
12) dat ghebod C. waar o.a.t.s. ontbreekt.
13) dwaelden wy C.

* herdelose scape, ont an die tijt dat hi ons [1]) verloeste mit synre maertelie. Nu wi oec bekeert syn ende ons God weder gheladet [2]) heeft, nu laet ons houden sijn ghebot, dat ons sine wyszaghere hebben gheleert ende goede gheestelike lude, coninghe ghesat hebben, Constantyn ende Kaerle [3]).

Van den weerliken zweerde ende van den gheesteliken. III. (Hom. I. 1.)

Twee zweerde liet God op eertrike te bescermene mede die kerstenheit. Den pauese is beset [4]) dat gheestelyc, den keyser dat weerlike. Den paeus is oec besat te ridene te besceydenre tijt [5]) op enen blancken [6]) peerde ende die keyser sal hem den steghereep houden, dor dat die sadel niet en winde [7]) Dit is die beteykenisse. So wat dien paeuse wederstaet dat hi mit gheesteliken rechte niet bedwinghen en can, dat dat [8]) die keyser mit weerliken rechte bedwinghe [9]), den paeuse hoersam [10]) te wesene. So sal oec die gheestelike ghewout helpen den weerliken rechte of et is bederf.

Wat een yghelic sculdich is te doen jaerlics. V. (I. 2.)

Iewelic kersten man is sinetplichtich ende sene [11]) te soekene driewerf in den iare, sint hi te sinen daghen ghecomen is, binnen daer hi in [12]) geseten is. Vryheyt is oec dryerhande. Scepenbare, die der biscope sineth soeken [13]), plichtaften des domproeste, lantseten der eertsscher priestere. Tot gheliker wijs sellense weerlike gherechte soeken. Die scepenen des greven over achte weken onder coninges banne. Leghet men oec een ghedinc wt om ongherechte van den rechten dinghe over

* 1) scape dat hi ons O. scapen tent ons God C.
2) geloest O genoedt C.
3) die gheboden die ons die lerers hebben gheleert ende connighen gheset hebben als Kaerle ende Constantyn C.
4) ghegeven of bevolen C.
5) tot enen seker tyt gheset C.
6) wytten O witten C.
7) om dat die stegerap niet en winde O. omdat den sael niet wrijghen en sal C.
8) sal C. dat die O.
9) dwynghen C.
10) onderdanich C.
11) ende sene ontbreekt O.
12) binnen den bisdom daer hi onder C.
13) solen soeken O.B.

* viertien nacht, dat sullen se soeken dor dat [1]) ongherechte ghericht werde. Hier mede hebbense voervanghen hoer eyghen ieghen den rechtere, dat alles dinghes van hem ledich is [3]).

Van den vronen bode te kiesene. VI. (I. 2. § 3.)

Die plichaften sijn oec plichtich des sculteten [4]) dinc te zoekene over ses weken van horen eyghenen. Onder deen moet men wel kiesen enen vronenboden oft die vronebode stervet; die lantseten, die nergent eyghen inden lande en hebben, die sellen soeken hores gogreven dinc [5]) over ses weken. Daer ende in yeweliker voghedyen sal die burmeyster vraghen dat recht [6]) ende des mensschen bloedende wonden ende alle ongherechte dat in hals of in lyf of in hant gaet of mit claghe voer gherechte niet begrepen en is. Anders en derf hi niet veerre wroeghen. Van vryheit hebbe ic allene gheseit dor dat [7]) niet meer vry en was doemen rechte sette ende onse vorderen hier te lande quamen.

Hoe die werelt eerst began, van den sevenen. VII. (I. 3.)

Obagenes propheteerde hier te voren [8]) dat ses werelde zouden wesen. Elke werelt bi dusent iaren staende. Nu is ons condich van der heyligher scryft, dat an Adam die eerste werelt began, an Noe die ander, an Abraham die derde, an Moyses die vierde, an David die vyfte, an Gods gheboerte die seste. Onder sevender sijn wi nu sonder ghewisse tale [9]). Tot dieselven wys [10]) syn die heerscilde wtgeleghet, daer die coninc den eersten heeft, die bisscop den anderen, die abte ende die abdissen den derden zint si der bisscope mannen worden sijn [11]).

* 1) daer dat O.
2) leit men enen rechtdach om onrecht dats te weten, om ghewelt, dat sal men soeken over viertien nachten op dat C.
3) quyt is C.
4) des schouten recht C.
5) greven dinc O goegreven recht C.
6) daer en iwelike loget die sal die boermeisters vragen dat recht O. aldaer ende tot allen sekeren recht daghen zoe sal die boermeysters den rechter an brenghen daer lude bloedighe wonden of alle brueken die an hals C.
7) daer dat O.
8) Orienes voerseide willeneer C.
9) sonder sekerheit C.
10) dier selver wijs O.B. Inder manieren C.
11) die bisscopen, abten ende abdissen dien anderen; die laghe vorsten die derde zint sy der bisscopen man gheworden syn C.

* Die vrye heren den vierden, die scepenbaer lude ende der vryer heren mannen den vijften Hore mannen voert den [1]) sesten. Also die karstenheit in der sevender werelt en ghene stadicheit en hevet hoe lange si staen sal, also en heeft men oec an den sevenden scilde of hi leenrecht of heerscilt hebben moghe. Die leyen vorsten [2]) hebben oec den sesten scilt an den sevenden ghebracht sint si worden der bisscope mannen also die heerscilt in den sevenden die staet [3]) also gaet die sibbe an den sevenden lede [4]).

Van zibbichheden. VIII. (I. 3. § 3).

Nu merket hoe ende waer oec die sibbe beghint ende waer si endet [5]). In den hoefde is besceyden man ende wijf toe staende die eerelyc [6]) ende rechtelyc to zamen comen zijn [7]). In des halses lede die kynder, die sonder twyinghe van vader ende van moeder gheboren sijn; is daer twyinghe an so en moghen si anden [8]) lede niet bestaen ende striken voert an een ander [9]). Onghetwiet broeder kynt dat staet in dien lede [10]) daer scouder ende erme te samen comen gaen [11]), also doet der zuster kynt. Die is die eerste sibbe-tale die men to maghen [12]) rekenet, brueder kynt ende suster kynt. In den elleboghe staet die ander. In der hand die driede. In den eersten lede des middelsten vinghers die vierde, - in den anderen lede die vijfte, - in den derden lede die seste, - anden sevenden staet een naghel ende niet een let. Daerom latet daer die sibbe ende heten naghelmaghe [13]). Die tusschen den naghel ende tusschen den hoefde hem totter sibben gherekenen moghen an [14]) gheliker

* 1) hoer mannen die onder hem syn den C.
2) die leen voersten O die laghe vorsten C.
3) toe staet O doe staet B.
4) Alsoe die heerscilt einde neemt in sevende, alsoe gaet oick die maechschap tot int sevende C.
5) Nu verstaet hoe die maechschap beghint of einde. C.
6) echt O.
7) te staen die wyttelyck vergadert syn C.
8) an dien B.
9) Het overige van dit artikel volgt na art. IX. C.
10) niet bestaen - an dien lede, ontbreekt in O.
11) te samen gaen O. te samen comen ende gaen B.
12) den magen O.
13) Daeromme heet ment naghelmaghe O.
14) komen an O.

* stat, die nemen dat erve ghelike. Ende die hem naest wtten sibben gherekenen [1]) mach, die nemet dat erve to voren.

Van broeder erve. IX.

Nemen twee broeder twee susteren, ende die derde broeder een vreemt wijf, hore kynder syn doch ghelike na, iewelic des anders erve te nemend [2]) of si evenbordich syn.

Van des alde vaders erve. X. (I. 5.)

Neemt die sone wijf [3]) bi syns vader leve die hem evenbordich is, ende wint die sone bi hare een kynt ende sterft daer na ende is hi onbedeelt van des vader erve, syn kynt nemet deel in des oudevader erve, ghelike sinen vadere in des vader stat [4]) al neemt hi oec enes mannes del. Des en mach der dochter kint niet ghescien dat hi ghelike deel neme der dochter in des oudevader of in der oudemoeder erve.

Van der zuster kint. XI. (I. 5. § 2.)

Die dochter, die in den huse is onbestaet, die en deelt sam niet hare moeder rathe mitter dochter die gheradet is [6]). So wat so oec erves an hore besterft dat moet si mitter dochter [7]) delen. Een wijf mach mit oncuusscheyt hores lives hore wijflike ere, [8]) crencken, hore recht en verliest si niet daer mede noch hore erve. Die pape neemt ghelike deel der suster inder moeder rathe, ende ghelike deel den broederen an eyghen ende an erve. So waar oec die vrouwe en ghenen broeder en heeft, dan enen pape, si neemt ieghen hem ghelike deel in den erve als in den rathen.

Van papen erve. XII. (I. 5. § 3.)

Van des papen goede na sinen doden en neemt nieman en ghene rathe, want et is al erve dat onder hem versterft. Die

* 1) gekomen O.
2) oerres igelick des anders erve off si C.
3) een wijf O.B.
4) ghelyc den oem in syns vaders stat C.
5) dat hoer kint van den oudevader of oudemoeder neemt ghelijc sijn moeij, C.
6) die neemt des moeders rade onbedeelt van den bestaeden dochter C.
7) suster C.
8) wyflye ere B.
9) verliesen of mynderen C.

* ongheraden suster [1]) en deelt niet mitten pape [2]), die kerken of provende heeft. Mit wilken goede so die man versterft, dat hyt allet erve.

Van den selven. XIII. (I. 6. § 2.)

So wie dat erve neemt die sal dor recht die scout gelden [3]), also verre als dat erve ende die varende have waret. Diefte noch roef noch dobbelspel en is hi niet sculdich te gheldene noch en ghene scout, dan die hi weder stadinghe ontfinc [4]) of borghe was worden. Die scout sal die erfnaem ghelden of hys gheinneret wert als recht is mit [5]) tween ende tseventich mannen, die alle vri scepenbaer syn of echt gheboren lude laten [6]). Men sal oec den erfnamen ghelden dat men den dode sculdich was. Dien scout die de man selven sculdich was dien en derf nieman inneren, hi selse bekennen of besaken. So wie so yet borghet of lovet hi selt ghelden. Ende wat hi doet hi selt stade houden, wil hys oec verzaken daer na hi ontvoeret hem mit sinen ede, so wat hi voer gherechte niet gheloeft en heeft [7]). So wat hi oec voer gherechte doet des vertughet hem die zacwoudich [8]) mit tween mannen ende die rechter sal die derde syn.

Van to tugen an mans lijf. XIIII. (I 8.)

So waer men oec eyghen ghevet of enen man tughen wil an syn lyf of an syn ghesonde of an sijn recht [9]), dat die man voer gherechte gheloeft hebbe of hem verdeilet hebbe, des moet die rechter selve sevende also ghedaenre lude, die hem ordel vinden, ghetuuch syn. Des vronenboden tuuch staet voor twee man [10]) of mens behoevet, daer men mit seven mannen tugen sal. Sine boete is twyvout [11]) ende sijn wederghelt na synre bort, sint der tijt dat hi te vronenbode ghecoren wert.

* 1) die suster die niet geheyelyct en is C.
2) iegen hoer broeder die priester is. C.
3) des doden schulden betalen C.
4) hij voir poirterre ontfaen heeft. C.
5) oft hem mit recht an gebrocht waer dat is mit C.
6) of achtbor ende laten O.
7) des hyt voer recht niet ghelyt een heeft C.
8) zaecwondinge O. anclagher. C.
9) an syn recht of an syn lyf of an syn gesonde B.C.
10) manne B.
11) boet is oec twivolt O.

*

Van recht dat enen man angheboren is. XV. (I. 16.)

Nieman [1]) en mach verwerven [2]) ander recht dan hem angheboren is. Versmaet hi oec sijn recht voer gherechte ende seghet hi hem tot enen anderen rechter [3]), des hi hem niet volcomen [4]) en mach, hi verlieset beide. So waer tkint is vri ende echte daer behoudet sines vader recht. Is oec die vader of die moeder dienst wyf, dat kint behout sulc recht als hem an gheboren is. Sterft die man sonder kynt, syn vader neemt syn erve. Ne hevet hi des vader erve niet [5]), et neemt syn moeder mit meerren rechte dan syn broeder. Vader ende moeder, suster ende broeder erve neemt die sone ende niet die dochter. So wanneer oec een erve verzustert ende verbroedert wert [6]), alle die hem ghelike daer na [7]) ghetien moghen die nemen ghelike daer an, et si man oft wyf Dese heten die zassen gahenerve [8]). Doch nemet des sones ende der dochter kint erve voer vader ende moeder ende broeder ende zuster, dor [9]) dat niet en gaet wt den bosemen die wile dat evenbordich boseme daer is; wie so den anderen evenbordich niet en is die en mach syn erve niet nemen.

Van des zwaven erftenisse. XVI. (I. 17. § 2.)

Die swaf en mach oec van wives halven en gheen erve nemen want die wive in [10]) haren gheslachte al erveloes syn ghemaket dor hoer voervaderen misdaet.

Van den selven. XVII. (I. 18.)

Drierhande recht hebben die sassen weder Kaerles wille, dat zwavessche [12]) doer der wive hat, ende dat andre, so wat die

* 1) Neman O. Die man A.
2) en vermet hem C.
3) vermet hem ander recht C.
4) niet bewysen C. hem, ontbreekt in B.O.
5) Ende heeft hi des vader erve niet O. Hevet hi gheen vader, het C.
6) verder come dan tot broeder of op suster C.
7) na daer toe B nae oen daer to O. nae syn die nemen dan erve ghelyc C.
8) Dit ontbreekt in C.
9) daer O.
10) die in O.
11) sy syn erveloes ghemaecht om misdaet wyl van horen ouderen C. erveloes syn doer oers vaders misdaet O.
12) Swaefsche. O. Swanes C.

* man voer gherechte niet en doet, oec hoe wittelic [1]) et si, dat hi dat [2]) mit synre onscout henen gaet [3]) ende mens hem niet vertughen [4]) en mach. Dat derde is dit dat men so recht voer gherechte niet en vint binnen zassen [5]), wilt een, sal se bescelden [6]) ende tiet hijs an syn vorder hant [7]) ende an die meerre menie ende wedervecht [8]) hi dat ordel, selve sevende weder andre sevende, so wat [9]) die meerre menie seghet die heeft dat ordel behouden [10]). Daertoe behelden [11]) si al hore oude recht, so waert weder die kerstenlike ewe ende weder onsen ghelove niet en was.

Van des Zwaven erffenisse. XVIII. (I. 19.)

Die zwaf neemt wel herwade ende erve boven die sevende sibbe [12]) verre op, dat hi bewisen mach dat hem die man van zweerth siden [13]) toe gheboren is, of also verre alse hi ghetughen mach, dat een syn voervader desgheens voervaderren of desgheens voervader sines voervaderen [14]) heerwade ghevordert hebben voer gherechte of ghenomen. Die zwaven bescelden [15]) wel ordel onder hem selven binnen zwavesschen aert ende tien des an den ouderen [16]) zwab, ende dien moeten si benoemen [17]), ende an die meerre menie te rechten dinghe ende ter hoechster dincstat. Swavesch recht en tiet van zassesschen rechte [18]) niet dan van erve te nemen ende ordel te scelden.

* 1) kenlinch C.
2) des B.O.
3) ontgaen mach des men C.
4) overtugen O. en vertughet als recht is C.
5) dat men sulc oerdel voer den ryc niet wisen en mach C.
6) een sasse bescelden B.O. een sas beropen C.
7) des gaen an syn rechter hant C.
8) weder wyst C.
9) waer B.
10) waer die meerre volch is, die wyst dat ordel C.
11) behelpen B.
12) heerghewade buten daer maechschap van der sevende lede C.
13) zweerth sinen A. sweert halven B.O.
14) dat desgheens ouders syn ouders of syn ouders desgheens ouders C.
15) beroepen. O.
16) eenen anderen swave C.
17) ieghenwordich noemen C.
18) Swaven ende sassen een scheelt haer recht niet C.

*

Van morghengaven. XIX. (I. 20.)

Nu vernemet wat yghelic [1]) man van ridders aert sinen wive mach gheven te morghengave. Des morghens alse hi mit hoer to dissche gaet voer etene sonder der erfnamen orlof so mach hi hoer gheven tsi een kynt [2]) of ene maghet die binnen horen iaren is, an tunede ende timmerde ende veltgange vie [3]). So waer der vrouwen die stat [4]) niet en is mit den ghebue, also hore man stervet, binnen ses weken na den dertichsten daghe sal si mitten ghebue rumen also, dat si die eerde niet en wonde. Biet si oec te lossene nader buere scattinghe den ghenen des die stat is, ende wil dies niet lossenen [5]), so moet si wel opgraven, opdat si die eerde weder evene [6]).

Van morghengaven. XX. (I. 20. § 8.)

Alle die van ridders aert niet en syn, die ne moghen horen wiven niet gheven te morghengaven dan dat beste peert of vie dat si hebben. Morghengave moet een wyf wel opden heilighen behouden sonder tuuch. Men moet oec wel vrouwen eyghen gheven te horen live mitter erfnamen wille, oec hoe ionc si syn, binnen dien gherechte daer dat eyghen in leghet, in yeweliker stat opdat daer conincs banne si.

Van lyftochten. XXI. (I. 21. § 2.)

Liftocht en can den vrouwen nieman breken [7]) nye weder nabueren erve noch nieman op dien dat goet versterft [8]), si ne verwerket also [9]) dat si hevet bome [10]) ophonwen of lude van dien goede verwiset [11]), die tot dien goede gheboren syn, of welker [12]) wijs si hore lyftocht die hi hore ghegheven heeft [13]) an sinen eyghenen.

* 1) elc C. yewelic B. een yegelic. O.
2) enen knecht C. Ist een kint B. eenes kindes of een maget. O.
3) ende huys ende hof ende al datter toe behoert C.
4) hofstede C.
5) ende en wil hys niet. B.
6) slecht maket. C.
7) gebreken O.
8) noch die naeste gheboren erven noch gheen man dat goet op sterven mach C.
9) sy en verwerket selve also B.O. het een is dat sy dat goet verboert C.
10) oevetbome C.
11) verwise B. verwisen O. verdreven C.
12) te welker B.O.
13) oeck in wat manieren dat die lyftocht gemaect is C.

*

Van den selven. XX. (I. 22.)

Die erfname moet wel varen tot die weduwen in dat goet [1]) eer den dertichsten daghe, dor dat hi beware dat des niet verloren [2]) en werde des an hem gheboert. Mit sinen rade sal die vrouwe begraft ende maende want doen [3]); anders en sal hi ghene ghewout hebben in den goede [4]) ont an dien dertichsten dach dat maende want ghedaen is.

Van den verdienden lone. XXIII. (I. 22. § 2.)

Van den erve selmen ghelden den inghesinde alre eerst hoer verdiende loen, alse hem gheboerde op dien dach doe [5]) hore here sterf, ende men salse houden an den dertichsten dach dat si hem te bet moghen bestaden [6]). Wil oec die erfname si sellen voldienen ende vol loen ontfaen. Is oec enen te veel loens ghegheven, des en derf hi niet wedergheven. Besaket men oec hoers loens hem van enen iare of van enen halven, dat moeten si wel opden heilighen behouden [7]). So wie op ghenade ghedient heeft[8]) die moet den erfnamen ghenade manen. Sterft die ghenade den man eer hi syn loen verdient heeft dat hem ghelovet was [9]), men is sinen erfnamen niet meer lones sculdich te gheven dan alse hi verdient hadde ende hem gheboerde tot dier tyt doe hi sterf. Daer na moet die vrouwe ieghen den erfnamen mosdelen alle die ghehoefde spise, die over bleef nadien dertichsten daghe in yeweliken hove hoers mans [10]).

Van heerwade. XXIIII.

So sal die vrouwe te heerwade hoers mans gheven sweert ende dat beste ors of peert ghesadelt [11]) ende dat beste herna-

* 1) moeten wel mitter weduwen in den huse ende goeden gaen sitten C. totter weduwe in dat goet B.
2) verminneert C.
3) bi graft ende maende want doen B. alle die wtvaert doen C.
4) anders een sal die erfnamen gheen goet of recht onderwynden C.
5) Ende dat sal men rekenen ende ghelden na der tyt dat C. doe on starf O.
6) opdat sy hem daer binnen versien ende bestaden mag. C.
7) Wil men hem oeck hoer loon versaken soe moghen sy een jaer of een half jaer winnen mit horen ede C.
8) dienet die O.
9) Sterft oeck knecht of joncwyf binnen der tyt hoers dienstes, men C.
10) Ende na des dertich nacht soe sal dat wyf den erfnamen mede deilen zulke prevende als tot des mans huyse gebleven is C.
11) Swert, dat beste ors gezadelt. O.

* sche, dat hi hadde tot eens mans live dat daer besterft binnen die [1]) ghewere. Daerna sel si gheven een heerpole, dat is een bedde ende een cussen ende een slaeplaken [2]), twee beckene ende twee dwalen [3]), dat is ene ghemene heerwade te gheven inden rechte, al setten daer die lude menigherhande dinc toe datter niet toe en hoert. So wes dat wyf niet en heeft dier dinghe en derf si niet gheven, opdat si hoer onscout daertoe doet, dat sys niet en hebbe [4]), om yewelike scult sonderlinghe [5]). So wat man dat daer [6]) bewisen mach [7]) daer ne mach man noch wijf ne gheen onscout voerdoen.

Van heerwade. XXV. (I. 22. § 5.)

So waer twee man of drie tot eenre herwade gheboren syn [8]), die outste neemt dat zweert te voren, dat ander delen si ghelyc onder hem. So waer die sonen binnen horen iaren syn hore outste zweert man [9]) neemt dat [10]) heerwade allene ende is der kynder voermunde [11]) daer of. Want si te horen jaren comen so sal hyt hem weder gheven, daer toe al hore goet, ten si dat hi bewisen can waer hyt an hore bederf ghedaen hebbe [12]) of dattet hem roeflyc of van onghelucke buten synre scout gheloset si. Hi is oec der weduwen voermonde [13]) al want si man neemt.

Van des wyfs erffenisse na haers mans dode. XXVI. (I. 24.)

Na dien heerwade sal dat wyf nemen hore morghengave ende al dat tot horen gheraten horet. Dat syn scape ende ganse, kisten mit verhouwen leden [14]), gherne, bedde, puele, luchtere, lin ende [15]) alle wiflike cledere, vingherlinc, armgout, sapeel, sou-

* 1) des B.
2) een slaeplaken ende een dischlaken B.O. twe slaeplaken ende een tafellaken C.
3) duelen O.
4) dat sy des nyet en had doe hoor man starf C.
5) ende voer elck dinck is sy schuldich hoer onschult bisonder te doen des sy versaken wil. Maer C.
6) So wat men oec daer O.
7) dat sy had als hoer man starf C.
8) So waer des heerwade sterft op twe of op drie luden als dat sy daer even nae toe gheboren syn C.
9) mage O. maech C.
10) die C.
11) voecht C.
12) dat in hoer orbaer ghecomen is O.
13) momber C.
14) verhevenen lede B. verhoven leden O. schrienen, kisten mit verheven leden C.
15) ghersen, bedden, peluwe, luchter, lin ende O. bedden, peluwen, slaeplaken, dekenen, taefellaken, duallen, badelaken, beckenen, luchteren, gaern ende linnen ende C.

* tere, boeke [1]) die tot Gods dienst horen, setelen, laden, tapyt [2]), ommehanc, rugghelaken ende alle ghebinde, bursten, sceren, spieghele, onghesneden laken te vrouwencledere [3]). Gout noch silver onghewrocht [4]) dat en hoerter niet toe. So wat dat benoemde dinc is [5]) dat hoert totten erve al [6]). So wat so des wt stont bides doden mannes live dat lose hi of hi wil dient te rechte horen sal.

Van papen erffenisse. XXVII. (I. 25.)

Die pape deelt mitten broeder ende niet die monic. Moncket men een kint [7]) binnen sinen iaren hi moet wel binnen sinen iaren wt varen ende behouden leenrecht ende lantrecht. Begheeft hem oec een man, die tot sinen jaren ghecomen is, hi heeft hem van lantrecht ende van leenrecht gheleghet [8]) ende syn leen is van hem ledich, want hi den heerscilt opghegheven heeft [9]), opdat die man des dinghes tuuch hebbe [10]), al waart hi oec wt binnen iaren alse grawer monike recht is. Heeft hi oec hem begheven sonder orlof syns rechten wives ende vervordret si hem te sineth rechte [11]) wt dien levene, syn lantrecht heeft hi behouden ende niet syn leen des hi of ghestaen is, want een man moet wel sinen heerscilt neder legghen sonder syns wyfs orlof.

Van erffenisse. XXVIII. (I. 27.)

Iewelic wyf ervet tweer weghen. Dat erve in den naesten maech so wie hi si [12]). Hare rathe an hare naeste nichte [13]) die hore van wives halven toebehoert. Iewelic man van ridders aert eerft oec twier weghen. Dat erve in den naesten maech

* 1) souterboeke B. zapel, zalters boke O. sepeel, soutere ende alle boeken C.
2) tapeten O. spinden, sedaken, tapet C.
3) ommehanc, ruuclaken ende gordelen, bursspan, scharen, spieghelen ende onghesneden laken C.
4) Gelt, silver ongewrocht C.
5) Ende soe wat hier voer niet genoemt is C.
6) hoert allet tot den erve O.
7) brenct men een kint in een cloester C.
8) ghelegen B. geledicht O.
9) neder heeft gheleit ende opghegeven C.
10) des ment op hem betughen mach alwaer.
11) mit gheesteliken recht C.
12) an hoer naeste wie dat is C.
13) an dat naeste wyf C. an oer naeste nichet, die haer O.

* so wie hi si, ende dat heerwade [1]) inden naesten zweert maech..

Van den selven. XXIX. (I. 27. § 2.)

So welc man van ridders aert niet en is, an dien die toestaet [2]) des heerscildes, die laet in den erve te nemene [3]) so wanneer hi sterft ende gheen herwade, so wat sulkes dinghes erveloes versterft, heerwade of erve of rathe [4]), dat sal men antworden den rechter of den vronenbode of hyt eysschet. Nadien dertichsten dage salt die rechter houden iaer ende dach onverdaen ende wachten hem of yemen [5]) mit rechte daer toe tie. Sint keertet die rechter an sinen nut, ten si of die erfname ghevanghen si of indes rikes dienst ghevaren si buten lande of in godsdienst [6]). So moet hi syns wachten mitter erve, want [7]) hi en mach [8]) an sinen erve niet verzumen die wile. Dit is gheredent van varender have, an eyghen ende an hoven mach hem die zasse [9]) verzumen binnen XXX iaren ende iaer ende dage ende niet eer.

Van den selven. XXX. (I. 28.)

Dat rike ende die zwave en moghen hem nemermeer verzumen [10]) an horen erve die wile syt ghetughen moghen. Iewelic incomen man neemt erve binnen den lande van zassen nades landes rechte ende niet nades mans, hi si beyer zwaf of vrancke.

Van erffenisse. XXXI. (I. 31.)

Man ende wijf en hebben gheen ghetwiet goet tot horen rechte [11]), sterft oec dat wyf [12]) bides mannes leven, si en erft

* 1) erve A.
2) an dien to staet B. aen den staet des heerscildes O. die en behoert niet tot den heerscilt C.

3) in den eenen te nemen B. die verlaghet in dat erve te nemen C.
4) Soe en gheeft men gheen heerwade, zoe wat van sulken dinghen onder hem sterft als van heerwade of van gherade C.
5) of on ymant O. yement B.
6) of in rikes dienst of in godes dienst gevaren si buten landes O.
7) hint O.
8) want hi wedercome, want hi en mach B.
9) mach een man hem C.
10) swigen mit verboren C
11) in hoere live niet ghescheiden C.
12) des mans wyff bi des mannes O.

* gheen varende have, dan eyghen [1]) of si dat heeft, in den naesten. Een wyf en mach hoers goets niet wech gheven sonder hoers mans wille dat hyt dor recht yet volghen sal [2]).

Dat wif en mach gheen goet wech gheven ieghen hoers erfnamen wil. XXXII. (I. 31. § 2.)

So wanneer een man wyf neemt so neemt hi an syn gheware al hore goet [3]) te rechter voermontscap. Daer omme en mach gheen wyf horen manne enighe gave gheven an horen eyghene noch an varender have, daer si horen rechten erfname mede verre [4]) na haren dode, want die man en can an syns wyfs goet en gheen ander were ghewinnen dan al sulke alse hi totten ersten mit hore ontfinc an voermontscap [5]). Gheen wyf en mach te eyghene oec behouden hore lyftocht noch hore erfname na haren dode die wile dat men betughen mach dat hore tot horen live [6]) ghegheven is. Sprect si dattet hoer eyghen si [7]) ende wert si daer af ghewiset mit rechte, si hevet beide, eyghen ende lyftocht, daer an verloren.

Van des kints erffenisse dat na syns vader dode geboren wert. XXXIII. (I. 33.)

Nu verneemt om een wyf die kint draghet na hores mannes dode ende sich barachtich [8]) wiset wt die begraft of wtten [9]) dertichsten daghe. Wert dat kint levendich gheboren ende hevet die vrouwe des ghetuuch an vier mannen, diet ghehoort hebben, ende an tween wiven, die hore hulpe waren tot horen arbeid [10]), dat kint behout sines vader erve. Ende sterftet, et ervet an die moeder of si hem evenbordich is [11]). Ende et breket

* 1) maer rade of erve C.
2) dat de man van waerde houden darf C. dat hyt dor recht vervolgen sal O.
3) so neempt hi an oer guet te rechter vormunderscap O.
4) ontferre O. vertoornen mach C.
5) gheen recht noch besyt hebben dan die momberscap C.
6) oer tot oren live O.
7) Wil syt oeck verstaen als eyghen C.
8) barachtich B baerachtich O.
9) tot der begraft B. verstet tot der begraft of tot den O. dat seyt dat zyt droich als men hoer man graft of totter C.
10) dat betughen met twe vrouwen, die in den arbeit bi hoer waren ende mit twe mannen dïet kint gehoert hebben C.
11) is ende dat leen waer den heer ledich. Wart oeck dat kint gesien alsoe stark dattet leven had moghen of wartet openbaer ter karsteninghe gebrocht so wie C.

* al ghedinghe in des vader lene, want leefde na des vader dode. So wordet dat leen den heren ledich oft kint bewyst wert ofte ghesien also groot dattet lyftachtich mochte wesen, wertet oec ter kerken ghebracht openbaer, so wie dat siet ende hoert die moet sines erves wel ghetuuch wesen.

Van den selven. XXXIIII. (I. 34.)

Sonder rechtes [1]) orlof moet een [2]) syn eyghen wel wech gheven mit synre erfnamen wille, opdat hys behoude ene halve hoeve ende ene waer [3]) daer men enen waghen op wenden mach. Daer af sal hi den rechter syns rechts pleghen.

Van goede op te gheven ende weder te ontfaen. XXXV. (I. 34. § 2)

So welc man syn goet [4]) opghevet ende dat weder te lene ontfaet, dien here en helpt die gave niet [5]), hi en behoude dat goet in sijnre ledichliker were [6]) iare ende dach. Daer na mach die here denghenen dat goet weder lenen [7]), so dat hi noch ne gheen sijn erfnamen eyghen daer an beredenen [8]) mach; weyghert die rechter mit onrechte dat die man syn eyghen niet gheven en moet, so wanneer die coninc in sassesscher aert [9]) coemt, voer hem moet hyt wel gheven, also hyt voer den rechter soude, opdat hys [10]) tuuch hebbe dats hem die rechter tonrechte gheweygert hevet.

Van ghevonden have. XXXVI. (I. 35.)

Al scat onder der eerden begraven dieper dan een ploech gaet, hoert totter coninckliker ghewout [11]), silver en moet oec nieman breken op eens anders mans goede buten wille des

* 1) des rechters O.
2) moet een man O.C.
3) weert B. behalde also vele daer men enen wagen op winden mach O ende eene hofstede daer men een waghen op wenden mach C.
4) syn eyghen goet C.
5) en gave niet A. den here en helpt die gave niet hy en behalde O. denghenen hielp den here niet C.
6) lediger were O. eyghelyc besyt C.
7) hyt sekerlyc weder lenen C. dat guet weder lenen denghenen O.
8) bereden en mach O. berechten C.
9) in Sassen lant C.
10) also als hys voer den rechter soude hebben gedaen opdat O. als hyt voir den rechter ghedaen soude hebben des hy C.
11) dat behoort den keyser C.

* gheens des die stat is. Ghift hys oec enen orlof die voghedie is syn daer over [1]).

Van onrechten kynderen. XXXVII. (I. 36.)

So wanneer dat wyf eerst man neemt, wint si kint eer hore rechte tyt dat kynt [2]) leven moghe, men macht bescelden [3]) dat te vroech [4]) gheboren is. Wint si oec een kint na hores mannes dode over rechte tyt, men macht bescelden want te spade [5]) gheboren is.

Van onechten kynderen. XXXVIII. (I. 37.)

So wie eens anders mans [6]) wyf behoret [7]) openbare, of wyf of maghet vercraft, neemt hi se daer na te rechten wive, recht kint ne wint hi nemmermeer bi hore.

Van den selven. XXXIX. (I. 38.)

Kempen ende hore kynder, spillude ende alle die onrechte [8]) gheboren syn, die diefte of roef sonen [9]) of weder gheven [10]), ende si des voer gherechte verwonnen werden, of die syn lyf of hwt of haer ledeghet [11]) die syn alle rechteloes. Die oec iaer ende dach in des rikes hachten syn [12]), die deelt men [13]) rechteloes ende verdeelt men [14]) eyghen ende leen. Dat leen den heren ledich, dat eyghen an die coninclike ghewout [15]), is dat syt binnen iaer ende daghe mit horen ede niet en verwarren, tensi dat hem beneme rechte noot, dat si niet comen en moghen, die rechte noet sal men bewisen alse recht is.

* 1) hy is daer voecht over C.
2) dat dat kint O. dattet kint C.
3) wraken C,
4) te vro O. te vroe C.
5) dattet te laat C.
6) eens mans O.C.
7) behoert O.C.
8) buten echtscap C.
9) soenen B.C.
10) die van dieften of van 10ve dadinghet of heymelyc weder gheeft C.
11) off die lyff, hut off haer ledeghet O. die verdinghet van syn lyf of van huut of van haer C.
12) in des rechtes achte wt syn O. voer den keyser ghebannen wort ende die daer jaer ende dach in blivet C.
13) die is oeck C.
14) men ontwyst hem C.
15) gewalt dat syt binnen jaer ende daghe O. der keyserlike mogentheit, binnen jaer ende daghe moghen sy dat goet losene mit horen ede het een neme rechten noet C.

*

Van onechten kijnderen. XL.

Dienstman eyghen [1]) en mach in die coninclike ghewout [2]) niet comen noch buten hores heren wout, of se verwerket [3]) sich an horen rechte. Rechte kyndere en mach die onrechte man niet ghewinnen, hi en diene voer des keysers scare [4]) daer hi enen anderen coninc mitten stride bestaet; so wint hi syn recht weder ende niet syn goet [5]), dat hem verdeelt is.

Van diefte ende ander dinc. XLI. (I. 39.)

Die hore rechte mit diefte of mit rove verloren hebben, of men hem roves of diefte ander weyde sculdighet [6]) des en moghen si mit haren ede niet ontsculdich wesen, si hebben drierhande core, dat yseren [7]) te draghen, in enen wallendighen [8]) ketel te gripene al totten ellenboghe of den camp hem te verweerne.

Van truwelosen lude. XLII. (I. 40.)

So wie truweloes beredet [9]) wert of eren vluchtich wert des rikes dienst [10]), dien verdeelt men syn ere ende syn leenrecht [11]) ende niet zyn lyf.

Van momberscap. XLIII. (I. 41.)

Claghet maghet of weduwe over horen voermonde, dat hi hore ontweldicht [12]) eyghen of leen of lyftocht, ende wert hi daer omme voer ghedaghet te drien dinghen ende en coemt hi niet vore binnen den derden dinghe rechtes te pleghene, men sal hem verdelen al voermuntscap [13]). Dan is die rechter der

* 1) dienstmans eyghen goet C.
2) des keysers mogentheit C.
3) al ist dat sy hoer verwerken an haer recht C. verwerken O.
4) het en sy dat hy ryde voer des keysers heer C.
5) ende syn guet O.
6) aensculdiget O. antyet C.
7) hantyser.
8) waelender B. siedende ketel mit oly te tasten tot den C.
9) trouloes redet O. sekerloes bewyset wort C.
10) of enen mithlichtich wt des rycks dynst O. of vluchtich wt des keysers dienst C.
11) die ontwyst men syn eer ende syn recht C.
12) onferret C.
13) men sal hem balemuenden dat is te weten men sal hem onseten van alle momberscap C.

* vrouwen voermonde, ende gheweldichtse van gherechtes halven [1]) in horen goede des si ontweldicht was.

Van den selven. XLIIII. (I. 42.)

Eer sinen daghen ende na [2]) moet die man wel voermonde hebben, of hys behoef [3]), ende moets wel ontberen of hi wil. So wie sinen momber te hant niet en heeft [4]), die sellen brenghen totten naesten dage die hem wt gheleghet wert van gherechtes halven om sine claghe [5]).

Van den selven. XLV,

Over XXI iaer is [6]) die man tot sinen iaren ghecomen [7]). Over LX iaer is [8]) hi over sine daghe ghecomen also hi momber hebben sal of hi wil ende en crencket daermede niet syn boete noch syn weerghelt. So welkes mannes oude men niet en weet, hevet hi haer in den baerde ende beneden ende onder der ermen [9]), so sal men weten dat hi tot sinen iaren ghecomen is.

Van den selven. XLVI. (I. 42. § 2.)

So wanneer tkint tot sinen iaren comt [10]) so moet wel voermonde sines wives syn ende so wes hi sal of wil[11]) ende oec te campe wert, al syt binnen daghen [12]) want alse hi hem selven moet voerstaen so moet hi wel den ghenen voerstaen wes momber hi is.

Van den selven. XLVII. (I. 43.)

An noottachtigher claghe [13]) moet wel die rechter daer si

* 1) dat hy haer weder sal becraften myt recht C.
2) na synen daghen O ende nae niet C.
3) of hys bederf B.O.
4) niet tegwordich een heeft C.
5) om syne claghen te vervolghen C.
6) so is B.O.
7) comen als dat hy momber wesen mach. Soe welker mans mans C.
8) XL daghe is A. XL jaer ïs B. over sestich iaer, soe is O.
9) den ermen B. die armen O. syn armen C.
10) wanneer tkynt te sinen iaren gecomen is B.O.
11) wesen ende so wes hi sal off hy wyl O. of wil hi ende oec B. ende al doen des hy sal wil ende oec C.
12) alst buten daghe want O. wart wanneer hy hem selven mach verstaen zoe moet hy oec enen anderen wel verstaen C.
13) An noottachtiger moet A.

* te campe niet en gaet, momber gheven den vrouwen ende in alre hanthachtigher daet, daer si horen rechten momber te hant niet en heeft [1]). Gaet oec die claghe te campe wert so moet wel hoer momber syn yewelike hore evenbordighe zweert maech.

Van momberscap. XLVIII.

Claghet maghet of weduwe te lantrecht over horen rechten momber, dat hi hoer goet neme, tot dier claghe salse dat gherechte voerstaen. Ende daer hoer man haer [2]) gheeft eyghen in hore sale of te horen live.

Van den selven. XLIX. (I. 45.)

Al en is een man sinen wive niet evenbordich, hi is doch momber ende si is sine ghenotinne ende tret an [3]) syn rechte so wanneer si op syn bedde gaet [4]). So wanneer oec hi sterft so is si ledich van sinen rechte ende behout trecht van hoerre boerte [5]). Daerom moet hore momber syn hore naeste evenbordighe zweert maech ende niet hores mannes. Een wyf ne mach sonder hores mannes orlof des hoers niet wech gheven noch eyghen vercopen noch lyftocht oplaten [6]) daer hi mit hare inder were of sitte [7]). Maghede ende onghemannede wive vercopen wel hoer eyghen [8]) sonder haers mombers orlof [9]) hi en si daer erfname toe.

Van den selven. L. (I. 46.)

Maghet ende wyf moeten momber hebben [10]) dor dat men se niet vertughen en mach, des si voer gherechte spreken of doen. So waert den vrouwen te ede coemt, dien sellen si selve doen ende niet hore momber. Hore rechte momber

* 1) In noetachtigher claghen ende in allen hantachtigher dar moet die rechter der vrouwen wel momber gheven des dat tot campe niet en gaet en hoer rechte momber niet ieghenwordich en is C.
2) man gheeft eyghen B. Art. XLVIII ontbreekt in C.
3) doet an B.
4) bedde treet O.
5) gebuerte die sy te voren hadde O.
6) quyt schelden C.
7) in besyt was C.
8) mogen wael vercopen der eygen O.
9) buten haren man C.
10) moeten mannen tot momber hebben C.

* sel oec ghewere voer hem loven ende ontfaen ende leesten [1]). Die momber van gherechtes halven sel oec ghewere voer hem loven ende ontfaen ende daer na en ghene noot omme liden [2]), dan dat hi die waerheyt bekent [3]), wanneer dats hem van gherechtes halven ghevraghet wert. Mer sine momberscap en waret niet langher dan dat gherechte waret. Tot elken [4]) dinghe moet die rechter wel sonderlinghe momber gheven.

Van momberscap in claghen. LI. (I. 48).

Alle die onecht gheboren syn of hem rechteloos ghemaket hebben [5]) die en moghen en ghenen mombaer hebben an hore claghe noch an horen campe. Lame lude sellen oec antworden ende claghen sonder momber, ten si dat die claghe te campe ga, doer si hore mombaer hore evenbordighe zweertmaech, so wie hi si, diet doen wil. Ne mach die lame man, of men hem te campe groet [6]) sinen rechten mombaer niet hebben [7]) ende daer hi daer syn recht toe doen [8]), hi wint te momber so wien dat voer hem doen wil of wien hi mit penninghen ghemiden mach [9]) al mach men sinen rechten momber wel bewisen. Weret hi hem oec mit kampen wel bereden [10]) ende en scadet hem te sinen rechte niet. Also moet men den doden oec wel weren, of men bereden wil.

Van campe. LII. (I. 48. § 3.)

Mit kempen mach hem wel een man bereden aldus [11]). Mit kempen ne mach hi [12]) oec enen onsculdighen [13]) man an sinen

* 1) gheweren over haer loven ende ontfaen ende daer en sal sy niet an verboren ende hy sal die waerheyt lien, als hem gevraghet wart. C.
2) noet liden O.
3) bekenne O.
4) tot elcken gherichte moet hem die richter een sonderlinghe momber gheven, maer syn momberscap een duert nyet langher dan tot dien recht C.
5) off onechteloes hebben O.
6) anspreect O.
7) werven C.
8) daer hi syn recht daer toe doen O. doet hy syn recht toe. C.
9) gemieden B. mit pinningen gevinden can O. hy mach te campen hebben soe wie dat doen wil of wie hi mit gelde daer toe mieden mach C.
10) beraden O. verweret hy hem oec mit kempe, die gheen mach hem oec mit kampen wel verwinnen ende.
11) mach een man wail bereiden aldus O.
12) mach men C.
13) die onbescouden is C.

* rechte niet bereden, alsi een man speelman [1]) of onrecht gheboren, hi ne is nochtan rovers noch dieves ghenoot also dat men te campe op hem leden mach [2]).

Van den selven. LIII. (I. 51.)

It is menich man edeloes [3]) die niet en is rechteloes, want die rechtelose man moet wel recht wyf [4]) nemen ende kynder daer bi winnen, die hem evenboerdich syn, die moeten wel syn erve nemen [5]) ende hore moeder also, want si hem evenboerdich syn sine twien an hem in eyghenscap [6]).

Van den selven. LIIII. (I. 51. § 3.)

So welc man van sinen vier vierendelen [7]), dat is van sinen tween oude vaderen ende van sinen tween oude moederen [8]) ende van vader ende van moeder onbescouden is an sinen rechte, dien [9]) ne can nieman bescilden an synre boerte hine [10]) hebbe [11]) syn recht selve verwracht.

Van den selven. LV. (I. 51. § 4.)

So wilc scepenbaer vry man enen sinen ghenoot te campe anspreect, die behoeft te wetene syn vier vierendeel ende syn hantghemaghe [12]) ende die te benoemene, of dieghene weygert hem campes mit rechte. So wie hem des anderen mit rechte te campe onderwint, ontgaet hi hem mit rechte, hi moeten mit boeten laten [13]).

Van ghiften inder ziecte. LVI. (I. 52.)

Sonder der erfnamen orlof ende sonder recht dinc ne

* 1) speleman B. speelkint C.
2) men camp op hem bereden mach B. men campe of on leden mach O. men een camp op hem brenghen mach O.
3) echteloes O. rechteloes die niet echteloes en is C.
4) een echt wyf C.
5) erve boren O.
6) si en twien an on megenscap O. dat is te wetten dat sy niemants eyghen is C.
7) vier aven C. vier verren B.
8) moederen vry is ende syn vader ende syn C.
9) onbescouden an sinen rechte A. evenbordich an rechten en can O.
10) die en mach niemant wraken an syn recht noch an syn gheboert C.
11) Sine hebbe B.
12) syn vier aven hebben ende syn hant maghen dats vier eerste lede in elck vierendeel enen rechtevoert te weten ende benoemen C. syn vierdele ende syn hantgemage ende die benoen O.
13) ontgaet hi mit recht hi moet on boten laten O.

* moet nieman syn eyghen noch sine lude gheven; gheeft hyt weder recht sonder synre erfnamen orlof, die erfnamen onderwindens hem mit ordel als of hi doot ware, ende die ghene is daer of want hys mit rechte niet gheven en mochte [1]). Alle varende have mach die man wale gheven in aller steden sonder der erfnamen orlof ende latet ende liet tgoet alle die wile dat hi hem so verre vermacht, dat hi hem begort mit enen zweerde, ende mit enen scilde op enen ros [2]) comen mach van enen stene of stocke [3]) eenre dumalen [4]) hoghe sonder hulpe, ten si dat men hem dat ors ende den steghereep houde; so wat meer [5]) hi oec des niet doen en mach so ne mach hi gheven noch laten [6]) noch daert den ghenen scaden dies na sinen dode wachtende is [7]).

Van den selven. LVII. (I. 52. § 4.)

So wie binnen sinen suucten sine gave gheeft of wt settet tot dier tyt als hys niet doen en mach, dat wyf ende dat inghesinde en sal daer nieman omme sculdighen [3]), want sine moghen des mannes gave niet wederspreken si si recht of onrecht. Gheeft men mit onrecht yeman yet dat vordere men mit rechte weder [9]); dat wyf en antwordet voer en gheen des mannes goet dan voer dat onder hem verstorven is [10]).

Van atrehande boeten. LVIII. (I. 53.)

So wie niet en volghet alse men dat gheruchte scryet [11]), of syn rechte na rechte niet en volbuert, of enen man te campe vaet [12]) die hem met rechte ontgaet, of totten wtghelegheden dinghe te ede niet en coemt [13]) of al verzumet, of binnen ghe-

* 1) Sonder - mochte, ontbreekt in C.
2) op een oers O. ende enen scilt an hem hanghet ende also op een paert C.
3) of bloc C.
4) dumen C.
5) soe wanneer hi oec des niet O. zoe wanneer hy oec des doen en mach C.
6) geven noch laten noch lien daert O. gheven noch laten gheven noch lenen daer hy sinen erfnaem yet mede ontfaeren of onterven mach C.
7) Ist oeck dat hy daer boven yet gheeft of laet of leent die erfname daert op coemt of comen mach die vermets hem mit vonnisse ghelycken of hi doet waer, want hyt gaf diet niet en mach C.
8) niemant ontsculdigen O.
9) gheft een man mit onrecht die erfnaemen moghen mit recht weder crighen C.
10) verder dan daer was doe hi starf C.
11) men wapenrucht maken C.
12) eyscht C.
13) of dat den vytgeledigen dinge te tide niet en compt O. of die hem mit ghesetten recht daghen niet voert en compt ter rechten tyt of spreect of doet ieghen recht C.

* dinghe yet spreket of doet weder recht, of niet en ghelt ghewonnen scout binnen ghedinghe, om iewelike dese saken weddet hi den rechter, ende om alle scout [1]), daer die man syn goet mede wint, daer heeft die rechter syn ghewedde an. Doch wedde men den rechter dicke om ontucht, die men doet binnen ghedinghe Die clagher ende daer die claghe op gaet nine boete an dene ghewinnet.

Van den selven. LIX. (I. 53. § 2.)

Spreect die man goet an ende claghet hi daer op ende wert hi daer mit rechte afghewiset, hi blyft des sonder boete ende sonder wedde, die wile [2]) hijs hem niet en onderwint. So wie ghewedde ende boete niet en gheeft te rechten daghe, die vronebode mach hem daer voer panden ende mach thant wt setten ende vercopen voer die scout. Die vronebode ne mach oec niet panden hi ne werde mit ordele daertoe ghewonnen [3]). Nieman en weddet om ene zake twewerf hi ne breke den vrede ende sculde bannes an eenre daet. Die moet te gheesteliken ende te weerliken rechte ende ghemene boete den ghenen [4]) die hi gheserighet heeft [5]).

Van tijnse. LX. (I. 54.)

Ten sal gheen tynsman sinen here pant gheven boven sinen tyns dien hi iaerlics ghelden sal. So wie sinen tins te rechten daghe niet en gheeft, twievout sal hi en des anderen daghes gheven ende voer [6]) al die wile die hine onder hem hevet [7]). Des hem die here mit rechten ordel volghe ende hem tot sinen huse eyssche, want die man en is niet sculdich tyns buten huus te gheven. Tyns moet die here of die bode die [8]) dat lant bestadet bet houden dans die man bezaken [9]) moghe,

* 1) rechter om alle scolt O. rechter om doch verboert men die wyl om ontuch die men doet voer gherecht daer nochtan die clagher C.
2) hy en verboert boete noch wedde so langhe C.
3) ghebrocht C.
4) ende hi ghevest die gheen eene boete C. ende geeft eene boete O. ende gheven eene boete W.
5) geserige O. gheferighet A. mishandelt C.
6) voert W.
7) voert alle wile dat hi on onder heeft O. wile hine onder hem hevet W. ende soe voert alle daghe twivout soe langhe als hy niet betaelt een heeft C.
8) bode of die O.
9) verzaken C.

* ende tiet hem dat selve an dien goede daer die man op sit. Seghet die man oec dat hyt vergouden hebbe, dat moet die man volbringen mit hem derden die dat saghen ende hoerden dat hyt vergouden hebbe of mens hem bezaken wil. Die here moet wel panden op sinen goede om syn ghelt dat men hen van sinen goede ghelovet heeft sonder des rechters orlof [1]).

Van die rechter rechte. LXI. (I. 55.)

Al weerlike gherechte hevet beghin van core [2]). Daerom mach ne gheen stat man rechter syn [3]), hi en si gheboren of beleent rechter. Beieghenet oec hem een hanthaft daet van diefte of van rove [4]) daer die man mede begrepen wert, daer moet men wel omme kiesen enen gogreven [5]) te minnest [6]) van drien dorpen, dien ghenen daer te rechtene, of si des beleenden rechters niet hebben [7]) en moghen. An gogreefscap en is mit rechte ne gheen leen noch ne ghene volghe [8]) want et is der lantlude vrie core, dat si gogreven kiesen tot yeweliken gan [9]) dat of tot besceydenre tyt. Ne wert die rover of die dief binnen daghe of binnen die nacht [10]) niet verwonnen sone hevet die gogreve en gheen recht daeran, so salt rechten die beleende rechter.

Van claghen. LXII. (I. 59.)

Alrehande claghe ende al ongherechte moet die rechter wel rechten binnen sinen gherechte waer hi is, sonder of men op enen scepenbaren, vrien [11]) man ongherechte claghet. Des ne mach die rechter niet rechten dan te rechten dincstat ende onder coninghes [12]) banne. Bi coninghes banne en moet nieman dinghen hi ne hebbe den banne van den coninghe ontfanghen.

* 1) om sulc ghelt als hem daer of ghelovet is sonder des rechters oerloef C.
2) van crone O.
3) gheen gheset rechter wesen C.
4) Begenet oic on een hanthaft dat van duefne oft van rove O. Begaet men of wart een handadich begrepen dat van diefte of van rove is C.
5) om vorderscap des rechtes moet men wel enen ghograve kiesen O.
6) nimmest A. ten minste W. gogreve van drie O.
7) crighën.
8) noch leen ghedinc noch erfgedinc C.
9) ieweliker gaerdat of besceydender W. igeliker gae dat of tot besceydenre C. tot elken vorster dat tot bescheidenre C.
10) binnen dach of bynnen nacht O. der nacht W. binnen nacht ende dach C.
11) vrien ontbreekt by W.
12) des coninx O.

* So wie bi coninghes banne dinghet die den banne niet ontfanghen en hevet, die sal wedden sine tonghen.

Van denselven. LXIII. (I. 59. § 2.)

En mach gheen rechter recht dinc hebben sonder sinen sculteten [1]) voer dien hi hem te rechte bieden sal, daer omme sal hi den sculteten des eersten ordels [2]) vraghen oft dinc tyt si, ende daerna of hi verbieden moete dincslite of onlust [3]). So wanneer hem dat ghevonden wert [4]) so claghe mallyc dat hem werre mit voerspraken [5]) dor dat si hem niet en verzumen. Sonder voersprake moet een man wel claghen ende antworden of hi hem den scade troesten wil die hem daer of beieghenen [6]) mach of hi unspreect [7]) des hi hem niet verhalen en mach, also hi syns voerspraken woert wel moet, die wile hi an syn woert niet gheliet en hevet.

Van voerspraken. LXIIII. (I. 60. § 2.)

Die rechter sel te voersprake gheven wiemen [8]) alre eerste biddet ende ne ghenen anderen, men werde des ledich mit rechte [9]). Voersprake ne mach nieman weygheren te wesen binnen dien gherechte daer hi woeuachtich is of goet [10]) binnen heeft of daer hi rechte vorderet, sonder op sinen maech of op sinen heren of op sinen man, opdat die claghe [11]) op syn lyf of an sine ghezonde of an syn recht gaet.

Van denselven. LXV. (I. 61. § 3.)

Die stamerende man of hi [12]) mispreect [13]) hi moet hem wel verhalen, verzumet hi oec enighen man yet des voersprake [14]) hi is hi moet hem wel verhalen mit enen anderen voersprake.

* 1) dan voer synen scoute C.
2) dat eerste vonden is C.
3) rechts storringhe ende ontucht C. dincslote ende onlost O.
4) geboden wort O.
5) wes hem lettet mit synen talleman opdat hy hem C.
6) comen O.C.
7) of hy hem verspreect C. misspreket O. mispreect W.
8) wie men on alre O. die rechter sal dien tot taelman gheven die men eerst begheert C.
9) als hyne weret hem mit recht C.
10) off daer guet O. of daer hy goet C.
11) des die claghe an syn lyf of an C. an syn lyf W.
12) die stamellende of hi O.
13) of hy hem in sinen woerden vergrype C.
14) man rechtes voerspraeke O. hy hem oeck in yemans woerden dies taelman dat hy is C.

* Iewelic man moet wel voersprake syn binnen den lande te Zassen te lantrecht, sonder papen, dien nieman an sinen rechte bescilden [1]), en mach, borghen moet oec die voersprake setten, daer hi gheen erve en hevet, voer des rechters ghewedde ende voer boeten of hi se verboert. So waer die man recht vordert [2]) daer sal hi rechtes pleghen ende helpen. Ne gheen clagher en derf borghen setten eer die claghe ghedaghet wort. So wie ghene borghen hebben ne mach ende daer oec ne ghene erve en hevet, dien sal die vrone ghewout behouden [3]) of hi om ongherechte [4]) claghet of beclaghet is.

Van denselven. LXVI. (I. 61. § 5.)

So wien die man te voersprake neemt die moet syn woert wel spreken van alle der claghe [5]) die men op hem claghet ende die hi te claghen hevet, die wile hi hem mit rechte niet benomen en wert, of hore ene des anders niet of ne gaet [6]). Dien ne sal nieman [7]) tot gheenre claghe dwinghen dier hi niet [8]) beghonnen en hevet. Mallyc moet sinen scade wel swigen die wile hi wil; scryet hi oec dat gheruchte dat moet hi wel vorderen mit rechte, want dat gheruchte is der claghen beghin.

Van denselven. LXVII. (I. 62. § 2.)

So wie syn zweert tiet op eens anders scade dat zweert sal des rechters syn. Om bloot gheruchte [9]) weddet die man drie scillinghe, of hi hem niet ne volghe na rechte. Tughes selmen over ses [10]) weken volcomen des hem die man vermet te hant of hi wil [11]). Sal men oec eyghen betughen dat moet te hant of totten naesten [12]) dinghe ghescien.

* 1) besculden O. bescelden W. laken C.
2) recht neemt daer moet hy recht gheven C.
3) houden tot dier tyt dat dat recht geeynt is ende hy daer vol voer ghedaen heeft C.
4) onrecht O.
5) clagen die men op on O. dier claghen die hy claghet ende die men op hem claghet hoe veel oec der claghen syn C.
6) oft oerre geen des anders O. of dat hi hem niet of en gaet C.
7) Men ne sal niemant O.
8) die hi niet O.
9) om bloet gerocht O. om een bloet rose C.
10) getuges sel men an ses O.
11) vernimpt of te hant of hi wil sal men oec egens O. Soe wie hem tuch vermet die sal men volbrenghen over ses weken of ieghenwoerdich of hy wil C.
12) te hant ten naesten O.

*

Van dincgtale. LXVIII. (I. 62. § 7.)

Die rechter sal emmer den man vraghen [1]) of hi an syns [2]) voerspraken woert lyet [3]) ende sal ordels vraghen tusschen tweer mannen tale; vraghet hi na sinen moet willen ende niet na rechte, dat ne scadet noch ne vromet hore nye [4]) weder. So welkes ordels men eerst bidt dat sel men eerst vynden [5]). Beide clagher ende daer die claghe op gaet, die moeten hem wel beraden om yewelike reden driewerven [6]) also langhe, wantse die vronebode weder in eysschet [7]). In allen steden is gherichte daer die rechter mit ordel rechtet [8]). Openbaer ne sal die man voer gherechte niet spreken mer rumen stillike sint si voersprake [9]) hevet. Mer vraghet hem die rechter of hi an syns voerspraken woert liet, hi moet wel spreken ia of neen of berades bidden [10]).

Hoe die een man den anderen te campe anspreken sel. LXIX. (I. 63.)

So wie campelyc wil groeten [11]) enen sinen ghenoot, die bidde den rechter of hi hem onderwinden moet enen sinen vredebreker, dien hi daer siet [12]). So wanneer hem dat mit ordele ghewiset wert [13]), dat hi doen moet, so vraghe hi dan, hoe hys hem onderwinden sel, dat hem helpende si tot sinen rechte. So wijst men ghetoghelike in sinen hovet gaet [14]). So wanneer hys hem onderwonden heeft ende mit ordel ghelaten heeft, so sel hi hem condighen waer omme hi syns onderwonden heeft. Dat mach hi doen te hant of hi wil of een beraet daer omme

* 1) den man eerst vraghen C.
2) of hys an syns O.
3) lie O.
4) ore nie O.
5) erst vurderen O.
6) om igelike rede drie iersten werffen O.
7) vrone ineschet op O.
8) vonnis vraghet C.
9) mer rumen stillich geliken sint hi enen voersprake heefi O. mer stilliken rumen sint der tyt dat men taelman genomen heeft C.
10) of hy moet wel orlof bidden of hy spreken moet C.
11) Soe wie een kampe wil anspreken C.
12) enen die den vreden an hem gebroeken heeft, wie hy is C.
13) dat ordel gewiset O. met vonnisse gewyst C.
14) getogelic in syn hoet gaet O. ghetogheliken in sinen hoeft gaet W. hoveslyc by sinen kelier C.

* hebben. Dan moet hi en sculdighen dat hi den vrede an hem ghebroken heeft op des conincs strate of in den dorpe, te welker wys hine ghebroken hebbe [1]) tot dier selver wys claghe hi op hem [2]). So sculdighe hine oec, dat hi en ghewont hebbe ende die noot an [3]) hem ghedaen hebbe, die hi wel bewisen moghe. So sal hi wisen die wonden of die liclaeuwen [4]), syn die wonden heel. So claghe hi voert dat hine berovet hebbe sines goedes ende hem ghenomen hebbe des also vele alse wel campes weerdich si [5]). Dese III onrechte sel hi te male claghen [6]). So welc hi verzwighet hi hevet sinen camp verloren; dan spreke hi voert: daer sach ic hem selven ende bescreydene mitten gheruchte [7]), wil hi des versaken, ic wilt op hem bereden mit alle dien rechte dat mi dat lantrecht [8]) toe deelt of die scepene oft onder coninghes banne. So bidde die ghene eenre ghewere, die sal men hem doen [9]). Doch moet die man sine claghe wel beteren voer der ghewere. So wanneer die ghewere [10]) ghedaen is, so biet die ghene syn onscout. Dat is een eet ende een recht camp of hine niet te recht ghegroet en hevet ende oft daer is, ic mene of hyt voer lemesle [11]) volbringhen mach.

Van denselven. LXX. (I. 63. § 3.)

Iewelich man mach campes weygheren den ghenen die wers gheboren is, ende dieghene die wers gheboren is, die en can den bet gheboren niet verlegghen mit die beterre boerte of hine aenspreket [12]). Campes mach oec een man weygheren na middaghe [13]) ende mens voer middaghe niet begonnen en hevet.

* 1) hi den te braken hebbe O.
2) of waer hyne ghebroken hebbe zoe sal hy on beclaghen C.
3) of al sulke noet C.
4) litteyken C. lycla wen O.
5) berovet heb des also veel dat wael campes wert is O.
6) tenens daghes C.
7) bescreiden on mit den gerucht O.
8) lantvolc toedeelt W.O.
9) die ander oerlof zyn weer te doen, dat sal men hem gheven doch moet die man voer die weer syn claghe wel verbetteren C.
10) die gheweer dan C.
11) kamp of hyt mit leemten C. leemuesele W. lemeslen O.
12) geboren is, ende die ghene die wers gheboren is, die en can den bet gheboren niet verleggen mitter beter boerte W. geboren is, die en kan den bet geboren niet verleggen mitter betere gebuerte of hi on anspricht O. spreket die bet gheboren an enen die wers gheboren is, die bet gheboren een mach des ghenes camps niet verlegghen mit sinen bet gheboert C.
13) campes mach men weygeren of men anspricht na middage O. of men enen na middaghe an spreecht C.

* Die rechter sal oec gheven enen scilt ende een zweert den ghenen die den man sculdighet. Campes mach oec een man sinen maghen verweren [1]) of si beide maghe syn, opdat hi mit hem sevenden zwere [2]) op den heilighen, dat si also na maghe syn dat si mit rechte te zamen niet vechten en zellen. Die rechter sal twee boden gheven hore yewelic die daer vechten sellen, die dat sien dat mense gherwe [3]) na rechter ghewoente. Het ledheren ende linnen [4]) dinc moghen si aen doen also vele als si willen, hovet ende voete syn hem bloot [5]). Ende an den handen blote dune hantscoen te hebben. Een bloot zweert inder hant ende een ommeghegort of twee, dat staet an horen core. Enen sinen wolten [6]) scilt inder ander hant, daer niet dan houd ende leder an en si sonder die bokel, die moet wel yseren syn. Enen roc sonder ermelyn [7]) boven die ghere [8]). Vrede sal men drie werve [9]) bieden biden halse om dat hem nieman en hyndere [10]) an horen campe. Hore yewelic sal die rechtere enen man gheven die sinen boem draghet, die en sal hem niet hynderen, dan of hore een valt of ghewont wert of des bomes biddet, dat hi den bome dan ondersteke, dat selve en moet hore ghene niet doen hine hebs orlof [11]) van den rechter, nadien dat dien werve gheboden is vrede. so sullen [12]) si des werves te rechte gheren [13]) ende des sel die rechter orloven. Ort yseren [14]) van der zweerde sceyden sellen si ofbreken, sine hebbens orlof van den rechtere.

* 1) mage weygeren of sy beyde mage syn O. synen maghen benemen of sy beide syn maghe syn C.
2) soe sel hy op ten heilighen sweren C.
3) dat die kempen recht ghecledet syn C.
4) hert leder ende linen O. lederen ende linnen sel hoer cledinghe wesen C.
5) hoefden ende voeten solen on bloet wesen O.
6) enen zeen velten O. enen rondden C.
7) eermel in O. mouwen C.
8) den geer O. der ghere W. boven corten gheer C.
9) den werven C. dem werve W. Sal men vrede biden bi den werff bi den halse opdat on niemant en hynder an den kamp O.
10) en hinder ofte lette C.
11) dat en sal oerre geen niet doen, hi en hebbe orloff O.
12) nae den dat vrede den werff gebaden is, so sullen O.
13) des werves te recht bidden C.
14) oest yseren W. oertyseren O.C.

*

Van denselven. LXXI. (I. 63. § 4.)

Voer den rechter sullen si beide ghegherwet gaen [1]) ende zweren die ene, dat die scout waer si, daer hine omme beclaghet hebbe. Ende die ander, dat hi ontsculdich si, dat hem God also help tot horen campe. Die sonne sel men hem ghelike delen als si eerst te zamen gaen, wert hi verwonnen die opten man spreect, men recht over hem; vecht hi zeghe men laten mit ghewedde ende mit boeten [2]). Die clagher sel eerst in den werf clymmen of die ander te langhe merret [3]). Die rechter sellen laten voert eysschen den [4]) vronenbode in den huse daer hi hem in gherwet [5]) ende sal twee scepene mede senden. Dus sal men eysschen tot den anderen male ende tot den derden. Ne coemt [6]) hi totter derder eyssche [7]) niet vore, die clagher sel opstaen ende bieden hem te campe ende slaen twee slaghe ende enen steke weder den wint; darmede hevet hi denghenen verwonnen so ghedaenre claghe als daer hine omme an [8]) ghesproken hevet. Ende die rechter sal hem rechten alsof hine mit campe verwonnen hadde.

Van den selven. LXXII. (I. 64.)

Dus sal men oec enen doden verwinnen of men hem in diefte of [9]) in rove of in so ghedanen dinghen ghecleghen heeft [10]). Mach hi oec mit seven mannen verwinnen [11]), so ne sel hi hem te camp niet bieden ieghen hem [12]). Biedet oec een des doden maech, oec so wie hi si, hem te voerstaen mit campe, die verleghet allen tuuch, want sone mach men hem [13]) sonder camp niet verwinnen, also hier voer ghezeghet is. Also verwint

* 1) gegarwet werde gaen O.
2) men laet on mit ghewedde ende boeten O. hy blyvet sonde wedde ende sonder boeten C.

3) marret O.C.
4) by den C.
5) in bereit C.
6) derden mael en compt C.
7) eyssinge O.
8) om an W. hi on voer aen gesproken heefft O.
9) on A.
10) geslegen heeft O. ghesleghen heeft C.
11) hi oec den doden mit seven mannen verwinnen O.
12) iegen den dode niet te kampe bieden C.
13) sone mach hem W. went soe een mach men on sonder camp niet verwinnen also hier voer gesetet is O.

* men oec denghenen die te campe ghevanghen ende ghegruetet is [1]) ende ghelovet of borghen gheset heeft voer te comene ende niet voer ne coemt te rechten dinghe.

Van rechteloes te wesen. LXXIII. (I. 65. § 2.)

So wie lijf of hant ledighet [2]) dat hem mit rechte verdeelt is [3]) die is rechteloes. So wie oec borghet enen man om onrechte vore te brenghene, of hi en niet vore bringhen en mach, hi moet syn wederghelt gheven ende ten scadet hem te sinen rechte niet dien gheborghet hadde [4]).

Van den selven. LXXIIII. (I. 66.)

So wien men mitter hanthachtigher daet vaet [5]), also als hi ghevanghen wert also selmen hem voer gherechte bringhen, ende die rechter sallen selve mit hem zevenden vertughen; also doet men oec den vervesten man [6]). Doch en sal men nieman verdelen zijn lyf mit vervestinghe noch mit achte [7]) daer hi niet mit namen in ghecomen is [8]).

Van claghen ende van panden [9]). LXXV. (I. 67.)

So wien men voer gherechte beclaghet, ne is hi daer niet, men sellen daghen totten [10]) naesten dinghe. So wien men oec verclaghet om ongherechte dien sal men daghen over viertien nacht. Claghet men ongherecht over enen vrien scepenbaren [11]) man, dien sal men daghen driewerf, emmer over ses weken, onder coninghes banne ende te rechter dincstat. So wie niet voer en coemt tot den derden dinghe dien vervest men [12]). Om anders ne ghene claghe sel men den man vervesten [13]) sonder die hem ant lyf of an die hant gaet. Hevet hi oec gheclaghet op een goet te drien dingen men sellen daer in wisen ende

* 1) die den camp anghevanghen heeft C,
2) losset C.
3) hem afghewonnen was C.
4) maer een schadet den borghe an syn recht niet C.
5) hantattiger O. So wie mit openbaer misdaet ghevanghen wart also sal men te rechte bringhen C.
6) oeck die balling geleit wart C.
7) van wtlaghen noch van achte C.
8) en is O.
9) Dit is die maniere van claghen of van panden W.
10) sal on dagen tot den O. sellen ten naesten rechtdaghe verdaghen C.
11) schepenbaer vrien C. enen scepenbaer manne O.
12) die sal men tot wtlaghen legghen C.
13) tot wtlaghe leghen C.

* men sal hem des gheweldighen [1]). Daer ne moeten nieman wt wisen hine doet mitter rechter claghe [2]). Claghet men oec omme scout over dien die daer niet dincplichtich noch daer te antwoerden niet en is [3]), men sal hem ghebieden van gherichtes halven dat hyt ghelde over viertien nacht of die scout [4]) mit rechte ontrede. Ne doet hi des niet men sel hem daer vore panden ende dat pant selmen te borghe doen drie werf, emmer over viertien nacht, of mens te borghe gheert [5]), ne ghere mens niet men selt doen houden ses weken onverdaen. Ne ontredet die ghene die scout daer binnen niet, daer na ne mach hys hem niet ontreden, ten si dat hem beneme rechte noet, so selmen dat pant voer die scout wtsetten of vercopen [6]). Ist dat ment daer vore vercoept ende loepter yet over [7]), dat selmen denghenen weder gheven. Ontberst [8]) daer yet an men selt oec panden also langhe want die ghene syn ghelt wederghewonnen hevet [9]).

Van claghen. LXXVI. (I. 70. § 3.)

So wie om onrecht voer gherechte beclaghet wert mitten gheruchte eert overnachtich werde, mach die clagher selve mit hem zevenden dat onrecht ghetughen. Men vervest denghenen diet ghedaen hevet alte hant. Is oec die rechter buten sinen gherechte als die gheruchte [10]) ghescryet wert, so claghe hi den buedile [11]) in des rechters stat. Hevet hi deser claghe tuuch des eersten daghes als die rechter weder in syn recht coemt [12]), men vervest [13]) denghenen als of die claghe des eersten daghes ghesciet ware.

* 1) men sal on daer in wisen ende men sal an des geweldighen O. men sal hem des gheweldighen W. in wysen ende dat becraftighen C.
2) wtsetten mach hy wynnen hem mit recht af C.
3) te antworden en is, men sal on O. niet ter antworde en coemt C.
4) of hi die scout O.
5) of mens begheert, went niet men salt onverdaen houden C.
6) ende vercopent O.
7) loept daer yet over O. wat daerover is C.
8) of daer an ghebreecht, dat sal voert wtghepant worden tot der tyt dat die clagher dat syn heeft C. Brect daer iet O. ontbreekt daer W.
9) syn gewonnen gelt weder hevet W. hent die gene syn gewonnen gelt weder heet O.
10) dit gheruchte W. dat geruchte O.
11) beudele W. bondele O. boedel C.
12) heeft hi dese clage des eersten daghes als die richter weder in syn gericht compt. O. thuus coemt C.
13) soe leyt men tot wtlaghe C.

*

Van denselven. LXXVII. (I. 74. II. 2.)

So wien die gogreve vervest [1]) tughet [2]) hi sine vervestinge voer den greven [3]), hi verwerft des greven vestinghe altehant. Dus verwerft oec die greve mit sinne vestinge des conincs achte [4]). Verzumet die greve sijn recht dinc dan allene verlieset die claghere, versumet hi der dinghe enich die om ongherechte wtgheleghet [5]) wert, men moet die claghe beghinnen al van den eersten. Beclaghet men enen man in synre ieghenwordicheyt om eyghen dat hi in rechten ghewere [6]) hevet men sellen daghen ten naesten dinghe, is dat hi spreect ic bin hieromme niet ghedaghet. Totter andre claghe bedet hi des dinghes, dat selmen hem gheven sint sal hi antworden.

Van campe. LXXVIII. (II. 3. § 2.)

Groet [7]) men te campe die onghewaernet [8]) daer ghecomen is, ende hi om die zake daer niet [9]) ghedaghet en is, hi sel dach hebben na synre gheboerte of hyt biddet, alse hem daer te waerne [10]), so wanneer camp ghelovet is ende eer niet. Die vrie scepenbaer man over zes weken, die dienstman [11]) over viertien nacht [12]) ende ander vrie lude. Om al andre zake [13]) daer men den man omme sculdighet sal hi antworden te hant, bekennen of versaken.

Van denselven. LXXIX. (II. 4.)

So wie hem uter vestinghe tien wil [14]), dien sal die rechter vrede werken voer te comene, ofmens van synre weghen be-

* 1) tot wtlaghe gheleit heeft C.
2) tughet hy die voer den greve C tughet, tughet A. Soe wen die greve verwest tuget hi syn O.
3) gogreven A. voer den grave tot wtlaghe gheleet C.
4) mit synre vervestinge coninx achte O. der keyssers achte C.
5) uyt verleget O. geleit wort C.
6) om goet dat hy beseten heeft C.
7) Gaet A. Rupet men te kampe O. spreekt men een man te kamp C.
8) onghewarnet W. den die daer ongewernet comen is O. onghewarent C.
9) ende hi daerom niet O.
10) werne O. of hys begheert dat hy hem daertoe waernen mach C.
11) die dienstman ende ander vrie lude C.
12) over vier weken ende alle ander vri lude om alle ander saken daer men O.
13) om al ander saken daer men C.
14) Soe wie hem ontreechten wil als dat hy mit onrecht tot wtlaghe gheleet is C. Soe wie on uter vestinge wil den sal O.

* gheert. So wanneer hi hem opten heylighen wt tiet [1]) so sallen die rechter ende dat lantvolc [2]) wtlaten mit vingheren ende mit tonghe, als men hem an die vestinghe dede so salmen hem vrede werken; so sel hi oec borghen setten voer te comene tot dryen dinghen. Daer sal hi hem te antwordene bieden of yeman over hem claghen wil. Ne claghet nieman over hem binnen dryen dinghen, so selmen hem ledich wisen van der claghe [3]).

Van ghewedde ende van scout. LXXX. (II. 5.)

So wie eyghens [4]) also vele hevet dat beter is dan sijn wederghelt, die ne derf ghenen borghen setten binnen dien gherechte of men hem onrechtes [5]) beclaghet. Over viertien nacht selmen scout ghelden die men voer gherechte wint. Ghewedde over ses weken. Boete niet [6]) ghewedde over viertien nacht. Wint oec die man sine boete eer den ghewedde [7]) men salt leysten over ses weken ende tghewedde over viertien nacht daerna [8]). Tot desgheens huse salment ghelden dien ment sculdich is [9]) bi sonnen schyn, of hi huus binnen dien gherechte hevet, of tot des rechters naesten huse, is dat dieghene daer onghehuset is. So wie sine rechte boete voersprect [10]) voer gherechte die ne hevet ne ghene boete meer. Alle vergouden scout sel die man selve mit hem derden diet saghen ende hoerden volbrenghen op den heylighen [11]).

Van denselven. LXXXI. (II. 6. § 3.)

So wie ten dinghe niet en coemt, dien deelt men wedde-

* 1) heilighen syn onscult ghedaen heeft C.
2) soe sal hem die rechter ende dat gherechte mit tonghe ende mit vingheren wt doen C. dat lantvullick uytlaten O.
3) soe sal hy daer af quyt wesen C.
4) eghens binnen den gherechte alsoe C.
5) alsoe voel heet dat beter is dan wedergelt die en derff geen borgen binnen den gerichte of men om onrecht on O.
6) kore mit O. boete na ghewedde C.
7) eer die rechter syn wedde wint, men sal die boeten ghelden C.
8) tghewedde daer na over veertien nacht W.
9) tot des geens huse daer ment sculdich is O.
10) soe wie voer gherecht ander boeten wil winnen dan hem mit rechte toe behoert die C. vorspreect W. vorspreckt O.
11) alle die vertsouden scout sal die man denselve mit on derde sagen ende ordel volbringen op den heiligen O.

∗ haft [1]) of hi daer sculdich is te comene, hine macht [2]) mit rechte weder reden [3]). So wat die man siet of so welc ordel hi wisen hoert, ne weder redent hyt niet te hant [4]), daer na ne mach hijs niet wederreden.

Van vier nootzaken. LXXXII. (II. 7.)

Vier saken syn die rechte nootheten [5]): vanghenisse ende siecte, Goods dienst buten lande ende des rikes dienst [6]). So welc deser zaken den man hyndert [7]) dat hi te dinghe niet en coemt, wort si betuughet [8]) alse recht is van enen bode wie hi si, hi blyft des sonder scade ende wint dach [9]) ant naeste dinc, als hi van der rechter noot ledich wert. So wie onrechte claghet op enen die daer ieghenwoerdich niet en is, coemt hi dan vore ende claghet dieghene op hem niet, hi moet den rechter wedden ende denghenen boeten, oec deelt men denghenen der claghe ledich [10]) volvordert [11]) hi oec sine claghe al ontgaet hi hem mit rechte, hine lidet daer ne ghene scade omme [12]). So wie begint oec te antwordene ende wert hem een dincdach gheleghet mit ordele, ne coemt hi niet vore hi is inder claghe verwonnen. Die rechter sal oec borghen hebben van den claghere ende van denghenen daer die claghe op gaet, dat si te rechte voer comen, si sellen oec hores rechtes hem op dat gherechte verzien [13]).

Van den selven. LXXXIII. (II. 9. § 3.)

So wanneer die claghe mit ordel gheverst wert [14]) ont an dien anderen dach om enen ghevanghenen man, so sel men hem te

∗ 1) wedde aff O. dye wyst men dat hy wedde sculdich is C.
2) hine mach W. hi en macht niet O.
3) hy en macht keren mit recht C.
4) Soe wat gave die man siet gheven of vonnis die man hoert wysen, weder seyt hy niet des rechtevoirt C.
5) hieten witlic rechte noet C. noet heiten O.
6) buten lande. Soe witlic deser zaken den man O.
7) lettet C.
8) wort dat ghewyst als recht is C.
9) ende hy biddet dach C.
10) oec wyst men die ghene quyt van der claghe C.
11) volvoiert O. volvoirt C.
12) hi en liet daer om en genen scaden O.
13) dat sy hoer recht na recht vervolghen sullen C.
14) vervest wort O. mit vonnisse op gheset wort C.

* borge doen [1]). Nieman en is sculdich hogher borghen te setten voer gherechte dan also syn wederghelt staet, ten si scout dier hi gheliet [2]) of die mit rechte op hem vervolghet [3]) is.

Wanneer men zweren sel. LXXXIIII. (II. 10. § 3.)

Binnen ghebondenen daghen ne moet nieman niet zweren dan den vrede ende oec op den man die mitter hanthaftighen [4]) daet ghevanghen wert. So wat men anders claghet binnen ghebondenen daghen sonder ongherechte, dat moet die rechter wel rechten [5]), so waer men oec ede lovet, die sel men leysten [6]) ten naesten onghebondenen daghen. So wie ede loeft voer scout ende niet ne doet te rechter tyt, hi is ander scult verwonnen daer die eet voer ghelovet is [7]) et ne si [8]) dat hem beneme rechte noet, die men bewise; was die eet voer gherechte ghelovet, men doet den rechter ghewedden [9]) ende den man sine boete gheven [10]) dien hi den eet ghelovet hadde. Is die man ghereet sinen eet te doen die hi ghelovet heeft te rechter tyt ende ne wils die ghene niet of ne is hi daer niet daer ment doen sal [11]), des edes sal hi ledich syn ende die scout daer hi den eet voer lovede opdat hi des dinges ghetuuch hevet [12]).

Van ordel te vinden. LXXXV. (II. 11. § 3.)

So wien men oec silver of penninghe ghelden [13]) sal, ne wachte hi des te rechten dage niet [14]), dien dach hevet hi daer mede verloren. Binnen bondenen [15]) daghen ne moet men niet dinghen [16]). Ordel ne moet oec nieman wisen over sinen heren

* 1) men laten verborghen C.
2) der hi geliet O. die hy bekent staet C.
3) betughet C.
4) hantachtige O. hanthaftigher W. mitter varscher daet C.
5) dat een rechtmen niet sonder onghericht dat moet die rechter wel rechten C.
6) sweren C.
7) eyd voer gelaefft is O.
8) Het ne si W.
9) men sal die rechter wedden C.
10) man reet C.
11) of en is hy daer niet ieghenwoerdich daer men den ede doen sel C. off hi en daer daer niet comen daer hi den eed doen sal des O. daer men doen sal A
12) van den eede quyt wesen ende oeck van der sculde des hy des twych heeft C.
13) betalen C.
14) spreecht hy voer syn rechten dach syns pacht C.
15) gebondenen O. C
16) rechten C.

* ende over sinen man ende over sinen maech, dat an hore lyt of an hore ghezonde gaet of [1]) an hore ere gaet. Scepenbaer lude [2]) moeten ordel vinden over yewelic man. Ten moet oec nieman op hem ordel vinden dat an horen lyf of an hore ere of an hore erve gaet, noch ordel scelden hi en si hem evenbordich [3]). Buten conincs banne moet yewelic man over den anderen ordel vinden ende ordel scelden die volcomen is an sinen rechte [4]). Om alsulke sake [5]) dien men sonder conincs banne rechten [6]) mach, scelt men een ordel, des sel men ten lesten tien an den hoghesten rechter dat is voer den coninc [7]). Daer sal die rechter sine boden [8]) toe gheven, die daer horen wilkoer daer [9]) volcome voer dien coninghe [10]).

Van ordel te scelde. LXXXVI. (II. 12. § 4.)

Die boden sellen wesen scepenbaer vri [11]) oft in hore graefscap ghesciet. Scietet oec in eenre marke [12]) so moghent wesen alrehande lude, so wie si syn, volcomen an horen rechte [13]). Dien sal die rechter becostighen, broet ende biere sal hi hem ghenoech gheven ende drie gherichte ten etene [14]), die des daghes tidich syn, ende enen beker wyns. Twe gherechten sal men den knechten gheven, vyf garven elken peerde onder daghe ende onder nachte, voer sal men die peerde beslaen. Ses sellen der knechte syn, achte der peerde [15]), so wanneer si den coninc vernemen binnen sassesscher aert [16]), so sellen si te hove varen ende daer na over ses weken dat ordel [17]) weder brenghen.

* 1) gesonde of W.O.C.
2) schepenbaer vrye lude C.
3) erve noch ordel hi en si on evenbordich butens coninx O. evenboerdich W. hy een is hem evenboertich noch oec hoor vonnysse beroepeu C.
4) sinen rechten O.
5) die men O.
6) scelden mach O.
7) des selmen comen voer een hogher recht als ten lesten voer den coninc C.
8) sine lude O. lijden C.
9) wellic oerre dan O. welc hore dan W.
10) die dat horen wilc heer dat syn recht volcoemt voer den coninc dat is te wetten den keyser C.
11) vrilude O.
12) is, wert oec in eene margraefscap C.
13) die an hoer recht onbescouden zyn C.
14) tot elker maeltyt C. te etene W.
15) ses sullen der perde syn ende acht der knechte C.
16) sassen aert O. binnen den lande van sassen C.
17) na weken ordel W. daer nae wedder dat vondenesse brenghen C.

*

Van den selven. LXXXVII. (II. 12. § 5.)

Wie dat ordel scelt ne coemt hi niet [1]), hie moeter omme wedden [2]) den rechtere ende denghenen syn boete gheven des ordel hi bescouden [3]) heeft. Ne gheens beroepens [4]) ordels moet men tien [5]) wt eenre greefscap in eenre marke, al hebbe die greve die greefscap van den mercgreve. Dit is daer omme dat inder marke [6]) ne ghene conincs ban en is ende hore recht twiet. Daer omme sal mens oec voer dat rike tien [7]). So wien ordels ghevraghet [8]) wert ende des niet vinden en can [9]), daer sal hi syn recht toe doen, dat hys niet vinden en can [10]). Hi wints dach also langhe als den ghenen ghededinghet is [11]) daer dat ordel op gaet. Scelt een zasse [12]) een ordel ende tiet hys an sinen vorderen hant [13]) ende an die meerre [14]) menie hi moet er selve omme vechten mit hem zevenden synre ghenoten weder ander sevene. So waer die meerre menie seghe vecht, die behout dat ordel. Iewelic versighet man [15]) weddet den rechtere ende gheeft dien boete, die op hem ghevochten hevet. Om ordel ne moet nieman nerghen vechten [16]) dan voer den rike. Vraghet men enen man eens ordels ende vint hyt na sinen sinne, so hyt rechtest weet [17]), al syt oec al onrecht, hine lidet daer neghene noot omme [18]), wederspreket een die welboert [19]) ende vint een ander ordel [20]), so welc hore die meerre

* 1) so wie dat vonnisse besceldet ende dat niet een vervolche C.
2) moet daer om wedden O.
3) beropen C. ende dengenen des ordel hi bescouden heeft en geens beroepens ordels moet men aen wt eenre grefscap ende eenre marke al O.
4) bescouden vonnes C.
5) soeken C.
6) in dat marchgravscap C. in der maerkt geen O.
7) sel mens mede voer die coninc comen C.
8) soe wie ordels bevraget O.
9) ende des niet wys een is C.
10) dat hys niet en weet C.
11) als den genen gedinget is O. ghedinghet is W. als den ghenen dach heeft nadat hy ghedaghet was C.
12) een swave C.
13) een vonnis ende gaet des an syn rechter hant C. an sine vorderen hant niet ende A.
14) syn vorderen hant ende andere mere O
15) dat ordel behout die igelick verseget men weddet O. dat vonnis ende de verwonnen man weddet C.
16) nymans vechten C. niemant noergent vechten O.
17) een vonnis ende die ghene wystet na syn beste wetenheyt C.
18) hi en liet daer niet omme O.
19) volbort O. volboert W.
20) wedder seit yemant ende wyset een ander vonnes C.

* volghe hevet die behout syn ordel, ende blivens beide sonder wedde [1]) want hore nieweder des anders ordels bescout [2]).

Van den selven. LXXXVIII. (II. 12. § 11.)

So wie ordel bescelt die spreke aldus: Dat ordel dat die man ghevonden hevet dat is onrecht [3]). Dat bescelde ic ende tie des daer, daer ics doer recht tien sal [4]), ende bidde daer omme eens rechten ordels waer ics doer recht tien sal [5]). Scelt die zwaf des zassen ordel of die zasse des zwaven ordel, dat moeten si voer die [6]) coninghe besceiden als hier voer ghezeit is. Staende sel men ordel scelden. Sittende vinden onder conincs banne mallyc, op sinen stoele. Die oec daer ten bancken niet ne syn gheboren [7]) die sellen des stoels bidden mit ordel een ander te vindene; so sal hem den stoel rumen dieghene die eerst dat ordel vant [8]). So welc ordel die ghene vint dat biede hi te behoudene [9]) mit sinen rechte, ende ties daer hi doer recht tien sal ende bidde daer toe boden [10]). Om een beroepen ordel ne salmen ne ghene volboert vraghen [11]).

Van den selven. LXXXIX.

Wert een man ghevangen, om onrecht ende voer gherechte ghebracht hine moet gheen ordel beroepen [12]), noch die man die camp vechten sal, sint der tyt dat hi binnen den werf coemt [13]).

Van diefte. XC. (II. 13.)

Nu vernimt om ongherecht [14]) welc gherecht [15]) daer over gaet. Den dief sal men hanghen. Gesciet oec in enen dorpe des

* 1) scade C.
2) want oerre niet weder des ander ordel beschilt O.
3) een onrecht O.
4) ende wil des comen daer ic van rechte sculdich ben te comen C.
5) vonnis soe ick mit recht begheren sal C.
6) den O.C.
7) benken niet en syn gecoren O.
8) die gene diet eerste ordel vint O. die dat voer vonnes ghewyset heeft C.
9) dat bidde hi te holden O.
10) ende biede des te comen daer hi sculdich is te comen ende begheer daer bodden toe C.
11) en sal men die volle gheboert vraghen C. in geenre valbort vragen O.
12) hi en moet en geen ordel beroepen. O. hy en moet gheen vonnes bescelden C.
13) als hi van den werf coemt C.
14) Men verniet an ongherecht W.
15) wel gherecht A. Nu verneempt om onrechte wellick gericht daer over gaet O.

* daghes ene diefte die drie scillinghe weert is [1]) dat moet die burmeyster wel rechten des selven daghes [2]) te hwt ende te hare of mit drien scillinghen te lossen ende so blyft dieghene rechteloes ende edeloes [3]). Daer is dat hoechste gherecht dat die burmeyster hevet [4]). Des selven ne moet hi niet rechten wertet overnachtich nader claghe. Dit selve gherechte gaet over [5]) onrechte mate ende waghe [6]) ende valschen coep of mens verwonnen wert.

Van misdadighen luden [7]). XCI. (II. 13. § 4.)

Alle mordenaren ende die ploech roven of molen of kerken of kerchof ende verradere ende moerbranders oft die hore boetscap waernen [8]), die sal men alle radebraken. Die enen man slaet of vaet of rovet of bornet [9]) sonder moertbrant of wyf of maghet vercraft ende den vrede breket [10]) ende die in overhoere ghegrepen werden [11]), dien salmen dat hoeft afslaen. Die diefte of roef huden of mede helpen sterken, werden se des verwonnen men sel over hem rechten als over die ghene diet doen [12]). So welc kersten man onghelovich is of mede ommegaet of mit verghiffenis ende des verwonnen wert, dien salmen op eenre hort bernen [13]). So welc rechter onrecht niet en rechtet [14]) die is des selves rechtes sculdich dat over denghenen soude gaen [15]), nieman en is oec sculdich

* 1) wert is W. wert syn O.
2) den diefte die drie scellinghe waerdich is dat moet die burghermeister des selven daghes wel rechten C. die borgenmeister wail O.
3) ende eerloes O. eerloes ende rechteloes C.
4) dat is dat hoechste gericht dat die borgermeyster heet O.C.
5) gaet oec mede over C.
6) of onrechte ghewichte ende over C.
7) In O. staet hier: de judicatione maleficorum. Van morders ende van verraders, vrouwen vercrafters ende onghelovighen luden B. Hoe men rechter over alle quaden ende die onghelovich syn W.
8) Alle moerdenare ende die pluech rovere of molen of kerckhove of kirken ende verradere ende moertberner of die oer baetscap wernen O.
9) of barnet C. of bernt O.
10) den vredebreker W.
11) den vredebrekeren die over hoer gegrepen werden O. ende die in hoerdoem begrepen wart C.
12) gelycker over den hantdadichghen C.
13) onghelovich is ende des verwonnen wart dien sal men op een hort barnen, des ghelycs sel men doen die mit toveryen ende mit wighelinghe omgaen C.
14) onrecht richt O.
15) die is sculdich te liden sulc recht als over den misdadighen soude gaen C.

* des rechters dinc te soekene noch rechtes hem te pleghene die wile hi selve rechtes gheweygert heeft [1]).

Van dootslaghe. XCII. (II. 14.)

Slaet een man den anderen doet ende en derre niet [2]) bi hem bliven dat hine voer gherecht bringhe ende over hem claghe voer syns leves anxt [3]), coemt hi sonder den doden voer gherechte ende becant hys, eer men over hem claghe, ende biet hi hem daeromme te rechte, men sal hem sinen hals niet verdelen [4]). Dien rechter salmen verdelen op hem dat hoechste wedde der penninghe die men hem pleghet [5]) te gheweddene ende den maghen hore wederghelt te nemene ten naesten dinghe ende tot den anderen ende tot den derden. Ne comen si dan niet vore hi sal daer mede besitten, want syt hem mit claghen of ghewinnen. Ende men sal hem verde werken. Om dien man en mach hem nieman an sinen hals spreken daer hi hem te rechte omme gheboden hevet, eer men op hem claghede [6]. Bringhet men oec den doden voer [7]) gherechte ende claghet men op hem, hi moet antworden om sinen hals of hi moet den doden bereden [8]).

Van ghewere. XCIII. (II. 15.)

So welc man vorderet so ghedane zaken daer hi enighe were omme gheloven moet [9]), ende ghelovet hi die, ende coemt daer na een ander ende vordert hi die selve zake, ende ne mach die ghene [10]) die die ghewere ghelovet heeft, den-

* 1) richts tyns toe sokene noch rechte on toe plegene die wile hi selve rechtes geweigert heet O. sculdich te rechte te staen onder die rechter die rechts geweygert heeft C.
2) ende en der niet O.
3) ende een daer nyet by bliven om anxt van sinen live als dat hy hem voert gerecht brenghen, coemt hy voert gerecht ende bekent die daet eer yemant op hem claghet C.
4) ontwysen C.
5) die rechter sal on verdelen op dat hogeste wedde die penninge die men on pleget te O. Die rechter wyst men eert toe dat hoechste wed zulker penninghen als men plach te wedden C.
6) hy blivet daer mede sitten ende men sal hem vredde bannen om die man daer hy hem om verboden heeft voor recht eer men op hem clagede, daer een mach hem niemant om belasten an syn hals of an syn lyf C.
7) eerst voert C.
8) ontreden C.
9) een ghewere om beloven moet C.
10) die man ghene A. zake en mach den genen die die gewere geloeft heeft O. soe mach die gheen die die ghewere voer gheloeft heeft denghenen niet afwysen mit recht C.

* ghenen niet of ghewisen mit rechte, hi moet sine vorderinghe laten [1]) mit eenre were boete ende mede den rechter wedden. Were boete dat is sine vorderhant [2]) daer hi die were mede lovede of syn halve wederghelt. Lovet oec een man enighe were, die daer heerwade of erve vorderet, of vrouwen die rathe vorderet [3]) of enighe varende have, wert men dier were burst datse hem ghebroken wert mit rechte [4]), si ghevet den rechter ghewedde daer omme, ende latet die have mit boeten. Were sal mallyc [5]) doen om doetslach ende om leemte ende om wonde voer sinen heren dien hi bestaet [6]) ende voer sinen sweert maghen. So wien den anderen wondet of lemingt [7]) men sla hem die hant [8]) af.

Van boeten ende van beteringe. XCIIII. (II. 16. § 3.)

So welc man hevet boeten na synre boert [9]) hine hebse verwracht. So wanneer die boedel [10]) dien rechter weddet dor dat hine an sinen rechte versumet hebbe, so weddet hi des conincs malder [11]) twee ende dertich slaghe [12]) mit eenre groenen eykenre [13]) roede, die twier dumalen [14]) lanc si. Den mont, nase ende oghen, tonghe ende oren ende des mannes ghemechte ende hande ende voete der yewelyc, werde men ghelemmet [15]) daer ane men sal hem beteren mit enen halven wederghelde, yewelic vingher ende tee hevet sonderlinge boete nadien dat hem inden wereghelde boerede [16]) syn tegede deel [17]).

* 1) hi moet syn aenspraec laten C.
2) syn rechterhant C.
3) of vrouwen gheraet C.
4) wat men der weer berst dat se on gebouken wort mit recht O. wort hy dat ghewere quyt mit meren of mit better recht C.
5) ghewere sal elc C. manlic W. mallic O.
6) bistaet O.
7) lemmet off wondet O. lemet of wondet W.
8) den rechter hant C.
9) boerte W. geboerte O. gheboert C.
10) buedel W. bodel O.
11) molder C.
12) slagher W.C.
13) een eyken roede C. een eikenre roede W. een gruenen eikenen gerden O.
14) twee doem O. twe vadem C.
15) werden manne ghelemmet A.W. Ware yemant verleemt an nase - an voete dat sal men beteren mit C.
16) borende C.
17) te wetten dat tien de deel van den een wedergelde C.

*

Van den selven. XCV. (II. 16. § 8.)

So wien men sonder wonde slaet of bescilt loghenaer [1]) dien salmen boete gheven na synre bort [2]), wondet men enen man, houwet ment hem [3]) suver of [4]) dat hem vergouden is voer gherechte, hine mach daer gheen hogher ghelt an vorderen dan sine boete.

Die vader mach antworden voer den sone. XCVI. (II. 17.)

Die sone ne antwoerdet [5]) voer dien vader niet, so wanneer hi sterft [6]), so wat hi onrechtes hevet ghedaen. Die vader moet den sone wel wt nemen of hi om onrecht beclaghet wert, die wile hi van hem niet [7]) ghezondert en is [8]) also dat hi zwere op ten heylighen dat die sone der daet onsculdich si. Wert oec beide die vader ende die sone beclaghet om ene daet, dier ne mach [9]) die vader den sone niet ofnemen, hine hebbe hem selven alre eerst ontredet, Die vader mach den sone wel sonderen [10]) van hem voer gherechte mit yeweliken goede [11]), dat die sone annemen wil, so hoe clene et si. Die here moet oec wel wtnemen sinen eyghenen man, so wanneer hi verdeilt is [12]), of hi dat ghezwere daer op den heylighen, dat hi syn ingheboren eyghen si ende dat hi der daet onsculdich si daer hi mede beclaghet is.

Van broeder ende van zuster erffenisse. XCVII. (II. 20.)

Broeder ende suster nemen hoers onghetwieden broeder ende zuster erve [13]) voer den broeder ende voer die zuster, die ghetwiet van vader ende van moeder sijn. Onghetwiet broeder

* 1) of lochent C.
2) gheboerte C. boerte W. buerde O.
3) men hem W.
4) men hem of, C. men on suber af O.
5) antwoert O. antwordet W.
6) na des vader doot C.
7) niet van hem W. niet van on O.
8) soe langhe als hy niet van hem ghesceiden en is C.
9) daer en mach C., W. der en mach O.
10) wel van hem deelen mit welc goet dat die sone annemen wil, oec hoe clein dattet is des dat voer gherecht ghesciet C.
11) mit igeliken dat die soene O.
12) ontnemen wanneer hy verwyst wort des hy C.
13) die onghetwyet sin die nemen hore broeder ende suster erve C. oeres ontwieden broder ende suster of voer den broder ende voer den zuster die getwiet. O.

* kint zijn oec ghelike [1]) na den ghetwieden broedere anden erve te nemene. Vol [2]) wereghelt ende vol boete sal hebben elc [3]) man al dervet hi rechtes ledes, die wile hi voer gherechte sine leemte niet en bewiset alse dat hi mombaer daer mede ghewinne [4]), Die tins man, so wie hi si, die erft syn ghebu op sinen erfname op tins goede [5]), ten si een man die si van ridders aert [6]) diet sinen wive te morghengave hebbe ghegheven; wert oec ledich den here [7]) hi neemt dat ghebue mit samenden lene, [8]) die man ne hebbe wijf dier hyt te morghengave hebbe ghegheven.

Van lyftocht. XCVIII. (II. 21. § 3.)

Hevet oec een wyf [9]) lyftocht an eyghene of an lene, so wat si bues daerop [10]) hevet so wanneer si stervet dat ne erft si niet an horen naesten maech, et nemet dieghene dien dat goet ledich wert [11]), want yewelic nan [12]) moet syn ghebu [13]) wel beteren ende ergheren [14]) op sinen lene weder syns heren wil [15]) also moet die vrouwe op [16]) hore lyftocht.

Van ghetughe. XCIX. (II. 21. § 5.)

Laet oec een here [17]) een goet enen manne sonder ondersceyt so wat daer bues [18]) op is dat is des mannes mit samenden goede [19]). So wat een man ieghen den anderen ghetughen sal daer toe ne behoevet hi des rechters ghetughes niet [20]) daer

* 1) even na C. gelic nae O. ghelyc na W.
2) Volghewinne ontbreekt in C.
3) igelic O.
4) also dat hi mombaer mede gewinet O.
5) syn ghebouwe dat op syn tins goede staet dat is syn getimmert C.
6) richs aert O.
7) werdet oec ledich den here O. Coemt dat goet oec an den heer C.
8) dat ghetimmert metten goeden C.
9) Sterfft oic wyff O.
10) buwes daer op O. ghetymmert sy daerop hevet of laet C.
11) daer dat goet op coemt C.
12) een igelick man O.
13) ghetymmert C.
14) quaden C.
15) ende ergeren weder syns heren wille O.
16) oic O. alsoe moet oec dat wyf wel doen op C.
17) Duet oec een heer O. Leent oeck en heer C.
18) soe wat ghetymmert C. bouwes O.
19) mit den andere goeden C.
20) daer een behoeft hy den rechter niet C.

* hem die sculdichghinghe [1]) niet hogher dan an syn wedde gaet. Dat tuucht hi selve mit hem derden die dincplichten [2]), die dat ordel vinden [3]). Is oec die scout [4]) hogher so moet hi den sculteten [5]) of den vronenbode te tughe hebben in des rechters stat voer den rechtere.

Van den selven. C. (II. 22. § 2.)

So waer een man sys [6]) ghetughes volcomet mitten scultete [7]) ende mitten vronenbode ende mitten scepenen, daer sal die rechter oec ghetuuch syn, want om [8]) die waerheyt hoers ghetughes die hi ghehoert heeft, al ne wyst hy eer niet [9]); weyghert die rechter tuuch te wesen weder recht, dieghene is doch volcomen an sinen rechte.

Van moniken. CI. (II. 22. § 3.)

Beghevet hem een man der werelt [10]) die tot sinen iaren comen is ende doet hi monikes cleder an ende sceret hem daerna, al ne doet hys [11]) voer gherechte niet, wil hys daer na missaken, men mach hem op ghetughen [12]) sonder gherechte, die man selve mit hem sevenden des gheens ghenote die hem daer begheven heeft, dien an desen levene hebben ghezien of mit dien broederen daer hi hem begheven hadde; hi hebbe ghehoersam ghedaen of en hebbe [18]), hi hevet nochtan den heerscilt neder gheleghet.

Van echten kynderen. CII. (II. 23.)

Die wile dat die man [14]) sonder wyf niet wesen en wil of

* 1) besculdinghe C. sculdinge O.
2) die dincplichtichen O.
3) dincplichtich is syn ende vonnes wysen moghen C.
4) die besculdinghe C.
5) schout C.
6) syns O.W. sinen twch volbrenct C.
7) scout C.
8) want oer O. om der waerheit C.
9) al een wist hys te voren niet C. alle en bewiset hys oer niet ende weigert O. al ne wilt hy eer niet W.
10) van der werelt C. der weerelt O. ter werelt W.
11) sceerfft hi on daer nae alle en doe hys O. ende doet hem als monick scheren, wil hyt daerna versaken C.
12) mach op on tugen O. op hem ghetughen W.
13) weder hy ghehoersam ghedaen heeft of niet C.
14) Soe wanneer die man C.

* ne mach so moet si wel recht [1]) wyf nemen [2]) al syn hem drie wyf of viere doot of meer [3]). Totter selver wys neemt dat wyf man ende wint rechte [4]) kynder bi den lesten ende bi den eersten [5]) ende beerft si [6]) mit horen rechte ende mit horen goede.

Van weren. CIII. (II. 24.)

Men sal [7]) nieman wt sinen weren wisen [8]) van gherechtes halven alse hi mit onrecht daer an [9]) ghecomen is, men breke se hem [10]) mit rechter tale daer hi selve ieghenwoerdich si of men laden vore van gherechtes halven te sinen rechten deghedinghe [11]), ende hi [12]) dan niet vore comen en wil, so verdeelt [13]) men hem die ghewere mit rechte. Iewelic man mach sines rechtes goedes wel ledich werden mit rechte [14]). Ist dat hyt vercoept of verset of oplaet of hem veriaret ieghen sinen here of dat hem verdeelt wert [15]) te lantrecht of te leenrecht of te welker wys hys of gaet onbedwonghen [16]), so is hi der were gheloest [17]) mit rechte. Daer omme ne moet men die were niet of dwinghen [18]) den ghenen die die were hevet, sine werde hem ofghewonnen [19]) daer hi te antwoerden si [20]), of hine werde daer omme beclaghet ende gheladet te sinen rechten ghedinghe [21]). Wert oec een man beclaghet om

* 1) echte C.
2) nemen ende echte kinder wynnen, al C.
3) al syn on twe wyff ofte drie ofte vier doet ofte meer O. al syn hem drie of vier wyven afgestorven of meer C.
4) wytachtigher C.
5) bi den eersten als by den lesten C. bi den lesten als bi den iersten O.
6) eerft se O. beervet W.
7) Men en sal O.
8) wt syn ghewere wysen C.
9) mit rechts an ghecomen is C. mit den rechten daer aen gecomen si O.
10) men en brekes se on O. hy en wynnet hem af mit rechter ansprake C.
11) off men on lade voer van gerichtes halven te sinen rechten dagen dinge O. of men daghen voir rechtes weghen voir recht tot synen rechten rechtdach ende dingstat C.
12) ende of hy dan C. ende hi daer O.
13) ontwyst C.
14) quyt worden ende verliesen C.
15) ontwyst wart mit C. on verdeelt wort te O.
16) onbedwinge O.
17) soe is hy mit recht der ghewere quyt C.
18) aff dwingen O.
19) aff gewonnen O.
20) daer hy ieghenwoerdich is C.
21) of hy een worde daerom te recht ghedaghet ende niet en coemt alst voerseit is C.

* roeflike were daer men die haathaften daet bewisen mach, ende wert die rechter mitten gheruchte daer toe gheladet, die rechter sal volghen te hant ende rechten den claghere om den roef ende over den rovere ende over sinen onrechten volleest [1]). Te hant daerna sel hi hem gheweldighen synre were of die ghene daer die claghe op gaet niet ne weder redent mit rechte [2]). So waer hem die rechter niet ne rechtet of niet volrechten en mach, daer sal hem die coninc rechten alse hi alre eerst coemt in zassesscher aert, ofmen der claghe ghetuuch hevet.

Van munten. CIIII. (II. 26.)

Penninge salmen vernien als een nye here coemt [3]). Biet die muntere [4]) enen valsschen penninc wt also dat hi daermede copen wille et gaet hem aen den hals [5]). So wie sijn recht verwracht hevet mit diefte of mit rove vint men onder hem vierden halven penninc et gaet hem an die hant [6]), tensi dat hi daer ghewere of hebben mach [7]).

Van den selven. CV. (II. 26. § 2.)

So wie an sinen rechte volcomen is vintmen onder hem enen scillinc valsscher penninghe die penninghe hevet hi verloren [8]) ende niet meer. Hevet hi der oec mere [9]) et gaet hem aen die hant tensi dat hi daer ghewere of hebben mach [10]). Valsschet die muntere [11]) sine penninghe ende hout hise niet na horen recht die wile ne mach hi nieman valsscheſ tien daer hi wandel omme derf doen [12]).

* 1) sinen rechten vollest O. volle eest W. syn behoerren C.
2) Ende te hant sel hy dat ghewere gheweldich maken dest die ghene daer die claghe op gaet mit recht niet weder segghen en mach C.
3) vernuwen als die heer starft ende een nuwe heer coemt C.
4) monter O. muntenaer C.
5) an sinen hals O. an syn hals C.
6) an syn hant O.
7) he ne moge ir gewere hebben O. hy en mach bewysen diese hem ghegeven heeft C.
8) penninghe hi verloren A. heefft hi verloren om so veel penning, niet meer O.
9) mer heefft hee der aver iet meer O.
10) hy en bewyse die se hem gaf C. he ne moge it gewer hebben O.
11) monter O. munther C.
12) die wile ne mach he neman valsches tien daer he wandele umme doen durve O. valse tyen dat sy betteren sellen C.

*

Van den selven. CVI. (II. 26. § 4.)

Nieman [1]) en moet ne ghene merket [2]) noch munte hebben [3]) sonder des rechters orlof [4]), nieman ne moet oec penninghe slaen anderen penninghe like [5]) sine hebben ondersceyt [6]). So wanneer men die penninghe [7]) verbiedet [8]), viertien nacht [9]) daerna moet men mitten selven penninghe wel betalen [10]) ende pande losenen. So wie daermede cofte boven rechte tyt die muntere moetse wel breken maer hi salse hem weder gheven [11]).

Van tollen. CVII. (II. 27.)

So wie brugghe tollen of water tollen ontfoert, die salse viervout [12]) ghelden [13]). So wie merket [14]) tollen ontfoert die sal [15]) dertich scillinghe gheven. Vier voetganghere [16]) gheven enen penninc, een ridende man enen halven, een gheladen waghen viere, voert ende weder te vaerne. Die helfte hierof gheeft men te watere tollen ende te brugghe tollen.

Van den selven. CVIII. (II. 27. § 2.)

Papen ende ridderen ende hoer ghesinde [17]) sellen wesen tollevri [18]). Yewelic man sel oec wesen tollevri, hi vare of hi ride of hi ga, so wat hi scepes of brugges niet ne bederf [19]),

* 1) Geman O.
2) market O. marck C.
3) erheffen O. er hebben A.
4) ane des richters willen O. yeghen des rechters wille C.
5) gelike W. gelyc O. ghelyck C.
6) sy en hebben sonderling besceit O. en hebben sonderlinghe bescheyt daer by dat men se kennen mach C.
7) men ghelt C.
8) verbudet O.
9) daghen C,
10) moet men den penning gelden O. moet men daer mede copen ende vercopen ghelt of pande losenen C.
11) moet se eme wael to breken he salse eme weder gheven O. doch sel hy se ghebroken weder gheven C.
12) he sal ene verwalt O.
13) betalen W.C.
14) market O. marcht C.
15) verboert C.
16) vaer voetghenre O. voetghangere W. die voetgangher ghevet C.
17) ere ingesinde O. ende hoer ghesinne C.
18) tollen vry C. tollen vri W.
19) Sware he scepes oder brucken nicht ne bederff O. niet en behoeft C.

* ende mit rechte is hi gheleydes vry so waer hi sines goedes of sines lives ghenenden wil [1]). So wie hem oec gheleide ghevet die sal hem bewaren dat hem ghene scade ne ghescie of hi sellen hem ghelden [2]), een ydel waghen ghevet twee penninghe, die halve waghen ghevet enen penninc [3]).

Van onrechten wege. CIX. (II. 27. § 4.)

So wie onrechten wech slaet over ghewonnen lant voer yewelic rat sel hi gheven enen penninc, die ridende man enen halven penninc, ende den scade sal hi ghelden of daer saet op staet [4]). Daer voer moet mense wel panden, werense dat pant weder recht men stedeghet se mit dien gheruchte [5]), so moeten si beteren dat gheruchte [6]) mit drien scillingen ende moeten nochtan pandes recht doen.

Van menigherhande beteringhen te doene. CX. (II. 28.)

So wie hout houwet of gras snidet of vischet in eens anders mans water [7]) an elken van desen verboert hi [8]) drie scillinghe, den scade ghelt hi daertoe op recht, visschet hi dike [9]) die graven syn of houwet hi hout dat gheset is [10]) of barende bome [11]) of gravet hi op stene, die te mercstene gheset sijn [12]), hi moet dertich scillinghe gheven [13]). Vint men hem inder stat [14]) men moeten wel panden voer den scade of op houden [15]) sonder des rechters orlof. So wie nachts ghehouwen hout of ghesneden

* 1) of hy hem syn lyf of syn goet troesten wil C. waer he sines godes nenden wil O.
2) Swe eme aver geleide geeft die sal on voer scade verwaren binnen synnen geleide oder he sal in on gelden O. of hy sal dien schade betalen of se ghesciet C.
3) Een edel waghen ghevet halven tol teghen enen geladenen, die karre den halven deel O. Een ledighe waghen gheeft halve tollen ende een halve waghen half syn deel C.
4) ende staet daer coern op soe sellen sy die schade daer boven betalen C.
5) men stediget mit gerichte O. men beset se mit gherichte C.
6) so moetten beteren dat gerichte O.
7) visschet in eens anderen mans water na wilder waghe, sin wedde is drie O. visschet W.
8) syn broeck dat is drie C.
9) een wyver C. in dycken O.
10) dat bezat is O. dat gheset is C.
11) varende boem O. of oeft bome C.
12) marcstenen gheset syn W. de morstenen gesaet syn dat syn ionghe paten O.
13) he moet gelden drittich scillinghe geven O.
14) daer mede C. op den stat O.
15) men moet enen wael panden oder ophalden voer den scaden O. men moet en daer voer wel panden of houden C.

* gras [1]) steelt dat sal men rechten mitter weden [2]). Steelt hi des daghes et [3]) gaet hem te hude ende te hare [4]). So welc water stromes vlyt [5]) dat is ghemene te varene ende te visschene. Die visschere moet oec wel dat eertriken nutten also verre alse hi eens ghescriden mach wt dien scepe [6]). So wie hem erve toe seghet niet van sibbe halven mar van gheboerdes halven [7]) dat heeft men voer onrecht, men macht ghetughen [8]) dat ghelovet si ende voer gherechte ghestadighet [9]). So wie voer gherechte syn lijf verlieset sijn naeste ghedelinc [10]) neemt syn erve [11]). Diefte of roef die men onder hem vint, dat sal die rechter onder hem houden iaer ende dach; oft hem daer binnen na rechte nieman toe ne tiet [12]) so keret hyt in sinen nut. Nieman en mach verwerken eens ander [13]) mans goet of dat hi onder hem hevet, al verwerct hi nochtan sijns selves lyf [14]).

Van vanghenisse. CXI. (II. 34.)

So wie eens mannes kint [15]) slaet of vaet of roeft niet dan dor des heren scout [16]), mit rechte sel hi hem beiden boete gheven, hine bewaret [17]) dat opden heylighen dat hyt den here te laster noch te scande [18]) niet ghedaen en hevet, so is hi der eenre boete ledich. So wie enen man ghevanghen hevet die moet

* 1) houwet gras oder ghehouwen holt O.
2) weder O. galghe C.
3) des ende A.
4) ther hude ende thoe hare O. toe hwt ende toe haer C.
5) stroem vliitet O. dat stroemt C.
6) Die visschere moet wael oec nutten dat ertrike so verre als hi eens scriden mach wt den scepe O. Die vysker moet oeck dat aertryck wel brucken soe verre als hy bescriden mach wtten schepe C.
7) wan van gelovedes halven O. van loeften C.
8) men acht ghetugen W. men ne moghet tugen O.
9) dat die ghelovede voer den gerichte stadiget si O. dat dat gheloeft voer recht ghesaet is C.
10) gadelinc O. maech C.
11) dat erve dat hi achter laet O.
12) coemt daer binnen niemant dies hem mit recht vermet C.
13) anderen O. anders W.
14) off hi yo wal syn lyff verwerct O. meer dan hy des mans lyf vetboren mach C.
15) knecht O.C.
16) scoult O. om des heren wil C.
17) hine sweret O. hy een swere C.
18) noch te scaden O. tot ghenen scande C.

* antworden ieweliken sinen maghe [1]) is dat hi daeromme besculdighet wert, die wile hine an hachten hevet [2]).

Van diefte ende van rove. CXII. (II. 35.)

Die hanthaftige daet is daer so waer men enen man mitter daet begripet of inder vlucht [3]) of diefte of roef in sinen ghewere hevet, daer hi selve den slotel toe draghet. So wie over den anderen dach sine diefte of sinen roef onder enen manne vint, die dat openbare ghecoft heeft ende onalinghe ghehouden heeft [4]) ende des tuuch hevet, die ne mach men ne gheenre hanthaftigher daet sculdighen, al vinde men die diefte of dien roef onder hem, tensi dat hi te voren syn recht verloren hebbe, maer mit des rechters oerlove moet hi wel anevaen [5]) mit rechte, wille oec hem dieghene syn goet weren eert voer dat gherechte come, so bidde hi een weder keren voer gherechte [6]), weyghert hi des hi scrye hem mit gheruchte an ende gripen an voer enen dief [7]) also oft die hanthaft daer si [8]), want hi hem sculdich hevet ghemaect mitter vluch. Coemt oec dieghene willens voer gherechte, hi sal hem onderwinden syns goets mit rechte. Spreket oec dieghene daer weder [9]) oft laken si, dat hyt selve hevet laten werken [10]), oft peert of vie si, dat hyt an sinen stalle hebbe ghetoghen [11]) ende selve ghevoet hebbe, hi moetet mit meerren recht behouden die ghene diet in gheweren hevet of hyt selve mit hem derden synre ghebuere [12]) ghetughen mach, dan dieghene die diefte anghevangen hevet [13]. Spreect oec dieghene dat hyt ghecoft heeft op die ghemene merct ende niet en weet weder wien, so is hi der diefte onsculdich, sine penninghe verliest hi oec, die hi daeromme gaf,

* 1) des mans heren of sinen maghen C. sinen heeren ende jeweliken sInen maethe O.
2) alsoe langhe alse hyne ghesloten of an veteren houdet C.
3) in der vlucht die daer wirt beiaghet, die diefft O.
4) unde die halinghe hevet geholden O. ende niet heimelyc ghehouden heeft C.
5) syn guet wael aenvaen O. syn guet wel anvaren C.
6) Soe bidde he ene voer gerichte te gaen O. hy begheer syn keer mit recht C.
7) hi screy geroecht ende gripe on aen voer dieffte O. hy vaer hem an mit gherycht ende tasten voer een dyf an C.
8) als off hi die hantachtige sy O.
9) dat weder W. eme dat weder O.
10) hebbet geworcht laten O. hy heeftet werken laten C.
11) he hebbet aen synen stalle toghen, he moet it O. hy heeftet selve anghevoedet hy mach C.
12) hy selve derde synre boeer O. hem derden synre ghebueren C.
13) anghevaen hevet W. anghevaren heeft C.

* ende die ghene behout syn goet dat hem ghestolen was. Seghet oec dieghene et si hem ghegheven of hi hebt ghecoft, so moet hi benoemen sine waren [1]) weder dien hyt ghecoft heeft ende die stat daer hyt cofte, hi moet oec zweren dat hi tie te rechter tuchet [2]). So moet hem die ghene volghen over viertien nacht so waer hi tiet [3]), sonder over sceperike watere, wert hys ghewaret alse recht is. Dieghene dies hem waert moet antworden in synre stat voer dat goet[4]) wert hem oec berst ander gheweren [5]). hi moet dat goet mit ghewedde ende mit boeten laten [6]). Ende tiet hem dan diefte of roves daer an [7]) des moet hi hem ontsculdighen mit rechte, verlieset oec die ghene diet ontvanghen heeft, hi moetet laten mit boeten ende mit ghewedde. Men moet oec tien op mit menighen weren van den enen op den anderen [8]), also langhe, want men come tot den ghenen diet in sinen stalle ghetoghen hevet oft vie is, of hyt selve ghetucht hevet oft ghewant is [9]), selve sel hi mit hem derden daer toe tien die claghe maket of hem gheberst wert [10]). Dieghene salt tgoet houden also langhe want hem mit rechte anghewonnen worde.

Van denselven. CXIII. (II. 37.)

So wat yeman vint, missaket hys of men daer na vraghet [11]) so is hi een dief. So wat die man vint of dieven of roveren ofiaghet [12]) dat sal hi op bieden voer sinen bueren ende voer

* 1) syn warent O. syn warent dat is dier hyt ieghen ghecoft heeft C.
2) he moet aver sweren dat he tho recht tucht O. hi moet oec sweren dat hy syn warent te recht ghewyst of ghenoemt heeft C.
3) totter stat die hy ghenoemt het een sy over een veer C.
4) die warent sal voor in syn stede wesen ende voer dat goet antworden C.
5) maer ontbreecket hem als dat hy gheen warent een heeft C.
6) Die gewere moet aver antworden an syn stat vor dat guet mit wedde ende mit bute laten O.
7) unde tughet men dan ene dueft oder roeff daer an des moit he sich ontsculdighen mit rechte O.
8) men moit wol ten uppe menige warent, die ene op den anderen alsolanghe bet men come tho heme die it O. men moet oec gaen van den enen warent tot den anderen so langhe dat men coemt tot denghenen diet angevoet heeft isset vie C.
9) of op hem diet ghetughet hevet isset ghewant C. geworcht hebbe off it lakén is O.
10) Selve derde sal he sich daertoe ten die in gevanget off eme gebuest wirt an den weren, under deme dat guet angevangen wert, die sal dat guet holden also langhe went O. Ende die selt mit hem derden houden endé soe is des warent. Ende wie oec dat goet onder heeft die salt houpen ter tyt toe dattet hem C.
11) vraghede W.
12) dat dievenen of rovers ontiaghet is C.

* der kerken [1]). Coemt dieghene binnen ses weken dient toe horet, hi salt an hem tien selve mit hem derden [2]) ende ghelden den cost [3]) die die ghene daar mede ghehat hevet. Is oec die ghene van enen anderen gherechte des dat goet is, so behout hy den derden deel diet den dieven of den roveren afiaghede. Ne coempt oec nieman binnen ses weken die hem daer toe tiet [4]), so nemet die rechter twee deel ende die ghene [5]) behout dat derden deel.

Van denselven. CXIIII. (II. 38.)

Die man sel ghelden den scaden die van synre ware [6]) ghesciet anderen luden, et si van brandt of van coerne dat hi niet en bewerket knies hoech boven der eerden [7]), of hi sciet of werpt enen man of vie [8]) alse hi ramet na enen voghel. Daer van ne verdeilt men hem niet [9]) syn lyf noch syn ghesont, al sterft die man, maer hi moeten ghelden also syn wederghelt staet.

Van coern diefte. CXV. (II. 39.)

So wie des nachtes coren steelt die verscout [10]) der galghen. Steelt hi des daghes dat gaet an [11]) den hals. So welc wechveerdich [12]) man coren op enen stucke etet [13]) ende nerghent en vueret die ghelde den scaden na synre weerde.

Van denselven. CXVI. (II. 32.)

Die man en is [14]) voer sinen knecht niet sculdich te antworden

* 1) dat sal men oplaten voor die kerck C.
2) he sal sich daer toe tyen selve derde O. hy sel dat goet behouden mit hem derden oft vie is C.
3) oft it peert oder vie is O.
4) die met recht daer na staet C.
5) den twe deel unde die gene behalt den derden deel O. ende die rechter A.W.
6) versumenis coemt ende ander luden ghesciet C. waerlosichheit ghesciet O.
7) van koerne dat hem nicht vrie werck kues ho boven der erden O. van coerne dat hy niet beheynt een heeft kinnes hoech boven der aerde C.
8) off he scuppe oder greep enen man oder enen wive also he ramet enes vogeles O. scietet na enen vogel ende scietet een man of vye C.
9) daer een heeft hy gheen lyf of let an verboert C.
10) verstelt he verscult O.
11) gaet hem an W. it gaet en an synen hals O.C.
12) wegvaertich C.
13) op een ghesaeeden lande etet C. op den velde vretende it nergent ne vuert O.
14) Gene man is voer synen knecht te antworden plichtich O. Niemant en is schuldich voor syn knecht te antwoerden C.

* veerre [1]) dan syn loen waret, hine worde syn borghe; verdryft die here den knecht hi sal hem syn volle loen gheven. Ontgaet die knecht den here van moet wille [2]) hi sel den here also vele gheven als hem syn here ghelovet hadde. Ende so wat hem syn here daer of vergouden hevet dat sal hi hem twivout weder gheven [3]).

Van doden ende van leemten te sonen. CXVII. (II. 40.)

So wes hont of beer [4]) of peert of osse of so welkerhande vie et si, dat enen man dodet of lemmet of ander vie, syn here sal na recht den scade ghelden of na synre weerde beteren, of hyt weder an synre were nemet na dien dat hi die daet vreysschet [5]). Slaet hyt oec wt ende ne ettet noch ne drincket in synre were noch ne hovet hyt noch ne huset hyt na dien dat hi die daet eerst vreysschet, so is hi onsculdich [6]). So onderwindes hem die ghene [7]) voer sinen scaden of hi wille. Ne gheen vie ne verboert wedde ieghen den rechtere an synre daet. So wanneer die rechtere syn ghewedde niet panden en mach op eens mans eyghene, dattet also cleyne ghelt, so sal die vrone bode een cruce op die dore steken na scepen ordel [8]). Ne tiet hys niet binnen [9]) iare ende binnen daghe [10]), so comen syn erfnamen voer gherechte ende tien hem tot des gheens erve voer gherechte daer si erfname of syn alse recht op den heilighen, ende ghelden die scout [11]), die die rechter daer op ghetughen mach selve mit hem derden ende die ghewonnen is voer

* 1) vorder dan C. vore bat men also syn loen weret. Verdrivet aver den knecht die here O.
2) mit moet willen O.
3) so wat on vergolden is dat sal he vri wael weder geven O. Ende wes hy van syn loon in heeft dat sal hy twevoudich betalen of weder geven twyvout C.
4) oder ver O.
5) na dier tyt dat hy van dien scade ghehoert heeft C.
6) oder lemmet, syn here sal den scaden beteren nae synen werde off nae rechten wedergelde of heet aen syn were weder neempt, slet het aver uyt ende neet het off ne drenckt heet niet noch hovet noch huset soe is he onsculdich an deme schaden O.
7) dieghene die den schade hevet dat beest voer C.
8) dat sal die bodel bevronen mit enen cruce dat he uppe dat dor setten sal nae scepenen ordele C.
9) niet wt binnen W.
10) ende trecket die ghene diet goet syn is niet binnen iaer ende dach als dat hy die rechter voldoet C. Ne tuet het vyt jene des it daer is daer binnen iaer ende daghe O.
11) soe comen syn erven vor gericht ende tie sich tho synen erven also recht is uppe den heiligen inde gilden die scolt O.

* gherechte [1]). Ne ghene hogher scout ne mach hi daerop tughen dan drie ghewedden of een weerghelt.

Van ghewere. CXVIII. (II. 42.)

So wie claghet op enen anderen man dat hi hem nemet goet, daer hore yewelyc seghet van sonderlinghen heren, hore yewelyc sal sinen here tot dien dinge bringhen [2]). So wie gheweret wert [3]), die behout die ghewere [4]), ende die niet ne coemt, die verliest, ten si dat hem beneme rechte noot, die hi bescinen mach, te vorsten ghewere mit enen man mit openen brieven bezeghelt [5]), opdat hi mede sende sinen ingheboren dienstman diet voersta an siner stat. Segghen si hem oec dat goet toe die daer omme twien beide van enen man, voer dien sellen si comen te rechte over ses weken ende die rechter sal twe boden mit senden ende die dat horen wiet behoret of wie verliest [6]). So wie verlieset die weddet den rechter ende ghevet den anderen sine boete.

Van denselven. CXIX. (II. 43.)

So wie een goet hem toe seghet te lene ende ander [7]) seghet et si syn eyghen, spreken syt mit gheliker were an, die ghene moetet bet te eyghene behouden dan een ander ghecoft eyghen of ghegheven [8]). So welc goet een man in gheweren hevet iaer ende dach sonder rechte[9]) wedersprake die hevet daer an rechte were. Die wile men oec een goet onder enen beclaghet na

* 1) tugen mach gewonnen voer gerichte selve derde O. ende geven hem tot dien goede soe dat sy houden op den heiligen ende betalen den rechter sulke sculde als hy daer op tughen mach met hem derden voer recht C.
2) op den anderen he neme ene syn guet, dat men weder eme to zeghet van sonderlinghen heren er ie weder sal synen waren vor gerichte bringhen O. ende elc tughet op een sonderlinghe heer elc sal syn heer voor recht brenghen C.
3) gheweringhe cryghet C.
4) dat goet C. Soe gewaret wert die behalt dat guet O.
5) unde des warent nicht ne kumpt die verlyst it ne dede nemen rechte noet, die he bescheme doch mogen die vorsten geweren enen man mit enen open brive bezegelt O. die hy bewijsen mach doch moghen die vorsten een man gheweren mit enen open brieve besegelt. Soe sullen sy daer mede senden horen rechten ingheboren dienstman C.
6) Segget se aver beide dat goet van enen man te hebben so voer den solen se comen beide over ses weken unde die richtere solen twe der boden mede senden die dat horen wie behalt of wie verliset O.
7) een ander W.O. ende een coemt ende seit C.
8) dan die ander tot leen. Soe wie een goet iaer ende dach heeft in syn ghewere C.
9) Soe wellick man goet hevet an gewere jaer ende dach aen rechte O.

* rechte, so hoe langhe hyt hout daer boven mit ghewout [1]), nemmer meer en wint hi daer rechte were an, die wile men rechte claghe tughen [2]) mach.

Van denselven. CXX. (II. 44. § 3.)

So wie an sinen lene of an lyfghedinghe synre moeder of an synre nichten eyghen seghet [3]) die moet die eyghenlike were mit ses [4]) scepenbaren vrien mannen ghetughen of hem wert daer berst an [5]). So wie men voer gherechte sculdighet an syn antwerde [6]), wert hi dincvluchtich hi is in der claghen verwonnen; is hi besculdighet om ongherechte men sal hem te hant vervesten [7]).

Van eens anderen mans lande te eren. CXXI. (II. 46.)

So wie eret enes anders mannes lant onwetende [8]) of dat hem een ander ghedaen hevet [9]), wert hi daer omme besculdighet die wile hyt eret, sinen arbeyt verlieset hi daer an oft die ghene behelt [10]). So wiet hem oec ghedaen hevet die sal hem versetten [11]) sinen scaden. So wie dat lant saeyet onder der claghen [12]) die verliest sinen arbeit ende syn zaet daer an. So wat so hi saeyt ongheclaghet daer of behout hi dat saet ende ghevet sinen tins den ghenen die dat lant behout [13]). So wie bezaeyet lant enes anders mannes of eert hi sal den scade ghelden op recht ende sine boete gheven.

Van scade die dat vie doet. CXXII. (II. 47.)

So wie syn vie drivet op eens anders mannes coren of gras

* 1) hoe langhe hyt daernae houdet hy een crighet doch gheen C.
2) die claghe betugen C. nymmer en wint he daer recht aen die wile die rechte clage ir tugen O.
3) Soe wie an synre moeder of an synre nichten lyftocht eyghendom hem vermet C. over nichtelen eigen seget O.
4) mit hem sevende C.
5) oder eme wirt over an burst O. of hy en machs niet volcomen C.
6) beclaecht voer gherecht daer hy ieghenwoerdich is, wart hy vluchtich C.
7) rechtevoert tot wtlage legghen C.
8) onwetende ploecht, wort hy daerom besculdighet C.
9) of dat een ander ghedaen hevet W. oder dat on een ander gedaen heet O.
10) off it iene behalt O.
11) verstaden O.
12) claghen, wartet hem afghewonnen, hy verliest C.
13) unde sien zaet unde gyff sinen tyns ieme die dat lant behalt O. hy gheeft den ghenen pacht die dat lant wynt C.

* hi sal hem ghelden sinen scade op recht [1]) ende boeten mit drye scillinghen, ne is hi oec daer ieghenwoerdich niet daer dat vie scade doet, ende wertet ghepandet dien scade sal hi ghelden of ment te hant bewiset na der buere core[2]), ses penninge ghevet yewelic te boeten voer syn vie [3]). Is dat vie so ghedane dat ment niet indriven en mach als recht is of gans of beer [4]), so lade hi daer toe twee man ende bewise hem sinen scaden ende volghe dien vie in syns heren huus ende besculdighen daer om. So moet hi beteren om dat vie als oft ghepant ware. So wie syn vie drivet op een ander merke op ghemene weide [5]), wert hi ghepant hi gevet ses penninge. So wie over onghewonnen lant vaert, ten si een gheheghede wese [6]), hi blives sonder wandel.

Van den selven. CXXIII. (II. 48)

So wat die herde [7]) binnen synre hoede verliest [8]) dat sel hi ghelden. Laet een man syn coren wt staen als sulke lude [9]) hore coren in hebben, wert et hem ghegheten of ghetret men ghelts hem niet [10]). Ten moet nieman syns oves hinghen in [11]) een ander mans hof. Manlyc sel oec bewerken [12]) sinen deel des hoves, die des niet ne doet ghesciet daer scade af hi selne beteren, hi blives oec sonder wandel ghesciet hem scade. So wie malbome of moutsteen [13]) sat die sal then daer ane hebben die an der saeyt lant hevet. So wie tunet die sal die eynden van den gherden [14]) in sinen hof keren. Oven ende ganc ende

* 1) sal dïe scade op rechten ende boeten C. gelden synen scaden unde boten O.
2) Ne is hi aver gegenwordich nicht daer dat bescadet unde wort it gepant den scaden solen se gelden des dat vie is off men den scaden daer bewiset nae der buer kore O.
3) gyfft een man voer igeiick vie O. elken man te boeten voer syn vie C.
4) also dat it iensch is oder gans oder ver, soe laet hi O. niet driven en mach soe lade hy C.

5) marke op ene gemeyne wye O. op een ander vryhede of ghemeine weyde C.
6) it ne sy ongheheiten wese O. het en sy en hegge C.
7) here A. hirde O. een man in synre hoede C.
8) hoede dat verliest A.
9) alle die luden C. wtstaen also langhe dat alle lude O. als alle luden W.
10) wortet hem afgheettet mens betaels hem niet C. gevret oder getredet he blyfft des sonder wandel O.
11) sines hoves W. syne ovese henghen O. syn off en hanghen C.
12) oec heynen C.
13) malboem of marcsteen W. maelboeme sel of marct stene die sal dien daer over hebben dien naeste ghelant syn C.
14) van den roeden C. schuet ome selve scade swe zo tunet die zal die este keren an sinen hof O.

* swine kove [4]) sellen drie voete van den tune staen. Mallyc sal oec bescutten sinen oven ende sine mueren dat die spacken niet en varen [2]) in eens anders mannes hof hem te scaden. Ghanghe sel men oec bewerken al wtten eerden [3]) die ieghen enes anderen mannes hof staen [4]).

Van hoppe die vlechtet over ander mans tune. CXXIIII. (II. 52.)

Vlechtet [5]) die hoppe over den tune, so wie die wortel in den hove hevet die gripen den tune [6]) so si naest moghen ende tie die hoppen. So wats hem volghet binnen sinen tune, dat is sine. So wats in den anderen hof blivet dat is syns nabueren [7]). Synre bome telghen ne sellen over den tune oec niet gaen [8]) sinen nabueren te scaden. So wat een man bouwet [9]) op vreemden lande daer hi tyns [40]) op ghevet, dat moet hi wel ane breken [11]) alse hi danen vaert [12]) ende sine erfnamen na sinen dode, sonder den tune vore ende after [13]) ende dat huus ende mes [14]) dat sal die here lossen na der buere core. Ne doets die here niet, hi voertet mitten anderen wech.

Van den herden. CXXV. (II. 54)

Nieman en sal syn vie thuus laten dat dien herde ghevolghen mach, sonder soch die verken tiet [15]), die selve sal men bewerken [16]) dat si niet en scade. Nieman ne moet oec sonder-

* 1) Oven ende heymelijcheden ende verken scoten C.
2) sel oec bewaren dat die vencken nyet en vlyen in eens anders hof C. dat die sparken nicht ne vloghen aen eens O.
3) heymelycheden sal men laghe inder eerde bewerken C. totter eerden W. bet aen die erde C.
4) staet W. syn O.
5) Wast die hoppe over den tune C.
6) wortellen an syne have heefft, die taste den tune so hi dat naeste moghe O. die neme den tuyen also na als hy mach ende trecke die hoppe na hem C.
7) wat an ander halff blevet dat is syns nabers O.
8) hanghen O.C.
9) tymmert C. buwet op vremde gode O.
10) huer van ghevet C.
11) afbreken O.C.
12) off die man denen varet ende syn erve nae sinen dode O. of hy wechvaert of syn erfnaem na syn doet C.
13) aen den tuen vore ende hindene O.
14) dien tuyen ende den mees C.
15) ane zoghe die verkene tyt O. die soeghe die draghet C.
16) bewaren O.

* linghe herden hebben, daer hi den ghemenen herde [1]) syn lone, mede minre, hine hebbe die drie hoeven [2]) of meer die syn eyghen of syn leen syn; so moet hi sonderlinghe scaepherden wel hebben [3]), so waermen oec den herden lone lovet van die hoeve ende niet van den vie. Dat lone ne moet nieman onthouden daer omme dat dat dorp niet herdeloes ne blive. So wat oec die herde binnen synre hoede verlieset, dat sel hi ghelden. So wat hem die wolve nemen of rovere, ne bescryet hyt niet mit dien gheruchte so dat hys tuuch hebben moghe, ende blyft hi onghevanghen [4]), hi moetet ghelden. Belemmet een vie dat ander voer den herde ende sculdighet men den herde daer omme, hi moetet bewisen dat vie dat die scade hevet ghedaen ende moet daertoe zweren, so sal die ghene des dat vie is houden dat ghewonde vie an synre ware [5]) want et wel te velde mach gaen. Sterftet, hi selt ghelden na sinen ghesetten wederghelde. Sculdighet men den herde dat hi niet ne hebbe een vie te dorpe ghebracht, dat [6]) hi syn onschout daer toe doen, hi is ledich daer of. So wie oec sines vies vermisset ende thant tot dien herde gaet [7]) ende hem daer omme sculdighet [8]) mit orconde twier mannen, sone mach die herde niet daer voer zweren, maer hi moet hem syn vie ghelden. Seghet oec die herde dat et niet voer hem ghedreven en wert, dat moet die man tughen mit tween mannen, diet sagen dat ment an sine hoede dreef, bet dans die herde hem ontsculdighen moet. [9])

Van diken ende van andere zaken. CXXVI. (II. 55.)

So waer die burmeyster sceppet des dorpes vrome [10]) mit

* 1) meynden herden O.
2) he ne heb drie hoven O. hy een hebbe drie hoven C.
3) die moet wael sonderlinghe scape herden hebben O.
4) wolleff neempt oder die rovere blyfft he ongevangen ende bescreiet he si nicht mit den rochten soe dat he des getuge hebben mach, he moet dat gelden O.
5) vye is de gewondede vye behalden an siner pleghe want it wol te velde moghe gaen O. diegheen des dat vie is dat ghewonde vye houden in syner hoeden wanttet wel te velde gaen mach C.
6) dar he O. wyl hy C.
7) syn vie misset of te hant niet en vindet ende dan tot den harder gaet C.
8) tot den harder gaet ende daerom beclaghet C.
9) die it segghen dat men it ane sine hode dreve den is die hirde unsculdich werden mote O. die dat saghen dattet an sine hoede ghedreven wart dus moet die man bet op den herder betughen dan hem die harde ontreden mach C.
10) waer die borgermeister scepet des dorpes vromen O. soe wat die burghermeister ordiniert om orbaer des dorpes C.

* wilcore der mere menie der buere dat ne mach die minre deel niet weder reden. [1]) So welc dorpe bi watere leghet ende enen dam hevet [2]), die se voer die vloet bewaret [3]), jewelic dorpe sal sinen deel des dammes vesten voer die vloet. [4]) Coemt oec die vloet ende breket dien dam ende ladet [5]) men oec daertoe die ghene, die in dien lande gheseten syn, mitten gheruchte [6]) so welc hore niet ne helpt boeten den dam, hi hevet verwracht so ghedaen erve als hi binnen den damme hevet ten si dat hem beneme rechte noot. [7])

Van den selven ende ander dinc. CXXVII. (II. 57.)

Al si een goet menich mannes [8]) also dat een van den anderen hebbe, so watmen op dien goede misdoet dat selmen beteren denghenen diet in ledigher weren hevet[9]) ende anders niemene. [10]) Of die man ne ghenen leen erfnamen en hevet na sinen dode, so wie syn erfname is na lantrecht die sal nemen syn verdiende goet in dien lene. [11]) Nu vernemet [12]) wanneert verdient[13]) si. In sint Woudborghe daghe [14]) so is die lammer tiende verdient. In sint Johannes daghe alrehande vleysch tiende. In sinte Margeriten daghe alrehande tiende. [15]) En den sinte Urbaeus [16]) daghe syn die wyngaerde ende die boemgaerde verdient. Des mannes saet, die hi mit synre ploech werct, die is verdient [17]) als die eghede daer overgaet. Ghelt van munten ende van tollen ende van wyngaerde is verdient so wanneer die tyns dach comet die hem te gheldene besceiden is. [18])

* 1) weder raden A. dat een mach die mynre menye niet weder seggen C.
2) dyck hevet C.
3) den sie vor der vloet verwaren solen O.
4) verstaen weder die vloet O. elc dorp sal syn deel maken C.
5) breecht den dyck ende ghebiedet C.
6) ladet men mit gerochte daertoe die binnen lande gheseten syn O.
7) verwracht also den erve als he binnen deme dam hevet O. verloren sulc erve als hy binnen dien dyc hevet C.
8) meninghes mans C.
9) die dat goet in ledigher were hevet O, diet in gheweren hevet C.
10) niement W.O.
11) wes van syn leen verschenen is C.
12) Ne vernemet A.W.
13) verschenen C.
14) sonte Walburghen daghe O. sunte Walburghen daghe C.
15) alrehande coern tiende C.
16) ende in sonte Urbanes O. an sunte Wrbanus C.
17) ploech bouwet dat is verschenen C.
18) als die pacht daghen comen die hem gheset was te betalen C.

*

Van tyns luden. CXXVIII. (II. 59.)

Wil [1]) een here sinen tynsman [2]) wisen van sinen goede die wt dien goede [3]) niet gheboren en is, dat sal hi hem condighen te lichtmisse [4]), dat selve sal die man doen of hyt tlant laten wil. Sterft die tynsman des heren syn erfnamen treet in zynre stat [5]) ende ghelt also die ghene zoude. [6]) Sterft oec die here die man ghelt oec sinen tyns dien hi den here ghelovet hadde die ghenen die dat goet ghehoret ende bederf nemens die hem ghewere dan sinen ploech. [7])

Van den straten te vryen. CXXIX. (II. 59. § 3.)

Des coninghes strate sel syn also breet dat een waghen den anderen rumen moghe.[8]) Die ydel waghen sel rumen den gheladenen ende die ongheladen den zwaren. Die ridende sal wiken den waghene [9]) ende die gaende den ridenden. Syn si oec in enen enghen weghe of op eenre brugghe of iaghet men enen ridenden of enen die te voet is [10]), so sal die waghen stille staen op dat si te bet moghen vore comen. So welc waghen eerst coemt op den brugghen die sal eerst over varen. So wie eerst ter molen coemt die sal eerst malen.

Van gheleenden goede. CXXX. (II. 60.)

So welc man so lenet enen anderen [11]) peert of cleyt of enigherhande varende have, tot so welker wys hi die wt laet

* 1) Wyl O. Wal A.
2) pachter C.
3) tot den gude O.C.
4) tot onser vrouwen lichtmisse C.
5) die erffnamen treden in syn stede O. syn erfname coemen in syn stede C.
6) ende gelden als die gene solde hebben gegolden O. ende gheet als die ghene ghedaen soude hebben C.
7) ende stirfft oec die here des gudes, die erffnamen nemen den tyns inde en bedarff niemans die on dat guet gewere dan syn ploeeh O. die man gheet synen tyns die daer na coemt als hyne hem te voren gaf die doet is, ende hy een behoeft niet dat hem yemant ghewere dan syn ploech C.
8) wyken mach C.
9) die idele sal rumen den geladen, die ridende sal wyken den wagen O. die ledighe waghen sal ontwyken den gheladen ende die minste gheladen is den swaersten, die ridende sal der waghen wyken C.
10) off iaget men enen riende op enen gaenden O. of iaghet men enen die ryt of die gaet soe sel die waghen houden dat sy C.
11) Soe wie den anderen leent C. soe willick man leent den anderen O.

* van sinen weren mit willen [1]), vercoft si die diese an gheweren hevet of verzat hise of wert si hem verstolen [2]) of af gherovet, die ghene die se verleent heeft of verzat die ne mach daer ghene vorderinghe op hebben zonder op dien hise leende of verzatte. [3]) Sterft oec die ghene rechtes dodes of onrechtes, so tie hi hem na sinen goede mit rechte oft an hem gheboort. [4])

Hoe die man riden sal dor dat walt mit synre iacht. CXXXI. (II. 61.)

Do God [5]) den menssche ghescoep doe ghaf hi hem ghewoud over vissche ende over voghele ende over alle wilde diere. Daer omme hebben wys orconde [6]) van Gode dat niemant syn lyf noch syn ghesont an desen dinghen verwerken en mach. Doch syn drie [7]) steden binnen den lande te zassen daer den wilde vrede ghewaert is [8]) bi coninghes banne, sonder beren, wolven ende vossen. Die heten banne vorsten. Dat ene is die heyde te coeynere. [9]) Dat ander die harz. [10]) Die derde die meghet heyde. [11]) So wie dor den banvorst ryt, syn boghe ende syn ermborst sel opghespannen syn. [12]) Syn coker sal bedem syn, syn honde ende sine winde ende syn bracken sellen opghevangen syn ende sine honde opghecoppelt. [13]) Jaghet een man buten den vorsten ende volghen die honde binnen den

* 1) in wat manyeren hi oec wt leent dat goet mit wille van synre ghewere die geen diet gheleent wert is dat hyt vercoept C.
2) afgestolen O. onstolen of ontrouwet C.
3) die een mach gheen recht daer op vorderen dan op denghenen den hyt leende C.
4) die en mach daer vordringe hebben sonder op die oic die gene rechts daets oft onrechts soe thie hi on nae sinen gude mit recht offt an on geboert O. die ghene, hoe dat hy sterft soe mach hy hem mit recht tot dien goeden trecken C. so ne hi hem nam sine goede W.
5) Doe God O.C.
6) over vissche inde over vogellen ende over alle vogelle ende wilt inde daer omme hebbens wi orconde O. over vïsch ende over vogel ende over alle wilde dieren, daer om hehben wy van Gode oerconde C.
7) daer drie O.
8) gewarent is O. gheboden is C.
9) coijere W. coyne O. cenie C.
10) die here O. die heer C.
11) die maget heide O.C.
12) syn baech sal affgespannen syn O. zyn amborst sel onghespannen wesen C.
13) syn coker sal beden syn, sine honde, sin winde solen opgevangen syn inde toe samen gecoppelt O. syn koker sel ghebonden wesen, syn wynden opghevanghen, syn bracken ghecoppelt C.

* vorsten [1]), die man moet wel volghen sodat hi niet ne blase noch die honde niet ne groete [2]), ende ne misdoet niet daeran of hi oec dat wilt vaet. Syn honde moet hi wel weder roepen. Nieman en moet die saet tredde dor die iacht[3]) noch dor hertzen; sint die tyt dat coren ledekine hevet. [4])

Van scade die honde ende ander diere doen. CXXXII. (II. 62.)

So wie so hout enen glumenden [5]) hont of enen tammen wolf of hert of beren of apen[6]), so wat se scaden doen dat sal hi ghelden, wil hier hem utene naden scaden[7]) daer mede is hi onsculdich of men dat ghetughen mach die man selve mit hem derden, dat hise ghehouden hebbe ont an die tyt dat si dien scade deden. [8]) Slaet een man enen hont doot of beer of ander dier binnen des dat hem scaden wille [9]), hi bleves sonder wandel of dat hi dat ghewere[10]) op den heylighen dat hi dat an nootweringhe dede. So wie wilde der heghen buten [11]) ban vorsten wil, die sal se binnen sinen ghewrochten weren hebben. [12])

Van voerspraken. CXXXIII. (II. 63.)

Ten mach ne gheen wyf [13]) voersprake syn binnen den land te zassen noch sonder mombaer claghen, dat verloos in Kalefurnia, die vrome rike misbaerde [14]) van toerne, doe hore wille

* 1) ende loppen syn honden daer binnen men moet die honden wel volghen C. volghen hem die honde W.
2) opdat hy niet een blaset noch die honden niet toe en spreeket C.
3) Niemant en moet den saet treden daer hi iaghet noch dor hertzen O. niemant die iaghet en moet die saet tredden noch doer lopen C.
4) koren ledeken heet O. coern leden heeft C.
5) gelummenden O. bittenden C.
6) of appen vossen C.
7) wilbor hem utene nader scaden A. wil hier hi vten na den scade W. wil hier oen uten nae den scaden O. wil hy oec sonder scade daer van wesen hy selse nader scade van hem doen, daer mede is hi quyt C.
8) dat hyse nae der scade niet ghehouden en heeft C.
9) om dattet hy misdoen wil C.
10) des hyt sweren wil C. of hi dat geswere O.
11) hegen wil buten W. hegen wil halden buten van vorsten C.
12) soe wie se houden wil die sal se mit tuynen bewerken C.
13) Ten en mach geen man voerspreck syn C.
14) dat verloes in die vrome rike missebaer O. dat verloes een vrouwe heet calefurnan omdat sy voer dat ryke enen krec liet.

* sonder voerspreke ne niet ne mochte volgaen. [1]) Iewelic man moet wel voersprake syn sonder binnen dien rike daer hi in vervest is of in des rikes achte is.

Van claghen ende van anderen zaken. CXXXIIII. (II. 64.)

Wyf of maghede, die noot voer gherechte claghen [2]), die sellen claghen mit gheruchte dor die hanthaften daet die si daer bewisen willen ende doer die noot. Die oec mit diefte of mit rove ghevanghen voer gherechte bringhet [3]) die sellen claghen mit gheruchte dor die hanthaften daet die daer scynbaer is. Die oec berovet is ende weet waer syn roef ghevoeret is, wil hi dat hem die rechter volghe daer henen [4]), hi moeten mit gheruchte daer henen laden ende claghen mit gheruchte dor die hanthafte daet die hi daer bewisen wil. So waer ne ghene hanthafte daet ne is daer moet men sonder gheruchte claghen of mens sonder scaden bliven wil. Negeen kint ne mach binnen sinen iaren niet doen dat syn lyf mede verwerke. [5]) Slaettet of belemmet enen man, syn mombaer selt beteren mit des gheens weerghelt, of op hem volbrocht wert. So welken scaden et doet die sal hi ghelden na synre weerde. Slaet oec een man een kint of roeft hyt of slaet hyt mit besemen [6]) dor sine misdaet, hi blives sonder wandel dar hyt gheweren [7]) op den heylighen, dat hyt dor anders ne ghene zake gheslaghen en hebbe dan dor sine misdaet.

Nota van den vrede. [8]) CXXXV. (II. 66.)

Nu verneemt al den vrede dien die keyserlike ghewout ghestedighet hevet dien lande te zassen mit der goeder knechte wilcore van den lande. [9]) Alle daghe ende alle tyt sellen hebben

* 1) die van torne dat oer wille sonder voerspreck niet en mocht volgen O. vant toorne dat hoer wil niet vogaen en mocht C. doe hore wille soude voerspreke A,
2) die voer recht craft claghet C.
3) die men oec mit dieffte oft mit rove bevangen voer gerichte brinct O.
4) volget daer hi dat mende to krigen O.
5) en geen kint mach binnen synnen jaren doen en gheen dinck daert syn lyff mede verwerken mach O. doert syn lyf W. gheen kint en mach binnen sinen iaren yet doen daert syn lyf mede verliesen sal C.
6) slaet oec en man een kint mit roeden of treechtet by syn haer om sine misdaet C.
7) des hy opten heilighen sweren wil C. daer hyt gesweren over den heiligen O.
8) in O. is hier weder als opschrift: de privilegiis ad pacem et de diebus pacis.
9) Nu verstaet den ouden vrede die dien keyserlycke mogentheit vast heeft ghemaecht alle den ghemenen lande mit wilcoer der goeder luden van den lande C. mit goder knecht wilkoer O.

* vrede papen ende gheestelike lude, magheden ende wyf ende ioden [1]) an horen live ende an horen goede, kercken ende kerchove ende yewelys dorp binnen synre groeve[2]) ende sinen tune, ploeghe ende molen ende des conincs straten in watere ende in velde [3]), die sellen stede vrede hebben ende allet dat daer binnen coemt. [4]) Heilighe daghe ende ghebonden daghe die syn allen luden te vrede daghen gheset, daertoe in yeweliken weken[5]) vier daghe, dat is die donredach ende vridach, saterdach ende sonnendach. Des donredaghes wiet men den kersemen [6]) daer men ons allen mede teykenet tot der kerstenheyt in der dope. Des donredaghes doe meerede God mit sinen iongheren inden kelke, daer began onse ewe.[7]) Des donredaghes voerde God onse menscheyt te hemele ende opende ons den wech daer henen die ons eer besloten was. Des vridaghes makede God den man ende wert des vrydaghes ghemartelyt dor den man. [8]) Des saterdaghes gheruwede hi [9]) doe hi hemel ende eerde ghemaect hadde ende allet dat daer in was, hi gheruwede oec [10]) des saterdaghes in den grave na synre martelien. Des saterdaghes wiet men oec die papen [11]) te Gods dienste, die der kerstenheyt meyster syn. Des saterdaghes werde wi besout van adaems misdaet.[12]) Die sonnendach was die eerste dach ye ghewert [13]) ende wert die leste als wi opverstaen sellen van der doot ende sellen varen te ghenade [14]) mit live ende mit ziele, diet weder Gode verdient hebben. Daer omme syn dese vier daghe ghemene vrede daghe allen luden gheset, sonder dien die in der hanthaften daet ghevanghen werden of in des rikes achten syn of vervest in den gherechte. [15])

* 1) maechden ende vrouwen ende ioden C. magede ende ioden O.
2) grave O. graven inde tuyn C.
3) te water en te lande C.
4) is of coemt C.
5) toe igeliker weke O. in elker weken C.
6) den kresamme O.
7) Des donresdaghes to avont at God mit sinen jongeren sin avontmael ende doe begande ons ewe O. des donredaghes at God mit synen iongheren daer began onse wyt C.
8) gemarteliet doer die menschen wille O. ghepassyt doer den man C.
9) doe nam hy rust C. doe roeste he O.
10) he geroste oick O. hy lach oeck des saterdaghes in den grave nae synre passien C.
11) die priestere O.
12) wart beswout van adams misdaet O.
13) ierste dach inde die tgenwort ende wart die leste als O. eersten dach ende sel oec den lesten dach wesen C.
14) mit ziele ende mit lyve ten hemel varen C.
15) in des keysers achte syn of in enen gherechten tuytlaghe gheleit syn C.

*

Van onrechter beclaghinghe. CXXXVI. (II. 67.)

So wie om ongherechte beclaghet wert hine moet niet meer dan dertich man voeren voer gherechte [1]), so wanneer hi vore comet. Die ne sullen ne gheenrehande wapen draghen sonder zweert. Verleecht die wechveerdighen man syn peert [2]) hi moet wel sniden coren ende gheven hem [3]), staende in den weghe mit enen voete, hine sal oec niet danen vueren.

Van den vredebrekeren. CXXXVII. (II. 69.)

So wie dodet of lemmet of wondet [4]) enen vredebrekere hi blivets sonder wandel, of hi dat selve ghetughen mach dat hine wondede ander vlucht [5]) of inder daet daer hi den vrede brac. So wie den vrede breket dat salmen rechten alse hier voer gheredent is. Binnen ghezwoernen vrede ne salmen ne ghene wapen voeren dan tot des rikes dienste syn of si daer mede ghevanghen werden. [6])

Van den selven. CXXXVIII. (II. 70.)

Men sel niemen van sinen goede wisen dat hi in gheweren hevet, hem ne werde die were mit rechte of ghewonnen. [7]) Sweert ne moet oec nieman draghen binnen borghen ende binnen steden noch binnen dorpen alle die daer binnen woeninghen of herberghe hebben.[8]) Wapen moet men wel voeren [9]) so wanneer men dien gheruchte volghet, die sullen doer recht volghen alle die tot haren iaren ghecomen syn, also verre alsi dat zweert voeren moghen[10]), ten si dat hem beneme rechte

* 1) die en sal niet meer dan dartich man met hem voor recht brenghen C.
2) verleget die rechte verdinghe man syn pert O. Ist oec een wechvaerdich man mit sinen paerden verleghen C.
3) gevent on O. dat hy hem gheeft C.
4) lemmet off wondet off dodet O. soe wie een vredebreker doot slaet of wondet hy en sal gheen scade daer om liden C.
5) vluchtte W. dat hi on wonden aen der vlucht O.
6) binnen den gesworen vrede en salmen geen wapen voren dan tot des rickes dinst of he daer mede gevanget worde O. een sal niemant wapen voeren dan tot des rykes dienst ende tot tornoye. So wie anders wapen draghet ende daer mede ghevanghen wort daer sel men over rechten C.
7) Men - ghewonnen ontbreekt in C.
8) dorpen daer hy wonachtich is C.
9) voeren of hebben C. moit men wail volgen, wanneer O.
10) des sy een sweert moghen draghen C.

* noet, sonder papen ende wyf ende kerckenere ende herden.[1]) Ofsi volghen voer een huus drie dage [2]) sullen si daer bliven malc [8]) mit synre selfs spise binnen den gherechte. Dieghene sal voergaen die dat gheruchte ghescreyet hevet[4]), is oec hi ghewont dat hi niet volghen en mach, so sullen die lude volghen bi plicht die wile si den ghenen sien die den vrede te broken hebben.[5]) Of hi saen [6]) in een ander gherechte vliet moghen si en daer vaen op den velde, daer dat volc van dien lande niet en coemt, so voeren si en weder, vliet hi oec te dorpe ofte steden ofte borghen in enen anderen gherechte[7]), men sal dat gheruchte vernien ende laden daertoe den burmeyster ende die buere ende die goede knechten, die men te dier tyt hebben mach [8]) ende eysschen [9]) den ghenen wt te rechten rechte, die salmen hem antworden of hi in der hanthafter daet ghestedighet is[10]), des si dat ghetughen mit sinen mannen[11]), dat si hem ghevolghet hebben in der hanthafter daet van horen rechte aldaer. Si sellen oec borghen setten voer des mannes weerghelt of si niet rechte en rechten over hem[12]), so voeren sine weder [13]) ende doen rechte daer mede.

Van den selven. CXXXIX. (II. 72.)

Op welken huse men den vredebrekere hout weder recht, so wanneer die rechter mit gheruchte daer vore gheladet wert ende mense vore eyssche alse recht is[14]), dat ment ghehoren mach op den huus, ne gheven si en niet of te rechte, men

* 1) papen ende wyfs ende costeren ende harderen C. papen, wyff, kerkener ende herden O.
2) daghen W.
3) manlic mit syns selven W. mallick O. oec elc drie daghe wesen C.
4) die dat gherucht ghedaen heeft C.
5) vrede broken hebbe W. vrede gebraken heeft O. soe langhe volghen als sy die gheen moghen sien die den vrede ghebroken heeft C.
6) saem W.
7) in borghen of in steden of in dorpen C.
8) ende alleen goeden luden die men daertoe vry crighen kan of hebben mach C.
9) tusschen A. ende eysschen mach den genen uyt den rechten rechte die sal men on onderwinden off hi an der hantachtiger daet gesteget des O.
10) des hi openbaer handadich is C. ghesteghet A.
11) mit seven mannen C.
12) of hi niet rechte richte over on O.
13) So voeren si on weder O. Dan voeren sy hem weder om ende doen daer recht mede alle die den gherucht volghen, vanghen sy den vervolghen al een waer hy niet verwonnen sy en sullen daer gheen noot om liden C.
14) ende denghenen eyschet als recht is, soe dat ment C.

* vervest dat huus ende alle die daer op syn. [1]) Laet men oec daerop des rechters boden sesse [2]) ende den claghere, die den vredebrekere moghen soeken ende den roef, sone sel men se niet vervesten.[3]) Sculdighet men dat huus om den roef, dat hi daer of ende daer op ghesien is[4]), dat moet wel ontsculdighen des huses here of een syn borghere [5]) op den heylighen. So wie selve tot den ongherechte beclaghet wert, die ne mach dat huus niet ontsculdighen hine hebbe hem selven alre eerst ontsculdighet. Wil men oec dat huus ontreden[6]) mit campe dat moet doen des huses here of syn borghere[7]) weder sinen ghenoet of man vervest is ende rechtet daer over. [8]) Om ne gheenrehande ongherechte sal men ophouwen dorpe of huse[9]), ten si dat daer maghet of wive in vercraft werde of mit ghewelt in ghevoert werde [10]), daer sal men over rechten of men selt ontreden mit rechte, alle levende dinc dat in der noetmunt was dat sel men hoveden. [11]) Alle die den ruchte volghen houden si op den vredebrekere, nochtan hi mit rechte niet verwonnen wert [12]), nochtan ne sellen si ne ghene noet daer om ne liden [13]) des sine voer gherechte bringhen. [14])

Van papen ende ander dinc. CXL. (III. 2.)

Papen ende ioden die wapene voeren[15]) ende niet ghescoren en syn na horen rechte, doet men hem ghewout, men selt hem beteren ghelyc enen leyen [16]), want si ne sullen ne ghene

* 1) men leyt dat huus mede ter wtlaghe ende hem allen die daer op syn C.
2) men des rechters bode sesse O. men daer die clagher op met ses mannen of des rechters boden C.
3) soe en sal mense niet toe wtlaghe legghen C.
4) daer op ende daer op A. dat men on daer op inde daer off gesyen heefft O. als dat die roef daer op ofte of is sien gaen C.
5) of syn borchsaet C. of een syn borghen W. dat huys of syn borger O.
6) ontsculdighen C.
7) syn borch C.
8) off die man verweest is O. of men leitet tot wtlaghe ende recht daer over C.
9) houwen dorp huse tensi O. een selmen een dorp destrueeren het en sy datter C.
10) in ghenoedighet wort of daer in gevoert C.
11) alle levendich dinc O. alle levende dier dat in die stat was, daer die noet gheschiede dat sal men onthoefden C.
12) en wert W.
13) daer omme liden des W.
14) dos si on voer gerechte bringhen O.
15) mit hem voeren of draghen C.
16) als een leken man C.

* wapen draghen die mit des coninghes daghelycs vrede [1]) bevanghen syn.

Van vruchtbaren vrouwen ende ander dinc. CXLI. (III. 3.)

Men sel over negheen wyf die levende kynt draget rechten hogher dan te hwt ende te hare.[2]) Over rechten doren[3]) ende over sinnelosen man ne sal men oec niet rechten. So wien si oec scaden hore mombaer salt ghelden. So wie weder eysschet dat hi wech[4]) ghegheven hevet of vercoft hevet an varender have, ende missaket hi die ghifte of copinghe[5]), die ghene die se onder hevet moetse selve mit hem derden diet saghen wel behouden. [6]) So wie copinghe liet [7]) die sal dor rechte ghewere wesen des hi vercoft hevet, want hi is dief of diefs ghenoet die der copinghe gheliet [8]) ende der were missaket, hine heb se wt ghesceiden mit ghetughe doe hise vercofte. [9])

Van goede dat men te houden gheeft. CXLII. (III. 5.)

So wat men enen man liet of doet te houdene[10]) openbaer, mach hi dat ghetughen selve mit hem derden, men mach[11]) diefte noch roves tien daer an. Men sal oec denghenen voer laden driewerf over viertiennacht voer te stane syn goet of hi wille. [12]) Ne doet hys niet[13]) men gheweldighet dat goet denghenen diere

* 1) in des coninx degelix vrede bevangen syn O. die mit den daghelichse vrede ghenoemt ende bevanghen syn C.
2) Men en sal over geen wyff richten die levendich kint dreget toe huyt ende toe haer O.
3) rechte dwase of sijnloese lude C. over rechte doren ende sinlose O. ende sinlosen W.
4) Soe weder eysschet dat hi en wech O.
5) soe dat hy die coep ofte ghifte versaken wil C. der gyfft of des kopes O.
6) die moet wel behouden des hyt mit hem derden betughen mach als die den coep ofte ghyft ghesien hebben of gheboort C.
7) Soe wie die kopinghe bekent die sel mit recht des coopmans warent wesen C. gelevert heet, die sal doer recht geweer wesen des hi O.
8) bekent ende dien ghewere versaket C.
9) hy en heeft des tuych dat hy dit sonderde doe hyt vercofte C. off hi is dieff off dieffs genoet ende die der copinge gelyt in der wer missaket die en hebben se vytgesceiden mit getuch doe hi se vercofft O.
10) leent off doet te halden O. geleent heeft of wart openbaer te houden wart ghegeven C.
11) getugen mit on selleff derde men en mach dieffte noch roeff tien daer an O. men mach hem W. daer an tyen C.
12) Men sal dengenen daer an dat gericht driewerff voer laden over viertien nacht voer te staen syn recht guyt off hi wil O. of yemant daerop claghet men sel die gheen diet gheleent heeft daghen voer syn goet te staen drie werven over viertien daghen C.
13) coemt hy niet C. ende duet hi is niet O.

* op claghet. [1]) Den dach sel oec condighen die ghene die dat goet onder hevet denghenen diet hem dede [2]) te orconde, te hof ende te huse of hys sonder scaden bliven wille.

Van denselven. CXLIII. (III. 5. § 2.)

Penninghe moet hi tot den eersten wel wederbringhen dien diet ghelenet is [3]), of hi syn huus weet daer die clagher ieghenwoerdich si. So welc man syn goet doet den anderen te houdene [4]), wertet hem verstolen of afgherovet of verbrant of ist vie ende sterftet, hine derf daer ghene noet omme liden [5]), daer hi syn rechte daer toe doen dattet sonder sine scout [6]) ghesciet si. So wat men oec den man liet of set, dat sel hi oec onverderft wederbringhen of ghelden na synre weerde.[7]) Sterft hem of peert of vie binnen settinghe [8]) sonder des gheens scout diet onder hevet, bewyst hi dat ende dat hi daer [9]) syn recht toe doen, hine gheldes niet, hi hevet oec verloren syn ghelt daert hem voer stont, ten si dat hore gheloefde scout anders. [10])

Van verdobbelden goede. CXLIIII. (III. 6.)

Verdobbelt een knecht syns heren goet, verset hyt of vercoft hyt [11]), die here maghet wel weder vorderen mit rechte, des hi hem mit rechte daer toe tie. Verdobbelt hi oec syns selves goet of verset hyt of in welker wys hys ghelose [12]) mit sinen wille, die here ne mach niet vorderen daerop, want hine ist hem niet sculdich te gheldene, al ne hebbe hi syn verlies beset [13]) also ne is hem nieman sculdich te antwordene. Weert hem oec

* 1) die daer claget O.
2) sal oec dien ghenen diet hem onder dede den dach laten weten ende des tuych hebben of hys sonder scade bliven wyl C.
3) Gheleent goet moet men oec ten eersten weder brenghen hem diet of gheleent is C.
4) te behouden W. te hudene O.
5) hy en sal daer gheen scade of liden C.
6) ende ist sonder syn scout O.
7) maer dat men beleent of verset des sel men onverderft weder antwoerden of na synre weerden betalen C.
8) Sterft perde off vie binnen der settinge O.
9) ende dar hi daer W. ende daer hi syn recht daertoe doen O. of doeter syn recht toe C.
10) oer geloeffte anders stonde O. stont anders W. verloren daert hem voer stont hoer voerwaerde syn anders ghemaect C.
11) off verset hyt off verkopet hyt O.
12) manieren dat hyt afstaet met synen wille al ist dat hyt versaecht die heer en mach C.
13) alle en hebbe hi syn vorlies geset O. gheen recht op vorderen want hys hem niet schuldich daer voer te antwoerden C.

* syn peert of anders syn goet roeflike of dieflike ghenomen in des heren dienste sonder des knechts scout, dat moet hem die here ghelden, daer voer moet men oec den here antworden of hi daer op claghet.

Van ioden recht ende ander dinc. CXLV. (III. 7.)

Die iode ne moet kerstines mannes ghewere niet syn, hine wil antworden an [1]) kerstines mannes stat.[2]) Slaet die iode enen kerstinen man of doet hi ongherechte[3]), daer hi mede begrepen wert, men rechtet over hem als over enen kerstine man. Slaet oec die kerstine man enen iode, men rechtet over hem om des coninghes banne [4]) ende vrede, dien hi an hem ghebroken hevet. Desen vrede verwerf eens Josephus weder[5]) den coninc Vespasiaen, doe si sinen sone Tytus ghesont makede van der jychte [6]). Coft [7]) die iode of neemt hi te wedde kelke of boeke of gherfsel[8]) daer hi ne gheene ghewere of ne heeft, vintmen binnen synre weren, men rechte over hem als over enen dief. So wat die iode coft anders dinghes onverholen bi daghes lichte ende niet in beslotenen huus, mach hi dat selve mit hem derden ghetughen, hi behout sinen penninghe daer an, die hi daer omme gaf of daer op dede, mit sinen ede al ist oec verstolen, berst hem an dien tughe [9]) hi verliest sine penninghe.

Van vrede ende van anderen zaken. CXLVI. (III. 8.)

Men seghet dat vorsten ende borghe[10]) ne ghenen vrede en sullen hebben, dien men an hem breken moghe, dor die were die die borghe hebben ende doer die weerhaften [11]) lude, die die

* 1) en moet niet kerstemans gewere syn he en wil antworden aen O.
2) an een kerstenen mannes stat W.
3) hi on ongerecht O.
4) over on overmids coninx ban O. Slaet oec die ioden enen kersten man doet men recht over hem als over des conynx ban ende doer dien vrede die an hem ghebroken heeft C.
5) een ioden hieten Josephus teghen den coninc Vespasianum C.
6) gift O. gych C.
7) oft A. cocht die iodë O. coept oee een iode of neemt hi te pande C.
8) boeken of cellen of pullen of misghewade, vindt men dat onder hem ende en heeft hy gheen ghewere C. off gegarwe daer hi en geene gewere aff en heet vint men O.
9) gebrickt on an den tugen O. mach hys oec niet betughen C.
10) of borgheren C.
11) om die vasticheit die die borghen hebben ende om die warachtyghe lude C. doer die borghen hebben ende voer die weerhaeften lude O.

* vorsten voeret. Des en is doch niet, want so wie den vorsten vrede lovet ende truwe sculdich [1]), breket hi dien vrede an hem, men sel over hem rechten. So wie borghe wert enes mannes voer gherechte te bringhen ende ne mach hi syns niet hebben, also hi hem voer gherechte bringhen sal [2]), hi moet wel beteren na dien dat hi beclaghet was, want hi an dier claghe verwonnen is. Gaet oec die claghe an[3]) lyf, hi moet gheven syn wederghelt, dat sel worden den claghere ende niet den rechtere, syn ghewedde hevet hi oec daer an.[4]) Totter selver wijs selmen den vrede beteren dien een man voer den anderen lovet.[5]) Breket oec een man den vrede dien hi voer hem selven lovet, et gaet hem aen den hals.[6]) So wie enen beclagheden man den gherechte gheweldelike ontvoert, wert hi ghevanghen mit gheruchte, hi sal ghelike pine mit denghenen liden[7]); coemt oec hi en wech men vervest hem[8]) al te hant, of men hem in der hanthaften[9]) daet ghesien hevet ende bescriet mitten gheruchte ende men dat ghetughen mach.

Van claghen. CXLVII. (III. 12.)

Sel een man ter besceydenen daghe voer brenghen enen man die om ongherechte beclaghet is ende sterft hi daer binnen, hi salne doot voer[10]) brenghen ende dan is hi quyt.[11]) Is hi oec om ene scout beclaghet die noch niet op hem ghewonnen en is, sterft hi binnen dien daghe [12]) men salne niet vore bringhen, of die borghe selve mit hem derden dat ghetughen mach[13]) so is die borghe quyt. Sine erfname sel antworden voer

* 1) lovet of trouwe sculdich is die selse houden of breeckt hy die men sel C. sculdich is W.
2) ende mach hys niet brenghen als hyt gheloeft hevet, hy sal beteren C.
3) ant lyf W.C.
4) die clagher hebben ende die rechter sal hebben syn ghewedde C.
5) die een man selve niet geloeft een heeft C.
6) het gaet aen den hals O.
7) wart hy daer na wedder ghevanghen mit gherychte hy sel gheliken hem die voor beclaghet was pine liden C.
8) men leit hem tot wtlaghe C.
9) hanthafter W.
10) hi sal on doet voer O.
11) ende is daermede quijt C.
12) sculde beclaghet ende hy sterft binnen der claghe eer die sculde verwonnen is C.
13) men sal oen niet voer brengen of die borgen solen mit on derde dat getugen mach soe is die borge quyt O.

* die scout. Sterft peert of vie dat men voer gherechte bringhen sal [1]), die borghe bringhe [2]) die huut ende si quyt.

Van denselven. CXLVIII. (III. 12.)

So welc man op den anderen ende die ghene weder op hem claghet, die eerst claghet dien heeft[3]) den anderen niet te antwoerdene, hine si van hem quyt. Claghen vele lude op enen man ongherechte, hine heeft den anderen niet te antwordene eer hi des eersten ledich is. Wert die claghe vervest, hine derf niet borghen setten dan voer syn weerghelt[4]), al si der claghen vele.[5]) Wert een man voer gherechte om ongherechte beclaghet daer hi niet toe antwoerden en is [6]), ende wert hem voer ghededinghet binnen den dedinghe, coemt hem [7]) die clagher an hi moeten wel bestedighen te rechte ende sculdighen [8]) also lange, want hi borghen sette te comene[9]), want die rechter werct vrede den ghenen die daer claghet ende niet denghenen dien men an sine ieghenwoerde vore ladet. [10])

Van voerspraken. CXLIX. (III. 14.)

Of die man an syn voerspraken woert[11]) niet en liet, die wile blyft hi sonder scaden syns voerspraken woerdes.[12]) So wie om ongherechte beclaghet wert, die bidde te eerst eenre were [13]), want die wile die were onghelovet is so mach die clagher beteren sine claghe ende daer na niet.

Van goede an te talen. CL. (III. 15.)

Of si twee op een goet spreken na den dertichsten daghe,

* 1) dat vercoft is voert brenghen die borghe brenghe die huyt C.
2) sal die bringhe die huut A. sal die borge brengen die huyt daer af eude syn quyf O.
3) die heeft W. en heefft den anderen niet toe antworden hi en sy van on quyt O.
4) wart die clage oec ghestedet hy en sel niet hogher borghe setten dan voer syn wederghelt C.
5) alle syn der clage voer gericht vele O.
6) daer hy ieghenwordich en is C.
7) wort hi voer gedinct binnen den gedinghe compt on die O. wart hi ghedaghet te recht, coemt die clagher binnen dien ghedinghe C.
8) wel besetten ende te rechte beschuldigen C. on wael besteidigen te recht ende besculdingen O.
9) die gheen sel oec borghe setten voert te comen C.
10) die daer men ant syn tegenworde voirladet O. die gheen daer die clage op gaet C.
11) woer A. an syns talmans woerden niet en gaet C. wort niet en let O.
12) syns talmans woerden C.
13) ghewere C.

* dieghene diet onder hem hevet die ne sal hore ne ghene antworden, sine verenen hem mit minne of hore ene ne wise den anderen of mit rechte. [1]) So wie erve of herwade of rathe na den dertichden daghe [2]) weygheret mit onrechte wt te ghevene, sculdighet men hem daer over voer gherechte[3]), hi moet daer omme wedden ende boete gheven.

Van denselven. CLI. (III. 15. § 3.)

Is een goet van tween mannen ansprakich, eysschet die rechter te rechte men selt hem antworden ende die rechter salt onder hem hebben, want si hem steden mit rechte[4]), ende dieghene is daer of ledich diet den rechtere antworde. So wie herwade vorderet die sal al wt[5]) van zweerthalven daer toe gheboren syn. [6]) So wie gherathe vorderet die sal al wt van wives halven daertoe gheboren syn. [7])

Van claghen. CLII. (III. 16.)

De rechter noch nieman ne mach nieman van synre claghe wisen buten dien op die die claghe gaet. [8]) Rechtelose lude ne sullen ne ghenen mombaer hebben. Des rikes achteren ende vervesten luden ne derf nieman antworden of si claghen. [9]) Claghet men oec op hem si moeten antworden binnen den gherechte daer si vervest zijn. [10])

Van denselven. CLIII. (III. 17.)

Een verveste man moet hem wel uter vervestinghe tien in

* 1) eer sy mit vrienscap of mit recht ghesceiden syn C. dien sal oere geen antworden si en verenen on mit minne off eenre en wise den anderen af O. mit rechte voer gherecht W.
2) na den dartichsten nacht C.
3) wart die gheen voer gherechte daer om beclaghet C. daer omme voer gherechte W.O.
4) si hem scaden mit rechte W. sy on sceiden mit recht O. onder hem houden want sy gescheyden syn ende die gheen hevet voldaen diet den rechter antwoerde C.
5) die al wt A.
6) So wie hervaerde vorderet die sal uyt van swerthalven O. mit recht winnen wyl die sal van zweerts weghen daer wel toe gheboren syn C.
7) wyfs weghen binnen wesen van maechscap C.
8) dien daer die claghe op gaet W. buten die op die clage gaet O. Nyeman en mach een man van synre claghe wysen noch die rechter noch gheen man dan hy alleen daer die clage op gaet C.
9) en derff niemant achten noch antworden off si clagen O. Niemant en sel oec antwoerden of sy claghen hem die in des keysers achte syn of die op wtlaghe gheleyt syn C.
10) daer sy tot wtlaghe gheleyt syn C.

* allen steden binnen dien gherechte daer hi in vervest is. [1]) Te gheliker wijs als men die claghe wel verhebben moet in allen steden also moet hem een man wel uten in allen steden. [2]) Borghen moet hi oec setten dat hi wedercomene, hevet [3]) hi des borghen niet, die rechter sellen selve houden ont hi rechtes pleghen. [4])

Van den selven ende ander dinc. CLIIII. (III. 18.)

So wie voer gherechte seghet dat hi hem uter vestinghen hebbe ghetoghen [5]) ende volcoemt hijs niet mit ghetughen, mit den rechtere ende mit tween mannen, die clagher ne derf ne ghene vervestinghe meer op hem tughen.[6]) So wie oec onder coninghes banne wert vervest[7]), die behoeft twier scepene ende des rechters te tughe so wanneer hi hem wt tiet.[8]) Vrye lude ende des rikes dienstman die moeten voer den rike wel ghetuuch syn ende ordel vinden dor dat si den rike hulde doen, yewelyc na sinen rechte[9]), doch ne moet des rikes dienstman over den vryen scepenbaren man [10]) noch ordel vinden noch tughe wesen, daert an syn lyf of an sine ere ga. [11])

Van gheeerden lande. CLV. (III. 20.)

So wie des anderen lant eret onwetende, daer ne volghetne gheen wandel na.[12]) So wie oec lant eret dat hi hem toe seghet[13]),

* 1) Een man die tot wtlaghe is gheleit, die moet hem in allen tyden daer wel wttrecken des hyt binnen den gherechte doet daer hi tot wtlaghe gheleit is C.
2) ghelyken als men in allen tyden wel claghen moet so moet men wel in allen tyde onscult doen C.
3) weder come. Ne hevet hi W. weder comme ende hefft hi den borghe daer niet O.
4) Sal on halden hint hi rechts pleghet O. setten die een syn recht na recht voldoen sel heeft hy oec gheen borghe die rechter sellen houden want hy voldaen heeft C.
5) dat hy hem ontsculdighet heeft van dat hy tot wtlaghe gheleyt was C.
6) claghere ne derf W. die cleger en derff on en geen vervestinge meer op on tugen O. Soe hevet die clagher hem verwonnen ende behoeft gheen recht daer meer toe C. die clage ne derf A.
7) tot wtlaghe wart geleit C.
8) daer van ontrechten sel C.
9) elc na hoer recht als sy den rycke hulde ghedaen hebben C. Igelic man synen rechte doch en moet des ryckes dinstman O.
10) over den scepenbaeren vrien man W. over den scepenhaer vri man O.
11) tugen daert on an syn lyff off an syn eer off an syn erve gae O. of an syn erve ga W.
12) daer an volghet wandel noch boeten nae noch beteringhe C.
13) als dat hy an hem trecket C.

* wertet hem afghewonnen mit rechte hi moetet hem beteren [1]), hi moet oec wel panden op sinen lande denghenen diet eret sonder des rechters orlof, dor dat hi des rechtes mede become.[2]) Mit eren ne mach nieman syn lyf noch sine ghesonde verwerken, ten si dat hem dat lant voer gherechte ondeelt [3]) si ende vrede daer over ghewracht si. [4])

Van goede an te spreken van hem tween. CLVI. (III. 21.)

Spreken twe man een goet an mit gheliker aensprake[5]) ende dat mit gheliken tughe[6]) bieden te houden, men salt onder hem delen.[7]) Desen tuuch sellen rechte ommezaten besceiden[8]) die in den dorpe of in den naesten dorpen ghezeten zijn. So wie die meerre menie te tughe hevet die behout dat goet, ende ne ist den ommezaten niet wittelyc [9]) wiet in gheweren hebben ghehouden, so moet men wel mit enen water ordele [10]) ende die claghere ende die daer[11]) die claghe op gaet sellen daer toe zweren dat si rechte wisen alst hore si. [12]) Daer sal die rechter sine boden toe gheven.[13]) So waer si beide toe zweren dat salmen hem ghelike delen.

Van ghevonden goet. CLVII. (III. 22.)

So wie den anderen lient [14]) peert of cledere te besceidenen daghen[15]), hout hyt over den dach ende wert hi daeromme beclaghet, hi selt altehant [16]) wedergheven ende betrent of hyt

* 1) moet dat beteren O.
2) des rechters mede become erve en mach niement O. sonder des rechters oerddel myt lant te eren C.
3) onderdeilt O. hem voer rechte afghewyst C.
4) ghewaert si W.O. over gheboden is C.
5) mit geliker spraken O.
6) tugen O. tughen W.
7) men selt verlyken C.
8) rechten omsaten O. ommesaten doen die in dier stont of in den dorpe of die in den naesten dorpe wonen C.
9) ende syns die ommesaten niet wys C.
10) waren ordele ende O. so sal ment bescheiden myt enen water ordel ende C.
11) ende clagher ende daer die W.O.
12) dat sy recht hebben ende of sy beide zweren soe sel ment gelyc deylen elc die helft C.
13) syn boden W. syn bode geven O.
14) liet W. leent O.C.
15) of ander dinc tot bescheydenre tyt C.
16) rechtevoert C.

* gheergheret hevet [1]), diefte noch roefs ne mach men hem niet tyen[2]) daer an, want hyt hem liede.[3]) Onderwinden moet hem oec een man wel sines goedes mit rechte so waer hyt vint, dat men hem mit onrechte onthelt [4]) over besceydenen tyt.

Van vervesten luden ende ander dinc. CLVIII. (III. 23.)

So wie herberghet of spiset wittelic enen vervesten man [5]) hi moet daer omme wedden. Ne weet hys oec niet hi ontredet dat ghewedde mit synre onscout. [6]) Men mach nieman mit ne gheenre vestinghe [7]) verwinnen in enen anderen gherechte. So wie in den hoechsten rechte vervest is die is in allen gherechten vervest die in dat gherechte horen. [8]) So wie oec in den nedersten recht vervest is hine is in den hoegheren gherechte [9]) niet vervest, hine werde daer rechtelike an ghebrocht. [10]) Die neder rechter ne moet niet rechten die vestinghe die die over rechtere ghedaen hevet, si ne si hem also wittelic dat hi daer selve tuuch wil syn [11]) in des hoghen rechters stat. Sterft een rechter, so wat binnen sinen tiden ghesciet is des sal syn nacomelinc anden gherechte ghetuuch syn [12]), al ne sach hys niet, so wanneer mit scepenen tughe der waerheyt gheynneret wert. [13]) Binnen mercten ende binnen wtwendighen gherechte ne derf [14]) nieman antworden hine hebbe daer woeninghe of goet binnen of hine verwerke hem mit onrechte daer binnen of hine verborghe hem daer binnen. [15]) So wat

* 1) of hyt ghearcht heeft dat sel hy betteren C.
2) roves en mach hi on tien O. antyen C.
3) lenden O. wantet hem gheleent is C.
4) on mit recht ontheelt O. oft hem over ghescheiden tyt onthouden wort C.
5) enen vredelosen man C.
6) ende weet hys oic niet hi ontreidet die wedde mit synre onscout O.
7) mit genre vervestinghe O. men mach niemant die tot wtlaghe gheleit is verwinnen C.
8) hogesten recht verveest is die is in allen gerichten verveest die in dat gericht horen O. vervest is die in dat A.
9) nedersten recht vervest is hi en is in den hoghen rechten O. lagher gherecht tot wtlaghe wart gheleet, die een is in dat hogher gherecht niet wt gheleit C.
10) hy en worde daer mit recht tot wtlaghe gheleit C. hi en werde O.
11) willen syn W.
12) nacomelinghe tuuch syn O. dat sal syn nacomelinghe tugen C.
13) soe waer men mit scepenen tucht der waerheit geinneret wort O. des sel men hem anbrenghen mit ghetuuch van scepenen C.
14) noch binnen wtwendinghe gericht en deerff niemant O. noch binnen wtwendighen W. binnen merkede dat is te weten vryheden of buten wtwendighe dinghen C.
15) off hi en verwerke on daer mit onrecht daer nae off hi en verborge on daer binnen O.

* buten den gherechte ghesciet des ne derf hi daer nine niet antworden.

Van des conincs recht. CLIX. (III. 26.)

Die coninc is ghemene rechter over al [1]); in enen wtwendighen gherechte ne antwordet ne gheen vri scepenbaer man niemanne te campe. In den gherechte moet hi oec antwoerden daer syn hantghemael leghet binnen. [2]) Hevet hi scepenen stoel daer ende is hi oec daer dincplichtich. Die des scepenes stoeles oec niet en hevet die sal des hoghen rechters dinc zoeken so waer hi woenhaft is. [3]) Desen stoele ervet die vader op sinen outsten sone, of hi des sones niet en heeft so ervet hine op sinen naesten en edelsten zweertmaech.

Van echtscap. CLX. (III. 27.)

So wie een wyf te echte neemt onwetende, die hi niet hebben en moet[4]) ende kindere[5]) bi hore wint, werden si sint ghesceiden mit rechte ten scaet dien kynderen te horen rechte niet, die eer die sceidinghe gheboren syn ende dien dat die moeder draghet. So wie men oec onrechte seghet van boerte [6]) of van amechte, dat moet men op hem ghetughen diet daer seghet selve mit hem sevenden volcomenen lude an horen rechte. Spreket men oec dat hi syn recht verloren hebbe voer gherechte mit diefte of mit rove[7]), dat moet die rechter tughen selve mit hem sevenden. Ne gheen scepenbaer man en derf syn hantghemael bewisen noch syn vier vierendeel [8]) benoemen hine spreke enen sinen ghenoet campelike an. Die man moet hem wael [9]) te sinen hantghemael mit sinen ede tien al ne heb-

* 1) over alle O.
2) daer hi syn W. daer syn hantghemael binnen leit C.
3) heeft hi scepenstoel daer en daer oic dincplichtich die des scepens stoel oic niet en heet die sal des hogesten gerichtes gedinge suken so waer hi wonachtich is O.
4) als die hy niet houden en mach C.
5) kynder W.
6) men onrechte van boerte of van amechte seghet W. men onechte seget van boerte off van on echten die moit men op on tugen die daer O. Soe wye men van dier gheboert kevesdoem an seit dat moet die gheen diet seyt betughen mit hem sevenden warachtigher luden volcomen an horen recht C.
7) Seit hyt oec dat hy syn recht verloren heeft dat moet die rechter C.
8) noch syn vier aven benomen C. verrendeel W. sevende ende scepenbaer vri man en derff syn hantgemael bewisen noch syn vier viedelen O.
9) moit wael te sinen O. Deze zin ontbreekt in C.

* bes onder hem niet. So waer twee mannen een erve sellen nemen die oudere sal delen ende die ionghere sal kiesen. [1])

Van den rechter. CLXI.

Voerspraken [2]) sel hi derven [3]) die selve gheantwort hevet. Die wile hem die man weret antwordens mit ordele ende mit rechte [4]) sone hevet hi niet gheantwordet. Die rechter sal ghelike rechter syn in allen luden. Ordel en sal hi niet vinden noch scelden. [5])

Van scoude. CLXII. (III. 31.)

So wat een man den anderen sculdich is of neemt [6]), daer moet men den erfname vore antworden of die ghene sterft. Sterft oec die ghene daer[7]) die claghe op gaet sine erfnamen ne antworden daer vore niet, sine hebben dat goet onder hem, daeromme dieghene beclaghet was.[8]) So wie den anderen vaet ende niet hem ne nemt[9]), of en wondet of slaet sonder dootslach ende sonder leemte, sine erfnamen ne hebben daeromme niet te antworden of hi sterft na der iaertale [10]), der claghe en ware begonnen eer hi sterft.

Van eyghen luden. CLXIII. (III. 32. § 2.)

So wie hem vri seghet ende een ander seghet dat hi eyghen si, so dat hi sich hem ghegheven [11]), des moet die ghene wel onsculdich werden, tensi voer gherechte ghesciet. Spreect hi

* 1) die altste sal deilen ende die jongeste sal kisen O. die altste sal delen ende die ionxten kiesen C.
2) Voerspreck O.
3) een sal hy niet hebben C.
4) Soe langhe als een man recht weert soe een heeft hy C. dat on die man werrdet antwordens O.
5) Die rechter sel elc man ghelyc recht doen hy een sal gheen vonnes wysen noch beropen C.
6) neempt moet men den erfnamen voerantworden O. soe wat een man den anderen ghenomen heeft of dat hy hem sculdich was C.
7) Stirff die gene oic daer O.
8) daer men om beclaecht C.
9) soe wie den anderen viet ende niet wondet of niet en neemt of slaet sonder dootslach, sonder leemten, sterft hy C. ende on niet en neempt off on wont off slaet O.
10) off hi sturfft nae der iaertale der clage ende waer O. ende ist veriaret syn erfnamen een sellen daer niet voer antwoerden, die claghe een waer begonnen eer hy starft C.
11) ghegheven hebbe des W. gegeven heet des moit wael diegene onsculdich wesen ten sy O. Soe wie seit dat hy vry is ende een ander zeit hy heeft toe eyghen ghegheven des mach hem die ghene wel ontsculdighen het een sy C.

* oec dat hi sijn ingheboren eyghen si, hi moeten behouden op den heylighen mit twie siner eyghenen mannen. [1]) Spreecten oec een ander here an ieghen hem moet hine wel behouden selve mit hem zevenden [2]) synre maghe ende warachtigher lude.[3]) Mach oec dieghene syn vri [4]) behouden selve mit hem sevenden die sijn maghe sijn, die behout sijn vry ende verleghet hore alre tuuch.[5]) So wie die ghewere in[6]) enen man hevet, die moeten mit meerren rechte vertughen dan die ghene diet drivet.[7]) So wie hem voer gherechte to eyghene ghevet, syn erfname macht wel wederspreken mit rechte ende bringhen hem weder an syn vri.[8]) Behouten [9]) oec die here want an sinen doot, hi neemt syn erve na sinen dode ende synre kynder of si na hem horen die hi nader guave[10]) ghewan.

Van den selven. CLXIIII. (III. 32. § 9.)

So wie so enen here hem ontseghet, vordet men [11]) hem voer gherechte ende en coemt syn here niet vore, dien hi hem toe seghet, dat hine voersta [12]) mit rechte, dieghene die op hem spreket behouden selve mit hem derden synre maghe of hi se hevet. Ne hevet hi der oec niet [13]), hi vertughet hem mit tween inbordighen sinen mannen die syn eyghen syn.[14]) So wanneer hine oec vertughet[15]) hevet, so sal hys hem onderwinden mit rechte

* 1) Seyt hy oec het is syn gheboren eyghen man dat moet hy op den heilighen mit twe syn ingheboren mannen C.
2) Spreken oic een ander here an eigenen on moet hi wael behalden selleff mit on sevende O.
3) myt hem sevenden eerbaer mannen synre maghe ieghen dien houden C.
4) sine vriheit W. syn vryheyt C.
5) orre alre acht O. sevenden als drie die syn maghen syn van des vaders syde ende drie van der moeder syde, hy blivet vry ende verleyt alder heren tuych C.
6) van C.
7) dies dervet W. die der dierfft O. vertughen dan die des niet en hevet C.
8) die erfghenaemen die machten wel mit recht keren ende hem wedder an syn vryheyt brenghen C.
9) behouden W. behalt inde oic die here hint om sinen doot O.
10) grave ghewan W. gave gewan O. kinder die hy nader gave wan C.
11) vorderet men W. here ontseget vordert men on O. Soe wie hem op enen heer trecket als dat hy seyt hy is dies heren of hem een ander mit recht wynnen wil coemt die here nyet daer hy hem op traeck C.
12) voersta W. dat hi on vorsta O. staet hem voer als recht is C.
13) er oec niet A.
14) derde mit sinre mage off he si heet ende heet hi der oic met hi vertuget on mit tween sinre mannen inbordigen die syn eigen syn O. mit twe synen ingheboren eyghen mannen C.
15) hyne ghewonnen ende vertughet heeft C.

* mit enen halsslaghe of hi wil. Op wien die claghere weerghelt of boete wint voer gherechte op dien hevet oec die rechtere syn ghewedde of hyt vorderen wil. [1])

Van claghen. CLXV. (III. 33.)

So welc man [2]) hevet syn recht voer dien coninghe in allen steden niet na sinen rechte, oec moet hi antworden om alle claghe dan of men enen te campe anspreket, des mach[3]) hi wel weygheren te antwordene dan op dien aert daer hi op gheboren is. Spreket men oec sijn eyghen an, daer ne derf hi niet antworden [4]) vere dan in dien lande daert in gheleghen is. Die coninc sel oec rechten om eyghen niet na des mannes rechte maer na des landes recht.

Van des rechters vervesten. CLXVI. (II. 34.)

So wie een rechter vervest ende mit synre vervestinghe bringhet[5]) an des conincs achte, tiet hem dieghene vten achte[6]) hi sal den hove volghen ses weken. So sal hem die coninc vrede werken,[7]) ende hi sal sweren voer te comene, die hem vervest ende in achte ghebracht hadde.[8]) Voer dien sal hi comen ende hem te rechte bieden binnen viertin nachten seder die tyt dat hi te lande comen is. Des conincs brief sal hi oec mede bringhen [9]) ende syn seghele, die dien rechter dat te weten doe dat hi der achte ledich is. [10])

Van den selven. CLXVII. (II. 34. § 2.)

So wie te rechte wert ghedaen sonder vestinghe, tiet hi hem wt hi sal volghen [11]) den hove ses weken ende is daer

* 1) op den heet oic richter syn gewedde off hyt vorderen wil O. wille W.
2) So willic welc man W. elc man hevet syn recht voer den coninc in allen steden na syn recht C.
3) des so mach O. dat mach hy wel antwoerden wantet op der oerde niet een is daer hy gheboren is C.
4) daer en dorff hi O. hy een sel niet antwoerden dan in den lande C.
5) die rechter tot wtlaghe leit ende daer mede brenct C. So wien een recht vervest W.
6) ut der achte W. wil hem die gheen daer of trecken, hy sal den hove C.
7) vrede ghebieden C. vrede maken werken W.
8) die hem tot wtlaghe gheleit heeft ende in die achte ghebracht heeft C.
9) des conincs seghel ende brief sel hy hebben dien rechter te btenghen die dat inhouden C.

10) ledich ende quyt is C.
11) Soe wie oec in des conincs achte ghedaen wart ende niet voer tot wtlaghe gheleit en is wil hy hem daer of doen hy volghe C.

* mede ledich. So wie hem wt der achte tiet [1]) ende des rechters niet en pleghet [2]), wert hys verwonnen men doet hem in die overachte [3]), also of hi iaer ende dach in der achte hebbe ghewesen.

Van diefte ende van rove. CLXVIII. (II. 35. § 1.)

So wie mitten hanthattigher daet [4]) ghevanghen wert mit diefte of mit rove, des ne mach hi an ne ghenen waren tien.[5]) Vint oec een man syn goet onder enen[6]) dat hem of gherovet of ghestolen is [7]), dien hi ne gheenre hanthaftigher daet gesculdighen en mach, die moet an sinen ghewerен tien of men en saen campelic groetet. [8])

Van camp vrede. CLXIX. (III. 36.)

So wie enen man te camp waet [9]) voer gherechte ende wert die claghe mit ordel gheverst so werct [10]) men hem beiden vrede. Ende wert hi ghebroken men sellen alre eerst beteren sonder camp na rechte. [11]) So wie den anderen slaet sonder wonden of rovet, wert hi ghevangen [12]) mit gheruchte ende voer gherechte ghebrocht, ten gaet hem an den hals noch an sine ghesonde niet, dan wedde boete verboret hi daer an. [13]) So wie hem to tughe voer gherechte biet eer hi van gherechts halven ghevraghet wert, na rechte is hi van tuge verleghen. [14])

* 1) doet ende gheen rechtes een pleghet C. uter acht tyt ende O.
2) des rechtes niet en pleghet W.
3) overacht off also hi O. in die hoechste acht also of C.
4) mitter hant daet begrepen C.
5) des een mach hy op gheen warent keeren maer vint C.
6) onder enen anderen man C.
7) dat on aff gestolen off aff gerovet is O. dat hem onstolen of ontrovet is dien hy gaerne hantdaet besculden mach C.
8) campelike groetet W. of men on saen campelick grutet O. die te campe ansprecket die moet wel op een warent gaen of hy een heeft C.
9) wanneer een man camp anneemt C.
10) moet men A ghevest so werct W. gevaest soe wirct men on beide vrede O. ende die claghe mit vonnesse ghevorst wart soe ghebiet men hem vrede C.
11) ende hi ierste te braken men sal on alre irste beteren O. ende wert dien vrede ghebroken dat sel men eerst rechten C.
12) sonder wonde wort hi ghevanghen mit gherichte hy een verboert syn lyf noch sine ghesonde C
13) maer wedde ende boete verboret hi daer an C.
14) verleghet W. nae recht hi van tuge verleget O.

*

Van den vie ende van den corne. CLXX. (III. 37. § 3.)

Die man ne misdoet niet of hi syns ghebueres vie mit sinen vie in dryft ende des morghens wt dryft, des hi niet en verzake ende ne ghene nut daer of en neme. [1]) So wie eens anders mannes ripe coren snyt so[2]) dat hi waent dat dat lant syn si of syns heren dien hi dienet, hine misdoet niet, des hys niet of ne vuere,[3]) men sal hem saen syns arbeits lonen.

Van des wyfs erffenisse. CLXXI. (III. 38.)

So wat een man iaer ende dach in rechten gheweren [4]) niet en hevet daer sal hi te hant vore antworden of men hem beclaget. Dat wyf ne sal men niet verwisen wt hores mannes goede also hi sterft, die daer kint draghet, eer sys ghenesen is. [5]) Mosdele ende morghengave ne eerft ne gheen wyf [6]) bi hores mannes live, sine hebse ontfanghen van hores mannes dode.[7]) Dat wyf ne erft ne gheen ghebu op horen eren erfname [8]), dat op hare lyftocht staet, sine slitet of bi horen live ende settet op horen eyghen of op horen lene.[9]) Sterft des mannes wyf hore nichtekyn dat hore gherate [10]) nemet, die sal van der rathe den man berichten [11]) syn bedde alset stont doen syn wyf levede, sinen dissche mit enen disch lakene, sine bancke mit enen peluwe, sinen stoel mit enen cussene.

Van scoude ende ander dine. CLXXII. (III. 39.)

So wie scout voer enen gherechte vorderet op enen man

* 1) des hi niet inde versake ende genen nut daer aff en neme O. opdat hys niet en oerbaer of nyet en versake C.
2) syn so A. snidet of maeyt C.
3) were A. hi en misdoet des hyt niet in en vore O. opdat hys niet en wech en voere C.
4) in gerechten weren O. Soe wie een goet iaer ende dach in gheweren niet en heeft gehadt of men daerom beclaghet hy sal alte hant antworden C.
5) Voer of een man sterft men sel dat wyft wt des mans goet niet wysen of sy kint dreghet eer het kint gheboren is C.
6) gheen wys A. en erfft geen wyff bi oers mans O. alle spise of morghengave en eerft gheen wyf C.
7) sy en hebbe sy ontfangen van oers mans dode O. het is haer ghebleven van hoer eerste mans doet C.
8) gheen ghetimmert op horen erfnamen C. op oren eren erfnamen O.
9) oer leen O. hore leen W.
10) nichteken die oer gerathe O. soe welc van hoer nichten hoer gherades neemt C.
11) berichten O. gheven C.

* die hi ghelden niet en mach noch borgen setten [1]), die rechter sal hem den man antworden voer dat ghelt. Dien sal hi houden ghelike sinen inghesinde mit spise ende mit arbeide[2]), wil hine spannen mit eenre helden [3]) dat mach hi doen, anders ne sel hine niet pinen. Laet hine of ontlopet hi hem, daer mede hine is [4]) des gheldes niet ledich, die wile hys hemn iet vergouden en hevet ende hi dat niet volbringhen en can noch en mach. [5]) So wien men voer gherechte sculdighet ende hem die rechter te rechter antworde biedet[6]), ne wil hi niet antworden noch mit rechte hem ontredenen dat hi yet antworden sel, so deilt men hem weddehaft[7]), also doet men tot den anderen ende tot den derden male. Ende ne antwoerde hi dan noch niet, so is hi verwonnen in der scout. [8]) Gaet hem oec die claghe an dat lyf of an syn ghesont, dat moet die clagher selve mit hem sevenden getughen.

Van den selven. CLXXIII. (III. 40.)

So wie men yet [9]) gheven sal die moet des beiden want [10]) die sonne ondergaet in syns selfs huus of in den naesten huse des rechters daert ghelt gewonnen is. So wie penninghe of silver ghelden sal biet hi daer wedde[11]) voer, hine is daer mede niet ledich, hore gheloefte ne sta also. [12]) Men moet silver wel ghelden mit boden. [13]) Ne ghenen boden ne sel men oec ant-

* 1) soe wie sculde vordert of wynt naer recht op enen man dies niet betalen of verborghen een mach C.
2) gezin mit spise ende mit werck in gheliken arbeit C.
3) hij mach hem oec spannen mit enen veter omdat hy niet outlopen en sal ende anders C.
4) Laettet hi on oic uit off ontlopet hi on daermede en is hi O. of hy oec ontloept hy en is daer niet mede van der schulde quyt C.
5) also langhe als hijt niet voldaen en heeft ende dat mit tughen bewisen C.
6) richter recht antworde biddet ende wil hi niet antwoerden noch mit recht on onreden dat O. soe wie men beclaecht voor recht, die rechter sel diegheen ter antword bieden, wil hy niet te antword comen als dat hy hem ontsculdighen of die gheen antword mit rechte ontsegghe C.
7) weddich O. soe wyst men hem wedde sculdich C.
8) in der claghe C.
9) So wie iet W. Soe wie betalen sel dat voer gherecht ghewonnen is, die sal betalen by der sonne die andere sel oec beiden na der son tot sijns seelfs huse C.
10) went die sonne O.
11) biet hy daer pande voer C.
12) oer geloeffte sta also O. of hoer voorwaarden die sijn alsoe C.
13) Men moet sulver wel mit boden synden diet betalen C.

* worden hine si besceiden daer toe voer gherechte van denghenen diet silver sal hebben. [1]) So ghedane penninghe ende so ghedaen silver also die man lovet dat sal hi ghelden. Ne is oec daer niet an besceiden so sal men silver ende penninghe gheven die ganghe ende gave sint. [2])

Van loeften. CLXXIIII. (III. 41.)

Jewelikes [3]) ghevanghenen dat vethe ende love ne sal dor recht niet stede syn, dat hi lovet binnen vangenisse. Laet men oec hem ledich op sine trouwe riden te daghe, hi sal dor rechte weder comen ende sine trouwe ledighen. [4]) Ghelt hi of wert hi sonder ghelt ledich, so welc oervede[5]) hi doet of lovet die sal hi dor recht leisten [6]) ende anders ne ghene loefte die hi binnen ghevanghenissen lovede. [7]) So wat die man zweret of in trouwen lovet syn lyf mede te verstene of syn ghesont [8]), al ne mach hys niet leisten, ten scaet hem te sinen rechte niet. So waer men den man onghetruwelike vaet, laet men hem riden op sine trouwe of laet men hem zweren of in trouwen ander dinc gheloven hine derf niet leysten [9]), mach hyt volbringhen op den heilighen dat hine onghetruwelike wt dien loefte [10]) hebbe ghebrocht.

Van scoude te bewisen. CLXXV. (III. 41. § 4.)

So welc man voer gherechte vorderet [11]) op den anderen, vraghet die ghene waer of ment hem sculdich si [12]) hi salt dor

* 1) Vor gericht dat dengenen diet silver sal hebben O. Men sels oec niemant gheven, hy een is daertoe bescheiden voer recht als van denghenen diet hebben sel C.
2) sijn W. die guet ende gave sijn O.
3) Ieweliken W. Igelix gevangen geloeffte en sel doer recht niet stade sijn O. Geen man en mach loven dat gestaden wesen sal alsoe langhe als hy ghespannen of ghesloten is C.
4) maer gheeft men dach ende laten gaen op sijn trouwe ende op sijn eer, hy sel binnen sijn ghesetten dach wedder comen ende losenen sijn trouwe C.
5) so wel oervede A. soe wilke O.
6) hi lavet die sal hi halden ende recht leisten ende anders O.
7) ende wart hy oec ghescat of coemt hy quyt sonder ghelt soe wat overvrede dat hy doet, dat sel hy houden C.
8) om sijn lijf of sijn ghesonde mede te behouden C. daermede te versconen ende sijn O.
9) hy een deerftes niet leysten noch volbrenghen C.
10) tot dier lofte W. tot der geloeffte hebbe bracht O. tot dier loften ghebracht is C.
11) ghelt vorderet W.O. voer gherecht enen anderen ghelt eyscht C.
12) waer of dat hijt hem eysche of dat hyt sculdich is C. waer off men on dat sculdich is O.

* recht segghen weder hyt van gheloeften sculdich of van erve dat hi ontfanghen hebbe. [1])

Van vryheden. [2]) CLXXVI. (III. 42.)

God hevet den man na hem selven ghebeeldet ende hevet hem mit syne martelien [3]) gheledighet, den enen also den anderen, hem is die arme also na [4]) alse die rike. Nu ne latet u niet verwonderen dat dit boec seghet so luttel van [5]) dienstluden rechte, want et is so menichfout dat des nieman te ende ghecomen en can; onder yeweliken bisscope ende abte ende abdissen [6]) hebben die dienstlude sonderlinghe recht. Daer om ne can ics niet besceiden. Doe men eerste rechte sette doen ne was ne gheen dienstman ende waren alle die lude vri, doe onse vorderen hier te lande quamen. An minen sinne ne can ics niet [7]) opghevenen nader waerheyt dat yemant des anders sel syn [8]), oec ne hebbe wys ghene orconde. Doch segghen some lude die die waerheyt vervaren, dat hem eyghenscap verhoef an Cayme [9]) die sinen broeder sloech, Kayns gheslachte wert verdeleghet doe die werelt mitten watere te ghinc dats niet en bleef. [10]) Oec segghen lude [11]) dat eyghenscap quam van Caym Noes sone. Noe segghende [12]) twee sine sone, anden derden ne woech hi ghene eyghenscap. [13]) Caym besette Affricam mit sinen gheslachte. Sed [14]) bleef in Asia. Jafeth onse vordere [15]) besette

* 1) sculdich is of W.O. van erve of hoe dat hyt ontfanghen heeft C.
2) Hier heeft O. het opschrift: de origine servorum.
3) passien C.
4) also hemelyc C.
5) seghet van dienstlude A. also luttel seget van dienstlude, want it is O. soe luttel spreect van dienstlude of van eyghenscap C.
6) omdat onder yghelyc bisscop of abbet of abdis C. biscope ende abbate hebben die dienstlude O.
7) can ics oec niet W. en can ics oic niet opgenemen van der waerheit O. In mynen sijnnen een kan ic dat niet begrypen C.
8) des anderen eyghen wesen sal C. des ander sy oec en hebben wys en geen orkonde O.
9) doch soe seggen somlude die de waerheit verwaren dat on eigenscap verhoeff aen Cayn O. sulke lude segghen dat die eyghenscap began an Cayn C.
10) weert verdeelt doe die werelt met den water verginc dats niet en bleeff O. dat verdarf mitter diluvium dat nie daer van een bleef C.
11) somlude O. sommighen C.
12) seghende W. die segghende C. seide tween sinen sonen O.
13) derden en woich hi geen eigenscap O. die derde een seide hij gheen eyghenscap an C.
14) Set O. Seth C.
15) Japhet bleff in Europa onse vordere O. Jafet onse outvorder die beset Europam C.

* Europam. Dus ne bleef hore gheen des anderen. So segghen some lude [1]) dat eyghenscap quam van Esau. Jacop wert gheseghenet van sinen vader ende hi hieten here wesen boven sinen broeder. Esau ne vervloekede hi niet noch eyghenscap en woech hi niet. Oec hebbe wi orcondes meer. [2]) God ruwede den sevenden dach. Die zevende weke gheboet hi oec te houdene[3]) also hi den ioden die ewe gaf ende ons den heilighen gheest. Die zevende maent gheboot hi oec te houdene ende dat sevende jaer, dat hetet iaer der lossinghe.[4]) So soude men hem ledich laten ende vri alle die ghevanghen waren [5]) of in eyghenscap ghetoghen waren om also ghedaen reden als men se vint, of si ledich ende vri wouden[6]), toe overmits seven werve seven iaer quam dat vyftichste iaer vroweden, [7]) So moeste alre mallyc [8]) ledich ende vri wesen, hi woude of hine woude. Oec gaf ons God orcondes meer an enen penninghe daer men en verzochte [9]) doe hi sprac: Latet den Keyser syns ghebeeldes gheweldich[10]) ende Goods beelde ghevet Gode. Daer bi is ons cundich van Goods worden dat die menssche Gods belede [11]) wesen sal ende so wien anders toe seghet dan van Gode hat hi weder Gode doet. [12]) Na rechter waerheit hevet eyghenscap beghin van dwange ende vanghenisse ende van onrechter

* 1) sulke lude C. somlude O.
2) en vervlokede hee niet oec hebben wy orkons meer O. noch hy en seide gheen egenscap an hem. oec hebben wy orconden van vrîheit C.
3) boet hy oec te houden dat hy die ioden dien wyt gaf ende ons C. geboet hi oic den heiden also hy dede den Joden die ewe gaff ende ons O.
4) ende dat weerff in dat sevende jaer dat heet die lossinge O. dat hetet dat iaer der lossinghe W.
5) soe sol men laten vrie alle die gevangen waren off in eigenscap getogen waren O. soe sout men quyt ende vry laten alle die in vanghenis waren ende in eygenscap ghebrocht waren of si vry wesen wouden C.
6) wouden wesen over seven werven seven iaer W. off hi ledich inde vri woude wesen over sevenweerff seven jaer O. over seven werven seven jaer C.
7) dat iaer van vrouweden W. quam vyfftichste iaer dat heit dat iaer van vrouweden O. dat heet een iaer der vrouden O.
8) manlyc W. mallick vri wesen oec gaff ons got orkons meer om enen penninc, daer men on versochte O. soe most de ledich ende vry wesen hy woude of hy en woude oec gaf ons god orconde an een penninck doe hem die ioden versochten ende seiden C.
9) men hem versochte W.
10) syns gebeldes geweldich O.
11) beelde W. godes bildes O. godes belde C.
12) ende wie anders daertoe seit, doet ieghen god C. wie on anders toe seget dan gode dat hi weder gode doet O. gode dat hi weder W.

* ghewout [1]), die men van outs in onrechter woente ghetoghen hevet [2]) ende nu voer rechte hebben wille.

Van onrechten goede. [3]) CLXXVII. (III. 43 § 1.)

So wes die man hem onderwint mit onrechte dat hem mit rechte of ghewonnen wert, hi moetet mit boeten laten. So wes hi hem oec onderwint mit des gheens wille dest daer is of dat hi hem liet ofte borghe doet, ne ghelt hys niet of ne doet hys niet weder to besceydenen daghen, hi blyft des sonder wandel, hine hebbet voer gherechte ghelovet. [4])

Van den rike. CLXXVIII. (III. 44.)

Te Babilonien verhief hem dat rike [5]), dat was gheweldich over alle lant, die te voerde Tyrus ende wandelde dat rike in Persyam, daer stontet want an Darium, dien voer seghede Alexander ende kereden an Krieken.[6]) Daer stontet also langhe wants hem Romen onderwant ende Julius keyser wert. [7]) Noch hevet sich Romen behouden daer van dat wereltlike zweert ende van sinte Peters halven dat gheestelike zweert. Daer omme heten si dat hoeft alder werelt. [8]) Onse vorderen [9]) die hier te lande quamen ende die Doringe verdreven[10]) die hadden Alexandres here ghewesen,[11]) om hore hulpe hadde [12]) hi bedwonghen al Azia. Doe Alexander sterft [18]) doene dorsten si hem nie te lande wert verheffen dor des landes hate, ende

* 1) syn beghin van onrechter ghewout die men van outs in onrechte ghewoente hevet ghebracht C gedwange ende van gevangenisse van onrecht gewalt O.
2) gewonte getogen heet ende O.
3) Dit artikel onbreekt geheel in C.
4) hi en hebt voer gerecht geloefft O.
5) begonde dat eerste ryck ende hadde ghewelt over alle die landen dat bestueerde Tyrus ende verwandelde dat ryc in Parsiam C. verhoeff on dat rike dat was geweldich over alle lant was die te vorde Cyrus O.
6) ende keredet W. ende daer stontet hent an Darium die voersegede Allexander ende keredent aen die grieken O. an Darium overwon Allexsander ende brochtet an Grieken O.
7) hent en Romen onderwant ende Julius Cesar wart O.
8) heitent si dat hovet alle die weerelt O. Daerom hieten sy dat hoeft van alle der werelt C.
9) ouders C.
10) dronige verdreven O.
11) Allexander weder gewesen O. Alexsanders here gewesen ende syn soudenaers C.
12) met hore hulpe W. mit horen hulp C. mit orre hulpe doe hi bedungen hadde aile Asiam doe starff Alexander, doe en dorfsten si on niet toe landeweert heffen O.
13) sterf W.

* scepeden mit drien hondert kelen, die verdreven alle [1]) op vier ende vijftich, dier selver quamen achte te Prusen, twalef bezaten Rugiam, vier ende twintich quamen hier te lande. Doe der so vele [2]) niet en was dat si mochten den acker werken, doese die dorincssche [3]) heren sloeghen ende verdreven, doe lieten se die baere [4]) ongheslaghen ende bestaden hem den acker tot also ghedanen rechte alsen noch die laten hebben. Daer af quamen die laten, van den laten die verwrachten an haren rechte, syn comen die verwrachten. [5])

Van boeten en ander dinc. CLXXIX. (III. 45.)

Nu verneemt alre lude weerghelt ende boete. Vorsten, vrye heren ende scepenbaer lude [6]) die syn ghelyc in boeten ende in wereghelde. Doch eret men [7]) die vorsten ende die vrie heren mit ghelde te gheven ende gheeft hem twalef ghulden penninge te boeten, der yghelyc een drye penninghe silvers weghet [8]), dat penninc wichte goudes neemt men voer twee zilvers [9]) dies waren die twalef penninghe dertich scillinghe weert. Den scepenbaren luden [10]) geeft men dertich scillinghe te boeten pondigher [11]) penninghe, dier sullen twintich scillinghe ene merc [12]) weghen, hore wereghelt syn achte pont. Iewelyc wijf hoers mannes [18]) halve boete nadien si gheboren is. Die man is oec mombaer syns wives te hant alse si hem ghetruwet is. [14]) Dat wyf is oec des mannes ghenotinne te hant als si

* 1) verdorven alle W.O.C.
2) doe er so vele A. doe soe veel O. doe hoer niet soe veel een was C.
3) doernitsche heren O. doernischsche heren sloghen C.
4) bueren W. geboer O.
5) van den lande van den laten vervrachtent an horen rechten syn commen die verwrachten O. ende dus quamen die laten die nu eyghen luden hieten van die laten syn ghecomen die onverwrachten an horen recht sint syn die verwrachten daer wedder af ghecomen C.
6) vorsten vriheren ende scepenbaer vriheren ende scepenbaer lude O.
7) eermen die vorsten ende die vriheren met gelde O. doch eert men die vorsten ende vrye heren mit dat men hem gout ghevet want men gheeft hem twaelf gouden penninghen te boete C.
8) der yegelic een drie penninghen sulvers weghet W. penninghe wycht gouds O. die elc drie penninghen wichtes wesen sullen sulvers wicht C.
9) dat pennig wichtes gouts dat rekent men voer twe sulvers C.
10) die scepenboer vrie luden C.
11) pindigher O. ponder C.
12) marck O.C.
13) wyf heeft hoers W. hevet oers mans halve bote O.
14) als hi si getruwet heet O.

* in syn bedde tret. [1]) Na des mannes dode is si ledich van des mannes rechte.

Van boeten. CLXXX. (III. 45 § 4.)

Die bierghelde ende die plichhaften heten ende sculteten dinc soeken gheeft men den vyften scillinc te boete [2]) ende tien pont te weerghelde. Onder dien moet men wel kiesen enen vronenbode of mens bederf. Die min dan drie hoeven eyghens hebbe, die sel kiesen die rechter ende die scepene, ander vrie lude syn lantzaten geheten [8]), die comen ende die varen in gastes wise ende ne hebben ne gheen eyghen in den lande, dien gheeft men vyftien scillinghe [4]) te boeten, tien pont is hore weerghelt. Twintich scillinghe ses penninghe ende enen hellinc is der laten boete ende neghen pont [5]) hore wereghelt. Twee wollene hantscoen ende enen misgrape is die daghewaer ten boete. [6]) Syn wereghelt is een berch vol weytes van twalef roeden also dat yewelike roede van der ander enes vademes lanc sta.[7]) Iewelike roede sel hebben twalef naghele op waert. Iewelike naghel sel vanden anderen staen also die man lanc is tot anden scouderen dor dat men den berch gheboren moghe van naghele to naghele. [3]) Iewelic naghel sel hebben twalef budele, iewelyc budel [9]) twalef scillinghe. Papenkynder ende die onecht gheboren[10]) syn dien geeft men te boete een voeder hoeyes[11]) alse twee iarighe ossen ghetien[12]) moghen. Spellude ende allen denghenen die hem te eyghene gheven dien gheeft men te boeten den scade enes mannes. Kempen ende haren

* 1) dat bed treedet O. als sy bi hem te bedde gaet C.
2) gifft man wyff scillinghe te boeten O. die der officialen of scultoren recht soeken dien gheeft men oec vyftien scillinghe te boeten C.
3) ende ander vri lude syn lantzate geheten die O. ander vry luden off lantseten ghehete dats die C.
4) vyff scillinghe te boete O.
5) ne gheen pont A. ende neghen pont W. ende IX pont oer wergelt O. ende neghen pont îs hoer weergelt C.
6) misgreep is der daghewarten boete O. mesgreep dat is hoer dachwerken boeten te weten die om dachloen arbeiden C. der daghewerken boete W.
7) ander stae eens vadems langhe O.
8) geboren moet van nagel to nagel O.
9) elke naghel sel een buddel hebben ende elken budel twaelf scellinghe C.
10) ofte die onecht geboren O. eñ die în onnechte gheboren C.
11) een voder haltes als twe O.
12) trecken moghen C. getrecken moghen O.

* kynderen [1]) gheft men te boeten den blic van enen camp scilde [2]) ieghen die sonne [3]); twee besemen ende ene scere is dier boete die hore rechte mit diefte of mit rove of mit anderen dinghen verwerken.[4]) Onrechte luden ghift men al luttelen vromen ende syn doch daer omme gheset dat dier boete des rechteres ghewedde volghe. [5]) Sonder weerghelt syn onechte lude, doch so wien enen [6]) wondet of rovet of onecht wyf vercraft ende den vrede daer an breket[7]) men sel over hem rechten na vredes rechte. An varenden wiven ende an synre amien mach die man noet doen ende syn lyf verwerken of hise an horen danc beleghet. [8]) Ende om ene wonde ne mach men niet dan enen man beclaghen doch mach men rades ende hulpe meer luden sculdighen. [9])

Van des conincs kore. CLXXXI. (III. 52.)

Die duutssche sellen den coninc dor recht kiesen. So wanneer die coninc ghecoren wert van dien die daer toe gheset syn ende op den stoel tot Aken [10]) coemt, so heeft hi coninclike name. So wanneer hem oec die paeuwes wiet so hevet hi des rikes ghewout ende keyserliken name. Den coninc kieset men te rechten over eygen ende lene iewelikes mannes.[11]) Die keyser ne mach oec in steden [12]) niet syn ende al ongherechte

* 1) Kempe off oren kinderen gyfft men to bote een blyc O.
2) die blyc op dien schyn van enen campscilde ieghen der sonne C.
3) tegegene die sonne O.
4) die hoer recht mit diefte of mit rove verloren hebben die gheeft men te boeten twie bezeme ende een scaer C.
5) gyff men alle luttel ere ende syn doch daer omme gesat dat die boet oerre den richter gewedde. Sonder O. ende alle rechtelose luden hoe syt oec verloren hebben omdat onrechter lude boeten luttel oerboers inbrenghen soe is gheset dat hem des rechters wedde volghen sel C.
6) so wier enen W.
7) onrechte lude doch so wie ir een rovet off wont off onrecht syn wijff verkraft vrede an on breket O. of wyf vercraft of vreden an hem breecht C.
8) daer an verwirken off he se an oren danck verbelenget heet O. Een machtet an synre amie of an ghemeine wyven wel vrede breken of hy se binden wil of brant mit ghewelt C
9) doch mach rades ende hulpen mer luden sculdighen O. doch mach men meer lude raets of daets antyen of daer om besculdighen C.
10) te Aken W.O.
11) konninciike name kiest men te recht over eigen inde leen O. die keiser kiest men te rechten over eyghen ende over leen een yghelyc mans C.
12) oec in die stede O tot allen steden C.

* niet rechten tot alre tyt. Daer omme liet [1]) hi den vorsten graefscap ende den graven scultetendom. [2]) Aen den vierden hant ne sal ne gheen gherechte comen dat over hals of hant moghe syn, dan scultetdoem allene in der greefscap dor dat ne gheen rechtere rechte dinc hebben en mach [3]) sonder sculteten, want claghet men over den rechter hi sal antworden voer den sculteten, want die scultete is synre scult scultete [4]), also is die palensgreve over den keysere ende borchgreve over den mercgreve. [5]) Iewelic duutssche lant hevet sinen palensgreve, Sassen, Beyeren, Swaven ende Vrancken. [6]) Dit waren alle conincrike. Seder wandelde men hem die namen ende hietse hertochdoem[7]), sint se die romeren bedwonghen, doch behelden si die vorsten te mannen ende den vanen leen onder dien namen. [8]) Sint hebben hem die keysere beide vorsten leen ende man leen of ghebroken. [9])

Van ghewedden. CLXXXII. (III. 53 § 2.)

Iewelic rechtere hevet ghewedde [10]) binnen sinen gherechte ende ne ghene boete, want die rechtere ne mach niet rechter ende clagher syn. Men ghift oec nieman boete dan die clagher. Hier omme seghet men dat die vorsten sonder boete syn. Des ne is doch niet. Men moet oec [11]) ne gheen gherechte delen noch gans leen noch deel die dient daer ghelenet is, so dat daer volghe ane ende et die lantlude durven liden[12]), tensi een

* 1) daerom liet W. leent O.C.
2) ende dien gheven voert scoutendoem C.
3) mogen si dan scultedoem allene in der graeffscap doer dat en geen richter rechte dinck hebben en mach O. hals of an hovet gaet dan alleen in scultendom in een graefscap omdat die rechter gheen eentachtich ghedinghe hebben een dan des sculteten C. dor dan ne gheen rechtere A.
4) hi salt antworden scultete is synre scout scultete O.
5) also is die palens greve over den ende over den die keiser O.
6) Sassen, Beyeren, Vranken O.
7) Daer waert hoer naem ghewandelt ende men hietse hartochdomen sunt dat sy van den romanen worden bedwonghen C doe si die romere bedwinghen O.
8) behilden si die vorste te mannen ende hieten sie hertoghe ende die vanen leen onder die namen O. ende van leen onder die namen.
9) die keiseren hem beyden vaen leen ende vorsten leen of ghedwanghen C.
10) neemt binnen syn gerechte ghewedde C.
11) des niet en is, men en moit oic O. dat doch niet en is. men C.
12) gheen gherecht deelen noch dient gheleent is die een moetes oec niet voert lenen also dattet gestade blive ende dattet die lantlude liden sullen of sys keren willen C. die landlude dorven biden O.

* sonderlinghe greefscap die in een vaenleen horen [1]), die ne moet men niet ledich hebben, also ne moet die coninc ne gheen vaenleen, hine [2]) verlenet onder iaer ende dach.

Van leen ende van gherechte. CLXXXIII. (II. 54.)

Leen [3]) ende gherichte moet nieman hebben hi ne sy scepenbaer vri ende dat hi den coninc hulde doe na vries mannes rechte ende bi den hulden hem verpleghen[4]), so wanneer men tughes an hem tiet. Alse men den coninc kieset, so sal hi den rike hulden [5]) doen ende zweren dat hi gherechte sterke ende onrechte crencke ende it voersta an sinen rechte, also hi cunne ende moghe. Seder ne sal hi van niemene ghenen eet doen ten si dat hem die paeus sculdighe dat hi anden rechten ghelove twivele.[6]) Daerna sal hi ghetuuch syn alle der dinghe die men an hem tiet[7]), bides rikes hulden ende sine ghelove, dien sal hi doen voer den eet daer men vrede zweret. [8])

Van des conincs kore. CLXXXIIII. (III. 54 § 3.)

Lamen man ende masursuchtighen [9]) man noch dien die in des paeuwes ban mit rechte ghecomen is die ne moet[10]) men niet te coninghe kiesen. Die coninc sal syn vry ende echt, so dat hi syn recht behouden hebbe. Die coninc die sel hebben vrenckesch recht, so wanneer hi ghecoren is, van so welken boert so hi si[11]), want also die vrancke syn lyf niet verwerken en mach hine werde in der hanthafter daet ghevanghen of hem

* 1) het en is in een sonderlinghe graefscap die onder een vannenleen hoert C.
2) die coninc gheen vaenenleen ledich hebben hy een C
3) Een ende gericht O. Een man en moet een gherechte tot leen hebben hi een is schepenbaer vri C.
4) ende hem bi dien hulde verbinde wanneer twycht an hem trecket dat hi den twich te recht sal doen ende die waerheit segghen sel C.
5) hulde W. ende als men den conînc kieset soe sal hy den rike hulde sweren als dat hy recht sterken sel ende onrecht krencken ende sweren dat elc man voerstaen sel tot synen recht als hy best mach ende kan C.
6) daerna en sel hi niet meer sweren het en si datten die paeus besculdighen an de kersten ghelove C. seder en sal nieman en geen eet doen O.
7) an hem treecht C.
8) hulden ende daer men vrede sweert daer sel hi syn loft en doen voer den eet C. hulden ende syn gelove sal hi doen voer den eet daer men vrede sweert O.
9) masersuchtighen W.O. lasersche man C.
10) den en moit O.
21) sal francks recht hebben soe wanneer hi geboren is soe van wilker geboert O. vrancken recht wanneer hy ghecoren is oec van wat gheboerte dat hy is C. geboren is A.

* ne si vrenckesch recht verdeelt[1]), also ne mach dien coninghe ne gheen man an syn lyf spreken hem ne si dat rike vore mit ordel verdeelt. [2]) Over der vorsten lyf ende hore ghesont ne moet nieman rechtere syn dan die coninc, over scepenbaer lude, so wanneer si hore lyf verwerken ende verdeelt syn [3]), ne moet nieman rechten dan die rechte vronebode, die van den rechter ende van den scepenen ghecoren wert. So sal hi den coninghe hulde doen [4]) na vryes mannes rechte, so sellen die rechter nemen bider hant ende settenen op een cussen ende op enen stoel ende ieghen hem [5]) ende sal hem die heilighen op den scoet doen ende vrede werken te rechte. [6]) So hevet die vronebode ghewout dat hi panden ende bestedighen [7]) ende vronen yeweliken man, ende syn goet [8]), daer hi mit ordel toe ghegheven wert. Doet hi oec onrecht hi mach syn lyf ende syn ghesont verwerken[9]) also een ander man. Sweert ne sal hi niet voeren noch ghene were [10]), weder staet men hem rechtes, mitten gheruchte sal hi dat lant der toe laden ende becomen rechtes [11]) of hi moghe. Ne mach hys niet becomen hi claghe dan den rechtere. [12]) Syn recht is oec die tiende man die men vordelen [13]) sal dat hi en te lossene doe. Ende so waer een goet erveloes versterft van manne of van wive dat ertstandelighe corne [14]) is syn ende des mannes daghelixe cledere.

* 1) of hy en hebbe syn recht verloren C.
2) spreken off on en si dat rick vor mit ordel off gedeilt O. spreken hem en is dat rycke voer mit vonnesse ontwyst C.
3) verboren ende verdeelt syn O. als sy verwyst syn een en moet an hoer lyf noch an haer ghezonde rechten dan C.
4) als men enen vronenbode kieset soe zel hy eerst den coninc hulde doen C.
5) op een stoel yeghen hem ende sel C.
6) ende tegen on sal men on die heiligen op den scoet setten ende vrede werken ten rechte O. op syn scoet legghen ende sel hem vreden bieden te recht C.
7) bestedighen moet ende W.O.
8) mach dat hy panden ende besetten mach man ende goet mit rechte C.
9) hy verboert syn lyf ende syn goet C.
10) hy een sal oec swaert doch ander weer mit hem voeren C noch en geene gewere O.
11) sel hy dat lant mit gheruchte toe bieden ende dat recht volbrenghen of hy mach C.
12) mach hys niet volcomen hy claghet den rechter C ende becomen hi clage dan den richter syn recht is oec die tiende O.
13) verdeelen sal dat hi enen te lossen doe W. die verwiset wart dat hy en mach laten copen C.
14) dat aertstadighe coern C. dat erstandele ghecorne is syn W. erdstandel coren is syn ende des mannes daegelix cleder O.

*

Van eyghen over te gheven. CLXXXV. (III. 56 § 3.)

So waer men oec eyghen gheeft ende daer vrede over werct daer sel hi dertich scillinghe of hebben.[1]) Enen man van yeweliken dorpe moet hi wel dinghes verlaten of hi niet beclaghet en is, sonder den burmeyster. [2]) Den keyser ne moet die paeuwes noch gheen [3]) man bannen sint der tyt dat hi ghewiet is [4]) sonder om drye zaken of hi anden ghelove twivelt of syn rechte wyf latet of gods huus te storet. [5])

Van des keysers kore. CLXXXVI. (III. 57 § 2.)

In des keysers core sal die eerste syn die bisscop van Tryere. Die ander die biscop van Mense. [6]) Die derde die bisscop van Kolene. Onder den leyen is die eerste [7]) an den core die palensgreve op den rine des rikes drossate, die ander die maerscalc die hertoghe van Sassen, die derde die camerere [8]) die mercgreve van Brandenborch. Die scencke des rikes dat is die coninc van Beem, die ne hevet ne ghenen core dor dat hi gheen [9]) duutsche en is. Sint kiesen des rikes vorsten sonder papen ende leyen, die tot den eersten anden core benoemt syn[10]), die ne sullen niet kiesen mit horen moetwil[11]) dan so wien die vorsten alle te coninghe hebben willen, dien sullen si bi namen alre eerst kiesen. Des rikes vorsten ne sellen ne ghenen leyen te heren hebben dan den coninc. Ten is ne gheen vanen leen [12]) daer die man moghe vorste of wesen hine ontfaet van den coninghen. So wat een ander man van hem ontfaet daer ne is die ghene die vorderste anden lene [13]) niet,

* 1) eigen gifft daer vrede aver wirct daer sal hi dertich O. soe waer men eyghen gheeft of vrede sweert daer sel die vronebode dertich C.
2) borgermeister O. maer den buermeister gesondert C.
3) noch ne gheen W.O.
4) van synt der tyt dat hi gewiet is sonder om O,
5) verstoert O. destruert C.
6) magonte C.
7) onder den drien is die ierste O.
8) camerer W. camerlinck O.
9) hi ne gheen W.
10) daer na soe kiesen des rikes vorsten sonder die hier niet ghenoemt syn C.
11) sy en sullen oec niet kiesen nae hoer selves wil maer si sullen kiesen den die vorsten ghemeenlyc begheren te hebben C.
12) ten en is en genen vaenleen O. daer een is ghenen vanen leen C.
13) die vorste an dat leen niet C.

* want et een ander van hem [1]) ontfinc ende mach des rikes vorste daer an niet syn. [2])

Van gheestelike heren leen. CLXXXVII. (III. 59.)

So wanneer men kieset biscope of abte of abdissen die den heerscilt hebben, dat leen sullen si vore ontfaen ende die borghe na. So wanneer si dat leen ontfanghen hebben so moghen si leenrecht doen ende niet ere. [3]) So waer men biscope of abte [4]) of abdissen niet ne kieset binnen ses weken daer die leninghe in den keyser [5]) gaet, hi lyetet so wien hi wil.

Van den selven. CLXXXVIII. (III. 60.)

Die keyser liet gheestelyc vorsten leen mit den sceptre, al weerlyc vanen leen mit enen vanen. Negheen vanen leen ne moet hi oec hebben ledich iaer [6]) ende dach. In so welken stat die coninc coemt binnen den rike[7]) daer is hem ledich munte ende tollen. In so welc lant hi coemt [8]) daer is hem ledich dat gherechte, dat hi wel rechten moet alle die claghe die voer gherechte niet beghonnen noch gheent ne syn. [9]) So wanneer die coninc int lant alre eerst comet [10]) so sullen hem ledich wesen alle ghevanghene op recht ende men sel se voer hem bringhen ende mit rechte verwinnen of mit rechte laten [11]), so men se eerst besenden mach, sint der tyt dat si die coninc eysschet[12]) te rechte of sine boden tot dien manne selve of tot dien hove of tot dien huse sendet daer si ghevanghen syn, Weygheret men se voert te brenghene sint men se te rechte gheeysschet

* 1) wantet een ander van on ontfinck O.
2) ende die en mach des rikes voerst daer off niet syn O.
3) ende niet eer O.C.
4) abde W. abbate off O.
5) daer die lenynghe ende ghifte an den keiser gaet, hy gheeftet die hy wil C. hi lenet wen hi wil O. hi boetet so wien hi wil W.
6) hebben iaer ende dach A.
7) welker stat W. williker stat so dat die coninc compt binnen den rike O. oft binnen syne rike is C.
8) dat hi compt O.
9) dat hy brechten mach alle claghen die voer niet beghonnen en syn of voer recht niet gheeyndt en syn C.
10) alre ierst int lant compt O.
11) verlaten soe men se ierst beseinden mach O. als men se eerst senden of brenghen mach na dier tyt C.
12) eisten dat te recht off tot sinen boden tot dien man selve off O. eyscht te recht of syn boden na des mans yegenwordicheit of tot den huse of hove daer sy ghevanghen syn C.

* hevet ende men des tuuch an des coninghes boden heeft, men doet te hant in achte alle die ghene diese vinghen ende huus ende lude die se weder recht houden.

Van denselven. CLXXXIX. (III. 61.)

Over achte weken sel die greve syn rechte dinge wt legghen [1]) buten bondenen daghen te rechter dinc stat, daer die scultete ende die scepenen[2]) ende die vrone boden syn. Ten mach nieman scultete syn hine [3]) si vri ende gheboren van den lande daert gherechte binnen leghet, die bodel sal ten minsten hebben een halve hoeve eyghens.[4]) Gherechtes suelen si alle wachten die dincplichtich syn van des dat die sonne opgaet want te middaghe toe [5]) of die rechter daer is.

Van den palencen steden. CXC. (III. 62.)

Vyf steden die palensce heten legghen in den lande te Zassen daer die coninc rechte hove hebben sal. [6]) Die eerste stat is Gryma. [7]) Die ander stat is Weerle [8]), die is te Goslere gheleghet. [9]) Walthusen is die derde. [10]) Alsteden is die vierde. [11]) Mersborch is die vyfte.[12]) Seven vanen leen is oec [13]) in den lande te Zassen. Dat hertochdom te Sassen [14]) ende de palence, die marke [15]) in Brandenborch, die lantgreefscap te Doringhen, die merke te Misene [16]), die merke te Lusit [17]), die greefscap te Assersleve. [18])

* 1) die grave syn entachtighe dinghe wtlegghen ende buten ghebonden daghen ende tot rechter dincstat C. greve recht dinge wtleggen buten gebondenen O.
2) scout ende schepenen ende die vronen boden C.
3) niemant een mach oec scout syn hy en sel vry wesen ende van dien lande gheboren wesen daer dat gerechte in leght C. hi en si O.
4) die boedel sel oec hebben een halve hove eyghens of meer C.
5) hent te middaghe toe offte C
6) daer die to echte hove hebben sel C.
7) gruna W. grima O.C.
8) warle C. werle O.W.
9) dat is tot goselaer gheleit C. Goslen O.
10) dat derde is walkenhusen C. Walthusen is die derde stat O.W.
11) dat vierde is alsteden C.
12) dat vyftde is Marsborch C. marborch is die vyffte stat O.
13) sevanenleen syn oic O. syn oec W.
14) dat herwechdom te Sassen A.
15) die merke tot C. die marke te W.
16) musnen O. te mysen C.
17) Lusis C. lusi O.
18) die graeffscap asscherleen O. van asscherloe C.

*

Van den bisdommen. CXCI. (III. 62 § 3)

Oec syn twee ertssche bisscopdomme[1]) in den lande te Zassen ende vyftien andre.[2]) Den biscop van Meghedeborch is onderdaen die biscop te Nuwenborch ende die van Mersborch ende die van Halverborch. [3]) Die bisscop van Meghense hevet ter viere in den lande te Zassen die hem onderdaen syn [4]) die van Halverstat dat isser een ende die van Hildensem[5]) ende die van Verden ende die van Parborne.[6]) Die bisscop van Osenbrugghe ende die biscop van Munstere [7]) ende van Minden syn onderdaen den bisscop van Kolen. [8]) Die eertssche bisscop van Bremen hevet onder hem dien van Lubeke ende dien van Swirin ende dien van Razeborch. [9])

Van ghewedden CXCII. (III. 63.)

Constantyn die coninc gaf den paeuse Silvester weerlike ghewedde tot den gheesteliken. Die[10]) sestich scillinghe mede te dwinghene alle die ghene die gode niet beteren en willen mitten live, dat men se daer toe dwinghe mitten goede[11]), aldus sal weerlyc gherechte ende gheestelyc over een draghen.[12]) So wat den enen weder staet dat ment mitten anderen dwinghe hoersaem te wesene [13]) ende rechtes te pleghene. Ban [14]) scadet der zielen ende nemet doch niement tlyf [15]) noch ne crencket

* 1) erdsche biscopen in den O. aertsche bisdommen C.
2) ander biscopen O.
3) megheborch ende die van mersborch ende die van halverborch die bisscop van W. medegeborch is onderdaen die bisscop van nuenborch ende die van mersborch ende die van halverstat (verbeterd halverborch) ende die bisscop O. meghedenborch is onderdaen die bisscop van nuenborch ende die van mersborch ende van misen ende van brandenborch ende die van havelborch die bisscop van C.
4) die bisscop van Maghense heeft er vier onder hem in den lande van sassen C.
5) die bisscop van halverstat dat is er een, die biscop van hildesem ende O.
6) spadeborn O. palborne C.
7) monster O.
8) dien bisscop van Coelen is onderdaen die bisscop van monster ende die bisschop van ossenbrugghe ende die van myden C.
9) den bisscop van Lubike ende van Swimi ende den van raesburch O. Sweryn ende die van batenburch C.
10) als tsestich C.
11) mitten goede of mitten live C.
12) aen een dragen O.
13) hoersam te wesen O. ghehoersaem te wesen ende tot rechts te pleghen C.
14) Dan A. Dien ban C.
15) nieman tlyf W. niement dat lyf O.

* nieman ant lantrecht noch an [1]) leenrechte, daer ne volghe [2]) des conincs achte na. Vervestinghe [3]) nemet den man syn lyf of hi begrepen wert daer ummen [4]) ende niet syn recht so hoe langhe hi daer an is. [5])

Van wedde. CXCIII. (III. 64.)

Doet die coninc des rikes dienst[6]) of sinen hof mit ordelen[7]) ende laet hine condighen den vorsten mit sinen brieve ende mit sinen zeghele ses weken eer hi wesen selle [8]), dien sullen si soeken binnen duutscher aert, waer hi is. Laten syt [9]), si wedden daer omme, die vorsten die vanen leen hebben wedden den coninghe hondert pont, alle ander lude die wedden tien pont, daer men om onrecht niet en weddet.

Van denselven. CXCIIII. (III. 64 § 3.)

Dien hertoghe weddet oec tien pont yewelic edel man. Der gheghennode[10]) is ghenoech binnen den hertoechdomme, die sonderlinghe recht willen hebben alse holzeten ende hadelen ende stormere[11]), van horen rechte of van horen ghewedde en segge ic niet. Tsestich scillinge weddet men oec den graven ende oec den voghede, die onder coninges banne dinghet[12]), of hi den banne van den coninghe selve hevet. Coninghes banne ne moet nieman lien dan[13]) die coninc selve, die ne mach oec mit rechte niet weygheren te lien den banne diet gherechte gheliet is. [14]) Ban liet men[15]) sonder manscap. Palensgreven ende lantsgreven

* 1) ant W. noch en arnet nieman ant lantrecht noch aen leenrecht O.
2) daer volget des O.
3) wtlage nemet een man syn lyf wort hy daerin ghevanghen C.
4) daer binnen W.
5) mer een schaedet niemant an syn recht oec hoe langhe dat hy daer in is C.
6) dies ryckes dynst O.
7) met vonnesse of syn hof ende C.
8) laet hyt syn vorsten wetten mit seghel ende mit brieven tot welker tyt dat hy wesen sal dien C.
9) latent synt O comen sy oec niet C.
10) gheghenode W. een igelic eedelman die ghernode is genoech binnen hertochdom O. elc edel man tien pont dier lande syn ghenoech binnen den hertochdoem C.
11) holzeten en hadeleen en stormen O. holt saten ende hadeler ende stormeren C.
12) des coninx ban dinget O.
13) nieman dan A. een moet gheen man lenen dan C.
14) den ban te liene W. den ban te lien dent richt geleent is O. hi en mach es oec niemant weigheren te lenen die men van rechtes lenen sel C.
15) Dan liet A.

* dinghen onder coninges banne, alle die greve dien weddet men oec tsestich scillinghe, jeweliken mercgreven dertich scillinghe. Den sculteten weddet men acht scillinghen[1]), syn weerghelt, den beleenden voghede, die des conincs ban niet en hevet, dien weddet men drie scillinghe ten hoghesten. Den gogreven[2]) ses penninge of enen scillinc al weder der lantlude core stat.[3]) Den burmeyster weddet men ses [4]) penninghe of enen scillinc voer huut ende voer hare. Dat is der buere ghemene te drinckene.

Van des mercgreven ghedinghe. CXCV. (III. 65.)

Die mercgreve dinghet bi sines hulden[5]) over ses weken Daer vint yewelic [6]) man ordeel over den anderen, die men an sinen rechte niet sculdighen [7]) ne mach. Doch ne antwordet daer niemen te campe sinen onghenoten. Wert een man sines ghenotes man sine borte noch syn lantrecht ne hevet hi niet ghecrencket [8]), sinen heerscilt hevet hi oec ghenedert.

Van mercken te legghen. CXCVI. (III. 66.)

Men ne moet ne ghene merket buen enen [9]) anderen bi eenre milen na. Men moet oec ne ghene borch bouwen noch stat vesten noch mueren noch berch noch werch buen[10]) noch toerne binnen dorpe sonder des landes rechteres orlof. Sonder sinen orlof moet men greven also diepe als men mit eenre spade op ghescieten mach [11]) die eerde so dat hi ne ghene scamele ne make.[12]) Men moet oec wel buen sonder sinen orlof mit houte

* 1) dien scouten weddet men achtien schellinghe tot syn bierghelt C.
2) den greve ses O. dien goegraven sees C.
3) hoe die lantlude dat coeren C.
4) weddet ses A. weddeet men oec ses C.
5) met syne ghehulden mannen C.
6) daer wyst elc C. daer wint igelick O.
7) niet beschelden mach C.
8) een krenct hy niet mer syn heerscilt heeft hy neder gheleit C. weert een man syns genoten man syn geboerte noch syn lantrecht en heet he niet gekrinket sinen heerscilt en heet hi oic niet genedert O.
9) merket bi enen O. gheen marct legghen in enen anderen marck C.
10) werck bouwen noch torne binneu dorpe saden sonder O. in gheen dorp borch maken noch stat vesten mit mueren of mit houten noch borch noch toern maken sonder C. borch buen W.
11) op sciten mach O. op setten mach C.
12) also dat en geen scamele en make O. opdat men gheen scamelen en maecht daer men op staet C.

* of mit stenen dryeerdele hoghe [1]) boven den anderen, ene binnen der eerden, twee boven, dest men[2]) ene dore hebbe in den nedersten [3]) ghange kines hoge.[4]) Men moet oec wel vesten enen hof mit tunen of mit staken of mueren also hoghe als een man ghereiken mach sittende op enen orsse. [5]) Tinnen ende borchweren ne sal daer niet an wesen. Men ne moet ne ghene borch weder bouwen sonder tsrikes [6]) orlof, die om ongherechte mit ordele ghebroken is. Breect men oec een huus gheweldelike of latet die here te gaen[7]) van moetwille of doer armoede dat moet men wel weder buen [8]), sonder des rikes orlof.

Van onrechter bemachtinge der slote. CXCVII. (III. 67.)

So wie den anderen syn huus of wint mit onrechte[9]), claghet die ghene dat op dien alse recht is, onthout men hem dan [10]) gheweldelike vore, alde wile hys ongheweldich is die daer recht toe hevet, sone mach men op dat huus ne ghene claghe doen daer ment mit rechte breken sal. Die rechtere sal tot den eersten drie slaghe slaen aen eenre borch of an een ghebue, dat mit ordel verdeelt is[11]), daer[12]) sellen die lantlude toe helpen mit houwen ende mit cammen. [13]) Niet ne sal men bernen noch hout noch steen danen voeren noch niet daer op is[14]), et ne si roeflike daer op ghevoeren [15]), tiet hem yement [16]) mit rechte

* 1) Drie erdele hoech W. drie eerdel hoghe O. tymmeren drie borden hoech mit plancken of mit steen C.
2) dest met A.
3) niddersten gange O.
4) knies hoghe W.O. kinnes hoech C.
5) op enen peerde of orsse W. een man reiken mach op een ros sittende C.
6) buen sonder des rikes W. gheen borch weder tymmeren die om C.
7) vergaen mit wille C. mit moetwillen O.
8) wedder tymmeren C.
9) So wie syn huus mit onrecht afghewonnen wort C.
10) onthelt men on dan O. ment hem dan W. hout ment hem voer mit ghewelt soe langhe als hys.
11) an een borch of aen een huys slaen of an ghetimmert dat met vonnesse verwyst wart C.
12) dan C.
13) mit breken C.
14) noch niet des daer op is W.O.
15) ten si daer roeffelike op gevoert O. noch gheen dinc die daer op is ten is daer roefeliken op ghevoert C.
16) tient on imant O. trecket hem yemant C.

* daer toe die voeret danen. [1]) Die graven ende den berch sal men evenen mit spaden, alle die binnen den gherechte gheseten syn, die sullen daer toe helpen drie daghe bi hore spise [2]), of si daertoe gheladen worden mit gheruchte.

Van dincgetale mit des conincs banne. CXCVIII. (III. 69.)

So waer men dinghet mit coninghes banne sal noch rechter noch scepene kappen aen hebben noch hoet noch hoedekyn noch huve noch hantscoen. [3]) Mantele sellen si op die scoudere hebben[4]), sonder wapene sullen si syn. Ordel sullen si vinden vastende over yeweliken man, hi si duutsche of wendessche, of eyghen of vry.[5]) Daer ne sel niemen ordel vinden sonder si [6]), sittende sullen si ordel vinden. Scelt een ordel een hore ghenoet [7]) hi sel des bannes [9]) bidden een ander te vindene. So sal die ghene opstaen, diet daer scalt, ende dese sal hem setten[9]) an sine stat ende vinden dat hem recht duncket ende tie daer mede daer hi doer recht sal ende behoudet of latet [10]) mit rechte, als hier voer gheredent is.

Van den selvene. CXCIX. (III. 70.)

So waer men niet en dinghet onder conincs banne [11]) daer moet yewelic man wel ordel vinden over den anderen, dien men rechteloes niet ne mach bescelden[12]), sonder den Weneth op den Sassen. [13]) Wert oec die Weneth of die Sasse mit ongherechte ghevanghen in der hanthafter daet [14]) ende mit

* 1) die behout dat C.
2) op hoers selves cost C.
3) noch schepen noch hoet noch ommecleet an hebben noch huve maer mit bloeten hoveden C.
4) omme clederen moeten sy wel op die scouderen houden C.
5) vastende igelick man hi si dudes off wenes off eigen off vrie O. vonnesse sellen sy wysen over elc man duytsch of onduytsch, eyghen of vry C.
6) ordel of wysen dan die scepen sittende sullen sy dat ordel wysen C.
7) sceldet on een ordel een orre genoten O.
8) des lants C.
9) die daer scelt ende desen sal on setten O. opstaen die dat oerdel wysede ende die ander sal gaen sitten op syn stoel ende wysen dat hem C.
10) behoudent off latent mit O. ende dat soeken daer hi dat te recht soeken sel ende dat behouden of laten C.
11) dynckt onder des coninx ban O. niet een recht onder des conincs ban C.
12) des hy an syn recht onbescouden is C.
13) sonder den op den Sassen A. Sonder den Weneth op den Sassen, wert oec die Weneth of W.
14) mit onrecht gevangen in der hanthaftiger daet ende mit den gerucht bracht voer gericht O. hanthaftigher daet W. mit ongherecht of mit openbaer daet ghevanghen ende mit gherichten voer recht ghebracht C.

* den gheruchte voer ghebracht, die Sasse tughet dan op den Weneth ende die Weneth op den Sasse ende hore yewelic moet des anderes ordel wel delen die ghevangen wert. [1]) Jewelic man die men sculdighet mach wel weygheren te antwordene an dier sprake [2]) die hem angheboren is.

Van des wyfs recht die van haren man sceyt. CC. (III. 74.)

Wert een wyf mit rechte van horen man ghesceyden si behout doch hore lyftocht, die hi hore gaf an hore eyghene [3]) ende hore ghebue, dat daer op staet, dat ne moet si oec niet of breken noch danen voeren, ander ne blivet hore ne gheen ghebue, noch niet der morghengave.[4]) Hore rathe behout[3]) si ende hore musdele. Men sel hoer oec weder gheven ende laten so wat si tot horen man brochte of also vele des mannes goede alse hoer ghelovet wert, doe si te zamen quamen. An eyghene is rechte lyftocht der vrouwen want et hem niemen ghebreken en can [6]) te horen live ende an lene niet, want et hem te menigher wys mach te broken werden.[7]) Leen in hores[8]) mannes live is hore ghedinghe, na hores mannes dode, ist hore rechteleen. Ne weder man [9]) noch wyf ne moghen leen langher hebben dan te horen live, al erftet die man ende die vrouwe niet.[10]) Sterft eenen wive hore man [11]) ende blivet si in den goede onghetwiet[12]) mit den kynderen langhe wile of corte, so wanneer si hem twien daer na, neemt die vrouwe hore

* 1) die Sasse tuget dan op den Weneth up die Sasse ende orre igelick moet des anders ordel wail deilen die aldus gevangen wert O. elc moet wel over ander wysen daer hij dus ghevanghen syn C. die aldus ghevanghen wert W.
2) antwerden men en sculdigen aen der spraken die on angeboren is O. of mens niet en beclaghet in der spraken die hem angheboren is C.
3) oer gaff aen oer eygene O. sy sel behouden hoer lyftoicht die hoer an eyghen ghegheven wart ende dat ghetimmert C.
4) anders en blyff oer eigen gebu noch niet der morghengave O.
5) oer recht beheelt si inde O. hoer gherade behout sy ende alle spise C.
6) wanttet niemant hoer breken mach ende an leen C. want on niemant gebreken en can O.
7) in menigher wys te broken mach worden O.
8) bi hores W. bi oers O.
9) nie weder W. niwer man O.
10) eerft die man die vrouwe niet O.
11) ontsterft een wyf hoer man C. sterfft een wyf oer man C.
12) onghecheiden C.

* morghengave ende hore rathe ende hare musdele [1]) an alle den goede dat dan daer is, also si nemen soude tot dier tyt doe hore man sterft. Hevet oec die vrouwe man ghenomen [2]) ende is hi tot hore ende tot den kynderen in dat onghetwiede goet ghevaren ende sterft dan dat wyf, die man behout al des wives recht [3]) in der varender have, sonder dat ghebue ende sonder die rathe.

Van weduwen recht. CCI. (III. 76 § 2.)

Neemt een man ene weduwe die eyghen of leen of lyftocht [4]) of saen tins goet hevet [5]), so wat hi mit syner ploech arbeyt in den goede, sterft syn wyf eert volzaeyt is, hi salt vol arbeiden [6]) ende af sniden ende tins of pleghe sal hi daer of gheven op dien dat goet versterft. [7]) Sterft oec die vrouwe nader saet also die eghede dat lant gheghangen hevet [8]) die saet is hores mannes ende hine is niet sculdich daer of te gheldene pleghe noch tins[9]), daer si gheen tins ghelde sculdich of ne was.[10]) So wat oec tyns of pleghe in der vrouwen goede was, daer men hore of ghelden soude [11]), sterft si na den rechten tyns daghen [12]), dat ghelt is des mannes verdiende goet alse des wyfs [13]) soude wese, of si sonder man waer.

Van lande te besaeyen. CCII. (III. 77.)

Doet een man syn lant besaeyen weder latet te so welker tyt hi sterft binnen den iare[14]), men salt den erfnamen besaeyt

* 1) mosdele W. ors musdeel an alle O. ende haer spise ende deelt an alle den goeden als sy ghedaen soude hebben C.
2) heeft dat wyf oec mannen ghenomen ende is hy mit hoer ende C. Ende oec die vrouwe manne genomen ende is hi O.
3) dat mans recht C.
4) eigen off lyftucht off leen O.
5) of pachtgoedes hevet C.
6) te vollen arbeiden C. hi sal voert arbeiden O.
7) tyns aff pleghen op den dat goet verstirfft O. gheven den ghenen op dien W. ende dien ghenen die dat goet op ghestorven is die sel hy gheven pacht na reden C.
8) also dat die egede dat lant gevangen heet O. als dat egghe daer over ghewest heeft C.
9) pacht noch pleghen C.
10) daer si en genen tyns sculdich off en was O. daer sy gheen pacht of tyns of schuldich en is C. ghelde of ne was A.
11) daer ment oer aff gelden solde O.
12) na den daghen als mit recht verschenen is C.
13) alst des wyfs W. alst die erfnamen nemen souden C.
14) doet een man syn lant sayen weder laten to zo wilker tyt hy sterfft binnen iaer O. Doet een man syn goet wt alst gesayt is wanneer hy sterft men selt den erfnamen besait wedder laten C.

* weder laten, want hys hem niet langher waren [1]) en mochte dan die wile die hi levede. Die erfnamen sellen oec van der saet so ghedanen tyns ghelden of pleghe[2]) denghenen, an dien dat goed gheboert, alse men den ghene soude diet wt dede, want et syns selfs ploech niet ne beghinc doe hi sterf.

Van onrecht te wederstaen. CCIII. (III. 78.)

Die coninc ende yewelyc rechtere moet wel rechten over hals ende over hant ende over erve yewelikes lives, maghes [3]) of mannes, ende ne doet daer an niet weder sine trouwe. Die man moet oec wel sinen coninghe ende sinen rechtere onrechtes weder staen ende helpen tot alre wys weren, alsi hi syn maech of syn here [4]), ende ne doet daer an niet weder sine trouwe. Die man moet oec wel volghen sinen here ende die here sinen manne ende die maech den maghe ende sal helpen bestedeghen [5]) van gherechtes halven om ongherechte, daer hi mit gheruchte toe gheladen wert an eenre hantafter[6]) daet, ende ne doet weder sine trouwe niet. Die man moet oec wel volghen voer syns heeren huus ende die here voer des mannes ende die maech voer des maghes, daer hi om ongherechte mitten gheruchte voer gheladet wert[7]), ende moetet wel helpen breken of ment mit rechte niet en ontredet [8]) ende ne doet weder sine trouwe niet. Jewelic man[9]) moet wel helpen weren steden, borghe ende lant ende lyf sines heren ende maghes ende mannes ende saen sines vriendes weder sinen heren ende maghe ende manne diese gheweldelike soeken ende moet wel op hem striden[10]) ende ne doet weder sine trouwe niet, des hi

* 1) weren O.
2) pleghen W. tyns geven off plege O. sulke pleghe of gheven als die ghene ghehad soude hebben, die wt dede wantet C.
3) sines maghes W. ende over huut ende over erve igelyc syns maghes off syns mans ende en doet O. over lyf ende over lyt over maecht ende over man C.
4) die moet oec dien coninc of syn rechter onrechtes wedder staen ende doet wedder C.
5) ende recht helpen stercken ende ongherecht wedder staen an openbaer daet daer hi mit gheruchte toe gheroepen wort C.
6) hanthaiftiger O.
7) daer hi ongerecht mit gerucht toe geladen wordt O.
8) ende ment mit recht niet ontsculdighen en mach C.
9) igelic man O. elc man C.
10) moet oec wel helpen houden, of mense gheweldelicken an soeken wil steden, sloten, lant ende lyf syns heren ende synes maghes ende syns mannes of syns vrients ieghen hoer man of maech ende een doet C.

* selve hores selves have niet en neme.[1]) Wondet een man [2]) sinen here of slaet hine doot an noot were of die here den man, hine doet weder sine trouwe niet. Sculdicht die here den man of die man den here onverclaghet voer sinen manne na rechte hine doet weder sine trouwe niet.[3]) En coemt hi oec op sinen scade niet wt, ende sciet hem scade van hem selven of van dien die om sinen wille daer syn of daer helpen toe is onwetende[4]), dien scade sal hi ghelden op recht ende en is weder sine trouwe niet. So waer oec een man in [5]) eenre reysen is ende niet ne is hooftman, riden lude an hem ende an die sine ende doen si scade sinen heren of sinen manne of maghe oft so wient si, sonder sinen rade ende sonder sine daet, gheweret hi dat [6]) op den heiligen, hi blyfts sonder ghelt ende sonder lasten. [7])

Van dorprecht. CCIIII. (III. 79.)

So waer ghebuere een dorp besetten van wilder wortelen, dien mach des dorpes here wel gheven ervetyns recht an den goede, al ne syn si tot dien goede niet gheboren.[8]) Ne gheen rechte ne mach hi hem oec gheven noch hi [9]) selve kiesen, daer si des lantrechtere syn rechte mede krencken of syn ghewedde meeren of mynre moghen.[10]) Ne gheen wtwendich man ne is oec sculdich in dien dorpe te antwordene na horen sonderlinghen dorprechte, mer na ghemenen lantrechte hine claghe daer op erve of op goet of om scout. [11]) So waer

* 1) al vecht hi op hem opdat hy hoer goet oec niet en neme C.
2) wondet oec een man W.O.
3) Sculdighet die man den heer off die heer den man onverclaget voer sijn man nae recht. hi en doet O. Schadet die heer synen man of die man synen heer die nae recht mit claghen voer mannen verwonnen wart, hy en doet ieghen syne trouwe nyet C. Hierop volgt in C., met weglating van het tusschen staande, art. CCIX.
4) Ende en compt hi oic op sinen scaden niet vit ende schïet on scade van on selven off van den die aen sinen willen daer sijn off daer helper toe is onwetende, den scaden sal he ghelden op recht O. Nu coempt hi oec A.
5) man op W.
6) gesweert hi dat O.
7) hi bluefft des sonder laster O. sonder laster W.
8) alle en sijn si niet tot den gode geboren O.
9) noch si W.
10) sijn wedde minren of meerren moghen W. landes richter sijn recht mede krenke ende minre off oic sijn gewedde minre off meeren moghen O.
11) ende op goet off omme scout O.

* die man claghet, daer moet hi antworden of men op hem claghet, sonder te campe waert.

Van eyghen dat versterft. CCV. (III. 80.)

Versterft een eyghen van enen buerghelde [1]) erveloes, drie hoeven of daer beneden dat hoert int sculteetdoem [2]) van so wient versterft; van dertich hoeven oft daer beneden dat hoert in der greefscap, is es mere [3]) dan dertich hoeven, so ist den coninghe al ledich.[4]) Laet die coninc of een ander man of here sinen dienstman of sinen eyghenen man vry, die behout vier[5]) lantseten recht. Te gaet der scepenen[6]) binnen eenre greefschap, die coninc moet wel des rikes dienstman vrylaten ende scepen daer maken dor dat men rechtes becomt [7]) ende conincs ban daer houden moghe. Hi sel oec des rikes goedes hem te eyghene gheven [3]) dat si scepenen daer an wesen moghen, hore yeweliken drie hoeven of meer.[9]) Dat goet moet hi nemen wt den goede der grefscap so waert die greve ledich hevet, dor dat der scepenen eyghen inder greefscap verstorven is.

Van dienstmans erve. CCVI.

Dienstman ervet ende neemt[10]) erve alse vrie lude dan allene dat si buten hores heren ghewout niet en erven noch erve ne nemen. So wie syn rechte voer gherechte verlieset in ene stat hi hevet overal verloren, of mens anden gherechte ghetuuch hevet. [11]) Des rechters tuuch ne is oec nieman sculdich te brenghene in een ander gherechte, maer die rechte [12]) voer dien hi rechteloes gheseghet wert, die sal twee sine boden senden voer dien rechte[13]), daer hi syn rechte verloren hevet, dat si horen of mens hem vertughen moghe ende des sellen sie dan ghetuuch syn.

* 1) bierghelde W. mer stirfft een eigen van enen biergelde O.
2) in dat scultetom O.
3) is des meer O.
4) den coninc ledich O.
5) behelt voer lantseeten O.
6) to gaet daer scepen binnen O.
7) dor dat men des rechtes become W. doer dat men rechtes becomene O.
8) oen toe eigne geven O.
9) oers igelyck drie hoven off mere O.
10) ende ne niet erve A. ende neempt erve als vri lude O
11) getucht hevet O.
12) die rechter W. die richter O.
13) rechtere O.W.

*

Hier beghint alle leenrecht. [1]) CCVII. (Homeyer, Lehnrecht. 1.)

So wie leenrecht connen wille die volghe desses boekes lere, alre eerst sel wi[2]) merken dat die heerscilt an den coninghe beghint ende in den sevenden leent. Doch hebben die leghe vorsten den sesten scilt anden sevenden ghebracht, sint si worden der bisscope [3]) manne des eer niet en was.

Van menigherhande leen. CCVIII. (2.)

Papen, wyf, dorpere, coeplude ende alle die rechtes derven of onrecht gheboren sijn ende alle die niet ne sijn van ridders aert van vader ende van oude vader, die sellen leenrechtes derven. So wilc here doch dier ene liet goet, van dien hebben si tleenrecht in den goede ende ne ervent niet[4]) op hore kyndere ende derven selve der volghe an enen anderen heren. Van tughe mach men se verlegghen in leenrechte ende ordel te vindene[5]) alle die des heerscildes derven. Hore here oec van dien si leenrecht hebben, die moet horen tughe leden ende ne mach se nieman ne noten. [6])

Van leen dat twee man an spreken. CCIX. (2 § 4.)

Of twie manne een goet anespreken ghelike ende tughe daertoe bieden ende tot den heerscilde niet gheboren en sijn, ende een ander, die van leenrechte volcomen si, des tuuch sal vore gaen die in den heerscilde volcomen is [7]) ende des anders tuuch si verleghet. So welc man tot den heerscilde niet gheboren en is, die ne mach niet weygheren goet te lenene dien, die heerscildes dervet [8]) ende ne mach ne ghenen sinen

* 1) In O. volgt CCVII onmiddellijk, zonder eenig opschrift, op CCVI. In C volgt CCIX even zoo op CCIII. In A. is na het opschrift eenige ruimte gelaten voor de afbeelding van den keizer op zijn stoel, die hier is ingevoegd.
2) kennen wil die volghe des b6kes lere allene alle sullen wi O.
3) bracht synt si worden der bisscop manne O.
4) ende en erfft niet op or kinder O.
5) inde an ordel to vinden O.
6) tugen leiden ende en mach se niemant noten O.
7) des tuch zal voer gaen dien den heerscilt O. sal vore die in A. ende die een totten heerscilde niet gheboren en is ende die ander volcomen is, die sel sijn tuech voer gaen ende des anders tuych is verleit C.
8) niet weigheren goed te lenen die oec den heerscilde niet en hevet C. die en mach weygeren guet te lenen de die des heerscildes dervet O.

* heren verlegghen of hi an hem volghen wil, die nochtan des heerscildes niet en hevet. [1])

Van den selven. CCX. (2 § 6.)

Of een man volcomen an den heerscilde, van papen ende van wiven of van dier ene die des heerscildes niet en hevet beleent wert, dien lene ne mach hi niet volghen an enen anderen here, tensi dat een wijf of een pape des rikes goet bi core ontfa[2]) ende den heerscilt daerof hebbe, dat goet moghen si lyen [3]) ende dien goede mach men volghen an enen anderen here. Borchleen[4]) ende kerkenleen ende alle die leen daer die man den rike ne ghenen dienst ne is sculdich of te doene, dat mach men lien papen ende wijf, al ne hebben si des heerscildes niet, ende dien mach men volghen an anderen heren. [5])

Van tuuch te wesen in leenrecht. CCXI. (3.)

Die man sel sinen here hulde doen ende zweren dat hi hem also hout si alse dor recht een man sinen here sel sijn [6]), die wile dat hi sijn man wesen wille ende hi sijn goet hebben wille. Alle die wile dat hi dat niet en doet [7]) sone mach hi niemans tuuch sijn an leenrechte. Hi sel oec sinen heren mit woerden ende mit daden [8]) eren so waer hi bi hem is ende opstaen ieghen hem ende laten vore gaen.

Van den rike te dienen. CCXII. (4.)

Des rikes dienst, dat den manne gheboden wert mit ordele ses weken vore dien daghe eer hi varen sel ende hem dat ghecundighet wert daert twee man des heren horen, daer sal hi dienen bi plicht [9]) binnen duutsscher tonghen, die den roems-

* 1) voerleggen off hi an on volghen O. Ende een mach gheen heer oec verlenen wert of op draghen dat hy an hem volghen sal nochtan dat hy den heerscildt niet en hevet C.
2) by coere ontfanghen heeft C.
3) si lienen O.
4) bochleen O.
5) an eenen anderen heer C.
6) als een man sijn heer schuldich is te wesen na recht, al soe langhe als hy sijn goet hebben wil ende sijn man wesen wil C.
7) soe langhe als hy die hulde niet ghedaen en heef so en mach C.
8) mit werken C.
9) Als een man tot des rikes dienst met ordel geboden wart sees weken voer dat hy varen sel ende hem dat mit twe des rikes mannen ghecundicht wart, daer is he sculdich te dienen C.

* schen rike onderdaen [1]) is. Alle die in oesterhalf der Sale beleent sijn[2]), die sellen dienen te Wenetsen toe, tote Polen, te Beem toe [3]), ses weken sal die man dienen sinen heren. Ses weken vore ende ses weken na sel hi des rikes vrede hebben ende sachte rowe [4]) so dat hem ne gheen sijn here te leenrechte ghededinghen [5]) noch des rikes dienst ghebyeden [6]) ne mach.

Van des mannes roemsche vaert. CCXIII. (4 § 2.)

So wanneer oec die duutschen enen coninc kiesen ende hi te Romen vaert te wiynghe[7]), so sijn sculdich ses vorsten mit hem te varen, die eerste in des rikes coren sijn. Die biscop van tryere, van mense ende van koelne[3]), die palensgreve op den rine, die hertoghe van zassen ende die mercgreve van brandenborch, dor datten paeusse wittelic si des conincs redelike core.[9]) Oec sal varen yewelic man mit sinen here, die des rikes goet te lene hevet, of hi sal die vaert lossenen mit dien tienden ponde dat hi iaerlics van hem hevet.[10]) Dese heervaert sal men oec ghebieden voer ses weken ende een iaer ende drie daghe eer die sameninghe.[11]) Die heervaert leent [12]) den duutsschen alse hi coninc ghewiet is.

Van ordel te vinden an leen. CCXIIII. (4 § 2.)

Die man sel oec sinen here dienen daermede, dat hi hem ordel vint te leenrechte voer middaghe ende buten ghebon-

* 1) die dem roemschen ryck onderdaen is O. die den roemschen rycke onderdaen sijn C.
2) in oesterhalve der sale O. die oec by oesterhalf der sallen beleent sijn C.
3) te Venetsen te Wenede to te Polen Bheem to ses weken O. te weenden te poellen te behem ses weken C.
4) ende sachte rauwe so dat on en geen O. des keysers vrede hebben dat hem sijn heer niet te leenrecht daghen mach C.
5) gedingen O.
6) gebieden O. een mach ghebieden C.
7) vaert die winghe sijn O. ghecoren hebben ende hi totten paeus varen sel ter winghe soe sijn sy schuldich mit hem te varen, die sees C.
8) ende van mensche ende van colene O.
9) omdat die paeus wittelyc sel wesen des connincs rechte coer C.
10) loessen mitten tiende ponde dat hi jaerlix van on heet O. losenen mitten tienden penninc die hi iaerlycs van sijn leen hevet C.
11) ses weken in een jaer A. voer ses weken ende een jaer ende drie daghe die heervaert leent O.
12) endet men dien duutschen wanneer die coninc ghewyet is C.

* denen daghen ende buten vrydaghen. [1]) So wat oec voer middaghe ende buten ghebondenen daghen begrepen wert mit ordelen, dat moet men wel enden na middage ende in gebondenen daghen ende in vrydaghen.[2]) Wie so een peert of des syns yet sinen heren ghelenet hevet oft an sinen dienste verloren heeft dat hem onvergouden is, die wile ne is hi niet sculdich sinen heren te dienene noch leenrechts te pleghene. Weyghert oec die here sinen manne rechtes so wanneer hi van hem beclaghet wert voer sinen mannen, die wile ne is hi hem niet sculdich te dienen noch leenrechts te pleghene. [3])

Van leenwere. CCXV. (5.)

Tween mannen mach die here een goet verlenen also dat die ene die were hebbe ende die ander dat ghedinc[4]), of die sonder leen erven sterve diet in weren hevet, dat die behoude die ghedinghe daer ane hevet. [5]) An den ghedinghe ne is ne gheen volge. Laet dat goet dieghene diet an gheweren hevet, dat ghedinghe is te broken [6]), ten si dat hyt weder ontfa [7]) diet daergelaten hevet ende daeran verstervet.

Van den selven. CCXVI. (5 § 2.)

So wie goet in gheweren hevet, die macht ghetughen mit al des heren mannen diet voer waer weten dattet sijn leen si, of hijs behoeft. Diet ghedinghe daeran hevet, die moetet ghetughen mit tien diet saghen ende hoerden [8]) dattet hem gheliet si, dor dat hi der weren dervet.

* 1) dat hy ordel wisen sel te leenrechte ende dat sel men doen te middaghe ende buten ghebonden daghen of vierdaghen C.
2) in den naemiddage ende in gebondenen daghe ende in vrydaghen wie soe O. daghen an in vrydaghen A. wart begonnen over middage wel op die voerseide daghen ende na middaghe eynden C.
3) weyghert - pleghenen ontbreekt in O.
4) also dattet die een in ghewere heeft ende die ander eerfgedinghe daer an heeft, dat is te wetten dat hyt na des gheens doot nemt diet besyt of hy sonder erve sterft C.
5) dat die behalde dier geding an hevet O.
6) dat geding is te braecken ten sy O, soe is dat ghedinghe te niet het en sy dat hyt wedder ontfanghe diet gelaten heeft ende daerna sterven C.
7) ontfaet O.
8) moettet betughen mit degheen diet saghen of hoerden dattet hem gheleent wart C. die moet getugen mit genen diet sagen ende hoerden dat dat on gelyth si O.

*

Van leenwere. CCXVII. (6.)

Die vader ervet opten sone die were des goedes mit samenden goede. Daeromme ne bederf die sone niet, dat men hem des vader goet bewise. So welc oec des sones dervet[1]) die ervet op den heren die ghewere des goedes, ten si dat die here dat ghedinc daer an verlenet hebbe ende die beleende man dat behoude na rechte binnen synre rechter iaertale.

Van leen te verlien den man. CCXVIII. (7.)

So welc here een goet liet sinen manne, so waert hem eerst ledich werde[2]), et si luttel of vele, ende enen anderen liet een toenoemet ghedinghe [3]), mitten eerren lene ne mach die ghene desen syn benoemde ghedinge niet ghebreken [4]), so wanneer hi sterft diet in gheweren hevet, wanttet dien here niet ledich ne wert ten si of ment ghedinghe tot eenre vluchtsale lie binnen des gheens siecbedde diet in ghewere hevet.[5]) So welc here liet goed enen sinen manne, daer mede ne is hem die were niet gheverret ieghen sinen heren, of hem die here des goedes niet ne becant[6]), so doch syn man van sinent halven dat goet in gheweren hevet.

Van leen an te spreken van hem tween. CCXIX. (7 § 4.)

Of twee manne een goet anspreken, die beide der weren derven [7]), beide sellen si die tyt benoemen der leninghe ende so welc hore die eenre tyt der leninghe[8]) ghetughen mach, die

* 1) Soe wellick man oec des soens deerfft O. Soe wie gheen soon en hevet die ervet die ghewere van den goede op den heer het en sy dat die heer dat erfghedinghe daer af te voren verleent heeft C
2) verleent wart hem eerst ledich wort onbenoemt hetsy luttel C.
3) een benoemt ghedinghe, mitten eerre leen en mach men diegheen syn benoemden ghedinghe niet brecken C. ende enen anderen leent een benumt gedinge mitten oren lene en mach O.
4) niet gebroken O.
5) het en sy dat hy dat ghedinghe ontfanghen heef binnen desgheens siecte diet in ghewere had C. tot eenre vluuch sale lie binnen des geens siec bedde O.
6) Soe willic here een guet leent enen sinen manne daer mede en is om die gewere niet geverret tegen sinen here off on die here des gudes niet en bekande O. daermede en is die gheen van den ghewere niet gheweret yeghen synen heer op dattet en man van synre weghen in gheweren hadde C.
7) die beide der gheweren niet en hebben C.
8) ende soe wulck oerre oer tyt der leninghe getugen mach O. Soe welc haerrer die eerste tyt bewisen mach die selt mit rechte behouden C.

* salt mit rechte behouden. So wanneer een here sinen manne liet goet so waert hem eerste ledich wert [1]) van sines mannes dode, ende anders niet daer an besceidet, die man sel hebben dat eerste goet dat dien here ledich wert, et si verleghen of ledich. [2]) Jewelic onbewiset goet dat dien manne gheliet wert sal hi behouden mit ghetughe nadient hem gheliet wert. Dat goet dat eerst ledich wert, des sal hem die man onderwinden, al sys meer of min dan hem gheliet si, also langhe want hi synre leninghe die wile of hebbe. [3])

Van leen te versmaden. CCXX. (7 § 8.)

Of die man versmaet dat leen, dat hem ledich wert, ende hyt hem niet toe ne tiet[4]) binnen iare ende daghe, van dien si die here ledich voert meer, hine doe sine onscout daer toe[5]) dat hys niet ne wiste dattet sinen here ledich ware. In eenre sake van enen lene ne moghen si twee niet ghetuuch syn, die wile si an den lene niet verdeelt ne syn. [6])

Van ordel te bieden den man. CCXXI. (8.)

Of si twee, mit enen goede beleent, des goedes wat lien enen manne, hore yewelic ne mach sonder den anderen an den goede sinen man niet verdelen noch oplaten sinen heren, also alst den anderen scade, die wile si an dien goede onbedeelt syn.[7]) Die here moet wel sinen mannen ghebieden mit ordele, die een goet van hem houden[8]), dat si hem binnen ses weken besceiden, dat hi wete op wien hi syns dienstes verzien sal, ende ne doen si des niet, si werden weddehaft daer omme ende men deelt hem hore goet af[9]), oft hore here mit leenrechte volghet. So wie

* 1) een guet lient soe wart on ierst ledich van syns mannes dode O. waer of wat hem ledich wort van syns mannes doet C.
2) it si veligen off ledich O. het sy verleent of het sy ledich C.
3) want hy synre leninghe volcomen is C. want hi sinre leninghe den wille off hebbe O.
4) ende hy hem niet toe een trecke binnen iaer ende dach C.
5) soe behout die heer dat goet het en sy dat hyt op den heilighen houde dat hyt niet en wiste C.
6) alsoe langhe als sy an dat leen niet bedeilt en syn C. in enre saken en moghen sy tween niet getuch syn die wile si aen den leen niet bedeilt en syn O.
7) Of twee luden mit enen goede gheleent syn hoeren gheen en mach dat goet op laten dattet die ander schaden sel die wile dat sy onbedeelt syn C.
8) die een guet van on halden dat si on binnen O. die soe een goet van hem hebben ende wel mit ordel gebieden dat sy hem C. die een goet van houden dat hy hem A.
9) werden weddich daer omme ende men deilt oer guet aff O. worden daeromme weddeachtich ende men ontwyst hem dat goet, dest die heer mit leenrecht vervolcht C.

* eens heren man is voersprake [1]) moet hi wel syn ende ordel vinden binnen leenrechte, al ne hebbe hi ne gheen goet van dien here. Ordel synre manne ne moet hi oec niet scelden[2]) hine sette borghe enen beleenden man des heren, dat hi mit rechte volcome of mit rechte late. So welc man driewerf ordel scelt ende hem dat weder vonden wert, dat hijt niet also bescouden en hebbe alst hem helpende si, ne gheen ordel ne moet hi meer scelden[3]), hine hebbe ghebetert dat hij an[4]) drien ordelen misdaen hebbe. Wittelike lude segghen dat men en gheen ghedinghe lien en moete sonder des gheens bede. [5]) Des ne is doch niet[6]), want die man sel betughen sine leninghe of hys behoeft ende niemans bede. [7]) Is oec een man beleent van sinen here mit enen ponde of mit tween[8]), so wat hem eerste ledich wert, leenrecht hevet hi daeran dien gheliet ende benoemt wert.

Van goede te verlien. CCXXII. (10 § 3.)

So wanneer een here sinen man goed bewisen laet[9]), dat hi hem liet, te hant hevet hi die ghewere an den goede die des heren eer was eer hyt hem liede. So wanneer oec die here weygheret te bewisene so ghedane goet also[10]) hyt hem gheliet hevet, die man onderwinde hem so ghedanes goedes also hem die here gheliet hevet, so waert sinen here ledich si, sonder bewisinghe.[11]) Hevet oec die here een dorp of ene stat besceiden daer hi hem syn goed in gheliet hevet[12]) die man ne moet niet an een ander stat varen. Behout hi dat goed, des hi hem dus

* 1) Soe wie eens heren mannes voerspreck moet hy wail syn O is die moet wel voerspraec wesen C.
2) maer der mannen oerdel en moet hy niet schelden C.
3) Soe wie drienwerven oerdel beschelt ende dat wedder wyset wort dat hys niet beschouden hevet als recht is die gheen en moet geen oerdel meer schelden C.
4) dat hi on an drien O.
5) selke lude segghen dat men gheen ghedinghe lenen moet sonder desgheens bede diet in gheweren heeft C.
6) des en is hi doch niet O.
7) of hys behoeft ende een betughet doch niemants bede C.
8) mit eenen ponde of met meer soe wart oec eerst ledich wort leenrecht hevet hi daer an diet beleent ende C. heet hi daer aen deent geleent ende O.
9) wanneer die heer synen man goet bewiset of bewisen laet dat hi hem gheleent hevet te hant hevet C.
10) weighert te wisen al sulc goet als hy gheleent hevet C.
11) sonder bewysinghe van den heer C.
12) daer hy syn goet in gheleent heeft, die man en sel niet kiesen op een ander stat C. daer hi on syn guyt aen gelieet heet die man en moit niet aen een ander stat varen C.

* onderwint sonder bewisinghe, iaer ende dach sonder rechte wedersprake zijns heren, die here en mach niet delen. [1]) So welc goed een man an sine ghewere niet en hevet ende hem niet bewijst en is, dien ne mach hi niet volghen an enen anderen here noch erven op sinen sone [2]) So welc goet men oec neemt dien manne mit ghewout[3]) ende hi dat vervolghet[4]) mit rechter claghe dat goet erft hi an sinen sone ende volghet hem selve an enen anderen heren al dervet hi der were of hi der claghe ghetuuch hevet. [5])

Van dorp weghe te verlien. CCXXIII. (11 § 2.)

Of die here sinen manne liet een dorpganc[6]) of wyngaerde of tiende of gherechte of dusghedanes dinghes[7]) yet of al dat hi ledich hevet an eenre stat, dien lene volghet die man ende erftet, al dervet hi der wisinghe. [8]) In moelne ende in munte ende in wijngaerden[9]) of tienden of gherechte of in so ghedanen dinghen een man beleent wert, dien lene volghet die man ende erftet, al hebbe die here des lenes stat ende bestadet.[10]) Die wile sal die here den manne vervullen sinen scade. Liet oec die here daer meer wt dan hi daer hebbe inne [11]), die die eerre leninghe daer in hebben, die sullen hore goet ander selver stat hebben [12]) ende die na beleent werden ende sys daer in niet hebben en moghen, die sellen dien here om hore scadinghe manen. Die manne hebbe van den heren ene halve hoeve of een goet dat vyf scillinge ghelde [13]), sone mach hi niemans ghetuuch syn binnen leenrechte. Des verbannen mannes ende verachten mannes ende vervesten mannes tuuch mach men wel verlegghen binnen dien gherechte daer hi in ghebannen is of in achte gedaen is of

* 1) een machs hem mit recht niet benemen C. en mach niet deelen O.
2) noch erven sinen sone O.
3) mit ghewelt ende mit onrecht C.
4) voer vervolghet C.
5) al heeft hy die gheweren niet des hy der rechter claghen twch hevet C.
6) een dorp of wingaerde O. leent een dorp of wingaert. C.
7) of yet van sulken dinghen C.
8) al een ist hem niet bewiset C.
9) in molene ende munte ende in wingarden O.
10) al heeft die heer des leens oerbaer in dier stat vercoft of verhuert ende soe langhe als soe vercoft of verhuert is soe sel die heer dien man den scade verrechten C.
11) liet oec die here deer mer daer wt dan hi daer hebbe inne O.
12) behouden C.
13) of soe veel goets dat vyf schillinghe iaers waerdich is. C.

* vervest is. [1]) Voerspraken ne moghen si oec niet wesen. Claghen si oec op yeman hi ne derf hem niet antworden of hi den ban of achte of vervestinghe ghetughen mach. [2]) Doch moeten si antworden hier binnen allen dien, die op hem claghen.

Van leen te missaken. CCXXIIII. (13.)

Of die here sinen manne besaecht[3]) goedes dat die man an sinen weren hevet ghehat ses weken ende een iaer, na dien dat hyt ontfinc, sonder des heren rechte wedersprake, of die man die rechte gheweren daer an betughen mach[4]), des lenes ghewere zweret hyt [5]) allene op den heylighen, hi behout dat goet sonder tuuch of men mit rechter claghe die were niet ghebreken en mach. [6]) Doch ne mach nieman in borchlene recht leen behouden sonder tuuch al hevet hi dat an gheweren. [7])

Van leengoet daer men tins wt gheeft. CCXXV. (13 § 3.)

So waer men iaerlycs enighen tins of ghevet, daer ne mach die man ne gheen leen behouden. Spreket oec die man leen daer an, ende die here biet hem tughes syns tins goet daer an te behoudene, dien manne ne helpt die ghewere niet, hine moet syn lene mit ghetuge behouden ieghen sinen here [8]); dat moet die man billiker doen of hys volcomen mach, dan die here moet tyns goet an des mans lene behouden. [9])

Van denselven. CCXXVI. (13 § 4.)

Ene wourd of eene morghen of enen man moet die man

* 1) des verbannen mans of die in des conincs achte syn of des vredelose mans tuuch mach men wel wedder segghen in dien gherichte daer hi in ghebannen is of daer hy in tot wtlaghe of in der achte ghebracht is C.
2) claghen sy men darf hem niet antworden C.
3) besat O. goet versaket C.
4) daer aen getugen mach. C.
5) hi allene O.
6) of die man dat betughen mach des leenes ghewere behout hy sonder meer tuuch of hy sweren wil opten heiligen alleen des men hem die ghewere mit rechter claghen niet brecken en mach C.
7) Doch en mach niemant in borchleen recht behalden sonder tuch al heet hi dat aen gewere O. doch en mach niemant an borchleen recht leen behouden dan mit ghetughe al hevet hyt in ghewere C. al hevet hi dat anghezworen A.
8) ende die heer biede syn tyns goeden met ghetughe te houden die man en helpt die ghewere niet hy en moet syn leen mit ghetughe behouden ieghen synen heer C.
9) dat moet oec bet die man doen dan die heer moet tyns behouden an des mans leen C.

* op den heilighen behouden ieghen sinen heren onder allen sinen goede[1]), of hys an enen anderen here volghet of hijt in rechter gheweren hevet. [2]) Een goet mach menighes heren syn also dattet die ene van den anderen hebbe. Doch moet eens mans die ghewere syn. So wie so et nuttet of in ghelde hevet ende den tins daer of nemet[3]), et si wyf of man, die heeft die ghewere daer an, ende dien sal men daer voer antworden of daer yement op misdoet. Doch ne hevet daer gheen rechte were dat die man mit ghewout besit [4]) of men die ghewout vervolghet mit rechter claghe ende men dat ghetughen mach.

Van leen dat men ontfaet van enen onrechten here. CCXXVII. (14 § 2.)

Seghet een man goet van enen anderen here [5]) in syns heren ieghenwoerde van dien hyt hevet, ende hevet des die heer ghetuuch synre manne, an dien goede ne hevet die man niet rechtes meer, die ghene here ne behoudet van dien hyt toeseghet.[6]) Daeromme ne sal nieman sines lenes heren of were benomen voer den overen here, die wile hys mit leenrechte weygheren mach[7]), want die man is niet sculdich om syns heren goet den oversten here te antwordene, dat hi in sinen weren hevet, alsi hi oec syn man. Mach oec die overhere ghetughen dat syn man hem dat goet opghelaten hebbe of hem mit rechte verdeelt si [8]), die ghene die die were daer an hevet, moet dat voerstaen ende hem volghen an den oversten here.

* 1) Een hoefsteden of een morghen mach een man onder alle syn goeden behouden ieghen synen heer op dien heilighen of hyt C.
2) in gherechten weren heet O.
3) soe wie dattet orbaert ende ghebruket of tyns daer wt neemt hetsie wyf of man C soe wie nuttet of in gulden heet ende den tyns daer aff neempt O.
4) doch een is dat gheen rechte ghewere dat die man mit ghewalt besattet des men dat vervolcht mit rechter clage ende dat ghewelt betughen mach C doch en heet daer an geen rechte were dat die man mit ghewalt besittet of men die gewalt vervolget mit rechte clage ende men dat getughen mach O.
5) Sprecht een man goet an tot enen anderen heer C.
6) gheen recht meer ende die heer behoutet die synre man ghetuuch hevet C.
7) Een man oec sel synes leens heren op syn ghewere benoemen voer den oversten heer al soe langhe als hyt van leenrecht weygheren mach C.
8) ontwiset si C.

*

Van leen te missaken den here. CCXXVIII.

So wanneer een man sinen here goedes besaket[1]) ende hem ontseghet voer sinen mannen, dat hi van hem hevet, dat goet sel den here ledich syn. Hevet hyt oec verliet ende onderwints hem die overhere, die man die dat goet an gheweren hevet, die sal sinen here mit ordele manen, dat hi syn goet voersta [2]) ende des overen here aensprake mit rechte aflegghe. [3]) Dat sel hi doen doer recht binnen ses weken. Weygheret die here dat te doene weder recht, die man die volghe an den overen here sinen goede ende ne verlieset daer mede niet oft syn here daer na behoude.

Van leen dat die here missaket. CCXXIX. (15.)

Of een here sines mannes goet missaket [4]) voer dien overen here of dat hyt niet ne benoemt, so wanneer hyt ontfaet ende hyt dor recht benoemen sal, die man volge sinen leen[5]) an den overen here binnen sinen rechten deghedinghe. [6]) Die here mach hem voerspreken ende verswighen an sinen rechte ende niet sinen manne of syn man dat goet voerstaet na rechte. [7])

Van leen te verlien. CCXXX. (15 § 2.)

So wanneer die man an den overen heren volghet sinen goede ende der leninghe of der wisinghe an hem gheret [8]), hi is sculdich dien heren dat goet te noemene ende dien here, van dien hyt ghehat hebbe, eer men belene of bewise. Wil hem oec die here niet wisen, die ghene sal die wisinghe behouden [9]) mit

* 1) missaket ende et ontseget O. elc man syn heer goets versaket dat hy van hem hevet ende hyt hem ontsegt voer sinen mannen C.
2) die sel hem voeghen sinen heer mit oerdel daertoe te mannen dat hy syn goet voerstaet C.

3) off legen O. of legghe mit recht C.
4) versaket C.
5) die man volghe sine guden an die over heer C.
6) rechte gedinge O. rechten ghedinghe C.
7) off syn man dat goet te neemen verstaet na rechte O. die heer mach hem voerspreeken ende voerswighen an sinen mannen niet maer an syns selfs recht des die man syn goet voerstaet na recht C.
8) ende der leninghe off der wissinge an on is gereet O. of die bewissinghe an hem begheert, hy is den heer schuldich dat C,
9) wil hem die heer oec niet wisen die gheen sel syn wysinghe mit ghetughe behouden C. wil on oec die here wisen die gene sal die wisinghe behalden. O. wil hem oec die here wisen A.

* ghetughe ieghen sinen heren mit sinen here, mit synre manne rechte, dat hi hem so ghevolghet hebbe also hi hem dor recht wisen sel. [1]) Ghetughet hi dit weder den overen here so ne behoeft hi ne gheens ghetughes ieghen dien here daer men hem wiset. [2]) Nieman ne derf anderweide [3]) goet ontfaen dat hem syn here gheliet hevet, of hyt oplaet of vercoft ende het weder ontfaet[4]), hine derve der volghe daer an ses weken ende een iaer. So welkes mannes goet die here wech liet in sinen antworde, des dat goet is, sonder des mannes rechte wedersprake, ne gheen recht [5]) ne mach hi meer an dien goede bereden des leen et eer was.

Van leen te dinghen. CCXXXI. (18.)

Of die here sinen manne te leenrechte dedinghet, binnen dien ghedinghe ne is hi niet sculdich dien manne te antwordene[6]), of hi hem yet sculdighet, die wile syn zake ongheent is. Wert oec des heren leenrecht gheverst mit ordele [7]) ende versterft dien man een goet an, et si ghedinghe of leen, des hi an den overen sinnet of biet te behoudere mit rechte[8]) die heer sal hem leenrecht doen binnen sinen deghedinghe [9]) also hi des heren sculdich ghinghe onverendet. Die here mocht anders an synre sculdichghinghe toghen den manne bat dat hi hem veriaerde van synre sinninghe.

* 1) ieghen sinen heer mit der mannen recht dat hy also an hem ghevolcht heeft als sy hem te recht wisen sullen C. tegen synen here mit sinen here mit synre manrecht dat hi an on soe gevolghet hebbe also hi on doer recht wisen sal O.
2) betughet hy dat ieghen den overhere soe een behoeft hy gheen ghetuych des ieghen den heer daer men an wiset C.
3) anderwegen O. anderwerf C.
4) oft die heer oplaat of vercoept ende hyt anderwerven ontfaet hy een derve die ghewere daer an ses weken ende een iaer C. ende dat oec weder ontfaet hi en derve daer volghen aen ses weken ende een jaer O.
5) ende geen recht en mach hi meer O. wech leent in des mans anwoerd des dat goet is sonder des mans rechte wedder sprake die man en mach an dat leen gheen recht meer vorderen na dien tyt al wast oec syn C.
6) gedinge en is hi niet sculdich den manne te antwordene O. heeft die heer sinen man te recht ghedaecht binnen dien ghedinghe en is hy niet schuldich te antwoerden. C.
7) verwerst mit ordel O. mit ordel gheverst ende sterft die man daer en binnen goet an C.
8) des hi an den overen heren sinnit off biddet te behaldene mit recht O. dat hy an den oversten sinnet of ghebiet te behouden mit recht C.
9) binnen dien gedinghe also is die here sculdinghe verredent, die here mocht O. binnen syn ghedinghe of deghedinghe al is des heren claghe ongheeynt die heer moch anders mit syner sculdinghe al soe langhe toeven want die man hem veriaerdet an syn goeden C.

*

Van voerspraken in leenrecht. CCXXXII. (19.)

Of een man an syns voerspraken woert niet ne liet ende of die here den voersprake daer omme sculdighet, hi moet [1]) daer omme wedden, hine doe daer vore syn recht[2]) ende zwere, dat hi anders niet ghesproken en hebbe dan alse hem die ghene bat dien hi te voersprake ghegheven is.[3]) Die man mach alre sculdichghinghe[4]) mit synre onscout ontgaen, dien men an hem niet ghetughen mach dat voer gherechte ghesciet si.

Van des sones lene. CCXXXIII. (20.)

So wanneer die sone na des vader dode levet also langhe dat men sine stemme horen mach in vier enden des huses[5]) so is hi beervet mit sines vader lene ende hevet et gheverret allen dien diet ghedinghe daer an hadden.[6]) Die sone die sterft eer die vader[7]) diene is ne gheen leenerfname, want hi mit ne ghenen lene beerft ne is. Daeromme ne breket hi niemanne syn ghedinghe an des vader lene. So welken manne men syn goet verdeelt of oplaet, was hem enich dinghete gheleghen [8]) des sal hi derven mit samenden goede. So waer die sone den vader niet evenbordich en is, die manne moghen weygheren hore goet van hem tontfane[9]) al lenet die sone na des vader dode hine veerret nieman ne gheen ghedinghe al verleghene men goedes sines vaders. [10])

* 1) Of die heer den voerspraec besculdighet als die man an sines talmans worden niet en liet die talman moet C.
2) syn onschout C.
3) dat hy anders niet gheseit een heeft dan hem diegheen bat of beval dien hy tot talman ghegeven was C. dat hi anders niet gesproken en heb dan als on diegene bat den hy te voerspreken gegeven si O. alse hem dieghene dien hi A.
4) sculdinghe O. beschuldinghe C.
5) dat syn stemme ghehoert wart in vier einden van den huse C. dat men syn stemme horen mach in vier in den huys O.
6) ende hevet al dengenen ontferret die gedinge daer aen hadden O. ende hevet ghewerret alle die ghene die ghedinge daer an hadden C.
7) die sone dies stemme niet ghehoert en wart, die en is C.
8) was on enige dingete gelegen des sal hi derven O. was hem enich ghedinghe verleent dat is hy quyt te samen mit dien goeden C.
9) oer guet van on toe ontfaen O.
10) hi en verret niemant en geen gedinge al verlege menne gode syns vaders O. hi en verret oec niemants ghedinghe al wort hi mit syns vaders goet verleent C.

*

Van leen te wedersegghen. CCXXXIIII. (20 § 4.)

Of een here te onrechte sinen manne weder seghet ende die man dien here niet, ne weder ghedinghe noch leen ne verlieset die man daer mede, ende behout dat goed sonder dienst tot sinen live [1]) mit dien hi niet vorbat volghen ne mach. [2])

Van vanen leen te verlien. CCXXXV. (20 § 5.)

Bisscope goet ende vanen leen sal die coninc ganz lien ende niet tween.[3]) So wie oec van enen vorsten beleent is die vanen leen hevet hine derf dat leen van nieman ne ontfaen die vanen lenes dervet, al si hi een gheboren vorst. Die sone behout des vaders scilt te leenrechte, die hem evenbordich is, die wile hi hem mit manscap niet en nederet.[4]) Of die sone in des vaders stat niet en wil man werden, daer mede ne is syn scilt niet ghehoghet.[5]) Et ne hoghet niet des mannes scilt dat vanen leen of hem dat gheliet wert. Et ne eerft ne gheen leen dan die vader opten sone.[6]) Na des vader dode binnen iare ende binnen dage come die sone tot sinen heren ende biede hem sine manscap mit sinen ghevoudenen[7]) handen ende ga hem also na of die here sta, dat hi hem ghereyken moghe.[8]) Sit oec die here, so sel hi voer hem knielen. Somme lude seggen dat hi die hande sel waghen.[9]) Des ne is niet, dan also die man gaet tot dien here, daer hi staet, of knielt voer hem, daer hi sit, so waghet hem al syn lyf ende moeten oec die hande waghen.

* 1) weder seit ende die man niet en verliest daermede noch ghedinghe noch leen ende hi behout dat goet sonder dient tot sinen lieve mettien hy niet verder volghen mach C.
2) mittien hi niet vorbat volghen en mach O.
3) al lenen ende niet scheyden C.
4) die soen die den vader evenboerdich is die behout des vaders schilt te leenrecht soe langhe als hi mit manscappen hem niet en vernedert C. die wile hi on mit manscap en nedert O.
5) daer mede en is syn scilt niet geleget ende en hoget niet des mans scilt dat vanen leen off on dat geliet werde O. daer mede en hevet hi sinen scilt niet verhoecht het en hoghet nyet des mans schilt dat op hem vanleen gheleendt wort. C.
6) het een ervet oec gheen man vane leen dan die vader op den soen C.
7) mit sinen gewondennen handen O. mit ghebonden handen C.
8) off die here sitte dat hi on gereiken moghe sit oec die here soe sal hi O. of die heer staet dat hi hem reyken moghe sit die heer soe C.
9) die hande sel wegghen dat een is doch niet C.

*

Van leengoede te sinnen. CCXXXVI. (22 § 2.)

Dus sal die man spreken also hi sines goedes ghesinnet mit sinen ghevoudenen handen: [1]) Here sinne an u so ghedanes goedes[2]), als ic mit rechte an u ghebrocht hebbe, ende biede u daeromme mine manscap ene werf, ander werf ende derdewerve, ende sette des twee manne te tughe. [3]) Of die here weyghert mit onrechte dat hi hem te manne ontfa, die man sal behouden dat goet, daer hi sine manscap om gheboden hevet, ende besitten sonder dienst, ende ne derf des goedes nemmermeer ghesinnen, die wile hys levende orconde hevet[4]), ende erft dat goet an syn kynt ende mach daer mede belenen sinen man, want hi heeftet mit rechte behouden, dat goet daer hem rechtes afgheweyghert is. Die man ne derf niet anderwerve bieden sine manscap, ten si dat hem syn tuuch derve. [5]) So waer die man syn goet mit ghewout ghenomen wert, die sal syn claghe iaerlycs vernyen. Biet oec die here dien manne syn goet, hi salt altehant ontfaen, of hi verzumet hem daer an, want die here breket hem sine iaertale mit biedene also die man leen mit sinnene. [6])

Van leen te verlien of manscap. CCXXXVII. (23.)

Die here sal niemans manscap voerspreken[7]), sonder des die des heerscildes dervet of des die in des rikes achte is of in dien selven gherechte vervest is [8]) of om ander ongherechte, ende hem mit ordel ghedinghet is, binnen dien bedingene derf hem die here niet ontfaen[9]) te manne. So wien oec die here

* 1) mit sinen gevalden handen O. mit ghevouden handen C.
2) heer ic sinne an u sulc goet als ic mit recht an u ghebrocht hebbe ende verbiede u mynen manscap daer of C. here ick sin an u sogedaen godes O.
3) ende bidde uwen mannen te tughe C.
4) ende een derf nymmer dies goeds meer ghesinnen soe langhe als hi levende oerkonde hevet C. ende en dereff des gudes nimmer gewinnen die wile hys leingede orconden heet O.

5) ten si dan on syn tuch sterve O. het een sy dat syn tughe hem ontsterve C.
6) want die brict on syn iaertale mit bidene als die man leen mit synne O. want die heer breecht syn iaertale mit bieden ghelike als die man doet myt sinnen C,
7) die here en sal niemant verspreken sonder des die O. Die heer sel niemants manscap weder segghen sonder dien die C.
8) in die selve gherechte tot wtlaghe gheleyt is C.
9) ende on mit ordel gedinget is binnen der dedinghen ende derff on die heer O. die mit oerdel bedeghedinghet is binnen die deghedinghe een derf hem die here niet ontfaen C.

* te manne ontfaet, dien ne mach hi niet weygheren goet te lenene, dat hi mit rechte an hem ghebrocht hevet ende sine manscap omme gheboden hevet [1]) Die here sal sinen manne te alre tijt in allen steden goet lien, daer mens hem te rechte angheret[2]), dan allene in kerken of in kerchoven. So wanneer die here ordels vraghet sinen manne of hem die ghene sine manscap also gheboden hebbe also hine mit rechte te manne sulle ontfaen, weygheret hem dan sijn man ordel te vindene sonder des heren scout, ende moghen si dan des volcomen mit rechte, die here is sonder scout ieghen den man ende die man ne werft mit dien sinnene niet meer, dan oft hem die here daerna sculdighe, dat hi hem ieghen hem verwaret hebbe dat hi sijn onscout daervore te waerlike doen mach. [3])

Van leen te belien. CCXXXVIII. (24 § 2.)

So wanneer die here dien manne goet liet, dat hi mit rechte an hem ghebrocht hevet, dat is hi sculdich te hant te benoemene, aldat hys weet, dat sel hi benoemen over viertiennacht.[4]) Daer sal hem die here ghededinghen[5]) mit ordel voer sinen mannen, so wat hi daer niet ne noemet daeran[6]) en hevet hi niet meer rechtes. Ende datselve dat hys noemt[7]), ofts hem die here niet ne becant, dat sal hi mit ghetughe behouden, altehant of hi mach, ende of hijs niet ne mach so heeft hi ververst viertien nacht.[8]) Sinen tuuch sal hi altehant benoemen des heren mannen also vele als hi wille, dier sal hem die here sevene bringhen, dier die man gheret ende niet dier die here

* 1) ende sine manscap an on geboden heet O.
2) daer mens të recht aen geert O. daer men te recht an hem begheert C.
3) ende die man en ervet mit den sinnen dan of die heer hem daer nae besculdighen woude van dat hy hem niet bewaert een hadde dat hi dan te bet syn onsculde doen mocht C. ende die man en werfft mit den sinene niet mere dan offt die here on daer nae sculdighe dat hi on tegen verwaert hebbe dat hi syn onscout daer voer des waerliken doen mach O.
4) te hant te benomene al dat hys weet dat sal hi benomen over viertiennacht O. thants te benoemen al dat hy weet ende dat hy thant niet een weet dat sel hy nomen over viertien daghen C.
5) die here gededinghe mit ordel O. die heer deghedinghen voer sinen mannen C.
6) Soe wat hi daer niet en noempt daeran O. Soe wes hy dan niet een benoemt daer C.
7) inde dat selve dat hi noempt oft on die here O.
8) soe heeff hi verst veertiennacht O. soe neme hi viertien daghe dach maer hi sal alte hant benoemen C.

∗ wil. [1]) So welc dier sevene daer te ieghenwoerde sijn die ne derf die here niet bringhen te daghe of hi hem te hant vraghet om den tuuch. [2]) So welc hore tot dien daghe niet en coemt die die here bringen sal, mit dien hevet die man volbracht sinen tuuch ieghen sinen here.

Van te tughen in leen. CCXXXIX. (24 § 4.)

Ieghen sinen huusghenoet en mach die man dus niet[3]) volcomen mit ghetughe. Beneemtet hem oec rechte noot dat hi niet comen en mach, die tughe wesen sel, ende wert die bescinighet alse recht is [4]), daer ne verliest die here niet mede. Ladet oec die rechtere [5]) den benoemden tuuch alse recht is, dien hi bringen sal, ende ne coemt hi niet, die here sal hem voerdedinghen [6]) te rechte, ende verdelen hem te lesten sijn goet[7]) dat he van hem hevet. So blivet die here sonder scout ende sonder scade of die man niet ne coemt, dien hi mit leenrechte niet veerre ghedwingen en can. Of die man enen des heren manne te tughe neemt[8]), des die here niet ne becant dat hi goet van hem hebbe, ende dat op den heilighen gheweret, dien ne derf die here niet vraghen om ghenen tuuch noch te daghe brenghen.[9]) Sweret dan die here daer die man ieghenwoerdich is, die tughe wesen sal, sonder sine rechte wedersprake, so wat hi van dien here hadde dat is dien here ledich.[10]) Wille oec die here tuuch leden op sinen man ende ne trouwet des die man niet[11]), dat dieghene also beleent si van dien here

∗ 1) die de man begheert ende niet die de heer wil C. deer die man geert ende niet der die here wille O.
2) der seven die daer tegenwordich syn der en derff die heer niet brengen te daghe off hi on te hant vraget an den tuych O. daer tot dien daghe nyet brenghen of hi hem te hant om dien tuych vraghet jeghen sinen heer C.
3) die man alsus niet O.
4) ende wert hi beschineget als recht is O. ende wart die noet bewyset al recht is C.
5) latet oec A. ladet oec die rechter der O. daghet oec die heer dien benoemden tuich.
6) die here sal on vordedinghen te recht O. die heer sellen woert degedinghen te recht C.
7) goet ontwysen C.
8) te tughe noempt O. te tughe noemt C.
9) ende dat op den heilighen hout die gheen een darf die niet brenghen of om tughe vraghen C. op den heiligen geswert den en dereeff die here niet vragen om en geen tuch noch te daghe brengen O.
10) soe wes hi hem daer an vermet dat is dien heer ledich C.
11) wille oec die here tuich leiden op sinen man ende en trouwet des die man niet O. of die heer tughen sel brenghen op sinen man ende ghetruwet des die man niet C.

* also hi tuuch wesen moge, dat moeten die tughe behouden [1]) ende moet benoemen dat goet, daer hi tuuch of wesen wil. Tot den wtghelegheden daghe daer sal die man kiesen[2]) sevene, die men vraghe om den selven tuuch onder allen die die here bringhen sal, ende oec hi selve. Volcomet die man mit tween onder alle dien, hi behout oec dat goet, al sonder tuuch of die here tot den leenrechte niet ne coemt. [3]) Doch mach hore yeweliken rechte noot ontsculdighen, vanghenisse ende siecte[4]) ende des rikes dienst ende des landes noot, oft een ander lant ane vechtet ende hi daertoe gheladen wert met gheruchte.[5]) So wien rechte noot beneemt, dat hi totten leenrechte niet comen en mach, die sal daer senden sinen boden, die sine noot bescinighe op den heilighen.[6]) Of die here niet ne trouwet[7]), dat die ghene des mannes rechte bode si ende van hem daer ghesant si, dat moet die bode daer gheweren op den heilighen[8]), die bode si eyghen of vry, men mach en niet verlegghen. Doch staet dat andes heren core weder hi des boden recht altehant neme of des mannes ten daghe dient echte noet beneemt dat hi niet ne mach comen. [9])

Van leen te versoeken den ghevangenen man. CCXL. (24 § 9.)

Of vanghenisse den man beneemt, dat hi niet comen en mach te daghe[10]) noch boden senden, so come hi tot den naesten

* 1) dat moeten die tughen behouden op den heilighen ende moeten oec dat goet benoemen C. dat moit die tuuch behalden op den heilighen ende moet benoemen dat goet O.
2) tot den uytgelden daghe doe sal die man kiesen O tot dien wtgheleyden daghe sel die man kiesen.
3) ende oec hi seleeff volcompt die man mit tween anderen alleen dien hi beleent oec dat guet sonder tuuch O. volcoemt oec die man mit twe tughen onder hem allen hi behout dat goet of coemt die heer niet te leenrecht hy behoutet sonder tuuch C.
4) doch mach hem elc mit echte noet ontsculdighen echte noet dat is vanghenis of slecte C. mach orre iegelick rechte noet ontsculdighen, venkenisse sukede ende O.
5) off een ander lant aenvecht inde hi daer toe geladen werde mit geruchte O. landes noet of hi daer mit gherufte toe ghebeden wart als dat men anwech van ander lande C.
6) dat sy sinen noet bewijsen dat sullen sy sweren op ten heylighen C. die syn noet bestidighe op den heilighen O.
7) of hem die heer niet en ghetrouwet dattet C. of die here en trouwet dat die gene des mans rechte bode sy O.
8) dat sullen sy mede op ten heylighen sweren weder die bode C, dat moet die bode daer sweren op den heilighen O.
9) coer weder hi des boden recht altehant neme of des mannes ten daghe dent rechte noet neempt dat hi niet en mach comen O. coer weder hy dat recht van den boden nemen wil altehant of des mans verbeiden wll dient die noet beneemt dat hy niet en coemt C.
10) oft hem vanghenisse doet dat hy niet comen een mach tot dien daghe noch bode C.

* daghe, die hem gheleghet werd mit ordelen, van dier tijt dat hi ledich wert van der vanghenisse. Dien dag sal hi zoeken also hi dien dach soude [1]) die hem die rechte noot benam. [2])

Hoe men leen vervolghen sal. CCXLI. (25.)

Also hier voer gheseghet is, also sal die man sinen goede volghen an den overen[3]) heren manscap te biedene, of sijn here sterft of dat hi dat goed oplaet of dat hem verdeelt wert [4]); so sal hi bidden den overen here, dat hi hem dat goet lie of inwise [5]) daer hyt mit also groten eren hebben moghe alse hyt hadde van sinen eerren heren, want ten is ne gheen recht dat men enen man nedere mit sinen goede. [6])

Van leen te verzoeken. CCXLII. (25 § 2)

So wien die here binnen iare ende binnen daghe nergent ne wyst mit syns selves monde[7]), sint hi der wisinghe an hem heeft ghegheret[8]), dienne moet hi sint nergent wisen, ende sal hem dat goet selve lien. So wanneer die man stervet die sone hevet, die man ne sal sines goedes an den overen here niet sinnen binnen sinen iongheren iaertale.[9]) Of dat kynt sine iaertale versumet, die man hevet sine iaertale daerna te volghen sinen goede. Also menich scilt alse is van den coninghe nederwaert, also menich iaer is te volghene sinen goede manlike binnen ses weken ende enen iare. [10]) Yewelikes mannes iaertale [11]) beghint na dien tijt, also sijn here beleent wert met

* 1) die ghene ghedaen soude hebben die hem C.
2) noet benam als hier voer geseget is O.
3) Also sal die man sinen gude volgen an den overen O.
4) of dattet hem ontwiset wort C. off dat on verdeilt wert O.
5) dat hi hem dat goet leen of inwise als dat hyt mit soe groeten eren hebben mach als C.
6) dat men yemant nedert mit sinen goede als mit lagheren heren C.
7) soe wien die here mit jare ende daghe nergent en wyst mit syns selves mont O. Wanneer die overheer die man oec uiet een wyset binnen jaer ende dach mit syns selves monde C.
8) die bewisinghe an hem begheert C. die der wisinghe heet gegert O.
9) syn mannen en sullen niet sinnen binnen haers overheren iaertale of oeck dat kint syn jaertale versumet C. ende sal syns godes aen den overen heren sinnen binnen synen jongeren jaertale versumet die man hevet syn jaertale daer nae te volgen O.
10) alsoe menich iaer is elken te volghen syne goede yegelyc binnen ses weken ende iaer C. binnen ses weken manlic ende een jaer O.
11) elc mans iaertale C. igelix mans jaertale O.

* den goede, dat hi van hem hebben sel, want ten mach ne gheen here goet lien eert hem selven ledich werde.

Van den selven. CCXLIII. (25 § 5.)

So welc here een goet eens ontfaet, of sijn here sterft, oft dat hi oplaet so ghedaen goet alse hi van hem hevet, yewelic man, die van den nederen here goet hebben sal, mach hem ieghen hem veriaren[1]), alne hebbe die here niet ontfangen anderwerve [2]), die wile hi hem niet veriaret en hebbe, want hine mach die wile sinen here niet verren an den goede mit die lennighe die hi doet dan daer hi mit rechte toe ghedwonghen wert. [3])

Van denselven. CCXLIIII. (26.)

Kinder iaertale is dertien iaer ende ses weken van hoerre boerte. Doch behoeven sys daerna, of se yeman bedeghedinghen wil om hore leen[4]), die wile si te horen daghen niet ghecomen en syn, dat is tot een ende twintich iaren, so moeten si wel mombaer nemen[5]) enen hores heren man, die se voersta te leenrechte, dien sellen si die were loven mit vingheren ende mit tonghen te behoudene ende te verliesene. [6]) Des kyndes iaer sel men rekenen van dier tyt dattet die moeder wan ende et in die werelt quam.

Van kynderen die leen hebben ende niet iarich en syn. CCXLV. (26 § 2.)

So wie so et kynt leen ansprect binnen sinen iaren[7]) des men hem niet ne becant, dat moet die here besteden[8]) in des kyndes

* 1) Soe wat heer eens goet ontfaet of diegheen sterft daer syn heer voecht of is of dat hi oplaet sulc goet als nederheer van heem heeft ende een man voert van dien nederheer goet hebben sal hy mach hem daer yeghen verjaren C.
2) niet ontfangen van der weyde die wile hi on niet veriaert en hevet O. al een hevet die nederheer niet anderwerve ontfanghen soe langhe als hi hem niet veriaret een heeft C. van der werde A.
3) niet verren aen den gode mit der leninghe die hi doet dan daer hi mit recht toe gedwingen wert O. want die man een mach den heer daer binnen sine goede nyet ontverren C.
4) bedeghedinghen wil om hoer leen C. ieman bedwingen wil om oer leen O.
5) wael mombaer nemen O. wel voermonde nemen C.
6) die lenen mit vingeren ende mit tongen te behaldene ende te verliesene O. dien sellen die ghewere loven mit tonghe ende met vingheren dat goet te behouden of te verliesen C.
7) Soe wie sollick kint leen aenspreckt O. of dat kint binnen sinen jaren yemant om leent anspreect C.
8) besceiden O. berechten C.

* stat, mit des kyndes mannen of des kyndes mombaren, oft dien kynde of hem selven dat anvelle gheliet is [1]) Die here is ymmer des kyndes mombar an dien goede, dat tkint van hem hevet, die wile hyt aenvelle onverliet hevet, ende sal dat ghelt des goedes nemen [2]) want dat kint tot sinen iaren come. Binnen sinen iaren ne mach hem dat kint te leenrechte niet versumen. Of die here oec dat niet loven en wille [3]), dat dat kint te sinen iaren ghecomen si, dat moet gheweren op den heilighen [4]) dat kint of syn mombaer of een des heren man, ende sint ne moet die here wt des kindes goede ne gheen ghelt nemen.

Van tuuch te wesen in leenrecht. CCXLVI. (26 § 4.)

Nieman en mach des andres [5]) tuuch syn te leenrechte, die selve binnen sinen iaren is. So hoe ionc dat kint is[6]) na syns vaders dode, oft syn mombaer tot den here brinct ende syns lenes na rechte an den here sinnet, die here sal hem syn goet lien. Men sal oec den heren borghen setten, of der kynder meer si dan een, datse den heren om hore guet onbededinghet laten. [7]) So wanneer dat kint binnen sinen iaren beleent wert daer te hant gaet an der manne iaertale hore goet te ontfaen van den kynde.[8]) Die sellen oec daer van dienen den overen heren, so wanneer hem daer dienst gheboden wert alse recht is van den kynde of van des kyndes mombare of die here dat anvelle onverleghen hevet.[9]) An anevelle ne is ne gheen leenrechte noch ne gheen volghen ane dat leen.[10]) Doch moet men

* 1) des hem op dien kinde dat aenghevalle gheleent is C. of den kinde off hem selven dat aenvalle geliet is O.
2) die wyle dat hy dat aenghevalle niet verleent een hevet ende die renten dies goedes sal hy nemen want C. anevelle onverliet heevet ende sal dat gelt des godes nemen heent dat O.
3) of die heer oec niet gheloven en wyl C.
4) dat moet gesweren op den heiligen O. dat moet dat kint sweren opten heiligen C.
5) des anderen mans O. anders twch wesen C.
6) hoe cleyne dattet kint is C.
7) onbedinget laten O. onbedeghedinghet laten sellen C.
8) soe gaet der mannen iaertale in die hoer goet van dat kint ontfaen sellen C.
9) of die here dat aenvelle onverlegeen hevet O. of die heer dat anghevalle onverleent hevet C.
10) Anevelle en is geen leenrecht noch en geen volgen aen den leen O. an anghevalle een ees gheen leenrecht noch gheen volghe an dat leen C.

* an gherechte anevelle lien[1]), daer ne is oec ne ghene volghe an, men ne erftet oec niet an den sone, et neemt oec ende, so wanneer dat beleende kynt stervet of tot sinen iaren coemt. Die wile dat kint van ghenaden of van rechte dat anevelle niet en hevet, die wile ne ist niet sculdich dat dien here te benoemene dat hem die here gheliet hevet. [2])

Van leenrecht te weygheren. CCXLVII. (26 § 11.)

Weyghert dat kint leenrechte te doene sinen mannen, so et eerst tot sinen iaren coemt, so sullen sys anderweiden sinnen[3]) of si veriaren hem weder dat kint. Sterft een man die sone hevet binnen der iaertale, dat hi goet ontfaen sal, daer ne is dien sone dat goet niet ontverret, al ne haddet die vader niet ontfanghen die wile hi hem niet veriaret en hebbe.[4]) Sterft oec eens heren sone binnen der iaertale, dat die manne hore goet ontfaen sellen, si volghen horen goede so waert henen vaert, ende verliesen daer mede niet. Die here ne moet des mannes goet niet tunen mit latene [5]), ten si dat hyt van meer heren hebbe dan van enen. Laet hyt oec weder recht, so sal die mynre deel den meerren volghen. Of die here sines mannes goet den minren deel laet dat hi van enen here hevet, dat ne derf die man van nieman ontfaen dan van den overen here. [6])

Van den selven. CCXLVIII. (29.)

Die manne ne dorven oec niet[7]) dan van enen hores heren sone hore goet ontfaen, alsyt hem allen gheliet, dat moet oec die overe here besceiden, an welken horer hi se wise, of hem

* 1) doch moet men aen gerichte wael anevelle lien O. an gherechte wel anghevalle lenen C.

2) en ist niet sculdich den heer toe benomen dat on die here beleent hevet O. niet sculdich den heer te benomen dat hem die heer geleent heeft C.
3) soe sullens sy aender weyden sinnen O. soe sullen sy hoer goet anderwerve sinnen C. andier weiden sinnen A.
4) dat goet niet ontferret al een haddet die vader niet ontfanghen soe langhe als hy hem niet veriaret en hevet C, dat guet niet ontferret alle en heddet syn vader niet ontfangen die wile hi on niet veriaert en heb O.
5) Die here en moet des mans goet niet twien mit latene O. niet scheyden met laten C.
6) Of oec die heren dat mynre deel des mans goede laet dat hy van hem hevet dat een darf die man van niemant ontfaen dan van den overen heer C. off die here des mans goit den minre deel latet dat hi van enen heer hevet dat en doerff die man van nieman ontfaen dan van den overen heren O. dat ne derf die here van A,
7) en duerff oec niet O. een sullen niet dan van enen hoirs heren soen hoer goet ontfaen C.

* die beleende here daer omme niet ne verenen. [1]) Die here ne is oec niet sculdich meer kynderen dan enen hores vader goet te lenen so wanneer die vader sterft. [2]) Binnen der kynder iaertale staet dat an horen core, dat die here belene so wien dat si willen[3]), coemt et oec uter iaertale so staet dat an des heren core, wilker een hi belenen wille onder dien dies mit rechte an hem ghesinnet hebben.

Van kynderen een goet te verlien. CCXLIX. (29 § 3.)

Liet een here enen kynde goet na sinen willen ende niet na rechte, ten scadet den anderen niet hore goet te ontfaen. So welc dier kynderen sine iaertale versumet van dien si die here ledich, hi nemes hem of op den heylighen.[4]) Sinnet enes mannes sone, die tot sinen iaren ghecomen is, goedes an sinen heren ende hevet hi broedere, die noch binnen horen iaren syn, hi moet dien here loven, dat sine broedere des goedes vertien eer hyt hem lie ende dien here onbededinghet laten. [5]) Daer omme, so wanneer si tot horen iaren comen, breken[6]) dit die kyndere ende vorderen si den here here goet an te leenrechte, die here sal den ghenen voer dedinghen[7]), die hore aensprake verlovet heeft ende verdelen hem syn goet of die ghene die ansprake niet neder en leghet. [8])

Van wadenden leen. CCL. (30.)

So wie sinen heren of sinen kynde of sinen manne des wadende is, syn leen verren wil, of hyt liet of late, niet ne maghet hem scaden of hyt an gheweren behout, want an syn

* 1) aen wilken here he si wise off die beleende here daer omme niet verenen O. an welke dat hi se wyse of sy hem onderlinghe niet een connen scheyden C.
2) niet sculdich of die sterft meer dan een synre kinder dat goet te lenen binnen dier kinder iaertale C.
3) wien sy willen coemtet oec wt dier iaertalen soe statet an des heren coer welken hy belenen wille van dien diet C. so wien so si willen A. wilker een hi belenen wille O.
4) so wale hoer van die kinder syn iaertale versumet daervan is die heer quyt hi een ontsculdighem hem daer of al recht is C. van den si die heer ledich hi en nemes on off op den heiligen O. van dien is die here hi nemes hem of A.
5) dat goet vertyen ende dat sy hem onbedegedinghet sellen laten C.
6) breken si dat in den ende vorderen O. breken die kinder dat daer nae ende vorderen C.
7) voer hem daghen die voer die ansprake ghelovet heeft C. sal dengenen vordedingen die oer aensprake verlavet hevet O.
8) off die gene syn aensprake niet en leghet neder O. des sy voer aensprake niet laten willen C.

* ziekebedde [1]), daer hi inne sterft. Men mach nieman syn leen nemen daer mede of hi blint is of dat hi enighes ledes dervet[2]) noch omme ne gheenre hande suucte.

Van leen. CCLI. (31.)

Dinghet een man sinen wive goet mit synre sone orlove [8]) die tot horen iaren ghecomen sijn, dat ne can weder die here noch die kynder breken, of sys ghetuuch hevet. Lovent die kyndere[4]) die binnen horen iaren syn, dat moghen si breken, ende niet die here.

Van goede te verlien meer broder. CCLII. (32.)

Men mach vele broederen een goet lien, of syt mit samender hant ontfanghen[5]) ende ghelike were daer an hebben; willen si hem oec daeran besceiden si delen dat goet onder hem, sonder des heren orlof, so hoe so si willen.[6]) So wanneer si oec hem bedelen[7]) hore ne gheen ne hevet recht an des anderen goede of die ander sterft, hem ne si ander weide dat ghedinghe daer an gheliet. [8]) Die wile dat syt oec te samene hebben, sterftet een, syn kynt tredt in des anderen stat ende behout dat goet, die ghene mitten vaderen, alst syn vader hadde. [9])

Van den selven. CCLIII. (32 § 2.)

Die wile si een goet te samene hebben die te samene beleent syn, hore ne gheen ne mach buten den anderen ne gheen deel daer af lenen noch laten[10]), daer hore den anderen mede verre, want des die man ne gheen deel ontfanghen en hevet[11]),

* 1) of sine manne die bevert is syn leen verren wil of oplaet om te ontverren niet een mach hem schaden des hyt hout in gheweren tot in syn siekebedde C.
2) daermede off hi enich leede deerfft noch om geenrehande zuecte O.
3) ghevet een man syne wyve goet by synre sonen consent C.
4) believedet die kinder binnen hore iaren C.
5) mit ghesamender hant ontfaen C. mit samender hant ontfaen O.
6) si on oic daer mede besceyen si deilen dat goet daer onder on sonder des heren orloff so woe si willen C. sy hem oec scheiden sy deylen dat goet onder hem selven si willen sonder des heren oerloff C.
7) oic bedeilen O. wanneer sy onder hem ghedeelt syn C.
8) hem en sy dat ghedinghe ander werve daer an gheleent C. oem ende si anderweide dat gedinghe daer aen geliet O.
9) ende behout dat goet met syn oemen alst die vader hadde C.
10) beleent syn oerre en geen deel daer aff lenen noch laten O.
11) daer hi den anderen mede verreet want des een man gheen deel ontfaen en hevet C.

* des ne mach die man ne gheen deel lien of laten. So wat hi oec daer of liet of latet, dat ne mach hi selve niet breken, ten breke dier ene diet goet mit hem ghemene hevet. [1])

Van goede te belenen. CCLIIII. (32 § 4.)

Of meer lude dan een mit enen goede beleent syn, ende syn si onbesceiden daer an, hore ne gheen ne mach volghen[2]) an een anderen here of hore here sterft, dan een enich man.[3]) So wat een here van moetwillen liet sinen mannen, des hi hem niet ghewaren en mach[4]), des sal hi hem scaden [5]) des hem die man binnen synre iaertyt niet ne verzume, hine onderwinde hem des goedes dat hem gheliet is. Ende oft hem yement neemt, dat hi dan binnen synre rechten tyt mit rechter claghe vervolghet, of hi des niet ne doet sone verscadet hem die here des goedes niet. [6]) So wanneer oec die here mit leenrechte ghedwongen wert, dat hi goet lien moet, wert hem dat ghebroken[7]) dat hi sines mannes an dien goede niet wesen ne mach, des ne derf hi sinen manne niet wederstaen. [8])

Van beleenden ioncfrouwen. CCLV. (34.)

Beleent wyf ende maghet ne syn niet sculdich des rikes heervaert te varen, mer herstuere[9]) sellen si gheven na ghesetten rechte, warens sellen si ledich syn binnen leenrechte.[10]) Of die here verlenet kynderen hores vader goet bi hores vader live[11]), ende et die vader allene hevet in sinen gheweren bat an sinen doot[12]), na des vader dode comen die kynder totten here ende bidden hem, dat hi hem bekenne so ghedanes goede also hi

* 1) et en breke die ene diet guet met gemeen heet O. het een breke hore een diet goet mit hem ghemeen hevet C.
2) ende syn si ongesceiden daer aen oerre en geen O. ende syn sy onghescheyden daer an hore gheen een mach dat goet volghen an C.
3) meer dan ene man C.
4) sinen man des hi on niet geweren en mach O. ende hem niet waren en mach C.
5) verscaden te weten an ander goet belegghen C.
6) soe verstadet die heer dat goet niet C.
7) gedrogen wart dat hy goet lien moet wert on daer to braken O.
8) dat ghebroken dat hi syn man in syn goede niet wesen een mach dies een derf die heer sinen mannen niet verstaden C.
9) hoerstuere B. herstuer O.
10) varens sullen sy ledich syn O. onbegrepen sellen sy oeck wesen te leenrecht C.
11) verleent binnen oers vader goet bi oers vaders live O.
12) ende dattet die vader allene in gheweren hevet tot synre doet C. end et die vader en heet in synen geweren bat an syn doet O.

* hem gheliet hevet, des sellen si gheren binnen hoerre iaertale.[1]) Ne becant hem die here des goedes niet, so ghebiedent syt mit ghetughe te behouden.[2]) Dien tuuch mach doch die here verlegghen, so hi der were dervet.[3]) So ist den kynderen goet dat si volghen hores vader goede, manscap te biedene horen here, want si sonder gheweren ne gheen leen daer an bereden ne moghen, tensi dats hem die here wil bekennen. [4])

Van ghemenen teen. CCLVI. (35 § 2.)

So waer oec die vader ende die kynder ene ghemene ende ene ghelike were hebben an den goede, die kyndere behouden hores vader goet na des vader dode, of si die leninghe ghetughen daer an ieghen horen here binnen iaertale. Laet een man sinen here goet op also besceidenlike [5]) dat hyt enen anderen lien sal, wil hyt selve behouden ende liet hyt den ghenen niet hi hevet er gheen recht toe [6]), want et hem niet opghelaten ne is dan also, dat hyt den ghenen weder lien sal.

Van leen dat die sone van den vader ontfaet. CCLVII. (37.)

Laet die vader sinen sone goet op voer sinen here, erveleen ne hevet die sone daer niet an, al wast sines vader, want et op hem niet gheerft ne is. So wie syn erveleen oplaet ende et ander weide ontfaet [7]), erve leen ne hevet hi daer niet an.

Van leengoede. CCLVIII. (37 § 2.)

So welc man oec hem ander recht toe seghet an enen goede dan hi daer an hebbe, hine volcome des rechtes des hi hem daer an seghet[8]), hi hevet al syn recht verloren. So wie

* 1) dat sellen sy gaerne binnen horen iaertale C. des solen sy geren binnen oeren iaertale O.

2) sy biedent mit tughe te houden C. so bieden syt mit ghetughe te behaldene O.
3) want sy die ghewere derven C.
4) mit manscap te bieden horen heer want sy sonder gheweren geen manscap an bewysen moghen of bereden die heer wilt hem bekennen C.
5) goet op mit bescheyde als dat hyt enen anderen C.
6) hy een heeft daer gheen recht toe C.
7) ander weiden ontfaet A. ende et ander weide ontfaet O. Soe wie oec syn eerfleen oplaet ende dat anderwerve ontfaet erfleen en hevet hy daer niet an C.
8) hi en volcome des rechts niet dat hi on daer an seget O. hy een volcome syns rechtes dat hy hem vermeten hevet C.

* die rechte ghewere anden goede hevet, die selt mit meerren recht behouden, dan die ghene die der rechter gheweren en dervet. So wie den overhere oplaet so ghedane goet also hi van den nederen here hevet, ontfaet hyt selve te lene weder of een ander, ende besit daer mede iaer ende dach sonder rechte wedersprake[1]), ende ne weets die ghene niet an dien dat goet daer ghehoret[2]), niet ne mach hi daer bi verliesen, of hi sinen eet daer toe doet binnen synre iaertale, dan dat hyt niet[3]) ne wiste, dat syn man dat goed opghelaten hadde, ende of hyt mit claghen begrypt alst hem eerst te wetene wert. [4]) So welc hore dan ieghen den overen heren sine eerren lenes ghewere ghetughen mach[5]) selve sevende synre manne, die hi ghehat hebbe van den overen heren, die behout dat goet.[6]) Mach oec die ghene dat ghetughen[7]), dat dien here syn goet mit leenrechte verdeelt si of hyt opghelaten hebbe[8]), so si des heren tuuch verleghet. Al hevet die man dat goet in ghewere mitter noot, daer omme ne is sinen here des lenes were niet gheverret. [9])

Van leen were. CCLIX. (38 § 3.)

Lenes ghewere ne mach nieman ghetuuch syn sonder die [10]) van den here verleent is. Ghemeenre lenes ghewere ghetuuch si yewelic onbesculden man an sinen rechte. [11]) Men ne sal niemanne van sinen weren wisen, sine si hem afghewonnen mit rechte. [12])

* 1) van den lagheren heer hevet ontfaet hyt selve of een ander weder te lenen ende besit daermede iaer ende dach sonder wedersprake C.
2) goboert O. gheboert C.
3) iaertale dat hy niet O. of hy binnen synen iaertale syn eet daertoe doet dat hys niet en wiste C.
4) off hyt mit begripet alst on ierst toe wetene weert O. ende begrypt hyt mit claghe als hyt eerst weet.
5) dat eere leen betughen mach C. sine erste leens gewere getughen mach O.
6) synre mannen die beholt dat goet C.
7) mach oec die man betughen C.
8) syn goet verdeelt is of dat hyt opghelaten heeft C. verdeilt sy off dat hyt opgelaten hebbe O.
9) al hevet die man dat goet in gheweren niet daer mede een is die heer dat goet niet ontverret C. in gewere mitter nat daer om en is synen heer des leens gewere niet geverret O.
10) sonder dan die O. dan die van den heer beleent is C.
11) mach ghetuych wesen elc man die volcomen is of onbescheyden is an syn recht C.
12) si worden hem mit recht afghewonnen C. si en sy on affgewonnen mit rechte O.

*

Van goede te verleen. CCLX. (39.)

So wien syn goet mit leenrechte verdeelt wert of dat hyt oplate, die sal der were derven. Doch mach die man sines heren besaken binnen der iaertale, dat hi hem enich goet ghelaten hebbe, dar hi daer toe syn onscout doen.[1]) Of die here oec dat goet enen anderen liet, des gheens antworde diet daer ghelaten hevet[2]) sonder sine rechte wedersprake, sone mach hi ne ghene onscout daer vore doen die ghene diet ghelaten hevet.

Van leen den man af te dwingen. CCLXI. (39 § 2.)

Dwinct die here sinen manne onghetruwelike [3]) daertoe dat hi hem oplate syn goet[4]), des blivet die man sonder scade, of hi den here beclaghet om die ghewout binnen synre rechter iaertale, ende hem mit rechte daer verwint.[5]) An willen noch an woerden sone is ne gheen dwanc daer ne volghe die daet.

Van leen op te laten enen ongherechten. CCLXII. (39 § 3.)

Of een man enen anderen goet oplaet voer sinen here, te hant so hevet hi die ghewere an dien goede, die des heren mannes eer was.[6]) Een man mach sinen huusgenote menigher zake vertughen dan die here sinen man moghe. [7]) Of si twie enen goet anspreken ghelike [8]) ende gheliken tuuch daer toe bieden die were te behoudene, ende het hore niewe des van den anderen en hevet[9]), men sal hem beiden besceiden in dat dorp daer dat goet leghet, die ghewere te behoudene, ende

* 1) die man binnen syn iaertale versaken dat hi synen heer enich goet opghelaten heeft daer hi syn onscult daer toe doen C. gelaten heb daer hi daer toe syn onscoult doen O.
2) in des gheens antwoerde diet ghelaten heeft C. in des gheens antworde die daer gelaten heet O.
3) ontrouweliken C.
4) dat hy hem syn goet late C.
5) des hy dien heer binnen sine iaertale daer om beclaghe ende hem mit recht daer in verwint C.
6) te hant heeft hy die ghewere daer an diet opghelaten wert des te voren des heren man was C.
7) En mach synen huysgenoten meniger sake vertughen dan die synnen man moghe O. huisghenoet bet vertughen in veel saken dan die heer sine manne mach doen C.
8) of twie mannen een goet ghelyc anspreken C.
9) ende oerre nieweder van den anderen en heefft O. is et dattet hore gheen van ander een hevet man selse bescheyden C.

* sal vraghen den ghebueren ende den rechten ommesaten die ghewere.[1]) So welc hore die meerre menie hevet an den tughe [2]) die behout die were mit rechte. Desen tuuch sal die here horen of twie synre boden senden, daer die hem bi sinen hulden moghen verpleghen, so welc hore behouden hebbe die were. [3]) So welke were men niet besceiden ne mach dor die twinighe der ommesaten ende dor hore onwysscap, so selmen den sacweldighen heten zweren, dat si bewisen na rechte so ghedane leen alse hore si.[4]) So waer si hem beide toe segghen ende ghelike op den heilighen behouden, dat sal men ghelike delen of mit water ordel besceiden. Godes ordel ne moet oec nieman doen om ne ghene zake, dan daer men dor waerheyt mit ne gheenre witscap mach in conden comen. [5])

Van den selven. CCLXIII. (41.)

Of die here ende die man enighe were hem segghen an dien goede ende die bieden te ghetughene[6]), des mannes tuuch gaet voert, want hi dien here des goedes niet ne ontseghet, al hevet hyt van hem te lene. Of die here den man sculdighet dat hi syn goet veriaret hebbe, an synnende of an wttiende, daer mach die man sine onscout voer doen [7]), die here ne moghe hem vertughen, dattet hem na der iaertale voer sinen man verdeelt si anden goede sonder aensprake. [8]) Mit ses mannen moet die here sinen manne of ghetughen syn goet. Seghet die here dat hi sinen manne sonder aensprake verdeelt hebbe syn goet ende seghet die man, dat hi ghesunnen hebbe sines goedes of wtghetoghen syn goed binnen synre

* 1) aen wie die gewere O. vraghen om die ghewere C.
2) soe welc die menye te tuyghe hevet C.
3) bi synnen hulden moghen repleghen soe willick oerre die were daer behalden O. daer toe setten die hem an moghen brenghen bi hore hulde wie die ghewere behouden heeft C.
4) of van hare onwetenheit soe selmen die saetwoude beyde doen sweren dat sy te recht bewysen sullen sulc leen als hoer is C. ende doer oer onwitscap, soe sal men den saecweldighen horen sweren dat si bewisen nae recht soegedaen leen als oer si O.
5) dan om die waerheit die men anders niet bekennen mach C.
6) een gewere om seggen an den gude O. of die heer ende die man dat ghewere van enen goede beyde anspreken ende bieden dat beyde te betughen C.
7) veriaert heb aen syn monde off an vytiende daer mach die man onseoult voer doen O. dat hi syn goet versumet heeft als mit sumen daervoer mach die man syn onsculde doen C.
8) voer sinnen mannen verdeilt si van der aensprake van den gode O. dat hy na dier iaertale af heeft ghewonnen voer sinen mannen sonder des mans wedersprake dat moet die heer oec betughen mit ses mannen C.

* rechter iaertale[1]), ende biedet dat te tughene na synre manne rechte, mach die man des volcomen, hi verleghet des heren tuuch mit sinen tuge.

Van leen te verlien. CCLXIIII. (43.)

Of die here sinen manne syn goet verdeelt dor enes anderen mannes claghe, dien claghere sel die here wisen in die ghewere des goedes, die eer des gheens was dient goet verdeelt is. Doch hevet die ghene sine iaertale wt te tien syn goet. [2]) Binnen die iaertale, dat die man syn goet wt tien sal, sterft hi [3]), hi ervet op sinen sone ende volghet an enen anderen here daer mede, of syn here stervet of oplatet of vercoept of dat hyt hem ontseghet. [4]) Niet ne mach hi oec ledighes goedes verlien, hine hebbet wt ghetoghen ieghen sinen here. [5]) Coemt et oec an enen anderen here, die man ne derf syn goet iegen hem niet wt tien [6]), hi sal oec volghen sinen goede mit leenrechte. Die sone ne derf oec in des vader stat niet wt tien [7]) syn goet ieghen den here of die vader sterft. Also dicke als des mannes leen an enen anderen here coemt, also dicke verniet hem sine iaertale. [8])

Van leen goede te erven. CCLXV. (45.)

Binnen des heren dedinghe [9]) mach die man goet lien ende erven syn goet op sinen sone. Die sone ne antwordet niet an des vader stat den here, ten si dat hi goet hebbe daer syn vader omme beclaghet was of dat sinen here wedde verdeelt si op syn goet [10]), dat moet hi gheven of ontreden mit rechte in des vader stat. [11])

* 1) dat hi gesonnen hebbe syns godes off vytgetagen syn goit binnen synne rechter iaertale O. dat hy syns goet ghesinnen hevet of binnen sine iaertale daer of getughen heeft C.
2) doch hevet die man die syn goet ontwyset is syn iaertale syn goet daer wt te trecken C. vyt te tyene syn guet O.
3) ende sterft hi binnen dier iaertale dat hy syn goet wt trecken mach hy erftet C.
4) of syn heer sterft vercoept of laet of dat hy hem ontseghet C.
5) hi een hebbet yeghen sinen heer wtghetoghen C.
6) niet wt trecken C.
7) niet wt trecken C.
8) verniewet des mans iaertale C. verniet hi syn jaertale O.
9) des heren daghedinghe mach C.
10) of dat syn heer op syn goet wedde ghewyset is C.
11) of myt recht ontsculdighen C.

*

Van leen aen te spreken. CCLXVI. (45 § 3.)

Spreect die man den here an omme leen dat hi in ghewere niet en hevet ende ghededinct hem die here voer sinen mannen, binnen dien dedinghe ne mach die man des goedes niet verlien. [1]) So wien men sijn goet verdeelt in sine ieghenwoerde [2]) sonder rechte wedersprake, die ne maghes niet meer wt tien. [3]) Niet meer dan drie saken ne mach die here op enen man ghetughen. So wat die man binnen leenrechte spreket of doet of lovet, wil hys verzaken, dat moet die here wel tughen. [4]) Is dien manne des rikes dienst gheboden mit ordele [5]) ende hevet die here des ghetuuch an sinen mannen die dat hoerden, des moet hi hem wel vertughen. [6]) Dedinghet oec die here sinen manne te leenrechte hi selve hem selven van monde te monde mit ordelen; dese III saken moet die here bet ghetughen op den man mit tween sinen mannen die dat saghen ende hoerden, dans die man ontsculdich moet werden. [7])

Van tween heren leen te ontfaen. CCLXVII. (46 § 2.)

Of die man hevet twie heren of meer, die hem des rikes dienst alle bieden mit ordele, diet hem eerste gheboet mit dien sal hi varen, ende den anderen alle heerstuere [8]) gheven, den tienden scillinc of pont dat hi iaerlycs van hem hevet. Ne gheen here moet oec sinen manne des rikes dienst bieden, ten si hem vore mit ordele gheboden. [9])

Van leen te behouden. CCLXVIII. (47.)

Of een man sinen goede volghet niet an syns heren sone, mar an enen anderen here ende of die here hem des goedes

* 1) ende daghet daer dien heer om voer synen mannen binnen dien ghedinghe en mach die man des goets niet voert lenen C.
2) oec verdeelt daer hi yeghenwoerdich is C.
3) daerna niet wt trecken C.
4) die heer macht hem wel overtughen C.
5) ende dien man tot des rikes dinst mit oerdel gheboden ende hevet C.
6) dat moet die heer oec wel betughen C.
7) dagedinghet die heer oec die man te leenrecht mit oerdel of mit sinen monde selver dese drie saken moet die heer bet betugen met twe mannen dant die man versaken mach C. dese drie zaken moet die here vertugen op den man mit twieen synnen mannen die dat saghen ende hoerden dans die man onsculdich moet werden O.
8) hersture O. ende alle die ander hoer stuere gheven C.
9) tot des rykes dienst bieden ten sy hem eerst gheboden mit oerdel als recht is C.

* niet ne becant [1]), dat sal die man behouden mit des eersten heren manne. Dien sal men vraghen bi des eersten heren hulde ende sal se sonder ede bezweren, mar of hijs niet ne wil ghetrouwen, dat si horen heren hebben hulde ghedaen [2]), dat moeten si gheweren [3]) op den heilighen, eer si ghetughen, of dien tuuch op den heilighen beweren. [4]) Deser tughe ne sal die here ne ghenen te daghe brengen bi plicht, hine si sijn man also wel. [5])

Van denselven. CCLXIX. (47 § 2.)

So wie der manne ontsta ende oec tot den heerscilde gheboren is [6]) also hoghe dat hi leenrecht doen mach, des heren huusghenoten nutte hi in der manne stat, so waer hi der behoeft, die daer man sijn daer sijn goet henen horet. [7])

Van leen op te laten. CCLXX. (48.)

Of een here sines mannes goet oplaet sinen here sonder des mannes witscap, of dattet saen enen anderen gheliet is [8]), so volghe die man binnen sijnre iaertale sinen goede. Deses mannes iaertale beghinnet dan also hem sijn here cundighet voer sinen mannen dat hi sijn goet ghelaten hebbe [9]), of dat hem dieghene ontbiedet dient daer gheliet is, of die hem des goedes onderwint ende dient mit des heren boden ghewyst wert. [10]) Nieman ne sal sijns heren goedes sinnen an enen overen heren, hine horet eer sijns heren woert [11]), of hyt opghelaten hebbe of dat hi hem daer ane verzumet hebbe. Ne becant des die here

* 1) die here om des godes niet en bekant O. ende of hem die heer des goets niet en bekennet C.
2) dat sy over heren hulde hebben gedaen O. dat sy den eersten heer hulde gedaen hebben C. dat si heren hebben hulde gedaen A.
3) gesweren O. op ten heylighen sweren eer sy tughen C.
4) besweren O. of dien tuych op den heylighen doen C.
5) brenghen hi een sy sijn manne C. hi en si syn man also wel O.
6) der man ontsta ende oec tot den herescilde geboren is O. soe wie die man bestaet ende totter heerschilt gheboren is C.
7) alsdat hy leenrecht doen mach of des heren huysghenoet die neemt men in der mannen stat ofs die man behoeft die syn goet volghet C. die daer manne syn daer syn goet hinnen hoert O.
8) sinen overheer soe dats die man niet een weet ende een ander mit dien goede beleent wort C.
9) dat hi syn goet opghelaten heeft C.
10) daer onderwint ende dent mit des heren bode ghewyst worde O.
11) hi en hoeer eer syns heren woert O. syns heren woerden C.

* niet, die man mane hem mit ordele voer sinen mannen, dat hi sijn goet voersta binnen rechten dedinghen [1]) dat is binnen ses weken, ende des in gheweren si.[2]) Weygheret des die here te doene mit onrechte [3]) ende hevet hys ghetuuch van sinen mannen, die man volghe sinen goede ende blives sonder scade weder sinen here, of hyt saen daerna behout. [4])

Van leenrechte te weygheren. CCLXXI. (49.)

Neemt een here sinen manne goet of weyghert hi hem leenrecht te doene of ontfaet hi hem der werscap [5]), also hi hem mit rechte waren [6]) sal, dat sal die man sinen overen here claghen voer sinen mannen, ende die sal hem ghebieden mit ordele selve of enen sinen bode [7]), daert twee sine manne horen, dat hi sinen manne recht doe ende des goedes sijn rechte ghewere si. Of hi dan des niet ne doet, so salt hem die overe here selve lien ende sals sijn ghewere sijn oft die man tughet, also leenrecht is. [8])

Van den goede te verlien meer dan enen man. CCLXXII. (49 § 2.)

Liet een here tween mannen of drien een goet so waert eerst ledich wert, die daer eerst beleent wert die sal des eersten goedes wachten dat hem ledich wert eerst. [9]) Of die here vten lande varet binnen des mannes iaertale, die wile hi sijn goet ontfaen sal [10]), dat ne schadet den manne niet in sinen rechte. So wanneer hi oec weder coemt, dan gaet des mannes iaertale an. Soect oec die man den here niet binnen sijnre iaertale te hove of te huse of te dedinge [11]) nadien dat die here comen is, ende en ontfaet hi sijn goet van hem niet, hi verzumet

* 1) binnen rechte deghedinghe C.
2) ende dat hi syn ghewere wese C. ende des in geweren O.
3) yeghen recht C. mit onrechte O. mit onsen rechte A.
4) of hyt daerna behout C.
5) off ontstilt hi der weerscap O. of ontvalt hem die waringhe als hyt mit recht waren sal C.
6) weren O.
7) of mit sinen boden laten weten C.
8) dest die man betughen mach als recht is C. oft die manne betuget als leenrecht is O.
9) die sal dat eerste goet bidden dat ledich wart C.
10) die wile dat die man syn goet ontfanghen sal C.
11) Soet oec die man den here binnen iaertale te have off te huse off te gedinghe nae den O. Soect den man den heer niet te huse of te hove of te deghedinghe binnen sine iaertaie nae dat die heer ghecomen is C. soect oec die man den here binnen A.

* hem an sinen goede. Varet oec die man vten lande binnen synre iaertale, hine langhet sine iaertale daermede niet. [1]) Also als die man sine iaertale langhet of hi sines goedes sinnet ende hem des die here mit onrechte weygert [2]), also cortet hem die here sine iaertale of hi hem dat goet biet. [3]) Huut hem die here of besluut hi hem op eenre borch, dat die man tot hem niet comen en moghe [4]), ten scadet den manne niet tot sijnre rechte of hys getuuch hevet, dat hi sinen here ghesocht hebbe te hove ende te huse, daer sijn wtvaert ende sijn invaert was, ende manscap gheboden hebbe om sijn goed, of sijn goet wtghetoghen hebbe na rechte. Binnen rechter iaertale mach die man alle die ghewedde, die op hem verdeelt sijn sonder sine ieghenwoerde, ontsegghen op den heilighen ieghen den heren, die here ne behout se op hem mit ghetughe, alse hier voer beredent is. [5])

Van leengoede dat die here niet volghen en wil. CCLXXIII. (52.)

Spreket die man goed an des die here niet ne becant, ende die der were daer an dervet, hi moet den here sines gheweddes ende synre boete of hise verboret seker doen, eer hem die here dach te leenrechte leghet [6]), ne hevet hi van den heren ne gheen goet dan dat, dat hi sonder ghewere an spreket. So waer oec die here ghewere an hevet, sijn ghewere sal sijn borghe sijn of hise behout mit ghetuge weder den here. [7])

* 1) hi en linget syn iaertale daer mede niet O. daermede en langhet hy syne iaertale niet C.
2) ende hem die heer rechts weygert C.
3) lient O.
4) hudet die heer denselven of beslotet hem op een borch dattet die man niet hebben mach dat een schadet dien man tot sine rechte niet C. hut on die heer off besclutet hi on op eenre borch dat die man tot on niet comen en mach O.
5) die op hem gewyset syn hem op die heylighen ontsculdighen tensy gheschiet in syn yeghenwoerdichede of die heer en behoutse op hem niet alsoe als hyer voer gheseit is C.
6) hi moet den heren syns geweddes ende sinre boten daer aen nemen off hys verboert seker doen eer om dat die heer dach to leenrechte leget O. hi moet den heer borghen setten voer boeten ende wedden die hi verboren mach eer hem die heer dach van leenrechte bescheyden sel C.
7) ende hevet hi van den heer een leengoet datz dat hi sonder geweer anspreckt soe waer oec die heer geweer aen heet syn gewere sal syn borghe syn off he se behelt mit getuge O. des hy van dien heer anders gheen goet en hevet dan dat goet dat hy sonder ghewere anspreect soe waer hy die ghewere an hevet syn ghewere sel syn borghe wesen des hyse met tughe behout yeghen sine heer C.

*

Van goede te verlien enen onrechten man. CCLXXIIII. (53.)

Liet die here sines mannes goet enen anderen of sijn ghewere [1]) is mit vingheren ende mit tonghen, daer omme ne sal die ghene des heren lenes ghewere niet derven, dat hem sine were mit leenrechte verdeelt ende ghebroken hebbe. [2]) Die here ne mach niemanne goet lien ende des ghewaren hem, hine hebbet selve in gheweren. So wanneer die here sinen scilt mit manscap nederet [3]), al synre manne leen hevet hi verloren dat sijn eyghen niet en is, ende die manne sullen hore goet van den overen here ontfanghen of hi salse wisen an hores heren ghenoot. [4]) Dat selve doe die man of die here sijn goet nederet ende van enen anderen here ontfaet [5]) dan hi eer hadde. Doch ne is des mannes scilt daermede niet ghenederet [6]) of hi syns ghenotes man ende saen van hem goet ontfaet dor dootslach des die man niet gheervet en werde. [7])

Van leengoede te versetten. CCLXXV. (55.)

Wert enen goet beliet [8]) op sine trouwe, dat hyt weder oplate tot besceidenre tijt, so wanneer sijn here losene, dat goet mach die here losenen of hi wil ende maghet laten. [9]) Sterft oec die man sonder leen erfname, dat goet wert den here ledich ende die here ne is niet sculdich te ghevene des ghenes erfnamen die lossinghe des goedes. Dient tgoet aldus ghelenet wert op sine trouwe, wil hi sine trouwe breken ende missaken, dat hijs yet laten sulle [10]), daer mach hi wale sijn onscout

* 1) enen anderen ende syn gewere is mit O. enen anderen ende is syn ghewere mit tonghen ende mit vinghere C.
2) daerom sal die ghene des heren leen gewere niet derven dat on syn gewere mit leenrecht verdeilt inde gebroken hebbe O. daerom sal die gheen des eren leensghewere niet derven daer hem syns gheweres van sinen heer met recht niet af en is ghewonnen want die heer een mach niemant goet lenen ende hem des ghewaren C.
3) synen schilt laghet met manscappen C.
4) of hy salse bewysen an hoers heren genoet C.
5) van enen lagheren heer ontfaet C.
6) niet nederghelaghet of hy syns genoets man wort C. niet genedert off hi syns genoets man verwert ende saen O.
7) om enighe doetslach als die manscap niet gheerft en wart C. doer doetsclach des die manscap niet geervet en werde O.
8) wert een man guet geliet O. wort een man goet gheleent op ghelove dat C.
9) soe wanneert syn heer loessen off hi wille ende mach et laten O. alst sinen heer losene dat goet mach die heer losenen of hi wil ende machtet laten C.
10) dat hys iet late sole O. ende versakens dat hy yet laten sal C.

* voer doen, men ne moghe hem des vertughen [1]) dat hijt binnen leenrecht ghelovet hebbe.

Van te tughen in leenrecht. CCLXXVI. (55 § 2.)

Al sculdighinghe die an ghewedde ende binnen leenrechte ghesciet, mach die here ghetughen [2]) op den manne mit tween sinen mannen. Daer oec die man sijn leen mede verliesen mach dat moet die here tughen [3]) mit ses synre manne.

Van den selven. CCLXXVII. (55 § 4.)

Goet dat den manne gheliet wert op sine trouwe, daer mach hi leenrecht mede doen sinen manne ende erftet op sinen sone, ende ne dorvent niet oplaten den here om lossinghe [4]), sine hebbent selve ghelovet. Die man ne is niet sculdich te leestene sines heren ghelovede noch dat kint sines vader, omme te latene sijn goet. [5]) Goet mach die here setten [6]) sonder manscap enen manne. Dat staet op des heren trouwe dat hyt den manne bliven late [7]), wilt hem die here breken mit synre onscout, dat moet hi wale doen, die man ne moghe hem des vertughen dat hyt hem voer gherechte gheset [8]) hebbe. So wat oec die here malliken liet, dat staet op des mannes trouwe, weder hijt late of ne doe na sine lovede [9]), die here ne moghet vertugen dat hyt binnen leenrechte ghelovet hebbe. Dien goet gheliet wert hine is niet sculdich dat goet op te latene sines heren sone op losinghe noch niemanne an dient gheboert na sinen dode [10]), hine hebbet ghelovet op te latene.

* 1) men moghe on des voertugen dat hyt O. men moghe hem dat vertughen dat hyt C.
2) alle sculdinghe die binnen leenrechte inde aen gewedde gesciet mach die getuuchen op den man O. alle besculdinghe die binnen leenrecht an ghewedde gheschiet die mach die heer op syn man ghetughen C.
3) die heer betughen C.
4) ende die een dorvent die heer niet laten losenen C. ende dervent niet oplaten den heer op loessinghe si hebbent seeleff geloefft O.
5) te leisten syns heren ghelofte noch die soen des vaders ghelofte inder losinghe sine hebbent selve ghelovet C.
6) die heer mach oec een goet versetten C.
7) of hyt hem laten wil of niet wilt hem die heer breken C.
8) vor gericht geseget hebbe O. voer rechte verset heeft C.
9) ende soe wat die heer den man leent dat staet op des mans trouwe weder hyt na syn ghelofte laten wil of niet C.
10) dien aldus goet gheleent wort hi een is niet plichtich syns heren soen dat goet opte laten tot lossinghe noch nyemant an diet coemt na synre doet C.

*

Van leen dat verset is. CCLXXVIII. (55 § 8.)

So wie goet seghet te settinge gheliet [1]), die seghet onrecht, want settinge die ne mach nieman lyen. Sal men goet setten alst helpende si, dat moet ghescien voer des landes rechtere so dat mens dincplictighen te tughe hebbe. [2]) Sel oec leninghe ghescien, dat sal ghescien voer des heren mannen an dien mens ghetuuch hebbe. Settinghe gheliet, dat ne is nieweder leen noch settinghe. [3]) So wat die here malliken liet dat is antweder recht leen oft erfleen of borchleen of ghedinghe an enes benoemden mannes goede [4]) so waert dien here ledich wert.

Van leen te ontfaen mit enen wive. CCLXXIX. (56.)

Oec mach die man goet ontfaen mit eenre vrouwen, so dat hi anden goede voersta ende volghe daer mede an enen overen here, of hore here stervet daer hore volghe toe staet [5]), want si des heerscildes dervet. [6]) Die man hevet den heerscilt ende die ghewere van der vrouwen halven [7]) an den goede, dor dat hevet hi die volghe daeran. Sterft oec die vrouwe van wes halven hi die were hevet an dien goede [8]), sijn leninghe hevet ende [9]), die hi te voermontscap ontfinc, hem ne si recht of dedinghe [10]) daeran gheliet.

Van alrehande leen. CCLXXX. (56 § 3.)

So wie meer leninghe seghet an goede dat men manlike liet, alse hier voer gheseghet is [11]), die seghet onrecht, et si

* 1) te scettinghe geliet O. tot settinghe gheleent C.
2) dat sal ghescien voer den rechter van die lande als dat men dincpleghen tot tuughe heeft C. soedat men dinghplichtige te tuge hebbe O.
3) dat en is weder leen noch settinge O. en is noch leen noch settinghe C.
4) off borchleen off getuge aen eens benomedes mannes gude O. soe wat men leent dat is rechtleen of erfleen of borchleen of ghedinghe an enen benoemden mans goede C.
5) als dat hi hoer voersta ende volghen daermede enen overen heer of hoer heer sterft daer hoer te volghen staet C. off oer sterfft daer oer volghe toe staet O.
6) went si des heerscildes dervet O. want sy den heerscilt niet en hevet C. want hi des heerscildes dervet A.
7) van der vrouwen weghe an dien goede daer om hevet hi C.
8) van wes weghen hi die ghewere hevet an die goede C.
9) syn leninghe hevet en eynde die hi an momberscap ontfinc C. syn leninge hevet inde die hi toe voermonscap ontfinct O.
10) recht of ghedinghe an gheleent C.
11) dat men manlike leent die seit onrecht anders dan hier voer geseit is C.

* man of here. Laet oec die vrouwe hore goet op of werdet hore mit leenrechte verdeelt [1]), die ghene ne hevet daer niet an diet mit hore ontfinc. Laet hyt oec of werdet hem verdeelt mit leenrechte, sine verlieset [2]) daermede niet dor dat si inder weren sit, Leen ne mach hi oec daer niet hebben an weder der vrouwen wille, sonder dat hem verliet an coemt ende dat hem mit leenrechte anghedwonghen wert. [3]) Ghedinghe daeran ende ledich goet mach hi wel verlien mitter vrouwen wille, ende so wat daer ledich an wert [4]), dor dat si beide volrecht an den goede hebben mit samender hant ontfanghen [5]), hi hevet die leninghe ende den heerscilt ende si hevet dieselve leninghe eode die ghewere.

Van verlininghe. CCLXXXI. (57.)

Liet een here wive of manne dedinghe an enes mannes goede [6]), sterft dieghene daerna diet an gheweren hevet, die were des goedes versterft op dien diet ghedinghe gheliet is. Eer wast sijn leen onder den ghedinghe ende onder dien bestede of die sonder leenerfname storve [7]) diet in gheweren hadde; doe hi sterf, doe wast sijn leen sonder dedinge of hijs den heren innere, of hijs niet ne becant, binnen sijnre rechter iaertale mit [8]) tween mannen sijnre tughe, die die leninge saghen ende hoerden, doe hyt hem sonder ghewere liede. So wanneer hi stervet sonder leen erfname diet goet in gheweren hevet, die here moets hem wel onderwinden, of hijs hem niet ne versinnet dat hi tghedinghe daer an denghenen gheliet hebbe. [9]) Onderwint oec hem dieghene dien een waerdinghe of een

* 1) laet oec dat wyf hoer goet op of wortet hoer mit leenrechte ontwiset C.
2) laet hyt op of wortet hem mit leenrecht ontwiset hi een verlieset C.
3) leenrecht een mach die heer niet an hebben yeghen der vrouwen wille sonder dat hem voer leenrecht aencoemt ende daer hy mit leenrecht toe bedwonghen wart C. leen en mach hi oec daer niet hebben aen weder der vrouwen wille sonder dat on verliet aen compt ende dat on mit leenrechte aengedwongen wort O.
4) ghedinghe mach die heer wel an verlenen ende soe wat daer ledich an wart mit dier vrouwen wille C.
5) dor dat si beide volicht aen den gude hebbe mit samender hant ontfangen O. doer dat sy beyde volrecht an die goeden hebben moghen of syt mit samender hant ontfanghen C.
6) een heer ghedinghe an eens mans goede dat sy wyf of manne C.
7) eerst wast zyn leen an ghedinghe mit sulc recht of diegheen sonder leenerve sterft diet C.
8) ende na des soe ist syn len sonder ghedinghe des hyt synen heer onderwyset binnen syne iaertale of hys niet bekennen een wil hy betughet mit C.
9) dat hy dat ghedinghe heeft geleent C.

* ghedinghe [1]) daeran gheliet is eer dan die here, hine misdoet niet, dest hi te hant voersta ende sijn leen daeran beredene [2]) ieghen sinen here. So wanneer hine daeromme sculdighet of hem daeromme dedinghet, ne gheenre iaertale ne sel hi daer mede bieden [3]), want also hi sine iaertale mit sinnene langhet also cort se hem die here, of hi hem recht daervan biet.

Van denselven. CCLXXXII. (57 § 4.)

Sterft een here of laet hi op sines mannes goet binnen der iaertale alst den man anverstorven is, ende hi den here sine leninghe inneren sal [4]), hi volge sinen goede niet voer een ghedinghe, maer voer een rechtleen, so wanneer hi an hem ghewyst wert mit rechte daer hem rechtes of gheweyghert is, ende hevet daer rechte volghe an. Wast oec ghelaten bi des ghenes live diet in gheweren hadde [5]) ende was hi redeliken an denghenen ghewyst dient die here liet, of hadde hyt van hem ontfanghen [6]), so is al ghedinghe ghebroken dat die eerre [7]) here gheliet hadde an den goede.

Van leen te verlien, dat een kint den anderen. CCLXXXIII. (58.)

Kint mach kynde goet lien, diwile si binnen horen iaren sijn, ende aneval daermede oft hem selven eerst gheliet is. [8]) An den anevalle ne is oec ne ghene volghe of die sterft diet gheliet hevet [9]). Van sines mannes manne neemt die here aneval an sines selves goede, die wile die kyndre beide binnen horen iaren sijn.

* 1) den een werdinge off een gedinge O. die ghene dat goet diet ghedinghe gheleent is C.
2) bewiset jeghen synen heer C.
3) of die heer hem daer om dedinghet ende hem daerom besculdighet die man een sal geen iaertale daermede beyden C. daerom dedinget en geenre iaertale sal hi daer mede biden O.
4) den heer syn leninghe inweren sal O. ende hy den heer synre leninghe ierst ymmer sal C.

5) ende als hy daer an bewiset wart soe hevet hy rechte volghe daer an wast oec opghelaten bi desgheens live diet in ghewere hadden C.
6) ende was hy daer an ghewyset ende had hyt ontfanghen dat gheleent wart, soe C.
7) soe is alle gedinghe to braken dat dle ierste heer O.
8) die wile ist binnen oren jaren syn ende aenvalle daer mede offt om selve ierst geliet is O. ende anevalle daer mede oft hem selven te voren gheleent is C.
9) of die heer stervet diet gheleent hevet C.

*

Van leen goede te verlien. CCLXXXIIII. (58 § 2.)

So wie goet liet te vluchtsale hi moet daeromme wedden sinen here, hine moghes hem ontsculdighen na rechte, ende moet binnen ses weken die leninghe breken met rechte of men verdeelt hem selven dat goet. [1]) Vluchtsale heet so wat die man liet an twivele sines lives binnen suucte of als hi tlant rumen wil [2]) ende of hi gheneset of weder coemt dat hi dat goet weder hebben wil. So wie goet aldus liet hi liet weder gode [3]) ende weder recht ende weder sine trouwe, want hi sinen here is sculdich trouwe ende houd [4]) te wesene. Hine liet niet dat sine maer dat sines heren of enes anderen is na sinen dode, want hijs selve bi sinen levenden live niet ontberen ne wil. Verdinghet oec een man sijn goet te lantrechte enen anderen diet van hem niet nemen ne wil, laet hyt hem dan in sijnre were ende liet hi dan sinen luden na desgheens willen dat sijt houden in leninghen denghenen sine onrechte were mede te sterkene [5]), sculdighet hem sijn here daeromme voer sinen mannen, dat hi tgoet verliet hevet, ende becant hijs hi hevet dat goet verloren [6]), dat hi wt sinen gheweren hevet ghelaten dien ghenen, die daer ne ghene leninghe an ne hevet. Dat is also als of hi des goedes ghetoghen hadde an enen anderen here voer sinen here ende voer sinen mannen. [7]) Wert hi oec daeromme beclaghet an sine ieghenwoerde, na leenrechte, men verdeelt hem dat goet, hine tiet binnen ses weken wt ende pleghe rechtes daerof, men verdeelt hem alle aensprake

* 1) die leninghe den genen breken mit recht off men verdeilt on selven dat goet O. ende hy sal dieghene syne leninghe mit recht breken binnen ses weken of men verdeelt hem selven dat goet C.
2) uten lande varen wil C.
3) aldus liet weder gode A. aldus liet hi liet weder gode O. aldus goet leent die leent yeghen goede C.
4) hout en trou te wesen ende doet daer yeghen want hi een leent C.
5) verdinghet oec een man syn goet enen man diet niet van hem nemen een soude laet hyt hem in synre gheweren ende leentet sijne luden na desgheens wille om dat syt houden sullen in leninghe dieghene syn onrechte ghewere mede te stercken C. liet om dan sinre weren ende liet dan sinen luden nae des geens willen dat syt houden in leninghe den genen sine onrechte mede sterken sculdiget on syn heer O.
6) ende stat hys bekant hy hevet dat goet verloren C.
7) dat is geliken of hy dat goet ghetoghen had an enen anderen heer voer syns selves heer C. des godes getogen hadde aen enen anderen heren voer sinen here ende voer sinen mannen O.

* an dat goet [1]), dor dat hi der weren dervet noch dat se nieman van hem te lene ne hevet. Al leen sonder were dervet der volge ende alle were sonder leninghe is onrecht, sine hebben beide een man so sijn si beide onrecht. Spreket oec die man dien dat goet gheliet is, die were an, die moeten se ghetughen mitter meerre menie der ommesaten ieghen den overen here [2]) na der sculdighinghe [3]), so wanneer horen here sijn recht ghebroken is. Missakets die man, diet goet aldus gheliet hevet, des moet hi hem ontsculdighen [4]) op den heylighen, ende moet binnen ses weken sinen man dwinghen mit leenrechte, dat hi dat goet weder in sijnre weren neme [5]) ende denghenen sine were breke, mit minnen of mit rechte, diet sonder lenighe hevet. Ne doet hijs niet binnen rechte dedinghe [6]) sone helpet hem sine onscout niet, die hi ghedaen hevet, menne verdele hem dat goet, tensi dat hem beneme onrechte ghewout [7]) ende hi die beclaghe mit rechte.

Van onrechte were ende ander dinc. CCLXXXV. (60.)

So wie in onrechte were sit sonder leninghe, wil hise behouden daermede dat hi seghet, et si sijn tynsgoet, ende of hijt hem becant an die hijs tiet, so wete dat borghe [8]) noch steden noch gherechte noch dienst over manne goet nieman te tynse doen ne mach [9]), namelike sinen genoten of manne boven hem, al sijt sijn here, als it van hem dulden dorven die lude of die man over dat gherechte of dienest gaet. [10]) Moelne ende munte ende alrehande tollen ende hove ende goet te tynse wtghedaen of te pleghe, ne moet nieman anderwede te tynse

* 1) men verdeelt hem dat goet of hy yeghenwoerdich is hy ontrecket binnen ses weken wt ende pleghe rechts daer of men ontwyset hem alle aensprake an dat goet C.
2) dat moeten sy betughen mit die meere menie van die gebueren jeghen den overheer C.
3) nae der sculdinghe O.C.
4) versaectet die man diet goet soe gheleent hevet des moet hy hem ontsculdighen C.
5) ende sal sine mannen mit leenrecht daer toe dwinghen dat sy dat goet weder in ghewere nemen C.
6) binnen rechte tyt heem een helpet gheen onscout die hi daer nae doen mach C.
7) men sal hem dat goet ontwysen het een doe hem onrechte ghewalt C.
8) dattet syn mansgoet is ende als hem dan diegheen bekant staet daer hy op tughet soe sel men weten dat borge C.
9) tot tynse doen een moet C.
10) off manne boven on allen syn syn here als it van on dulden dorven die lude offte die man over dat gherichte offte dienst gaet O. of yemant boven hem al ist syn heer als dattet die lude gestade houden sellen of die man daer over dient C.

* doen, also men dor rechte dulden dorve. [1]) So wie tinsgoet redelike hebben wil, die salt selve arbeiden of sine knechte, die hi becostighe mit sijnre spise ende mit sinen lone. [2]) Doet hyt andere lude te tynse of te pleghe, so is hi selve onrecht tinsman van den goede.

Van gherecht te leen te ontfaen. CCLXXXVI. (61.)

Leen an gherichte ne moet niet hebben pape noch wyf noch rechteloes man. Ten moet oec nieman rechten [3]) eer hyt gherechte ontfanghen hebbe. So wanneer hyt oec eens ontfaet, sterft sijn here of latet sijn here op, hi moet wel rechten [4]) binnen synre iaertale dat hyt gherechte ontfaen sal. Nieman ne mach sinen here goet mitter were ontvoeren, des man hi is [5]), of hyt hem te lene seghet, want hem sijn here an sijn goet in sine were bevolen hevet. [6]) Liet hem oec sijn here goet des hi hem sint niet ne becant [7]), dat moet hi ghetughen als die ghene die der were dervet, mit dien diet saghen ende hoerden, ende ne mach dien goede niet volghen an enen anderen here noch erven an sinen sone binnen amichte. [8])

Van goede te verleen. CCLXXXVII. (63.)

So welc goet dien manne sonder manscap gheliet wert, dat ne heet ne gheen leen, also dat goet dat die here sinen dienstmanne liet sonder manscap te hoverechte, daer sal hi hoverechtes of pleghen ende niet leenrechtes. Na hoverechte sal oec yewelyc dienstman gheboren drossate syn of scincke of maerscalc of cameraer. [9])

* 1) molen ende munte gherechte ende dienst goet ende alrehande tollen ende hove of goet te tynse of toe pleghe wt ghedaen dat en moet nyemant voert te tynse of te pleghe doen als dat recht ghestade bliven sal C.
2) van sine knechten die hi becostighet mit loen ende mit spise C. die salt arbeiden offt syn knecht die hi bekostige mit minre spise ende mit sine loene O.
3) nyemant en moet oec recht doen C.
4) recht doen C.
5) sinen heer guet mitter weer ontferren des man hi is O. sinen heer syn goet ontferren des amptman dat hy is met dier ghewere of hi hem vermet dattet syn leen is want hem syn heer die ghewere daer an bevolen heeft C.
6) want on syn heer syn guet in syn were bevolen heet O.
7) leent hem syn heer oec daer goet an des hi hem namaels niet bekennen een wi C.
8) noch erve op sine sone binnen ammichte O. noch op syn soen erven binnen der tyt synre ampten C.
9) nae hoverecht sel ellic dienstman gheboren wesen of schenke of maerscalc of kamerling C. nae haverecht sal oec igelick dynstman geboren dynsete syn off schincke off marscallic off cameraer O.

*

Van denselven. CCLXXXVIII. (63 § 2.)

Doer die menichfoudighe twiinge des rikes [1]) sone spreke ic van horen rechte niet veerre, want onder yeweliken bisscope ende abbete ende abdissen segghen hem die dienstlude sonderlinghe recht toe. [2]) Die man sel yewelikes goedes mit manscap sinnen alsi hi doch syns heren man. Manscap moet een man op den heilighen behouden dien hem syn here besaket [3]), selve moet hi oec die heilighen winnen.

Van denselven. CCLXXXIX. (65.)

Om yewelike scout moet die here sinen manne te leenrechte wel dedinghen, opdat die scout gheweddes weert [4]) si. Voer middaghe ende buten ghebondenen daghen ende in allen steden moet die here wel sines dedinges beghinnen [5]) sonder in kerken ende in kerchoven. [6])

Van leenrecht. CCXC. (65 § 3.)

So wanneer die here sines dedinges beghinnen wille, so vraghe hi enen sinen manne, daer twe sinre manne of mere anhoren [7]), of hi enen synre manne te leenrechte dedinghen moete om sine sculdichghinghe [8]). So wanneer hem dat ordel ghevonden ende ghevolghet is, so sal hem die here dedinghen [9]) van dien selve daghe mit ordele of van den naesten ses daghen over viertiennacht in een benoemet dorp of in ene benoemde wonich, die des heren ledich of verleent is. [10])

* 1) twinige des rikes A. menichfoude twiinge des ryckes O. doer die manyerhande twyenghe des rechts soe en spreec ic daer niet meer af C.
2) trecken hem dienstmanne an een sonderlinghe recht C.
3) daer om syn besaket selve moet O. die hem den heer versaken wil die heilighen sel hi selve brenghen C. dien hem syn besaket A.
4) Om igelick scolt moit die heer wel dedinghen synnen man to leenrechte opdat die scout geweddes wort O. moet die heer sinen mannen te leenrecht daghen of die scult gheweddes waerdich is C.
5) wail syns dedinges beginnen O. wel daghedinghes beghinnen C.
6) sonder in kerken O.
7) syns dedinghes beginnen wil soe vrage hi enen sinen man daer twe sinre man off éen aenhoren off O. syns daghedinghes beghinnen wil soe vraghet hy ene synre mannen daer twe ander synre mannen of meer horen of C. enen sinen manne of mere anhoren A.
8) om syn sculdinghe O. degedinghe mach of syn sculdinghe C.
9) soe sel hem die heer daghen mit oerdel over ses daghen van dien dach C.
10) dat recht sel wesen daerna over viertien daghen in enen benoemden dorp of op enen benoemde hofsteed die des heren eyghen is C. off van den neesten ses weken over viertiennacht in een kirke dorp off in een benomede woninghe die des heren ledich off verleent is.

*

Van denselven. CCXCI. (65 § 3.)

Vraghet die man den here, waer dat dorp gheleghen si, daer hi hem ghededinghet hevet [1]), die here sal hem berechten, want vele dorpe hebben enen name die doch verre ontwee ligghen. [2]) Hevet die man des rikes goet van enen here, hi sal hem dedinghen op des rikes goet. [3]) Hevet hi oec syn eyghen te lene, hi sal hem dedinghen op sinen eyghene. Hevet oec die man goet van enen here, al syt eyghen, dat syns heren leen is, daer omme moet hem die here wel dedinghen op yewelyc syn recht leen. [4])

Van den manne te dingen. CCXCII. (65 § 5.)

So wanneer die here sinen mannen dus ghededinghet hevet [5]), hi moet sinen mannen wel die daer te ieghenwoerden syn [6]) mit ordele ghebieden, dat si tot sinen leenrechte comen. So welc daer niet ne coemt, dien vint men weddehaft [7]), ten si dat hem beneme rechte noot dat hi niet comen en moghe. Die man ne wert oec niet weddehaft of hi voer middaghe in des heren leenrechte comet alsi tleenrecht vore begrepen. [8])

Van leen ende van wedde. CCXCIII. (65 § 6.)

Die here wint oec wedde op dien man die daer ghededinghet is mit ordele in sine ieghenwoerde [9]) of hi tot dien dage niet ne comet, ten si dat hem beneme rechte noot. [10]) Die here sal sines goedes op des mannes goet verzien dat hi van hem

* 1) hi hem ghedaghet heeft C.
2) die verre ghescheyden syn C.
3) dien man sal men daghen op des rykes goet C. hi sal on dedingen op syn eigen hevet oic die man goit van enen heer al syt eigen dat syns heren leen is O. dedinghen op des goet A.
4) daer omme moit on die heer wael dedinghe op igelick syn recht leen O. hevet hi oec des heren eyghen te leen men sel hem daghen op syn eyghen hevet oec die man goet van enen heer dat syn eyghen niet een is maer dat syns heren leen is daer omme moet men die heer wel daghen op elc goet dat syn rechte leen is C.
5) syne mannen die gedaghet hevet C. sinen man des gededinget hevet O.
6) die daer ieghenwordich syn O. die daer yeghenwoerdich syn C.
7) die wyst men wedde sculdich C. den wint men wedde aff O.
8) die man een verboert oec gheen wedde des hi voer middaghe coemt in des heren leenrecht al is dat recht al eer begonnen C.
9) die in syn yeghenwoert ghedaghet is C.
10) het een neme hem kenlych noot C.

* hevet. [1]) Die tyns ghelde, ne sal oec den here ne gheen pant gheven dan vore also vele gheldes, alse hi den here sculdich is iaerlics te gheldene ende hi dat noch onder hem hevet. [2]) So waer die here syn wedde niet wt panden en mach [3]) an den goede, dat die man van hem hevet, daer onderwinde hi hem des goedes voer dat ghewedde. [4]) Ne ontredet die man niet mit rechte [5]) binnen iare ende daghe, men verdeelt hem syn goet daer omme.

Van denselven ende ander dinc. CCXCIIII. (65 § 9.)

Is die man daer te ieghenwoerde [6]) daer hem syn here an dedinghet, also na dat hi syn dedinghe gehoren mach [7]), of hys niet horen ne wil ende syn oren behwt [8]), daermede ne mach hi niet weygheren sines heren dedinc [9]) te soekene. Ne is oec die man te ieghenwoerde niet, daer men hem an dedinghet, die here sal hem den dach condighen of syn bode [10]), daert twee sine manne horen, hem selven of an sinen hof daer syn invaert ende syn wtvaert si. [11]) Ne vint hi oec syns selves niet of ne hevet hi so ghedanes hoves niet, men sal hem cundighen dat dedinghe in also ghedaen goet [12]) alse hi van den here hevet, vertinnacht eer den wtghelegheden dage [13]) ende enen bode senden die den man eyssche dien hi daer ghededinghet hevet. [14])

* 1) die heer sel syn ghewedde verhalen op des mans goet dat hy van hem hevet C.
2) die tints gelde en sal oec O. die pachter die een sal oec gheen pandinghe liden dan om soe veel als hy iaerlics gheeft te pacht of hy dat noch sculdich is C.
3) So wie sinen heer syn wedde niet vtpanden en mach O.
4) soe verwyst men hem van alsoe vele voer dat ghewedde C.
5) ende ontweddet die man niet mit rechte O. ontredet die man dat nyet bynnen iaer ende dach mit recht C.
6) daer tegenwordich O.
7) syn heer daghet also nae dat hy syn daghedinghe horen mach C.
8) syn oren behoert O. of hy syn oren stopt ende hys niet horen wil C.
9) syns heren dagheding te soeken C.
10) teghenwordich niet daer men om aendedinget die sal om den dach tuuchdigen off sine boede O. niet yeghenwoerdich daer hy ghedaghet wart die heer of des heren boden sellen hem dien dach kundighen C.
11) daer syn invaert ende syn vytfaert si O.
12) ende wort hi syns selves niet O. wint men hem oec selve niet of heeft hi gheen huus of hof men sal hem die dach kundighen in sulc goet C.
13) viertiendaghe eer den ghelegden dach C. viertiennacht eer den vutgelegeden daghe O.
14) ende men sel hem anderwerven ene bode senden die den man eyske daer hi ghedaghet is of daer men weet C.

*

Van te dinghen in leenrechte. CCXCV. (65 § 10.)

Alse die here des dedinghes beghint, so vraghe hi [1]) ten eersten oft dedinghes tyt si. Alse hem dat ghevonden wert, so vraghe hi of hi nemen moete enen sinen man [2]) die te leenrechte syn woert spreke. So wanneer een ordel ghevonden si [3]) so vraghe hi emmer sinen mannen of sys volghen. Ne connen die manne te hant des ordels niet vinden, si ghewinnen recht virtinnacht, des hore yewelyc die men vraghet na den anderen sinen eet daertoe doe. [4]) Ghesciet dit, so is dat ordel gheverst vertinnacht, opdat si dat te bet vinden. [5])

Van denselven. CCXCVI. (65 § 12.)

Die here ne mach ne ghene verst gheven [6]) sonder des claghers wille ende des daer die claghe op gaet. Wil oec die here een man sculdighen eenre ander redenen, als die eerre sculdichghinghe mit ordele gheverst wert [7]), die man ne sal hem mit rechte niet antworden, die wile die eerste sculdichghinghe ongheleyst is. [8]) Als die sonne ondergaet ende die dach ende nemet, sone is die man niet sculdich te leenrechte te stane sinen here, noch sinen manne ordel te vindene. [9]) Is oec des heren sculdichghinghe ongheent, so moet hi wel mit ordele dedinghen den ghenen over viertiennacht die daer besculdighet is. [10]) Vore middaghe moet die here wel sines dedinghes beghinnen; alse hem des dedinghes tyt verdeelt is ende

* 1) so sal hi vragen O. syn dagheding beghinnet so vraghe hi of het daghedinghes tyt is, wanneer hem dat ghewijst wordt C.
2) of hi nemen moghe enen sinen man C.
3) als hem dat ghewyset wort C.
4) Ende en konnens si te hant niet van des ordels si gewinnen recht viertiennacht des oer igelic den men vraget na den anderen sinen eet daer toe doe O. ende connen die mannen dat oerdel niet wys werden sy wynnen viertien daghe dach opdat syt mit horen eede houden dat sys niet vroet een syn C.
5) is dat oerdel viertien daghe gheverst C.
6) Die heer een mach gheen opset doen of vorst gheven C.
7) om an den redene als die ierste sculdinghe mit ordel geverst wort O. den man besculdighen met enen ander saeck als die eerste claghe met oerdel gheverst wart C.
8) die ierste sculdinghe aen geleest wort ende is O. voer dier tyt dat die eerste claghe gheeyndt is C.
9) te leenrecht te staen noch die mannen oerdel te wysen C.
10) is oec des heren claghe ongheeyndt soe moet hi wel mit oerdel daghedinghen den ghenen die gheen die besculdighet is over viertiennacht C. is oec des heren sculdinghe ongeint O.

* hi voersprake ghenomen hevet [1]), so vraghe hi of hi moete laten eysschen te leenrechte enen sinen man, dien hi daer ghededinghet hevet om sine sculdichghinghe. [2]) Alse dat ghevonden wert, so vraghe hi wie en eysschen sel, so vint men dattet een syn bode doe [3]), daert twee sine manne of meer horen op dat ende des hoves daer die here dedinghe, ende spreke aldus[4]): ic eyssche voer minen here ene werf, ander werf ende derdewerf om so ghedane sculdichghinghe alse daer hi om haer ghededinget is. [5]) Ne is hi daer niet, so come die bode weder tot den here ende spreke aldus: Here hi ne was daer niet noch nieman, die sine noot bescinede. [6]) Alse des die bode becant ende die manne des hem volghen, so vrage die here dan wat daer rechtes umme si. [7]) So vinden die manne dat te rechte [8]), dat men hem ander werf eysschen sel ende sint derdewerf. Dit moet men wel doen mit enen bode so wie hi si. Sonderlinghe boden moet men wel oec hebben [9]); also dicke als men eysschet ende niet voer en coemt also dicke vraghe dan die here, wat daer rechtes omme si, so vint men dan te rechte dat hi syns wachten sel want die sonne onderga, dat is te middaghe. [10])

Van denselven. CCXCVII. (65 § 16.)

Daer na vraghe die here, of hi syns ghewachtet hebbe alse leenrecht si, so wanneer hem dat ghevonden wert so dedinghe hem die here tot enen anderen male ende wachte syns [11]), also hi totten eersten ghedaen hevet. Dit selve doe hi

* 1) sel men dagheding beghinnen als die heer dagheding ghewyset is ende hy talman ghenomen heeft C.
2) om syn onsculdinghe O. dien hi daer om syn sculdinghe ghedaghet heeft C
3) so vraghe hi wyn hi eischen sal ende soe vint men dat ende syn bode doe O. als dat is ghewyset zoe vraghe hy hoe dat hi een eysken sel soe wyst men hem mit enen bode C.
4) of horen dien eyschet sal gaen opt een eynde van den hove ende segghen aldus C. opdat in des hoves daer die here dedinget ende spreck aldus O.
5) om soegedanen sculdinghe alse daer hi om voergedinget is O. om sulke besculdinghe als hy ghedaghet is C.
6) die syn noet beschinnede O. die sine noet bewysede C.
7) bekent so vraghe die heer wat daer een recht of is C.
8) soe wyset men voer recht C.
9) dit moet men tot elken mael doen mit enen sonderlinginghen bode wye hi is also dicke C.

10) soe wyst men voer recht dat die heer beyden sel synre tot myddaghe C.
11) als hem dat ghewyset soe daghe hem die heer tot een ander tyt ende beyde syns C. gevonden wort soe dedinghen on die heer dan vyt enen andere male ende wachten syns O.

* tot den derden male. So welc deser claghe die here versumet ende dien manne niet ne volghet [1]) als leenrecht is, die hevet syn ghedinc [2]) verloren. Dat eerste ghedinghe [3]) sel men den manne cundighen ende anders ne gheen.

Hoe men leenrecht houden sel. CCXCVIII. (65 § 17.)

In beslotenen hove noch onder dake noch in borghen ne moet die here ne gheen leenrecht houden. Alse die here tot den derden male wachtet sines mannes want die sonne ondergaet [4]), so vraghe hi dan watter rechtes omme si. [5]) So vint men te rechte dat hi syn dedinghe ghetughen sal, dat eerste ende dat ander ende dat derde, yewelic mit tween sonderlinghen synre mannen. [6]) Deser lude tuuch sal aldus gaen: Here, ic verpleghe mi des bi uwen hulden [7]), dat ghi ghededinct hebt [8]) N. in deser stat ende syns daer ghewachtet hebbet also leenrecht is, dat sach ic ende hoerde ende ic bin des te ghetuuch. [9]) Na yewelikes mannes tughe sal die here vraghen, of hi mit hem volcomen si also dattet hem helpende si tot sinen rechte. [10]) So wie tuuch seghet bi syns heren hulde dat hi weet van dier reden [11]) daer hi omme ghevraghet is, of bi syns heren hulden hem verpleghet [12]) dat hi daer niet af ne weet, sone sal men hem niet veerre vraghen.

Van te tughen in leenrecht. CCXCIX. (65 § 19.)

Die here moet wel vraghen hoe menighen synre manne hi

* 1) Soe welc die heer in syne claghe versumet van dat heer voerspreken is in synre claghen ende die man niet een volghet C.
2) die heet syn dedinghe O.
3) dat ierste dedinghe O.
4) ten derden mael verbeydet heeft want die sonne ondergaet dat heet na middaghe soe vraghe hy C.
5) wat daer rechtes om si O. wat daer recht of is soe wyst men te recht C.
6) betughen sel dat hy en ghedaghet heeft als recht is ten eersten, ten anderen ende ten derden ende sel ighelyc tuych met twe sonderlinghe mannen C. dat hi syn dedinge gerecht tugen sal dat ierste dat ander dat derde igelick mit O.
7) bi ven hulden O. by uwer hulden C.
8) gededinget hebt O. dat ic claghede C.
9) dat siet inde hoert ende bun des v getuuch O. dat sach ic ende des hoerde ic ende ic ben des tuuch C.
10) dat on helpe tot sinen rechten O.
11) weet van die redene daer O. dat hy van die saec weet daer C.
12) off hys syns heren hulde om verpleghet O. of hy syns heren hulde verpleghet C.

* wil, dat sinen tuuch volbringhen. [1]) So wanneer die here ghetuuch hevet aldus syn drie dedinghe [2]) so vraghe hi dan watter rechtes omme si, dat die besculdichde man [3]) niet vore ghecomen ne is. So vint men te rechte [4]), dat men hem syn goet verdelen sal dat hi van dien here hevet. So vraghe hi dan weder, hyt selve [5]) sal doen of een syn man. [6]) So vint ment te rechte, dattet sel doen een syn man, die aldus spreken [7]): also minen here te leenrechte ghevonden ende ghevolghet is [8]), also verdele ic N. so ghedane goet alse hi van minen here ont hier toe ghehat hevet. [9]) So vraghe die here dan, wat hi mit dien goede doen sal dat sinen mannen verdeelt is. So vint men te rechte [10]), dat hys hem selven onderwinden sal [11]) of een syn bode, daer twee sine manne te antworden syn [12]), ende salt houden sonder noot ende sonder ghelt iaer ende dach. Ne tietet die man daer binnen niet wt, alse die iaertale vergheit men verdeelt hem al aensprake aen den goede. [13])

Van leenrechte. CCC. (65 § 22.)

Die here sal hem onderwinden des goedes, dat dien manne verdeelt is, sonderlinghe so waret leghet. [14]) Syn daer dorpe of hove die in enen borghewaert of in enen hof horen [15]), so waer die here hem des hoves onderwint, daermede heeft hi hem onderwonden alle dier hove ende alle dier borchweren, die in dien hof horen.

* 1) enen heer moet men wael vraghen woe meninghe sinre manne hi wille dat sinen tuuch volbrengen O. die heer moet wel vraghen sijne mannen om syn twch te volbrenghen hoe menich synre mannen dat hi wil C.
2) aldus dree synre daghedinghen ghetuychet hevet soe vraghe hi C.
3) dat die versculdighe man O. dat die besculdighe man C.
4) soe wyst men te recht C. soe vint men voer recht O.
5) hi dan wer hyt selve O. soe vraghe hi of hyt selve C.
6) een van sinen mannen soe wyst men dattet een synre mannen doen sel C.
7) die sal aldus spreken O. die sel segghen aldus C.
8) alsoe myn heer te recht ghewyset is alsoe C. also minen here to onrechte gevonden ende gevolget is O.
9) also vredelick etc. also gedane guet als hi van minen here ont hier to gehat het O. alsoe ghedaen goet als hy tot desen daghe toe van mynen heer ghehadt heeft C.
10) soe wyst men te recht C.
11) dat hi is on selven onderwinden sal O.
12) daert twe synre mannen hoeren ende teghenwoerdich syn C.
13) ende trecket die man daer bynnen syn goet niet uyt als dat iaertale overgaet men verdeylt hem C. als die iaertale vergaet men verdeelt on O.
14) tot elker stat daert leyt sonderlinghe C.
15) die in enen burch of in een hof horen C.

*

Van leen te verzoeken. CCCI. (66.)

Coemt die man binnen synre iaertale ende wil hi syn goet wt tien, huut hem die here of versluut hi hem op die borch [1]) daer hi op is, ende hevet die man huusgenote des te tughe, dat hi gheerne voer dien here quame of hys hem stede gave, so tiet hi sijn goet wt voer sinen huusgenoten [2]) also hi voer dien here soude. Coemt oec die man voer sinen here, die bidde alre eerst voerspraken, daerna die heilighen ende enes staverers [3]), dat hi sijn goet wt tye. Weygheret hem des die here, so hebbe hi selve die heilighen ende swere sonder staverer [4]), dat hem sijn goet nie verdeelt ne worde, also dat hys dor rechte derven sellen, dat hem God also helpe ende die heilighen. Des ne sal die man oec niet doen, die here ne weyghere hem rechtes.

Van den selven. CCCII. (66 § 3.)

Gaet die man sijn goet wt sonder ordel, die man moet hem wel dedinghen sonder ordel. [5]) Gaet hyt oec mit ordele wt, die here moet hem dedinghen [6]) mit ordele. Ne coemt die man tot dien daghe [7]) niet, men verdeelt hem [8]) alle aensprake.

Van leenrecht. CCCIII. (66 § 4.)

Of die here dien manne of die man dien here te leenrechte te antwordene beghint, ende tleenrecht mit ordele gheverst [9]) wert, so welc hore daer niet ne coemt, die hevet verloren dat goet ende dieghene behoutet die daer coemt. [10])

* 1) ende wil syn goet ontreden hudet hem die heer of voerslutet hem die borch C.
2) of hy hem hebben mochte soe quyte hi syn goet voer sinen huusgenoten C.
3) voerspreke inde daernae die heilighen ende eens stavers dat O. voerspreke daer na bidde hy dier heilighen ende een staver dat hy syn goet ontreden mach C.
4) sonder stever O. sonder staver C.
5) tiet die man syn guet sonder ordel die man moit on wael to dinghen sonder ordel O. trecket die man sonder oerdel die heer moeten wel daghedinghen sonder oerdel C.
6) trecket hyt oec mit oerdel wt die heer sel hem mit oerdel daghen C. die here moet on die dinghe mit O.
7) tot den dinghe O.
8) men ontwyset hem C.
9) ende dat leenrecht mit oerdel ghesteed wart C.
10) die heeft dat goet verloren, daer dat leenrecht om ende die daer coemt die behoudet C. die heet verloren dat guet ende dieghene behelt dat guet die daer coempt O.

*

Van ordel te vinden in leenrechte. CCCIIII. (66 § 5.)

So welkes daghes die man sinen here den steghereep hout, of ordel vint, of hem dienet mit ghifte of mit anderen dinghen, des daghes ne is hi niet sculdich sinen here te leenrechte te stane [1]), doch moet die here wel scieten [2]) twier synre manne ansprake an een goet, alsi hore een an sinen dienste of beide.

Van denselven ende ander dinc. CCCV. (67.)

So wien dien here goet verdeelt, ende hi syn goet wt tiet [3]) ende coemt tot dien daghe daer hi ghededingt is [4]), daer ne moet hi niemanne brenghen hine si des heren man. Brenghet hi oec [5]) die des heren manne niet ne syn, hi moet daer omme wedden voer yeweliken sonderlinghe. Eer hi oec voer den here come, hi sal zweert, messes ende sporen ende hoet ende huven ende hantscoen, kappen ende alle wapen en wech doen. [6]) Of die man hem an desen dinghen versumet [7]), hi wert daer omme weddehaft. Oec doe hi van hem vingherlyn, voerspan ende al yseren doer sommer lude waen, ende ringhe van gordele ende spanghen. [8]) Dat ne segghe ic van anders niemenne, die dese vare hebbe, sonder van dien die die here ghededinghet hebbe om sine sculdinge [9]) So waer oec die man den here aenspreect, wert hem daeromme ghededingt, hine is den here ne gheenre vare sculdich [10]) dan als een ander syn man. Die man ne is den here noch die here dien manne niet sculdich te antwordene te leenrechte omme scaden, dien hore een den anderen hevet ghedaen [11]) eer hi syn man wert.

* 1) dies daghes en is hy niet plechtich te leenrecht te staen C.
2) wel scheyden C. wael sciten C.
3) ende hi syn guet tiet O. ende syn goet weder wtreken wil C.
4) daer hy ghedaghet is C. daer hi gedinget is O.
5) daer oec O. hy daer ander lude dies des heren mannen niet een syn, hy moet C.
6) huven caproen hantscoen cappen hoeyken ende alrehande wapen sel hy van hem doen C.

7) in desen dinghen om versompt hi wort O.
8) dor sumer lude waren ende ringhe van gordelen ende spanghe O. Oec doe hy van hem vingherlinc voerspan ringhen ende spanghen van gordelen ende alle yseren dinc dat is van niemant gheseyt dan dien die heer om syne sculdinghe ghedaghet heeft C.
9) verdinget heet om syn sculdinghe O.
10) wort om daer om gedinget hi en is den heer en geenre waer sculdich dan O. war hy daerom ghedaecht hy een is niet sculdich anders te comen dan C.
11) om scaden die hoerre een den anderen heet gedaen O. om scade die enych den anderen gedaen heeft C.

*

Van aensprake in leenrechte. CCCVI. (67 § 4.)

Alse die here syn leenrecht begrepen hevet [1]) ende voerspraken ghenomen hevet, so vraghe dan die here den man, die daer ghededinghet is [2]), of hi daer also ghecomen si also. [3]) Daeromme moet hem dieghene wel bespreken [4]) ende weygherens mit rechte, of hi mach. Ne mach hys niet weygheren mit rechte, so come hi weder ende spreke: Here, ic bin hier comen recht te doen ende recht te nemene also verre als ic dor recht sal. [5])

Van den selven. CCCVII. (67 § 5.)

So sculdighe hem die here sonderlinge om yewelike zake ende biede hem te rechter antworde. [6]) So bidde die man omme voerspraken ende om een beraet. Voerspraken verdeelt men oec denghenen die antwordet des heren sculdighinghe eer hi voerspraken neemt. [7]) Die man ne hevet oec sinen here niet al gheantwordet al spreket hi sonder voersprake, die wile hi hem des weret dan hi mit rechte yet antworden sal. [8]) An alre reden sal men [9]) vraghen den man, of hi an syns voerspraken woert liet. Misspreket die voersprake, die wile die man an sijn woert niet en liet, sone scadet hem niet. [10]) Tusschen twier manne reden sel die here vraghen wat daer rechtes omme si. Vraghet hi na sinen wille ende niet na rechten, dat ne scadet

* 1) begonnen heeft C.
2) soe vraghe die voerspraec den man die daer gedaghet is te recht of C. die daer gededinct is off O.
3) of hy daer soe ghecomen is dat hy sinen heer te leenrecht antwoerden wil C. also gecomen si also hi sinen heer to leenrechte staen wil O. In A. is hier klaarblijkelijk een regel uitgevallen: also hi te leenrechte antwordene wil.
4) moit die here dengenen wael bespreken O. daer sel hem die gheen om beraden ende weygherent mit recht C.
5) hier gecomen O. hier ghecomen recht te nemen ende te gheven als dat van recht sculdich ben C.
6) Soe biede hem die heer te rechter antwoerd ende besculdighen eerst om elke saeck sonderlinghe C. ende bide om to rechtes antwoerden O.
7) voerspraec ontseyt men die gheen die tot des heren sculdinghe gheantwoerd heeft C.
8) die man en hevet oic synen heer alle geantwort alle spreck hi sonder voersprake O. die man een heeft oec niet gheantwoerdt al spreket hy sonder voerspraeck alsoe langhe als hy hem mit recht weret dat hy niet antwoerden en sel C.
9) tot elke reden sel men C.
10) niet en gaet dat een scadet die man niet C.

* dien manne niet. So wie oec ordels biddet voer den anderen, des ordels sal eerst ghevonden worden. [1])

Van den selven ende ander dinc. CCCVIII. (67 § 8.)

Openbaer ne moet die man binnen leenrechte niet spreken, maer runen stillike tot sinen voersprake. Vraghet oec die here of hi an syns voerspraken woert liet, hi moet openbare spreken ia of neen [2]) of berades bidden of ordel scelden. So wanneer die man in berade gaet ende wedercoemt[3]), so sal hi brenghen antworde der reden daer hi berades omme bat, ende sal bekennen of missaken.[4]) Biddet die man syn huusghenoten tot sinen berade, die sal hi hem gheven al, sonder drie, dor dat of hi hem te langhe beriede dat hise mit ordele weder inlade. Die een moet dat ordel vinden[5]) ende die twee volghen. Ende ten ne staet oec an des heren wille niet wilke drie hi daer in behoude. Die man neemt te voersprake ende in syn beraet so wie hi wil, des hi sinen here daerinne late drie so wie si syn. [6])

Van den man te besculdighen te leenrecht. CCCIX. (68.)

Die man weddet sinen here om yewelike scout die gheweddes weert is, hine nemet hem of op den heilighen.[7]) Doch mach die here sculdighen sinen man dier scout, daer hi nieweder eet voer ne doet noch scout ne weddet. [8]) Sculdighet hem oec die here dat hi hem te lastere of te scanden ghesproken of ghedaen hebbe [9]), des moet hi hem ontsculdighen of moet daeromme wedden. Neemt men enen manne goet,

* 1) Soe wie oec oerdel begheert dies oerdel sel men eerst wysen C.
2) hy moet wel openbaer segghen yae of neen C.
3) wanneer die man syns talmans woerden gheyt ende van syn beraet weder coemt C.
4) bekennen of versaken C.
5) omdat of sy hem te langhe bespraken dat se die heer met oerdel weder laten mach een van dien drien sel oerdel wysen C.
6) die man neempt in syn beraet den voerspreken soe wen hi wil des hi sinen daer in late drie soe wie si syn O. die man mach tot voerspraeck ende tot syn beraet nemen wie hy wil opdat hy sinen heer drie mannen laet oec wie sy syn C.
7) om igelick scolt O. om elker misdaet die gheweddes weerdich is, hy een ontsculdighe hem op dien heylighen C.
8) doch mach die man synen heer sculdighen daer hy noch eed noch ghewedde onsculdich een is C.
9) offte scaden gespreken off gedaen heb O. als dat hy hem te lachter heeft ghesproken of ghedaen C.

* dat hi van sinen here hevet[1]), ende cundighet hi dat sinen here niet, ende ne vervolghet hyt mit rechter claghe niet, daeromme moet hi wedden sinen here. Set oec wt een man een leen [2]) sonder syns heren orlof van dien hyt hevet, die here moet hem wel ghebieden mit ordele dat hyt binnen ses weken lossene, ne doet hys niet hi weddet daeromme.

Van onrechten leengoede te onderwinden. CCCX. (68 § 4.)

Onderwint hem oec een man sines huusghenotes lenes mit ongherechte, of doet hi hem smaetheit mit woerden [3]) of mit daden, die wile dat hi weet dat hi an des heren dienste is, of doet hi onrechte denghenen die tot dien goede gheboren sijn, of dien diet van hem hevet dat goet te lene, dat hi van dien here hevet, daeromme moet hi dien here wedden of hi moet hem dier scout ontsculdighen op den heilighen.[4]) Doch ne is die here niet sculdich te antwordene sinen manne voer dien overen here, hine hebbe hem eer rechtes gheweighert voer sinen tyns ghenoten. [5]) Die man ne verboert oec ne gheen ghewedde of hi goede volghet ende in sijn volghe verleghet wert, hem ne werde berst an sines goedes tughe.[6]) Of die man hem wisschet of snwt of spiet of yesscet of hoestet of fnyeset of staet in anderhalf sines voerspraken dan hi tot den eersten dede, ende of hi hem omme set ghetoghentlike[7]), of vlieghen, of mugghen of brumesen van hem striket binnen leenrechte[8]), daeromme ne weddet hi niet, al wanen des domme lude. [9])

* 1) wart een man goet benomen dat hi van enen heer hevet ende kundighet C.
2) Seet oec wt een man syn leen O. Set oec een man leengoet wt C.
3) syns huesgenote leen mit onrecht off doet hi om smaet mit worden O. onderwint hem oec die man syns huesghenotes leen mit onrecht of doet hem smaetheyt mit woerden C.
4) of die dat goet van hem te leen hevet dat hy van dien here hevet daer sal hy den heer om wedden of hem ontsculdighen op dien heylighen C. off den diet van on hevet daer omme moit hi dien heer wedden off hi moit on terstont ontsculdighen op den helighen O.
5) hy een hebbe hem rechts gheweyghert voer syn huesghenoten C.
6) em en werde gebreke aen syns guets tughe O. of hi goet volghe des hy nyet volcomen een mach hy een hebbe an syn tughe ghebrec C.
7) off die man on wisschet off snut off spiet off pynset off hoest off niset off staet in anderhalleff syns voerspreken dan si tot den iersten deden O. of hem die man wisket of vnieset of snutet of hoestet of spiet of dat hy hem hovesliken omme keert of an syn voerspraec treet C.
8) ende off hi om siet getogeliken of vliegen O. of vliegen of mugghen van hem iaghet binnen leenrecht C.
9) al wanent dwase luden C. alle wenen des somme lude O.

*

Van des mans ghewedde. CCCXI. (68 § 8.)

Tien pont weddet die man sinen here. So welc vorste oec vaenleen hevet, die weddet dien coninge hondert pont so ghedane penninghe als inder munte ghenge ende gave sijn, daer dat ghewedde binnen ghewonnen is. Beide boete ende ghewedde sal men leisten over viertiennacht wt des heren naesten huse daer se ghewonnen werde. [1]) Die man ne moet niet sitten binnen leenrechte sonder orlof, ne mach hi oec niet langher, hi ligge. [2]) Sculdighet oec hem die here daeromme, hi moetet op den heilighen behouden dat hi niet langher staen ne mochte.

Van den selven. CCCXII. (68 § 12.)

Die man ne sel sinen here niet wedden dan driewerf in den daghe. Om yewelike redene moet hi oec driewerf beraet hebben ende in dien berade wesen also langhe want hi mit ordele werde driewerf weder gheladet. [3]) Die ladinghe sal hi oec horen, binnen dien hove sal hi oec bliven in sinen berade daer hem op ghededinghet is [4]). So wie des heerscildes dervet of vyf scillinghe gheldes hevet iaerlycs van sinen here, die mach ordel scelden ende tuuch wesen. [5]) Die des niet ne hevet bescelt hi een ordel, hi moet borge setten dat hi mit rechte volcome [6]) of dat ordel mit wedde of mit boete late. Syn borghe ne moet nieman syn hine si van dien here beleent. [7])

* 1) tot des heren nesten huse daer si gewonnen worde O. tot des heren naesten huys daer ghewonnen C.
2) die man en sel binnen leenrecht niet sitten sonder oerlof mach hi niet langher staen hi gae legghen C. en mach hi niet langher staen hi ligge O.
3) moit hi vyt driewereff berait hebben ende in den berait wesen also langhe hint hi mit ordel driewereff weder werde geladen O. om elke reden sel die man oeck beraet hebben ende hem alsoe langhe bespreken want hy mit oerdel drie werven weder wort geladen C.
4) daer om op gedinget is O. om syn bespreck sel hy bliven binnen dien hove daer hy ghedaghet is C.
5) off to vyff scillinghe geldes heet jaerlix van sinen heer die mach ordel scelden ende tuuch wesen O. soe wie den heerschilt derven of die myn dan vyf schellinghe tsjaers heeft van sinen heer die en mach gheen oerdel schelden noch tuych wesen C.
6) die oec myn hevet is dat hy oerdel schelt hy sal borghe setten dat hy syns rechts volcomen sel C.
7) hy een sy des heren man C.

*

Van ordel te vinden. CCCXIII. (69 § 3.)

So welc man sinen here een ordel vint[1]) ende des een ander niet ne volghet, die sal een ander vinden oft hem die here ghebiet. [2]) So welc hore die meerre menie volghet[3]), die hevet sijn ordel behouden, ende dieghene ne verlieset daermede nieweder wedde noch boete dien daer berst wert, went hi gheen ordel bescout. [4])

Van denselven ende ander dinc. CCCXIIII. (69 § 4.)

So wie een ordel bescilt sculdighet men hem dat hyt niet dor rechtes wille ne doe dan dor toren [5]), des moet hi hem ontsculdighen op den heilighen of hi moet daeromme wedden. Die man spreke aldus, alse hi een ordel scelde, yeweliken manne na sinen name toe: Heetstu N. ende bistu N. so hevestu minen here ende dinen here ende di ende mi een onrecht ordel ghevonden, dat scelde ic ende tie des daer ics dor rechte tien sal.[6]) So vint men hem te rechte[7]): voer den overen here, die die overhere des goedes is. Daer bidden si beide boden toe, die sal hem die here gheven twee so wellic so hi wil synre manne [8]) dor dat si ghetuuch sijn, wie syn ordel behoude of wiet verlieset. Dese here sal die boden becostighen. [9]) Bier ende broet sal men hem gheven ghenoech. Tot yeweliken etene drie gherechte Hore peerde sal men vore beslaen ende niet after[10]), vyf gherven sel men yeweliken peerde gheven onder daghe ende onder nachte of also vele ghe-

* 1) een oerdel wyset voer sinen heer C.
2) en ander wysen oft hem die heer ghebiedet C.
3) willick oerre die mere menie volghet O. soe welc die meeste menye volghet C.
4) ende dies niet en volcoemt die een verliest wedde noch boete want hore gheen ander oerdel een bescout C.
5) Soe wye een oerdel beschelt betyet men hem dat hyt om toerne of anders ghedaen heeft ende niet doer recht hi sal C. dat hys dor rechtes wil en doe dan dor toren des moet hi om ontsculdighen O.
6) hier te leenrecht een onrecht oerdel gewyset dat beschelde ic ende wil des comen daer ic sculdich ben te comen C.
7) soe vint men on voer recht voer den overen heren O. soe wyset men te recht C.
8) soe wilke hi wille synre manne O. twie synre mannen welc hî wil C.
9) dese heer salse becosten C. dese here sal die heer becostigen O. dese here sal die heren A.
10) tot igelicken eten sal men on geven drie gerichte oec perde sal men voer beslaen ende niet achter O. tot elke mael drie gherechten ende een beker wyns die knechten sal men gheven twe gherechten hoer paerden sel men voer beslaen ende niet achter C.

* dorsschens voeders alse daervoer boert[1]), achte sellen der peerde sijn, sesse die knechte, vier ridende ende twee te voete, min moetenser wel hebben maer niet meer. [2]) Binnen drien daghen sullense hem die boden verheffen ende diet ordel vant ende diet scout[3]), ende binnen ses weken sullen si dat ordel wederbringhen. Is oec die here buten dien lande an dien men des ordels tiet [4]), so wanneer hi weder coemt an duutscher aert, dien roemschen rike onderdaen is [5]), ende sine connen vreysschen [6]), so sal men dat ordel weder brenghen over ses weken van dien daghe. So sal die man vore comen die besculdighet is, ende antworden also hi dede ten eersten daghe, of hem die dach mit ordel ghecundighet wert, alse hier vore gheredent is, hem selven of te hove of te huse of op so ghedane goet alse hi van dien here hevet. [7])

Van ordel te scelden. CCCXV. (69 § 8.)

Wert een ordel bescoudet om leen dat des heren is, men sal daermede opt leste voer dat rike tien [8]), want die coninc te rechter ghecoren is over yewelikes mannes hals ende over eyghen ende over leen. [9]) Daeromme hevet al lantrecht ende leenrecht beghin an hem, want die heerscilt an hem beghint. [10]) Dat selve dienst is oec die man sculdich van sinen eyghene dien here te doene, of hi leen van hem hevet[11]), dat is hi hem sculdich te doene van des rikes goede. Ne sal die man voer

* 1) soe veel ghedorsken voders als sy moghen C.
2) min moten si wael hebben mer niet meer O. vier rydende ende twe gaende myn moeten si wel hebben ende niet meer C.
3) sellen hem die boeden porren ende die dat oerdel wysde ende diet bescout C. inde diet ordel voert inde diet scaldt O.
4) daer dat oerdel beroepen is C.
5) binnen duytscher aert die den roemsschen rick onderdaen is O. in dietschen lande coemt dat den roemschen ryke onderdanich is C.
6) ende si on kunnen verheisschen so sal men dat ordel O. ende men sinen coemst eysket soe sel men C.
7) als hier voer ghesproken is an hem selven of te hoef of op sulc goet als hi van dien heer hevet C.
8) dat des heren eyghen is men sel daermeed ten lesten comen voer den conync C. men sal daer mede op lasten voer dat rike tien O.
9) te richten gecoren is C. tot een rechter over eyghen ende over leen ende over alle man C.
10) voer hem een eynde want die heerschilt beghint an hem C.
11) Daerom is die man synen heer sculdich te doen van syn eyghen of hyt van hem te leen hevet als hy hem van des rykes goede doen soude C. den heer toe doen off hi te leen van on hevet O.

* den coninghe leen an eyghene niet besceyden, sone moesten ne gheen ordel vinden die mit eyghene beleent is of die des rikes goet te lene hevet, noch die ghene over desen. [1])

Van den selven. CCCXVI. (69 § 9)

Wert een ordel bescoudet van eenes mannes sake, die te leenrecht ghedinghet is [2]), ende hevet hi twierhande goet of drierhande, an so welken overen here die meerre deel sines goedes hoert, daer vore sal men besceiden dat bescouden ordel.[3]) Hinderent die ghebondene daghe, dat dat ordel niet besceiden en mach worden[4]) binnen sinre rechter tijt, so wanneer die bondene daghe eerst enden, dan over ses weken sel men dat ordel weder bringhen.

Van ordel te scelden. CCCXVII. (69 § 11.)

Scilt een man een ordel nader volboert ende ne volcomet hys niet mit rechte [5]), hi moete daeromme boeten dien diet ordel vant ende allen dien dies ghevolghet hebben.[6]) Die here ne ghewint oec niet dan een wedde, want ten si ne gheen recht dat men enen manne om ene sake twee werf of drie werf betere.[7]) So wie oec an enen manne den vrede ende die were breket, die moet twee werf wedden om die ene sake, den weerliken ende den gheesteliken gherechte [8]), ende die ghene an dien die vrede ghebroken is ne wint daer niet mede dan ene boete, dan hi moet mit rechte ene ghewere loven

* 1) soe en moesten en geen ordel vinden die mit eigen beleent is off die ryckes guet te leen heefft noch die gene over desen O. Soe een mocht die man die des rykes goede hadde niet wysen over den man die an eyghen beleent waer noch die gheen over des rykes man C.
2) wart een oerdel bescheyden om eens mans saeck die te leenrecht ghedaecht is C.
3) van welken overheer dat meere deel syns goedes hevet daer voer sel men dat bescouden oerdel bescheyden C.
4) wartet oec ghelet van den ghebonden daghen dattet oerdel niet bescheyden mach warden C.
5) nae der volbort ende en volcompt hys niet mit recht O. na dier volboert ende volcoemt hy niet mit recht C.
6) die dat oerdel wysde ende hem allen diet ghelovet hebben C.
7) want ten is gheen recht dat men om een saeck enen man meer dan eens beteren sal C. want dat en is geen recht dat men enen man omme een sake twewerff off drieweerff betere O.
8) an enen man den vrede breket die sel om die saeck twyiewerff wedden een den ghesteliken staet ende een den waerliken gherecht C.

* eer men hem die boete love, dat hi die sake niet meer ne vordere. [1])

Van dorp twienge. CCCXVIII. (70.)

Of twee dorpe om ene mercsceydinghe twyen, die naeste dorpe die daer bi ligghen sellen si besceiden mit ghetughe, so welc hore den meerre ghetuuch hevet die behoutet.[2]) Twiet men an dien ghetughe also sere dat men se niet bescieden en mach, so besceide ment alse hier vore ghesproken is.

Van leen te verlien. CCCXIX. (76 § 8-79.)

Gaet een man sijn goet wt [8]) dat hem verdeelt was ieghen sinen here, die hevet al ghedinghe dat hem gheleghen was[4]), mede wtghetoghen Liet oec die here hem dat goet ander weide dat hi mit rechte verloren hadde, an dien ghedinghe ne hevet hi niet dat hi hem gheliet hadde, hine ontfaet oec na ghedinghes rechte.[5]) So wanneer een here dedinghet sinen manne te leenrechte, ende sinen man ghebiet mit ordele te comene, daer binnen dien ghedinghe ne mach hi hem ne gheen ander dedinge wt legghen [6]), dat hi hem ghebieden moghe te soekene. Ten mach oec ne gheen ander hore here hem dedinghen binnen dien dedinghe, want si in des rikes dienst sijn[7]) die wile si horen here leenrechtes pleghen sellen van des rikes halven van horen goede. Dit moeten si op den heilighen gheweren [8]) si selve of hore boden. Wert oec des rikes

* 1) want hij sal loven eer hy die boete hebben sel dat hy die saeck niet meer vorderen sel mit recht C.
2) die dorpen die daer naeste ghelegen syn die sellent mit tughe scheyden wye die meere tuuch hevet die behout syn recht C.
3) trect een man syn goet wt C. Biet een man syn goet vyt dat on verdeilt was tegen sinen here O.
4) dat hem beleent was C.
5) liet oic die heer em goit onderwegen dat hi mit recht verlaren hadden an den gedinghe ende hevet hi niet O. leent hem die heer oec dat goet anderwerve dat hy mit recht ghewonnen had soe een heeft die man an ghedinghe niet dat hem die heer voer gheleent hadde die man die een ontfaet nae ghedinghes recht C.
6) enen man daghet te leenrecht ende sinen mannen mit oerdel daer ghebiedt te comen binnen dien gerecht, soe langhe als dat recht duert soe een mach hy hem gheen ander gheding wt legghen C. geen ander gedinghe vyt leggen O.
7) het en mach oec gheen man den ander daghedinghen binnen ghedinghe want sy in des rykes dienst sijn C.
8) waer maken sy selve of hoer bode C. sweren si selve off oer boden O.

* heervaert of hofvaert mit ordele wtgheleghet [1]), ende wert si denghenen mit ordele gheboden dien sijn here te leenrechte ghededinght heeft, die is des dedinghes ledich, want et hem des rikes noot benemet, des die noet bescinighet werde [2]) te leenrechte alse rechte is Lantrechts ne mach oec die man mit des rikes dienste niet ledich werden[3]), want hi moet lantrecht dulden over hem, die wile hi in des rikes dienste is. [4])

Van leen sinninghe. [5]) CCCXX. (80.)

So wie an den overen here sinnit leninge of wisinghe mit sinen goede, wiset hi en dan in syns heren onghenote, so die man dat eerste vervaret binnen der iaertale [6]) dat hi volghen sal, so sal hi die wisinghe weder spreken voer dien overen here. Wil die here, hi moet dat te hant wel segghen waeromme hi niet volghen en sulle; wil hi oec, hi mach hem wel dedinghen daeromme voer sinen mannen tot enen anderen male ende niet meer [7]), daer ne werde ordel bescouden of ordels gheverst mit rechte ghewonnen.[8]) So moet die man segghen, weder hi die wisinghe weder spreket mitter erghere boerte of mit manscap, daer hem die ghene mede ghenederet hebbe an dien men wiset of sijn vader of sijn oude vader.[9]) So vraghe die here ordels of hi enighe reden ghedaen hebbe die hem helpende si. Vint men te rechte dat hys niet ghedaen en hebbe, so moet hi volghen an denghenen of hi moet dat ordel scelden. Vint men te rechte dat hi hebbe rechte reden, des hi der mit ghetughe volcome, hi hevet dan die wisinghe voersproken mitter erghere boerte, dat moet hi ghetughen

* 1) mit oerdel wt geleyt C. mit ordel vyt geleget O.
2) tot leenrecht gedaghet heeft die ghene is quyt van dat ghedînghe wantet hem des rikes noet beneemt des die noet bewyset wart C. to leenrecht gedinget heet die is des dedinges ledich, wanttet des ryckes noet benoempt des die noet beschiniget werde O.
3) niet quyt werden C.
4) want hij moet lantrecht over hem laten gaen al is hy in des rykes dienst met ghedinghe C.

5) Dit geheele artikel ontbreekt in O.
6) lenynghe off wysinghe met sinen goede sinnet of hem die heer dan wyset an sijns heren onghenoet als die man dat eerste wederwaert binnen dier jaertale C.
7) mach hem voer syne mannen daerom daghen eenwerve mach hy hem daghen ende niet meer C.
8) oerdel bescouden of oerdel mit recht ghesciedt C.
9) wederseyt mettien argher gheboert of dat hem die ghene met manscap ghenedert heeft ende hy sal benomen of het van vader of van oude vader is C.

* selve mit hem sevenden[1]) onbescoudender lude an horen rechte, so wie si sijn. Hevet hi die wisinghe voersproken dor manscap daer hi hem mede ghenedert hebbe an dien men hem wiset of sijn vader of sijn oudevader, dat sal hi ghetughen selve[2]) mit hem derden so ghedane lude die wt den heerscilde gheboren sijn, si sijn des heren man of en sijn.[3]) Sijn si des heren man die here salse plechtighen tot dien tughe bi sinen hulde[4]), ne sijn si sijn manne niet, si moeten denghenen ghestaen van dien tughe mit horen ede, dat die here an dien hi hem wiset syns eerren heren ghenoot an den heerscilde niet ne si.[5]) Coemt dieghene vore an dien die tuuch gaet, ne biet hi synre onscout niet te breken, biet hi saen sinen eet daer toe dat hi sines eerren heren ghenoot wel si aen gheboerte ende an dien heerscilde, hine mach mit sinen ghetughe desgheens tuuch niet verlegghen[6]), want die man moet bet hem selven ende sijn goet mit ghetughe sinen here ontbreken dan sijn here moet hem ende sijn goet onder hem tien mit sinen tughe. [7])

Van leenwisinghe. CCCXXI. (80 § 4.)

So wie mit ordel sonder tuuch syns heren wisinge verleghet, dien moet die here wel wisen anderwerf. [8]) So wie die wisinghe oec mit ghetughe verleghet[9]), dien moet hi nergent wisen ende moetet hem selven lien, want die man en is niet sculdich dicker te tughene dan eens om sijn goet ieghen sinen here. [10])

* 1) soe sel hy an den ghenen volghen daer hy ghewijst is of hy sal dat oerdel beropen wijst men te recht dat hy recht gheseyt heeft opdat hijs volcomen mach mit ghetughe ende hevet hy dan die wysinghe wederseyt met dier gheboert, dat sel hy betughen met hem sevenden C.

2) wederseyt met dier manscap daer hem die ghene mede genedert heeft dat sal hy betughen C.

3) sy sijn des heren mannen of niet C.

4) sel hem ghebieden recht te tughen by sijnre hulde C.

5) soe moeten sy hoer tuych doen met horen eed als dat die heer daer die man an ghewyset is sijn eerst des heren ghenoet an dien heerscilde niet een is C.

6) daer die tuych op gaet ende wils niet ofstaen maer hy biedet sinen eed dat hy des eersren heer ghenoet wel is van gheboert ende an den heerscilde hy een mach doch mit sinen tuych des gheens twch niet verlegghen C.

7) dan dat die heer hem ende sijn goet onder hem trecken mach mit synen tuuch C.

8) verleyt die moet die heer wel anderwerve wysen C.

9) so wie die gewisinge oec mit getuge verleget O. maer wye die wysinge mit tughe verleit C.

10) sculdich meer dan eens om sijn goet te doen tughen yeghen syne heer C.

*

Van drierhande leninghe. CCCXXII. (71.)

Al dat hiervoer gheredent is [1]) dat is van ghemenen leenrechte gheseghet. Noch sal ic iu drie leninghe besceiden ende seggen, waer si twiet van dien leenrechte dat ghemene is.[2]) So wie gherechte te lene hevet van dien coninghe neder wert, die ne mach niet comene an die verdene hant dan sculteetdoem allene [3]) dor dat ne gheen graven dinghen ne mach sonder beleenden sculten. [4])

Van leen te verlien ende ander dinc. CCCXXIII. (71 § 3.)

Ten mach oec nieman gheen gherechte lien dat hem gheliet is, tensi dat een sonderlinghe gherechte dat an sijn gherechte hore, also alse greefscap doet in die marke ende ander vaen leen [5]), dat moet hi wel verlien ende hi ne moet saen mit rechte ledich behouden over een iaer [6]); also ne moet die coninc ne gheen vaen leen. Twee manne ne moghen an een gherechte ne gheen ghemene leenrecht hebben, dat ghedinghe mach men oec daer an ghelien als an anderen lene.[7])

Van leninghe ende ander dinc. CCCXXIIII. (71 § 5.)

So wien die coninc in achte ghedaen hevet, dien ne mach men niet rechten mit rechte, [8]) noch so wien sijn gherechte verdeelt is, die wile hyt niet wtghetoghen en hevet, noch nieman, an dien tgherechte verstervet, die wile hyt niet ontfanghen en hevet.[9]) So wie eyghen te lene hevet, daer ne is ghene volghe an. Doch gaet die leninghe bat an die sevende hant, alse ander leen dat des rikes goet. Daer niet ne mach

* 1) ghesproken is C.
2) waer an dat si schelen an ghemenen leenrecht C.
3) dat en mach niet comen aen die verdene hant dan scultedoem allene O. dat en mach an die lagher hant niet comen dan alleen scultetendoem C.
4) dingen en heet en mach O. omdat gheen graef sonder scultetendoem dinghen een mach C.
5) het en is een sonderlinghe gherecht dat an sijn recht hoert ende dat een gescheiden recht heeft als graefscap ende marcgraven hebben of ander vaneleen C. tensi een sonderlinghe ghericht hoer also als greeffscap duet ende die merke ende ander vaenleen O.
6) saen mit rechte niet ledich halden aver een jaer O. mit recht niet ledich houden over een jaer C.
7) daeran verlenen als an ander leen C.
8) die en mach mit recht gheen recht doen als hem sijn recht ontwyset is C.
9) oec en mach die man niet rechten daer gherecht op verstervet soe langhe als hijt niet ontfanghen hevet C.

* dien anderen volghe versegghen noch leenrechtes weygheren an dien goede an die overhere des eyghen et is. [1]) Die selve here diet goet liet, moetet oec wel weder nemen, of hys bederf, des hyt dien manne verscade mit gheliken wissele an tsrikes goede. [2])

Van eyghen leen dat versterft. CCCXXV. (71 § 7.)

Of eyghen des rikes goet wert, so dattet in dat rike versterft of dat ment in een godshuus ghevet, dien manne diet te lene hevet ne mach men van der volghe nergent wisen.[3])

Van leengoede. CCCXXVI. (71 § 8.)

An borchleen is ghedinghe als an anderen lene. Borchleen ne mach ne gheen borghere verlien. [4]) Liet oec die borghere syn borchleen en wech so wanneert die here vreysschet[5]), hi mach hem wael ghebieden dat hi binnen ses weken syn borchleen entware [6]) ende weder neme. Ne doet hys niet hi mach hem vordelen syn borchleen. Sterft die borghere eer dit ghesciet[7]), ende hevet die beleende man dat goet an sines lenes ghewere sonder rechte wedersprake hare ghebrocht, hi volghe [8]) sinen goede binnen synre rechten iaertale an dien overen here, des hyt ghetughen moghe alse leenrecht is. [9]) Sweren moet oec die man, dat hi ne gheen des heren borchleen daer an ne wiste. [10])

* 1) bat an die sevende hant als ander leen dat is des rikes goet daer niet en mach den anderen volghe verseggen noch leenrecht weigeren aen die gode aen die over heer des eigens dat is O. doch gaet die leninghe an die sevende hant ghelyken ander leen dat des rykes goet is. Daer een mach geen den anderen volghe ontsegghen noch leenrechts weygheren an dien goede voer den overen heer C.

2) den man verstae met geliken wissele aen ryck gode O. of hys behoevet des hyt den man weder mit gheliker manghelinghe an ander goede belegghe C.

3) van den volghe niet wysen C.

4) borchleen en mach en gen borger verlien O. gheen borchman een mach syn goet voert lenen dat borchleen is C.

5) leent oec die borchsate syn goet wech soe wanneer die heer dat verneemt C. liet oic die borge sijn borchleen en wech so wanneer die here verheischet hi mach on wael O.

6) ontverre binnen ses weken C.

7) stirfft die borgen eer dit gesciet O. sterft die borchsaet eer dit geschiet C.

8) sonder rechte wederspreck hy volghe C.

9) opdat hy des ghetuych heeft als leenrecht is C.

10) die man sel oec sweren dat hy des heren borchleen daer nyet an en wiste C.

*

Van leengoede ende ander dinc. CCCXXVII. (71 § 10.)

Die here ne mach oec synre manne leen niet oplaten ende te borchleen ontfaen. Doet hyt oec mit onrechte, so sinnen si an den overen here der leninghe of der wisinghe in den man die en leenrecht mit dien goede doen moghe. [1]) Stervet een man die wile syn wyf kint draghet, ende is dat ghedinghe an dien goede verliet, denghenen dien dat ghedinghe voer gheliet is daeran, die sal in dien goede besitten, ont an die tyt dat dat wyf enen sone ghewinne.[2]) Die sone ne verret oec niemanne ne gheen ghedinghe, hine werde levendich gheboren ende hine leve na des vader dode. [3])

Van borchlene. CCCXXVIII. (71 § 12.)

Verliet een here sinen borch ganz, of liet hi se enen onghenoten, die borghere ne syn niet sculdich[4]) te volghene an denghenen mit horen borchlene, maer si sellent behouden van dien syt ghehat hebben voer hore rechte leen, ende hore ghebue op der borch sel men hem ghelden, of si niet bliven ne willen. [5]) An borchlene is anevelle ende ghewedde des heren ende ghedinghe alse in anderen lene. [6])

Van denselven ende ander dinc. CCCXXIX. (71 § 14.)

Verliet een borghere syn borchleen[7]) enen anderen manne te lene, hine cant hem mit leenrechte niet ghebreken [8]), der volghe dervet hi oec daeran, ten come also alse hier vore gheredent

* 1) doet hyt mit onrecht soe sinnen die mannen hor leninghe of die wysinghe an den overen heer die hem myt dien goede leenrecht doen mach C. in den man die leenrecht mitten gude doen moge O.
2) ende is dat gedinget aen den gude verliet den genen den dat gedinge voergeliet is der an die sal in den gude sytten hynt aen die tyt dat dat wijff enen sone gewinne O. diegheen die dat ghedinghe daeran gheleent is die sel in dien goede besitten tot dier tijt dattet wyf een soen wynnet C.
3) hi en werde levendich geboren nae des vaders dode O.
4) verliet een heer sijn borchleen gans off litet hise enen ongenoten die borgere en syn niet sculdich O. verleent die heer sijn borch enen sinen onghenoet die borchsaten een sijn niet sculdich C.
5) ende hoer ghetymmert op die borch sel men hem ghelden des sy niet bliven een willen C.
6) angheval ende des heren ghewedde als an ander leen C.
7) verliet een borge syn borchleen O. verleent een borchsate syn borchleen C.
8) niet breken C. met leenrecht gebreken der volghe dervet hi oic aen O.

* is. [1]) Die man volghet borchleen ende ervet daermede sinen sone, alsi beide borch ende borchleen eyghen des heren diet hem gheliet hevet of hore ander.[2]) Van des rikes goede mach men wel borchleen lien, alsi die borch eyghen. Van borchleen is hi niet sculdich te dienen hofvaert noch heervaert, maer op die borch sal hi woenen, ende sal die helpen weren of sys bederf, ende sal sinen here ordel vinden te borchrechte. [3]) Borch recht ne mach die here nergent hebben dan op sinen borghen.[4]) Ordel vinden ende tuuch wesen ne moet oec nieman hine hebbe borchleen van dien here. Oec ne mach nieman van borchleen ordel vinden noch tuuch wesen over dien die recht leen hevet, noch dieghene over desen. Van yeweliken anderen lene sonder borchleen moet een man ordel vinden over den anderen ende ghetughe wesen, die an dien heerscilde volcomen is, sonder op den vorsten vaen leen [5]) Die vorste mach oec wel ordel vinden ende ghetuuch wesen over yeweliken man des rikes, dat sijn vaen leen, daer hi vorste van wesen wil, nieman voer hem ontfaen sal.[6]) Soe wanneert een ander voer hem ontfaet diet hem liet, sone is hi die vorderste niet an der leninghe [7]), daeromme ne mach hi van dien lene ne gheen vorste wesen.

Van ordel te vinden in leenrecht. CCCXXX. (71 § 21.)

So wie vaen leen hevet, die ne sal ne ghenen leken te heren hebben [8]) sonder den coninc. Op yewelike des vorsten leen, sonder vaen leen, moet yewelyc man die van sinen here beleent is tughe wesen ende ordel vinden, of hi an dien heerscilde volcomen is.[9]) Nieman ne mach oec weygheren te leen-

* 1) het een come als hier voer gheseyt C.
2) al is borch ende borchleen des heren eyghen diet hem gheleent heeft C.
3) ende hy sal syn heer oerdel wysen te leenrecht C.
4) borchrecht een mach die heer oec niet doen dan op die borch die syn is C.
5) daer een moet oec niemant oerdel wysen noch tuych wesen van borchleen over die man die recht leen heeft noch die gheen over hem die borchleen heeft van alle ander leen dan van borchleen soe moet een man wel oerdel wysen ende tuych wesen over den ander des hy an den heerscilt volcomen is sonder op vorsten vanen leen C. getuge wesen die an den heerscilde geboren is sonder op den vorsten vaenleen O.
6) die vorste mach oec wel oerdel wijsen ende tuych wesen over elken des rikes man sijn vanenleen, daer hy vorste of wesen wil dat een mach nyemant voer hem ontfaen C.
7) die eerste an die lenynghe niet C.
8) gheen leye tot enen heer hebben C.
9) moet elc man die an den heerschilt volcomen is ende van synen heer beleent is, wel oerdel wysen ende tuych wesen C.

* rechte ordel te vindene, tuuch ende voersprake te wesene, die here op den man ende die man op den here[1]) ende die maech op den maech.

Van denselven. CCCXXXI. (72.)

Die coninc moet wel dedinghen te leenrechte enen vorste over ses weken mit sinen brieve ende mit sinen ingheseghele in ene besceydene stat.[2]) Ne ghene wurth ne derf hi noemen an sinen dedinghe [3]), dan daer is die hof. Binnen bondenen daghe in allen steden, sonder in kerken, moet die coninc wel syn vaen leen houden. [4])

Van denselven. CCCXXXII. (72.)

Die borch doren sellen open sijn daer die here te borch rechte dedinghet inne. [5]) Binnen beslotenen weghen ende onder dake ne derf niemen ordel vinden.[6]) Niet dan om drie saken mach die here dedinghen sinen borghere [7]): of hi hem verontrouwet weder hem, of dat hi der borch daer hi borghere is af wiken doet, of borghere op den anderen claghet om borchleen. [8])

Van borchrechte. CCCXXXIII. (72 § 3.)

Of een here sinen borgheren dedinghet[9]) te borchrechte om dese scout, hi selve of syn bode sal hem cundighen dat de-

* 1) oerdel te wysen of te tughen of voerspraeck te wesen die man op den heer of die heer op den man C.
2) te leenrecht daghen over ses weken met sinen seghel ende brieve tot enen bescheyden stat C.
3) gheen hofstat en darf hy benomen in syn daghinghe C.
4) sonder in kercken of op kerchoven anders in allen steden ende in ghebonden da ghen soe mach die coninc sijn vaen leen geven C. moet die coninc wael sijn vaen leen halden O.
5) borchrecht in dedinget O. daer die heer borchrecht doen sal daer sel die poerte open wesen C.
6) binnen besloten wanden ende onder dake en sel nyemant oerdel wysen C. binnen beslotene were ende onder dake en derff niemant ordel vinden O.
7) dedingen in sinen borgen O. die heer mach oec synen borchman niet daghen dan om drie saken C.
8) of hy vaert sonder des heren wil ende of ende die een borchsate op den anderen claghet om borchleen C. off dat hi der borch daer hi borgen is af wike doet off borgen op den anderen claghet om borchleen O.
9) of een heer sijn borge dedinget O. of een heer synen borchsate te leenrecht daghen wil om enich van dese voerseide saken C.

* dinghe hem selven [1]) of an syn hof, daert twee sine borghere[2]) horen. So sal hi hem volgen mit borchrechte[3]) sonder besceidenen hof, als tleenrecht hiervoer leret. Verdeelt oec die here sinen borghere syn borchleen [4]), dat sal hi binnen ses weken wt tien[5]), of men verdeelt hem alle aensprake daer an. Is een borghere mit ghesinde van der borch [6]) ghevaren, ende biet hem die here weder op te varene, ende wert hem selve dat ghecundighet of in sinen hof, daert twee sine borghere anhoren [7]), ne varet hi binnen ses weken niet weder op, men verdeelt hem syn borchleen, ten beneme hem rechte noet. [8]) Coemt oec die borghere op die borch binnen ses weken[9]) ende blyft hi daer enen nacht op, men ne mach hem niet verdelen syn borchleen. Rechtleen ende borchleen mach een man mit eenre leninghe ontfaen, des hi beyder leninghe sonderlinghe tuuch hebbe.

Van denselven. CCCXXXIIII. (72 § 7.)

Wert ene borch mit ghewout ghebroken [10]) of laet se die here te gaen of wert si te broken om ongherechte, daer die borghere [11]) onsculdich an is, hine sal sines borchleens daer niet omme derven. Syn borchleen is oec die wile syn rechtleen also langhe, want die borch weder worde ghebuet mit mueren of mit plancken [12]), also verre dat men se mit eenre doren besluten moghe. [18]) Doch ne moet nieman ne gheen borch weder bouwen [14]) die mit ordele ghebroken is. Of borch of borchleen in ene ghewout niet en horen, ende na des heren dode son-

* 1) den dach condighen an hem selven C. cundigen dat ding O.
2) synre borchmannen C.
3) mit leenrechte O.
4) verdeelt die here syn borchsate sijn borchleen C.
5) ses weken wtrecken C.
6) daer off gevaren O. mit syn gesinne of ghevaren C.
7) twe synre borchghenoten horen C.
8) het neme hem rechte noet C. ten beneemen rechte noet O.
9) comt oic die borgere binnen ses weken op die borch O. coemt oec die borchsate C.
10) mit gewalt to braken O. mit gewout ghenomen of ghebroken of laetse die heer vervallen C.
11) daer die borghere O. daer die borchsate C.
12) weder ghemaket is mit muren ende mit plancken C. went die borch weder worde gebouwet mit muren off mit plancken O.
13) mit eenre poerten besluten mach C.
14) gheen borch weder tymmeren die C. geen borch weder bouwen O.

* derlinghen heren horet ende dat borchleen ghetwiet wert van der borch, die borghen volghen horen lene daert gheboert, want et is daer hore rechte leen, sint daer borchsete af ledich syn. [1]) Of die here sine borghere ontseghet syn borchleen sonder sinen hof, hi volghet daermede an den overen heren, also hier voer ghesproken is, ende syn ghebue sal men hem ghelden. [2])

Van denselven ende ander dinc. CCCXXXV. (72 § 10.)

Nieman ne mach rechtleen in eenre borch behouden daer die here dorwerden ende wachtere becostighet. [3]) Verliet die here een goet daer die tynsghelden toe gheboren syn, of hem dat tynsghelt ghecoft hebbe, ende grotes wat dienstes daerof syn sculdich te doene, dat dienst mach die here ledich behouden of hyt wt sceydet[4]), so wanneer hyt goet verliet. Ist oec een vry goet daer nieman tinsrecht an ne hevet noch daertoe gheboren en is[5]), ende bestadet hi dat goet enen gaste, vorderet hem yeman an dienste of bede of herberghe men hem[6]), men doet hem onrecht, want hine is niet sculdich te doene daervan, want hi also weder sinen here ghededinghet hevet.[7]) Gherechte sal hi daer oec soeken ende settinghe. [6])

Van momberscap van ander lude leen. CCCXXXVI. (74)

Hevet een man goet in gheweren sonder leninghe [9]) van voermontscap sines wives of kindes, of laet een man sinen

* 1) ende na des heren doet een sonderlinghe heer toebehoert ende dat borchleen daer af gescheyden wort, die borchsaten volghen hoer leen want het is hoer rechte leen ende sy syns quyt borchsaten te setten C.
2) ontseghet die heer syn borchsate hoer borchleen sonder synen hof ende volghet hy an den overheer als hier voer ghesproken is, sijn tymmert sel men hem ghelden C.
3) Die man mach rechtleen in eenre borch behalden daer die heer doerwerde ende wachter becostinghet O, daer die heer poertier ende wachter van becostighet C.
4) verleent die heer een goet daer niemant tot tinse toe gheboren is of dat hy pacht daerop ghecoft heeft of wat dienst dat sy daer sculdich sijn of te doen, dien dienst mach die heer an hem houden C. daer die tins toe geboren syn off em an dat tynsgelt gekocht hebbe ende goets godes wat dinstes daer aff sculdich syn to done, dat dienst mach die here ledich behalden O.

5) daer niemant tynsgoet aen en heefft noch tynsrecht noch daertoe geboren en is O.
6) vorderet enych man dienst of bede of herbarghe an hem men C. vorderet oem yman an dienst off bede off herberghe men doit on onrecht O.
7) dan als hy mit syn heer ghedadinct heeft C.
8) of soeken of sinnen C. daer soken ende settinghe O.
9) in gewere sonderlinghe van voermonscap O. sonder lenynghe van momberscip C.

* broeder syn goet in synre weren sonder des heren wil ende sonder sine witscap [1]), sterft die beleende man, die wile die so ghedane were daer ane hevet [2]), spreect hi daer leen an, dat ne mach hi allene op den heylighen niet behouden, of hine moetet tughen of dieghene diet ghedinghe daeran hadde, of die here dient ledich wert biet daer te tughene, dat syn man dat goet in sines lenes gheweren hadde ont an sinen doot. [3]) Lenes ghewere moet men tughen mit ses mannen des heren. Ene blote ghewere tughet die man selve mit hem sevenden onbescoudenre lude an horen rechte, so wie si syn. [4])

Van denselven. CCCXXXVII. (75.)

Et is goet, dat een man der vrouwen vrient goed ontfa [5]), dor dat, of hore here sterve, ende die vrouwe niet volghen en mach, dor dat si des heerscildes dervet, dat die man volge dien goede na sinen rechte, want hi dien heerscilt hevet. So welker dier twier den anderen verlenet, die hevet leenrecht an dien goede ieghen dien here diet hem gheliet hevet. [6]) Hevet et oec die man tot dier vrouwen hant ontfaen ende anders niet, na dier vrouwen dode ne hevet hi daer ne gheen recht an.

Van der vrouwen leen dat een man anspreect. CCCXXXVIII. (75 § 3.)

Spreect die here eenre vrouwen goet an, dat si an gheweren hevet, of yeman die des heerscildes dervet [7]), ende seghet hem die here ledich van enen sines mannes dode, ende seghet hore die vrouwe toe van enen anderen die noch

* 1) sonder des heren wil of wetenscap C.
2) dier wylé dier gheen selke ghewere daeran hevet C.
3) vermet hy hem daer leen an te hebben, dat een mach hy alleen op ten heylighen niet behouden, want leens ghewere moet men daeran betughen C. mach hi allenè op den heiligen niet behalden, hi en moit it tegen off die gene diet gedinge daeraen haddè off den heèr ledich wert biet daer te getugene dat sijn man O.
4) onbesproken luden an horen recht C.
5) Dat is der vrouwen orbaer dat der vrouwen vrient hoer goet ontfaet C.
6) Welc van hen den anderen verlenet, die hevet leenrecht an die goeden jeghen den heer diet hem geleent heeft C.
7) off imans die des herscildes dervet O.

* levet [1]), gheweret se die here des goedes alse leenrecht is [2]), die vrouwe behout dat goet.

Van pandinghe. CCCXXXIX. (76.)

Die man moet wel panden sinen here om scout ende voer gherechte beclaghen, daer hi hem rechtes om gheweyghert hevet voer sinen mannen, ende hi des tuuch hevet. [3]) Rovet oec die here sinen manne, hi moet dat wel ende iewelyc ongherechte op hem claghen voer sinen lantrechtere, ende moet hem wel weren ende ne derf hem sijn goet niet laten, of hi den here voer sinen mannen also verre beclaghet hevet [4]) dat hi hem rechtes gheweygheret hevet.

Van leen te ontsegghen. CCCXL. (76 § 3.)

Of die man sinen here ontseghet, dat goet si dien here ledich, dat hi van hem hadde. [5]) Ontseghet oec die here den manne [6]), hi hevet dat goet verloren, dat die man van hem hadde, tensi des heren eyghen, ende die man volge daermede an den overen heren, also tboec hier vore seghet. [7]) Ist oec enes heren eyghen of hoertet an een godshuus daert niet wtcomen en mach, ende die man niet veerre volghen en mach, dat goet sal die man behouden sonder dienst tot sinen live[8]), ende eerftet an sijn kint ende mach daermede leenrecht doen, ende die man dien here niet. So wie [9]) sinen here goet oplatet of ontseghet of wert hem verdeelt so ghedane goet

* 1) ende seget et oer die vrouwe toe van enen anderen die noch levet O. ende seghet sy het is hoer van enen anderen die noch leeft C.
2) ghewaret sy den heer des goets als leenrecht is C. geweer si die heer des godes als leenrecht is O.
3) dat die heer rechts of gheweyghert heeft voer sinen mannen des die man des ghetuuch heeft C.
4) die man moet dat eynde ende elc onrecht wel op hem claghen voer sinen rechter ende moet hem wel verweren ende een darf hem syn goet niet oplaten des hy den heer C. hi moit dat wael ende igelic ongerecht op on claghen vor sinen lantrechtere, ende moit on wael weren ende deerff om sijn guet niet laten off hi sijn heer also verre beclaget hevet O.
5) ontseyt die man synen heer dat goet dat hy van hem had dat is den heer ledich C.
6) ontseyt oec die heer sinen man C. ontseget oec die heer sinen manne O.
7) als dit boec hier voer leert C.
8) sonder dienst voer sinen live ende erfftet aen syn kint O.
9) ende mach daermede leenrecht ende die man den heer moet soe wie O. ende mach daermede leenrecht doen soe wie C

* alse hi van hem hevet, die sal derven alrehande dedinges met samenden goede dat hi van hem hadde. [1])

Van denselven. CCCXLI. (76 § 5.)

Die man en sel den here noch die here den man dor recht niet ontsegghen, dan hi selve hem selven [2]), ende daerna sel die ene den anderen niet scaden binnen enen daghe ende eenre nachte. Biddet die man gheleides sinen heren tot hem ende van hem te comene, so wanneer hem die man ontsegghen wil, dat sal hi hem gheven. [3]) Weygheret hys hem met onrechte, so moet hem die man wel ontsegghen tot sinen naesten huse, sodat dieghene horen die daer binnen syn [4]) of hi sal hem ontsegghen daer die vorsten ende die heren van dien lande ghedinghet hebben [5]), ende sal laten dien here syn goet an dier selver stat. Des ontsegghens sel die man tuuch hebben an tween des heren mannen of hys bederf [6]), ende ne sal dien here niet scaden binnen ses weken, dat selve doe die here of sine manne thuus ontseghet. [7]) Wils oec die man missaken, dat hi sinen here ontseghet hebbe aldus, des moet die man bet onsculdich werden[8]) dan hem die here des vertughen moete, hine hebbe hem ontseghet in sine ieghenwoerde, ende of die here dan syn goet verliet, daer hi te ieghenworden was.

Van leen. CCCXLII. (77.)

Leen te burmeysterscap gheliet erft die burmeyster op sinen sone[9]), al dervet hi des heerscildes, ende volghet daermede an enen anderen here, niet ne mach hi oec verlien. Ne ghenen

* 1) soe wie sinen heer ontseit of goet oplaet of wort hem verdeelt sulc goet als hy van den heer hevet die sel derven alrehande ghedinghes met die goede te samen dat hy van hem hadde C. alrehande dinges mit samende dat hi van om hadde O.
2) ontsegghen mit recht dan mont jeghen mont C.
3) totten heer te comen ende van hem te scheyden dat sal die heer hem gheven C.
4) tot syns heren naesten huse soe dat syt horen moghen die daer in syn C. die man wael ontseggen tot sinen naesten huse soe dat dat diegene horen die daer binnen syn O.
5) gededinghet hebben O. daghedinghe hebben C,
6) van desen ontsegghen sel die man tsynen tughe twe des heren mannen hebben of hys behoeft C.
7) alsoe doe oec die heer of hy den man ontsegghen wil C. dat selve doe die here of sinen man tyns ontseghet O.
8) dat hy sinen heer aldus ontseit hevet of die heer hem dat moet die man hem bet ontschuldighen C.
9) leen tot buermeesterscap gheleent eerft die buermeester op syn soen C.

* here ne mach hi oec voerspreken mitter volghe [1]), et si wyf of man. Van dien leen ne mach hi nie weder tuuch syn noch ordel vinden.

Van scilt leen. CCCXLIII (78)

Alle leenrecht heb ic to ende ghebrocht. Doch segghen somme lude [2]) dat meer leninge syn, die ende nemen tot besceydenre tyt, alse sciltleen, dat sal enden mitten scilde [3]), ende buleen, dat sal enden als die man daer niet op en sit. [4]) Dit is al onrecht, want alle leninghe die die here dien manne doet, sal hi hem waren tot sinen live, hine latet op oft en werde hem mit leenrechte verdeelt. [5])

Van denselven. CCCXLIIII. (78 § 2.)

Recht worde lichte besceyden, ne waer der so vele niet [6]), die onrecht iaghen ende onrecht doen dor hore vromen [7]), ende dat si dan segghen voer recht. Dede ment hem, et dochte hem onrecht, want ten is nieman so ongherecht, ten doncke hem onbillic of men hem onrecht doe. Daer omme behoeft men menichfoude reden, eer men dien luden an cunde des ghebringhen mach [8]), waer an men onrecht doe, ende eer men se lere hoe si mit rechte onrecht verlegghen [9]) ende weder an rechte brenghen. So wie tot allen dinghen gheerne recht spreket, die wint daer mede menighen onwillighen man, des sal die vrome man ghetroesten hem dor god ende dor syn ere. [10]) Dit boec wint oec menighen viant. Ende alle die weder

* 1) maer hy een machs niet verlenen noch ghenen heer en mach hy mit der volghe wederspreken C. niet en mach hi oic verlien aen geen heer en mach hi oic verspreken mitter volghe O.
2) doch seggen somlude O. doch segghen sulke luden C.
3) als schiltleen dat sal eynden tot bescheydenre tijt mit den scilde C.
4) ende buleen sal enden als die man niet daer op en sittet O. ende bulen dat sal eynden als men daer niet op een sittet C.
5) mit leenrechte ontwijset C.
6) recht werde licht genuch besceyden ende were daer so vele niet O. recht wart lichtelyc bescheyden een ware daer soe vele niet C.
7) laghet ende onrecht doet om horen vromen C.
8) heefft men meninghe voude reden eer men den luden aan konde des gebringhe O. daerom bedarf men menichvolder reede er men die lude dies an conde brenghen C.
9) ende eer men soe lere wie sy mit recht onrecht verlegghen C.
10) des sal die vrome man on getroesten doer god ende doer sijn eer O. des sel die vrome man hem troesten doer god ende om sine eer C.

* gode ende weder recht streven, die werden desen boeke gram, want hem is leet dat recht ummermeer gheopenbaert wert, want hore onrecht daervan scynbaer weert. [1]) Amen. [2])

* 1) in C. volgt hier nog: oec vraecht men wie hoech dat lant diet wint ende houtet mitter hant.

2) dit woord noch in C. noch in O. In O. als onderschrift: Et sic est finis sit laus et gloria trinis.

II.
Vermeerderde tekst met de glosse.

Voorbericht.

Het was natuurlijk dat de Saksenspiegel al spoedig meer of min belangrijke bijvoegingen en aanvullingen verkreeg. Nu eens waren het bij het volk bewaarde oudere spreuken en regels, b.v. I. 4:

> Uf twile und uf twerge
> Ne erstirbet len noch erbe.[1)]

dan waren het uit geldende rechtsregelen en gebruiken genomen aanvullingen, soms niet meer dan verduidelijkingen die aan den tekst werden toegevoegd. Dezen vermeerderden tekst legde JOHAN VON BUCH omstreeks 1326 ten grondslag aan zijne bewerking, toen hij dien glosseerde en daarbij den inhoud met het Romeinsche en Canonische recht vergeleek, nu eens de overeenstemming, dan weder het verschil aanwijzend, dien tevens verklarend en opheldernd waar hem dit noodig scheen. Hij was een edelman[2)]

> Nunc expeditionibus et tutelis lassatus
> Et responsionibus et curis conquassatus.
> Quia in rebus publicis saepe ibi fessus
> Atque potentium placitis saepius perplexus,

een praktisch rechtsgeleerde derhalven, uit een bekend en aanzienlijk geslacht, op eene hoogeschool waarschijnlijk gevormd, en het was wel juist daarom dat hertog OTTO hem

1) Zeitschr. f. Rechtsgesch. IX. pag. 55.
2) Richtsteig Landrechts, von HOMEIJER, p. 34.

dit werk had opgedragen, waartoe ook zijne vaders broeders CONRAD en SIÈGFRIED hem hadden aangespoord.

Prima exhortatio ab illustri processit,
Cuius radicatio se sic bonis ingessit,
OTTO persona nobilis de Brunswijk dux hic dictus,
Omnibus amabilis, honorum flore pictus.
Haec princeps cum milite CONRADO postulavit,
Et SIFRIDUM diligite qui ista imperavit.

De aanleiding tot dit verzoek was de rechtsonzekerheid, die daaruit ontstond dat de rechters den Saksenspiegel niet meer goed verstonden, en die nog vermeerderd werd door de zich uit Italië verspreidende kennis van het Romeinsche en Canonieke recht, en door de toepassing daarvan bij de rechtspraak als van het rijksrecht, hetwelk zich moeilijk vereenigen liet met den inhoud van dit rechtsboek. Daarenboven reeds in zijn oorspronkelijken vorm bevatte EYKE'S werk bepalingen, die ten tijde van den schrijver verouderd waren en voorstellingen die met de bestaande toestanden niet overeen kwamen[1)], en gedurende het sints verloopen tijdvak was zeker het juist verstand van den Saksenspiegel en de toepassing zijner bepalingen niet gemakkelijker geworden.

Heu, judices in jure sunt plerique minus triti,
Justitiam si diligunt, injuriantur liti,
Sed non haec malitia intrinsecus suggessit,
Cum in ignorantia intellectus recessit.
Ergo non omnes speculi hujus cognoscunt jura,
Cum unius ingenii nostra non sit natura,
Unus juris subtilia subtilius inivit,
Et alter difficilia discutere nequivit.
Ut speculum Saxoniae jam multi studuerunt,
Et sensum usque hodie minime intellexerunt.
Si jura scripta ostendere pro se potuerunt,
Cum illis tamen defendere se non valuerunt,
Cum lex legi contraria in eo reperitur,
Et diffusa materia conclusa invenitur.

VON BUCH beschouwde den Saksenspiegel als een privilege door Karel den Grooten aan de Saksers gegeven (III, 33 en 44), en hij was daarvan zoo overtuigd dat hij zegt:

1) VON ZALLINGER, die Schöffenbarfreien des Sachsenspiegels, p. 220.

Sicut sub imperii bulla vidi signata,
Dona privilegii et Saxis confirmata,
Secundum hoc haec posui, scio quod non erravi.

Dit had heer EYKE vertaald in het Duitsch, maar hij had het daarbij aangevuld en verklaard (II, 16, 30.), hij heet de rechtvaardige man, hij is de planter des rechts dat de glossator begiet (I, 27.). Dat de tekst sints bijvoegsels had verkregen, dat sommige bepalingen er waren ingevoegd, was VON BUCH ook niet ontgaan:

Quae in privilegio non sunt, apposuerunt,
Et quae in ejus scrinio erant subtraxerunt.

Trouwens dit moest hem uit het verschil der handschriften blijken. Vandaar dat hij den tekst in de eerste plaats vaststelde, in drie boeken verdeelde en de artikelen onderscheidde:

Hic vera articulis capita ponuntur,
Et certis particulis libri dividuntur.
Multi tamen aliter praedicta distinxerunt,
Et ponentes qualiter haec ipsis placuerunt.

zooals hij dan ook somtijds wijst op verschil van indeeling (III, 44.). Daardoor ontstond een textus vulgaris[1)], die grootendeels de toen gangbare vermeerderingen opnam hoewel daarvan de latere oorsprong door den glossator werd erkend.

Op dezen door hem geordenden en ingedeelden tekst schreef JOHAN VON BUCH zijn glosse, waarbij hem het voorbeeld der Italiaansche glossatoren ongetwijfeld voor oogen stond. Hem gold het Romeinsche recht als het gemeene geschreven recht, maar de Saksenspiegel als een geschreven bijzonder recht, den Saksen als privilegie gegeven, dat dus wel in de eerste plaats met het Romeinsche en ook met het Canonische recht vergeleken, in verband en zoo mogelijk in overeenstemming gebracht moest worden, maar dat, waar het afwijkende bepalingen bevatte, toch als bijzonder en geldend recht moest worden beschouwd en toegepast, zoo althans die bepalingen niet als verouderd in onbruik geraakt waren, zoo als die over den kampstrijd, of strijdig met den godsdienst moesten geacht worden, zoo als die over het water-oordeel.

1) HOMEIJER, Genealogie pag. 110.

De methode bij zijne verklaring gevolgd beschrijft VON BUCH ons zelf vrij uitvoerig. Wij deelen er slechts het volgende uit mede:

> Modus hujus opusculi sic intelligatur,
> In primis textus speculi legibus probatur.
> Huic si contraria lex allegatur legi,
> Tunc, abjecta varia, quod verum est redegi,
> Ad praesens hoc opusculum et contraria signavi.
> Ne impugnetur speculum astute sic praecavi.
> Secundo locos speculi contraria signavi;
> Opiniones populi cum jure concordavi,
> Intellectum malevolum et errores disbrigavi,
> Et consuetudinis dolum dolosum declaravi.[1)]

Vergelijking derhalve met het Romeinsche en Canonische recht en verklaring van den tekst was zijne bedoeling.

Tot den Saksenspiegel rekende VON BUCH niet het laatste gedeelte (III, 82 § 2 tot III, 91), dat in vele handschriften aangetroffen werd, maar dat hij onverklaard liet, omdat het niet tot het Privilege noch tot EYKE'S bewerking daarvan kon behooren[2)], hoewel hem dit niet belette om I, 26, XLIII in zijne bewerking op te nemen. Andere bijvoegingen evenwel zijn daardoor oorspronkelijk zonder glossen gebleven b.v. I, 8 § 3 tot I, 14 § 1, XV-XX, en enkele andere gedeelten, omdat zij eerst later bij den tekst zijn gevoegd. Dit gaf HOMEIJER aanleiding om in de classe der geglosseerde handschriften vooreerst te onderscheiden die, bij welke de glosse bij III, 81, LXXIII eindigt, hetzij dan de volgende artikelen ontbreken, hetzij die aan het einde zijn bijgevoegd, en daarna uit die handschriften, waarin de glosse zich ook over die laatste artikelen uitstrekt een tweede afdeeling te vormen.

De in ons vaderland geschreven handschriften behoren alle tot die welke de laatste artikelen volledig aan het einde hebben, doch zonder glossen, dus tot de tweede klasse, eerste afdeeling, tweede familie behooren, volgens HOMEIJERS verdeeling.[3)]

1) De geheele Proloog is uitgegeven en behandeld door HOMEIJER, Der Prolog zur Glosse d. Sächs. Landrechts. 1854.
2) Vgl. HOMEIJER, aanteekening bij III, 82 § 2 en Richtsteig Landrechts pag. 30, Prolog. pag. 82.
3) HOMEIJER, Genealogie p. 119.

Het volledigst is deze tekst vervat in het handschrift der Leidsche universiteits bibliotheek, bij HOMEIJER onder n°. 375 vermeld[1]. Het is op papier in klein folio geschreven in twee kolommen, waarschijnlijk in de tweede helft der 15de eeuw, het bevat de rythmische voorrede, die echter, daar het eerste blad is verloren, aanvangt met *sal*, het laatste woord van vers 24. Daarop volgt: 'Hyr beginnet dat Spiegel der Sassen', in drie boeken, die in 84, 71 en 86 genommerde artikelen verdeeld zijn, de glosse achter elk artikel met het opschrift: glossa. De tekst bevat de artikelen I, 8 § 3 tot 14 § 1, XV-XX en III, 82 § 2-91 (LXXII-LXXXIV) doch ongeglosseerd, aan het einde is dan nog bijgevoegd:

Des lammes losynge synt vyer pennynge. Acht pennynge des schapes. Dre scillinge enes yarigen swijnes. Veir schillinge der koe. Vyve der soghe dye drecht eder dye verkene heft. Achte schyllynge der paerde modere. Twelff schyllynge des plochperdes. Twyntich der runtzyden. Dertich schyllynge des orzes. Des huses hanen wandel synt neghen hennen unde een hane.

ET SIC EST FINIS.

Nu synt des lantrechtes to eende gekomen. Dat hebben wy alle wal vernomen. Daer an so dencket heelde gued. Unde nemet yt vaste an uwen moet. Unde dancket all gemeyne, Deme van Valckensteyne. Ock her Eycken daer mede. Went he yt dorch syne bede dede. Dat he yt an dudessche keerde. Unde alle lude leerde. Woe se rechte mochten leven. God mote em beyden syn ryke geven. Unde alle den yenen myt samend yn. De dair to keren oeren syn. Dat sye recht hebben lyef. Dye salmen schryven an den brieff. Daer alle selighen synt an geschreven. To senden yn dat ewyge leven. Wyl vrolyken sonder sunde. Myt rechter oerkunde Des help uns God alle samen. Wye recht meyne de seege: Amen.

Hier achter volgt dan een register.

Dezelfde stukken, die hier bijgevoegd zijn, komen ook in andere, door HOMEIJER aangewezen, handschriften voor, en de tekst, dien de schrijver bij de overbrenging volgde, was

1) HOMEIJER, Verzeichniss p. 116.

die welke in de meeste handschriften wordt aangetroffen en ook aan de drie overige Nederlandsche afschriften ten grondslag gelegen heeft. Dat deze tekst binnen de grenzen van ons vaderland is overgebracht en geschreven, maakt vooral de taal waarschijnlijk.

De drie overige handschriften hebben evenwel een meer eigenaardig karakter en, hoewel in bijzonderheden verschillend, komen zij toch ook weder in andere opzichten overeen. Het eerste handschrift, op de koninklijke bibliotheek te 's Hage bewaard, in groot 4°. op papier geschreven, op 268 bladzijden, is bij HOMEIJER onder n°. 292 vermeld, en later nog nader door hem beschreven.[1)] Blijkens het onderschrift werd het in 1451 door den priester PIETER VAN SCOUWEN geschreven, waarschijnlijk in Noord-Holland, daar het reeds in 1457 aan heer RIPPES van Scagen verkocht werd. Wat HOMEIJER zegt 'Der Priester PETER verfährt mit dem texte eigenmächtiger als bei den Schreibern des Ssp gewöhnlich,' zou ik niet durven nazeggen, want de man was, zoo ik meen, niet meer dan een copiïst, die voor geld een werk overschreef, nu en dan zelfs zonder veel nagedachte. Dit blijkt vooral daaruit dat wat als blijk van die willekeurigheid wordt aangevoerd, nu ook in de andere handschriften is aangetroffen. Dat hij zich nog al eens verschreef zonder het te bemerken, daarvan slechts enkele voorbeelden om het te bewijzen: II. XXVII te waghen, voor: te water, XXXIX daerop doorsteken, voor: op den door steken, - tuuch, voor: thiet, XLVI buten, voor: buren, XLVII dat hi gheen scade en doe, voor: die dat niet en doet, LI anden, voor: sunder den, LIX vanden vorsten, voor: banvorsten, III 20 gheesteliken, voor: gheliken, LVIII sal yo daer an vesten, voor: en sal yo daer niet an vesten, LXXX der daet onsculdich, voor: der daet sculdich. Zelfs de peroratie aan het einde is niet van heer PIETER afkomstig, anders zou hij wel niet p. 219, meente, voor: munte, en bl. 220 beghin der waerheit, voor: beghin der werelt, geschreven hebben, terwijl het begin dier peroratie ook in het tweede Groninger handschrift wordt aangetroffen. Waarschijnlijk schreef hij dus een ouder en ander handschrift af, en al is zijn handschrift het oudste der drie, het was wel niet het

1) HOMEIJER, Extravagantes p. 232.

eerste waarin die eigenaardigheden voorkwamen. Ofschoon wij dus den tijd dat deze bewerking in ons vaderland bekend werd, niet kunnen bepalen, zoo moet die reeds in de eerste helft der 15de eeuw zijn voltooid en was die reeds in 1451 in Noord-Holland bekend. Dat die uit het noordoostelijk deel van ons land daarheen werd overgebracht, schijnt waarschijnlijk te worden door dat de beide andere handschriften daar ontstonden, die, hoewel later geschreven, met dit handschrift verwant zijn, daar zij een tekst volgden die grootendeels overeenkwam met dien die PIETER VAN SCOUWEN afschreef.

Het eerste Groninger handschrift, behoorende aan het Genootschap pro excolendo jure patrio, maar bewaard op de universiteits bibliotheek te Groningen, is in 4o. op papier, het begint met een register en bevat tekst en glosse in doorloopende regels, de glosse draagt hier telkens het opschrift: intellectus. Bij HOMEIJER komt het voor onder no. 289. Aan het einde: Explicit liber Saxonum seu speculum ejus. Finitum et completum per manus Theoderici de Doedenweerda m.a.p. sub anno incarnationis MCCCCLXXIX, sabbato ante letare, de quo laudetur qui vivit et regnat in secula seculorum. amen.

Het tweede Groninger handschrift, bij HOMEIJER no. 290, bewaard op de universiteits bibliotheek, is in 4o. op papier in twee kolommen geschreven. Vooraf gaat een register, het onderschrift luidt: Sub anno domini MCCCCLXXVII secunda feria ante Johannis festum baptiste, laus Deo etc. amen.

Deze drie handschriften bevatten even als het Leidsche, alleen het landrecht met de glosse en een register daarop. Wat in de beide laatste daarenboven voorkomt is van eene andere, latere hand en staat in geenerlei verband tot den Saksenspiegel. Het zijn Friesche stukken in het eerste[1)], Overijsselsche in het tweede. In beide is de tekst met grootere letter geschreven dan de glosse. Geene andere verkortingen dan de zeer gewone zijn gebruikt.

De tekst steunt in alle op denzelfden grondslag, maar alle verschillen weder in bijzonderheden. I. XIV-XVIII ontbreekt bij alle, want ook PIETERS handschrift schijnt die niet bevat te hebben toen het nog ongeschonden was. I. XXVI, XXVII zijn uitgelaten als zonder waarde voor deze streken, I. 26

1) VON RICHTHOFEN, Fr. Rechtsq. p. XXII.

bij HOMEIJER is hier als XLIII achter I. 32 geplaatst, alle hebben de laatste volzin achter I. XLVIII, en laten I. LVI weg. Dezelfde verplaatsing van II. XXXVI in XXXVII, de uitlating van III. XLI, en van III. 74 HOMEIJER is alle drie gemeen. In III. XLIV voegen alle drie den Priester in, in III. LXXIX hebben alle de bijvoeging omtrent den tot betalen onmachtigen schuldenaar, bij I. 2 volgen alle drie dezelfde redactie. Ook waar de tekst verkort is komen zij daarin overeen, b.v. II, XLVI, LVI, LXXI, III, XLIV.

Sommige fouten keeren ook in deze drie handschriften terug als b.v. II. XXVII: te waghen, II, XXXIX, XLVII, LI, en zouden aan een zelfde handschrift als grondslag van den tekst doen denken, als niet het verschil weder in andere opzichten op een meer verwijderd verband scheen te wijzen. Het eerste Groninger handschrift toch heeft somtijds een vollediger tekst dan de beide andere b.v. in de voorrede I, III, XLVII, maar ook het tegendeel komt voor b.v. II, XLI en in het derde boek nemen de verkortingen toe, b.v. III, LXIII en daar is XXXII en LIV geheel weggelaten, I, LXXXV is alleen in dit handschrift verplaatst. Het tweede Groninger handschrift komt het meest met dat van PIETER VAN SCOUWEN overeen, ook waar het den tekst verkort, b.v. I, III, ook in enkele misstellingen b.v. III, LVIII, ook heeft het dezelfde peroratie aan het einde, maar bevat alleen het begin, terwijl die volledig in het handschrift van PIETER is medegedeeld. Waarschijnlijk liet de Groninger afschrijver het vervolg weg als niet tot het werk behoorend. Mij dunkt wij vinden er het werk in van een geestelijke uit het einde der 14de eeuw, toen de toestanden tot zulke klachten aanleiding konden geven.

Ook in de verdeeling der artikels komt het tweede Groninger handschrift met dat van PIETER overeen. Beide hebben in het eerste boek 83, in het tweede 70, in het derde 77 artikels, terwijl het eerste Groninger handschrift er 65, 70 en 81 telt. De opschriften der artikels verschillen echter. PIETER VAN SCOUWEN plaatste eenvoudig aan het einde der glosse hetzelfde opschrift voor het volgend artikel dat in het register was vermeld; het eerste Groninger handschrift gaf bij elk artikel een meer of min volledig opschrift, dat bijna altijd alleen op den inhoud van den tekst, niet op dien der glosse, betrekking heeft, en evenzoo plaatste de schrijver van het tweede Groninger handschrift bij elk artikel van het

eerste en tweede boek een opschrift ter zijde, maar liet dit in het derde boek na, zoodat geenerlei opschriften daarin meer gevonden worden. De glosse is in alle drie de handschriften dezelfde en van alle latere bijvoegsels vrij, toch heeft het tweede Groninger handschrift ook hier somtijds den inhoud verkort.

Bij de uitgaaf van dezen tekst moest, meende ik, het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN gevolgd worden, niet alleen omdat het het oudste is, maar ook omdat het den zuiversten en volledigsten tekst van deze bewerking biedt en over het geheel ook met de meeste zorg is afgeschreven. Daarom heb ik dan ook mij geenerlei verandering in dien tekst veroorloofd, want elke verandering, hetzij tot verbetering van den tekst, hetzij tot zuivering van de taal, moest meer of min schaden aan de eigenaardigheid en waarde van dezen tekst, en scheen daarbij overbodig, omdat de vergelijking der andere handschriften en, waar dit noodig kon zijn, van den oorspronkelijken tekst, zooals die door HOMEIJER en anderen is uitgegeven, van zelf reeds den weg tot verbetering wees. Hier ontbrak toch, zooals bij den oudsten tekst, een tweede handschrift, hetzij dan door denzelfden schrijver, hetzij door een ander naar hetzelfde exemplaar afgeschreven. Men vindt dus hier den geheel onveranderden tekst, zooals PIETER VAN SCOUWEN dien schreef.

Hiermede heb ik de beide Groninger handschriften, zoo nauwkeurig mij mogelijk was, vergeleken, en zoo dikwijls daarin iets meer of minder of iets verschillends werd aangetroffen, dit vermeld met de aanduiding G. of Gr. en Gr. 2. Ook de opschriften boven de artikels zijn uit het eerste Groninger handschrift genomen, met aanwijzing van hetgeen in Gr. 2 gevonden wordt, tenzij dan omgekeerd het opschrift in Gr. 2 den voorrang scheen te verdienen en dat van het eerste Groninger handschrift in de noot werd geplaatst; in het derde boek waren natuurlijk alleen de opschriften van het eerste Groninger handschrift te vermelden.

Maar ook het Leidsche handschrift verdiende eene zorgvuldige vergelijking, want het scheen het meest geschikt den tekst te vertegenwoordigen die aan dien der drie overige handschriften eenmaal ten grondslag had gestrekt, en deze vergelijking diende dan tevens om bij elk artikel de overeenkomst en het verband van dezen tekst tot dien der drie overige

handschriften te doen zien. Tevens heb ik uit dit handschrift die artikelen opgenomen, die in het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN ontbraken, maar steeds zoo afgescheiden van diens tekst, dat het terstond kan blijken, dat zij daartoe niet behooren, en met opgaaf, zoover die artikelen wel in de Groninger handschriften voorkomen, van den daarin bewaarden tekst. Waar geen der Groninger handschriften een opschrift bood, heb ik er zelf een boven het artikel geplaatst, maar dan steeds door rechte haakjes dit aangewezen. Vereischte de duidelijkheid eene afzonderlijke aanwijzing dat iets was bijgevoegd aan den gevolgden tekst, heb ik die additiones door de aanwijzing ad. kenbaar gemaakt. Het Leidsche handschrift wordt door de letter L. aangewezen.

Wat de glosse betreft, was het moeilijk een juisten weg te kiezen. Die onverkort uit te geven zou eene te groote ruimte hebben ingenomen, terwijl toch veel er van weinig belangstelling kan inboezemen. Wat VON BUCH in de eerste plaats vermeldt, het vergelijken van de Leges en Canones met den Saksenspiegel, somtijds om het verschil tusschen het Romeinsche en Canonieke recht en den inhoud van het rechtsboek aan te wijzen, veelal om de samenstemming van die aan te toonen of den schijnbaren strijd door onderscheiding en beperking op te heffen, dit heeft zijne waarde slechts in zoover behouden als het ons verplaatst in den tijd, toen het indringend vreemde recht, dat geldigheid eischte, in strijd was geraakt met het nationale recht, dat in de overtuiging en de gewoonten des volks zijn steun en kracht vond, toen vaak eene kunstmatige vereeniging werd gezocht, die somtijds tot nieuwe begrippen en instellingen leidde. Wat daarop in de glosse betrekking heeft heb ik dus geheel weggelaten, want tot juister verstand van den Saksenspiegel draagt het niet bij en voor de rechtsgeschiedenis levert het weinig nieuws.

Anders is het met wat tot verklaring en opheldering van den tekst door VON BUCH wordt aangevoerd, waar hij de beteekenis van uitdrukkingen opheldert, waar hij aanwijst wat te zijnen tijde als verouderd werd beschouwd, waar hij op die wijze toont, hoe in zijnen tijd en door zijne landgenooten het rechtsboek werd begrepen, toegepast en aangevuld. Het belangrijkste althans wat daaromtrent voorkomt, heb ik getracht aan te wijzen en op te nemen, zoo als het in de glosse in het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN wordt aangetroffen.

In den regel volgde ik in het excerpt letterlijk den tekst van het handschrift, enkele malen evenwel scheen mij eene korte aanwijzing van den inhoud voldoende, daar de mededeeling al te veel ruimte zou hebben ingenomen, b.v. I, IX, X, XI, XXVI, XXVIII. Natuurlijk kan over het te veel of te weinig bij het geven van zoodanige excerpten verschil bestaan, maar ik heb er naar gestreeft niets belangrijks over te slaan, zonder te vragen of de verklaringen juist of onjuist waren. Dit toch is eene geheel andere vraag en ik ben overtuigd dat op de verklaring zeer dikwijls de zucht invloed had het opiniones populi cum legibus concordare, maar genoeg is het dat met deze verklaring en opvatting de tekst zijn intrede in ons vaderland deed en zijn invloed deed gelden, en juist daarin ligt de belangrijkheid van de glosse ook voor onze rechtsgeschiedenis.

Eindelijk wil ik nog even wijzen op het gebruik dat van dezen Saksenspiegel gemaakt is in het Landrecht van Wedde en Westerwolde van 1470 (1567 herzien), en dat uitgegeven is in de werken Pro Excolendo, IV, 2, en bij VON RICHTHOFEN, Friesische Rechtsq., p. 258; men vergelijke b.v. art. 98, 104 met II, LX, art. 104 met III, XLIV, art. 131 met II, 52, art. 133 met II, XLVIII, en zie ook de artt. 137, 138, 153, 154, 196, 264. Hierdoor toch wordt nog meer waarschijnlijk gemaakt dat van die zijde deze tekst tot ons gekomen is. Ook in het oudste landrecht van Selwerdt (1529), uitgegeven eveneens in de werken Pro Excolendo VI, p. 601, schijnt dit rechtsboek gebruikt te zijn, en de verwijzing er naar bij VON RICHTHOFEN, Fries. Rechtsquell. p. 387, heeft wel op de peroratie aan het einde betrekking.

*

(Tekst)

God, die daer is een beghin ende een eynde alre goeder dinghen, die maecte alre eerst den hemel ende die aerde. Ende maecte die menschen van der aerde ende setten in dat scone [1]) paradijs, welke mensche onghehoorsam wert den almachtighen God, ende brac sijn ghebot, daer ons allen grote scade ende verdriet of ghecomen is [2]). Hier om so ghinghen wi doe dwalen, als die verdwaelde scapen doen die sonder herde gaen, thent der tijt dat God den mensche verloste mit sinen duerbaren bloede, ende mit sijnre grote zwaerre pinen doe hi om des menschen wille liden woude [3]). Nu wi weder bekeert sijn ende God ons allen totter ewigher vroechden geladen [4]) ende gheropen heeft, so sullen wi gaern houden sijn gheboden ende ewe [5]), ende vervollen die met allen goeden wercken na onser machten [6]). Welke gheboden ende

* 1) m. irsten hemel ende eerde ende die mensche in eertrike unde satte eme in dat paradys L. Ende makede den menschen van der eerden na synes selven beelde ende sette daerna den menschen in dat wonderlike schone paradys, daer hij ynne hebben mochte alle soeticheit ende alle ghenoechte der werlt. Gr. 2.

2) brac syn ghebot dat de almachtighe God adam ende evam gheboden hadde also dat se eten solden van alle de vrucht de inden paradyse was, mer van den bome ende vrucht der wysheid so en solden se nicht eten ende van dessen onhoersaemheit so is uns allen groet aerbeyt, kummer ende vordreet ghecomen. Gr.

3) in dat paradys schoen, welke mensche ongehorsam wert den almechtighen Gode ende brac syn gebot, daer on allen groten scaden ende verdreyt van gecomen is. Hyr om so ghinghen wy doe dwelende als dey vordwalende scape doen de sonder herde gaet, hent ter tyt dat God den menschen verloesten myt sinen duren bloede ende groten swaren pynen de he om des menschen wílle lyden wolde. Gr. 2. Hyromme so ghinghen wy alle to ter tyt dwelen als de sonder heerde synt al went to der tyt dat God synen enighen sone Jhesum Christum wt sande in de eerden, de uns myt synen dueren blode verlosede van den ewighen dode. Gr.

4) totter ewyger vrowede ende salicheyt geladen Gr. 2.

5) De brack den hoersam ons allen to schade, daerumme errede wy als die heerdelose schape hent on die tyt dat uns God verloesede mit siner martir. Nu wy aver hekeert syn nu holde wy syn ee und ghebot L.

6) Na den dat wy nu alle verloset synt ende Got ons toe der ewigher sallcheit ende vrouwede gheladen ende gheropen heft, in den dat wy selven willen ende de hovet sunden vermyden so wy alder best moghen, daer um so sulle wy gherne holden de ghebode ende ee de uns gheboden heft ende vervollen de myt allen gueden werken na alle unser macht. Gr.

* ewe ons gheleert hebben die heylighe leraers ende goede gheestelike lude [1]), ende oec goede kersten coninghen die ons die gheboden ende ewe gheset ende gheboden hebben Als Constantinus ende Kaerl in dat land van Sassen in hoerre tijt des rechtes daer alle kersten lude hen na rechten sullen. [2])

Des heylighen gheests ghenade ende minne die moet mi sterken in minen sinnen [3]) dat ic dat recht ende onrecht der Sassen moghe ondersceiden na Goeds hulden ende alder werelt vromen, wilkoer recht ende onrecht ic niet wel ondersceiden en mach sonder der ghenaden Goeds ende goeder luden hulpe. Waer om dat ic bidde allen goeden kersten menschen die dat recht begheren te helpen, of hem enighe reden voor vallen die mijn domme sinne vormeden ende achter ghelaten hebben ende daer dit booc niet of en spreect, datse dat recht ende onrecht scelden na hoers selfs sinnen als si dat alre best weten ende verstaen [4]). Van den rechten en sal men ghenen man wisen. Ende allen luden sal men recht doen ende gheen onrecht ende dat niet te laten om lief noch om loet, om hat noch om nijt, om vrient noch om maech, noch om gheenrehander gaven wil, want God is selve dat recht. Ende daer om so heeft hi lief dat recht ende haet seer den ghenen die onrecht doen, ende dat voort sterken [5]). Hierom so sien hem die gheen wel te voren die dat recht van Godes weghen bevolen is, datse also rechten dat Goeds toorn ende sijn gherechte ten ionxsten daghen ghenadelic over hem ende ons allen gae [6]).

* 1) ons geleert hebben die hilige leeres ende gheestelicke lude Gr. 2.
2) Welker ghebode ende ee ons gheleert hebben de hillighe lerers ende guede kristen lude ende koninghen als ende ock dit recht ende dese privilegien gheset hehben in dat lant van Sassen in horer rechtes tyt. Ende na dessen rechten so mach men ock berechten alle menschen de dat recht behouen. Gr.
3) des hilligen geestes gnade ende myne de mote mi sterken in mynen synne Gr.
4) dat se dat recht ende dat onrecht na hores selven sijnne als se dat aller besten weten ende verstaen Gr. 2.
5) ende dat unrecht stercken myt horen valschen rade G.
6) Es hilligen geestes mynne die stercke myne synne dat ick recht und unrecht der Sassen bescheide na Godes hulden unde der werldt vromen, des en kan ick allene nicht gedoen, daerumme bid ick u toe hulpen, alle gude lude die rechtes gerent, off em yenige rede beyegende die myn dumme syn vermide, daer dyt boeck nycht af spreke, dat see dat bescheiden na oeren synne so see dat rechtes weten. Van rechte en sal nyemant wysen lieff noch leyt, toorn noch gyffte, wante God is selven recht. Daerumme is em recht leyff. hierumme syen see to den gerichte dem yt van Godes wegen bevolen ys, dat sye also richten dat Godes gerichte unde toern over see ghenedichlike gaen moete L.

*

Eerste boek.

Van tween zwaerden die God op aertrijc heeft ghelaten dat gheestelike ende dat waerlike recht mede to bescermen ende wie die bevolen sijn als den paeus ende den keyser [1]). I. (Homeijer, I. 1.)

Twe zwaerden heeft God op aertrijck ghelaten [2]) mit welken zwaerden dat men bescermen sal die gansse kerstenheit. Dat een zwaert dat is dat gheestelike recht, dat hevet hi bevolen den paeus. Ende dat ander zwaert dat is dat waerlike recht ende dat hevet hi bevolen den keyser. Den paeus is oec gheset te riden [3]) in besceydenen tiden op een wit [4]) paert ende die keyser sal hem den steghenreep [5]) houden, dat die sadel niet en wike; dat is also te verstaen: wat die paeus mit den gheesteliken rechte niet en can bedwinghen noch en mach [6]), dat sal hem die keyser mitten waerliken rechte helpen bedwinghen ende bewisen den paeus daerin ghehoorsamicheit [7]) en dat gheestelike recht sal oec helpen den waerliken rechte in dien daert hem bevolen is [8]).

Hoe vake een mensche seente soken sal [9]). II. (I. 2.)

Een yghelic kersten mensche is sculdich den seente te soken driewerven des iaers, als hi tot sinen iaren ghecomen is, in den bisdom of dekenie daer hi in woonachtich is [10]).

* 1) Naar Gr. 2. geen opschrift in G.
2) liet god up eertriken G.
3) solde bescermen de kerstenheet. Den pauwese byvoel he dat ghestlike swert ende den keyser dat waerlike. Den pawese ys ock ghesett to ridende G.
4) blanckene G. blancken peerde Gr. 2.
5) steyghereep G. sal eme den stegerep halden Gr. 2.
6) nicht bedwîngen en mach dat Gr. 2.
7) ende den pauwes daerumme horsamych to bewysen G.
8) yst sake dat het behoevelick ys G. in den dair dat in behoefflich ys Gr. 2.
9) *van seente te soken* L. in G. behoort dit art. bij het vorig art.
10) in den bisscopdoem offt dekenie daer he ynne wonachtich ys Gr. 2. woenende is. Dryerhande vryheit alse schepenbair lude der bisschop seent soken solen. Doemprovesten ende archipresteren dessen solen lykerwys wertlick recht soken G.

*

Hoe men wroghen sal ende wie men wroghen sal. III. (I, 2.)

Een yghelijc voecht sal enen yghelikeN buermeyster wroghen dat gherucht van wroechbaliken saken [1]), ende om des menschen bloedighe wonden, die hem een ander ghedaen heeft, ende dat een man een zwaert op den anderen heeft ghetoghen op sinen scaden op heylighe daghen; ende al sullense wroghen dat ieghen die tien gheboden is, ende wie totten seente niet en coomt die daer sculdich is te comen. Ende alle onrechte [2]) saken die an live ende ghesontheit des menschen gaen dat is men sculdich te wroghen, ten si dattet voir een ander gherecht begrepen ende gerecht is, anders en derf mens niet wrogen. Die seent voechden sullen wroghen [3]).

* 1) Een iwelick vaget sal enen iweliken buermester vragen dat gerichte van wroechbaerliken saken Gr. 2.
2) ende wie to den seende nicht en coempt. Ende alle onrechte Gr. 2.
3) de laatste woorden: die seent voechden sullen wroghen, ontbreken in Gr. 2. In het Leidsche HS. luidt dit artikel: Ielick cristen man ys plichtich sent to zoeken dry in den jaer, want soe to syenen jaren gekomen is, an den bysdome daer hee ynne beseten is. Vryheit is dryerhande: scepenbaer lude sollen der bisscopé sende soeken, plechafften des doempraveste, lantseten der ertzepresten. In gelyker wijs sollen sye wertlike gerichte soeken. De schepen des graven dynck yo over achtyen weke onder konynges banne, leghet men aver een dynck uyt umme ungerichte van den echten dynghen over vierten nacht dat sollen sye by plicht soeken, daer umme dat ungerichte gerichtet werde. Hyer mede hebben sie vervangen oer egen tegen den richter dat yt alles dynges voer em ledich sy. Plechaften synt oeck plichtich des schulten dynck to soeken over sees weken voir erme eygen, under den moet men wael kiesen eynen vronen boden stervet. Die lantseten die neen eghen an deme lande hebbent, die sollen soeken eens gogreven dynck yo over ses weken dair na, unde yn juweliken vagedyen sal ytlicke buermeister wroeghen dat geruchte unde menschen blodende wonden die om een ander hefft gedaen unde getoegene swerde up eynes anderen mannes schaden, unde die to dynge nycht komet de dair plichtich synt to komen unde al ongherechte dat an Iijff of an hant gaet off yt myt clage voer gerichte nycht begrepen en ys. Anders en darff hee nycht wroghen. Van vryheit allene heb ick geseget doir dat nycht meer vryheit en was do man dyt rechte satte unde onse vorderen heren to lande quemen.
In het Groninger eerste handschrift heet het. Des schepenen ende greve ding lecht men over achte weken ende under koninghes ban, lecht ock dinck wt um unrecht van den echten dinghen over vierteynacht, dat sellen se soken by woenheit daer dat ys uppe des dat ungherlcht gherichtet word. Hyrmede so hebben se vorvanghen hor eghen recht teghens den richter dat alle dinck vor hem ledich ys. De des plichtafticht synt de synt ock sculteten geheten. Ende synt sollen oer sunderlike ding soken over ses weke van hoer eyghenen guede, under den schulteten moet men wal kesen eenen vronen bode De lantsaten de gheen eghen en hebben in den lande de sellen hoeres gogreven dinck soken over ses weken. Ende een yewelick ding voghet sal eenen yeweliken buermeyster vraghen dat gherichte van wroechboreliken saken. Ende des menschen blodighen wonden de he een ander ghedaen heeft. Ende dat een man een swert up den anderen heft ghetoghe up synen schaden. Ende woe to den dinghen nicht en kompt de daer schuldich ys to comen ende al unrecht de an dat lijff off an suntheit des menschen gaet dat ys men schuldich to wroghen, het en sy sake dat het met claghe vor een ander recht begrepen ys, anders en doer he nicht wroghen.

*

Van ses werelden. Aen wien die eerste beghinnen. En hoe wi nu in der sevender werelt siin. IV. (I. 3.)

Origenes die propheet die propheteerde hier te voren datter ses werelden souden wesen. Ende elke werelt gherekent bi M iaren ende in de sevender iaer so soude die werelt vergaen [1]). Nu is ons gecondicht van der heyligher scrift dat die eerste werelt began an Adam, die andere an Noe, die derde an Abraham, die vierde an Moyses, die vijfte an David, die seste an Goeds gheboirt. Ende inder sevender werelt so sijn wi sonder wisse ghetal. Ende wi en hebben ghenen sekeren tijd [2]).

Die heerscilde die beghinnen aldus als hierna ghescreven staet. Ende eyndet hem. V. (I. 3. § 2.)

Die heerscilde die beghinnen aldus als hier na ghescreven staet. Ende eyndet hem anden sevenden scilde. Die den eersten scilt voeren, dat sijn die coninghen, die ander dat sijn biscopen ende abten ende abdissen, die derde dat sijn de leyen vorsten wanneer si der biscoppen manne gheworden sijn [3]), die vierde sijn vrie heren [4]), die vijfte dat sijn scepenbaer lude, die seste die den heerscilt voeren dat sijn eyghen gheerfde luden. Also als die kerstenheit [5]) inder sevender werelt gheen stadicheit en weet noch gheen tijt en weet hoe langhe die werelt staen sal, also en weet men oec niet anden

* 1) by dusent jaren ende in den seven dusensten jare so solde de werlt vergaen Gr. 2.
2) geen seker ende wisse stonde Gr. 2.
3) add. des eer nycht en was L.
4) die vryen heren L.G. Gr. 2.
5) De schepenbaer lude ende der vryen heren manne den vyfften unde oer manne voert den sesten. Als die cristenheit L. De schepenbaere lude synt de vyfte ende een eghen ervet man vort den sesten heerschilt. Ende als de kerstenheyt inder sevenden werlt ghene stedicheyt en wet wo langhe de werlt staen sal alzo en weet men nicht an den sevende schilde waer se langhet heerscilde hebben moghen, ende als heerscilde in den sevende voergaet also vergaet uth de sibbe in den sevende lede G. De seste de den heerscilde voren mach dat synt eygen geerffde lude, also als de kerstenheyt in der sevenden werlt geen stedicheyt en weyt noch geen stonde ende en weet wo lange de werlt staen sal also en weet men oc nicht an den sevenden scilde woe se langer heerscilde mogen voren dan nycht Gr. 2.

* sevenden scilde waer se langher heerscilde moghen voeren dan niet. [1])

Van die sibbe. VI. (I. 3. § 3.)

Nu sullen wi mercken ende verstaen waer die sibbe beghint ende waer datse eyndet. In den hovede is beteykent man ende wijf die eerliken ende echteliken [2]) te samen gecomen sijn. In den hals sijn beteykent die kinder die onghetwiet [3]) sijn ende oec die echte geboren sijn van enen vader ende van eenre moeder. Ende ist sake dat daer twijinghe aen is so en mach die een den anderen aen enen lede niet bestaen, mer si trecken an een ander lit [4]). Nemen oec twie broederen twie susteren [5]) ende die derde broeder neemt een ander vriemt wijf [6]) hoir kinderen die sijn ghelike na lant ende erve te ontfanghen, indien dat se echte gheboren sijn [7]) Onghetwiede broeder kinderen die beteykenen anden leden daer die scouderen ende armen te gader comen ende oec der suster kinderen [8]). Ende dit is dan die eerste sibbe als men die vriende ende maechscap te gader rekent [9]) als broeder kint ende suster kint. Die ander sibbe is anden lede der elleboghe, die derde sibbe is aen den lede vorder hant. Die vierde is an dat eerste lit des vorsten vinghers. die vijfte sibbe is in den anderen lede des vorsten vinghers, die seste sibbe is anden derden lede des vorsten vinghers. Ende anden vierde lede is een naghel ende gheen lit, daerom so eyndet daer die sibbe. Ende sijn daerom gheheten naghel maghe ende gheliker wijs dat die heerscilde

* 1) Den leenvorsten hebbet oeck den sesten schylt an den sevenden ghebracht synt se worden der bisscope man. Als die heerscilde an den sevenden bestaet also ghiet die sybbe beghinne ende waer si ende L.
2) ethlike G. echlike Gr. 2.
3) unghevredet G.
4) In der halser lede die ane twyenge van vader unde van moder geboren synt. Is daer twyenge an so en mogen si an eynen lede nycht bestaen unde striket an een ander lyt L. strecken G. se trecket an een ander lyt Gr. 2.
5) susteren to wive G.
6) vromet wyf L.G.
7) allike na des anderen lande ende erve te ontfanghen in den dat se echte geboren sint G 2. nae er ytlick des anderen erve to nemen, off se even boerdich synt L. nae des anderen erve te nemen, ist sake dat se echte gheboren synt G.
8) betekent ende bestaet anden luden daer se erve ende de schulde toe samen comen also doet ook de susteren kinder G.
9) dat is die irste sibbetael die men te magen rekent L. ende dat ys dan de yrste sibbe als men de vreende ende magen rekent Gr. 2.

* iuden sevenden scilde vergaen, alsoe vergaet oec die sibbe of maechscap anden sevenden lede erve te ontfanghen. Ende die hem tusschen den hovede ende den naghel des vinghers naeste sibbe mach rekene die neemt dat erve te voren. [1])

Van wijve te nemen in den vijfte lede. VII. (I. 3.)

Die pawes heeft verboden wijf te nemen eer an dat vijfte lit. Ende ist sake [2]) dat hi dat verboden heeft so en mach hi ons doch gheen niewe recht setten, daer hi onse rechten mede mach vernederen of verargheren [3]) of verminren).

> Dat die pawes gheen niewe recht hier op setten en mach dat is ieghen dat evangelium, daer aldus ghescreven staet: quodcunque ligaveris super terram erit ligatum in celis et quodcunque solveris super terram erit solutum in celis.
> Daer antwoerdt die schrift op en seit, die pawes die moet en mach dat wel doen, mer het en boert hem niet te doen, want wat enen anderen behagede te doen dat en mishaghet hem niet.
> De pawes mag recht veranderen om drie redenen: 1e. so wanneer die sake verwandelt daer dat recht om geset is, -. 2e. als een recht om gude saken geset waer ende dan daerna wort verwandelt in quaden saken, - 3e. als de pawes daer zonde aen bewiset. Geen dezer redenen is in Saksen aanwezig.

Van denghenen dar ghien erve op sterven en mach [4]) VIII. (I. 4.)

Op domme luden ende op dwerghen [5]) en mach gheen leen noch erve op versterven [6]). Ende desghelyc op crepelen. Ende die ghene die hoor erfghenamen sijn ende hoor naeste maghen, die sullen se houden ende voeden ende hoor erve ontfanghen.

* 1) Die tusschen den nagel unde den hovede sick toe der sibben to geliker staed trecken mogen die nemen dat erve gelike. De sich naer der sibbe thien moeghen die nemet dat herwede to voeren unde dat erve na. Want nu die sibbe sich lenden an der sevenden tael erve to nemende. Alleen hebben die pawese geoorlofft wive te nemen yo in den vijftten grade yn doch en mach die pauwes neen recht setten daer hee unse lantrecht eder leenrecht mede ergere eder krencke L.
2) Ende al yst sake Gr. 2.
3) oft verergeren G.
4) Uit Gr. 2. *Wie gheen leen noch erve ontfanghen en mach* G.
5) Uppe aeltfyle unde dwergen. L. Op den dumme ende op den dwasen G.
6) mach gheen leen noch ghen erve op versterven Gr. 2.

* Wort ooc een kint stom of blint, voeteloes of handeloes gheboren, dat mach erfghename wesen tot lantrechte ende niet tot leenrechte. Ende hevet dat kint leen ontfanghen eert aldus gheworden is, daermede en verliest hi sien leen niet. Den malaetschen [1]) menschen en mach gheen leen noch erve op versterven, ende hebben si dat leen of erve eer die siecte ontfanghen ende werden daerna mitter siecte [2]), si en verliesen hoer leen noch hoer erve daerom niet [3]).

Wat men erve nemen sal en wat een wijff etc. [4]) IX. (I. 5.)

Nemet een soon en wijf bides vaders live ende eer hi stervet ende dat wijf den sone ebenboertich [5]), ende wint enen sone bi hem, ende stervet dan die sone eer die vader [6]), dat kint neemt sijns oudevaders erve ghelijc dat die vader doen soude [7]). Dit en mach der dochter kinder niet gheschien datse gelijc deel mogen nemen an hoors oudevaders of an hoors oudemoeders erve.

> Een ridder neemt een huismans dochter. De kinderen erven naar landrecht, niet naar leenrecht. Ebenboertich, dat die sone vrij si ende dat hi een vrij wijf genomen hadde.

Van der moder gerade te delen ende wie de hebben sal. X. (I. 5. § 2.)

Die dochter die in den huse is onberaden [8]), die en deelt niet mitter dochter die wt beraden is hoerre moder gherade, mer al dat erve dat an hoor stervet dat moetse mitter ander delen.

> De onberaden dochter behoudt het gerade der moeder, de ander heeft haar deel al weg.

* 1) den maselsuchtigen L.
2) ende hebben se dat leen offt erve eer dat se de sukede ontfanghen ende werden dar na myt der sukede ontfangen Gr. 2.
3) op den malatischen menschen en stervet noch leen erve eer der sukede ontfaen ende wert dar na seck he en vorluest dat Ieen G.
4) *Van des olden vaders erve te nemen.* Gr. 2.
5) evenboerdich ys ende Gr. 2.
6) sterft hee daerna eer hie verdelet wort van den vader L.
7) gelyck enen vedderen an oeres vaders stad L. Ende stervet he daer nae eder de vader dat kint nemet synes vaders erve een mandeel ghelyck synen vader G.
8) onbestadet L.

*

Wat een wijff myt oncuuscheyt verliesen mach. XI. (I. 5. § 2.)

Een wijf mach mit oncuuscheit verliesen hoor eer ende seer krencken ende hoor guede gherucht verliesen [1]), mer si en mach hoor erve [2]) daer mede niet verliesen.

> Anders werd ze uit armoede nog slechter. Ouders moeten dochters uithuwelijken. Overspelige vrouwen verliezen haar erve.

Dat de pape deel myt den broderen ende myt den susteren. XII. (I. 5. § 3.)

Die pape deelt dat erve ghelijc mit sinen broeder. Ende neemt oec ghelijc deel mitter [3]) suster der moder gerade [4]). Men en mach ooc ghenen man tot enen pape segghen [5]), hi en si gheleert, ghewiet ende ghescoren tot enen pape [6]). Ende ist sake dat een vrouwe ghenen broeder en hevet dan enen pape, so neemt si ghelijc deel mitten pape an erve ende an gherade. Van des papen goet en mach se gheen gherade nemen dat hi ghewonnen heeft onder der kercken, want het is der heylighen goet, daerom so en mach hi des niet erven. Die onberaden dochter die en deelt niet mitten pape hoerre moder gherade, indien dat hi kerck of proven heeft [7]).

> Al dat goet dat die pape hevet dat is erve, behalven dat hi van der kercken beseten heeft ende an der kercken gewonnen heeft, dat en mach hi niement erven, dat sal by der kercken bliven. Een erfghenaem en is anders niet dan een navolghinghe in allen rechten dat die dode ghehat heeft - Al is 't sake dat die erfghename den dode navolghet in allen rechten, so en derf hi hem doch niet navolghen in sinen onrechte, want al was die dode een dief of een onrecht man, doch so en volghet hi hem niet na in sinen onrechte. Drierleye wijs sterft een man mit alsodanighen rechten dat hi sijn goet niement an en erft.

* 1) oncuuscheyt hore ere seer krencken ende verliesen hoer guede geruchte Gr. 2.
2) hoer erve ende hoer recht G.
3) oc gelyc deelt mytter Gr. 2.
4) Die pape nemet geliken deel der suster ind der moder gerade und geliken deel den broderen an eygenen und an erve L.
5) oec ghenen papen man tot enen papen seggen Gr. 2.
6) tot eynen papen eer eme die gerade an storff L.
7) guede na synen dode nemet men gheen gerede want yt is allet erve dat under em erstervet. De unberadene suster en deelt nycht der moder gerade myt den pape die kercken oder provene hebben. Myt welken gude die man erstirfft dat het al erve. L.

*

1e. So en heeft hi gheen erfghename die sijns selfs broderen verraden heeft.
2e. So en heeft hi gheen erfghenamen die jaer ende dach in des keysers achte gheweest is.
3e. So en heeft die gheen erfghenamen die sich selven dodet, behalve als hij het doet in krankzinnigheid, ziekte of nood.

Wat de erfft betalen sal vor den dode. [1]). XIII. (I. 6. § 1.)

Wie dat erve neemt die sal mit recht die sculde betalen also veer als dat goet strect tot [2]) varender have. Gheen dieft noch roof noch dobbelspul noch gheen ongherechte [3]) en is die erfghename sculdich te betalen, daer die dode niet voor beclaghet noch verwonnen en was eer hij starf, ten si dat hi dat goet self ontfanghen heeft [4]) of dat hi daer borghe voor gheworden is [5]). Die erfghenamen sullen die scult betalen die men met tughe op hem winnen mach [6]). Of een man sijn tuuch of gaet ende gheen tuuch en heeft [7]) ende spreect dan enen an mit lantrecht of tot leenrechte op des mans selves witscappen, so sal die antworder bekennen ende die scult betalen of hi sal voirsaken ende daer voir zweren. Den erfghenamen sal men oec die scult betalen diese mit recht verwinnen moghen [8]). Wat sculde een man selve sculdich is die sal hi bekennen of versaken als voirscr. is.

Die erfghenamen en dorven hoer sonderlinghe of hoers selfs goet vor des doden scult niet betalen.
Spreeck oec die clager dat daer meer erve is dan hem bekent of bewijst is, mach hi dat bewisen dattet also is, so sal men dat den clagher dubbeld weder gheven. Tot allen claghen so moet die erfgenaem antworden die op penninck scult gaet. Is oec die dode beclaghet ende verwonnen eer hi sterf voir der diefte of voir roef daer moet die erfgenaem

* 1) Uit Gr. 2. *Wie een erve nympt wat he aldar voer betalen.* G.
2) dat erve waert in L.
3) noch gheen ongherechte, ontbreekt in L. en in G.
4) tet en sy sake dat he dat goet selven ontfangen hefft Gr. 2.
5) Doch neyne schult dan der hie weder stadinge ontfeet eder borgen worden was L.
6) of hi des erynnet wart alse recht is myt twee ende seventich mannen die alle schepenbaer vryen synt eder echtgeborne laden, wat aver eyn man weet des en darf men on nycht erynnen off mit getuge L.
7) Ende de schult sal men den erven ock bytalen de se myt tughen wynnen moghen als recht ys off een man sijn tuech aff gheet ende ghene tughe en hevet. G.
8) De erven sullen ock betalen denghenen de op den doden eneghe schult winnen myt rechte moghen G.

* voir antworden, also dat hi dat gestolen goet of dat gheroefde goet weder gheve, anders en derf hi daer voer niet doen. Wort oec enen dode getyet dat hi dat rike of dat lant of syns selfs broederen verraden heeft, al en is hi daer voer niet beclaghet of verwonnen eer hi sterft, doch so moghen die erfghenamen daer voir antworden, ende worden si dan verwonnen in der sake, so verliesen si dat erve, want het is verwracht goet.
In desen artikel seltu mercken vier stucken die enen man sculdich maken daertoe dat hi die scult betalen moet. Int eerste sal hi die scult betalen die daer borghe voir gheworden is. Ten anderen male, so wort een man sculdich die scult als van woerden of van gheloften, want voer die scult die een man met woerden voer den anderen lovet die moet hi ooc betalen. Ten derden male, so wort oec een man sculdich als van brieven die hi geeft daer hi in loeft voir die scult, die scult moet hi oec betalen. Ten vierden male, so wort oec een man sculdich van huere ende van panden die hi set voir die huer.
Hier seltu oec merken ende verstaen dat men der waerheit niet versaken en sal om lief, om leed, om vrient noch om vijant of om gheenrehande saken die enen man scaden of baten mach.

[*Gevolg van gerechtelijke en buitengerechtelijke beloften.*] [1]) XIV. (I. 7.)

Wye ycht borget eder lovet dye sal yt gelden unde so wat hee doet dat sal hee stade holden. Wyl hye aver des vorsaken dair na, hee entghet en des op die heiligen so wat hee vor gerichte nycht gelovet en heeft. Wat hee aver doet eder vor gerichte, des overtuget eme die sakewolde myt twen mannen ende die rechter sal die derde syn.

[*Getuigenbewijs over eigen, recht, lijf en leven, over zoen en oirvede.*] XV. (I. 8.)

Waer men eygen gyfft oder settet eder eynen man vertugen wyl an syn recht off an synen hals off an synen gesuende,

* 1) De volgende artikelen XIV-XXII (17-16) ontbreken in het hier gevolgde handschrift van PIETER VAN SCOUWEN, daar een of twee bladen verloren zijn, zoodat het ook onzeker is of het ook vroeger wel alle volgende artikelen heeft bevat. Zij zijn hier ingevoegd uit het Leidsche handschrift. In de beide Groninger handschriften komt hier alleen voor eene verkorte redactie van de artikelen XIX, XX en dan volgen de artikelen XXI. XXII, met weglating van XIV-XVIII.

dat de man voir gerichte gelavet hevet eder eme verdelet is, des moet die rechter selff sevende soedaner lude de eme der ordele to vynden moghen getuch syn. Unde des vroneboden getuch steet voer twe tughe off men des bedarff daer men myt sevenen mannen tughen sal. Syne boete is oek twyvoldich ende syn wergelt na syner boert, synt der tyt dat hee to vronenboden gekoren is. Soene aver unde oervede de een man voer gerichte doet, die betuget men myt den richtere unde myt twen mannen. Schuit yt oeck ane gerichte soe moet hee yt tughen myt seven mannen denghenen den hee de soene eder oervede gedaen hevet.

[*De belofte van te geven of te leenen ook den erfgenaam te houden.*] XVI. (I. 9.)

So wie aver lovet eynen anderen syn eyghen to gevene vor gerichte unde yeme syn sylver off anders wat synes gudes eme dair upghevet, stervet dan yeme eer om die ghave bestediget worde, men sal dat synen ervenden leysten als men yenen solde des hye yt yene vullen gelde. Dat selve sal men ock doen umme juwelike varende have. So wellick man syn guet ock eynen anderen verdinget ende lovet eme dat op te latene voer synen heren, wanne hee dat verwerven mach, unde geldet em yene al eder een deel unde sterfft yene die dyt gedinget hadde eer yt em gentsliken beleent werde eder vergulden, yene is doch des gudes plichtich to laten des doden ervenden, we se oeck synt, also hee yt eme solde hebben gelaten des men yt eme vullengelde, eder he sal eme dat wedergheven dat eme daer up gegeven was. Dyt selve sal oeck die here doen off een man guet yegen em becostiget dat hee em leenen eder ledich maken sal unde off die man eer der leenynge sterfft. Lovet aver dye man de dat guet laten sal, dat hee em die belenonge werven sal unde doet hee yt unde kundiget hee yt yenen myt getuge unde heet em doen dat hee dan na ryde und untfae dat guet, weygert des yene aene rechte noet, stirft dee here na des eder weygert hee dy des seder to belenene, unde en mach hee des nicht erwerven als hee eer hedde gedaen, hee is van em ledich des erwervens unde nicht des latens off yt yene selven erwerven mach. We ock den anderen guet in syne were let eer hee dat uplate, hee sal yene in der were vorstaen alle de wyle dat hee dat nycht en hevet up gelaten, so wanne hee syner

waerscap bedarf. Wert aver eme eder yenen den hee dat guet laten sal dye were gebroken myt rechte, hee sal eme syn guet weder geven dat eme daer up gegeven was. Stervent aver yene de dat laten solde, syn sonne is des nicht plichtich te latene, hee een hebbet selven gelovet eder borgen daer voer geset.

[*Giften des vaders aan den ongescheiden zoon.*] XVII. (I. 10.)

Gyfft een vader sinen sone een ors of perd, cleder of harnasch als hee des bedarff unde nutten mach, sterfft na des syn vader hee en darff des nicht myt synen broderen deylen noch myt synes vader ervende noch mit syne heren eder eme wedergeven, off hee ock synen vader evenbordich nicht en is, allen sy he van synen vader ungescheiden myt synen gude.

[*Oplevering van het vermogen der kinderen bij afscheiding*] XVIII. (I. 11.)

Hevet oeck een vader syne kynderen an voermunderscap na ere moder dode, wan hee sich van em scheedet hee sal on weder laten al oer moder guet, den sy em van ungelucke ende buten syne scult geloset. Dat selve sal ock eyn wyff des vader kynderen doen off oer vader sterft, unde ock juwelick man dye kynder vormunder is.

[*Wat in eene gemeenschap valt.*] XIX. (I. 12.)

Daer broder off ander lude oer guet to samen hebben, verhooget hee dat myt ene kost eder myt enen dienste, die vrome is ere al gemeyne unde ock die schade. Wat aver eyn man myt synen wyve nymp des en deylt hee myt synen broderen nicht. Verspelt aver eyn man syn guet off brenget yt ovele to off verhoeret hye yt off verguft yt myt gyffte of myt koeste, dat syne brodere eder die der guet myt em gemeyne hebben nicht myt em togeplichtet hebben, dye schade den hee daer an nympt de sal syne allene syn, ende nicht synre broder noch synze gevuerden die oer guet gemeyne mit em hebben.

[*Erfdeeling van afgezonderde kinderen met niet afgezonderde.*] XX. (I. 13).

Sundert eyn vader unde moder eyn oren sone eder dochter van sich mit oren gude, sye twyen sich myt ere kost eder

ondoen. Wyllet se na eeres vaders dode eder moder an oer arve deel spreken; eyn broder an der broder off die gemannede dochter an der onbestader suster, se moten in die deilonge brengen myt oren ede alle guet daer se mede affgesundert weren off yt rorende guet ys sunder rade. Is yt aver guet dat men bewysen mach daer en mogen see nycht over zweren. Hadden see aver eer erves delinge dair an verlovet, der sollen se ontberen se ontsecghent op die hellighen. Verloveden se yt ane gerichte, so mach men sie beet vertugen dan se des onschuldich mogen werden. Eyn buermeyster ys wael getuch over den luden bynnen synen gerichte in des richters stad umme aldusdane saken.

> Uppe desse sees voer beschrevene articule en hevet die meister nene glose gemaket.

[*Verschil in erfopvolging naar land- en naar leenrecht.*] XXI. (I. 14.)

Al sy dat recht in leenrechte dat een here nycht en leene dan eenen sonne synes vader leen, yt en is doch ghen lantrecht, dat hee yt allene beholde, he en yrstade dat synen broderen na den dat ys em tho boert in der deylinge. Also en is dat ock gheen lantrecht off eyn vader synen sonne myt synen lene van sick sundert ende eme uplaet, dat hye yt to voren beholde na synes vader dode unde voert in den anderen erffgude geliken deel neme myt synen broderen. Alne konnen sye em des nycht geweygeren to leerechte yt en ys doch nycht lantrecht, unde claget sye over ene to lantrechte se dwynget ene wael myt ordelen to rechter delinge.

> Woe sal men ene myt clage an dat lantrecht brengen? Umme syn leen en mach nyemant clagen noch antworden dan voer den leenheren. Seeghet: hye en mach yt in dat lantrecht nycht brengen yt en sy dat die gene die dat lant hevet begynne to clagene op den ervenden, so moet hee weder antworden, yt en sy dat hee verborge erves recht eer hee in daterfhues kumpt. Schuit dyt, so moet hee antworden. Aldus wort hee met eynen cranen nette betogen. Des hoede syck wie yt kan.

[*Vordering van roerend goed en afwijzing.*] XXII. (I. 17.)

We den anderen syn varende guet lenet, settet off te holden doet umme bescheit off aen bescheit, wyl ys em dieyene dair na versaken eder syne ervende na synen dode, desse is des naher to behalden selff derde dan die ghene alleyne

** sy daer voer te swerne. Mach aver dyt yt in geweren heft syne ientucht off syn erve gut daer an tugen of heft hee is geweren te rechte, he breket em syn tuch, em en worde gebreck an synen geweren. Sculdeget men den man umme dat hee nycht en hevet, des untghae he syner unschult, wat men aver under em bewysen mach dair voer moet hee antworden ane unschult.

* 1) Hier volgt nu de redactie van de artikelen XIX, XX en daarna de artikelen XXI en XXII zoo als die in het eerste Groninger handschrift voorkomen onmiddellijk achter artikel XIII en vóór artikel XXIV met vergelijking van het tweede handschrift:

Off de vader synen sone mit dem guede etc.

Soent de vader synen sone van hem myt den wyve *a*) ende ghevet hem eene summe van guede ende lat hem dat gued op, als he stervet ende beholdet he dat gued als he stervet, ende in synen anderen guede neme *b*) ghelike deel mijt synen broderen. Al ist sake dat hem de broderen des nicht weygheren moghen toe leenrechte, doch so en mach he des nicht beholden na lantrechte. Ende claghet syne broderen over hem se dwynget hem wel mit rechte ende mit ordele to rechter delinghe *c*).

Van varen guede we dat den leent off etc,

Wee den anderen sijn varende gued leent of to pande set of to holden doet om bescheet of sunder bescheet *d*), wil dan de erve *e*) daer voer sweren als de gheene doet de dat gued in der were hadde ende is dar mede ghestorven, soe ys he naer selff derde to sweren daer voer dan de ander alleene ys to ontswerende. *f*) Mach he dat myt tughen bewisen dat heet in der were hadde oft syne erfnamen, soe moet he daer vor antworden *g*). Beclaghet men oec eenen man daerom dat he nicht en hevet des untgaet he myt syner untscult. Wat men by hem ende over hem bewysen mach dat vor *h*) antworde he buten syne scult. etc.

We anders gheen bothe noch rechte vorwerven en mach dan hem angeboren ys. i)

Geen man en mach vorwerven anders recht *j*) dan hem angheboren ys. Voersmaet he syn recht vor gherichte ende set hem tot eenen anderen rechte des he nicht vullenbringhen en mach, he verluest beyde rechte, behalven denghenen deen een man vrylat, de byholt vryer landsaten recht. *k*)

* *a*) myt synen wyve G 2.
b) dat guet dan op ende quyt na synen dode ende in des vaders anderen guede ende neempt G 2.
c) ende clagen syne broders over hem se dwyngen hem dar wal to myt rechte ende myt ordele dat he rechte delinghe doe. Gr. 2.
d) off op to halden doet sunder bescheyt, Gr. 2.
e) erffgename. Gr. 2.
f) als deghene doet ys de dat guet in der were hadde ende dar mede gestorven ys, so is de erffgename naerre dar voer self derde to zweren dan de cleger ys alleen tho ontsweren Gr. 2.
g) Mach he dat oc bewysen dat de dode dat guet in der were hadde off de erffgenamen so moet men hem dar vor antworden ende nicht vor sweren Gr. 2.
h) daer vor Gr. 2.
i) In Gr. 2. *Swo gheen man ander recht vorwerven mach dan* G.
j) anders bothe noch ander recht Gr 2.
k) versumet he sijn rechte bothe vor gerichte ende secht hem selven tot enen anderen ende hogeren rechte dan hem aengeboren ys ende en mach he des nicht volbrengen, so verliest he beide rechte, behalven degheen de van horen heren vry gelaten sint. Dye behalden vryer lantsaten recht Gr. 2.

Guet leenen is twyerhande unde ock borgen. Du borgest yflicke dynck so dattet dyne wort und dattu yt nycht en darfft weder geven, sunder eyn ander deme gelyck in naturen eder in den guede alse wyn, penninghe ende koorn. Ten anderen so borgestu yelick dink so dattet dynre nycht en wort dattu dat selve moest weder geven, alse kleder, perde of vye.
Ytlich bewysinge is liflich, ytlich unlyfflich; lyflich bewysinge ys dat men an eynen mannen bewysen mach seen eder voelen yegenwerwordiklich. Desser bewysinge tuch lydent dye Sassen. De ander bewysinge ys unlyflich also dat men eynen manne myt worden secht, dat en lydet de Sassen nycht. Sassen recht lovet bet deme antworder unde syne bewysinge.
Hyer beneden seven articulen de allet secgen wat men up eynen Sassen tughen mach. Soe holt dy na deser dudinghe.

[*Van aangeboren recht.*] XXIII. (I. 16.)

Neyn man mach erwerven ander recht dan em an geboren ys. Versmahet hye aver syn recht voer gerichte und seghet sich to een ander recht des he nycht vollenkomen en mach, hye verliesen beyde, sunder yene den man vry let de beholt vryer lantsaten recht. [1])

Nu secht hee hoe wye se syn de dye eghene lude moegen vry laten.

*

Van den de vry geboren ys [1]). XXIV. (I 16. § 2.)

Wanneer een kint vri ende echte gheboren is so behout dat sijns vaders recht [2]) ende neemt sijn erve. Is ooc die vader [3]) dienstman ende die moeder dienstwijf dat kint behout alsulc recht als hem aengheboren is.

> Hier te voren heeft he geseit van den ghenen die eyghen waren ende die van horen heren vri ghelaten sijn. Ende seit: is een kint vri ende echte geboren dat behout sins vaders recht en neempt sin erve.

* 1) Uit Gr. 2. *We sines vader recht. Ende we dat.* G.
2) Waer dat kint ys vry ende echt gheboren so byholt dat synes vader recht. G.
3) oft de moder G.

*

Van erve te nemen. XXV. (I. 17.)

Sterft een man sonder kinder [1]) so neempt sijn vader dat erve; heeft hij ghenen vader so neemt sijn moeder dat goet ende erve mit meerren rechte dan sijn broeder. Vaders ende moeders, susters ende broeders erve neemt die sone ende niet die dochter [2]). Wanneer oec een erve verbroedert ende versustert is, also dat dat erve allike na is ende comen mach, so nemen se allike deel [3]) an dat erve, ist man of wijf [4]). Doch so neemt soons kint ende dochters kint des oudevaders ende oudemoeders erve voor hoer broeders ende voor hoor susters die evenboerdich ende van enen vollen bosem sijn [5]). Ende wie den anderen niet evenboerdich en is die en mach sijn erf niet nemen [6]).

> Nu wil hi segghen hoe men dat (erve) upwart nemen sal. Ende seit alda, dat vader ende moeder nemen dat erve voor den broder ende voor al die gheen die daer van sibbe toe gheboren sijn. Hier is iegens dat hier te voren staet, wie den man naest is die is ooc den erve naest (I. 3), mijn broeder en ic sint sibber tot onsen vader dan onse oudevader. Dit is aldaer omdat mijn oudevaders erve valt weder op mi ende op minen broeder.
> Een vader mach sinen soon erveloos maken om XIII saken.

[*Rechten door de Saksen behouden tegen Karels wil.*] [7]) XXVI. (I. 18).

Dryerhande recht behelden dye Sassen tegen Kaerls wyllen: dat Zwavessche recht doer der wyve hat. Die ander, wat een man voer gherichte nycht en doet woe wytlick dat yt sy, dat hye des myt syner onschult untgheet unde yn eme

* 1) Sterfft die sone aene kynt. L.
2) broders, vaders ende moder, susters ende broders erve ende gued nympt de sone ende nicht de dochter G.
3) comen mach so nemen se allyke deel an dat erve Gr. 2. allike sibbe comen mach so nemen se alle like deel an G.
4) add. Dat hetet die Sasse gaen ervender. L.
5) Doch nymt sones und dochters kynt erve voor vader, moder, suster ende broder doer dattet nycht en ghaet op den boezmen diewyle dat die enen evenbordige boesmen daer is L.
6) add. De Zwaven en mogen oek van wijf halven neen erve nemen want die wyff in al oeren geslachte erveloes synt gemaket doer oere vorvaren misdaet L.G.
7) De artikelen XXV, XXVI (I 18, 19) ontbreken in het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN en in de beide Groninger handschriften. Zij volgen hier uit het Leidsche handschrift.

* nyemant overtugen mach Dat derde, dat men neen ordel so recht voer den gerichte in Sassen lande vynden mach, wyl yt een Sasse schelden unde tuet hie yt an syne vorderen hant unde an de merren menynghe unde wedervecht dat ordel selff sevende tegen andere sevene, waer dye mereste meynonghe to seget dat hevet dat ordel behalden. Daer to behelden sye al oer alde recht woe yt tegen dye cristen ee und tegen den gelove nicht en was.

In de glosse worden de bezwaren tegen dit artikel als valsch aangevoerd en worden die uitvoerig wederlegd.

[*Bysonderheid van het Swavisch recht in erfneming en in het schelden van vonnis.*] XXVII. (I. 19).

De Zwave nympt wael herwede ende erve boven der sevender sibbe, also hee yt ummer rekenen kan dat yt em van zwert halven to geboren is, eder off he tughen mach dat een synre vorvaren synes vorvaren herwede gevordert hebbe voer gerichte eder genomen. De Zwaven vindet ende bescheldet wael ordele under em selven bynnen Zwavesscher aert unde theet des an den oldesten Zwaven, den moeten sye benomen, unde an die meeste menonghe to echten dwynghe, unde an die hogeste dyngstad. Zwavesch recht entwyet nicht mit Sassen recht dan an eynen erve to nemen und an ordele to scheldene.

Dat her Eycke schelede dat was der Sassen unvernuffticheit Nu bestaet sye aver vernufftich to werden und wan een dynck vergeyt daereen sake off is, so vergeet een sake mede. Ock doe ick yt wente boose lude sal wet dat recht als die helle dat cruyt. Des wyl ick yt myt Godes hulpe myt dessen wateren begieten, so blifft heer Eycke des rechtes planter, unde ich begieter, Got die sy des wasdoms een ghever.

Van rydderen, wat de to morgengave sullen geven. XXVIII. (I. 20).

Nu suldi verstaen [1]) wat een yghelic man, die van ridders aert is sijn rechte wijf tot een merghengave gheven mach, des merghens als hi ter tafel gaet met sijnre bruyt [2]), so mach

* 1) Nu zulle gy weten Gr. 2.
2) add. vor der maeltyd in der erven antwoord G. er der maeltyt in der erfnamen aensichte ende antworde Gr. 2. voer etene aen erven gelof L.

* hi hoor gheven een knecht of een maghet die binnen sinen iaer is, tijmmer ende tuninghe, velt ende ganghe [1]). Wanneer die stede der vrouwen niet en is als hoor man sterft so salse binnen ses weken naden dertichsten daghe mitten tijmmer ende mitter tuninghen van der stede rumen also datse gheen aerde en breke [2]). Biedet se oec dat tijmmer te lossen [3]) van den erfghenamen nader buer wilkoer ende en wil die gheen den die stede toe hoort of die erfghenaem dat tijmmer niet lossen, so moetense dat wel opgraven wt der aerden in dien datse die aerde weder effenen. Blyft se oec mitten kinderen of mit des mans erfghenamen langhe of corte tijt onghedeelt mit horen goede, wanneer si hoor dan sceiden wil van den erfghenamen so mach si nemen al hoor rechte an den goede dat dair is als si dat nemen soude doen haer man sterf. Blyft si oec weduwe na hoors mans doot ende blyft mit horen kinderen ende inder kinder goede, dat hoor niet toe en hoort, ende neemt hoor soon dan een wijf bi horen live [4]), ende sterft dan die soon so nemet dan sijn wijf te merghengave mit meerre rechte dan sijn moeder [5]). Ende ist sake dat die moeder dat erve ende goet hoer selven toe hoort ende die soon sterft in des moeders goet, so is die moeder naerre die morghenghave [6]) te behouden mit tughen dan hoors soons weduwe [7]). Morghenghave behout dat wijf op ten heylighen sonder tughe, maer ander goet datse in der besittinghe hevet dat behoutse mit tughen [8]). Also behout se oec haer gerade na hoers mans doot [9]).

Van ridderschap, hoe verkregen, hoe verloren, haren aard en hare voorrechten, in hoever zonde, in hoever niet.

* 1) veltgange vee L. velt ende ghenghe G. velt ende gangh Gr. 2.
2) dat se geerde ende gunc G.
3) Buth se ock G. beydet se oec dat tymmer te loesen G 2.
4) bi horen synne G.
5) oers mannes morghengave unde muesdeel an oers mannes gude dan syne moder L.
6) dat de moder dat erve selven oécht ende de sone dan sterft inder moder guede soe ys de moder nare de morghengave G.
7) te behaldene des myt tuge dan oer sone weduwe L. add. hyr ys dy ghenoech worden toe weten G. en besluit daarmede dit artikel.
8) de were aver myt getuge L.
9) add. Aldus behilt ock oer nichtelyn dat gerade na oeren dode of se eer oeren manne stervet billiker dan oers mannes moder, die moeder ys gast in des sones geweren unde die sone an der moder L. In G. is dit met het volgende vereenigd onder het opschrift: *Wo een vrouwe hor morghengave byholden mach etc.* Morghengave beholt dat wijff op den hillighen sunder tughe. Mer ander ghewere dat ys gued dat sie in besatinghe heft, dat beholt se mit tughe. Also beholt se ock hoer gherade na hores mannes dode. Sterft se ock vor horen manne eer des mannes moder, de moder ys gast in des mannes ghewere ende de sonne in der moder. Alle de van ridders aerd nicht en synt.

*

Wat morghengave dat een huesman geven sal. [1]) XXIX. (I. 20 § 8.)

Alle die ghene die van ridders aert niet en sijn die en moghen horen wive niet meer gheven te morghenghave dan dat beste paert of anders dat beste vie dat se in den huse hebben [2]). Men moet oec wel vrouwen eyghen gheven tot horen live [3]) toe, hoe ionc datse sijn. Ende dat sal men loven in des rechters hant daer dat eyghen in ghelegen is in een yghelike stede in dien dat daer conincs banne is [4]).

> Dryerhande gaven werden ghegheven om des echtes wille. Die eerste gave heet arra, dat is dat trouwescat Deze gave wert ghegheven voer dat echte, - dat moet diegheen twivout wedergheven daer die scelinghe an is dat dat echte niet voert en gaet, sterft oec een van desen so ghift men dat slechts eenvoud weder. - De andere gave die man gift die is gheheten in legibus sponsalis largitas. Ende die gave behout een vrouwe opten heylighen. - Die derde gave is gheheten donatio propter nuptias, dat hiet eene gave om des echtes willen. Dese gave sal ghelyc wesen der medegaven, wilkoer medegave an den anderen ontbreect dat sal an dat lyfghedinghe ontbreken. Dese gave en mach die man buten der vrouwen wil niet vercopen dattet standvastich blive, tensi dat der vrouwen also veel weder bewijst worde in smans anderen goede.

Wo vrouwen lijftuch geen man breken en mach. [5]) XXX. (I. 21 § 2.)

Der vrouwen lijftuht en mach geen man breken, na gheboren erfghenamen, noch niement daer dat goet op stervet [6]), si en verwerk dat selve also dat se ooftbomen [7]) up houwede

* 1) Opschrift uit Gr. 2 ontbreekt in G.
2) ofte ander vee dat se hebben G. add. Morgengave moet ock een wyff behalden up die hillighen aene tuch L.
3) add. myt der erven gelovede L,
4) ende in den rechten hant dat loven dar dat ynne licht in yewelicker stede in deen der dar konighes ban ys G.
5) Opschrift uit Gr. 2 ontbreekt in G.
6) Lyftucht en mach gheen man vrouwen breken na ghebornen erven noch nement up den dar dat gued op stervet G.
7) ovetbome L.G. Gr. 2.

* of lude van den goede wiset [1]) die totten goede gheboren sijn, hier mede so verliest si hoer lijftucht [2]).

Naem oec een man twe wive, die eerste kinder nemen hoerre moeder medegave ieghen horen vader.
Hier seltu merken dat daer acht stucken syn daer een vrouwe hoer lijftucht mede verliesen mach. Die twe eerste stucken die hebstu in den texte. Dat derde stucke is of se hoer selven verrededе of versprake an dat rike. Dat vierde is of se hoer echtscap brake mit oncuusheit, hier meent hi van vrouwen die echte mannen hebben. Dat vijfte is wanneer si daer over is dat se horen man van den live brenghen wil. Dat seste stuck is of se met mannen baden buten hoers mans wille. Dat sevende stuck is of si des nachts wt bleve over des mans wille, ten waer dat hise selve wt sloghe. Dat achtende stuck is of se lodderye dreve ieghen sinen wille.
Ses stucken sijn daer oec een man sijn medegave an mach verliesen. Die eerste is of hi dat rike verraden had, die ander sake is of hi des rikes scaden mede weet, die derde of hi sijns wijfs doot ramet, die vierde of hise weerliken vertyen wil, die vijfte ende die seste is of hi in sinen huse een ander wijf boven hoer heeft en des niet laten wil.

Dat scheyden van den wijven is dryerleye. [3]) XXXI. (I. 21 § 2.)

Wort oec een man mit recht van sinen wive ghesceiden, si behout doch hoir lijftucht die hij hoor ghegheven heeft an sinen eyghenen erve.

Dat sceiden van den wive is drierhande. Dat eerste sceiden is of hoerre een in een gheestelic leven woude gaen, so sal elc behouden dat hi ghegheven had. Dat ander sceiden is of hoerre een onmachtich worde des natuerliken werkes. Die derde sceidinghe is als hier te voren gheseet is, ende dat compt aldaer van toe, dat hoerre een mit onrechte sake mede voort vaert. Ende om des onrechtes wille so verliest hi mit recht sijn medegave of sijn lijftuchte an sinen eyghenen goede. Ende heeft hi dat als lene so behout hi dat daer hi dat goet aen hadde. Ende men gheve hoer die medegave weder die hoer mede ghegheven is. Ende is hoer niet medeghegheven so behout si doch dat derde deel des goedes of des erves.

* 1) wisede G.
2) add. eder to welker wys, se oer lyftocht uyt oren weren laet se en weder doe dat bynnen oren rechten dedinghen als se dair umme besculdiget ys L.
3) Opschrift uit Gr. 2. Ontbreekt in G.

*

Wanneer de erven to den in dat hues varen mach ende hem des guedes underwinden mach [1]). XXXII. (I. 22.)

Die erfghename moet wel totter weduwen in dat huys varen ende in dat goet [2]) eer den dertichsten daghe, om des willen dat van den goede niet verloren en werde dat hem anroerende is [3]). Bi sinen rade [4]) sal oec de weduwe die beganghenisse doen. Ende ten dertichsten daghe oec te begaen bi sinen rade. Anders en sal hij gheen ghewelt hebben went totten dertichsten daghe toe [5]).

> Also en mach gheen clagher die men sculdich is niet claghen voor den 30[en] daghe over denghenen die dat erve nemen sullen. Die rechter en moet oec daer voor niet peynden of besetten.

Van arbeides lude offt hoer heer stervet. [6]). XXXIII. (I. 22 § 2.

Die arbeids luden die hem besteedt hebben tot enen stadighen dienst ter tijt toe [7]), dien sal men van des doden goede of erve aller eerst lonen ende betalen hoor verdiende loon [8]) also veel als hem hoort totter tijt toe dat hoer here sterf. Ende men sal se houden totten dertichsten dage toe datse hem moghen besteden in enen [9]) anderen dienste. Willent oec die erfnamen so sullen si vol dienen ende vol loon ontfanghen. Is oec den dienstluden te veel loons ghegheven dat en durven si [10]) niet wedergheven. Versaect men ooc [11]) hoer verdiende loon van enen jaer of van enen halven iare dat moghen die dienstlude behouden opten heylighen. Wie ooc op ghenade dient die moetet den erfghenamen mit ghenaden of nemen ende manen [12]). Sterft oec die ghemiede man eer [13]) hi sijn loon verdient heeft dat hem ghelooft was, men en is

* 1) *Wanneer de erffghenamen totter weduwe in dat huys mogen varen* Gr. 2.
2) in dat gued varen G.
3) dat hem anroret G.
4) Mit synen rede G.
5) ende den dertichsten doen, anders en sal he ghene weet hebben went to dertichsten dage G. geen gewelt hebben thent totten dertichsten dage Gr. 2.
6) opschrift uit Gr. 2. Ontbreekt in G.
7) de hem bestedighet hebben tot enen steden denste ter tijt tho Gr. 2.
8) den ingesynde oer verdiende loen G.
9) bestedigen tot enen G.
10) dat en dorven se G. Gr. 2.
11) verseket men oec Gr. 2.
12) myt genaden aff manen Gr. 2.
13) de mededе man eer L. de gemededе man eer Gr. 2.

* sinen erfnamen niet meer loons sculdich te gheven dan also veel als hem recht boeren mach [1]) doe hi sterf. Wanneer dien dienstlieden hoer verdiende loon betaelt is, so sal die weduwe delen al die spise die van den dertichsten daghe overghebleven is in yeweliken have hoers mans of waer hi die spise had binnen sijnre were [2]). Daerna so sal die vrouwe to heervede [3]) gheven hoers mans zwaert ende dat beste paert gesadelt ende dat beste harnasch dat hi had tot eens mans lijf in sijnre were doe hi sterf. Ende een bedde ende een cussen, een lijnne laken, een disch laken, twee becken ende twe dwalen [4]). Dit is een ghemeen hervede te gheven, ende is recht wel geset. Ende die lude nemen daer menigherhande dinc toe [5]) datter niet toe en hoert. Ende wat die weduwe niet en heeft van desen dinghen dat en derf si niet gheven, in dien datse hoor onscult daer voor doet [6]), voor een yghelic dinc besonder. Ende wat men ooc an hoor bewisen mach, daer voor en mach se gheen onscult doen. Waer twee mannen of drie tot eenre hervede gheboren sijn, die oudste neemt dat zwaert te voren, dat ander delense ghelijc onder hem allen [7]). Van den sonen die evenboerdich sijn so neemt die oudste die tot sinen iaren ghecomen is, dat hervede alleen ende is der ander broeder hoor vormund die niet tot horen iaren ghecomen en sijn, totter tijt toe dat die broeder iarich werden, so sal hi hem hoor deel van der hervede weder gheven [8]), ende daer toe al hoer goet tensi dat hi dat goet bewisen moghe, waer hi dat ghegheven ende ghebrocht heeft totter broeder behoef. Ende oft hem buten sijnre scult roeflic of dieflic of van anderen ongheluc en wech ghevaren of verloren waer [9]).

* 1) van rechte boren mochte G.
2) Daerna moet ock de vrouwe tegen den ervende moesdelen alle gehovede spise die na den dertichten over blieff in juweliken hove oers mannes oder waer hie se hadde bynnen synen gewere L.
3) to her wede G.
4) ende een dwale L.G. ende een dwele Gr. 2.
5) de lude nomen dar menych dinck to Gr. 2.
6) doet dat se des nicht en hevet G.
7) G. begint hier een nieuw artikel met het opschrift: *Van den kinderen vormunders ende inder glosen van mundighen kinden die tot ore iaren comen synt.*
8) Waer dye sone binnen oeren iaren synt oer oldeste evenbordige zwertmaech nympt dat herwede alleene ende al der kynder vormunder hent sye tot oren iaren komen synt. So sal hie yt em wedergeven L.
9) ende off hem buten synre scult roeffliken of deyffliken off van anderen ongelucke en wech gevaren ende verloernen were Gr. 2.

* Wanneer oec een kint na leenrechte tot sinen iare niet ghecomen en is, so sal syn rechte vormunder dat goet verstaen ende bewaren tot des kints bathe ende ooc tot des heren bathe in des kints stede na rechte, also langhe als dat kint hem selven behelpen niet en mach van sijnre kintscheit, van doorheit of van onmachten sijns lijfs. Ende die vormunder sal des kints erfnamen rekenscap doen van des kints goet van iaer tot iaren. Ende sal den erfnamen des wijs maken, dat hi des kints goet niet onwijsliken toe en brenghe, ende als dat kint tot sinen iaren ghecomen is, so sal die vormunder den kinde sijn goet weder gheven, want dat ghesciet vake dat die een is vormunder ende die ander erfghename van den kinde. Waer ooc die vormunder selve erfghename toe is daer en derf hi niement rekenscap voer doen noch borghe voor setten. Die oudste soon is ooc der weduwe vormunder totter tijt toe datse enen man neemt in dien dat hi hoor evenboerdich is.

> Also datse mundich moghen wesen, dat is drierleye wijs, te eersten, als si XII iaer out sijn so sijnse mundich tot lantrechte, te anderen wanneer het XIIII jaer al vol out is so mach hi setten ende vercopen ende hem selven ende sijnre zielen raden. Ten derde wanneer hi XVIII iaer out is, so mach hi sijn eygen goet vrij laten ende overgheven ende eer niet.
> Drierhande lude die rechte vormunder sijn, als lude die van de zwaertsiden daer vormundscap an gheboren is. Die ander lude sijn vormunders als van truwen wil, als een man den anderen beveelt dat hi sijn vormunder si. Nu moechstu vraghen of oec in Sassen recht schien mochte. Ic seg ja, tot lantrechte in dien dattet een man doe vor gherichte om redeliken sake bi gesunder live. Die derde lude sijn vormunders als van heerscapes weghen als wanneer een heer sines onmondighen leenmans vormunder is.
> Dat onmundigher kinder goet niet voort en wint, dat comt hier van toe, dat die vormunder dat goet wtdoet op sijns selfs avontuer, wie dat ooc doet die sal die bate hebben.

Wat to der morghenghave hoert [1]). XXXIV. (I. 24.)

Na dien dat die weduwe die herwede ghegheven heeft den erfgenamen, so sal si nemen hoer morghengave. Ende totter

* 1) Opschrift uit Gr. 2. In G. luidt het: *Wat to der morghengave hort ende inder glose dat he secht wat deghene nemen sal de der spulensyden daerto gekomen sijn.*

* morghengave hoort alle veltpaerden, runderen, seghen ende swyn die voor den herden gaen, tymmer, ghetuynde ende [1]) ooc meste zwyn, daertoe so neemt si al dat totter gerade hoert. Als alle scapen, gansen, kisten mit op ghehogheden leden, [2]) gaern, bedden, poluen, cussen, linnen laken, dischlaken, beddelaken, dwalen, potten, ketelen, pannen, kannen, becken, [3]) luchteren, vrouwen clederen, vingherlinghen, armgolt, souteren ende ander boken die tot Gods dienst behoren, die vrouwen te lesen pleghen [4]), ommehanghe ende alle ghebonden vate, dit hoort altemael tot vrouwen gerade. Noch so sijnre meer cleynoden die den vrouwen toe horen als borstelen, scaren, spinrocken [5]) ende al ghesneden laken tot vrouwen clederen. Gout noch sulver, onghewrocht noch ghewrocht, en hoort totter vrouwen gherade niet. Ende al dat boven dese benoemde dinghen is dat hoort altemale totter erve. Ende wat van dese voirscr. dinghen [6]) wtgheset is bi des doden tiden [7]) ende lyve dat losse dieghene, of hi wil, dien dat aen bestorven is ende van recht hoert te lossen ende anders niement, [8]) als du wel proven moechste [9]).

Nu wil hi segghen wat die gheen nemen sullen die van der spillsiden totten erven gheboren syn.

Van papen ende van moniken ende wat guede dat de pape delet mit sinen broder. [10]) XXXV. (I. 25.)

Die papen delen dat erve mitten broederen ende die broeders en delent niet mitten moniken [11]). Wort een kint binnen sijn iaren te monic ghemaect, dat kint mach wel wtgaen bijnnen sinen iaer [12]) ende behouden lantrecht ende leenrecht. Beghift hem ooc een man die tot sinen iaren ghecomen is,

* 1) tuente tymmer ende G. tymmers tyninge ende G r . 2.
2) upgehavenen leden L. opghehangheden leden G.
3) frauen becken Gr. 2.
4) boken de tot godes denste horen de weduwen to lesen plegen Gr. 2.
5) de vrouwe gherade ende noch ys manich clenode dat hem also wel to hort, als borstelen, scaren ende spegelen, alle ghesneden laken G. Noch is manich klenode dat daerto hoert des ick nycht sundertlic nome alse borsten, scharen, - spegele L.
6) vorgescreven dingen Gr. 2.
7) bi der doden synne G.
8) ende anders nemant to losen Gr. 2.
9) als du wal proven macht G.
10) *Wo die papen dat erve deelen mytten broderen ende de monnic nicht.* Gr. 2.
11) De pape delet myt synen broderen ende de broder en delet nicht myt den moniken G.
12) iaren. G. Gr. 2.

* die heeft hem selven ghewijst van lantrecht ende van leenrecht. Ende sijn leen is den heren ledich, want hi heeft den heerscilt opghegheven, indien dat men des tuuch hebben moghe van den monike dat hi [1]) begheven was of van sinen ghesellen die hem in den leven ghesien hebben, al is hi weder wtghegaen binnen enen iaer, als grawe moniken recht ende sede is. Ende is gheheten een proveliaer. Heeft hi hem ooc begheven buten sijns echte wives wille [2]) ende wint si hem mit recht weder wt den cloester of leven, so behout hi sijn landrecht ende niet sijn leenrecht daer hi of ghegaen is [3]).

Dat die papen mitten broderen delen, dat is erve. Maer dat leen en mach hi niet mit hem deelen.
Als een pape spreken up erve op enen leyen, dat moet hi doen mit waerliken recht.
Dat die broeder niet deelt mitten moniken, dat is daer om dat die moniken der werelt versaect hebben. Si sin doet voor der werelt ende hebben den eyghendom versworen.
Men sal die moniken dwinghen in den oerde te bliven, die mit vrien wil daer in gegaen sijn.

Van varende have wer men de erven sal oft kynt sterft. XXXVI. (I. 25 § 5.)

Sterft een kint of begift men dat binnen sinen iaren, wie dan des kints varende have onder hem heeft, die sal die have antworden den ghenen daerse alre eerst op erven moghen na des kints doot, ten si dat die have mit des ghenes wil is verteert ende verdaen den si aensterven mach [4]).

Twierleye doot. De eerste dat is die natuerlike doot; die ander doot dat is van rechte also, of hem een man begheve in een cloester.
Een man wort gewijst in eenre besittinghe of macht eenes gudes, dat coemt toe drierleye wijs. Ten eerster of dat guet enen man an stervet, so wert hi des terstont een heer. Ten andere male so wijst men enen man in die macht ende besittinghe eens guets als om der claghen wil die hi daer op

* 3) dar hi Gr. 2
2) buten syns wyffs wille G 2.
3) add. wante dye man mach synen heerschilt neder leeghen buten syn wyves wyllen unde volboert L.
4) ende vordaen ende vortert G. het overige weggelaten. I. 26 is zoowel in de Groninger handschriften als in het Leidsche geplaatst achter I. 32, even als in den tekst. Zie XLIII.

* claghende is. Ten derde male so wijst men een man in die besittinghe des guets al daer om dat hi des guedes een behoeder is. Ende also ist hijr dat men den erfgenaem ander nicht en antwordet dan die varende have, want die have behovet hoede dat mense bewaren.
(Namelijk totdat het zeker wordt of het kind al of niet in het klooster blijft).

Wo eyn vrouwe hor guet twyer weghe ervet [1]). XXXVII. (I. 27.)

Een ijghelic wijf die ervet twier weghen, hoer gerade aen hoer naeste nichte, die hoor sibbe is van vrouwen weghen [2]), ende dat erve an hoor naeste maghe, het si man of wijf. Ende een ijghelic man die van ridders aert is die ervet ooc sijn goet twier weghen, als dat erve aen sinen naesten maech die hem evenboordich is, ende dat hervede aen den naesten zwaert maech [3]). Wilkoer man van ridders aert niet en is, wanneer hi sterft, so nemen sijn erfghenamen dat erve ende gheen hervede, want hi nicht en bestaet in den heerscilde.

Gerade dat is huisstaet of reescap in den huse. Herwede dat is allent dat totter heervaert behoert.
Na Sassen recht so en heeft gheen man ridders recht ten si dat sijn vader of sijn oudevader een ridder had gheweest.
Dat en sal niet wesen dat men enen man bate doe met enes anderen mans scade.

We van herwede ende gherade erveloes scryvet. XXXVIII. (I. 28.)

So wat aldusdanighes dinghes erveloos verstervet als hervede ende gherade [4]), dat sal men den richter antworden of hi dat goet eysschet [5]), in den dertichsten daghe. Ende die rechter sal dat goet houden iaer ende dach onverdaen ende bewaren dat of hem daer enich man mit rechte toe spreken [6]) wil, voort daer na so mach die rechter dat goet aen sijn nutte ende bate keren [7]), ten si dat die erfghenaem ghevanghen

* 1) Opschrift uit Gr. 2. G. heeft geen opschrift.
2) Yewelick wyff van ridders art ervet twier wegen dat erve an den naesten maech ende oer gerade ander neechste nychten die oer van wyff halven wat ys L.
3) ende dat hervede aen den naesten zwaertmaech, ontbreekt in Gr. 2.
4) herwede, erve off gerade L.
5) den rechter eder den vronenboden off hie yt eysschet L.
6) ende hi waren dat off hem daer yenich man myt rechte to spreken Gr. 2.
7) ende theen ende spreken dat gued an myt rechte. Ende ist dat dat gued gheen man an en spreket bynnen der tyd, so keert de rechter dat gued dar nae an syne bate ende nutte G.

* sijn of in des rikes dienste of in Goeds dienst buten landes, so moet die rechter dat goet also langhe waren went hi weder coomt [1]). Want hi en mach hem die wile aen den goede noch erve niet verzwighen noch versumen. Dit is ghesproken van varender haven.

Dat comt vierleye wijs toe dat een goet erveloos wort. Ten eersten of een man niement en had die sijn erve nemen mach, als onechte lude. Ten anderen of hie die erfghenaem wel hevet ende si dat erve niet nemen en moeten als om des doden broken wil. Ten derde of die dode die erfghenaem heeft, datse dat erve doch niet hebben en willen. Ten vierde of die dode die erfghenaem wel hevet, mer dat se dat verlooft hebben te nemen ende versworen ende ooc versumet ende toten erven niet comen en moghen.

De praescriptionibus [2]). XXXIX. (I. 29.)

Een Sasse en mach hem an eyghen goede noch an hoven niet verswigen [3]) binnen XXX iaren ende iaer ende dach ende niet eer. Dat rike van Romen en mach hem nemmermeer verswigen [4]), ende oec die van Zwaven aen horen erve, die wile datse dat openbaer betughen moghen [5]).

Oorsprong der verjaring, dat men een guet bringe in een wisheid. - Misbruik - daarom vereischten bona fides en titel.

Wo een incomen man erve ontfangen mach. [6]) XL. (I. 30.)

Een ijghelijc incomen man mach erve ontfanghen in den lande te Sassen na des lants recht ende niet na des mans recht, al is hi Beyeren, van Zwaven of van Vrancken [7]).

Dat recht is om twierleye saken geset, die eerste sake is dat dit privilegie is ghegheven den lande van Sasse ende niet den luden. Die ander sake is aldaer om als waer een man claghet, van derselven rechte so moet hi oec antworden.

* 1) landes, dat so mach he dat gued ende erve an spreken als he weder to huese kumpt G.
2) dit art. ontbreekt in G. Opschrift in Gr. 2.
3) noch aen hovet nicht verswygen. Gr. 2.
4) en mach hem nummeer verswygen. Gr. 2.
5) An eygene unde an hove mach sych die Sasse verswigen na dertich jaren und jaer und daghe und eer nicht. Dat rike und zwaven moghen sich nicht verswigen an oren erven dye wyle sye yt tugen moghen. L.
6) *Een yewelick incomende man de mach.* G. Het opschrift uit Gr. 2.
7) al ys he van Beyeren, van Swaven oft van Vrenken. Gr. 2, erve nemen ende ontfanghen na des landes recht ende nicht na des mannes rechte, he sy van wan he sy. G.

*

Van samende gudes als man ende wyff. XLI. (I. 31.)

Een man en sijn echte wijf en hebben gheen ghesceiden goet also langhe als si beide leven. Sterft oec een wijf bi hoers mans leven, si en mach gheen varende have erven mer hoor gerade ende hoor eyghen goet, of si dat in hoorre were hevet [1]), so mach si dat erven horen erfghenamen [2]). Gheen wijf en mach hoer goet vergheven buten hoors mans wil also dat hi dat na recht liden derf [3]). Ende wanneer ooc een man een wijf neemt so neemt hi in sijnre were al hoor goet ende voormundscap [4]). Daerom so en mach gheen wijf horen man enighe gaven gheven an horen eyghenen goede noch oec aen gherade [5]), daer si dat goet haren rechten erven mede onterven mach na hoorre doot, want een man en mach an sijns wijfs goet anders gheen besittinghe crighen noch were winnen dan als hi totten eersten mit hoor in vormundscap ontfanghen heeft [6]).

> Nadien dat echtscap geestelic is, so en wil hi hier niet segghen van den echte, mer hi wil hier segghen van der echter lude guet, dat een deel hoort totten waerliken recht.
> Dat wijf en mach niet weggheven buten den wil van horen man; 1^0. omdat de man is dat hoeft sijns wijfs en si sal na sinen wille leven; 2^0. dat man en vrouw gesament guet hebben ende van ghesamende guede en mach men niet en wegh gheven, 3^0. dat deghene die onder vormundscap is die en moet niet doen buten sinen vormunder.
> Sij en mach horen man niet gheven omdat sy onder vormundscap des mans is, want des vormundes recht is dat se horen mundelyns niet bedoren noch verscalken en sullen, daerom so en mach si hem gheen guet gheven.

Wo vrouwen hoer lijftuch nicht erven en moghen. [7]) XLII. (I. 36.)

Gheen wijf en mach hoer lijftucht eyghen behouden [8]) noch si en mach se oeck niement an erven na hoeren doot, die

* 1) ende eghen erve of se dat hevet. G.
2) sterff oec een wyff by hores mannes lyve se en mach geen varende erven horen erffgenamen. Gr. 2.
3) Gheen wyff en mach vergheven henigherhande gued eer se sterfft buten hores manne wille also dat hi dat dor recht lyden dore G.
4) in rechter vormunderschap G. Gr. 2.
5) an eygene noch an varender have L.
6) want een man en kan an synes wyves gude nene andere were gewinnen dan hie irst myt oer untfanck an vormunderscap. L.
7) Opschrift uit Gr. 2. In G.: *Van der vrouwen lyfftucht ende der glose waer mede.*
8) lyfftuch to eyghen behalden Gr. 2.

* wile dat men die lijftucht betughen mach dat se hoer tot horen live ghegheven is. Laetse die lijftucht wt hoerre were so heeft se beide eyghedom ende lijftucht daer an verloren [1]).

Nu wil hi segghen of die vrouwen onredeliken ende onrechteliken wouden voert varen met hoerre lijftucht dat men hem daer an gheen gunst en sal doen noch niet behulpelic en sal syn.
Spreect si oec dat die lijftucht hoer eyghen si, dat is dan moghelic dat se beide lijftucht ende eyghen verliest ende dat se mitter twe of besittinghe woude valscheit doen.
Ende al waert oec sake dat den vrouwen al hoer mans goet te pande gheset worde, so machse doch wt den panden hoer lijftucht nemen. Dat recht ende dese lijftucht verliest een vrouwe drierleye wijs. Ten ersten of se onghelovich waer. Ten anderen male of se hoer buten redelike saken sceide van horen echte man. Ten derde male so verliest se dese ghenaden an der lijftucht of se broket in den saken die hier voer geseit syn.

Van bysscopen ende van abdissen wo recht de beholden. [2]) XLIII (I. 26.)

Wort een monic tot biscop of een cloester vrouwe tot abdisse ghecoren, so motense dat ordel hoerre ghewelt [3]) ende dat recht hoers goets behouden ende hebben, mer wat waerlic recht is dat en nemen si niet [4]).

Deze artikel en is wt der previlegien niet, mer het is een artikel der satinghe of settinge keyser Fredric. Ende dese bisscoppen ende abdissen die behouden leenrecht ende gheen lantrecht, want wie een leen heeft die heeft dat van der kercken weghen. Ende aldus so is denghenen ghelijc die een goet mit eenre vrouwen ontfaet. Coomt dan aldusdanighen heren enige clagte toe in den lantrechte, dat moghen si bevelen horen amptman te rechten, maer wat waerlic recht is dat en nemen si niet an. Dat seltu verstaen aen erve te nemen ende aen gherechte.
Dat gheestelike lude ende papen in drien saken moeten antwoerden aen den waerliken gerichten. Die eerste sake is om hoer leen, die ander sake is om diette of men die berechten sal, die derte sake is ofse te voren gheclaget hebben in waerliken gherichte ende si dan weder beclaget worden.

* 1) Sprekent se aver dat yt oer eyghen sy und woert sy daer aff gewyset mit rechte se hefft beyden eyghen und lyfftucht daer aen verloren. L. so heft se hore lyftucht daer mede verloren. G.
2) Opschrift uit Gr. 2. Ontbreekt in G.
3) dat ordel horrer gewelt. Gr. 2.
4) sye mogen den gordel der gewalt unde dat recht oers gudes hebben, mercke aver dat wat lantrecht ys des en nemeu sy nicht. L.

*

Van vrauwen de kinder dregen na hores mans dode [1]). XLIV. (I. 33.)

Een vrouwe die een kint draghet [2]) na hoors mans doot ende si hoor baerachtich of vruchtbaer bewijst [3]) biden grave hoors doden mans [4]) of totten XXX^{sten} daghe, wort dan dat kint levende gheboren ende heeft die vrouwe des tuuch an vier mannen die dat ghehoert [5]) hebben ende an twe vrouwen die hoer helpen tot horen arbeide, dat kint behout syn vaders erve, ende sterftet daer na alst gheboren is, het ervet op die moeder [6]), indien dat se hem evenboerdich is, ende het breket alle ghedinghe an sijns vaders leen, nadien dattet levede na syns vaders doot. Ende dan so werden die leen des heren ledich [7]) ende vri als dat kint bewiset ende besien [8]) wort dattet lijfachtich is ende wort oec openbaer ter kerken ghebrocht. Al diegheen die dat saghen of hoorden die moghen des kints lijf een ghetuuch wesen [9]).

> Hier seltu nu oec weten dat een vrouwe mach een kint draghen X maenden ende twe daghen ende niet langer.
> Dit is nu die nutte daer hi den vrouwen dit om gheraden heeft, opdat der moeder dat erve worde na des kints doot. Ende dat kint breect alle ghedinghe an des vaders leen, want dat leen verlenighet die here onder den besceide of sijn man sonder leenerven storve.
> Het si een sonderlinghe sake also, dat die papen, moniken ende vrouwen tugen moghen, want si tugen des kints dope.

Wo een man sijn eghen erven mach vorgheven buten des etc. [10]) XLV. (I. 34.)

Een man moet sijn eyghen goet wel vergeven buten des rechters oorlof indien dat hi daer van [11]) behoude een halve hofstede

* 1) Uit Gr. 2. *Van een vrouwe de een kint dracht na hoer mannes dode* G.
2) Off een wyff een kint draghet G.
3) baerafftich bewyset L. baerachtich bewyset G.
4) bi hores mannes begraffte G.
5) behoert G.
6) synes vaders erve ende sterfft het dar na het ervet op de moder G.
7) niet ledich L.
8) gesyen wort Gr. 2. So werden de heren leen ledich tensy sake dat dat kint bewyset wort ende ghesien G.
9) also groet dat het lyffachtich mochte wesen. Ende wortet to kercken ghebrocht openbaer alle de dat kynt zien of horen de moghen synes lyves een tuech wesen G.
10) *Wo een man syn eyghen guet vergeven ende oplaten mach* Gr. 2.
11) orloff ende in des erffgenamen orloff inden dat he darvan Gr. 2.

* of enen acker also breet daer men een waghen op om mach keren [1]). Ende daer of so sal hi den rechter rechts of pleghen [2]) Welc man oec sijn eyghen goet verghift ende dat daer na weder te leen ontfaet, so en helpt die gave den heren niet tensi dat hi dat goet in sijnre were [3]) behoude iaer ende dach. Daerna so mach die here dat goet den man sekerliken weder gheven te leen also dat die man anden guede gheen eyghendom noch erve an bespreken noch bewisen en mach [4]). Weyghert oec een rechter enen man dat hi sijn goet niet vergheven en moet [5]), wanneer dan die coninc op Sasscher aerden coomt, voor dien so moet hi sijn goet wel vergheven ende op laten, also als hi dat soude doen voor den rechter [6]), indien dat men des seker tughe hebbe, dat hem die rechter dat met onrecht gheweighert heeft [7]).

Ende wat behoeft men dat te doen, dat men dat goet op laet, want die gheen die dat goet coopt die behout dat doch, also en laet men dat nummer op.
Hier seg aldus toe: dat een goet wort opghelaten voir gherichte, dat is om vierlye saken wil. Die eerste sake is dat die coop daer mede ghevesticht, ende ghestedicht wort in den gueden. Die ander sake is dat men den pleghe die opten guede is niet meer opten vercoper eysschen noch mit rechte op hem beclaghen sal. Die derde sake is dat die vercoper den coop niet versaken en mach. Die vierde sake is ende is aldaar toe goet, dat hi de besittinghe des goets een redelike sake hebbe. Ende dat hi dat goet oplaten sal in des erfghenamen oorlof, dat is dat die erfghenamen des goets verthyen sullen.
Die meninghe des artikels hanghet opten articulo (II 5) des anderen boekes. Daer staet aldus: wie in enes rechten heeft also veel goets eyghen als syn weergelt waerdich is die en derf den rechter gheen borghe setten of men op hem pinlike saken claghet.

* 1) Buten des rechters orloff moet een man syn eghen wal vorgheven in der erven gheloefften inden dat he des guedes beholde eene halve hoffstede of eenen word daer men eenen waghen op keren mach G.
2) den rechter rechtes plegen Gr. 2.
3) an sinen ledichliken geweren L.
4) he dat denghenen weder to lene gheven de dat vorgheven hadde also dat he daer na noch eghen gued noch erve an spreken noch beraden mach G.
5) Bekuert yt dye rechter myt unrechte dat die man syn eyghen nicht geven mach L.
6) Dwelt of erret een rechter mit unrechte dat een man syn eghen gued nicht vorgheven moet, wanneer dan de koningk op Sascher art kumpt so moet he dat vor hem wal vorgheven als he dat vor den rechter solde hebben ghedaen G.
7) gewert hebbe L.

*

Van scatte onder der eerden begraven [1]). XLVI. (I. 35.)

Alle scat die onder der aerden begraven is dieper dan een ploech gaen mach, die hoort in des conincs ghewelt. Sulver en moet oeck gheen man breken op eens anders mans goet buten sinen wil [2]) die den stede toe hoort [3]). Mer gift diegheen hem oerlof die den stede toehoort, so hoort hem die voghedie daer over toe die dat oorlof ghegheven is [4]).

> Scat dat is guet geld, dat gheen man van ouds weghen die munten bedencken en can datse ghesleghen wart.
> Dit is daer tegen (dat de schat is half den vinder half den eigenaar, naar Rom. recht) dat hi hier seit dat alle scat hoort in dat rike. Hiertoe saltu antwoerden en segghen, dat dese scat hoert in dat rike indien dattet ghevonden wort mitter swarter const.

Van den de in overspul gevonden wert [5]). XLVII. (I. 37.)

Wie eens mans wijf verhoert [6]) ende die een maghe of een wijf nootmundighet [7]) ende neemtse dan daerna tot echte, hi en mach nimmermeer bi hoor echte kinder winnen, mer kempen ende speellude worden hoor kinderen. Ende al die ghene die in onechte gheboren sijn werden rechteloos ghevonden voir gherichte, want si sijn alles rechtes los also drade [8]).

> Oncuusheit ghesciet drierleye wijs. Ten eerste so ghesciet oncuusheit mit willen ende natuerlic iegens God ende sijn ghebot als tusschen tween ledighen ende vrie personen. Die andere oncuusheid is gheheten een brekenghe ende ghesciet

* 1) Opschrift uit Gr. 2 In G. *Van der schatte de onder der eerden begraven is.*
2) desghen wille die. G.
3) op eens anderen mannes guede buten synen willen den de stede to hoert. Gr. 2.
4) des orloff, de voghedye ys syn daer over. G. - dee voghedye is sine daer over.
5) Dit opschrift uit Gr. 2. In G.: *Van openbaer overhoer.* I. 36 ontbreekt in alle handschriften.

6) behoeret openbaer L
7) een maget off een wijff noet mundiget Gr. 2.
8) Kempen und oer kynder, spellude und alle dee onechte geboren syn eder dye diefde eder roeff versumet hebben eder weder geven und sye des voir gherichte verwonnen werden eder dye oer lyf off kynt eder hoer entledeget hebben die synt alle rechteloes L. behoret ende maghet oen wyff noet mundet al yst dat he se daernae te echte nemet, he en wynt doch by hoer echte kynt. Kempen ende spelluden recht sullen hoer kinder hebben. Ende alle unrecht gheboren zynt also se de worden vor gherichte rechteloes gevunden want se sint alles rechtes also dradeloes G.

* mit willen iegens der naturen ende ieghen God ende ieghen sijn ghebot als tusschen denghenen die in overspul leven. Die derde oncuusheit is also ghehieten dat ic se niet nomen en wil, dese sonden ghescien oec ieghen der naturen ende ieghen God ende sijn ghebot.
In desen saken en derf een man niet alleen claghen, mer hi mach hem selver wel rechten of hi een man met sinen wive vint ende hi se anders niet behouden en mach, so moet hi den man wel doden of wonden sonder broeken die hem sijn wijf benemen wil.
Kempen ende speellude dat is also te verstaen dat die gheen die onechte gheboren sijn deses onmachtes also datse echteloos syn, dat is dat se niet tughen en moghen voir gherichte noch gheen rechteren en moghen wesen.

Van des keysers achte [1]). XLVIII. (I. 38 § 2.)

Wie jaer ende dach in des keysers [2]) achte is, die wort daer na rechteloos ende echteloos [3]) ghewijst. Ende men wijst sijn eyghen goet in des conincs ghewelt [4]), ende en brenghen die erfghenamen dat goet niet weder wt des conincs ghewelt binnen iaer ende dagh mit horen eden, so verliesen si dat goet mitten ghenen die inder achte is ende rechteloos ghewijst is, ten si dattet die erfghenamen beneme echte noet datse niet voor den coninc comen en moghen [5]). Desen noot sal men oec bewisen als recht is [6]). Gheen echte kinder en mach die gheen winnen die iaer ende dach inder achte is, ende echteloes ghewijst wort nader iaer tale. Wt deser achte mach hi

* 1) Uit Gr. 2, ontbreekt in G.
2) in des rikes G.
3) echteloes ende rechteloes Gr. 2.
4) dye verdelet men rechteloes unde verdelet em oec eghen und leen. Dat leen den heren ledich und dat eghen der koninckliken gewalt L. den deelt men rechteloes ende men wyst hem wt sinen eghenen guede ende wt sinen leenguede. Dat leengued sinen heren ledich ende dat eghene gued in des koninghes welt G. syn eygen guet in des conincs gewelt ende syn leenguet in syns heren gewelt Gr. 2.
5) theen de erven dat gued nicht wt des koninghes welt bynnen jaer ende dach myt hoeren ede so verlesen se dat gued myt denghenen de inder achte ys. tensy dat het ten erve echte noet beneme dat se nicht komen en moghen G.
6) add. Doer dienstman eghen en kan in dye coninclike gewalt nicht komen noch buten oers heren gewalt off se sich verwerket an oren rechte L. Des denstmanne eghene gued en mach in de koninchlike welt nicht komen noch buten hores heren welt al yst dat se dat vorwerken an den gherichte G.

* hem wel thoen also dat hem mitter achte gheen man sijn lijf benemen en mach, mer in sijn recht en mach hi also niet weder comen, tensi dat hi vechte voor des keysers scare ende besta daer enen anderen coninc mit stride, so mach hi weder winnen sijn rechte, ende sijn guet niet dat hem mit recht of ghedeelt is. Hierom so bewaer hem een yghelijc man wel voor des keysers achte [1]).

Jaer ende dach dat is ses weken ende een jaer. Een achte dat is een vervestinghe of vredeloes te legghen Een overachte dat is als een man nader iaertale rechteloes of echteloes ghewijst wort. Merct dit ondersceit dat se totten eersten werden scalcbaer ende dan so en moet mense niet doden noch wonden. Mer dieghene die aldus in overachte gecomen sijn ende oec vredeloes ghewijst sijn die moet men wel doden ende wonden ende men houtse oock voir eyghen lude.
De erfghenamen sullen mit hoers lantrechts brief ende zeghelen te hove voor den keyser varen ende zweren dat opten heyilghen, datse raets ende daets onsculdich sijn van den broken die hoor vader of ander vrient ghedaen heeft, ende datse des rikes achte nemmermeer besculdighen noch beropen en willen, dat hem God also helpe ende al sijn heijlighen. Ende dan so moghen die erfghenamen dat guet behouden.
Dat dese oec gheen echte kinderen winnen dat seltu verstaen van denghenen die wetelic wive nemen, diese niet en moghen hebben, noch oec hebben en moeten, want die worden ghewijst van der echtscap.
Dat men voer des keysers scare vechten sal ieghen ene anderen coninc ende also dat recht weder te crighen dat is den Sassen sonderlinghe ghegheven datse hoer recht also weder crighen ende niet hoer goet.

* 1) Echte kinder en mach de ghene nummer vorwerven de hem selven unechte maken ende de iaer ende dach in des rikes achte ys, al yst dat he wt der achte nader iaertale ghevorst oft ghewonnen wort. So en mach he hem wte der achte alsoe neet theen dat he syn rechte beholde, mer also dat hem mit der achte neman syn nemen en mach, tensy dat he trecke in dat ryke ende vechte vor des rikes scharen ende vorsla mit striden eenen anderen koningk die enteghens dat rike ys. Dan so wynt he weder syn recht ende nicht dat gued dat hem myt rechte off ghewyst ys. Hyr omme so hode hem een yewelick man vor des keysers achte G. Wt desser achte mach he hem wale theen also dat hem mytter achte gheen man syn wyff benemen en mach, meer in syn rechte en mach hi also nicht weder comen, ten si dat he vechte voer des keysers schare ende bestae dar enen anderen coninc myt stride, so mach he weder commen syn rechte ende syn guet nicht dat hem myt rechte offgedeelt ys. Hyromme so behoede hem een iwelyck man wal voer des keysers achte Gr 2.
De laatste volzin van den tekst ontbreekt in het Leidsche handschrift.

*

Van der de hor rechte mit defte ofte mit roven verloren hebben [1]). XLIX. (I. 39).

Wie sijn recht mit dieft ende mit roven verloren [2]) heeft ende anderwerve daer door berucht wert ende aengesproken, die en mach hem niet anders ontsculdighen [3]), mer hi heeft drierhande coer. Als dat gloyende yser te draghen, of in enen wallenden ketel te gripen totten ellenboghe toe, of hem te weren teghens den kempen ende also te bewisen sijn onscult [4]).

> Hoer scade is tweerhande, die eerste scade is datse hem also lichtelyc niet ontsculdigen en moghen als die gheen die van enen goeden gheruchte sijn, die ander scade is datse hem sullen weren ieghen den kempen ende hoer kinder, dat sijn lude die daer striden ende vechten om gelt. Ende daer om so werden si scalcbaer als hier voir gheseit is.
> Dat kempen recht is gekomen op VII man eden, sonderlinghe in drien stucken. Dat eerste is of men enen doden man aenspreket, den man mit kampe weren woude. Dat ander stuck is of men enen teghe dat hi verraderie ghedaen had of ander sake, die an sijn lyf of an sijn eer ghingen. Dat derde stuck is of men sijnre onderwonde als voir enen gherechte.

Van truwelosen luden ende van heervluchtigen luden [5]). L. (I. 40.)

Die ghene die trouweloes ende eerloes verwonnen worden ende van den die heervluchtich wert wt des heren dienst, die wijst men wt den leengoede ende si verliesen hoor eer ende niet hoor lijf [6]).

> Een man doet teghen siin trouwe drierleye wijs. Ten eersten so wert een man trouweloes of men hem enygherhande dinghen op siin truewe beveelt als vormundscap ende

* 1) in Gr. 2 geen opschrift.
2) offt mit rove eens vorloren G.
3) beclaghet mense anderwerve om deefte off om roves se en moghen hem mit horen selves eden nicht ontschuldighen. Mer se hebben. G. mit oren ede nycht untsculdigen L. myt deffte off myt rove verloren heft ende anderwerve dar vor beruchtiget ende aen gesproken wort de en mach hem nicht anders ontsculdigen. Gr. 2.
4) offt den kamp te vechten ende bewisen also syne unschult G.
5) Opschrift naar Gr. 2. *Van den de daer eerloes werden.* G
6) Wie treudweloes ende hervluchtich wt des rikes deenste beclaghet ende vorwunnen wert den wist men syn ere ende syn leen roeff ende nicht syn lyff G.

*

in goeder compenyen wat te houden doet. Ende hierin so wort een man scalcbaer. Ten anderen so doet een man ieghen siin trouwe also als hij een dinck leent of vraghet op siin trouwe, hier mede verliest hi sijn goet ende sijn ere. Ende daerof so seit hi hier. Ten derde male so doet een man ieghen sijn trouwe als an gheleide of an verraderye, ende hier an so verliest hi sien lyf ende siin ere
Hoe sal men een man trouweloes aenspreken? Men sal twy over hem klaghen buten gheruchte ende ten derden male met enen gheruchte als over enen misdader, ende dan so salmen hem voort eysschen ende bode senden ende te borghe bieden, also als enen misdadighen man ende als men denghenen doet, die men vredeloes leet, also leet men oec desen eerloes ende trouweloes Hierover en moet gheen man ordel vinden hi en si des gheens ghenote die daer beclaghet wert, en dat aldaer om dattet leenrecht roerende is.
heervluchtlch dat saltu verstaen van denghenen die horen heer wel helpen mochten ende niet helpen en wouden.

Van vrouwen clage over horen vormunder dat he hoer guet ontweldighe [1]**). LI. (I. 41.)**

Claget een maghet of een vrouwe [2]) over horen vormunder tot lantrechte, dat hoer ontweldighet ende benemet hoor eyghen goet of hoer leengoet [3]) of hoer lijftucht, ende wort die vormunder daerom gheladen voir dat gherichte tot drien ghedinghen of vier werven ende en coomt hi dan niet voir gherichte ende recht daer voer te doen, so salmen hem daer na mit recht verbieden alle vormunscap [4]). Ende daer na so sal die rechter der vrouwen vormunder wesen ende hoers goets gheweldich ende machtich wesen van des gherechts weghen. Ende weldighen hoer weder in hoer goet dat si te voren onweldich was [5]).

* 1) Het opschrift uit Gr. 2. *Van magheden of van weduwen de deer claghen over hore vormunders.* G.
2) of een weduwe G.
3) dat he hoer ontweldighet hoer eghen gued offt leen gued G.
4) tot drien werven ende en kumpt he nicht vor gherichte ende en wil he gheens rechtes pleghen, so sal men hem balemunden, dat ys so sal men hem wten rechten wisen alles vormunscap G. men sal one balmunden dat is men sal one verbieden ende verdelen aller vormunderscap L. So sal men daer na verbalmunden, dat is dat men hem myt rechte verbeyden sal alle vormunderscap. Gr. 2.
5) ende des weldich wesen van des rechtes weghene hores guedes dat se eer unweldich was G.

*

Over vormunderen moghen rechten die lantrechters in allen dorpen ende in steden der stat rechteren.
Ende over vormunderen moghen claghen der kinderen moeders ende oudemoeders ende ammen, ende oec een yghelike vrouwe die dat om trouwen wil doen willen, - dat is een sonderlinghe rechte.
Claghen om twe saken. Die eerste is of die vormunder des kints goet qualik ende scandelic toebrocht ende onredelic. Die ander sake is of hi den kinde ghebrec laet liden ende hem van syns selfs goet niet voeden noch cleden en wil.

Van vormunderen de een man hebben mach voer synen vullen jaren ende na sijnen jaren [1]). LII. (I. 42.)

Een man die mach vormunder kiesen ende hebben of hi wil voir sinen vollen iaren ende na sijne vollen iaren, ende en behoeft hi des niet so moet hi den wel onberen [2]). Wie ooc sijn vormunder ter stont niet en heeft die sal hem inden naesten daghe brenghen die hem van gherechts weghen wt gheleecht wort om der claghen wil [3])

Vormunderen twierleye. Die verstaen enen menschen als an horen goede, ende die verstaen enen man als voir siin ere mit campe. Ende van dese vormunderen so sat hi hier. Ende dan so hieten oec vormunderen voirspraken

Wanneer een man tot sijnen vollen jaren gekomen ys. [4]) LIII. (I. 42.)

Een man is tot sinen vollen iaren ghecomen wanneer hi XXI iaer out is [5]). So mach hi ooc vormunder hebben of hi wil ende en krenket [6]) daer mede sijn bothe noch sijn weerghelt noch sijn recht niet [7]). Welc mans outheit men niet

* 1) Opschrift uit Gr. 2. *Wanneer een man vormunders hebben mach* G.
2) des wal ontberen Gr. 2. Eer syne vullendaghen ende na synen vullendaghen so moet een man wal vormunder hebben oft he des hehovet ende moet se oek wal ontberen of he wil. G.

3) we synen vormunder to hant nicht en hevet als he beclaghet wort de sal hem in den naeste rechtdaghe brenghen de hem vorghelecht wort van gherichtes weghen omme syne claghe G.

4) Opschrift uit Gr. 2.
5) wanneer he is boven een ende twyntich jaer Gr. 2.
6) Over een ende twintich jaren so ys een man tot synen iaren comen wanneer he vormunder hebben sal off he wil ende krencket daer mede G. out is, over sestich iaer, so is hye boven sijn jaer komen. Als dye vormunder hebben sal off hee wyl unde en krencket. L.
7) weerghelt nicht G.

* en weet, heeft hi haer anden baerde ende beneden ende onder die armen, so mach men daer bi weten dat hi tot sinen iaren ghecomen is. Wanneer oec die man tot sinen vollen iaren coomt, so moet hi wel sijns wijfs vormunder wesen [1]) ende doen daer toe dat hi wil, want een man hem selven moet verstaen, also [2]) moet hi oec sijn mundelijn verstaen [3]) na allen rechten.

> Vormundscap gaet wt ende eyndet om achteleyer saken wil. Als een kint voir synen iaren stervet, - of dat kint hem begave, - of dat kint een wyf name, - of die vormunderscap gheset worde tot eenre besceydenre tijt, - of dat kint tot sijne jaren coomt, - of dat kint den heerscilt verwandelde, - of den kint enen vormunder gheset worde van den rechten als om eenre saken wil, - of die vormunder ofgheset worde, van den rechter.
> Dat is daerom, dat bi Justiniani tiden die lude sterker waren dan bi coninc Kaerls tiden, die ons dat recht ghegheven heeft.

Van noetachtigher claghe, wat wo een man sijnes wijves vormunder ys de rechter [4]). LIV. (I. 43.)

Die rechter moet den vrouwen wel enen vormunder gheven in nootachtigher claghen, in der hantachtigher daet, daerse horen rechten vormunder terstont niet en heeft, indien dat die claghe te campe niet en gaet [5]). Gaet oec die claghe te campe waert, so moet wel hoer vormunder wesen yghelic man die hoere swaertmaech is en hoer evenboerdich is [6]).

> Ende sonder campe vormunder te gheven dat sijn voirspraken, of die gheen die den anderen te rechte ladet.

* 1) dat kint tot synen iaren comen ys ende kumpt so moet het wal G.
2) wat hi wil een soen to kampe wert, al ys he ock bynnen synen vulledaghen, want also als hem selven moet vorstaen also moet het G.
3) und wes hy sal off hee wyl, und staen to kampe wert alleene si yt bynnen dagen want als hee sych selven moet vorstaen also moet hee syn mundelyn wael vorstaen L. ock synen mundelin vorstaen G.
4) *Van der vrouwen vormunder in noetachtiger clage.* Gr, 2.
5) daer se nycht to kampe gaet. L.
6) in den dat de klaghe nicht te kampe en gaet ende ock in aller hantafftigher daet dar se horen rechten vormunder nicht en hevet. Gheet ock de claghe te kampe so moet wal hor vormunder wesen een yewelick man van hoeren zwert maghen de hor evenbordirh sint G.

*

[*Klacht der vrouw over haren wettigen voogd.*] [1]) LV. (I. 44.)

Claghet ock eyn maget eder eyne weduwe to lantrechte over oren rechten vormunder dat hee oer guet neme, to der clage sal sye dat gerichte vorstaen und vormunderen, und daer er ore man gyfft eghen to urzake eder to erme lijve.

urzake heet al so voele als oer schadet.

[*Wettige voogdy des mans en des zwaartmaags over vrouwen*] [2]) LVI. (I. 45.)

Al is een man sijn wijf niet evenboerdich, hi is doch hoer vormunder ende si is sijn genootinne, ende si tret in sijn recht wanneer si met hem te bedde gaet [3]). Wanneer oec die man stervet, so is si vri ende los van [4]) sinen rechten, ende si behout dat recht na hoerre gheboorten, daer om so moet wel hoer vormunder wesen hoer evenboerdighe swaert maech [5]) ende niet hoers mans [6]). Een wijf en mach oec niet buten hoers mans wil hoer goet vergheven noch vercopen, noch si en mach den man hoer lijftucht niet oplaten om des wil dat hi mit hoor inder besittinghe is [7]) als een vormunder. Magheden ende onghemande wiven die moghen hoor eyghen goet vercopen [8]) buten hoers voormunders oerlof, ten si dat hi daer erfnaem toe is.

Nu wil hi segghen van vormunderen die ghewilkoert werden, ende dese vormunderen draghen mitten anderen ontwee an vier saken. Die eerste sake is, datse daer voer totten eersten gheen wysheit en dorven doen als die anderen moeten doen. De andere sake is, dat dese vormunderen daervan gheen rekenscap en dorven doen. Die derde sake is, dat men dese niet afsetten en mach. Die vierde sake is, dat dese vormunderen oec niet evenboerdich en dorven wesen.

* 1) Dit artikel komt alleen in het Leidsche handschrift voor en ontbreekt in de overige. Het is hier naar het Leidsche handschrift ingevoegd.
2) In de handschriften geen opschrift.
3) se in syn bedde gaet G.
4) loes ende ledich van G.
5) hoer naeste evenbordige. Gr. 2. hoer naest evenbordich G.
6) hores mannes mach G.
7) noch lyfftucht oplaten om des willen, dat hi mit hoer in der gewere off besittinghe sittet G.
8) Mer maghede ende unghemanne wyve verkopen hoer eghen gued G.

* Evenboerdich is drierlye. Die eerste evenboerdicheit is van gheslachts weghen, die ander evenb. is van edelheits wille, die derde evenb. is als onder vrien luden ende eyghen luden, want evenboerdich en is anders niet dan eyghen ende vrij. Dese evenboerdicheit noemt hi hier ende is noet, want het waer anders gheen echtscap na keyser rechte.

Wo magheden ende vrouwen enen vormunder hebben moghen an yewelik claghe [1]). LVII. (I. 46.)

Mageden ende vrouwen moeten vormunderen hebben an een yghelike claghe. Ende dat aldaer om dat mense niet vortughen en mach watse [2]) voir gherichte spreken of doen. Wanneer het den vrouwen totten ede coomt also dat men voir die sake sweren sal, so sullen si die eden selve leysten ende niet hoor vormunder [3]).

Want een man wil liever ghemaent ende vertughet wesen van een man dan van een wijf, ende dat daerom datse hem niet en scamen noch hoer scaamte niet bewaren en connen. Ende daerom so bescoent men den vrouwen als hi hier seit.

Wat de vormunder voer gerichte loven sal [4]). LVIII. (I. 47 § 2.)

Een vormunder sal oec den gherichte ghelden voir sijn mundelijn loven ende oec ontfaen. Ende sal daerna ghenen noet daerom liden [5]), mer dat hi der waerheit bekenne wanneer hem van des gherichts weghen daer om ghevraghet wort. Want dese [6]) vormundscap en duert [7]) niet langer dan also langhe als dat recht waert [8]). Tot enen ygheliken ghedinghe ofte werve moet die rechter [9]) wel enen sonderlinghe vormunder gheven.

Het is doch wonderlijc dat dese vormunderen ghelden loven

* 1) Gr. 2 heeft geen opschrift.
2) mense nicht vertugen en mach wat si. Gr. 2.
3) an yeweliker claghe want men se nicht vortughen en mach dat se spreken offte doet, waer dat tot den vrouwen to eden kumpt de sullen selven doen ende hor vormunder nicht. Se sal ock ghewere loven, lesten offt ontfaen. G.
4) Opschrift uit Gr. 2. *Gewere dor de vrouwen loven* G.
5) De vormunder sal ock van gherichtes weghen ghewere vor hor loven ende ontfaen ende sal dar na ghenen noet umme liden G.
gewere vor synen mundelyn loven ende oec ontfaen ende sal dar na genen noet daer omme liden. Gr. 2.
6) want syne G
7) ende waret G. ende duert noch en wart nicht langer dan also langhe. Gr. 2.
8) gherichte waret G.
9) dinghe moet de richter G.

* sal, dat hi se doch niet leysten en darf. Des saltu weten dat dese vormunder anders niet en is dan als een voorsprake der vrouwen, want gheliker wijs als die voorsprake sonder voorsprake blijft also blijft dese vormunder sonder scade, want sijn vormunderscap eyndet mitten gherechte.

Dattet vijfterleye wijs toe comt dat men den ghenen enen vormunder gheven sal die enen vormunder hebben.

Van den de unechte gheboren ys [1]). LIX. (I. 48.)

Alle die ghene, die onechte gheboren sijn ende rechteloes [2]) ghemaect sijn die en moghen gheen vormunderen hebben an hoorre claghen noch an horen campe.

Want die onechte gheboren sijn ende onechte ghemaect sijn, wilkoren vormunder datse dan kiesen die waer edelre dan si, ende gheen man en mach syn claghe enen edelren man gheven noch bevelen dan hi selve is, want dat waer syn wedersake scadelic.

Van lammen luden wo beclagen ende antworden sullen [3]). LX. (I. 48 § 2.)

Lamme luden die sullen claghen [4]) sonder vormunderen ten si dat die claghe te campe ga, so sal wesen hoir vormunder hoir evenboerdighe zwaert maech ende die naeste maech die dat doen wil [5]). Of men den [6]) lammen man te campe aenspreect, ende en mach men [7]) sinen rechten vormunder niet hebben ende syn recht daer voor doet, so mach hi to vormunder nemen wie dattet doen wil of wie dat hi mit gelt winnen of mieden mach [8]), al waert oec dat men sinen rechten vormunder wel bewisen mach. Weert hi hem mit kempen, al is hi voor te campe niet aenghesproken, ten scadet hem an sinen rechten niet. Alda so mach men oec mit kempen enen doden weren of men enen man daer voer anspreken wil [9]).

* 1) *We ghene vormunder hebben en moten.* Gr. 2.
2) offt rechteloes G.
3) Opschrift uit Gr. 2. In G. geen opschrift.
4) Samme lude de sullen clagen ende antworden Gr. 2. claghen unde antworden L.G.
5) hor naste evenbordighe zwerth mach de dat doen wil G.
6) eenen lammen man G.
7) ende en mach he G.
8) wie he myt pennyngen meyden ende wynnen mach. Gr. 2.
9) ende doet he syn recht daer voer, so mach he enen vormunder wynnen woe dat he wil, deet vor hem doet, offt wen he mit penninghen dar to wynnen mach al ist dat men synen rechten vormunder wal bewisen mach. Ende het en scadet hem to synen rechten nicht, wert he hem mit den kempen, al hevet he se vor nicht ghesproken. Also moet men ock eenen doden weren offt men den anspreket ende verwynnen wil. G.

*

Want menich man is wel eens goets mans vormunder die daervoor niet te campe vechten en wil. Ende hier om so en is dit recht daer niet en teghen dese bewisinghe.

Wo hem een man mit kampe weren mach [1]). LXI. (I. 48 § 3.)

Mit kempen mach hem een lam man weren ende mit kempen en mach oec een onsculdich man in den rechten niet bereiden of verspreken [2]).

Dese articulen die van kempen spreken en sijn nerghent meer nutte toe, want waer men hier te voren kempen op legghen mochte, den mach men nu verwinnen met seven manne te tughen die sake, daer een man voir anghesproken wort. Doch so is een ondersceit tusschen den ghenen die kempen op enen anderen legghen wil ende den ghenen die selve vechten wil, ende also en mach men om alle sake doch niet vechten dat men daerom lijf ende goet vervechten mach.

Offt een gewondet man spreket eenen man to campe an, wat he dan doen sal [3]). LXII. (I. 49.)

Spreket een ghewont man denghenen te campe an die hem gewont heeft, ende en mach hi dan van oncracht ende van onmacht sijns lijfs den campe niet volbrenghen, ende en heeft hi oec ghenen vormunder die dat voor hem doen wil, so salmen hem dach gheven ter tijt [4]) toe dat hi selve die campe volbrenghen mach.

Dit recht hebben die Sassen al behouden en dat daerom datse al strytachtich waren ende datse alle saken op eden niet en dorsten laten, so beholden si den campe. Ende daerom so is dit previlegium noch ghemeen in den lande tot Sassen.
datter XII saken syn daer een privilegium mede wtgheworpen wort, ende dat men dat privil. niet houden en darf.

* 1) *We hem myt kempen weren mach.* Gr. 2.
2) Myt kempen mach sich eyn man wael weren aldus, mit kempen mach hye ever een unbesprokenen man an synen rechte nicht bereden. L. Mit kempe mach hem een lam man weren, ende mit kempen en mach ock gheen unschuldich man an synen rechte nicht bereden noch voerspreken G. nicht bereden ofte verspreken. Gr. 2.
3) *Van gewonden luden dat een den anderen anspreket to campe* Gr. 2.
4) went an de tyd G. voert an de tyt Gr. 2.

*

Van den de den anderen dodet. [1]) LXIII. (I. 50.)

Die ooc enen man dodet [2]) of wondet ende hem also voor gherichte brenghet ende spreket hem aen voor enen vredebreker [3]), volbrenghet hi des niet, hi is selve verwonnen van den onrechte [4]) dat hi an hem ghedaen heeft.

> Daer sijn vier saken daer men enen man om doot slaen mach: in nootweren, - als wanneer een man den anderen bi sinen echten wive vint, - wanneer een man den anderen lievecosen verbiedet met sinen wive ende hi dat niet laten en wil, - of een man den anderen bi nacht begripe in sinen huse die hem scade doen woude.

Wo men onechte lude nicht doden en mach. [5]) LXIV. (I. 50 § 2.)

Al is een man een speelman of onechte gheboren, men en machse doch so lichteliken niet doden, want si en sijn doch gheens diefs noch rovers ghenoten, daer men kempen op legghen mach [6]).

> Want al ist sake datse eerloes ende rechteloes syn, doch so en siinse gheen dieven noch rovers. Daer mense so lichteliken om doden mach. Dit recht seltu verstaen van vedelaers, van pipers, van luiitslaghers ende van hoer gheliic, mer dan selste weten dat gokelaers ende tovenaers zyn oec gheheten speellude ende daervan en seit hi hier neet.

Van erve ende van eghene guede to geven [7]). LXV. (I. 51.)

Het is menich man rechteloes die doch niet echteloes en is, want een rechteloes man die moet wel een wijf nemen ende echte kinder bi hoor winnen. Ende die kinder die hem even boerdich sijn, die moeten hoor erve wel nemen beide vaders

* 1) Opschrift uit Gr. 2. In G. geen opschrift.
2) wie ock den anderen dodet G.
3) ende hem tot eenen vredebreker bereden off aenspreken wil G. ende spreket hem aen als vor enen vredebreker. Gr. 2.
4) aen den ongerichte G 2.
5) Opschrift uit Gr. 2. Ontbreekt in G.
6) Allen sy hee speelman eder unechte geboren, hee en ys noch dyeves noch rovers ghenoot, als men kempen op em laden moghen L gheboren, he en ys doch gheen deves noch rovers ghenote also dat men kempen op hem leden mach G. deyves noch rovers ghenoten daer men kempen omme op hoer leden mach. Gr. 2.
7) *Van rechtenlosen lude.* Gr. 2.

* ende moeders, ten si datse hem twyen in der echtscap [1]). Echte lude en moeten onechte lude erve niet nemen [2]).

> Rechteloese luden sijn dryerleye, die eerste sijn rechteloes also datse in den rechten niet tughen en moghen. Ende dat sijn speellude. Se en moghen oec niements woorden spreken.
> Die andere lude sijn diegheen die rechteloes sijn an horen goede also datse dat goet niet vercopen noch vergheven en moghen. - Die derde lude die sijn rechteloes an lijf ende aen goede, also dat mense wel verslaen mach ende doden.

[*Welke kinderen een vrouw winnen mag.*] [3]) LXVI. (I 51 § 2.)

Men seit dat gheen kint [4]) sijnre moeder keveskint en is, dat doch niet en is, want een wijf mach winnen echte kinder, edel kinder, eyghen kinder ende keves kinder [5]). Is dat wijf eyghen men mach se vri laten. Is si oec keves, si mach doch enen echten man nemen en daer echte kinder bi winnen.

> Heer seltu nu oec weten, datter drierhande saken sijn daer onechte kinderen echte mede mogen werden, of men dat kint in des keysers hant gave, - of die vader die moeder daer na tot echte name, - of die moeder des niet waerdich en waer, so mach die keyser dat kint echte maken

Van den de van synen olders ongeruchtiget is. [6]) LXVII. (I. 51 § 3.)

Wilkoer man [7]) van sinen vier aven, dat is van sinen twee oudevaders, van twee oudemoeders, van den vader ende van der moeder onbesculdicht ende onberuchticht is an den rechten [3]), denghenen en mach oec niement besculdighen noch beruchtighen an synre gheboorten, tensi dat hi sijn recht selve verwracht heb [9]). Ende wilkoer scepenbaer [10]) vri man enen

* 1) de hemmen evenbordich sint de moten hores vaders ende moders erve wal nemen tensy dat se hem twien van der echtscap G.
2) also wael wan sye em even bordich is, sye en twyen sich van ome myt egenscap. Echte man noch echte wyff nemet unechtes mannes erve nycht. L. Een echte man ende een echte wyff de en moghe des unechtes mannes erve nicht nemen. G.
3) Zonder opschrift in de handschriften.
4) Men seecht dat gheen kint. Gr. 2.
5) echte kindere, edele kindere, eygen kindere ende keves kindere. Gr. 2.
6) Opschrift uit Gr. 2. Ontbreekt in G.
7) Welc man G.
8) onbesculdighet ende ongeruchtiget is an den rechte Gr. 2.
9) unbesproken is an synen rechte den en mach nemant bescelden an syner borthe tensi dat he sijn recht vorwracht hebbe G. verwerket hebbe. L.
10) welc scepenbaer G.

* man die sijn ghenote is te campe aenspreket [1]), die behoeft wel te weten welc sijn vier aven sijn ende waer sijn hantghemael is [2]). Ende die te nomen, of die ghene weyghert [3]) hem campes dien hi aenghesproken heeft. Wie enen anderen aen spreect te campe, ontgaet hi hem met recht, hi moet hem quyt laten ende gheven hem bothe [4]).

Die kinderen en ontghelden des ouders scande niet vorder dan in dat derde neve, dat is in dat derde lit.
Dat hi oec sijn hantghemale bewise sal dat is die rechtstede daer hi een gheboren scepen toe is.

Up dat mannich man is rechteloes ende nicht echteloes [5]). LXVIII. (I. 52.)

Buten der erfghenamen oerlof ende buten ghelegheden ghedinghe oft werve [6]) soe en moet gheen man sijn eyghen goet vergheven noch oplaten [7]), mer gift hi dat goet ieghens rechte buten der erfghenamen oerlof, so moghen hem die erfghenamen des goets onderwinden mit recht also of gheen doet waer die dat goet vergheven had die des niet [8]) gheven en mocht. Alle varende have mach een man gheven [9]) buten sijnre erfgenamen oorlof in allen steden, ende verlenighen sijn have [10]) wien hi wil, die wile dat hi hem selven vermach, ende also langhe als hi hem begordet met enen zwaerde ende mit enen scilde ende op enen rosse comen mach van enen stoen of van enen stocke, die XI dumen breet ende hoghe is van der aerde [11]), buten enichs mans hulpe [12]), indien

* 1) anspreken wil G.
2) ende wat syn hantghemael ys G.
3) oft de ander weyghert G.
4) wye sych des anderen onderwynt mit kampe untgheet hie eme myt rechte hee moet eme mit boete laten L. Wie hem eenen anderen onderwindet off anspreket mit kampe wtgheet he hem dan mit rechte he moet hem mit bote laten G.
5) *Van guede to vergeven ende op te laten.* Gr. 2.
6) echte dynck. L.G.
7) syn eghen noch syn lude uplaten L. syn eghen gued noch lude gheven, doch so wesselt wal de heren hore denstmanne buten gherichte offt men de weder weslinghe betughen mach Mer ghift hi. G.
8) dieghene doet weren de dat guet vergeven hadden de des nicht. Gr. 2.
9) ghift een man G.
10) gheloff und let und lenet guet L. ende leent syn have wen he wil G.
11) ende myt enen schilde op enen ros comen mach van enen stene offt stolze de elve dumen breyt ho ys van der eerden. Gr. 2.
12) de ener dume elve hoghe ys van der eerden sunder enyghes mannes hulpe G.

* dat men dat ros ende den stegetreep houde. Wanneer hi oec des niet en vermach, soe en mach hi sijn have oec niement vergheven noch verlenighen [1]) daer hi dat goet mede mach denghenen onterven die dat na sijnre doet ontfangen sal [2]). Wat hi oec yement ghegheven heeft met onrecht, dat moeten sie al weder gheven [3]) die dat ghegheven was; daer en mach gheen man gaven anspreken mit anderen rechten dan met alsulx recht als hi daer te voren an had, eer dattet ghegheven wort ende hem ofghenomen [4]). Wie oec in synre siecten sijn have verghift of verset tot eenre tyt toe wanneer hi dus [5]) niet doen en mach, so en sal men den wive noch den inghesinde niet daerom [6]) besculdighen, want si en mochten des mans ghave niet wederspreken, al is die ghave recht of onrecht. Mer ghift hi yet met onrecht [7]) daer sal men voor besculdighen en met recht an spreken denghenen dien de gaven ghegheven is [8]), want een wijf en sal voor gheens mans goet antworden dan voor dat goet dat onder hoor bestorven is.

Ende hierom so hebben die Sassen onder hem dit, dat een man dat wat onder hem was, vergheven sal wan hi dat goet bruken mach. Want wie sijn goet verghifft als he dat niet langher bruken en mach, so en verghift hi niet dat goet dat sijn is, mer hi vergift sijnre erfgen. goet, daerom so en mach niement met God noch met allen rechten sijn goet vergheven noch vercopen om sijn erfgen. te onterven buten sijn erfghen. oorlof. - Dat is doch wonder, dat die Sassen dat deden, datse hoor erfgen. onder weghen lieten, ende ic ducht dattet noch veel luden doen ende gheven hoer goet vreemden luden, om hat, om nyt, om lieft of om lede, ende verdomen hoer ziel, dat doch niet wesen en soude. Om desen reden wil so sijn die Sassen des afghecomen.
Hier is van nement anders ghesproken dan van ridderen. Een huisman die mach sijn have vergheven die wile dat hi

* 1) neymande gheven noch verlenigen. Gr. 2. noch lenen G.
2) sal offt warende sal wesen G.
3) se alle weder doen buten synen wille G.
4) Dar en mach men dan ghene gave anspreken meer dan alsodanich recht als he dar voer an hadde eer het hem ghenomen wort G.
5) he des G. Gr. 2.
6) sal nemant de wyve noch den inghesynne daerum G.
7) giff he ist myt onrechte. G.
8) sal men vorderen offt weder wynnen mit recht up denghenen den dat ghegheven was G.

* enen ommeganc eens morghen lants lanc ploghen mach en anders niet. Een vrouwe mach oec hoer have vergheven die wile dat se in die kerck gaen mach.

Omme wat saken dat men den richter broke geven moet, van den de nicht en volghet als men dat geruchte screyet. LXIX. (I. 53.)

Wie niet en volghet den gherechte als men dat ropet [1]), ende of een man den anderen te campe vaet ende beclaghet ende hem die man met recht ontgaet, of wie sijn claghe niet en volbrenghet, of wie totten wtghelegheden ghedinghe ofte recht niet en coomt, ende wie den werf versumet [2]) als hi met recht gheladen is, ende wie onder ghedinghe of werve yet onredeliken spreect of doet teghen dat recht, of buten des rechters oorlof spreect, of wie ghewonnen scult niet en betaelt binnen den ghedinghe of binnen der tijt die hem van den rechter gheset is, om een yghelic deser saken voirscr. so salmen den rechter broken gheven, ende oec om alle saken daer men een man bothe mede winnet, daer heeft die rechter sijn broken aen [3]), doch so ghift men den rechter broken om [4]) ontucht die men doet binnen ghedinghe of werve, daer men den clagher of denghenen daer men op claghet, gheen bothen voor en gheeft [5])

In desen artikel so leert ons her Eycke drierleye saken, dat men eerlic leven sal, dat een mensch syn evenkersten helpt in alre onrechte noet, - dat ander stuck, dat hi ons hier leert dat is redelicheit, - dat derde stuck, is dat men ghehoersaem sal wesen.
En het is waerlic wel moghelic ende redelic, dat hem een mensche redeliken ende deuchdeliken houde voir gherichte, want die rechters sitten daer in Godes stede.

* 1) We nicht den geruchte en volghet als men dat ropet Gr. 2.
2) nycht en komet to rechter tyt eder dat al verzumet L.
3) Die nicht en volghet als men dat rochte screyet, offt wie sine claghe nicht volbort, offt een man den anderen to kampe boet ende hem mit rechte ontgaet, offt to den wtghelegheden dinghen offt werve nicht en kompt ende dat versumet, ende offt he bynnen dinghen ycht spreket offt doen teghens recht, offt gewonnen scult nicht betalet bynnen dinghe offt bynnen der tyd de hem van den richter gheset ys, om een yewelick desser voors. sake so ghift men den rechter broke ende om alle schult daer een man bothe mede wynnet dar hefft de richter broke an. G. richter synen broken an Gr. 2.
4) richter vake broke umme G.
5) dar de clagher offt dar de claghe up gheyt ghene bote an wynnet G. gene bothe voer en doet noch en gifft. Gr. 2.

*

De een guet anspreket ende dar mijt rechte afgewijst wert. [1]) LXX. (I. 53 § 2.)

Spreket een man goet an ende claghet daer op, wort hi dan daer of mit recht ghewijst, hi blivet des sonder broken ende sonder bothen [2]), die wile dat hi hem des goets niet en onderwindet. Wie oock die broken ende die bothen niet en ghift totter rechter tijt, so mach hem die vronebode daer voer panden ende mach dat pant mede terstont wtsetten of vercopen voor die broken [3]). Die vronebode en moet oec niet panden hi en werde met ordele daer toe ghevonden [4]).

> Oeck so saltu weten dat daer sesterleye luden sullen sijn die sesterlye luden ghehoersaem sullen wesen: die eyghen man sinen heren, die ridderen horen heer in den stride, die gheleerde lude den gheleerden, die vrighelaten sijn denghenen diese vrighelaten heeft, die kinderen horen ouders, die rechters daer over ghehoersaem wesen ende rechten over denghenen daer hem over hoert te rechten.
> Een vronebode dat is der stat bode of der heyligen bode. Ende hi is der heylighen bode gheheten om twyerleye saken, dat hi tot sinen ampte opten heylighen ghesworen heeft, dat hi in den rechten Goeds wreker is.

Waeromme dat men beyde geestelicke ende weertlike gerichte broken gifft [5]). LXXI. (I. 53 § 4.)

Gheen man en ghift voor een sake twee broken, tensi dat hi den vrede breke ende besculde bannes an enen man. Daer voor so moet hi broken gheven beide gheestelic ende waerlic recht, ende hi gheeft oec denghenen bothe die hi misdaen heeft [6]).

> Wort hi ooc om des vredebrekens wille ghedoot, so en ghift hi gheen broke, want hi heeft overmits sinen doot beide gheestelic ende waerlic recht broken ghegheven ende wel betaelt.

* 1) Opschrift uit Gr. 2.
2) sunder bothe ende broke G.
3) wie ghewedde dar broke ende bothe nicht en ghifft to rechter tyd de vronebode sal hem daer voer panden ende sal dat pant to hant wtsetten of verkopen vor schult. G.
4) ghedwinget L. ghewonnen G.
5) Opschrift uit Gr. 2 ontbreekt in G.
6) Gheen man en ghift broke um eene sake twieten, se dat he der vrede breket ende versculdele bannes an eenen manne, darvor so moet he broke gheven den ghestliken gherichte ende den wertliken gherichte ende ghift denghenen bothe den he misdaen heft G. den vrede breke ende bescudde bannes an enen manne daervoer so moet he broken geven beyden den geesteliken gerichte ende oec den weertlike gerichte ende gifft oec den ghenen bothe den he misdaen hefft Gr 2.

*

Wat een ackerman vor synen here doen sal [1]). LXXII. (I. 54.)

Gheen tynsman of pachtman sal voir sinen heren pant liden noch doghen boven sinen tins of pacht, die hi iaerlix gheven sal [2]). Wie sinen tins niet en ghevet tot rechter tijt, so sal hi en twivout betalen des anderen iaers ende voort alle daghe, die wile dat hi den tyns onder hem heeft, in dien dat hem die heer mit rechten oordelen volghe ende den tyns of pacht tot sinen huze eysschet, want een man en is niet sculdich den tins buten sinen huze te betalen ofte gheven [3]). Tyns of pacht moet [4]) die heer of sijn bode die dat lant bestedichten [5]) bet behouden opten heylighen, dan dat die man versaken moghe, ende tynden dat selve an den goede daer die man op sittet. Seit oec [6]) die man dat hi sinen tins betaelt heb, dat moet hi volbrenghen ende tughen self derde [7]), die dat saghen ende hoorden dat hi en betaelde, of die heer hem des versaken wil [8]). Die heer moet oec wel peynden [9]) op sinen goede om sinen pacht of ghelt dat men hem [10]) daer of ghelooft heeft buten des rechters oerlof. Gheen thynsman en moet leem graven, steen breken of hout houwen opten goede [11]) daer hi op sittet, buten sijns heren oerlof, daer hi den heren tyns of ghift tensi dattet sinen erfghenamen toe hoort [12]).

Die goet hebben ende besitten om hoers ampts willen, dat syn scepenbaer luden.
Die ander hueren dat goet om die pleghe diese jaerlix daerof betalen sullen, ende dat sijn plichtachtighe luden.

* 1) Opschrift uit Gr. 2. In G.: *Van tinsluden wo de gheen pand liden en sullen vor horen heren en in de glosen van woker.*
2) Geen denstman sal vor sinen heren pandeghen sinen heren boven synen tins den he jaerlix gheven sal G.
3) huse to gheven G. Gr. 2.
4) Den tyns moet G.
5) bestedigede Gr. 2.
6) dan des de man versaken ende tughen mach anden guede dar de man op zyt, secht ock G. dan des de man verseken moge ende teyn dat selven anden guede daer de man op sytt. Secht oec Gr. 2.
7) vulbrenghen selff derde G.
8) offt men hem dat vorsaken wil G
9) panden G.
10) schult de men hem G.
11) holt houwen noch raden up deme gude L.
12) gheen huesman moet oeck steen breken offt leem graven buten synes heren orloff. Dessen tynsman en ys ock niet schuldich holt toe houwene noch wtder eerden to rodene op den gude het en sy syn erven gued G.

* Die derde besitten en hebben dat guet als te meyerscap, ende die syn gheheten vergelden.
Moet men wel woker nemen? Sommighen segghen, men moet wel woker nemen na keyser recht, mer ic seg dat men geen woker nemen en mach, want die canones verbieden dat ende wat die canones verbieden, dat selve verbiedet ooc dat keyser recht. Woker is als een man meer ontfanct dan hi wt leent also dat hi daervan woker besceide.

Van den werliken ende wo alle werlick recht een beghin heft um wilkoer. LXXIII. (I. 55.)

Alle waerlic recht heeft een aenbeghin van wilkoer, daer om soe en moet gheen wtheems man noch gast man een rechter wesen, hi en si daertoe ghewilkoert ende ghecoren of hi en si een beleent rechter. Wort oec een man [1]) begrepen in enighen steden of dorpen mit dieft of mit roef in hantachtigher daet, daer moet men wel rechteren toe kiesen, een van den minsten rechteren in den dorpe, daer die hantachtighe daet is, daer se te rechte gaen, indien datse den beleenden rechter niet crighen noch hebben en moghen [2]).

Oec saltu weten datter twierhande rechteren sijn. Die eersten dat sijn beleende rechter als graven ende scouteten. Dat sijn rechte rechteren. Die ander dat sijn ghecoren rechteren ende dat sijn gheheite ontsceides of sceidsluden of vorstande. Dese rechteren, die arbitri gheheten sijn, die sijn oec twierhande. Die eerste die werden gecoren nader tijt dat eene sake ghesciet is. Ende die oordelen die dese gheven, die en mach men niet scelden noch wederropen. Die andere rechteren die werden ghecoren eer der tijt dat een sake gesciet is, ende dese oordelen mach men scelden of wederropen, ende dese ghecoren rechter mach rechten over diefte, over roef ende over ander quade saken, daer die beleende rechter niet en is.

* 1) off he en se een beleent wort oec een man Gr. 2.
2) Alle wertlike gerechte hevet begyn van kore. Daerumme en mach neen gesat man rychter syn noch nyeman hie en sy gekoren of belenet rechter. Beyegent aver eyn hantaftiger daet van duve off van rove daer dye man mede begrepen wort, daer moet men wael umme kyesen enen gograven van mynnesten van dien dorpen dye gaen daer to rechtere off sye des beleenden richters daer nicht hebben en moghen L.
Alle wertlike gherichte hevet een anbeghyn van wilkoer daer so en mach gheen gastman rechter wesen he en si daerto ghekoeren offt een belenet rechter. Beyegent ock een hantafftighe dat van deefte offt van rove dar een man mede begrepen wort in henighen dorpe dar moet men wal to rechter nemen eenen vanden mynnesten rechteren in den dorpe dar se to rechte gaen off se den beleenden rechter nicht kryghen noch hebben en moghen G.

*

Van gogrevescap wo dar volghe an en is [1]). LXXIV. (I. 56.)

An gograefscap so en is mit [2]) recht gheen volghe [3]), want dat is der lantluden vrie wilkore datse gogreven kiesen tot eenre ygheliker [4]) daet of tot eenre besceidenre tijt. Beleent oec [5]) een heer den gogreven, so sal hi daer of pleghen leenrechtes sinen manne ende sinen kinderen, tensi dattet die lantlude hem beiden breken mit hoerre wilkoer [6]).

> Een gograve hiet aldaer om also dat hi dat kerspel of die bueren berechten mach, of hi heet oec in sommighen landen een buermeyster of des ghelyc na des lants sede ende ghewoonten. An gograefscap en is gheen volghe noch leen an van des ampts weghen. Mer wanneer hi gecoren wort, beleent hem dan die heer met enigherhande dinghen voor sinen arbeit, daer had hi ende sijn kinderen leenrecht an.
> Die lantlude moghen dat ampt breken dat die gogreve heeft ende daer hi dat leen of had ende dan so gaet hem dat leen af.

Van deven ende van roveren de bynnen dach ende nacht neet verwynnen en werden [7]). LXXV. (I. 57.)

Ende wort een dief of rover [8]) binnen dach ende nacht [9]) niet verwonnen, so en heeft die gogreve daer gheen gherichte aen. Want dan so salt rechten die beleende rechter. Dit is ghesproken van den gogreven die ghecoren wort tot eenre quader saken inder hantachtigher daet ende des selven daghes te rechten [10]).

> Een dief is die ghene die hem onderwindet ander luden goet met vrien wil om sijns selfs bathe.
> Dese dieft (openbaere dieft) mach een gogreve richten des selven daghes ende ist sake dat die dieft overnachtet so moet dat die beleende rechter selve rechten.

* 1) *Van gogrevescap* Gr. 2.
2) an gogrevescap en is myt G.
3) neen leen noch volge L.
4) yewelicker G. jweliker Gr. 2.
5) Beleent se ock G.
6) mit oren vryen koren L.
7) *Offt een deyff bynnen dach ende nach nicht verwonnen en wort* Gr. 2. In G. volgt dit artikel achter LXXVII.
8) de deeff of de rovere G. een deyff offt een rover Gr. 2.
9) offte nacht Gr. 2.
10) de men keset tot enen ungherichte inder hantafftighen daet ende desselven daghes to richtene G.

* Of oec een ander ongerecht ghesciede als dootslach, vrouwen te vercraften of ander quade saken, dierghelike en mach die gogreve dar niet rechten.

Van gogreven de men keset to langer tijt ende in der glose van lantrecht [1]**). LXXVI. (I. 58.)**

Een gogreve die men kieset tot langher tijt, die sal die grave of die marcgrave belenen ende dat gherechte bevelen, ende voor den gogreve so gift men beraet of achte den bueren, ende hi moet oec wel over ongherechte ende quade saken rechten [2]). Wanneer oec die grave coomt tot des gogreven gerechte so sal des graven gherecht ofgheleit wesen [3]). Also is oec des graven gerichte of marcgraven gherichte ofgheleit, wanneer die coninc coomt als si daer ter antwoerde sijn, ende also [4]) is oec eens ygheliken rechters daer die coninc ter antwoerde is, tensi dat die claghe opten coninc ga.

Ende het en sal gheen gherichte comen an die vierde hant behalven sculteten ampt.
Dat is, dat die buer wtgaen ende achten of beraden hem watse wroghen willen. In deser achten hebben die bueren enen wonderliken sede. Al ist datse dat wel weten watse wroghen willen, doch so comen si twe weder ende spreken si en weten neet te wroghen. Ten derden male so brenghen si die wroge den rechter. Hiermede so moeten si al zweren dattet hem in der derder achte alre eerst te weten is ghedaen, of si moeten daer om den rechter broke gheven.
Ist oec sake dat een rechter coomt in dat gherichte die den anderen rechter gelyk is, die so sal hi bi hem nemen. Is hi ooc syn hogher rechter, hi sal hem rumen ende tegens hem opstaen. Een rechter sal ooc bidden goeden eerbaren luden bi hem te sitten.

Van allerhande claghe ende onrechte [5]**). LXXVII. (I. 59.)**

Alrehande claghe ende onrecht of quade saken moet een

* 1) *Gograven de men keyst to langeren tijt* Gr. 2.
2) De men keset to langher tijd den sal de greve oft de gemarckgreve bevelen ende vor hem ghift men achte ende he moet ock wal over nngerichte richten G. vor deme gyfft men achte. Dye mach oek wael overnachtet unrichte rychten L.

3) So sal des gogreven gerichte afgeleecht wesen also Gr. 2. gerichte off dingh offt recht weder gelecht wesen. Also G. So sal des gograven dynghe sijn nedergelecht L.
4) des marckgreve offt des greven recht wanneer de koningk in hore grevescap kumpt dar se beyde to antword zint. En also G.
5) geen opschrift Gr. 2.

* rechter wel rechten [1]) waer hi is binnen sinen gherechte. Ende claghet men opten rechter selve of op enen scepenbaer man [2]) een ongherechte, dat en mach die rechter selve niet rechten dan totter echter dinghe stede ende onder coninghes banne [3]).

So sijn daer drie steden daer die rechters niet rechten en moghen, als in gheesteliken steden, in husen der oncuuscheit, ende in openbaer tavaerne. Van drierhande clagen die een rechter niet rechten mach, die eerste is, of die claghe gheestelic goet anroert, - of se gaet op gheesteliken lude - of se gaet over enen dode, des men niet en weet of hi leeft dan of hi doet is. Dat men over scepenbaer lude niet rechten en mach dan totter hoechster dincstede ende dat aldaer om, datse aldaer enen ygheliken rechtes behelpen. Dit merk of die claghe an lyf of an ere gaet, ende oec of gheen hantachtighe daet en is.

Wo men by conynges banne richten sal. LXXVIII. (I. 59).

Bi des conincs ban en moet gheen man dinghen nochten [4]) tensi dat hi den ban eens van den keyser ontfanghen [5]) heb. Ende wie den ban eens ontfanghen heeft, die en derfs anderwerve [6]) niet ontfanghen al sterft die keyser [7]). Binnen eenre voghedyen en mach gheen ban wesen des conincs meer dan een [8]). En wie ooc bi coninghes ban dinghet of rechtet ende den ban niet ontfanghen en hevet, die breket sijn tonghe [9]). Ten moet oec gheen grave bi des conincs ban dinghen [10]) of rechten, wil onechte dinck hebben, behalven sijn sculteten.

* 1) Allerhande claghe ende ungherechte moet de rechter wal richten G. und ungherichte mach dye richter richten L.
2) schepenbaeren vryen L. op enen vryen scepenbaer manne Gr. 2.
3) waer he ys offt men op enen man claghet. Offt claghet men op enen vrien schepenbaren manne in ungherichte des en mach een richter nicht richten dan to der echte dynghe stede ende under koninghes banne G, to rechter dynckstat unde under konynges banne L.
4) nochten diest G. dingen offt rechten ten se Gr. 2.
5) konynghe ontfanghen G.
6) de en derff des anderwerve Gr. 2.
7) of dy konynck sterfft L.G.
8) koninghes ban wesen dan een G. en mach gheen coninghes ban wesen mer dan een Gr. 2.
9) die sal syne tughe wedden L.
10) dinghet ende den ban nicht ontfanghen en heft, de breket sine tughe, het en moet gheen greve de by koninghes banne dinghet G.

* Ende sal hem voor dien te rechte bieden [1]), daerom sal hi den sculteten des eersten oordeels vraghen, of het dinck of rechtens tijt is, ende daerna, of hi in den ghedinghe ende gherechte verbieden mach slaghe, slete ende onlost [2]). Wanneer hem dat oordel ghevonden wort, so claghe elc man dat hi claghen wil mit sinen voirsprake [3]). Ende dat daerom dat hem gheen man an sinen recht en versume [4]).

Bi conincs banne dat is bi conincs dwanghe.
Want die rechter sal buten openbaer brueken wesen, die ander lude broeken rechten sal, en sonder alle misdaet ende scult als hi rechten sal, ghelyc een Priester die ter missen waert gaet.
Onder coninghes banne sal men voir middach rechten of werf beghinnen.
Ende die rechters sullen nochteren wesen als si rechten sullen.
Dincslechtich dat is dat gheen man wech gaen en sal sonder oorlof des rechters.

Van allerhande claghe ende ungherichte [5]). LXXIX. (I. 60.)

Sonder voorsprake moet een man wel claghen ende antwoorden, of hi hem die scade troesten wil [6]), die hem daervan comen mach of he hem versprake: des hi hem selven niet verhalen en mach, als hi wel doen mach biden voorsprake, also langhe als hi an sijn woorden niet en lidet [7]) Die rechter sal den ghenen tot enen vorsprake gheven die men daer alre eerst om bidt en ghenen anderen [8]), tensi dat hi des los worde mit recht. Voorspraken en mach men ghenen man weygheren binnen den gherechte daer hi woonachtich is, of daer hi sijn goet binnen heeft ende daer hi sijn recht vordert, behalven op sijns selves maghen of op sinen heren of mannen ende op sinen

* 1) yt en mach neen grave echte dynck hebben aen synen schulten doer dat hee syck vor eme tho rechte beden sal L.
2) off yt dyncktijt sy. Daerna off hie verbieden moghe dynckslete ende onlust L. slege ende onlost Gr. 2.
3) myt vorspreken Gr. 2.
4) in echte dingk hebben sunder sine sculteten vor den he hem to rechte beden sal. Daerom sal he den sculteten des ersten ordels vraghen of het dingh tyd zy, darna off he vorbeden mach dingstheghe ende unlust. Wanneer hem dat ghevonden wort so claghe malck wat he claghen wil mit vorsprake ende dat aldar umme dat hem nemant en versume G.
5) *Wo een man sonder vorsproken wel klagen ende antworden moyt* Gr. 2.
6) moet een man wal antworden off he hem den scaden trosten wil G.
7) diwile he nicht en vecht an syne wort G. als so lange als he an syn wort nicht en lydet Gr. 2.
8) den men allererst byddet ende ghenen anderen Gr. 2.

* vyand, indien dat die claghe an lijf of an eer of aen hoor ghesontheit gaet [1]). Bidden ooc twe mannen enen vorsprake tot eenre tijt dat staet an den rechter [2]) wien hi die eerst gheven wil. Claghen si ooc tot eenre tijt [3]) dat staet ooc aen den rechter wilkoer hi eerst [4]) horen wil, tensi dat hoerre een die eerste claghe betughen mach. Die stamerende man moet hem wel verhalen mit enen anderen vorsprake ist dat hi hem verspreect [5]). Een yghelic man moet wel een vorsprake wesen te lantrechte, behalven papen die men in horen rechten niet bescelden [6]) en mach. Borghen moet men oec setten voer des rechters broken ende ooc voor bothen [7]), of hise verboert hevet ende niet eer, indien dat hi daer selve gheen erve noch goet legghende en hevet.

Een vorsprake is die gheen, die sijns vrients begheringhe den rechter kundighet ende wederspreect denghenen die sijn begheringhe wederstaet.

Een man mach weygheren voor te spreken op sinen here, op sinen maech ende op sinen vyant. Op anderen lude en mach een man niet weygheren voorsprake te wesen. Na recht en sal hem niemant vermyeden noch om ghelt winnen laten, om enich onrecht te stercken of eenighe behendicheit daerin te soken, noch oec om recht te vorderen.
Het is een yghelic voorsprake goet dat hi vraghe, of hem enighe scade come, wi hem daer weder of ontheffen ende brenghen sal. So vint men hem toe, dat diegheen dat doen sullen die de leyders van der saken sijn of die de sake of saken ghewouden. So vrage hi dan den rechter, of hem daeraen ghenoecht. So blijft die voorsprake sonder scade. Spreect men hem daerna an, daer hi ghenen borge hebben en mocht, dat en scadet hem niet an sijnen rechten.

* 1) rechtes vordert op synen maghen op sinen heren op sinen manne ende off de claghe an syn ghesontheit off an syn gherochte gheet G. op sinen vyant ontbreekt in L. en G. off an horre suntheyt gaet Gr. 2.
2) Biddet twe man to eener stont eenen vorsprake so stiet dat an den richter G.
3) to gheliker tyd G.
4) welck he eerst G. wilkoer he oec yrsten horen wil Gr. 2.
5) die stamerende man off hie mispreket, mach sych wael verhalen, versumet hye oek yenighen des voersprake hee is, he mach sich wael verhalen myt eynen anderen voerspreken L.
6) nicht besteden en mach Gr. 2.
7) De man de stamer is de moet hem wel vorhalen off he hem verzumet ende unspreket mit eenen anderen manne. Een yewelick man moet wal een vorsprake wesen in den lande to Sassen to lantrechte behalven papen de men in horen rechten nicht beschelden en mach. Borghe moet men ock setten vor des gherichtes broke ende ock vor bote G.

*

Van allerhande claghen ende ungherichte [1]). LXXX. (I. 60 § 3.)

In wat rechten dat een man claghet of daer hi sijn recht vordert, daer sal hi weder antworden of rechts pleghen [2]). Gheen clagher en derf borghe setten eer der tijt dat die claghe ghedaghet wort. Wie ghenen borghe [3]) hebben en mach die sal die vrone in ghewelt houden [4]) of hi daer gheen erve in den gherichte en heeft, indien dat hi om een ongherechte beclaghet wort of die claghe op hem gaet [5]).

> Wanneer die clagher gheclaghet heeft, so ghebiedet hem die rechter tot eenre antworden. So biddet die antworder eens ordels, na dien dat hi antworden moet, of hem die clagher yet wederantworden moet. So wort hem toeghevonden, hi sal weder antworden, wil die clagher niet weder antworden, so en sal hem die rechter oec niet rechten.
> So moeten alle personen weder antworden, beide papen ende moniken, gheestelic ende waerlic, indien datse te waerliken rechte claghen.

Wo een vorspreke syns heren wort mach spreken omme alle claghe [6]). LXXXI. (I. 61 § 5.)

So wie een man te voorsprake kieset ende neemt die moet wel [7]) sijn woort spreken om alle claghe die men op hem claget of die hi te clagen heeft, die wile dat hem die voorsprake mit recht niet benomen en wort of dat hoerre een den anderen af gaet [8]). Men en sal oec ghenen man tot eenre clagen dwinghen die hi voor gherechte niet begonnen en heeft [9]). Wie oec dat gherechte [10]) scryet die moet dat vollenvoren, want dat gherechte is der claghen een aenbeghin. Wie oec sijn zwaert trect op eens anderen mans scaden, dat zwaert hoort den rechter toe [11]).

* 1) *Waer een man claghet daer sal he oec antworden* Gr. 2.
2) Waer de man sijn recht vordert daer sal hee rechtes pleghen und rechtes helpen L.
3) oec we ghenen borghen Gr. 2.
4) de sal des vronenboden welt beholden G.
5) een misdaet beclaghet wort G.
6) uit Gr. 2.
7) keset de moet wal G.
8) offt dat horer een der anderen nicht af en geet G.
9) Mallick moet wael sines schades zwighen derwyle hee wyl L.
10) gherochte L. wie ock dat gherochte schreyt G. we oec den gerochte screyet Gr. 2.
11) scaden vor gherichte dat swert hefft he vorbort G.

*

Om een bloet gheruchte breket een man den gherichte dus [1]). LXXXII. (I. 62 § 3).

Om een bloot gheruchte [2]) so breket een man in den gherichte drie schellinge, indien dat hi den gherechte [3]) mit recht niet en volghet [4]). Volbrenghet hi oec sijn claghe mit recht buten campe ende en ontgaet hem [5]) die antworder mit sijnre onscult, so blijft hi des sonder scade, indien dat hi hem niet campeliken an ghesproken en heeft. Ende en weet een man des vredebrekers name niet, so beclaghe hi dien onghenoemt. Opt ghetughe sal men [6]) over ses weken winnen des hem [7]) een man vermeten heeft te leysten, terstont indien dat hi wil [8]); sal men over eyghen erve tughen dat sal men terstont doen of totten naesten werve [9]). Die rechter sal oec altijt vraghen enen man of hi an sijns vorspraken woort lye, ende sal oec ordels vraghen twisken twier mans reden [10]), vraghet hi dan na sinen moetwillen, ende niet na rechte, dat en scadet noch en batet hoerre gheen, wilkoers oordel eerst ghevonden wort. Die antworder moet hem wel beraden ende ghesprake hebben mitten rechter om een ygheliker sake, also [11]) als hoor die vronebode in ladet [12]). In alle steden is dat recht dat die rechter mit oordelen sal rechten. [13]). Een man en sal openbaer voor gherichte niet spreken [14]) na dien dat hi enen voir-

* 1) *War men omme een mort richtet de gerichte breket men* Gr. 2.
2) gerochte Gr. 2.
3) dat hi den gherochte G.
4) Wynne bloet gerochte weddet eyn man drye schellinge off hy em nycht en volget na rechte L.
5) ende ontgeet hem G.
6) Myt tuge sal men Gr. 2. Mit ghetughe sal men G.
7) comen des hem Gr. 2.
8) Tuges sal men ock bynnen sees weken vullenkomen des syck dye man vermeten hevet eder to hant off hee wyl L. off terstont in den des he wil Gr. 2. over ses weken comen des hem een man vormeten hevet to leesten off terstont inden dat he wil G.
9) rechtdaghe G.
10) twyssche twier manne reden G. tusschen twyer mannen reeden L. tusschen twyer manne rede Gr 2.
11) De antworder moet hem wal beraden ende ghespreken hebben um eenen yeweliker saken also lange G.
12) welkes ordel men yrst vraghet, dat sal men yrst vynden Beyde, clegere und up den dye clage gaet, dye moeten sich wael bespreken umme yuwelike rede drye also lange dat sye dye vronenbode inlade L.
13) als hem de vronebode nicht in en ladet. In alle stede ys dat recht dat de rechter myt ordele sal richten G.
14) niet spreken dan rumen stilliken L.

* sprake heeft, mer vraecht hem die rechter of hi aen sijns voorspraken woort lye, so moet hi wel segghen ja of neen, of hi moet oorlof bidden dat hi spreken moet [1]).

Ofte du een misdader of vredebreker hadste begrepen ende hem voir gherechte hadstu gebracht ende en weetstu sinen name niet, so spreke aldus: her rechter, ik claghe over desen man, ende beteyken ende bewise den man datten die rechter bekennen mach openbaer.
Hier saltu nu proven ende mercken wat sonderlinghes. Na keyser rechte so spreket die rechter dat ordel selve, ende hier vraghet die rechter dat ordel enen anderen. Hier om hiet onse recht des volcs vraghende recht in allen.
Een ordel is een ondersceidinghe die een rechter voir gherechte gift, daer hi enen man vri ende quyt spreket of daer hi enen man ontsculdicht.

Woe men enen man to kampe laden sal [2]). LXXXIII. (I. 63.)

Wil een man den anderen campeliken grueten die sijn ghenote is, die moet [3]) bidden den rechter dat hi hem des onderwinden moet an enen man die sijn vredebreker is mit [4]) den hi aldaer suect [5]). Wanneer hem dat met oordelen toe ghewijst wort dat hi hem synre onderwinden moet, so vraghe hoe hi sijnre onderwinden sal of moghe dattet hem helpende si [6]). So vint men hem toe, dat hi hem doghentliken houde bi sijn hooftgaten [7]). Wanneer hi dan sijnre onderwonden heeft ende hi met [8]) oordelen hem weder vri ghelaten heeft, so sal hi hem segghen waerom dat hi sijnre onderwonden heeft, ende dat mach hi doen terstont of hi wil, of hi mach hem beraden ende bespreken daerom [9]). So moet hi hem daervoor aenspreken ende bethyen [10]) dat hi den vrede an hem ghebroken heb, enter op des conincs strate, dat is opten vrien weghe, of in den

* 1) Ja eder neen edder bidden berades L.
2) geen opschrift Gr. 2.
3) Wie enen man kamplick groten wil de syn ghenote is, de moet G. wie enen man kempeliken groten wil de syn genote ys, de mot bydden Gr. 2.
4) de syn vredebreker ys myt rechte Gr. 2.
5) des hie daer sye L. mit rechte ende den he aldar sucht G.
6) he dan wo se syner underwynne moghe dattet hem helpende se G.
7) holde by synen hovet gaete G. holde by synen hovetgate Gr. 2.
8) ende dat he myt G.
9) off hie wyl eder gespreke daerumme hebben L.
10) Daerna moete he hem anspreken daervoer ende betyen Gr. 2. hem daerom bespreken. Daerna so moet he hem vort anspreken ende betyen G.

* dorpe, ende in welker wijs dat hi den vrede ghebroken hebbe [1]), totter selver wisen so claghe op hem. So claghe oec daerna over hem ende betye hem des, dat hi di ghewondet hebbe dattu wel bewisen moghes [2]). So bewise dan die wonden of die liteken [3]), in dien dat die wonden heel sijn. Daerna so claghe voort ende betye hem ooc dat hi di beroeft heeft dijns goets, ende dat hi di des goets also veel benomen heeft, dattet niet sonder reden wesen en mach ten si oec wel eens campes waerdich. Dese drie ongherichten die sal hi altemael op hem claghen [4]), verswighet hi een van desen tween [5]) so heeft hi den campe verloren. So spreket voort: Ic sach hem daer selven ende bescryede hem mitten gherechte [6]), wil hi des bekennen dat is mij lief, bekent hi des niet, ic wil hem daer voer verwinnen ende bereden mit alden rechten [7]) dat mi dat lantvolc of scepenen toewisen, indien dattet onder coninghes bonne is. Daerna so biddet die antworder sijn were ende die sal men hem gheven [8]), doch so moet een man sijn claghe wel beteren voor der were, wanneer ooc die were ghedaen ende ghegheven is, so biedt die antworder sijn onscult dat is een eedt of een campe, indien dat hi dat na rechte ghegruetet is ende daer teghenwoordich is, ende ooc of hi dat van campenisse volbrenghen mach [9]). Een yghelic man mach den ghenen campes weygheren die qualiker gheboren is dan hi, ende die oec bet gheboren is die en mach die gheen niet verlegghen noch campes weygheren die qualiker gheboren is met der beteren gheboerte of hi aenghesproken wort [10]). Campes mach oec een man wel weygheren of hi ghegruetet

* 1) so moet hee ene schuldigen dat hee den vrede an oen gebroken hebbe myt were up des koninx strate eder in eynen dorpe of anderswaer daer id sy geschien L.
2) Also sal heyt clagen up eme, so schuldige over eme dat hie ene gewundet hebbe unde noet an em gedaen hebbe dat hie wael bewysen moghe L.
3) offt de lyclawen G. off de lytlawen Gr. 2.
4) desse dre misdaet de sal he alle gader op hem claghen G.
5) dreen so heefft G. desse drey ongerichte sal he altomale op hem clagen verswyget he een van dessen dren so hevet Gr. 2.
6) gherochte G. Gr. 2.
7) bekennen het ys my leet, bekent he des ock nicht ick wil hem dat verwynnen ende anspreken mit allen rechte G. bekennen et is my leyff, bekent he des nicht ic wil hem daervor verwynnen ende bereden myt allen rechte Gr. 2.
8) dat my toegedelt wort so bidde yene eyner geweren de sal men ome geven L. de antworder syne were dat ys syne unscult. Ende dat sal met hem nicht wegheren G.
9) off eyn echte kamp offt hie ome tho rechte gegroet hevet und off yt daer ys. Ick meyne of id die man voir lemede vollenbrenghen mach L.
10) of hye ome anspricket L.

* wort na middach, ten si dattet eer begonnen si [1]). Die rechter sal verwerven enen scilt ende een zwaert denghenen die daer sculdiget [2]) ende aenghesproken wort of hi des behoeft. Campes mach hi oec weygheren sinen maghe, indien datse beide maghe sijn ende hi dat self sevende zwere, datse also na maghen sijn datse na rechte niet te samen vechten en sullen. Die rechter sal enen yghelikeen twee boden gheven dat se dat aensien dat se toe gemaect [3]) worden na rechter ghewoonheit. Linnen cleder moeten se wel aentrecken also veel als si willen [4]), dat hoeft ende die voeten sullen hem bloet wesen, ende anden handen en sullen si niet dan twee dunne hantscoen hebben ende een bloet zwaert [5]) indie hant, ende een of twe om die siden ghegort, dat staet an hoor choor [6]), n der ander hant enen scilt, daer niet dan hout ende leer toe en is, die boekelaer sal yser wesen [7]). Enen roc sullen si an hebben sonder mouwen boven die ander clederen [8]). Vrede sal men hen beiden werven bi horen halse [9]), also dat hem gheen man en hinder an horen campe. Hoerre yghelic sal die rechter enen man gheven die enen boem draghen [10]), die en sullen hoor niet an roeren [11]), mer of hoerre een valt, dat hi den boem daer onder sciete, ende oec of hi ghewondt wert ende des boems biddende is. Dat selve en moet hi oec niet doen, hi en heb oorlof van den rechter [12]). Nadien dat den werf vrede gheboden is, so sullen si des werves te recht begheren, ende den sal hem die rechter te rechte

* 1) ghegroetet ys ende ock offt he den kamp vullebrenghen mach. Een yewelick man mach den anderen kampes wegheren inden dat he qualiker boren ys dan he. Kampes mach ock een man wal wegheren offt he gegroet wort na middaghe tensy dattet eer beghunnen sy G. ghegroet is Gr. 2.
2) sal oec verwerven enen scilt ende een sweert denghenen die daer besculdiget G.
3) dat se hem bereyden ende toemaken G.
4) dat men sie gerwe na rechter wonheit. Sedene unde lynen dokes moget sye vole andoen als sye wyllen L. lynnen cleder mogen se wal aentrecken also vele als se willen Gr. 2.
5) hebben een bloet sweert Gr. 2.
6) an horen koer Gr. 2.
7) die boekelaer sal yser wesen ontbreekt in G.
8) baven dagaven L.
9) Vrede sal men den warve bieden by den halse L.
10) dye synen boem drage L.
11) ende de boden sullen de kampvechters nicht anroren G.
12) vallet of ghewondet wort ende de bomes begheert so sal men den boem deer vorscheten. Ende dat en moet men ock nicht doen men en hebbe erst orloff van den richter G.

* verlonen [1]). Die oort yseren van des zwaerdes sceiden [2]) sullen si of breken, ten si dat se des oorlof hebben van den rechter. So sullen si beide al toe ghemaect [3]) voor den rechter gaen, ende die een sal zweren, dat die saken al waer sijn daer hi hem om beclaghet heeft, ende die ander sal sweren [4]) dat hi der saken al onsculdich is, dat hem God so help tot horen campe. Die sonne sal men hem ghelijc deelen wanneer si eerst te samen in den campe gaen [5]). Wort oec die gheen verwonnen daer men op claghet, men rechter over als over enen vredebreker, ende wint hi den campe oft stryt, men laet den anderen los mit brueken ende mit boeten [6]). Die clagher sal eerst in den werf comen. Ende is die ander te langhe, so sal die rechter hem eysschen laten biden vronen boden inden huse, daer hi hem toeghemaect ende ghereidet had [7]), ende sal ooc twee scepenen mede seynden. Aldus so sal men hem ooc laden ten anderen ende ten derden male [8]). Comt hi dan niet voor dat gherichte totter derder ladinghe so sal die clagher opstaen ende bieden hem te campe, ende slaen twee slaghen ende steken enen steke teghens den wint, daermede heeft hi den antworder verwonnen inder claghen, daer hi hem voor aen spreect [9]). Ende die rechter sal over hem rechten also of hi mit campe verwonnen waer.

Dat recht dat is sonderlinghe den Sassen gegheven, want en hadden der Sassen privilegium niet sonderlinghes, so en mochte ooc gheen privilegium heeten.

Kempeliken te grueten is dat een man scandeliken enen anderen aan sijn lijf of an sijn goet spreect [10]). Doch so en mach een man dese sprake anders nergent doen dan als hi sinen scaden anders niet bewisen en mach hebben [11]).

Van desen campe en segghen wi niet veel, want het is seer vergaen wt verghewoenheit, ende is gecomen op VII man

* 1) verlenen G. voerlonen Gr. 2.
2) die oert yserén van des swerdes scheyden Gr. 2.
3) beyde gegerwet L.
4) sal oec sweren Gr. 2.
5) se yrsten in campe gaen Gr. 2. se erst in den kamp gaet G.
6) ende ist dat he den kamp off stryd wynnet so laet men den clagher vry mit broke ende mit bothe G.
7) hie sych umme gerwet L. he hem to ghemaket hadde G.
8) Alda G. Aldus sal men oec laden totten anderen ende totten derden male Gr. 2.
9) ansproken hadde G.
10) aen syn eere spreket G.
11) Want kamp hetet een anbeghin van wendesschen rechte G.

* tughen, daermede verwint die clagher den antworder. Mach ooc die antworder met VII man tughe hem weren, so is hi dat naerre te doen dan die clagher is hem dat over te gaen.

Wo men enen doeden verwynnen sal. [1]) LXXXIV. (I. 64)

Aldus so sal men ooc verwinnen enen doden, die in dieft of in roof of in anderen quaden saken doot gheslaghen is. Mach ooc een man den doden die in aldusdanighen saken ghedodet is [2]) mit VII mannen overtughen ende verwinnen, so en derf hi hem niet te campe bieden teghens den doden [3]). Biedet hem oec een van des doden maghen, so wie dat hi is, mit campe voor den doden te staen, die verleecht alle tuuch, want si en moghen hem sonder campe niet verwinnen, ten si dat hi vredeloes [4]) si, als hier voir ghesproken is. Also verwint men oec denghenen die te campe ghevanghen of ghegruetet is, die ghelovet ende borghe gheset heeft voor dat ghericht [5]) te comen ende niet en coomt totter rechter tijt als besceiden was.

Dat recht dat hier staet, dat is gewandelt mit ghemeynen rechten dat die marcgrewe Otte ghegheven heeft, dat is dat men enen misdadighen man aldus sol verwinnen, die ridders self derde, die borghers self vyfte, die buerman self sevende. Also worthet gewilkoert in der merken.

Of een man borghe wort vor enes anderen mannes mysdaet [6]). LXXXV. (I. 65 § 3.)

Wie borghe wort voor eens mans quade daet ende hem weder voor gherichte te brenghen [7]), doet hi des niet, hi moet sijn weerghelt betalen daer voor, ende het en scadet denghenen an sinen rechten niet [8]) daer hi borghe voor gheworden was. Dat weerghelt sal men betalen over ses weken [9]) nader tijt dattet ghewonnen wort. Alle scult moet men wel betalen denghenen, die mense betalen sal, eer die rechte tijt

* 1) *Wo man enen doden verwynnen sal* Gr. 2.
2) in aldusdanigen saket gedodet is Gr. 2.
3) Mach hye aver den doden myt seven mannen tuge verwynnen so en darff hie sych te kampe nycht bieden tegen eme L.
4) vervestet L.
5) to rechter degedingen L.
6) Zonder opschrift Gr. 2.
7) Wie ock borghet eynen man umme ungerichte voir te brengene L. misdaet ende hem weder vor gherichte lovet to brenghen G.
8) ende het scadet denghenen ende het en scadet hem an synen rechte nicht Gr. 2.
9) over twelff weken L.

* dat mense betalen soude, indien dat men se betale [1]) inder stede daer dieghene is die men betalen soude [2]) ende daer hi se onbecommert van danen [3]) brenghen mochte. Hi sal oec daer toe tuuch hebben of hi des behoeft an twee mannen die dat saghen, dat hi die scult betaelde of dat hi se te betalen boet mit gout of mit sulver of mit alsulke penninghen die ganc ende gave waren [4]), des hem die ander weygherden tontfanghen mit onrechte [5]).

Hier seit hi wat sonderlinghes, ende dat is aldaer om of een man borghe wort eens beclagheden mannes, daer hem die claghe an dat lijf gaet of aen sijn eer of an sijn ghesontheit.
Sommighe werden beborghet daer hem die claghe gaet op goet ende ghelt. Wie aldus eens mans borghe wort die moet voor hem antworden mit alle den rechten den diegheen hebbe soude daer hi borghe voor worden is, ende wort hi ooc verwonnen so moet hi hem die scult betalen, tsi luttels of veel.
Ten anderen male so wort een man borghe voir den anderen daer die claghe pynlic is ende aen syn lijf gaet. Ende van dien borghe so seit hi hier, dese borghe en derf voor den anderen niet antworden. Ende daerom so ghift hi sin weerghelt.
Hier seltu doch wat selsens mercken, dat borghescap lichter is daer die claghe gaet op pine dan daerse gaet op ghelt.
Wanneer die claghe overnachtet is, so en seltu niemant die te borghen bieden.

Wo men den ghenen vertuget de men myt der hantdadigher daet begripet [6]). LXXXVI. (I. 66.)

So wie dat men [7]) inder hantachtigher daet begrijpt of vanghet, so salmen hem voor dat gherechte brenghen also als hi ghevanghen wert [8]), ende die clagher sal hem self sevende vertughen alsmen doet den vervesten man [9]), indien dat men

* 1) Alle schult moet men wal betalen eer der rechter tyd. Indien dat men se betale G. eer den dagen dat men sye gelden solde L.
2) den men se betalen solde Gr. 2.
3) van dinen Gr. 2.
4) de do ghanghe off gheve was G. de gen ende geve weren Gr. 2.
5) boet myt sulver eder penninghe dye gange unde gheve weren to der tyt unde iz yene do weygerde myt unrecht to nemende L.
6) *Van der hantachtiger daet* Gr. 2.
7) Soe wen dat men L. Soe wen men Gr. 2.
8) gevangen wort Gr. 2.
9) den vervesteden man Gr. 2.

* dat tughet daer hi om vervestet [1]) wort. Doch so en salmen niement verwisen sijn lijf mitter vervestinghe noch mitter achten, daer hi bi namen in ghecomen is [2]). Wie sijn lijf of sijn hant loset die hi mit recht verwracht heeft ende mit recht ghevordert is [3]), die is eerloes.

Een hantachtighe daet is die terstond ghesciet is ende terstond geclaegt. Want die sal men oec terstont rechten, ende daerom en sal men den misdader terstont verwinnen laten ende sal men hem te borghe niet bieden ende niement en sal voor hem borge worden.
Hier vertughet men Sassen om des brokes lyfliken bewisinghe wil. Vervestet dat is vredeloes gheleit. Vervestet wort men nerghent om dan om der daet. Want men moet voor die vervestinghe die daet nomen. Nadien dat hi om der onghehoersamicheit willen vervestet wort, daerom so sal die clagher te voren die vervestinghe tughen mitten rechter ende mit ses scepenen of met ander lude, die daer dincplichtich sijn, ende sal self sevende tughen.

Offt men enen manne vor gherichte beclaget de neet tegenwordich ys [4]). LXXXVII. (I. 67.)

So wie voor gherichte beclaghet wort ende en is daer niet ieghenwoordich, men sal hem dach gheven inden naesten rechtdaghe. Wie ooc beclaghet wort om eenre misdaet, die sal men drie daghen gheven, emmer over XIIII nachten [5]). Claghet men ooc eenich onrecht of misdaet [6]) over enen scepenbaren vrijen man, dien sal men dach gheven drie over ses weken [7]), onder coninghes banne ende in echter dinghes stede. Wie niet voor dat gherecht en coomt totten drien rechtdaghen of ghedinghe, dien vervestet man [8]). Ende om anders gheen saken noch claghe en salmen enen man vervesten dan om die saken die an dat lijf of an die hant gaet [9]).

* 1) Also doet men oek den vervesten manne oft hoe dye daet tuget daer hye umme vervestet is L.
2) daer hye nycht by name in komen is voir gerichte L.
3) daer yt eme myt rechte verdelet is L.
4) *Wo men den dach geven sal de nicht tegenwordich en is als he beclaget wort* Gr. 2.
5) den sal men drie dach gheven ommer over verten nacht Gr. 2.
6) ungherichte offt misdaet G 2.
7) drie ummer over ses weken G. drye ommer over sess weken Gr. 2.
8) den vervest men Gr. 2.
9) ende anders om geen saken noch clage en sal men genen manne vervesten dán om de saken de an dat lyff off an de hant gaen Gr. 2.

*

Dat men te rechte alsulcke pinliker claghe niet claghen en moet dan aldaer die sake ghesciet is, of die daer wonende sijn die men beclaghen wil. Dat men dese saken noch claghen niet verliken en mach noch en can, wanneerse voir gherechte begrepen is. Ende wortse eer niet gansseliker noch eendrachteliker met goeden vrien wil verliket noch ghesoent, so blijft die antworder rechteloes.

Oft een man den anderen myt knuppelen slacht off anders qualiken handelt [1]). LXXXVIII. (I. 68 § 2.)

Wie oec den anderen mit cluppelen slacht also dat hem die slaghen swellen, af wie den anderen bloet ronnich maect sonder vleysch wonden, claghet hi dat den rechter of den vronenbode of den buermeyster ende den buren, ende bewijst dat inder verscheit der daet [2]), ende en coomt die antworder niet voor dat recht binnen den rechtdaghen [3]) die hem gheset sijn hem te verantworden of te beteren na rechte dat hi misdaen heeft, so vervestet hi hem [4]). Mitter bloedighen wonden ende mitter littekenen der wonden [5]), ende mit kempeliken woorden so mach een man den anderen te campe vaen. Ooc so mach een man den anderen belemmen of doden sonder vleysch wonden als mit slaghen, mit stoten, mit houden [6]), hem te drusine ende te kittelen, mit stenen of mit stocken te werpen, ende ooc anders menigherleye wijs, daer hi [7]) sijn lijf of sijn hant mede verliesen mach, ende die vervestinghe mede verdient [8]). Wort een man daer om [9]) vervestet ende inde vervestinghe ghevanghen ende dan terstont voor dat gherecht ghebracht, so gheet hem an sijn lijf [10]) indien dat hij inder

* 1) *Van allen quaden saken de men an enen misdoen mach*, *wo men de beteren mach ende sal off vergeven sal* G 2.
2) na der verschen daet L. in der veerscheyt der daet G.
3) binnen synen rechten degedingen L.
4) also dat he hem verantworde offt dat he betere na rechte dat he misdaen heft so mach men hem vervesten G.
5) lyclawen der wonden G. lyclawen der wonden Gr. 2.
6) mit hoden G. mit holden hem to drusmen Gr. 2.
7) daer een man G.
8) umme vleyschwunden mach een den anderen doden eder belemen myt slaghen, myt stoten, myt werpene unde ander mangherhande wys daer hye syn hant unde lyf mede verboret unde vervestinge mede verschuldet. Umme welkerhande schult een man vervestet wort L.
9) om dessen voers saken G.
10) so gheen hem an syn lyff Gr. 2.

* daet vertughet wort ende in der vervestinghe. Tuucht hi hem ooc wt der vervestinghe als recht is ende coomt voir gherechte onghevangen, so mach hi wel comen [1]) tot sinen rechten als of hi nye vervestet en waer.

Of een man den anderen dodet off wondet voer den gherichte [2]). LXXXIX. (I. 69.)

Wie enen doden man of enen gewonden man voer [3]) gherechte voert of brenghet ghevanghen ende voor enen vredebreker of misdader aenspreken of bereden wil te campe, wort hi daer voor verwonnen, so recht men over [4]) hem na eens vredebrekers recht [5]).

> O wee alden ghenen die qualic rechten ende het weten, of die quade oordelen vinden of qualic tughen, dese sijn voor God al te samen verdoomt, want si sint Cayphas ghesellen.

Oft een man claghet heft op een guet to dren dingen ende wonen ene wisinge weder ontwisen mach [6]). XC. (I. 70.)

Hevet een man gheclaghet tot drien rechtdaghen [7]) op een goet, men sal hem daerin wisen, ende men sal hem des goets machtich maken, daer en moet noch en mach hem gheen man wtwisen, hi en doe dat met sijnre rechter claghe. Die inwisinghe mach men ontreden ende wtwisen binnen iaertale opten heylighen. Hi moet ooc dat goet verstaen ende verantworden tot drien rechtdaghen die naest der inwisinghe sijn, indien men op dat goet claghet [8]).

> Dat ghewin dat daer inder inwisinghe is, dat is, so wat hi wt den hove of goede nympt van oeft d.i. van appelen, van peren, van noten ende van anderen vruchten des en derf hi niet wedergheven, al ist oec sake dat die ander hem dat goet weder mit recht afwint.
> Waert sake dattu een goet enen anderen oplietest ende bewisestu hem die besittinghe, ende dat een ander dat goed

* 1) so mach he weder comen Gr. 2.
2) Zonder opschrift in Gr. 2.
3) man gevangen vor dat Gr. 2.
4) man vanghen vor gherichte vort off brenghet ende vor enen vredebreker offt misdader anspreket off bereden wil the kampe, wort de dode man offte de wondende man darvor verwonnen so richtet men darover G.
5) myt kampe eder ane kamp beredet hee syner nycht men rechtet over eme na vredebrekers rechte L.
6) *Wo men enen man in die besittinghe eens guets bewysen sal* Gr. 2.
7) in drien degedingen L. tot dren richte dagen Gr. 2.
8) de aldaer naest der inwysinghe zynt offt daer yemant op dat goed claghen wil G.

* weder aensprake mit allen rechte, mit claghe voir gherichte, so moechstu voir dat goet antworden ende voer denghenen waren, die du dat goet opghelaten hebste, want dan so is daer een rechte ansprake ende niet eer.

Hoe of die inwisede man sate in den goede sonder wederspreken langher dan iaer ende dagh, mochte dan die ander daer na dat goet ontreden ende weder winnen, dat machstu mit menighen ondersceide verstaen.
Is dat goet varende have, so is die clagher daer in ghewijst ende gheweldighet van erves recht of van aenvanghes recht.
In desen eersten, so antwoert of ontwijst men die inwisinghe of besittinghe binnen enen iare. Wort hi ooc in die have ghewijst om des aenvanghes wil, so ontwijst men dat althant, ende dat daerom dat hem dat oordeel toeghedeelt ende ghewijst is.
Is dat goet eyghen goet daer een man in ghewijst wort, so en mach hem die erfghenaem daer an niet verzwighen teghens den anderen, die daer ooc van erves recht in ghewijst is, binnen XXX jaren ende iaer ende dach.
Spreect ooc een man dat eyghen goet waer hem met ghewelt ghenomen ende die ander waer daer in ghewijst, die wisinghe mocht hi wederspreken binnen iaertale.
Ist oec leengoet daer een man inghewijst waer, so behout hi dat een iaer inder wedersprake.
Een kint mach hem anden goede niet verswigen, tenzij tot sinen jaren ghecomen. Een man die wt was in strytliker ridderscap die mach dat daerna wederspreken.
Wist oec diegheen niet die dat boert weder te spreken, so mocht hi dat doen als hi dat wist.

Woe men de schult wynnen mach voer gherichte van den de dar nicht rechtplichtich en is [1]). XCI. (I. 70 § 2.)

Claghet een man om scult die daer niet ieghenwoordich [2]) en is noch dincplichtich en is so sal men hem ontbieden van des gherechtes weghen dat hi die scult betale over XIIII nachten of die scult mit recht te ontwisen of wederspreken. Doet hi des niet, men sal hem mit recht daer voor panden, ende dat pant sal men te borghe doen emmer driewerven over XIIII nachten of men dat weder te borghe begherende is [3]). Begheert

* 1) *Wo man de scult myt clage wynnen sal* Gr. 2.
2) claghet men over eenen manne umme scult G. claget men over enen man omme scult G 2.
3) omme drie werff over verten nachten offt men dat weder to borghe begerende ys Gr. 2.

* men des niet te borghe so sal men dat doch houden ses weken, verantwoort noch ontwiset [1]) hi des niet binnen dier tijt, daerna en mach hi die scult niet ontwisen, tensi dattet hem echte noot beneme, ende dan so mach men dat ooc wt setten [2]) voor die scult of vercopen, indien dat ment niet voor die scult wtsetten en mach. Wort daer yet over die scult, dat salmen denghenen wedergheven die ghepant is, ende ontbreect daer yet an so salmen daer voort over panden also langhe [3]) dat die clagher sijn gelt al vol weder hebbe.

Dincplichtich, dat is die daer niet tot dien gherichte en behoort. Hoe sal die rechter enen man bieden die tot sinen gherichte niet sculdich en is te comen? Want waer hi sin rechter, so waer hi sculdich tot sinen gherichte te komen, ende en is hi des niet sculdich, so en is hi ooc syn rechter niet, ende so en mach hi ooc over hem niet ghebieden. Ende merck, dat ooc dat ordel niet en bindet dat sijns selfs rechter over di niet en geeft. Dat saltu also ontweren ende ontrichten, dat sommighe horen doch wael totten gherichte, die doch niet dincplichtich en sijn, also als alle goederhande luden inder mercken, die daer horen tot der mercgraven gherichte. Nochtan so en horen si van rechte tot sinen ghedinghe niet. Men sal hem ontbieden omdat hi daer niet sculdich is te wesen. Ende daerom en is hi niet onghehoorsam den gherichte of hi daer niet en is.

Van de de om een ongherichte beclaghet heft wo he nicht [4]). XCII. (I. 70 § 3.)

Wie om een quade sake beclaghet wort ende nyet teghenwoordich en is [5]) eer die sake overnachtich wort, mach die clagher dat ongherecht betughen self sevende, so vervestet men hem althant [6]) die dat ghedaen heeft. Is oec die rechter buten sinen gherichte, alst wael ghesciet [7]), so claghe hi dat den vronenbode in des rechters stede. Heeft hi dan der claghe een tuuch, so vervestet men den misdader des eersten daghes

* 1) verantwoerdet ende ontwyset Gr. 2. ende ontwyset G.
2) ende daer so mach men oec dat pant wtsetten Gr. 2.
3) went so langhe G. went so lange dat de clager Gr. 2.
4) *Van den de om een quade sake beclaget wort ende nicht tegenwordich en is.* Gr. 2.
5) beclaghet wort mit tughe de daer nicht yegenwoerdich en ys G.
6) altohant G. Gr. 2.
7) als het wal gescheyt Gr. 2.

* als die rechter weder in sijn gherichte coomt, recht oft des selven daghes ghesciet waer [1]).

Hi en wort niet vervestet om der onghehoorsamicheit willen, mer om der misdaet. Dat hi ooc seit althant, dat is teghens veel dommer luden. Waen die daer segghen, men sal die bancken voor rucken, ende sommighen segghen, men sal hem over dwars nachts daghen, ic seg en niet van gheene dwers nachten noch van ghenen bancken voor te rucken, mer is die claghe onvernachtich so sal daer een recht althant overgaen.
Is si ooc overnachtich so sal men hem dach gheven over XIIII nachten, of men sal hem te borghe gheven.

Van des gheboernen gogreven ende des beleenden rechters vervestinge [2]). XCIII. (I. 71.)

So wien die gheboren gogreve of die beleende rechter voor den grave vervestet ende tughet sijn vervestinghe voor hem, hi verwerft des graven vervestinghe althant [3]) over den misdader of over den ghenen die daer onghehoorsam is. Aldus so verwerft hi des graven vervestinghe ende ooc des keysers achte [4]).

Van den gogreve dat saltu verstaen in eenre graefscap ende van den beleenden rechter dat is inder mercken. Hier hebstu van den sydesten rechteren. Dese twe die moghen alleen die nederste vervestinghe daer mede verhoghen. Dit mach die gheboren grave niet doen, want hi en mach niemant vervesten. Dat en is in der Sassen recht niet also dat se hoer guet mitter vervestinghe verliesen moghen, ten si dat se in des rikes achte ghebracht werden. Hebben hem des graven onderrechters in der vervestinghe ghebracht ende tughense dat selve voor den grave, so coomt die misdader in des graven vervestinghe.
En dat is teghen den dullen luden, die daer segghen een man die hier in desen gherichte vervestet is, die is overal ende in allen landen ende gherechten vervestet. Waer dat dan also, wat behoefde men dan des dat hier staet. Ic rade di dattu niement in den gherechte en laetste verwinnen mit eenre vriemder vervestinghe, doestu dat, ic seg di voorwaer du moordste hem.

* 1) recht als het des selven dages gescheyt were Gr. 2.
2) *Van des geboren gogreven ende beleenden richters vervestinge* Gr. 2.
3) al to hant G.
4) Dus erwerft ock dye grave mit syner vervestinghe des konynghes achte G.

*

Tweede boek.

Woe em de heren ende vorsten te samen breven [1]). I. (II. 1.)

So waer dat hem vorsten ende [2]) heren te samen bebrieven ende beseghelen mit horen eden [3]) dat en helpt hem niet, tensi dat sake dat se dat rike van Romen buten besceiden. [4])

> Al die gheen die manscap hebben dat sijn heren an hoor mannen. Dese rechtes meninghe is so waer, dat als hem lude ende lande te samen verbinden om der willen dat hoerre een den anderen behulplic moghen wesen, so sal men daer bi name dat rike van Rome buten besceiden. Of si dat niet en deden so hadden se ghebroken ieghen dat rike. Gheen heren, vorsten, lantluden ende steden en sullen sich nicht verbinden dan biden hulden des rikes ende dat mede bebrieven.

Van den rechter de in den gherichte versumet [5]) II. (II 2.)

Versumet die rechter sijn gherichte of ghedinghe dat is die rechtdach, die om een ongherecht [6]) gheleecht is, so en mach hem die [7]) clagher daer an niet versumen meer dan

* 1) In L. staat tusschen het einde van het eerste en het begin van het tweede boek: *explicit primus liber*, *incipit secundus*. PIETER VAN SCOUWEN schreef alleen boven het tweede boek: *Hic incipit* II[us] *liber istius tocius qui est talis: hoe hem etc.* In het tweede Groninger handschrift bijna evenzoo: *Hic incipit secundus liber istius tocius qui talis est wo hem de vorsten ende de heren to samen bebreyven ende besegelen sullen myt eden.* Het eerste Groninger handschrift heeft alleen: *articulus primus secundi libri.*
2) Oft G.
3) samen brevet ende zeghelt myt horen eden G.
4) myt eeden to samen seckent sye en scheyden dat rike daer buten so hebbent sye tegen dat rike gedaen L. daer en buten besceiden G.
5) Geen opschrift Gr. 2.
6) Versumet de richter syn dinck dat ys rechtdach de umme ungherechte G.
7) he den G.

* dat men die clage van nyes aen te voren setten sal ende beghinnen [1]). Beclaghet men ooc enen man in sijn antwort [2]) om eyghen goet of om leengoet dat hi inder were hevet, so salmen hem dach gheven totten naesten rechtdaghe of ghedinghe [3]), of hi spreket: mi en is hier niet om, want hi totter claghe [4]) niet ghedinghet en is. Bidt hi des daghes of ghedinghes, dat sal men hem gheven ende daer na sal hi antworden [5]).

> Die rechter ghift den antworder dach dat hi op sijn antworde dencke. Want die clagher heeft te voren op sijn claghe ghedacht. Desen dach gift men anders na Sassen recht dan men doet na keyser rechte, want men gift den dach totten naesten twe dinghe of rechtdaghen.

Woe men enen manne dach geven sal de to kampe ghegrotet wort [6]). III. (II. 3 § 2.)

Grotet men enen man te campe die ongheworven ende onghedaecht daer ghecomen is [7]) voor gherichte ende hem om die saken ghenen dach ghegheven en is, so sal men hem dach gheven na sijnre gheboorten, indien dat hi des daghes biddende is [8]), dat hi hem daer toe werven ende bereiden mach, wanneer die campe ghelovet is ende niet eer. Ende salmen [9]) hem dach gheven, den scepenbaer vrien manne dien sal men dach gheven over ses weken, den dienstman over XIIII nachten ende oec ander vrie lude. Om al ander [10]) saken daer men enen man om besenldicht ende aenspreect, so sal hi althant [11]) antworden ende sal bekennen of versaken.

* 1) Versumet dye greve syn echte dynck dat allene verluset die cleger, versumet hye der dynghe yenich dye umme ungerichte vyt geleget werden men sal der clage beghinnen als van yrst L.
2) an syne yegenworde L.
3) degedingen to dem neesten dynghe L.
4) to der anderen claghe G.
5) nycht gedegedinghet. To der anderen claghe byddet hec des dynges dat sal men em gheven und so sal hi antworden. So en verliestu daer niet mede dan dat allene dat hem die XIIII nachten vertrecken L.
6) *Wo men denghenen dach sal gheven de ongedaget to campe gegrutet wort* Gr. 2.
7) die daer ungewarnet komen is L. onghewervet ende unghedaghet dar ghekomen ys G.
8) inden dat he des byddende is Gr. 2.
9) eer sal men G.
10) alle ander G.
11) al to hant Gr. 2.

*

Ondersceide dat en segghe, dat sommighe lex is ghemeenliken gheset, ende die sal ghelyc wesen den armen als den riken. Ende daer sijn sommighe luden wtghesceiden als om eren wil ende si en moghen oec niet meer behouden dan hem van eren weghen toe ghegeven is.
Dat recht en spreect hem selven niet teghens, want hier te voren seide hi van den clagher dat hi gheen borghe setten en darf, ende nu seit hi van den antworder dat de borghen setten moet. Ende hier wort ooc die claghe mit ordelen gheclaget, behalven also veel dat hier die clagher, eer die daghen ghegheven werden, sijn claghe volbrenghen sal, want sijn claghe genghe also dat hi den antworder te campe brochte.
Hier draecht dat Sassen recht entwee mit dat keyser recht. Want int keyser recht gift men enen man dach dat hi hem bedencke, ende men gift hem die sake bescreven ende men gift hem dach XX daghen lanck.

Wo de richter denghenen vrede verwerven sal de em wt westinge teen willen [1]**). IV. (II. 4.)**

Die hem wt der vervestinghe theen wil, den sal die rechter vrede verwerven voor gherichte te comen, indien dat men des van sijnre weghen begherende is. Wanneer hi opten heylighen tuucht mit opgherechten vingheren [2]) so sal hem die rechter ende dat lantvolc wt der vervestinghe laten met tughen also als men hem in die vervestinghe dede. Weyghert men hem dat mit onrechte ende tuucht hi hem dat opten heyligen so is hi een onvervestet man [3]). Ende so sal men hem ooc vrede verwerven ende hi sal borghe setten voir gherechte te comen tot drien dincdaghen of rechtdaghen [4]), ende sal hem daer anderwerve ende derdewerve bieden of enich man over hem claghet. Claghet ooc gheen man over hem tot drien rechtdaghen, so delet men hem ledich ende vri van der sake [5]). Trect hem ooc een man wt der vervestinghe, dair die clagher niet ieghenwoordich en [is], ende lovet hi ende settet borghe

* 1) *Van he den de hem vter vervestinghe theen wil* Gr. 2.
2) mit opholdenen vyngheren G. mit wtgerecten vyngheren Gr. 2.
3) een vorvestet man G.
4) gedingen off rechtdagen Gr. 2.
5) of ment van em eysschet, daer sal hye sych to antworden bieden off yeman over ene clagen wyl und beclaget eme nyman bynnen drier dynghen soe sal men ome ledich deylen van der clage L.

* weder [1]) voer gherichte, te comen te rechte, coomt hi dan niet weder voir gherichte so heeft die rechter dat vertoch ghewonnen ende niet de clagher [2]), indien dat die rechter weder [3]) ander vervestinghe brenghet also als hi te recht doen sal.

Diegheen die hem beclaghede ende in die vervestinghe brochte die moet hem sinen cost weder betalen of bothe daervoer gheven.

Van denghenen de ghenen borghen settet dar vor gherichte [4]). V. (II. 5.)

So wie eyghens goets also veel heeft dat dat goet beter is dan sijn weerghelt binnen den gherichte [5]), die en derf gheen borghe setten of men hem om een ongherichte of misdaet beclagede. Alle scult die men voir gherichte winnet, die sal men betalen over XIIII nachten ende alle broken binnen ses weken ende alle bothe over XIIII nachten daer na [6]) als die broken betaelt sijn. Winnet oec een man sijn bothen eer die broke betaelt is [7]), so sal men die bothen betalen binnen VI weken, ende die broken daer na over XIIII nachten. Tot des mans huus salmen die broken ende bothen betalen, die men daer sculdich is [8]), bij sonnen schijn, indien dat hi een huus heeft binnen den gherichte of tot des naesten rechters huus [9]).

Alle sieken en sterven niet ende al die beclaghet worden die en hangt men ooc niet. Indien dattet gheen hantachtighe daet en si, want dan so worde hi ghelike wel ghevanghen al had hi noch so veel eygens goets.
Hoe dan of hi niet en woude in des mans huus gaen die hi dat betalen soude of dat hi hem in syn huus niet en woude laten gaen. Want een man mach dat den anderen wel verbeeden. Segghe dat hi dat voer die deur laghe of dat hi ooc dat daer in werpe, ende si des los en vri indien hi des tuuch hebbe.

* 1) teghenwoirdich en is ende sonet he ende set borghe weder G. borghe werder Gr. 2.
2) dat borgetucht hevet dye rechter gewonnen unde nycht dye clager L.
3) hem weder G. Gr. 2.
4) *Van denghenen de genen borghen setten en derven vor gerichte als om eenre misdaet willen* Gr. 2.
5) bynnen den gerichte dat beter ys dan sijn wergelt L.
6) gewedden over ses weken boete na den gewedde over viertenacht L.
7) eer syn broke betalt ys Gr. 2.
8) salmen yt gelden deme men yt sculdich ys L.
9) add. off yene daer ongehuset ys L.

*

Van den de sine rechte bote versecht vor gherichte women bewisen sal [1]**). VI. (II. 6.)**

Wie sijn rechte bothen verseecht ende verspreket [2]) voir gherichte, die en sal gheen bothen hebben. Alle betaelde scult sal men self derde bewisen die dat saghen ende hoorden dat die scult betaelt wort. Wie totten ghedinghe, dats totten gherichte [3]), niet en comet, dien wijst men of deelt men [4]) broocachtich [5]), indien dat hi daer plichtich of sculdich is te comen, ten si dat hi dat mit recht mach wederspreken. Wilkoer gaven dat een man siet gheven of welc ordel dat hi hoort vinden, wederspreect hi dat thant niet, daerna [6]) so en mach hi des niet weder spreken.

> Wanneer men hem die bothe betalen ende gheven soude, dat hise dan hogher thoen wilde dan sijn recht were ende hem dat recht toeghewijst hadde, die en sal gheen bothe hebben.
> Dat is daerom dat men in Sassen recht vraghet of men dat ghevonden ordel volbordet dan niet. Ende zwighet men dan so en mach men des daerna niet wederspreken noch beropen. Wie swighet die volghet.

Van vier saken de echte noet gheheten sint, den enen manne ontsculdigen moghen als he nicht yegenwordich ys [7]**). VII. (II. 7.)**

Vier saken sijn die echte noot gheheten sijn [8]), als vanghenis, siecte [9]), godsdienst buten lands ende ooc des rikes dienst van Romen [10]). Wilkoor van desen IIII saken enen man hindert dat hi totten ghedinghe of rechtdaghe niet comen en mach [11]), ende wort dat dan bewijst als recht is van een sinen bode [12]) wie dat hi is [13]), so blijft hi des sonder scaden

* 1) *Van den de syue bothe verspreket vor gerichte.* Gr. 2.
2) versecht ende vorspreket vor G.
3) dat is to den gherechte Gr. 2.
4) den deelt men off wyst hem Gr. 2. den deelt men offt wyst men G.
5) weddehaft L. broetachtich Gr. 2.
6) underspreket he des to hant nicht darna G.
7) *Van vyer saken de echten noet geheyten sint* Gr. 2.
8) sint daer de echte noet geheyten sint Gr. 2.
9) siekede G. Gr. 2.
10) van Romen ontbreekt in L.
11) dat he totten besceidenen dynghe nycht en kumpt L.
12) wort he beschenighet van enen synen boden L.
13) we dat dat het ys Gr. 2.

* ende hi winnet der saken dach thent den naesten rechtdaghe als hi van der echter noot vri [1]) ende ledich wort. Wie oec enen borghe heeft gheset voir gherichte te comen ende beneempt hem dat een echte noot, dat hi daer door niet comen en mach [2]), so sal die borghe den echte noot bewisen of benomen ende bewisen daer voor opten heylighen [3]) ende anders niement van sinen boden [4]).

> Ic seg dat men om alle redeliken saken den luden sal aensien ende ontsculdighen. Voort meer so en mach die rechter gheen ordel gheven over denghenen die daer niet teghenwoordich en sijn, tensi dat die onieghenwoordicheit is van onghehoorsamicheit. Segge du aldus om al ander noot indien datse redelic is ende datse oic redelic worde bewiset opten heylighen.

De ene mysdaet claghet op enen anderen man de dar nicht yeghenwordich en is [5]). VIII. (II. 8.)

So wie een ongherichte of misdaet claghe [6]) op enen man die daer niet ieghenwoordich en is, ende coomt die antworder daerna voir gherichte ende die clagher dan niet op hem en claghet, so moet die clagher den rechter daer voer broken gheven ende den antworder bothen, ooc so wort hi vri van der claghen ghedeelt. Volboort [7]) die clager sijn claghe, al ist sake dat die antworder hem mitten rechten ontgaet [8]), doch so en lidet hi daer om ghene broken [9]) noch bothen, tensi dat hi den antworder kempeliken voir gherichte [10]) gheladen hebbe.

> Wie daer claghet after eens anderen mans rugghe ende en wil niet claghen voir sijn oghen, dat is een teyken dat hi meent valschelic te claghen.

* 1) went to den naesten dinghe, als he van den rechte noet vry G.
2) dat hi daer nicht voer comen en mach Gr. 2.
3) en wysen daervor op den hilligen G.
4) und zweren up die heyligen und anders neyn syn bode L
5) *Van den de ene mysdaet claget achter eens anders rugge* Gr. 2.
6) So we ene misdaet offt ongherichte claghet G.
7) voelvorderet L. vulvoert ock de clagher G.
8) hem dat mit rechte untgheet G.
9) daer de clagher omme gheenen broke G.
10) vor dat gherichte G.

*

Van den de eens begunnen heft to antworden wat de doen sal [1]). IX. (II. 9.)

Wie begonnen heeft te antworden [2]) ende wort hem een ghedinghe of rechtdach gheleit mit ordele, ende en comt hi niet weder voor gherichte, so is hi inder claghen of saken verwonnen. Die rechter sal ooc enen borghe hebben van den clagher ende ooc van denghenen daer die claghe op gaet, datse willen weder te recht comen ende datse hoor rechte op dat gherichte sullen sien. Wanneer ooc een claghe gheverstet wort thent [3]) in den anderen dach om enen ghevanghen man, so sal men den man te borghe doen tensi dat hi inder hantachtigher daet ghevanghen si. Een vervestet man den moet men wel aenspreken ende beclaghen in ghebonden daghen [4]), mer niet en moet men over hem rechten, daer en si die hantachtighe daet bi. Gheen man en is sculdich hogher [5]) borghe te setten [6]) dan als sijn weergelt hoghe staet, tensi dattet scult si die hi bekenne of die mit recht op hem ghebracht wort.

> Hier saltu nu weten, dat een aenbeghin des antwordens niet en is, die wile dat die antworder niet en kende noch wist en antwort op die claghe des claghers. Also of du mi aenspreket voor X merke ende ik seg weder: her rechter, ic vrage u, nadien dat hi ende ic niet in enen gherechte gheseten sijn, oft niet woghentliker en is dat hi mi aldaer beclaghe dan alhier. Siet, aldus so en heb ic noch niet gheantwort, mer ik ontwere mi der claghen of des antwordes. Mer spreke ic aldus: Ic en ben hem niet sculdich, ende dan so heb ic begonnen te antwoorden.

Oft eyn man eeden vor scult lovet wanneer men de losen sal [7]). X. (II. 10 § 3.)

Binnen ghebonden [8]) daghen so en moet men niet zweren, dan om enen vrede [9]), ende ooc om den man die inder hant-

* 1) *Van den de begonnen heefft to antwoerden* Gr. 2.
2) wye an gerechte begynnet to antworden L.
3) gevestet wort thent Gr. 2. went in den G.
4) wal bestedigen in gebondenen dagen L.
5) sculdich borgen Gr. 2.
6) te setten voir gerichte L.
7) *Van verbondenen daghen* Gr. 2.
8) gebondenen Gr. 2.
9) de vrede G.

* achtigher daet ghevangent wort. Wie den vrede breket in ghebonden daghen den en mach die verbindinghe niet helpen [1]), alsoe doet ooc die kerk ende dat kerkhof [2]) aen der daet die men daer om [3]) doet. Wat men anders claghet [4]) in ghebonden daghen dat moet men wel rechten, behalven over onghерichte of misdaet, over denghenen die daer te antworde is [5]). Ende die rechter sal hem dat bieden dat hi die scult beken ende betale te rechter tijt [6]) of dat hi die versake ende daervoor swere. Die rechter en moet niet dinghen, dats rechte daghen holden, in ghebonden [7]) daghen. Ende waer men ooc eden lovet die sal men terstont leysten sonder vertoch of totten [8]) naesten rechtdach die daer naest comt [9]).

Dat sommighe claghen niet voortgaen en moghen, ende dat om sommigher daghen wil, die ghebonden sijn wtter vrese Gods als te beden, ende dat sijn ghebeten ferien, dat sijn rusteldaghen.
Ghebonden daghen die dat recht gift dat sijn sommighe heylighe daghen ende daerin moet men niet rechten. Also en moet men ooc in den bedeldaghen niet rechten. Die sonnendach is die alre heylichste vierdach ende die hoochste. Hier so saltu weten, dat die kerc ende dat kerchof alle misdadighe luden bescermen sal, wtghesproken vijfterleye luden, ioden, eyghenluden die hem mit wapen weren willen, kerckebrekers, vrouwenvercrachters, overhorige lude. Die ooc van desen in die kercke vlien die en moet men niet bewaren.
Wat men anders claghet daer meent hi alsodanige dinghen mede daer gheen pin of en comt. Men en sal daer bi niet al diegheen, die daer sculdich sijn te comen, bieden datse daer comen sullen, opdatse Godes dienst verwaren moghen, mer mitten ghenen die bi den rechter geseten sijn, daer moet hi wel rechtdaghen mede houden. Ende ist ooc sake dat die antworder die eden thant wil doen, die clagher moet se wel horen.

* 1) den beschermet dye gebundenen daghen nycht L.
2) die kerke ende de kerchoeff offt an der daet Gr. 2.
3) daer ynne G.
4) wat men anders doet claget Gr. 2.
5) dat mach die richter wael rechten over den man die daer to antworde is L.
6) unde berade to rechten tyden L.
7) dingen dat to rechte dagen holden in gebondenen Gr. 2.
8) moet nicht dinghe dat is recht daghe holden in ghebundenen daghen. Ende wor men ock eden lovet de sal men terstont leesten sunder vertoch offt tho den G.
9) Nycht en moet he aver dyngen bynnen gebundenen dagen waer men aver eede lovet dye sal men leesten to hant eder to den neesten ungebundenen daghen L.

*

Of een man eden vor scult lovet wan he de losen sal. [1]) XI. (II. 11.)

So wie dat eden lovet voer scult, leystet hi der nicht te rechter tijt, so is hi inder scult [2]) verwonnen indien datse voir gherichte [3]) ghelovet werden, tensi dattet hem echte noot [4]) beneme die men bewisen mach. Is dese eedt voir gherichte belovet [5]) ende en wort nicht gheleystet [6]), so salmen den rechter daer voor broken gheven ende denghenen sijn bothe den hi den eedt ghelooft had. Is ooc een man al rede sinen eedt te leysten [7]) den hi ghelovet had ter rechter tijt ende en wildes dieghene nicht [8]) noch en is hi daer niet teghenwoordich, die men den eedt [9]) doen of sweren sal, so sal hi ledich ende vri wesen van den eede ende ooc der scult, daer hi den eedt voir lovede, indien dat hi des tuuch hebbe.

> Is oec een man al rede sijn eden te holden [10]). Dit is teghens den doren die daer segghen, men sal hem den vingheren van den heylighen theen. Verliest dese sinen ghebodenen eedt mit voirspreken, so verliest oec een ander sinen hals mit vredebreken voir den gherichte, indien dat men des tuuch hebbe anden rechter of anden sceidesluden ende an twee mannen.

Van den den men silver off pennninge betalen sal, wat he dar an verlesen mach ende van ordele [11]). XII. (II. 11 § 3)

So wie dat men penninghen of sulver betalen sal, verwaert hi den rechten dach niet of neemt hi des nicht aen ter rechter tijt [12]), hi en verliest daerom sijn ghelt nicht, mer den dach heeft hi daer mede verloren. Had hi hem oec daer voor ghelovet in te comen [13]), so is hi des incomen vri ende los ende nicht des gheldes noch der scult, daer hi voor incomen

* 1) *Van eden to laven vors scolt* Gr. 2.
2) daer de eet voir gelovet is L.
3) voer den gerichte Gr. 2.
4) rechte noet G.
5) ghelovet G.
6) gheloestet G
7) voir gerichte te leestene G. al rede synen eedt to leysten den hey gelovet hadde Gr. 2.
8) des ghene nicht Gr. 2.
9) den men den eedt Gr. 2.
10) to lesten G.
11) *Van den de men pennyngen offt silver betalen sal* Gr. 2.
12) verwart he den rechten dach nich offt nemet he des nicht an to der rechter tyt Gr. 2.
13) dar vorlovet in te komen G.

* solde [1]). Binnen ghebonden daghen en moet men niet dinghen noch rechten. Gheen man en moet ooc ordel vinden over sinen heren, over sinen man ende over sinen maech, dat dat oordel gae an hoere lijf of an hoor eer [2]). Scepenbaer vrye luden die moeten wel ordel vinden over enen ygheliken man, het en moet ooc gheen man over hoor ordel vinden noch scelden, dat is beropen, dattet an hoor lijf of ere ga [3]), tensi dat hi hoor evenboordich si. Buten coninghes banne so moet een yghelic man wel ordel vinden ende ooc wel ordel [4]) beropen om alsodanighe saken die men buten coninghes banne rechten mach, indien dat hi volcomen is in sinen rechte. Beroept men ooc ordel [5]) dat sal men theen anden hoogsten rechter, ende ten lesten voir den keyser [6]), ende die rechter sal daer toe sijn boden senden die dat horen ende verstaen sullen, wilkoer dat daer volcomen is in sinen rechten voor den keyser [7]). Die boden dat sullen wesen vrie scepenbaer luden, indien dattet [8]) in enen gravescap [9]) is. Ghesciet dit ooc in eenre [10]) marcken so moghen die boden wel wesen alle goede lude die volcomen sijn an horen rechten. Ende dese boden sal die rechter becostighen. Broot ende bier sal hi hem ghenoech gheven ende drie gherichten te eten, dat den daghe tidich is [11]), ende een menghelen of beker wijns [12]). Die [13]) knechten sal men twee gherechten gheven, vijf haver scoven enen ygheliken paerde [14]) onder dach ende onder nacht. Men sal die paerde voor beslaen ende after niet. Ses knechten sullen daer wesen ende VIII paerden. Wanneer se dan die keyser eerst vereysschet [15]) binnen Sasscher aert so sullen si te hove varen,

* 1) gelovet dairvoir in te rydene des inrydene is he ledich unde nycht des geldes dair hee voir inryden solde L.
2) an hoer lyff an oer gesunt eder an oer eere L.
3) dat an oer lyft eere eder an oer erve ghae L.
4) wal ordel over den anderen vinden ende ock wal G. wal ordel over den anderen vynden ende oec wal Gr. 2.
5) men een ordel G. Gr. 2.
6) ende ten leesten voir den konyngen L. ende to den lesten voer den keyser Gr. 2
7) dye horen weller vullenkomen des ordels vor dem konync L.
8) sy geschen L.
9) in eenre grevescop Gr. 2.
10) scuet dat ock in eener G. scheyt dyt oec in eenre marke Gr. 2.
11) des daghes tydich ys G. Gr. 2.
12) ende eenen beker wynes Gr. 2.
13) Den G. Gr. 2.
14) vyf gaarwen iuweliken perde L.
15) die konynck yrst eysschet L. de keyser yrst voer eysschet Gr. 2.

* ende daerna over VI weken dat ordel weder brenghen. Die dat ordel beropen heeft, volbrenghet hi des nicht so moet hi daervor den rechter broken gheven [1]), ende denghenen sijn bothen den hi sijn ordel bescolden heeft, ende hi moet ooc den rechter sinen cost betalen, die hi mitten boden heeft verteert. Gheen ordel dat beropen is en moet men theen wt der graefscap in een marke, al ist dat die heer die graefscap heeft van den marcgrave, dat is al daer om dat inder marcken gheen coninghes banne en is [2]), ende ooc dat hoor rechten entwee draghen. Daerom salt men dat ordel voir den keyser theen [3]). Wie eens ordels ghevraghet wort ende en can hi des nicht vinden ende sijn recht daertoe doet dat hi des nicht vinden en conde, so moet men dat ordel wel vraghen enen anderen man, daerna den derden, den vierden [4]). Ende die leste winnet des dach [5]) also langhe als denghenen dach ghegheven is daer dat ordel op gaet [6]). Beroept ooc een Sasse een ordel ende tucht hi dat in sijnre vorder hant ende oec in die meeste manninghe, so moet hi daer om wael vechten self sevende die sijn ghenoten sijn [7]). Ende waer dan die meeste manninghe [8]) den strijt winnen [9]), die beholt dat ordel ende een yghelic man [10]) die ghift den rechter broken ende denghenen bothe, daer hi op ghevochten heeft. Ende om een ordel en moet men anders nergent vechten dan voor den keyser [11]). Vraghet men enen man ordels ende vindet hi dat na sinen sinne als hi dat alre rechtes [12]) weet, al ist ooc al onrecht, so en lidet

* 1) wedden L.
2) Neynes beschuldenen ordels moet men theen wt eyner gravescap in dye marke allen en hebbe dye grave de gravescap van der marke eder van deme marckgreven L. gheen ordel dat byropen is moet men theen wt der grevescap hefft van den markgreve dat is al daer omme dat in der marke gheen koninghes ban en is G.
3) an dat rike theen L.
4) ende den vierden G.
5) wo eens ordels gevraget wort ende en kan he des nicht vynden en conde so moet met dat ordel wal vragen enen anderen manne daer na den derden ende den veyrden ende de leste de wynnet des dach. Gr. 2.
6) als yenen gededinget wat uppe den dat ordel gaet L.
7) selff sevende syner genoten teghen ander sevene L. selff sevende tegen ander sevende der syn genoten sint Gr. 2.
8) self sevende teghens ander sevene de syne ghenoten sint ende war dan de meste mannighe G.
9) seghevechtet L.
10) erseghet man. L.
11) voir deme ryke L.
12) alder rechtes G.

* hi daerom ghenen noot. Wederspreect een man die volbort [1]) ende vindet hi een ander ordel, wilkoer die meeste manninghe heeft [2]) daer an, die beholt dat ordel ende si bliven des sonder broken, want hoorre gheen en heeft des anders ordel beropen. Wie een ordel beropen wil die seg aldus [3]): dit ordel dat die man ghevonden heeft dat wederspreke ic [4]) ende thee dat waer ict mit recht theen sal [5]). Beropet die Swave des Sassen ordel of die Sasse des Swaven ordel, so moeten si dat voor den coninc besceiden [6]), als hier te voren ghesproken is. Staende sal men een ordel beropen ende sittende sal men een ordel vinden op sinen stole [7]) ende onder coninghes banne. Ende dieghene die totten bancken nicht gheboren en is, die sal den stole bidden mit ordele, dat hi een ander ordel vinden mach. So sal hem diegheen den stoel rumen die dat ordel vant [8]). Ende wilkoer ordel dat hi dan vindet dat biede hi te holden na rechte ende the dat daer hyt te rechte theen sal [9]), ende bidden daer boden to. Om een beropen ordel so en salmen gheen volbort vragen [10]). Ende die ooc een ordel ghevonden heeft, die en moet daer nicht aflaten buten desgheens wil, die dat vonnisse te baten [11]) ghevonden is. Wort ooc een man ghevanghen om een misdaet ende voir gherichte, ghebracht, so en moet hi gheen ordel beropen, noch gheen man die vechten sal nader tijt dat hi anden werf ghecomen is.

Of een openbaer onrecht ghewijst worde voor een ordel, dat ordel en bindet niet, of in Sassen recht so moet men die volboort voirspreken.
Dat sommighe ordelen doch binden, al ist dat se beropen worden, om der eerbaerheit ende adelheit der rechteren, die de ordele ghegheven hebben, als die paeus ende die keyser, die ghenen hogheren rechter en hebben.

* 1) de volboert G. de volbort Gr. 2.
2) de meeste manynge heft Gr. 2.
3) de spreke aldus G. Gr. 2.
4) dat berope ick G.
5) dat is unrecht und thee des daer ick des van rechte theen sal und bidde eens ordels waer ick des van rechte theen solle L. dat wederspreke ic ende the dat waer dat ic dat myt rechte then mach offt sal Gr. 2.
6) scheyden Gr. 2.
7) mallyc up synen stole L.
8) dat erste ordel vant G.
9) dat beyde he toe holden na rechte ende the dat daer hyt to rechte theen sal Gr, 2.
10) ghenen volboert vraghen Gr. 2.
11) de dat ordel tho bathe G. den dat ordel te baten Gr. 2.

* So waer men buten coninghes banne is daer moet een yghelic wel over den anderen ordelen vinden, in den saken die men in den lande te Sassen sonder coninghes banne rechten moet of mach, dat is in den saken daert niet an lijf noch an eer en gaet. Ende dit meent hi aldaer hi seit: om alsodanighe saken. Ende hier te voren so staet ooc in den texte, datter scepenbaren vryen ordelen gheen man beropen en moet, tensi dat hi hem evenbordich si, dat is dat hi een dienstman si. Want dienstlude ende scepenbare vrye lude die sijn in redeliker waerdicheit ghelijck, dat is in den heerscilden.
In Sassen beroept men van de eenre stede totter ander ende voirt voir den markgrave ende ten lesten voor den keyser. Boden senden. Dat is aldaer om, dat hem die Sassen toen op brieven niet en verstonden doe hem dat recht ghegheven wert.
Beropet een Zwave des Sassen ordelen, dat is om den olden haet, dat die Swaven den Sassen wiven besliepen doe die Sassen Enghelant wonnen. [1])

Hyr prove by dat dyë cleger und antworder unde voirspreken nycht sitten moghen.
Hyr menet hee mede dat de richter umme alle de werlt nycht vorder richte over besculdene ordele, mer hee sal yt staen laten an den rechter der beropinge.

Van allerleye mysdaet, wat gherichte dar over gaen sal ende van des rechters pyne de ene mysdaet nicht rechten en wyl [2]**). XIII. (II. 13.)**

Nu vernemet umme ungerechte welick gerichte daer over ghae. Den dyeff sal men haen, schuyt aver in den dorpe des dages eyn duve dye myn dan dryer schillinge wert is, dat mach de buermeyster rychten des selven dages tho huyt unde hayr off myt dryen schillingen to losene. So blivet yene eerloes unde rechtloes, dat is dat hogeste gerichte dat dye buermeister heft. Des selven ne moet hee dan nycht richten

* 1) Hier ontbreekt een blad in het door ons gevolgde handschrift, waardoor het in deze glosse afbreekt, en eerst in het midden van artikel XIII weder aanvangt. Het ontbrekende is uit het Leidsche handschrift aangevuld.
2) Volgens G. *Wat gerichte dat over alle misdaet gheyt als deyven.* Gr. 2.

*** off yt overnachtet wort na den daghe. Umme penninghe unde umme ander varende have moet hee wal richten vorbat. Datselve gerichte geyt over onrechte mathe, unde unrechte waghe, unde over valschen koop off is dye man verwonnen wort. Alle mordere und dye de ploch, [1])

molen, kercken ende kerchoven beroven [2]), ende ooc verraders ende al dieghene die hoor bootscappen doen tot hoorre baten [3]), ende moortbranders [4]), dese voirnoemde sal men al op een rat setten [5]). Die enen man dodet, of sijn goet of rovet of bernet, behalven moortbrant [6]), ende die een wijf of een maghet vercraft [7]), ende die den vrede breket, ende die in overspul [8]) begrepen wort, dese sal men al dat hooft afslaen [9]). Wie dieft of roof helet of onthout of huset [10]), ende die se mit hulpen daertoe sterken, werden se daervoor verwonnen,

* 1) In het eerste Groninger handschrift luidt het begin van dit artikel, vergeleken met het tweede Groninger handschrift:
Nu vernemet als um alle ungherichte oft misdaet soe wat gherichte dat daerover gaet. Den deef den sal men hanghen. Scuet ock eene deeffte in eghenen dorpe by daghe de nauwe *a*) dre schillinghe wert is, dat moet de buermester wal richten des selven daghes to huet ende to hair oft mit dreen schillingen den deeff to losende *b*) ende so blijfft de deeff erloes ende rechtloes, ende dat is dat hogheste gherichte dat de buermester richten mach. Dat selve en moet he ock nicht richten offt het overnachtich wort na der claghe. Umme meer penninghe ende ok omme ander varende have so moet de buermester ok wal richten. Dit selve gherichte gheet ock over onrechte mate ende over valsche wychte ende ock over valsche coep, *c*) inden dat men daer vorwonnen wort. Alle mordere ende deghene de den ploech, molen, kercken ende kerckhoven beroven. *d*)

* *a*) scheyt oec een deyffte in enen dorpe by dage dat nauwe. Gr. 2.
b) offt myt dren schillingen den dyeff te losene, Gr. 2.
c) ende over valsche ghewichte, ende oec over valschen coep. Gr. 2.
d) alle deghene de de ploeck, molen, kerken ende kerchove beroven. Gr. 2.

* 2) Het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN vangt hier weder aan: ..... deren ende dieghene die die ploech, molen, kercken ende kerchoven beroven.
3) ende alle deghene de hoer baetscoppen doen tot horen baten. Gr. 2. na oren vromen wervet. L.
4) mortberners. G. Gr. 2.
5) radebraken. L.
6) Dye aver eynen sleet, veet, brent eder rovet ane mortbrant. L.
7) noedmundighet. G. noetmundiget dat ys vercrachticht. Gr. 2.
8) overhure. L.G.
9) affhouwen offt slaen. Gr. 2.
10) offt ontholdet ende huset. G.

* men salse over rechten alsmen [1]) over enen dief rechtet. Welc kersten man of wijf [2]) die onghelovich is ende mit toverien of mit verghiffenis ende mit bothen ende mit wichelye om gaen [3]), ende werdense daervoor verwonnen, so salmen se op een rooster bernen [4]). Welc rechter een misdaet niet en rechtet, die is selve der misdaet al heel sculdich ende datselve recht sal over hem gaen dat over den misdader ghegaen soude hebben. Gheen man en is ooc sculdich des rechters rechtdaghen te soken ende daer te comen noch hem daer recht te doen [5]), die wile also langhe hi hem selven [6]) rechts gheweyghert heeft.

Hier beghinnet die rechtverdighe man, her Eycke, desen articulum mit sijns selfs woorden ende spreeckt: Nu verneemt, of hi segghen woude om alle ongherichte ende misdaden die daer onverstandich in ghewiest hebben, wat dat recht daervan si.
Daerom so rade ic allen rechters ende ordel vinders datse die scriften lesen of horen lesen ende die verstaen ende daerna rechten ende ordele vinden.

Is des daghes diefte min dan drie scell. waert, so gaet se te hude ende te hare, dat is dat men dan den dief totter stupe slaet ende men wint hem dat haer wt den toppen. Ooc segghen sommighe, doe dat recht den Sassen ghegheven wert, doe droghen si lanc haar ende doe plachmen die dieven te besceren, opdat mense bekennen mocht dat hem een yghelic man daer voer hoeden soude.
Wie den anderen des nachts begripet, hi heb ghestolen of met het goed hem an sijn lijf, hi mach hem ooc wel doot slaen sonder brueke.
Des buermeysters gherichte is dat hoechste gherichte dat hi in pinliker claghe richten mach (over den dief bij dag). Doch so segghen die sommighen, dat dat gheen pinlike sake en is. Hier seg ic toe, het is pinlic want lidet die dief die slaghe dat is hem yo pinliken. Ende lost hi dat met 3 scill. so is hi yo eerloes ende rechteloes. Ende dat is dan nog groter

* 1) men sal over hor richten als men. G.
2) of wijf ontbreekt in L.
3) vergiffnisse ende mit blothe ommegheet. G. eder myt wytkene umme ghaet L. ende myt toveren ende myt vergiffenisse ende myt bothen offt myt wygelinge ommegaen. Gr. 2.
4) uppe der heert bernen. G.
5) noch on dar recht to doen. G.
6) die wile offt also lange als he hem selven. Gr. 2.

* pijne. Ist dat die sake overnachtich wort, so en moet hi (die buermeyster) die dieft noch misdaet niet rechten. Dat is daerom, omdat men den beleenden rechter wiser vermoedet ende hout dan den buermeyster. Ende daerom so is dat mogheliker dat hi daer over richtet.
Hier so moestu nu proven dat men dat ghericht wael beleent denghenen in borgherliken claghen die dat in pinliken claghen niet wel hebben en moghen. Want waer grote macht an leit daer moet men groter, wiser, cloker lude bi hebben.
Die buermeyster rechtet hogher in Sassen recht (dan in keysers recht), want die behendicheit en is daer also groot niet noch loosheid in der saken dat hi enighe grote wysheit behoeft, als in den keijsers recht.
Hier saltu ooc toerekenen die hoer wijf verhueren ende die mit rufferien goede vrouwen bedrieghen. Ende ooc overhorighe luden dat sijn dieghene die openbaer bi echte vrouwen legghen.

Off een man den anderen doedet in noetwere van sijns lives. [1]) XIV. (II. 14).

Slaet een man den anderen doot in nootwere sijns lijfs [2]) ende en derf hi bi den doden niet bliven van anxst sijns lijfs dat hi den doden voir gherichte brenghe [3]), comt hi dan voir gherichte sonder den doden ende bekent dat hi hem ghedoot heeft eer men over hem claghet, ende biedet hem daer voor ter rechte, so en salmen sinen hals niet veroordelen noch verwisen. Den rechteren sal men om die saken toe wisen ende toe deylen die hoochste broken der penninghen dat men hem pleecht te broken ende te gheven, ende den vrienden [4]) ende maghen hoor weergelt. Ende die maghen sal men voir gherichte laden to den naesten, to den anderen ende totten derden ghericht daghen, datse dat [5]) weerghelt nemen. Comen si dan niet, so sal men hem mitten weerghelde besitten thent der

* 1) *Van doetslachte in noetwere etc.* Gr. 2.
2) doet doir noet unde. L.
3) Slacht een man den anderen doet van noet weghene zines zelves lives ende een daer hi by bliven van anxste zines lives dat he den doden vor gherichte bringhet G. slacht een man den anderen doet van noets wegen syns lyffs ende en der he by den doden nicht blyven van anxte wegen syns lyffs dat he den doden voer gerichte brenghe. Gr. 2.
4) plecht to delen. Ende den vrenden. G.
5) derden rechtdaghe dat se dat. G.

* tijt dat men hem mit claghen of wint [1]), ende men sal hem ooc vrede verwerven. Om den doden man so en mach hem gheen man an den hals [2]) spreken, daer hi hem om te gherichte gheboden heeft eer men op hem claghede. Brenghet men den doden voir gherichte onbegraven ende claghet men opten hantdadighen, so moet hi antworden voir sinen hals of hi moet den doden bereden mit campen [3]).

Merc datse dat al (broken en weergelt) nemen mit recht, want hi heeft den kore waer hi voor ghericht wil comen, dan niet. Wil hi dan voir ghericht comen ende verantworden hem, so mach hi sijn gelt behouden, ende wil hi hem dat ghelt geven, so moghen se dat mit recht nemen.
Daer hi hier af seit, dat hiet een kundinghe ende niet een ladunghe, want men en mach niement laden, hi en werde beclaghet, of men wil hem beclaghen of besculdighen.
Hier seghen sommighe lude dat die van Holsten dit aldus niet en houden, want wilkoer hoerre een den anderen doot slaet, die ridet te dorpe ende bekent dat dat hi hem ghedoot heeft, ende tuucht des op noot ende setten hem op sijn weerghelt, also dat die ander also weder gheve, wanneer dattet hem valt of ghesciet.

Van denghenen de ghewere lovet in den gherichte ende de nicht leesten moet [4]). XV. (II. 15.)

Welc man [5]) voir gherichte mit recht vordert alsulke saken daer hi ghewere [6]) om loven moet, lovet hi die ende coomt een ander daer ende vordert die selve sake mit recht, ende en mach die ghene die de ghewere lovede den anderen niet of wisen mit recht, soe moet hi die vorderinghe [7]) vri laten den daer niet toe en boert mit eenre were bothen. Ende hi moet den

* 1) dye salmen voir laden oer wergelt tho nemende, ten yrsten, ten anderen, te derden gedinghe, komet hye dan nycht voir hee sal dairmede besytten wynt sye yt eme myt claghe ofwynnen. L. went een tyt dat het hem mit claghe off ghewiset wort. G. so sal he mytten weergelde besytten thent der tyt dat he hem myt clage affgewonnen wort. Gr. 2.
2) an sinen hals. Gr. 2.
3) voir gerichte eer hye syck to rechte geboden heft unde claget men up eme, he moet antworden voir synen hals eder hie moet den doden bereden. L.
4) geen opschrift, Gr. 2.
5) Willick man. G. Wellick man. Gr. 2.
6) rovet alzodanighe daer he ghewere. G. vordert also danigen saken daer he gewere. Gr. 2.
7) voerderinge. Gr. 2.

* rechter te boten [1]) gheven een werebothe [2]), dat is sijn vordere hant daer hi die were mede lovede of sijn halve weerghelt. Lovet een man ghewere to der hervede of gherade of enighe varende [3]) have, wort hem ander were ghebreck, also datse ghebroken wort, so broeket hi den rechter ende latet die have mit bothen [4]).

Hi wil hier oec nu bewaren ofter een waerlose dat is wanholde ghesciede. Ende worde een verbothet ende opghebeurt van denghenen die daer niet toe boerden, hoe men dan doen soude, dat leert hi ons nu hier.
Alsulke saken dat is om dootslach of om lemmenisse.
Men en mach hem niet hogher theen dan als gescreven staet, want wie wat voor gherichte lovet, die en lovet niet sinen wedersaken mer hi lovet den rechter. Ende op den so sullen si hoers rechts theen. Ende die rechter en mach niet hogher manen dan als dat recht bescreven heeft, tensi dat hem meer ghelovet is. Worde dese ooc trouweloos beseit, so worde hi hogher ghetoghen dan dat recht bescreven heeft. Want verloer hi sijn ere dat waer hogher dan of hi sijn hant verlore.

We vor den anderen doen sal dat is we vor den anderen waren off antworden sal om doetslachte ende ander wondinge [5]). XVI. (II. 16.)

Een yghelic man sal ghewere doen om dootslachte, om lemmenisse, om wonden, voir sinen heren die hem bistaet [6]) ende voor sinen zwaert maech. Wie den anderen belemmet of wondet [7]), wort hi daer voor verwonnen men slaet hem die hant af. Welker misdaet dat men op hem beredet mit campe [8]) dat

* 1) broken. G. Gr. 2.
2) were buete. G. Gr 2.
3) andere varende. G.
4) unde mach dan yene dye dye gewere gelovet hevet dessen affwysen myt rechte hie moet syne vorderinge laten myt eyner weerbote unde moet den rechtere wedden weerbote dat is syne vorder hant daer hee dye weer mede lovede eder syn halve weergelt. Lovet aver eyn man eyne gewere de dair herwede eder erve vordert eder vrouwen dye gherade vordert eder yenighe varende have, wort een an der were brake borst dat sye em gebroken wort myt rechte sye weddet den rechter daerumme und latet oer have myt boeten. L. wort hem anders gheweghert also dat ze ghebroken wort, so breket he den richter ende laet de have myt bothe. G.
5) *We vor den anderen waren sal van wondingen ende van.* Gr. 2.
6) de hem bestaet. G.
7) belivet offte wondet. G,
8) welcke dat men op hem beredet mit kampe. G.

* gaet hem an sijn lijf. Een yghelic man die heeft bothe ende hi gift ooc bothe na sijnre gheboorten, tensi dat hise verwracht heb [1]). Wanneer die vronebode [2]) den rechter broken ghift daerom dat hi hem an sinen rechten versumet heeft [3]), so ghift hi te broken des conincs maldere, dat sijn XXXII slaghe mit eenre groter eykenre roede die twee ellen lanc is. Wilkoer man [4]) an den monde, an den oghen, an den handen, an den nasen, an der tonghen, an den voeten ende an des mans ghemachte [5]), so waer men an een yghelic voirghenoemt lit ghelemet wort, dat salmen enen man bothen mit enen halven weerghelde [6]). Een yghelike vingher ende theen [7]) des voets heeft sijn sonderlinghe bothen nadien dat hem anden weergelde boert [8]). Die wile dat een man niet en stervet, so betert men dat mit enen halven weerghelde, hoe dick ende menichwerven [9]) dat hi ooc ghewont wert tot eenre tijt. So wien datmen sonder vleyschwonde stoot of slaet, die salmen bothen gheven na sijnre gheboorten [10]). Wont men een man an een lit, daer hem eens bothe voor gherichten of ghegheven is, ende al houwet men hem dat al heel of, so en mach hi daer gheen hogher ghelt op vorderen [11]) mit recht dan sijn bothe.

Daer sijn sonderlinghe saken daer men ghewere om doen moet, so wil hi nu segghen wilkoer die saken sijn daer mense voor loven moet.
Die heren hebben twierleye heerscappie, als over vri luden die hem dienen om ghelt, die en dorven voor den heren gheen were doen. Die ander heerscappie die is over hoor eyghen lude, ende dese en antwoort ooc niet om aldusdanighe saken.

* 1) Yewelik man hevet bote na syner boert hie en hebbe sye verwracht. L. tense dat he se verwracht hebbe. Gr. 2.
2) de bodel id est vronebode. L.
3) an synen versinnet hebbe. Gr. 2.
4) wilkoer man. G. wilker man. Gr. 2.
5) oghen ander nosen ander handen ander tonghe anden voten ende andes mannes machte, G.
6) jweliken vor genomet gelemmet wort dat sal men enen manne bothen myt enen halven weergelde. Gr. 2.
7) thene. G. tene des voetes. Gr 2.
8) boret syn tiende deel. L.
9) wo ducke ende woe menich werven. Gr. 2.
10) So woe ducke men eynen lamen man an der werve lemet an eynen anderen lede also ducke sal men em beteren myt eynen halven weergelde, wen men oek ane wonden sleet eder scheldet logenene dem sal man boete gemeyne syner boert. L.
11) gheen hoger weergelt upvorderen. L.

* Seg du, dat hi hier spreect van den ongherichte of misdaet die smaheit gheheeten is, of segghe dat her Eycke seit van lemmenisse die mit ghewelt sciedt enen eyghenen man, of hi meent den man, die onder enen here is gheseten ende beleent.
Dit doet men daerom dat se (die vronebode) niet veel ghelts en hebben ende, nadien datse die broken mit ghewedde niet betalen en moghen, so moeten si dan mitten live betalen ende beteren.
Die Sassen hebben gheset hoe men dat beteren sal als hier staet. Hier so heeft hi nu gheset die ordelen die in pinliker saken ghemeen sijn, doch so sijn daer noch veel broken, daer sonderlinghe broken toe horen ende ordelen, als dieghene die valsche ingezeghelen, dat sijn die valsche segelen maken ende ooc die daartoe raden. Sijn se eyghen man sal se onthoveden, sijn si vri men sal se senden in dat ellende of in vreemde landen.

Wat de sone vor den vader offt de vader vor den sone antworden mach [1]**). XVII. (II. 17.)**

Die soon en antwoordt voor des vaders misdaet niet, die hi ghedaen heeft, als die vader doot is. Die vader mach den soon eens wtnemen [2]) of hi om een misdaet [3]) beclaghet wort, die wile dat hi van den vader niet ghedeelt en is, also dat hi zwere opten heylighen dat die soon der daet onsculdich is [4]). Worden ooc beide vader ende soon beclaghet om een misdaet, dat en mach die vader den soon niet of nemen, hi en heb hem selven alre eerst ontsculdighet [5]).

Wanneer men een ordel over enen man vinden sal [6]**). XVIII. (II. 18.)**

Men en sal niet vinden te rechte hoe men over eenen man rechten sal, ten si dat hi alre eerst so veer verwonnen si dat men over hem rechten sal. Men en sal ooc niet vinden te rechte hoe men een guet of een were des guedes tughen sal,

* 1) *Wat de sone vor den vader nicht en antwordet.* Gr. 2.
2) den sone uytnemen. L.
3) enighe misdaet. G.
4) he sweret an den hillighen dat de sone unschuldich ze. G.
5) yrst verantwort. L.
6) *Van den ordels vynders.* Gr. 2.

* ten si dat die tuuch alre eerst mit ordele ende mit vonnisse [1]) ghevordert [2]) is [3]).

Men sal dat eerst yo bewisen dat hi een rover is, eer men hem rovers recht toedeylet, ende men en sal oec gheen ordel vinden dat men vraghet, tensi dat men die sake hore daermen dat ordel om vraghet.
Wanneer die clagher claghet ende die antworder seit: vanre besittinghe of were, so sal hi dat segghen hoe dat guet in sinre ghewere ghecomen is, sonder veynsicheit daer in te soken. Ende dat wederspreke dan die clager of hi mach. Wie dan die besittinghe of were toeghedeelt wort, die vraghe dan hoe hise tughen sal, want en seide hi dat niet, so ghinghe die ordelen onrechte.

Wo de vader den sone van em wijsen mach myt sijnen gude ende wo nicht [4]). XIX. (II. 19.)

Die vader mach den soon wel van hem wisen of van hem sceiden voor gherichte met sinen guede [5]) dat die soon aennemen wil, al hoe cleyn dattet is. Die here moet oec wel wtnemen enen man, die sijn eigen is, wanneer hi verordelt is, indien dat hi dat sweren wil opten heylighen dat hi sijn eyghen gheboren si, ende dat hi der daet al onsculdich si [6]) daer hi om beclaghet was. So blijft die eyghen man rechteloes ende eerloes [7]).

Dat is aldaerom, dat men enen vrien man vordert mit recht sijn lijf dat is sijns selfs scade, ende dat men enen eyghenen man verordelt dat is sijns heren scade, ende daerom sweret hi sijn onscult ende hi verliest hem also of hi swoer dat sijn paert of sijn coe gheen scade ghedaen en heeft.

* 1) vondenysse. Gr. 2.
2) ten en sy dye tuych alles yrst mit ordelen erdeijlt. L.
3) alder erst verwonnen se dat men over richten sal. Men sal ock nicht vinden women een gued off eenes were des gudes tughen sal ten se dat de tuech alder erst mit ordel ende mit wonnisse vordert ys. G.
4) *de emancipatione.* Gr. 2.
5) van em sunderen voir gerichte mit iuweliken gude. L. offt van hem wal delen vor gherichte wt synen gude dat. G.
6) zweren wil dat sijn eghen boerne eghen sy ende dat he der daet unschuldich si. G. dat he syn eygen geboren eygen se ende dat he der daet al onsculdich si. Gr. 2.
7) eerloes ende rechteloes. G.

*

Van broders ende van susters erve wen dat vor den anderen nemen sal ende van vulbroders ende susters [1]) XX. (II. 20.)

Broeders ende susters die nemens hoers ongetwiden, dat is volbroeders ende susters erve [2]) voor broeder ende suster die ghetwiet, dat is halfbroeders ende susters sijn van vader ende van moeder [3]). Die volle broeders kinder ende die halve broeder die sijn allike na [4]) erve te nemen.

> Daar ist, dattu neemste dijns vollen broeders erve voir dinen halven broeder, want wie een vol broeder is die is een sibbe naerre dan die halve broeder is. Ende wie nader sibbe naest is, die is ooc inder erve naest.

Wo eyn yewelick man sal hebben vul weghelt ende bote ende van een tynsman sijn guet [5]). XXI. (II. 20 § 2.)

Een yghelic man sal hebben vol weergelt ende volle bothe [6]), al ist dat hem sommighes ledes ontbreket, die wile dat hi voir gherichte sijn lemmenisse niet en bewiset also dat hi daermede vormunder winne of dattet hem eens vergolden of bewelt is [7]). Die tijnsman wie dat is die ervet sijn tymmer of ghebouwe opten tijnsguede op sinen erfghenaem [8]), tensi dattet een man is van ridders aert die dat sinen wive tot eenre merghengave ghegheven heeft. Wort dat goet oec den heren ledich [9]) ende vri, so neemt hi dat tymmer of ghebouwe al mitten lene [10]), tensi dat die man een wijf heb die hi dat tot eenre merghengave ghegheven heeft. Heeft ooc een wijf lijftucht an eyghenen guede of an leenguet [11]) dat se tymmers of ghebouwes [12]) daerop heeft, wanneer se sterft [13]), so en ervet si niet an horen

* 1) *Van broders ende van susters wye dat erve voir den anderen nempt.* Gr. 2.
2) ongetwyden dat ys volbroders ende susters erve. Gr. 2.
3) ores ungetwiedes broders unde suster erve voir den broder unde suster, dye van vader unde van moder getwiet sijn. L.
4) die volbroders kindere ende de halve broder de sint allyke na. Gr. 2.
5) *Wo een iwelyc man sal hebben vol weergelt ende bothe.* Gr. 2.
6) Een iwelyc man die sal hebben vol veergelt ende volle bothe. G.
7) eder dat yt eme vergulden werde. L. offt betalet is G. dat he hem eens vergulden off betaelt ys. Gr. 2.
8) op sinen erffgenamen. Gr. 2.
9) ock ledich denne heren. L.
10) so neympt he dat tymmer offt gebouwe al mytten lene. G. myt deme lene. L.
11) Hevet ock eyn man lyfftucht an egene eder an lene. L.
12) an ghenen guede offt aen leende guede wat se tymmers offt ghebouwes. G.
13) wanneer he sterff. G.

* naesten maeghen, mer het neempt die ghene den hoer goet ledich wort, daerom so moet een yghelic man sijn tymmer wel [1]) beteren ende arghen op sijn loen teghens sijns heren wil [2]), also moet oec wel een vrouwe op dat goet hoerre lijftucht. Heeft ooc een man enen soon die sijn erfghename is na leenrecht ende niet na lantrecht, die behout doch sijns vaders tymmer op sijn leenguede [3]) mit meerren rechte dan diegheen die sijn erfghename is te lantrechte [4]). Verlenicht oec een heer enen man guet sonder ondersceit, wat daer tymmers op is dat is des mans, tensi dat die heer dat wt bedinghe ende besceide [5]).

Dit is daerom, dat men dat weerghelt ghift voor waerlose of wanhoede, daer een man wel mede ghesciet. Ende weet ooc dat ghesciet enen lammen man als enen ghesonden, ende lidet ooc die selve weedaghen, so ist oec wel moghelic dat hi ooc dieselve beteringhe heeft.
Hier hiet hi enen vormunder also veel als enen voirvechter ende die crighet een lamme man, als voirs. is libro I articulo 48 § 2.
Of hi enen vormunder aldus crighet, is hi dan buten weerghelde? Segge ja, anden lede daer hem dat lecht dat hi niet vechten en woude, want het wort hem lichte betaelt des hem voir niet nutte en worde noch niet nutten en conde. Ende wont men hem ooc aldaer om, so moet men hem aldaer voor bothen gheven. Ende also meent hi dat hier, dattet bewisede lit gheen weergelt en heeft, want wilkoer lit dat een man selfs seit dattet niet en doech, dat en darf man niet scatten.
Alle dorpe tymmer die sint erve, daerom so ervet man die opten erfghename hi sie wie dat hi si, dat is hi hoer totten tynsguede of niet.
Mach ooc een ridder een tynsman sijn? Sommighe segghen ja, want men veel lude die van ridders aert sijn die op pachtguede of tynsguede sittende sijn.
Tynsgoet is ooc twierleie. Sommighe guet heeft op hem tyns ende den selven tyns heeft een man te lene ende dien tyns moeten ridders wel hebben, al ist dattet erfleen is, doch so ervense dat tymmer op een lanterve also besceydeliken

* 1) syne tune wal. G.
2) syn tymmer wal beteren ende ergheren op synen lene tegen syns heren wille. Gr. 2.
3) tymmer op sinen lene guede. Gr. 2.
4) to anrechte. G. to lantrechte. Gr. 2.
5) dat he dinghe ende bescheyde. G. hine bedynge yt buten. L.

* indien dat die gront gheen leen en si; dat ander tynsguet is daer men enen anderen tyns of ghift ende ooc gheven moet. Ende dat en sullen na recht die ridders niet hebben. Dat prove aldaer bi, of hi dat sinen wive wel gheven mach, dit en scadet doch den tynsheren niet, datse dat tymmer ofbreken ende wech vueren? Daer mede moch lichte sinen tyns woest werden. Aldus werdense dan rijc mit eens anderen mans scade, dat doch niet scien en sal.

Wo een man teghens den richter tughen sal [1]). XXII (II. 22.)

Dat een man [2]) teghens den rechter tughen sal, daer toe behoeft hi des rechters tughe, om dat die besculdinghe of aensprake niet groter en is noch hogher, dan sijn broken en is [3]), ende dat sal hi tughen self derde die daer toe den gherichte behoren ende die dat ordel vinden [4]). Is ooc die scult groter, so moet hi ooc den scultete of den vronenbode te tughe hebben in des rechters stede of den rechter. Waer ooc een man sijne tughen volcoomt [5]) mit sculteten of mit vroneboden of mitten scepenen, daer so sal die rechter een tuuch wisen [6]) van der waerheit hoors tughes [7]), die hi ghehoort heeft, al waert ooc sake dat hi dat eerst niet en wilde [8]). Weyghert die rechter tuuch te wesen teghens recht, so is die ander doch volcomen an sinen tughe. Beghift hem ooc een man der werelt die tot sinen iaren comen is ende trect hi monics cleder an [9]) ende laet hem ooc besceren, al ist dat hi dat voir gherichte niet en doet, ende wil dat dan daerna versaken, so machmen dat op hem tughen self sevende die sijn ghenoten sijn dat hi yo hem begheven hadde, ende die

* 1) *De probationibus que fit per testes contra iudicem.* Gr. 2.
2) Wat eyn man. L.G.
3) daer toe darff hee des richters tuges nycht daer em dye sculdinge nycht hoger dan an syn gewedde gaet. L. darto behovet des richteren tughe omdat beschuldinghe offt nasprake nicht hogher en ys dan syn broke is. G. off ansproke nicht hogher en ys dan syn broke en ys. Gr. 2.
4) derde der dynckplichten die daer ordel vynden. L.
5) waer ock synes tughes vollekumpt. G. synes getuges vullekumpt. L, syns tuges vollen coempt myt den sculteten offt myt den vroneboden off mytten scepenen. Gr. 2.
6) een tuuch wesen. G. Gr. 2.
7) synes tughes. G.
8) al en wyste hye des eer nycht L. dat hee dat ersten wiste. G. dat he dat yrste nicht en wyste. Gr. 2.
9) yaren gecomen ys ende trecket he monikes cleder an, Gr. 2.

* hem inden oorden ghesien hebben of mitten broederen [1]) daer hi hem mede begheven hadde; hi hebbe hoorsam ghedaen of niet, hi heeft doch den heerscilt nedergheleit [2]). Wat men ooc mit VII man tughen mach daer sal men met XXI mannen om den tuuch vraghen [3]). Trect [4]) een man sines tughes opten selven man daer die tuuch op gaet [5]), die sal na rechte segghen bi sinen ede wat hem daer of wetelic ende condich is [6]), of onsculdighe hem dat hi daer of niet en weet. Volcoomt die clagher sijns tughes mit hem selven den hi aenspreect so en behoeft hi over hem geens tughes [7]), ende dan so moet die antworder den rechter broken gheven ende den clagher sijn bothe also als die clagher doen soude of hi des mit sinen tughen niet volcomen en waer, na dien dat hi hem te tughe brachte mit sijnre witscap tegens rechte [8]).

Ist oec voor gherichte gesciet, so vertughet hem die rechter in een ygheliker sake self derde.
Na desen rechten so sweren alle rechters onvertughelic ende si mochten altemale vertugen.
Die rechteren sijn drierleye. Sommighe sijn beleende rechters, sommighe sijn bevolen rechters ende sommighe sijn leenrechters. Den beleenden rechter vertughet men in drie saken. Die eerste sake, is of men rechts an hem vermodet ende hi des weyghert. Dit moet men vertughen op hem self derde, indien dat die sake burgherlic si, of self sevende, ist dat die sake pynelic is. Ten anderen male so tughet men teghens den rechter of wat in den gherechte ghesciet is of hi dat versaken woude.

Van der echtscap ende wo manich wijff een man to der echtscap nemen sal eder nicht. [9]). XXIII. (II. 23.)

Also langhe als een man zonder wijf niet wesen en wil [10]) noch en mach, so moet hi wel een echt wijf [11]) nemen al ist

* 1) up hem tugen ane gerichte de man selff sevende yenes genoten de syck begeven hadde dye one an den levene hebben geseen myt syner cloesterbroderen. L.
2) nedergelecht. Gr. 2.
3) mannen tugen sal daer sal men een und twyntich manne umme den tuych vragen. L.
4) Tuecht G. trecket. Gr. 2.
5) Tuyt een man sines getuges up den selven man uppe den de tuych gaet. L.
6) wytlich sy. L. wittelyc ende condich ys.
7) nenes getuges meer. L. nenes tughes meer. G. over hem geens tuges. Gr. 2.
8) tegen recht unde syne wytscap. L. myt synre wytscop tegen recht. Gr. 2.
9) In Gr. 2 geen opschrift.
10) Al dye wyle dat een man aenne wyff nicht wesen en wil. L.
11) een echte wyf. Gr. 2.

* dat hem dre vrouwen ofghestorven sijn of meer [1]). Toe ghelijker wijs so nemet een wijf ooc mannen [2]) ende wint echte kinder biden lesten als biden eersten ende beervetse mit horen rechten ende mit horen guede [3]).

> Hi beghint te segghen van der oerden alre oerden, dat is die oerde der onsterflicheit, die men ghift opt aertriken van sterfliken menschen, want van kinderen so ewighet hem die menscheit.

Woe men enen man wt der were off besittinge des gudes wijsen mach [4]). XXIV. (II. 24.)

Men en sal ghenen man wt sijnre ghewere of besittinghe wisen van des gherichtes weghen, al ist dat hi met onrecht daerin ghecomen is, ten si dat men hem die besittinghe of winne mit rechter claghen daer hi self ter antworde is, of men lade hem voir dat gherichte tot sinen rechten daghen van des gherichtes weghen. Coomt hi dan niet voor dat gherichte so vordert men hem die besittinghe of mit recht [5]). Een yghelic man die mach sijn rechte guet wel [6]) verliesen mit recht [7]), wanneer hi dat vercoopt, of te pande settet, of op laet [8]), of dat hi dat goet ieghen sijnen heer veriaren laet, of dattet hem of ghevordert ende ghewijst worde te lantrecht of te leenrecht, of in welker wijs [9]) hi des af gaet onbedwonghen, so is hi der besittinghe [10]) los ende vri mit recht, ende ofse hem of ghewonnen wort mit tughen daer hi ter antworde is, ende of hi voir gherichte niet en coomt wanneer hi gheladen wort tot sinen rechten daghen [11]).

* 1) wal echte wyf nemen allen syn em dre off vyer afstorven off meer. L. Al yst dat hem drie vrouwen offt mer oft storven zynt. G. al is dat hem drie vrouwen offt mer aff storven sint. Gr. 2.
2) To derselven wys nympt dat wyff manne. L.
3) ervet sye myt erme gude. L.
4) geen opschrift Gr. 2.
5) uyt synen weren wysen van gerichtes halven al en sy dye man myt unrechte dair in gekomen men en breke se eme myt rechte daer hee selven yegenwordich sy, eder men lade eme voir van gerichtes halven to synen rechten degedynge unde hye dan nycht voir komen wylle so verdelet men eme dye were myt rechte. L.
6) mach zijn gued wal. G.
7) anich werden. L.
8) vorlesen wanneer he dat vorkofte oft te pande sette offte oplaet. L. vercoefft offt toe pande settet oft oplat offt dat. Gr. 2.
9) off yt verdeylet wort to lant recht eder in welker wys. L.
10) der were. L.
11) Daerumme en moet men neynen manne syne were off tugen sye en werde eme myt rechte affgewonnen daer hye ter antworde sy eder hee ne werde dair umme beclaget unde voir geladen to synen rechten degedyngen. L.

*

Houde ic dijn goet mit onrechte, du en moechste, mi dat niet benemen tensi dattu dit doeste mit recht. Al ist ooc dat een rechter een dinck voorwaer wel wist, doch so sal hi den clagher sijn claghe laten bewisen. Een ordel en bindet niet dat men vindet over denghenen die niet teghenwordich en is, hi si clagher of antworder, ten si dat hi oniegenwordich is met onghehoorsamigheit.
Want een dinck te pande te setten of te vercopen en sceelt anders niet dan dat men dat lossen mach en dat ander niet.
Also vercoop ic di een dinck dat sal ghewaerdichet wesen.
Hoe, of hi hem versumede ende die clagher doch onrecht hadde, mocht dan die clagher overmits deser versumenis recht crighen tot desen guede? Sommighe seggen, neen. Want dese dede dan also vast teghens dat recht als die ander. Want dat recht, seit men, sal in enen ygheliken dinghe recht doen. Ende dat en doet dese niet, die hem tot anderen goede trecket met onrecht, want al dat mitten eersten onrecht is, al stonde dat hondert iaer of meer, het en worde nemmermeer gheen recht. Doch so saltu weten dat dit enen man ghesciet als om sinre onghehoorsamicheit willen, dat hem dat goet mit recht afghenomen wert.

Van denghenen de van beclaghet waer om een guet dat he roeflich besittet [1]). XXV. (II. 25.)

Wort een man [2]) beclaghet om een goet, dat hi roofliken besit, daer men die hantachtighe daet bewisen mach [3]), ende wordt die rechter daer toe mit recht ghetoghen [4]), so sal hi volghen al thant ende rechten den clagher, als om den roof ende over den rover ende sijn onrechte daet. So sal die rechter den ghenen daer die claghe op gaet dat rooflike goet ontweldighen, indien dat hi die claghe niet weder en spreect mit recht [5]). Ende wat die rechter niet en rechtet noch niet vol rechten en mach, daer sal die coninc rechten wanneer hi eerst coomt op Sassenscher aert, indien dat men der claghen tuuch hebben mach [6]).

* 1) *Van den de een guet roefliken besytten.* Gr. 2.
2) Wort oec een man. Gr. 2.
3) beclaget umme roeflike gewere dat men myt der hantaften dat bewysen mach. L.
4) myt den gerochte daerto geladen. L.
5) unde over synen onrechten vullest aller yrst to hant daerna sal he ome weldighen syner weer off yt yene up den dye claghen gheet nycht en weder redet myt rechte. L.
6) heft na rechte. L.

*

Niement en sal hem selven rechten, dat is niement en sal sijn selfs rechter wesen, want wie sijns selfs rechter waer ende neem dat guet mit ghewelt, dat gaet hem anden hals na Sassen recht, tensi dat hi dat dede terstont of in der vlucht als men hem dat goet bename.
Dit is tegens sommighe doren ende ghecken, die daer segghen, wat een man of ghestolen of gherovet wort daer sal die rechter den derden penninck of hebben die dat rechtet. Och leider, hoe du dat recht vernemest, seg nu doch, waerom sal die rechter den derden penninc daer of hebben? Segstu voir sinen arbeit, so spreke ic, dat dat rechten dat hi rechtet, sal ghescien om des rechtes leen dat hi daerof hevet.

Woe ende wanneer men penninge vernyen sal [1]). XXVI. (II. 26.)

Die penninghen sal men vernyen wanneer een niewe heer comt [2]). Biedet die munter enen valschen penninc wt also dat hi daermede copen wil, het gaet hem anden hals. Wie sijn recht verwracht heeft mit dieft of mit roof, vindt men onder hem vierdenhalven penninc die valsch sijn, het gaet hem anden hant [3]), tensi dat hi des ghewere hebben moghe an denghenen diese hem ghedaen heeft. Wie ooc an sinen rechten volcomen is, vint men onder hem enen scellinc [4]) valscher penninghen, dat ghelt heeft hi verloren [5]) ende niet meer. Heeft hi ooc der penninghen meer, so gaet hem an die hant, tensi dat hi der penninghe ghewere hebben moghe [6]). Valschet die munter den penninc ende holt se niet na hoerre waerden, so en mach hi die wile ghenen man valsches betyen [7]) daer men hem wandel om doen derf [8]). Penninghen sal die munter pondich ende effen zwaer maken ende ghelijc wichtich [9]). Gheen man [10]) en moet marct noch munt verheffen, noch ver-

* 1) *Van pennyngen ende wanner men nye pennynge slaen sall.* Gr. 2.
2) een nye here coempt. Gr. 2.
3) an die hant. Gr. 2.
4) enen scillinger. Gr. 2.
5) den pennynck hevet he verloren. Gr. 2.
6) valsche penning so hefft he de penninghe verloren ende anders nicht. Hefft he ock der penninghe meer so gheet hem dat an de hant ten se dat he der penninghe ghewere hebben moghe. G.
7) valsches tughes betien. G.
8) na orme rechte dyewyle ne mach he neman valsches thyen dair hie wandel umme dorve doen. L
9) pundich even zwaer und lyke wyt. L.
10) Nyeman. L.

* hoghen buten des rechters wil [1]), ooc so sal die coninc te rechte sijn hantseden daertoe seynden [2]), tot enen teyken ende bewisinghe dattet sijn wil si [3]). Gheen man en moet ooc penninghen slaen die ander penninghen ghelijc sijn, si en hebben wat ondersceits [4]). Wanneer men die penninghen verbiedet, so moet men daer na over XIIII nachten mitten selven penninghen wel scult mede betalen ende panden lossen. Wie ooc daer mede coopt boven den rechte tijt die munter moetse hem wel benemen ende breken se, mer hi salse hem also ghebroken weder gheven [5]).

Dit is teghen die ghewoente, want men vernyet die penninghen inder mercken ende over al. Ende int bisdom van Meydenberch twie werf binnen den jaer, dat doch onrecht is.
Een penninck hindert den munter meer dan een ander een scellinc, naedien dat hise bet bekende dan een ander. Pondich, dat meent hi inder munten effen zwaer, want V penninghen ende XXVIII sc. sal een brandenborsche marck wesen.
Ghelijck wichtich, dat is biden loden, want het sal weghen bi anderhalven lode.
Want sommighe munteren die werken mit heymelicheit mit keversscher munten, dats mit valscher munten. Daerom so sullen alle lude weten die also penninghen slaen mit heymelicheden, dat op hem coomt die noot der valscheit.

Van dengenen de den tollen ontfoert ende wo vele dat men to tollen gheven sal, ende we den tollen nicht gheven en sal [6]). XXVII. (II. 27.)

Wie brugghen of tollen of watertollen ontfoert, die sal daervoir gheven XXX sc. Die voetganghers die sullen te tollen gheven enen penninc, die ridende man IIII penninghen, die gheladen waghen hen ende weder vier penninghen [7]). Te

* 1) verheven buten des rechters willen. G. wylle daer yt ynne leget. L.
2) synen hantschen daer senden. L. sine hant seden. Gr. 2.
3) De woorden: oec so sal die coninc - sijn wil si, ontbreken in G. tot eenre bewysinge dat het syn wille ys. Gr. 2.
4) sunderlick underscheyt. L.
5) wal to breken und sal sye ome aver weder geven L. die munter mot se hem wal benemen ende to breken se mer he sal se hem to broken weder geven. Gr. 2.
6) *Van tollen toe ontforen.* Gr. 2.
7) We ock brucghen, tollen eder watertollen untfuren den salmen veirvolt gelden we market tolle untforet de sal dertich schillinge geven veir voetgenger geven eynen pennyck De redende man enen halven pennyck. De geladene wagen veir penning weder ende wort. De halve wagen twe pennynge. L.

* waghen, so gift men hier van die helft te tollen [1]). Papen, ridders ende hoor ghesin, die sullen tollen vri wesen, si varen of si riden, waer si oec scepes behoven dan niet, ende te recht [2]) so sijn si oec gheleides vri [3]). Ende wie dat men gheleide ghift die sal men oec gheleide waren, of die ghene sal den scade betalen die hem die gheleede ghaf. Een ledich waghen gift half tollen teghens enen gheladen waghen, den halven dat is een karre die ghift halve tollen [4]). Wie enen onrechten wech slacht over ghewonne of ghebouwet lant [5]), die ghift voor een yghelic rat enen penninc, die ridende man enen halven, ende sullen daer toe den scade beteren diese ghedaen hebben, indien dat daer zaet opten lande staet, ende daer voor moet mense wol panden. Beweren of onthouden si hem dat pant teghens recht so beroopt mense mitten gherochte [6]), ende dan so moeten si dat gherocht beteren met III scillinghen ende moeten doch pandes recht doen [7]).

Of alsulcdanich goet mit Gode mach wesen? Sommighen segghen neen, want het heeft een beghin van de gierichеit. Ic segh hierop aldus: so waer datment te recht hout, daer ist sonder sonde, want die keyseren hebben dat gheset ende watse setten dat is een recht. Het is oec opghecomen door dat ghemene goet ende niet van ghiericheit, want den tollen ghift men te hulpen den weghen dat mense daermede beteren mach als hier staet. Ende wort hem also veel tolles niet daerse die brugghe of togen om hueden moghen so moeten si die brugghe van horen eyghenen goede tymmeren ende maken ende beteren. So papen ende ridders om ghewin comanscap deden so en waren si niet tollen vri.

So welcken wech, steghe of strate, die over een acker een iaer heeft gheleghen, sonder ghewelt ende ooc sonder oorlof, openbaer ende niet heymelic, die en mach gheen man verbieden.

Dat men den gheruchte beteren sal daer houden hem die gierighe rechters aen en segghen: men sal alle gheruchten beteren mit drie scellinghen.

* 1) Dyt gevet men to water tolle und toe bruegen tolle den halven deel. L.
2) to water ende to lande ende to rechte so. G.
3) ock sall yuwelick man syn toll vry syn he vaer ryde eder gae waer hee scepes eder brucghen nych en bedarf unde to rechte is hee geleydes vry, waer hye synes lyves eder gudes gewenden wyl. L.
4) den halven wagen den halven deyl. L. De halve waghen halve tollen we eenen onrechten. G.
5) over gewonnen lant. L over dat ghebouwet lant. G.
6) Weret men dat pant tegen recht men bestediget sye myt dem gerochte. L.
7) De laatste volzin: beweren - recht doen, ontbreekt in G.

*

Van den de des anderen holt howet ofte gras weyet ofte visschet in des anderen water [1]). XXVIII. (II. 28.)

Wie hout houwet of gras of coorn mayt [2]) of in eens anders mans water visschet [3]) in wilder waghen [4]), sijn wandel is daer voor III sc., ende die scade sal hi beteren ende op rechten [5]). Vischt hi oec in diken of in wieren die ghegraven sijn [6]), of houwet hi hout dat gheset is of ander bomen [7]), of breect hi ooft bomen, of houwet hi nootbomen op ende sinen die tot enen merken of tot enen teyken gheset sijn [8]), hier voor so moet hi XXX sc. gheven. Vint men hem inder daet so moet men [9]) wel daer voor peijnden of op houwen [10]) buten des rechters oorlof. Wie des nachtes ghehouwet hout of ghemayt coorn of gras [11]) stelen dien salmen hanghen mitter weden [12]). Welk water dat stromes vliettet, dat is ghemeen in visschen ende in varen [13]). Die visscher [14]) moet ooc wel dat aertrijc bruken ende nuttighen [15]) also veer als hi eens scriden mach wt der rechter stede [16]).

> So saltu weten, dat du om alle scaden peijnden moechste die di opten velde ghescien, daer du niet pinliken om claghen en moechste, dat is aldaer om dattet alre vakest ghesciet van wechvaerdighen luden, die men anders niet te recht en mach brenghen. In wilder waghen, dit verstaet aldus, daer gheen stroom en is die visschen wt ende in draghen ende daer der visschen ganc niet vri en is. Water dat hem waghet van den winde ende anders nerghent van.

* 1) *de arboribus furtivis etc.* Gr. 2.
2) oder gras snidet. L. oft gras meyet. G. offt coern meyget. Gr. 2.
3) vyschet. G.
4) an wylder wage. L. in wilder wagen sent. Gr. 2.
5) den scaden geldet hye up gerecht. L. up recht vusket. G. ende op richten visschet. Gr. 2.
6) in dyken de gegraven synt. L.
7) oft barende bomen G. eder barende boeme of L.
8) breket he ovet eder houwet he maelbome eder greft he stene up dye toe marcke stenen gesat synt. L. ovet bome op de tot eenen tekene ghezet zynt hyer vor so moet he dertich schillinghe gheven. G. offt ander bomen offt to breket he over boemen offt houwet he noetbomen op ende staen die tot enen merke offt tot enen teyken geset sint hyr vor moet he. Gr. 2.
9) men hem. G. Gr. 2.
10) panden eder uphalden. L.
11) ghemeyet gras stelet. G.
12) holt eder gras stelet dat sal men richten myt der wedden. Stelet he yt aver des dages yt geyt hem to huyt und to haren. L.
13) to vysken ende to varen, G.
14) De vysker. G.
15) eertrike nuttighen ende bruken. G.
16) als he eyns schriden mach uyt synen schepe van den rechten stade. L. als h stryden mach G.

* In wiken dat is besloten wieren of graven, daer des menschen arbeit toeghedaen is.
Oec saltu weten datter meer luden dan een an enen boom houwenden, daer soude hoerre yghelijc allike veel ende aldus veel voor gheven ende doen als voirsc. is.
Breket hi oefbomen. Dese oeftboemen die men aldus breket dat is die oeftboom die buten eenes mans hof of buten den doorpalen staet. Mer die enen boom houwet die daer en binnen staet ende riep die man dat gherochte die den boom toehoorde, het ghinghe den ander an sinen hals.

Uf enen manne des ander mannes guet to vletet in den water wo he dat holden sal [1]). XXIX. (II. 29.)

So wie eens anders mans goet toe drivet [2]) inden water, die sal hem aldaer toe theen als recht is, hi sal oec dat goet upbieden ende houden dat daer na ses weken, vraghet daer enich man na, hi sal dat goet bekennen, ende diegheen die dat bewijst dattet goet sijn is die sal hem den cost betalen na goeder luden kore ende segghen. Versaket [3]) hi des ooc als men hem daerom vraghet, so heeft hi dat [4]) diefachtich, indien dat men dat onder hem vindet. Ende dan so moet hi dat goet mit broken ende met boeten wedergheven, nadien dat hi dat diefliken ghehouden heeft, mer gheen [5]) dieft en heeft he daer aenghedaen dat hem an sijn lijff, an sijn eere off an sijn ghesontheit mach gaen [6]).

* 1) *Van guede to te vlyeten yn water.* Gr. 2.
2) to vletet. G. to vlietet. Gr. 2.
3) kore. Vorseket. G.
4) dat gued. G. Gr. 2.
5) myt ghene. G.
6) Wenne ock eynes anderen have to vluyt in water de sal he yenen weder geven des hee syck daerto thee alse recht is unde he sal eme syne kost gelden na guder lude kore he sal ock de have up beden und holden se unverdaen ses weken, vraghet yenich man daerna hee sal des bekennen. Versaket hee des als men daerna vraget soe ys yt duve off men yt synt under em vynt soe moet hee yt myt gewedde unde boeten weder geven wente he yt duyfliken geholden hevet. Nene duve heft hye aver daeran gedaen de eme an lyf an ere eder an syne gesunt gae wente hee dye have unduyfliken unde unroefliken uyt yenes mannez gewere gebracht hevet. L. mach gaen mer dat he dat diefffliken ende roeffliken wt des anderen mannes were brochte. Gr. 2.
De volgende artikelen XXX en XXXI ontbreken in het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN, door het te loor gaan van een blad. Zij zijn hier ingevoegd uit het Leidsche handschrift.

*

Van den de dar enen eijn erve to secht ende niet van sibbe wegen [1]). XXX. (II. 30.)

Wye syck erve tho secht nicht van sibbe halven, aver van geloftes halven, dat holde men voir unrecht, men en moge dat tugen dat dye gelovede voir gerichte gestediget is.

> Hyr roret heer Eycke eyn keyser recht dat het de adoptandis, van gewylkorden erfnamen.
> Alle de bewernissen hebben de Sassen afgelecht und holden, dat nieman noch van kore noch van loften oer ervende mach werden, anders dan van rechter sibbe grade. Dat secht he hyr. Varende have de mach he geven die wyle he rorich is, is yt erve dat sal he rumen yaer und dach, ys yt egen dat sal he myt erven orlove voer gerichte geven.

Van den de van des rechtens weghene sijn lijf verlust. Ende van den de em solven doedet we oer erve ontfaen sal [2]). XXXI. (II. 31.

De ock van gerichtes halven sijn lijff verlieset, sijn naeste gedelinck nemet sijn erve. We syck selven van den lyve doet sijn ervende nemet sijn guet. Duve aver eder roef de men under eme vyndet, de sal de rechter under em behelden yaer unde dach unverdaen, of syck daer bynnen na rechten yeman to en thuyt, so keret yt de richter an sijn nut. Neman mach verwercken eens anderen mannes guet off he yt under eme hevet noch dan off he sijn lijff verwracht [3]).

> Hyr sijn vijfleyen saken dye dy unde iuweliken edelen manne nutte sijn to wetene:

* 1) *Van den die hem een erve toe seecht nicht van sibben wegen.* Gr. 2.
2) *Van den die syn lyff vorliest van gerichtes wegen.* Gr. 2.
3) De beide artikelen luiden in de Groninger handschriften:
We hem een erve toe zecht dat nicht van sibbe weghene to kumpt *a*) mer van gheloefte, dat hefft men vor unrecht, ten ze dat men dat tughen mach dat hem dat erve ghelovet waert vor gherichte ende daer anghevestighet is. *b*) G.
a) van sibbe to en coempt. Gr. 2.
b) dat gelofft weert voer gerichte ende daer an gestedyghet. Gr. 2.
Wee van gherichtes weghene syn lyff verlust, syn naeste maech de nympt syn erve. We hem selve van den lyve dodet sijn erffnamen de nemen syn gued. Ghestolet gued ende gherovet gued dat men under eenen man vindet dat sal de rechter waren ende holden iaer ende dach, tucht hem dat nement tho *a*) myt rechte so keert de richter dat gued daerna an syne nutte. *b*) Gheen man en mach des anderen mannes gued vorwreken ende vorwerken als he dat under hem heeft al ist dat he zyn lyff verwracht heefft. G.
a) treeket hem des neymant aen. Gr. 2.
b) an syn bothe. Gr. 2.

* Die yrste is, dye van gerichtes halven oer lijft verlusen, dat de ore guet nycht mede verlusen. Segge, hyr secht he van deme die gebetert hebben myt erme dode, daer (I. 41) segede hee van deme de nycht beteren en wyllet. Dat ander underscheyde wij aldus: ytlicke doen syck van den lijve van suken alse melancholie, eder van unsynne alse frenetici, desser guet blivet der ervende. Dodet sye syck updat se dat gerichte nycht en dode, dat guet bleve erveloes. Ten derden secht he van der have, daer een sijn lijff umme verwracht, unde hyr machtu proven dat yt neen recht en sij dat de richter daer van ycht nemen eder beholden. Ten vyerden leeret hee woe syck ene daer to theen solle. Deme is aldus, wye yt vorderet de sal komen voor den richter te rechte unde sweren dat guet sij sijne. Ten vijften secht, hoe dat nyman moge verwercken enes anderen guet. Dat seet hee hyr doer twyerleye saken. De yrste is, de richter gevet weder, wente hevet de rover sijn lijff verwracht, daer umme heft he des beroveden mannes guet nycht verwrocht. Ten anderen seet he yt hyr dair umme, off twe brodere eder vader und eyn sone een guet hebben, verwrochte an sijn lijff of guet, hee en mochte doch sijns gevaerden guet nycht verwercken.

Off een man des anderen knecht slacht off wat berovet wen he dar vor antworden moet [1]). XXXII. (II. 34.)

Wie eens anderen mans knechte slaet of vaet of berovet, ende dat om des heren wil, te rechte sal [2]) hi hem beiden bothen gheven, tensi dat hi dat verwere opten heylighen [3]) dat hi dat den heren niet tot laster noch tot scaden [4]) ghedaen en heeft, ende dan so is hi der eenre bothen vri. To laster seg ic aldaer om [5]), of hi hem gheslaghen hevet om des heren wil ende niet om des knechts wil, of om hoerre beider wil. To scade seg ic al [6]) daer om, of hi den knecht gheslaghen had also

* 1) *Van den die eens anderen mannes knecht misdoet.* Gr. 2. Wat bij HOMEIJER is art. 32 en 33 volgt hier als XXXVI en XXXVII achter de artikelen 39, 37 en 38, hier als XXXV tot een artikel vereenigd. Deze volgorde is dezelfde in alle door mij gebruikte handschriften.
2) eder rovet nycht dan doir des heren schult na rechte sal. L.
3) hee en dore zweren dat. L. he dat verwerve up den hillighen. G.
4) oft to schande. G. to laeste noch to scande. Gr. 2.
5) to laestere segge ic al daeromme. Gr. 2.
6) to schande segghe ick al. G.

* seer dat sijns heren dienst an hem ghehindert worde [1]), dat sal hi den heren beteren, also als die knecht soude doen of hi wt des heren dienst waer ghegaen, ende mit bothen beteren [2]), tensi dat hi hem dien laster ende dien scade ofneme [3]) opten heylighen teghen des knechts [4]) here die hi gheslaghen [5]) heeft. Wie ooc enen man ghevanghen heeft die moet daer voor antworden enen ygheliken sijns heren ende sinen maghen [6]), indien dat hi daerom beclaghet wort die wile dat hi hem in banden heeft [7]).

> Een eyghen man dee en neemt gheen bothe mer hi seet hier van vrien luden die den heren dienen om loon ende die heet men in Latijn famuli dat sijn dienres. Ende van den misdaet dat desen gesciet daervan boert den heren niet of, mer also erst oft ymant den heren te smaetheit ghedaen had so hoert den here daer of.

Waer eyn hantaftich daet is [8]). XXXIII. (II. 35.)

Die hantachtige daet is, so waer men enen man in der misdaet begripet of die ghestolen goet of gherovet goet in sijnre were heeft daer hi den slotel self of draghet [9]).

> Dat eerste recht (der hantachtigher daet) datse heeft, is dat men den ghenen die in der hantachtigher daet beclaget wordt, niet te borghen doen en sal noch ghenen dach gheven, mer men sal hem terstont verordelen. Dat ander recht is, datse niet versaken en moghen, mer die clagher vertughetse als recht is. Die derde claghe der hantachtigher daet die vordert mit recht beide die pin ende dat verloren goet.

Van den de ghestolen off gherovet guet openbaer vindet onder enen manne de dat openbaer gekoft heft [10]). XXXIV. (II. 36.)

Wie over den anderen dagh sijn goet dat hem of ghestolen

* 1) dat syn here synes dienstes also sere van em gehyndert ys. L.
2) aene recht gekomen weren unde myt boeten em beyden beteren. L.
3) gegangen ende myt bothen beteren tense dat he hem den laester ende den scanden offneme. Gr. 2.
4) den heren beteren tense dat hi hem den lasteren ende scade ofneme op den hillighen teghens des knechtes. G.
5) eder gevangen. L.
6) unde synen wyve. L.
7) eme in loften unde in hachten hevet. L.
8) *Van der hantachtiger daet.* Gr. 2.
9) eder in der vlucht daer hi duve eder roef in synen weren heft unde selven den slotel daertoe drecht. L.
10) *Van gestolen ende geroveden gueden.* Gr. 2.

* of gherovet is [1]) onder enen anderen man vindet, die dat goet openbaer ghecoft heeft ende onverholen ghehouden heeft [2]), ende des tuuch heeft, die en mach men gheenre hantachtigher daet bethyen [3]), al ist dat men dat ghestolen goet onder hem vindet, tensi dat hi dat recht te voren verloren hebbe, want met des rechters oorlof so mach een man sijn goet wel aenvaen mit recht. Wil hi hem oec sijn goet verweren, eer het voor gherichte coomt, so bidde hi hem weder te keren voir gherichte. Weyghert hi des te doen, so rope hi dat gerochte [4]) ende gripe hem aen voir sinen dief [5]), also of hi inder daet hantachtich waer, nadien dat hi hem sculdich hevet ghemaect mitter vlucht. Coomt hi ooc mit vrien wil voir gherichte so sal hi hem des goedes onderwinden mit recht. Spreect oec die gheen dat weder, indien dattet laken si, hi heeft dat self wercken laten, of ist een paert of een ander vie dat men aenspreket, hi heeft dat selve in sinen stal opghetoghen ende ghevoet [6]), so mach dat diegheen mit meerren recht behouden die dat goet in der were heeft, indien dat hi dat self derde sijnre bueren tughen mach, dan dieghene die dat aenghevanghen heeft. Spreect oec dieghene die dat goet inder were heeft, hi heeft dat ghecoft opter merckt, ende hi en weet niet [7]) teghen wien, so is hi der dieft onsculdich, indien dat hi die stede bewise ende sijn recht daertoe doe, mer die penninghen die hi daerom gaf die verliest hi, ende die clagher die behout sijn goet dat hem ghestolen was, indien dat hi dat self derde opten heylighen tughet mit volcomen luden die daer voor waer weten [8]) dattet hem diefliken ghestolen is [9]). Seit oec diegheen die dat goet heeft, het is hem ghegheven of hi heeft dat ghecoft, so moet hi denghenen nomen

* 1) syn ghestolene gued oft gherovet gued under G. offt aff gherovet ys. Gr. 2.
2) unhelinges geholden hevet. L.
3) ghener hantafftigher daet betyen ten se dat he syn recht to voren verloren hebbe. G. hie en hebbe dan voir syn recht verwracht. L.
4) he beschrye ome mit gherochte. L.
5) vor synen dieff. G.
6) he hebbe yt an synen stalle getogen. L. opghetoghen so mach. G.
7) op den markede ende en weet nicht G. up den meynen marckede unde hee en wete yenes huus noch namen nycht. L.
8) oft hee syck daertoe thuyt uppe de helligen selff derde vullekomener lude an eren rechten de dat weten. L.
9) de dat vorwaer weten. G. de dat verwaer weten dattet hem diefliken affgeholen ys. Gr. 2.

* die hem dat waren [1]) soude ende daer hi dat of coft, ende die stede daer hi te rechte tughet [2]), so moet die clagher volghen over XIIII nachten waer die ander trect, behalven [3]) over water [4]). Indien dat hi des ghewaert wort als recht is so moet diegheen die dat goet waren soude antworden in sijn stede ende verstaen [5]) voor dat goet. Wort hem an dat waren ghebreck [6]), so moet hi dat goet mit broken ende mit bothen weder gheven [7]). Men moet wel op also menighen man theen die dat goed den anderen waren sal, also [8]) datmen totten ghenen come, die dat goet in sijn stal opghevoet heeft [9]), indien dattet vie is dat men aenspreect, of die dat selve ghetughet of werken laten heeft, indien dattet laken is. Self derde sal hi hem dat toe theen [10]) die dat goet anghevanghen heeft, of hem ghebreck wort an denghenen die hem dat goet waren soude [11]), mer diegheen daer dat goet onder anghevangen wort hi sal dat behouden an sijnre were so langhe went hem mit recht of ghewonnen wort.

Dat niet diegheen in der hantachtiger en sijn, daer dat ghestolen of gherovet goet onder ghevonden wordt, so se an hebben drie saken: 1°. dat die diefte sal overnachtich wesen, 2°. dat si dat guet of have niet berghen noch huden en sullen, 3°. dat hi volcomen sal wesen in sinen rechten.
Drie dinghen sijn noot denghenen die een dinck aenvaen wil: 1°. dat hi des rechters oorlof daertoe sal hebben, 2°. dat hi dat voor waer weet dattet sijn is, 3°. dat hi dat yo mit rechte doe.
Want een guet aen te vaen buten den gherichte so en behoeft men des rechters orlof niet, als ist dat sommighe dulle lude voir hem nemen, mer voir gherichte of in enen

* 1) vorwaren. G. Gr. 2.
2) moet he nomen synen warent unde de stad daer he yt kofte. He moet aver zweren voir dat he des thee to rechten tugen. L.
3) de ander behalven. G.
4) over schepryke watere. L.
5) voerstaen voer dat guet. Gr. 2.
6) hem daer an den weren ghebreck. G. wort hem daer an den weren gebreck. Gr. 2.
7) Ghyet men eme dan ock duve eder roves dair ane des moet he syck untschuldigen na rechte. Verluset he yt ock de yt angevangen heft he moet yt laten myt boete unde gewedde. L.
8) also langhe dat. G.
9) opgetogen hefft. Gr. 2.
10) daer to teen. G. dat to theen. Gr. 2.
11) off yenen braeck wert an den geweren. L.

* gheseten gherichte so sal men aldaer spreken: Ic bid u dat ic mi mijns goets onderwinden mach te rechte. Ende dat sal men hem gunnen. Dat men onder di een dinck niet aenvaen en mach, het en si in sijnre naturen ondersceydelic, als vie ende cleder.

Van nachtes en daghes diefte ende van ghevunden guede [1]). XXXV. (II. 39.)

Wie des nachts coorn stelen [2]) die verdient die galghe [8]). Steelt hi des daghes [4]) hi verliest den hals. Wilkoer wechvaerdich man opten velde coorn vrett mit sijnre haven [5]) ende nergent wech en voert, die betael den scade na sijnre waerde. So wat oec enich man vindt, versaect hi dat of men hem daerom vraghet, so ist diefte. Wat oec enen man vindet ende dieven of roveren ontiaghet [6]), dat sal hi opbieden voor sijn bueren over die kerke [7]). Coomt dieghene binnen ses weken die dat goet toe hoort, so salmen hem daer toe theen [8]) self derde ende betalen den cost, die de ander daermede ghedaen heeft [9]), indien dattet een paert of een ander vee is [10]). Is ooc diegheen die dat goet toehoret binnen enen anderen gherichte [11]), so behout die gheen dat derden deel, die dat den dieven ontiaghede [12]). Coomt daer ooc gheen man binnen ses weken die hem daer toe theen wil, so neemt die rechter dat derden deel ende die ander behout die twee deel. Die man sal den scaden betalen die van sijnre wanhoede [13]) ghesciet, hetsi van brande of van bomen die hi niet bewracht [14]) en heeft, een knye hoghe boven der aerde. Ende

* 1) *Van den die des nachtes coern stelet ende des dages etc.* Gr. 2. Hier is II 39 vóór 37 en 38 geplaatst en met deze tot een artikel vereenigd.
2) stelet. G. Gr. 2.
3) die gangen. Gr. 2.
4) stelet he dat des dages. Gr. 2.
5) wechverdich man opten velde coern vrettet myt synre have Gr. 2. vor etet myt syner have. G.
6) aff yaket. Gr. 2.
7) to der kercken. L.
8) he sal syck daer tho theen. L. so sal he hem daertoe. G. so sal he hem daer toe theen. Gr. 2.
9) daerumme gedaen heft, so sal hee yd weder gheven. L.
10) indien dat het vee is. G.
11) enen anderen dorpe eder gerichte. L.
12) aff yagenden. Gr. 2. so nemet de richter dye twe deel unde yene beheldet den derden deel de yt demen deven eder roveren af iagede eder vant. L.
13) waerlose. L. De man sal den scaden betalen de van syner wanhode scuet. G Het volgende ontbreekt in G.
14) bewaret. L. bewracht en hefft. Gr. 2.

* of hi sciet of werpt na een voghel, ende daerom so en veroordelt men een man sijn lijf niet noch sijn ghesontheit al ist dat die man sterft, mer hi moet den man betalen als sijn werghelt staet ende anders gheen scaden [1]).

> Wanhoede is een sake ende een moeder aller broken, want wie dat bewaert dat hi bewaren sal, die en brueket nemmermeer.

Wo hoghe een here vor sinen knecht antworden sal ende van denghenen de sijnen knecht verdrift, ende off de knecht den heren ontlopet [2]). XXXVI. (II. 32).

Gheen man en is sculdich voir sinen knecht hogher te antworden dan als sijn loon goet is of hoghe [3]), tensi dat [4]) hi des knechts borghe worde. Verdrijft ooc [5]) een man sinen knecht, hi sal hem sijn volle loon [6]) gheven. Ontgaet ooc die knecht sinen heren mit sinen vrien wil [7]) so sal hi den heren also veel gheven als hem die here ghelooft had ende wat den knecht betaelt was dat sal men den here twivolt weder gheven [8]).

> Sint eyghen knechten ende vrye knechten (dienres) ende dese dienen om loon tot eenre besceydenre tijt ende voor dese en antwort die here niet dan also hoghe als sijn loon is.

Wo een knecht wt des heren denste mach comen sonder scade [9]). XXXVII. (II. 33.)

Wilkoer knecht een echte wijf neemt of een vormunderscap anstervet [10]) van kinderen weghen die binnen horen iaren sijn, die moet wel wt des heren dienst gaen ende behouden also veel loons als hem boeren mach went an dier tijt [11]). Is hem oec meer ghegheven dat sal hi weder gheven.

* 1) worpe he aver of schotte eynen man eder vee als he ramede eenes vogels hyerumme ne verdelet men om syn lyf nycht noch gesunt of de man wal sterft men hee moet eme gelden als sijn weergelt hoe steet. L. Ende off he schietet offt werpet enen man off vee wanneer he schietet offt werpet na enen vogele ende daeromme soe en verordelt men enen man syn lyff nicht noch syne gesontheyt al ist dat die man stervet, me he moet den man betalen als syn weergelt staet ende anders ghenenen scaden lyden. Gr. 2.
2) *Wo hoge een man vor synen knecht antworden sal.* Gr. 2.
3) vorder dan als syn loen waret. L.
4) loen hoghe is ten se dat. G.
5) verdorft ock. L.
6) knecht wt den denste he sal. G. knecht he sal hem dat volle loen. Gr. 2.
7) mit vrien willen. G. myt vryen willen. Gr. 2.
8) twevolt weder gheven. Gr. 2.
9) *Wo een knecht mach wt des heren dienste comen sonder scaden.* Gr. 2.
10) den een vormundscap anstervet. G.
11) als em boret hent an de tyt. L. went an de tyd. Is G. went an die tyt. Gr. 2.

*

Dat is gheset om der eren wil des heylighen sacraments, want dat is een sake alles dinghes.
Dat is aldaer om der kinderen wil, want dat die knecht wt den dienste gaet dat en is den here also schadelic niet alst den kinderen waer, ofse onvermundet bleven. Ende wat een recht wil dat een man doen moet dat lost alle loffenisse ende alle eden in alle saken.

Van honden, van wolven ende allen vervotede deren [1]). XXXVIII. (II. 40.)

So wiens hont of bere of verre of osse of wat viervoete dieren [2]) dattet sijn enen man dodet of lemmet, so sal des dieres here den scade beteren na des mannes weerghelde of nader waerden dattet misdaen heeft, indien dat hi dat dier weder sijnre were [3]) nemet nader tijt dattet den scade ghedaen heeft. Mer slacht hi dat dier wt [4]), noch en huset noch en hooft [5]) dat dier niet, noch eten noch drincken den dier en ghevet in sinen huse, so is hi des scaden onsculdich [6]), so onderwinde hem die ander des dieres voir sijn scade indien dat hi wil. Gheen vee en verboort [7]) broken den rechter an sijnre daet. Wat scaden eens mans perden of ander vee doen in sijns gesins hoede, daer so sal hi voor antworden [8]) die dat vee in sijnre hoede hadden [9]). Worden ooc perden of ossen met enen waghen ronnich ende bescaden also [10]) enen man [11]) ende worden also inder hantachtigher daet op ghehouden, ende mach men die daet betughen, die gheen die moet dat beteren die de perde of ossen ende den waghen [12]) toehoorde, indien dat hi des niet onsculdighen en can [13]), also als die perde ende

* 1) *Van vyervoeten dyeren die scade doen moghen als hunden, beren etc.* Gr. 2.
2) beer offt bulle offt wat. G. welkerhande vee. L. offt wat viervoetede dyeren dat het syn. Gr. 2.
3) weder an syne were. L. weder in syne were. G. Gr. 2.
4) sleet he yt aver uyt. L.
5) ende en huset noch en hovet. G. Gr. 2.
6) noch eten en gyft noch drincken, so blyft he onsculdich an den schaden. L. hovet des nicht so is he des scaden unsculdich. G.
7) verboert. Gr. 2.
8) daer voer so sal he antworden. Gr. 2.
9) hoede hadde. Gr. 2.
10) bescheydichden also. Gr. 2.
11) ronnich daer enen manne scaden van kumpt. G.
12) off den wagen Gr. 2.
13) en kan oft de ander behoet de perde ende waghen. G.

* waghen waert sijn [1]), of hi moet des onberen [2]). Ende dan so behout die ander die perde of ossen ende den waghen voir sijn scade. Vrettet ooc een man synre buer coorn of zaet met zwinen of mit gansen [3]) die men niet peynden en mach, hesset men die mit den honden ende bitense die honden doot of wonden se [4]), so blijft men des sonder wandel ende scade na Sassen recht [5]).

> Want dat waer ooc iammerlyc, of een dier een man sijn kint of ghedoodt had, dat men hem dat dier of vee thuus sende voor sijn kint. Alsoe niet te verstaen, mer dit staet aldus dat men den dieren den broken laten sal ende dan laet men den heren, wanneer hi hem des diers niet meer en onderwindet. Wie ooc houdt een ape of beer of tame wolven of wat alsodanichs waer, al ist dat hi hem des daerna niet en onderwinde, hy moet doch die scade mit weerghelde beteren.
> Dat is teghens dummen luden, die daer segghen: bekent hi dat die waghen of paerde of dat vee sijn sijn, so is hi selve der doot sculdich. Ende daerom so wort daer menich man toe ghedwonghen dat hi dat opten heylighen moet sweren dattet syn nye en wart. O wee den rechters die dat doen, want hi dwinghet enen man tot meineeden, die hi soude bewaren voir alle eden so hi best mocht.

Wo een richter doen mach off he sinen broke nicht uytpanden mach. [6]) XXXIX. (II. 41.)

Waer een rechter sijn broken niet. [7]) wtpanden en mach op eens mans eyghen goet, dat also cleyn waerdich is [8]), dat sal die vronenbode mit enen cruce bevronen of bevreden [9]), dat

* 1) also hoge als die peerde ende wagen weert sint. Gr. 2.
2) welken schaden aver eens mannes peerde of ve doet in synes gesyndes hode, daer sal de voir antworden in des hode yt was, wort aver de yme afrennich unde werden des mannes peerde, ossen eder wagen bestediget eder beset in der hantaften daet unde mach men dat tugen, de man moet beteren des dat vee eder wagen is, off hee yt nycht untreden kan, also veer als syn wagen, ossen, peerde eder vee weert is dat daerup behalden is eder hye moet des untberen L.
3) myt synen swynen offt myt synen ganzen. Gr. 2. wrettet ock een man synre buer koerne mit syne swynen oft myt synen ganzen. G.
4) ende worden se doet ghebeten oft gewondet. G.
5) men blyft ys ane wandell. G.
6) *Van des richters broken* Gr. 2.
7) Waer dye richter syn gewedde nycht. L.
8) dat yt also cleyne gelt. L.
9) bevronen myt enen cruse. L. mit enen cruse bevronen dat he. G.

* hi daerop doorsteken sal mit der scepenen ordele [1]). Tuuch dieghene die den broeken sculdich is niet daer wt binnen iaer ende dach, men vordert den rechter daeraen sijn recht [2]), daerna so comen sijn erfghenamen binnen iaer ende dach ende theen hem totten erve als een recht is opten heylighen ende betalen die broken of die scult, die de rechter daerop tughen mach binnen den gherichte self derde. Ende gheen hogher scult en mach hi daerop tughen dan die broken ofte weerghelt. [3])

Ic seg dat men die sal rechten nader wisinghe des rechtes ende niet na des mans onwetenheit, tensi dattet dwasen of kinder sijn.
So saltu weten, dat men voor broken ende voir weerghelt gheen onbewegelic goet nemen en mach noch en moet, ten coom also toe als hi hier seit.

Wanneer twe claghen om een gued ende beyde segghen dat is oer leenguet [4]). XL. (II. 42.)

Wie claghet opten anderen, hi beneme hem sijn goet, daerse hem dat goet beide te leen toesegghen also datse dat hebben van tween heren, so sullen si beide hoor gheweren, dat is die hem daer voor waren sullen, te gherichte brenghen. Wiens ghewere totden gherichte coomt, die behout dat goet, ende wiens ghewere daer niet en comt, die verliest dat goed ende die besittinghe des goedes [5]), doch so moghen die vorsten

* 1) orlove. Und ne G.
2) dat sal hye uppe de doir steken na der scepen ordele. Thuyt is yene des yt egen is nycht uyt dem gewedde bynnen yaer unde daghe men verdeylet em syn recht daeran. L. Tucht hem deghene de der broke schuldich is nicht weder wt bynnen iaer ende daghe men vordert. G.
3) Selff derde unde gewunnen hevet bynnen gehegeden dynghen neyne hogher scult mach he dairup tugen dan drye gewedde eder een weergelt L. dan die broke oft een werghelt is. G.
4) *Van leenguet dat twe man anspreken.* Gr. 2.
5) dat ere iuwelick sych to lene secht, secgen sye yt to syck van twen heren ere iuwelick moet synen heren warent toe rechten dyngen brengen. We dair geweret wort de behelt yt unde wes warent dair nycht en kumpt dye verluset de gewere des gudes, off sye yt beyde ane weren anspreket, off sye yt ock an ene gewere anspreken unde yn den yaren mede belenet synt. Hevet aver oer een ene rechte were an den gude gehat jaer und dach ane rechte bysprake, alleen en komet syne gewere to dynge nycht, unde doet he eme bysweke syner wytscap, dairmede en verlust hie dat guet nycht noch de were des gudes, men he moet dairvor verantworden deme dye eme waret na synen rechte yt ne beneme em echte noet de hie bewysen mochte. L. We claghet op den anderen he beneme hem syn guet en beyde segghen se hebben dat to leene van tween heren so sullen se beyde horen ghewere to ghewere bringhen, wens ghewere dat to richte kumpt de behalt dat gued, ende wens ghewere dar nicht en kumpt de vorlust dat gued ende ock de besittinghe des guedes. het overige ontbreekt in G.

* enen man waren met enen openen brieve die bezeghelt is, indien datse daer mede seynden horen ingheboren dienstman die dat goet verstae in hoor stede. Den brief sal hi doen denghenen daer die claghe op gaet tot enen tughe der claghen, of hi des daernae behoeft. Segghe si ooc dat hem beiden dat goet is ghedaen van enen man, so sullen si voor den te rechte comen over ses weken, ende die rechter sal twee van sinen boden mede senden, die horen wilkoer dattet wint of verliest, wie dan verliest, die gift den rechter daervoor broken ende den anderen sijn bothe.

Wat de vorsten voor gherechte te doen hebben, dat sullen ende moghense mit boden doen, want quamen se self, so moyde hem een arm man. Ende ooc of die claghen of antworden soude, so most hi staen, dat waer teghens die ghewoenheit, want dat recht is also edel dat niement sitten en mach noch en sal, aenspreker noch antworder.

Van twen de een gued aenspreken, de ene to lene ende de ander secht het sy sin eghen guet [1]). XLI. (II. 43.)

Wie een goet aenspreect te leen ende die ander seit het is [2]) sijn eyghen goet, sprekense dat aen met gheliker were, diegheen die dat goet to eyghen, die mach [3]) dat bet behouden met drie scepenen tughen dan die ander, die dat te leen aenspreect [4]). Gheervet eyghen goet dat moet een man ooc bet behouden dan een ander [5]), die dat ghecoft heeft of die dat ghegheven is [6]).

So is des die beervede man naerre te behouden. Ende hi en derf des op niemant theen, noch gheens tughes noch rechtes daer van waren, want he heeft al dat gansse recht an die guede dat die dode daeran hadde, want een coper en mach een goet niet aenspreken noch bereden mit ghenen rechten dan dat hi dat an synre were thoe. Daerom so heeft hi dat zwaerliker te houden.

* 1) *Van guede an to sprecken een to leen ende die ander to eygen.* Gr. 2.
2) anspreket to leen ende die ander seecht het se. Gr. 2.
3) de dat gued to eghene anspreket de mach. G. Gr. 2.
4) Yene moet yt bet to egene behalden myt twyer scepenen tuch dan de ander to leene. L.
5) dat moet op eenen man beth beholden dan een ander. G.
6) gekofft egen eder gegeven L. die dat gecoefft heefft offt den dat ghegeven ys. Gr. 2.

*

Van den de een guet in der were heft iaer ende dach [1]). XLII. (II. 44.)

Wat man een goet inder were heeft jaer ende dach sonder rechter wedersprake, die heeft daeran [2]) een rechte were. Die wile dat men ooc een goet onder enen man beclaghet, al hoe langhe dat hi dat daer en boven mit onrecht ende mit ghewelt houdt, hi en wint daer nummer rechte were noch besittinghe aen [3]), die wile dat men die rechte were [4]) betughen mach [5]). Wie ooc een goet inder were hevet [6]), dat hem aen ghestorven is of dat hem ghegheven of gheleent is, ende dat niement ghenomen en heeft, des en derf [7]) hi niement weder gheven, so wat hi daer wt neemt, indien dat hem dat goet daerna mit recht of ghewonnen wort, also langhe [8]) als hi gheens rechts daer of gheweygert en heeft [9]).

> Een goet heeft een man in der were wanneer hi dat besit. Besittinghe is twieerleye ende is lijflic of hi op enen goede sta of in der hant hebbe, die ander besittinghe is inden moede of in den sinne.

Van den de wt den gherichte vluet als he om ene mysdaet [10]). XLIII. (II. 45.)

So wie datmen voor gherichte beclaghet in sijnre antwort [11]), ende wort hi vluchtich van den gherichte [12]) so is hi inder sake verwonnen. Is hi beclaghet om een misdaet, so vervestet men hem althant, dat is men leit [13]) hem vredeloes [14]).

* 1) *Van der besittinge eens guedes jaer ende dach.* Gr. 2.
2) Welck man een gued in den were hefft sunder rechte ansprake de hefft daer an. G.
3) hi en wynnet daer doch nummer ghene rechte were noch besittinge an. Gr. 2.
4) claghe. Gr. 2.
5) woe lange hie yt dair bynnen holdet myt gewalt nummermer wynnet he daer rechte were an dewyle men de rechte clage ertugen mach. L.
6) he en wynnet dar doch nummer gheen rechte claghe betughen mach. We ock een gud inder were hefft. G.
7) des en doer. G.
8) wt nympt yst dat hem daerna mit rechte off ghewonnen wort ende alzo lenghe. G.
9) add. Wye syck an leene eder lyffgedinge syner moder off nychtelyn egen toesecht he moet de egentlicke gewere myt des scepenbaren vryen betugen eder em wort brake dairin. L.
10) *We van den gerichte vlucht als he beclaget wort.* Gr. 2.
11) sculdiget an syne antworde. L.
12) dynckvluchtich. L.
13) lecht. G. Gr. 2.
14) umme ungerichte men sal eme to hant vervesten. L.

*

Van vijf saken daer hem een man selve sculdich an maect, des hi wel onsculdich mocht bliven: als hi wt den gherechte vlucht, die niet antworden wil als men hem beclaghet, enz.

Van den de enes anderen mans lant ploghet [1]). XLIV. (II. 46.)

Wie eret of ploghet eens anderen mans lant, dat hem een ander ghedaen heeft [2]) wort hi daerom besculdicht, die wile dat hi dat ploghet [3]), so verliest hi sijn arbeit ende dat zaet daeraen [4]). Ende wat hi sayt [5]) onverboden daer behout hi dat zaet of, ende diegheen den tyns die dat lant behout [6]). Wie eens mans besayde lant anderwerven ploghet of eret [7]), die sal hem den scade betalen op rechte ende sal hem bothe daer voir gheven.

Dit is teghens denghenen die daar seggen: he breket, also vake hi den ploegh wt boert. Mer segghe: des en is niet, mer hi sal den scade betalen. Wie onwetelic seit, die behout sijn arbeit, ende wie dattet wetelic doet, die verliest sijn arbeit. Wie dat besayde lant eret die moet daervan bothen gheven. Wie een lant eret dat hem mit recht of ghewiset is ende den anderen nader claghen vrede daer over ghewracht is, dat gaet hem an dat lijf.

Oft een vee enen manne scaden dede an koerne [8]). XLV. (II. 47.)

Wie sijn vee drijft op eens anderen mans coorn of hoy of gras [9]), die sal hem den scade beteren op rechte ende bothen dat met drie [10]) scellinghen. Is hi oec niet teghenwoordich dien dat vie is, die sal den scaden beteren nader buer wilkoer.

* 1) *We eens mannes lant ploget.* Gr. 2.
2) lant unwytlicke eret eder dat em een ander man gedaen heft. L.
3) yt eret. L.
4) saet dat he daeran doet. G.
5) syeget. Gr. 2.
6) synen arbeyt verluset he dair an off yt de yene behalt, wie yt aver em gedaen heft dye sal eme gelden synen schaden. We lant seyet under der clage dye verluset beyden saet unde arbeyt dair an. Wat he aver seyet unverclaget dair behelt he wal de saet an unde gyft yenen synen syns des dat lant waer. L.
7) anderwerff eret de sal em. L.
8) *Offt eens mannes vee enen anderen manne scaden doet an synen coerne.* Gr. 2.
9) korn eder gras. L.
10) scaden bothen op recht ende bothen dat myt dreen. G.

* VI penninghen ghift een yghelic man te bothen voir sijn vee [1]). Is ooc dat vee alsodanich datmens niet in driven en mach [2]), als paerden die wrensch sijn of gansen [3]), so sal hi daer toe laden twie manne ende bewisen hem die scade ende volghen dan dien vee na in sijns heren huus [4]) ende besculdighen hem daer, so moet hi hem die scade beteren voir sijn vee also oft ghepant were.

Dattet recht lichteliker laet beteren denghenen die daer niet en is dan die dat selve doet met sinen vee, dat is aldaer om dat men des vermoedet, dattet hem leet is, ende daerom so minret men die boeten ende niet den scaden, hetsi desen die dat doet lief of leet. Die broken bliven allike groot, mer die smaetheit daer die boten voir horen, die minret men nader aendacht. Hoe, oft een heerde waer die daer alle der buer vee met hem hadde? Dat bothet men oec met VI penn.
Hier vertughet men echt den Sassen, dit is oec aldaer om dat men dat vee niet en sla noch en steke noch en werpe, daerom doet hi also oft ghepandet wort ende lidet tuuch daerom dattet luttick ghelt. Oec so betughet men dat vee ende niet den Sassen.

Van den de sin vee drivet op enes anderen mannes ghemene weyde ende van den de enen nygen wech slacht [5]). XLVI. (II. 47 § 4.)

Wie sijn vee drivet op een anders merke of op een ander ghemeen weyde [6]), wort hi daer ghepandet [7]), hi moet daer voir gheven VI penningen [8]). Wie over onghewonnen lant vaert dat een gheghet wech is [9]), die blijft des sonder scaden. Wat een heerde in sijnre holden verliest dat moet hi betalen. Laet een

* 1) dair nycht yegenwordich dair dat vee scadet und wort yt gepandet den scade gelde dye des dat vee ys off men den to hant bewyset nader buren koer. Ses pennynge gevet juwelic to boeten voir syn vee. L.
2) also gedaen dat men dat nicht in dryven en mach. Gr. 2.
3) perde de rennych syn off ganse off beren. L. perde die wreensch sint offt gansse. Gr. 2.
4) na synes heren huus. Gr. 2.
5) *We syn vee dryvet op eens anderen mannes mercke off gemeyne weyden.* Gr. 2.
6) op ene ander marcke up gemeyne weyde. L.
7) daervor ghepandet. G.
8) ses pennynge. L. ses pennyngen. Gr. 2.
9) geheget wech ys. Gr. 2. yt ne sy een geheget wyssche eder wese hee blivet ys ane schaden. L. een gheheighet wech is. G.

* man sijn coorn buten staen als ander luden [1]) hoor coorn in hebben, worttet hem of ghetreden of ghegheten [2]) so en betaelt men hem dat niet. Dat selve doet men ooc om tienden, of die tiendenaer ter rechter tijt niet tienden en wil [3]), of die man die den tienden gheven sal, den tienden staen laet opten velde, ende bewiset den sinen buten [4]). Also [5]) wanneer een man sijn coorn in voeren wil, so sal hi dat laten weten den tiendenaer [6]), indien dat hi in den dorp of opten velde is. Waert hi dan sijn tienden niet, die man tiende hem selven, also dat hi daer an bewaert si, of men den van hem hebben wil [7]), ende bewise den tween sijn medebueren ende laet den tienden daer wt staen, so blijft hi des sonder scaden of hi na dier tijt ghearghet worde [8]).

Onghewonnen lant, dat is ongheeert of ongheslaghen land. Dat vernym men aldus, indien dat hem die wegh daerover

* 1) een ander man syn koern staen daer ute wanneer ander lude. G. laet een man syn coern daer buten staen, wanner ander lude. Gr. 2.
2) wertet yt em gevrettet eder getreddet. L worthet hem afgheettet of ghetreddet so en betalen men hem dat nicht. G. affgeettet offt getreden so en betaelt. Gr. 2.
3) den tennde nicht nemen wil. G.
4) ende wyset den synen buren. Gr. 2. dat synen buren. G. Het overige van dit artikel ontbreekt in G.
5) unde dat synen buren bewiset. Iuwelick vee soe wan yt jungen voet eder wynnet, soe waer yt des avendes to herbergen kumpt daer sal men yt vertienden. De saet vertendet men uppe den velde, dat vee in den dorpe, yn juweliken mannes huys dair yt geworpen wort. Iuwelics vees gevet men tenden sunder honik, juweliken hoff unde weert unde sunderlick huys verteudet men myt eynen henne yn Sunte Martyns dage. Waer men tienden gevet uppe den velde dair sal men geven dat teynde schof gelike guet den anderen eder den tyende garven. L.
6) dat condich doen den tyendener. Gr. 2.
7) dat hye synen eet daeran beware off men yt van eme hebben wyl. L.
8) gheerghert offt verloren worde. Gr. 2.
He bewyse yt twen synen buren unde late eme dair ute staen, so blyvet he des ane schaden, off he dair na geërgert eder verloren wort. Men gevet manger wegene beschedene schock eder korn to tegenden vor de hove, unde een lam voir dye schaephyerde eder schaepschaer de yn eynen hoff gaet. Waer men koerntienden gift, daer sal dat seel daer dye garven mede gebunden syn, wesen eener dum ellen lanck tusschen den twen knoepen, wanner yt gerecket wort, in wynter korn. Wie den tienden gyft na rechter wonheyt de gevet ene wal van ymmen unde van allerhande vee, nympt de tegeder synen tienden, off he des beyden wyl, van yaer to yaer hent hee enre boren mach van den huys dair men eme van geven sall, en wyl he ys aver nycht beyden, so salmen eme geven dat eme yaerlix boert. Van iuweliken vulne unde mule eenen pennynck. Van iuweliken esele, kalven, segen, schape unde verckene eynen halven pennynck, of er vyve syn off daer beneden, ys yt aver sesse off daer boven so nympt er de hore tegeder eyne to losene. Dat seste myt twen pennyngen. Dat sevende myt anderhalven. Dat achtede myt eenen pennynghe. Dat negende myt eenen halven. Yene aver des dat vee ys de sal tho voren vyt nemen twe under sessen, dre under negenen, eer de tegeder kyese to der selven wys vertendet men die genzen to hellnigen, L.

* boeren mochte, want een yghelic dorp is sculdich enen wech enen ygheliken dorp te openen, ende mit name enen kerkwegh, over des mans eyghen erve ofte noot gheboerde.
Tiende dat is een offer Goeds ende sonder luge die tiende goeds, ende is een dinck dat di God verleent van dinen arbeide dat rechtverdich is. Die tiende sal gheven een yghelic mensche. Den tiende sal men gheven van den vruchten opten velde ende van gheboren vee ende van verdiende loon ende van alrehande rechten winninghen ende van boytinghen. Wie den tienden niet en gheeft, sijn pijn is dat hi beroeft wert des aertschen goets ende oec des hemelrijcs. Ende weet dat hem des te min wast opten goede wanneer men God sijn tienden onthout. Over tienden daer gaet gheestelic recht over ende daer en sal gheen waerlic rechter over rechten, ende wie dat niet en ghift die doet men te ban. Ende behoeft men des waerlicken zwaerdes dat sal hem te hulpe comen, ende die broken daervan sijn LX scell. Nu vraghe, of leyen wel tienden hebben moeten? Ic vruchte ende trouwe dattet mit recht ende mit God niet wesen en mach. Sommighen segghen, een biscop die mach tienden verlenighen want hi mach den versetten of vercopen tot eenre besceydenre tijt, oec so segghen die sommighe dat bisscoppen moghense verlenen, mer si sullen doch die hoerscappie daer over hebben, want die tiende buten des landes biscops orlove te breken [1]).

Gheen man moet sin osen laten drupen in enes anderen mannes hoff ende hoe een man sin hoff bewaren sal [2]). XLVII. (II. 49.)

Het en moet gheen man sijn osen hanghen [3]) noch drupen late in eens anderen mans hof. Elc sal bewercken sijn deel hoves dat hi gheen scade en doe. Sciedt daer scade [4]) hi sal die scade beteren. Sciedt hem selven oec scade des so blijft hi sonder wandel [5]).

Sijn deel hoves, dat is mit tunen. Aldus so machstu oec beclaghen of dijns nabuers tuun ende dinen tuun also tsamen staen, ende sijn tuun wrighede op dinen tuun.

* 1) Wente we tegeden hedden ane der bisscopen wyllen de breken. G.
2) *Van eens huses druppe in eens anders mannes hoeff.* Gr. 2.
3) sijn oesen hangen ende drupen. Gr. 2.
4) Scheyt daer scade. Gr. 2.
5) ovesen haen in enes anderen mannes hoff. Mallick sal ock bewercken syn deel des hoves. De des nycht en duet, schuyt dayr schade van he sal eme beteren unde he blyvet des ane wandel schuyt eme schade. L.

*

Van walbome, van merckstene, van ovenen, van swijnstolen ende van hemelichusen [1]). XLVIII. (II. 50.)

Wie walbomen [2]) of mercstenen setten wil die sal denghenen daer bi hebben die daer lant opter ander side bi legghen [3]) heeft. Die ovenen, die heymelicheden, die swijnstaten [4]) die sullen drie voeten van den tune staen [5]).

> Dat men gheene claghen om mercscheidinghe en hoert tensi dat die clagher des guedes rechte gewere bewise.

Woe een man syn vuer ende syn oven bewaren sal. [6]) XLIX. (II. 51 § 2.)

Elc man sal besitten [7]) sijn oven ende sijn vuer bewaren, dat die voncken noch sproncken [8]) niet en vlien noch en varen [9]) in eens anders mans hof, daer hem scade of comen mochte [10]).

> Hi wil dat een yghelic den scaden beware, die van sijnre wanhoeden weghen ghescien mochte. Ende en wil men yo des niet ontberen so moet men daer voer wisheden doen.

Van den de sijn tymmer tymmert op enes anderen mannes goet. [11]). L. (II. 52.)

* 1) *Van walcbomen ende marcstenen etc.* Gr. 2.
2) maelboeme. L. walcbome. G.
3) by leggede hevet. Gr. 2.
4) We ock tunet de sal de este keren in synen hoff. Ovene, genge unde swynekeuven. L. ende swynschaten. Gr. 2.
5) De ovene, ende de melckhuse ende de swynescote de sullen dre voten van den tune staen. G.
6) *Wo een man synen oven ende vuer bewaren sal.* Gr. 2.
7) besluten. Gr 2.
8) dat die sprancken. Gr. 2.
9) niet en varen in. Gr. 2.
10) besluten synen oven und syne vurmuren dat de sparken nycht en varen an enes anderen hoff eme to schaden. L. welck man sal bescutten sinen oven ende zyn vuer bewaren dat de sproncken nicht in eenes anderen mannes hof en komen dar hem scaden af komen mach. G.

11) Gr. 2 geen opschrift. In G. behoort dit opschrift tot het volgend artikel, daar dit geheele artikel in dat handschrift ontbreekt.
12) Vlechtet syck hoppe over den tuyn. L. wasset ende vlechtet over den tuen in eens. G. 2.

Wanneer die hoppe wast of vlechtet [12]) in eens anderen mans hof, wie die wortelen in sinen hove heeft die gripe den tuun also hi alre naest mach ende trecke die hoppe tot hem, so wat hem volghet dat is sijn, ende wat daer van op die ander

* side blivet dat is sijns nabuers. Die boom telghen en sullen niet gaen over den tuun dat sinen nabuer scaden mach [1]).

> Al ist dat die wortelen dijn sijn, du en selt doch om der vruchten wil dijnre naburen goet of vruchten, dat in sinen tuun is, niet scaden, of hi segghen woude, du en selste sinen tuyn daerom niet toe treden noch sinen acker, die hi lichte bewracht hevet.

Oft een man tymmert op eens anderen mannes lant. [2]) LI. (II. 53.)

Wat een man tymmert op eens anderen mans lant of goet daer hi tyns of ghift [3]), dat moet hi wel of breken wanneer hi daer of vaert, ende ooc sijn erfnamen na sijnre doot, anden tuun voor ende after [4]). Ende dat huys ende den hof sal die heer losen nader buer kore [5]) doet hi dat niet so mach hi dat een mitten anderen wech vueren.

Van heerden wat men den to lone gheven sal ende wat se betalen sollen off se een vee verloren [6]). LII. (II. 54.)

Gheen man en sal sijn vee thuus laten dat den heerde volghen mach, behalven die zwijn die verken draghen [7]), ende die selve sal men bewaren datse gheen scade en doen. Watmen voor den heerden drijft, brerighet hi des niet weder thuus in dat dorp, so moet hi dat betalen. Wat hem ooc wolven of rovers benemen, blijft hi onghevanghen ende beroepse mitten gherochte [8]) also dat hi des tuuch heeft, so en betaelt hi des niet. Lemmet ooc dat een vee dat ander voor

* 1) add. Genge sal men ock bewercken bys an dye eerde de negen enes anderen mannes hoff staet. L.
2) Volgens Gr. 2.
3) up vromden guden dair he tyns afgevet. L. op eenes anderen mannes guede daer he. G.
4) voer ende after. Gr. 2.
5) Sunder den tuyn voir unde hindeme dat huys unde ock den mez, dat sal de here losen, na der buere koer. L,
6) *Van den heerden.* Gr. 2.
7) sunder dye soghe den vercken sogen eder drechtich synt. L.
8) Neman moet ock sunderlike heerden hebben dayr he den gemeynen hyrde syn loen mede mynre, he ne hebbe drye hoven eder meer, dye syn egen eder syn leen syn, de mach ock sunderlike schaep hyerden hebben. Waer men ock den hyrden loen lonet van iuwelics mannes hove unde nycht van den vee, dat loen en mach nyman yutholden doir dat yt dorp nycht heerdeloes en blyve. Wat ock de hyrde bynnen siner hode verluset, dat sal he gelden, wat em wulff eder rover nympt, blyft he ungevangen und beschreyet he se mit deme gerochte. L.

* den heerden of werttet daer neder ghetreden of ghebeten, ende besculdicht men den heerden daerom, so moet hi benomen dat vee dat den scade ghedaen heeft, ende moet al daer toe sweren, dan so sal diegheen die dat vee toehoorde dat den scade ghedaen heeft, dat ghewonde vee [1]) houden in sijnre hoeden, went dattet volghen mach te velde, sterft dat hi moetet betalen mit sinen ghesetten weerghelde. Beclaghet men den heerden dat hi dat vee niet te dorpe ghebracht en hebbe, doet hi daer sijn recht [2]) toe, so is hi des los [3]). Seit ooc die herde dattet voir hem niet [4]) ghedreven en is, so moet diegheen dat betughen die dat vee toe hoort mit twee mannen, die dat saghen dat men dat vee in sijnre hoeden dreef [5]) bet dan des die herde versaken mach.

Ic ducht dat veel luden om verloren sullen bliven, die om ghemenen oorbaer ende nutticheit sweren of ghesworen hebben, ende hem selven daer in soken of hoer vrienden of biden heren daerom verheven te worden of anxst hebben, datse ontset sullen worden van horen ampten. Dese of deser ghelyc sijn voir Gode meenedich.
thuus laten, dat is aldaer om dattet besciedeliken scadet so wie dattet thuus houdet, ende ooc so hinderet den heerden an sijn loen.
So set hi hier, dat hem die heerde met sinen eede mach waren of men hem wanhoede bethyen wil, dat comt aldaer van toe, dat des die een den anderen toe steet in Sassen lande. Dat prove aldaer bi dat hierna staet, dat hi niet zweren en mach of man thant naden vee vraechde. Versaect hi dat ooc, dattet hem niet voir ghedreven en is, daer voor vertughen men hem ooc, ende die dat tughen dat sullen wesen goede beidre lude.

Van des buermeysters settinge ende dan by nuttich des dorpes [6]**). LIII. (II. 55.)**

Wat die buermeyster yo sceppet ende settet om [7]) des dorps bathe mitter meerre ghemeenten wilkoer der

* 1) dat krancke vee. L.
2) syn unschult. L.
3) add. We aver syn vee vermysset geyt he to hant to den hyerden unde sculdiget eme dair umme myt orkunde twyer manne so ne mach de hyerde dair nycht voir sweren meer he moet eme dat syne gelden. L.
4) Seecht oec die heerde dat het voer nicht. Gr. 2.
5) dat men dat in syne hoede drefft. Gr. 2.
6) In Gr. 2 geen opschrift.
7) van G.

* bueren [1]), daer en sollen noch en moghen die minste deel der ghemeenten niet weder spreken noch segghen [2]).

Die heylighe man sinte Justinianus betughet self ende seit, dat die bedenkens des rechts heeft menighe nachtrust benomen. Also is oec een yghelic man sculdich te doen, die mitten rechten om gaen ende sijn ziel gaern bewaren soude.

Van de dorpen de dyke ende dam bewaren sollen weder de vloet [3]). LIV. (II. 56.)

Wat dorpe biden water legghen [4]) ende hebben enen damme of dike [5]) te bewaren voor die vloet, daer sal een yghelic dorp sijn deel van den damme of dike maken ende vesten voir die vloet [6]). Breket die damme of dike in ende werdense daer toe mit enen gherochte gheladen, die [7]) binnen den dike gheseten sijn, ende wie dan niet en helpt, die daer toe hoort te maken den dike, die verboort ende verliest dan alsodanich erve [8]) als hi daer binnen heeft. Wat oec dat water van den lande scavet, dat heeft hi verloren die dat lant toehoort. Breket ooc dat water enen niewen over zwanck, daer mede [9]) en verliest hi sijn erve niet noch sijn lant [10]). Wilkoer hoevel of berch of weert gheheiten hem verheft in enen vliete [11]) ende welken scaden [12]) hi naest is, dien hoort die weert toe. Is hi recht midden, so hoort hi tot beiden siden of steden [13]).

Diegheen die onder den dike sitten ende daer toe horen, die moghen een ghelt wilcoren onder hem selven, hoese willen, daer se hem mede totter nutticheit dwinghen, datse hun dike houden.

* 1) des dorpes vromen scheppet myt wylkore der meerren menynge der buer. L.
2) settet van des dorpes bathe myt der marre manninghe wilkoern der buer, daer en moten de mynre deel nicht wederspreken. G.
3) *Wie die dyke ende damme bewaren sal.* Gr. 2.
4) by den watere liggen. Gr. 2.
5) und enen dam hebben. L.
6) synen deel vesten voîr den vloet. L. syn deel maken ende vesten vor den vloet. G.
7) mit rochten laden de. G.
8) helpet to maken den dyck de verboert dan alsodanich erve. G. de verwracht sodane erve. L. helpet die daertoe hort to maken den dyck dey verboert ende verliest dan also danigen erve. Gr. 2.
9) enen nien overswanc darmede verlust he syn lant. het overige van dit artikel ontbreekt in G. enen nyen ynganck daer mede. L.
10) he synes landes nycht. L. he syn lant nicht. Gr. 2.
11) wellic werder syck erhevet bynnen enen vlyete. L. wilkoer hovel offt berch offt weert geheyten hem verheffet in enen vliete. Gr. 2.
12) staden. Gr, 2.
13) hye horet to beyden steden, dat doet ock de ynganck off he verdruget. L.

* Die verboort ende verliest, indien dattet hem gheen echte noot en beneme. So wie enen dike moetwillens insteect, die salmen bernen, ende die daartoe redet, die sal men ewelic verdriven.

Wen man den scaden beteren sal den men doet op enes mannes grunde [1]). LV. (II. 57.)

Al ist sake dat een man tgoet niet toe en hoort also dat hi dat van enen anderen heeft, wat [2]) men opten goede doet, dat sal men denghenen beteren die dat goet inder were heeft [3]) ende anders niement [4]).

Wien die scade is die boert die claghe.

Wie dat verdende loen an den leengoede nemen sal [5]). LVI. (II. 58.)

Of een man gheen leen erfghenamen en had na sijn doot, wie dan sijn erfnaem is [6]) die sal nemen sijn verdiende goet dat hi anden leen verdient heeft [7]).

* 1) geen opschrift Gr. 2.
2) also dat hi dat gued van eenen anderen manne hevet so wat. G.
3) die dat in der were hevet. Gr. 2.
4) Al sy een guet manges mannes also dat yt een van den anderen hebbe wat men schaden up den gude doet dat betert men den des dat guet egen is unde eyn ledichliken geweren hevet unde anderes nymande. L.
5) Uit Gr. 2 In G. ontbreekt dit geheele artikel.
6) We syn ervende ys na lantrecht. L.
7) add. Nu vernemet wan yt verdenet sy. An Sunte Bartolemaeus dage ys allerhande tyns unde plege verdenet. An Sunte Walburgis dage is de lammer teende verdenet. To Wortmisse de genze teende. In Sunte Johans unthovedinge allerhande vleesch teende dan men myt pennyngen den teenden jaerlix loset, so waer men ene aver nycht en loset dair is hee verdint wan yt vee geworpen wort. In Sunte Margareten dage allerhande korn teende. Wat aver eer geschocket ys dairan is de teende verdynt. In Sunte Urbanus dach synt de wyngarden verdeent unde de boemgarden. Des mannes saet is verdenet de hye myt syner ploech werket also de egede dair over geet. De garde als he beseyet unde geharket ys. Gelt van mollen, van tollen, van munten, van wyngarden ys verdenet so wan de tynsdach kumpt de em to geldene bescheden ys. Off dat kynt syne jaertale beheldet eer den tynsdagen dat de tyns verdenet is, yt sal den tyns dair vyt nemen, yaret yt syck na den rechten tynsdagen dat gelt des gudes hevet yt verloren. Dyt rede yck dairna. Arbeidet een heer eder yemant van syner wegen kruytgarden, boemgarden eder wyngarden unde bekostiget he sye bet in Sunte Urbanus dach unde hevet sick dat kynt dan noch nycht geyaret, de heer nympt de vrucht dair aff. Hevet ock de here beseyet des kyndes land eer yt syck beyarede de here behelt dye saet unde nycht de stoppelen unde ock nycht dye wynstaken, went se in der eerde staet unde to den wynholte gebunden synt. He ne mach ock des kyndes holt nycht laten houwen noch gras snyden synt syck dat kynt geyaret hevet. Yaret syck aver dat kynt voir de here verluset synen arbeyt, wente dat kynt en gelt ys eme nycht. Also ne doet de here dem kynde noch des kyndes ervende, so wan he dat ane vall to syck nympt. L.

*

Leenerven dat sijn diegheen die van vader ende van oudevader daer toe gheboren szn. Dese sullen ooc also ghesont wesen datse wapen draghen ende vueren moghen. Ende wilkoer totter were niet en doech, die en sal ende mach dat leengoet niet nemen, noch oec gheestelike lude in gheenreleye wijs dan biscoppen, abten ende dierghelijc, die der ridderscap voir belenen.

Wanneer een man sijnen lantsaten van sijnen gude wijsen wil to wat tiden he em dat seggen sal to voren [1]). LVII. (II. 59.)

Wil een here sinen tynsman van den goede wisen, die totten goede niet gheboren en is, dat sal hi den man laten weten te lichtmisse [2]), dat selve sal die man [3]) doen of hi dat goet over gheven wil [4]). Sterft die tynsman in des [5]) heren goet, sijn erven treden in des doden stede [6]), ende betaelt van den goede also vele als die dode soude gheven. Sterft oec die here die tynsman [7]) ghift den tins, die hi den heer ghelooft had, den ghenen daer dat goet aen valt ende en derf des [8]) niement ghewere dan sijn ploech [9]). Des conincs straet sal wesen also breet dat die een waghen den anderen rumen mach. Ende die ledighe waghen sal rumen den vollen waghen [10]).

van des vermieders recht dat is pachters recht.
Die op verpacht goet sitten die en sullen niet wesen van ridders aert, want daer mede verloor hi sijn ridderscap ende kore den tot enen heren, die hem dat goet dede.
So ist also dat sommighe verpachtinghe duert erfliken, dat heet erfpacht.

* 1) *De resignatione coloni.* Gr. 2.
2) Wil een man synen lantsaten van den lande bewysen de daerto nicht gheboren en is, so sal he dat den lantsaten kundich doen te lichtmisse, G. den manne kondich doen to lichtmysse. Gr. 2.
3) ock de lantsate. L.
4) laten wyl. L.
5) lantsate in synes. G.
6) syn erven tret in des doden stede. Gr. 2.
7) lantsate. G.
8) de gift dat den heren ghelovet hadde denghenen den dat gud anvalt ende en doet des. G
9) unde ne darff nener were dan synen ploech is syn were. L. dan syne ploghe. G.
10) add. De mynre geladen den swaren. De ryderne sal wyken den wagen unde de gaende dem ryderne. Synt se aver in enen engen wege eder up ener brucgen ofte iaget men enen rydenden eder enen de to voet is, so sall de wagen stille staen, hent sye voir komen. Wellick wagen yrst kumpt up ene brucge de sal yrst over varen he sy ydel eder geladen. We yrst to mollen kumpt, de sal yrst malen L.

*

Oft een man settet off lenet een peert oft een cleet [1]). LVIII. (II. 60.)

Wilkoor man den anderen leent of settet een paert of een cleet of enigherhande varende have [2]) mit sinen wille, vercoft se die ghene diese inder were heeft of verset hi se of wort se hem afghestolen of gherovet of verspeelt se, die ghene [3]) die hem die have verset heeft of gheleent die en machse op niement mit recht vorderen [4]) dan opten ghenen die hise gheset of gheleent [5]) heeft [6]). Sterft ooc dieghene die dat goet gheset of gheleent is [7]) rechtes doots of onrechts, so thie hem die ander tot sinen goede mit recht teghen die erven of teghens den rechter, indien dattet hem aen roere.

of tegens den rechter. Het mach ghescieden of het inden ghereden hoort of inder hervede, indien dattet in den XXX^{sten} daghe den rechter ghedaen worde. Ende of dat goet den tynsman gestolen waer ende die dief daermede begrepen worde.

Waer over dat God den menschen macht ghegheven heft ende wo een man an wylden deren sijn lijff nicht verliesen en mach [8]). LIX. (II. 61.)

Doe God den menschen sciep, doe gaf hi hem al die ghewelt over visch, over voghelen [9]) ende over alle wilde dieren, des hebben wi een oorconde van Gode, dat gheen man an desen dinghen sijn lijf noch sijn ghesontheit verliesen en mach, noch verwercken [10]), doch so sijn daer drie steden in Sassen [11])

* 1) *Van geleenden goede offt gesetten guede.* Gr. 2.
2) oft ienigherhande have. G.
3) oft verspeelt se oft wort se hem oft ghestolen oft gherovet deghene. G. offt versettet he se offt verspolet se offt wort se hem affgestolen offt affgerovet dieghen die hem die have. Gr 2.
4) op nyemande vorderen. Gr. 2.
5) geleent offt geset hevet. Gr. 2
6) welker wys he dat vte synen weren let myt wille verluset yt dan yene de yt dan an den geweren heft eder verkoft he yt eder verspelet hye yt eder wort yt eme gestolen eder affgerovet yene de yt yrst verlent eder versat hevet dye en mach daer nene vorderynge up hebben sunder uppe den dem he yt lenede eder satte. L.
7) geleent offt geset is. Gr. 2.
8) geen opschrift in Gr. 2.
9) alle de macht over de vysken ende de voghelen. G. scoep do gaff he hem alle die gewelt over vissche, over die vogelen ende over alle wilde dieren. Gr. 2.
10) syn sontheyt verliesen noch verwerken mach. Gr. 2. mach verwercken. L.
11) in Sassen lande. G.

* daer alle wilde dieren vrede ghewracht is bi coninghes banne, als die heyde te Koyne [1]), die Hard, ende die Maghet heyde [2]), behalven beren, wolven ende vossen. Dese steden sijn gheheten van den vorsten [3]). Wie hier en binnen [4]) wilt vaet die sal breken des conincs ban [5]), dat is LX scell. Gheen man en moet dat saet toetreden [6]) om des wildes willen te iaghen nader tijt dattet coorn in den bladen staet [7]).

Dieft is een droghentlike handeling eens anderen mans dinghes. Nadien dat wilde dieren nyements eyghen en syn, so en hevet men nyements dinck droghentlycke daerom so en ist gheen diefte.

Van glupenen honden ende van anderen scadeliken deren de een man bynnen syn heem ende hues holdet [8]). LX. (II. 62.)

Wie hevet [9]) enen glupenden hont of enen tamen wolf [10]) of bere of ape, so wat scade dat die doen, dat sal hi betalen [11]). Al wil hi der dieren nader scaden onberen ende van hem driven, daermede so en wert hi niet onsculdich, indien [12]) dat men dat self derde tughen mach dat hi dat dier ghehouden hebbe, went ander tijt dat het die scade dede [13]). Slacht een den hont doot of den beer of den ape of ander dieren om des willen dattet hem scade doen woude [14]), so blijft hi des sonder wandel [15]) ende sonder scaden, iudien dat hi dat zweren wil opten heylighen dat hijt ghedaen heeft in nootwere.

Den scade en mach hi niet vri worden na dien dat hi dat te voren wel wiste dattet scadelic was. Hi meent alle scade-

* 1) sunder beren, wulven und vossen. Dye heeten ban vorsten De yrste is de heyde van konne. L.
2) die hoerd ende die maghet heyde. Gr. 2.
3) geheten ban vorsten. G. geheyten van vorsten. Gr. 2.
4) so we hyr binnen. L.
5) wedden des konynges ban. L.
6) saet tredden. G.
7) ledekynen heft. L. in den bladen sceet. Gr. 2.
8) *Van glupenden hunden.* Gr. 2.
9) We holdet. G. Gr. 2.
10) hert. L.
11) dat sal de here des deres betalen. G.
12) Darmede en mach he hem nicht ontschuldighen indeen dat. G.
13) unde he ne mach syck nycht untsculdigen off de man selff derde tugen mach dat he sye geholden hebbe hent an der tyt dat se den scaden deden. L.
14) een man eynen hunt doet eder beren bynnen des dat yt en schaden wyl. L.
15) een man enen hunt doet oft baer offt ape om der wille dat het hem scade doen wolde, so blyvet he des sunder wandel. G.

* like dieren, hoedanich datse sijn ghebonden of ghesloten of onghesloten, doen si scade hi sal dat betalen.

We een vorsprake wesen mach ende we nicht [1]). LXI. (II. 62 § 3.)

Wie wilde dieren houden wil [2]) buten banne vorsten, die salt binnen sijnre ghewrachter were [3]) hebben. Het en moet gheen wijf [4]) voorsprake wesen noch sonder vormunder [5]) claghen, ende dat verloos hem allen Calefurnia [6]), die voor den rike misbaerde [7]) van toorn doe hoer wil mit voorspreken niet voortgaen en mocht. Een yghelic man moet wel voorsprake wesen ende tughen ende claghen [8]) ende antworden inden gherechte daer hi vervestet is [9]). Ende of hi in des rikes achte is voir gheesteliken rechte, daer en moet hi des niet doen, ende oec of hi te banne is [10]).

Daer sijn ses saken daer vrouwe wel voorsprake in mogen wesen. Een yghelic man, behalven die onghelovich sijn, diegheen die om ghelt voirspreken ende papen ende moniken.

Women myt enen gherichte over alle mysdadige lude clagen sal [11]). LXII. (II. 64.)

Vrouwen ende magheden die horen noot voir gherichte claghen willen [12]), die sullen dat doen mit enen gherochte om der hantachtigher daet willen [13]). So wie dat men ooc mitten rove of mitten ghestolen goede voir gherichte [14]) brenghet, daer sal men over claghen mit gherochte om die hantachtighe daet die mitten luden voor brenghet [15]). Ende wie ooc claghet

* 1) *Van wylden dieren to holden.* Gr. 2. In G. behoort de eerste volzin tot het vorige artikel.
2) hegen wyl buten ban voerste. L.
3) synre gewracht t were. Gr. 2. bewrachten weren. L.
4) vrouwe. G.
5) sunder vorsprake. G.
6) Endes dat verloes hem allen callefurnia. Gr. 2.
7) misberede. L. misdede. G.
8) ende tuuch ende clagen. L.
9) ende antworden in den gherichte so en motet he des nicht doen ende ock oft he to banne is. G.
10) sunder bynnen den gerichte daer he ynne vervestet ys eder in des rikes achte ys. Ock voir geestliken gerichte mach he des nycht doen off hye to banne ys. L.

11) *Wo vrouwen hore noet clagen sullen.* Gr. 2.
12) noetoch voir gerechte claget. L.
13) add. unde doer de noet de hee bewysen wyl. L.
14) guede ghevangen voer gerichte. Gr. 2. gevangen. L. ghevanghen vort. G.
15) die men myt den luden voerbrenghet. Gr. 2.

* over die misdaet die hem ghedaen is [1]), die sal [2]) claghen mit gherochte omder hantachtigher daet willen daer te rechte is [3]). Wie oec berooft is ende weet wel waer die roof ghevoert is, wil hi dat hem die rechter volghe, so lade hi hem met gherochte daer toe, om der hantachtigher daet willen, die hi daer bewisen wil.

> Hier set hi van vier stucken die men mit gherochte claghen sal. Des set hi ten eersten voirnootmundscap, want het is die grootste. Ende men sal die claghe bewisen mit tughen, al ist dat vele luden anders segghen.

Wat een hantachtige daet heyt [4]). LXIII. (II. 64 § 5)

Welk gheen hantachtighe daet en is, dat moet men wel sonder gherochte claghen of men des sonder scaden bliven wil.

> hantachtighe daet hiet een broke die daer openbaer is als men dat metter hant voelen mach.

Woemen de kinder de binnen oren iaren synt hore lijff nicht verwercken en moghen [5]). LXIV. (II. 65.)

Gheen kint en mach binnen sinen iaren enighe misdaet doen daer het sijn lijf mede verwercken of verliesen mach [6]). Slacht een kint enen man doot of lemmet hem, sijn vormunder sal [7]) dat beteren mit des mans weerghelde, indien dattet op hem ghebracht worde. Ende welken scaden dattet doet die sal hi beteren [8]) van sinen guede na sijnre waerden. Slacht ooc een man een kint doot, hi sal sijn volle weerghelt [9]) gheven. Slacht ooc een man een kint also dattet roept of mit roeden sonder sijn misdaet [10]), so blijft hi es sonder scaden [11]), indien

* 1) de daer schynbaer is do he myt den luden voir gerichte unde claget ungerechte dat an hem gedaen ys. L.
2) daet. We ock claghen wil om ienigherhande misdaet de an hem misdaen is, de sal. G.
3) dye dayr openbaerlick ys. L. de dar to seende is, waer ock ghene hantafftighe daet en is daer moethet men wal sunder gherochte claghen oft men des scade blyven wil. G.
4) Uit Gr. 2.
5) *Van kynder misdaden.* Gr. 2.
6) mede verwerken mach. L. mede verwercke. Sleet yt eynen man doet. L. mede verwerken ende verliesen mach slacht en kint enen man doet. Gr. 2.
7) die sal. Gr. 2.
8) ende wilken scaden het doet den sal he beteren. Gr. 2.
9) syn werghelt. G.
10) Scheldet aver een man een kynt eder roepet eder sleet yt myt enen beseme doir syne myssedaet. L.
11) so blivet he sonder scaden. Gr. 2.

* dat hi dat verwere opten heylighen [1]), dat hi dat kint anders nerghent om gheslaghen en heb dan om die misdaet, die het dede ende kerstelike trouwen [2]) wil. Ende dat is redeliken ende mogheliken [3]).

> Ghewelt en mach niement doen sonder wille, want kinderen ende sinnelose lude en moghen ghenen wil hebben, daerom so en verwerken se hoer lijf niet. Scade mach men doen sonder wil, dat doch selden ghesciet, daerom so moet men die kinder scade beteren.

Van vredes daghen ende wat vrede dat men in dessen daghen holden sal [4]). LXV. (II. 66.)

Nu vernemet den ouden vrede die de keyser ghevesticht ende ghestedicht heeft in den lande te Sassen [5]). Alle daghe ende altijt so sullen [6]) vrede hebben papen ende alle gheestelike lude, vrouwen ende maechden [7]) ende ooc ioden, an live ende an guede; kercken ende kerchoven ende een yghelic dorp binnen sinen graven [8]), ploech ende molen, ende des keysers [9]) strate, te water ende te lande. Dese sullen vrede [10]) hebben ende al dat daer binnen coomt [11]). Heylighe daghen ende ghebonden daghen die sijn allen luden te vredeldaghen ghegheven [12]), ende daertoe in elke weke vier daghen, als Donredach, Vridach, Saterdach ende Sonnendach. Des Donredaghes so wiet men den crisdom [13]), des Donredaghes at God sijn avontmael met sijn iongheren ende maecte dat heylighe sacrament, ende began doe onse eewe, des [14]) Donredaghes

* 1) vorwere op den hillighen. G.
2) ende omme kersteliker trouwe willen, Gr. 2.
3) ende kerstelike enz. dit ontbreekt in het Leidsche handschrift. Het eerste Groninger eindigt dit artikel met: de het dede ende om kerstelike trouwe.
4) *Van den vredes dag ende women vrede holden sal.* Gr. 2.
5) in den lande myt gueder lude wilkoer alle daghe ende alle G. myt der gueder knechte wylkoer L. te Sassen myt goeder lude wilkoer in den lande. Gr. 2.
6) Alle tyt sollen. L.
7) ende ioncvrouwen. G.
8) bynnen sinen graven ende sloten. Gr. 2. add. und tunen. L. bynnen syner grove ende sloten, ploch ende molen. G.
9) des konynx. L.
10) steden vrede. G. Gr. 2.
11) ende allent dat daer en bynnen coempt. Gr. 2.
12) to vrede daghen gegeven. Gr. 2.
13) so wyet men den kresem, des Gr. 2. so weyet men de kreseme, des. G. add, dair men ons allen mede tekenet to der kerstenheyt in den dope. L.
14) ende began doe onsse ee. Gr. 2. unse nye ee. L.

* voerde God onse menscheit ten hemel [1]). Des Vridaghes so maecte God den eersten mensche, des Vridaghes wort God ghecruust om des menschen wil [2]). Des Saterdaghes [3]) so wyet men den papen, des Sonnendaghes so sijn wi ghesoent mit Gode om Adams misdaet, die Sonnendach was oec die eerste dach [4]) ende sal oec die leste bliven als wi al op sullen staen van der doot ende varen totter ewigher ghenaden mit lijf ende mit ziel [5]), die dat teghens God verdient hebben. Daerom so sijn dese daghen ghemeen vrededaghen allen luden [6]), behalven den ghenen die inder hantachtigher daet ghevanghen werden of die in des rikes achte sijn [7]).

Desen articulum vernemen ende verstaen seer luttel menschen. Daerom so seltu hem wel verstaen ende aendencken drierleye wijs. Ten eersten so seit hi van allen vrede, dat is den vrede, die hem in den lande te Sassen verhoef doe hem die Sassen bekeerden van den onghelove ende keerden hem tot goeder ghewoenheit. Ende dit hiet een gheestelike vrede tusschen God ende den Sassen inder vrede des ghelovene. Secundo so was datse pijn setten over diegheen die de werelt verkeren wouden, ende over denghenen die niet kersten werden en wouden.

Woe vele lude de vor gherichte brengen sal de om ene misdaet beclaget is [8]). LXVI. (II. 67.)

Die om een misdaet beclaghet wort die en moet niet meer dan XXX man voor gherichte brengen. Wanneer si dan voor comen so en moeten si gheenrehande wapen [9]) draghen, behalven zwaerden, ende dat om onghenoechs wil die hem ghescien mocht [10]).

* 1) sacrament, des donresdages vorde God unse menscheid toe hemele. Des vrydaghes G. add. unde apende uns den wech daer hen de uns eer besloten was. L.
2) leet God den doet um den menschen anden cruce. Des saterdaghes so. G. leet syne marter doir den menschen. L.
3) add. rouwede he doe he hemel unde eerde gemaket hadde und allet dat daer ynne was, he rouwede ock des dages in den grave na syne martyr. Ock so wyet men dan dye papen to Godes dynste de der crystenheyt meyster sijn. L.
4) Des sonnendaghes syn wy ghesoent mit gode um adames sunden. De sonnedach was ock de erste dagh ende. G.
5) myt lyve ende myt seyle. Gr. 2.
6) vrede maken ende daghen allen luden. G.
7) eder vervestet voir gerichte. L.
8) *Van den die om eene mîsdaet beclaget ys.* Gr. 2.
9) so en sullen se gheen wapen dragen. Gr. 2. so en sullen se ghenerleye wapen. G.
10) ende dat omme ongevoges willen den hem gescheyn mochte. Gr. 2. Ende dat enz. ontbreekt in Leid.

*

Die niet antworde en willen dese wijst men nedervallich, want wie swiget die yechtet. Die gherichtes vluchtich werden dese wijst men sculdich om hoerre vlucht willen. Of si willen mit ghewelt weder van den gherichte gaen, van dese so seit hi hier, wanneer dese misdaet aldus coomt so sal hi broke geven, ende die clagher en derf niet claghen, ende die rechter en sal sijn reden niet horen, beghint hi daer ooc te kiven so is hi een vredebreker.

Van den wechverdighen manne den sijn peert nedervellich wort woe vele koerns he den peerde snijden moet sonder scade [1]). LXVII. (II. 68.)

Wort des wechverdichs mans paert nedervallich so moet [2]) hi wel dat coorn [3]) sniden, also veer als hi reyken mach te staen [4]) mit enen voete, ende gheven den paerde eten, mer hi en moet des oec niet en wech vueren.

Ende daerom dat die wil te stelen hier niet en is, daerom en hietet hier gheen diefte.

Van den de enen vredebreker doedet off to der doet wondet [5]). LXVIII. (II. 69.)

So wie dodet of wondet enen vredebreker die blivet des sonder scaden, indien dat hi dat self sevende tughen mach, dat hi hem inder vlucht dode of inder daet doe hi [6]) den vrede brack.

So en sijn ooc niet alle wonders of doders gheen gheweldenaers.

Wo men nemant van sijnen gude wijsen sal eret em myt rechte aff wonnen wort [7]). LXIX. (II. 70.)

* 1) *Offt des wechverdigen mannes peert nedervallich wert.* Gr. 2.
2) Verlicht deme wechverdigen manne syn peerd he mach. L.
3) wat coernes. G.
4) to stane myt enen voete. Gr. 2. staende up den wege myt eenen voete. L. to staende. G.
5) *Van den die enen vredebreker dodet offt wondet.* Gr. 2.
6) in der vlucht dodeden offt wondeden offt in der daet doe he. Gr. 2. in der vlucht dodede offt wondede oft inder daet do he. G.
7) *Wo men ghenen man wt synen guede wysen en sall etc.* Gr. 2
8) nemant. L.
9) die were des guedes affgewonnen worde myt rechte. Gr. 2. add we den vrede brecht dair sal men over richten als voir geredet is. L.

Men en sal ghenen man [8]) van sinen goede wisen dat hi inder were heeft, tensi dat hem die were des guets mit recht afghewonnen worde [9]).

*

Wie een goet inder were heeft die en salmen daer niet wt wisen, hem en werde dat goet alre eerst ofghewiset mit recht.

Van den gheswoernen vrede ende waerom ghene wapen draghen en moet [1]). LXX. (II. 71 § 2.)

Binnen ghesworen vrede en moet men gheen wapen draghen noch vueren, behalven dat mense wel hebben moet tot des rikes behoef [2]). Mer zwaerden moet men wel vueren Al die ander wapen vueren, daer salmen over rechten ofse begrepen worden [3]). Die zwaerden en moet men oec niet draghen binnen borghen, noch binnen steden, noch binnen dorpen, al die [4]) daer woninghe of herberghe hebben. Die moet men oec wel vueren wanneer men den gherochte volghet [5]), ende den sullen te rechte volghen al diegheen die tot horen iaren ghecomen sijn, indien datse dat zwaert voeren moghen [6]), behalven papen, vrouwen, kercmeesters, costers ende heerden [7]). Ist datse volghen voor een borch, daer sullen si voor bliven [8]), elc met sijnre spisen binnen den gherichte, also langhe als die ghene [9]) voor gaet of ridet [10]) die dat gherocht gheropen heeft. Is ooc die gheen ghevanghen die dat gherocht gheropen heeft, also dat hi niet volghen en mach [11]), so sullen die lude doch volghen also langhe als si denghenen sien die den vrede gheropen heeft [12]). Al ist dat hi in een ander gherechte vlucht, moghen si hem vaen opten velde, eer dat volc van den lande daer toe coomt, so vueren si hem weder om. Vlucht hi ooc te dorp of te stede [13]) of op een borch in een ander gherichte, so sal men

* 1) Geen opschrift in Gr. 2.
2) wapen draghen behalve dat men se wal holden moet to des rikes behoeff. G.
3) wapene voeren dan to des rikes dynste unde te torneye sunder swerde allene. Alle de anders wapene voiren dair salmen over richten off see daermede begrepen werden, went se in des rikes achte sint. L.
4) bynnen borghen, bynnen steden, noch bynnen dorpen alle die. Gr. 2.
5) wapene moet men wal voren wan men den gerochte volget. L. wapene moet men ock wal voren wanneer men den gerochte volghet, Ende den geruchte sullen te. G.
6) add. yt en beneme em echte noet. L.
7) papen, wijf, kerckenen unde hyerden. L.
8) dre dagen sollen sye dair voir bliven. L.
9) kerkvogheden ende kosters ende hierden elc mit syner spyse bynnen den gherichte also langhe als deghene. G.
10) dewyle he voirgeyt eder ryt. L. vorgheet oft rydet. G,
11) gewundet dat he nycht volgen en mach. L.
12) soe sollen dye lude volgen by plycht dewijle se yemande seet voir eme die den vrede gebroken heft. L. vrede broken heft. G.
13) omme, vlucht he oec to dorpe offt to stede. Gr. 2.

* dat gherochte vernyen [1]), ende laden daertoe den buermeyster ende die bueren [2]) ende eysschen den vredebreker wt te rechte gherichte. So sal men hem dan antworden [3]) also of hi inder hantachtighe daet bestedighet si [4]), indien datse dat tughen moghen mit VII mannen [5]) dat se hem ghevolghet hebben inder hantachtigher daet van horen gherichte. Ende si sullen daer borghe setten voor des mans weerghelt ofse niet te recht over hem en rechten [6]). Ende dan so voeren si hem weder om ende doen daer mede als een recht is [7]).

> Ghesworen vrede. Sweren heeft an hem drie sonderlinghe stukken, primo, desen vrede moet men wel sweren in ghebonden daghen, secundo in desen eden sijn verboden alle wapen, behalven denghenen die den gherochte volghen, of die torneyen willen, dat is ridderscap te oefenen.

Off een man op siner borch vredebrekers off mysdadighe lude ontholdet wo men den vervolghen sal [8]). LXXI. (II. 72.)

Op welker borch dat men enen vredebreker of misdader onthout [9]) teghen recht, ende wanneer die rechter mit gherochte daervoor gheladen [10]) wort, ende men den vredebreker daer of eysschet als recht is, also dat men dat opter borch [11]) horen mach, ende en gheven si dan niet of te rechte, so vervestet men [12]) die borch ende al die daerop sijn. Laet men ooc daerop gaen den clagher ende ses van des rechters boden die daer soken moghen den misdader of den roof [13]), so en sal men se niet vervesten [14]). Beclaghet men oec die borch dat die roef daerop ende of ghecomen si [15]), so moet dat die borchhere of sijn borgher [16]) ontsculdighen opten heylighen, mer

* 1) so salmen hem dat G. so sal men dat gerochte noch eens vernyen. Gr. 2.
2) add. unde dye guden knechte de men to der tyt hebben moge. L.
3) to rechte so salmen hem den antworden. G.
4) were. G.
5) mach oft moghen mit synen seven mannen. G.
6) oft se nicht recht over hem en richten. Gr. 2.
7) weder to hues en doen daermede dat een recht is. G. dat een recht ys. Gr. 2.
8) *We enen misdader op eenre borch onthelde myt onrechte.* Gr. 2.
9) men den vredebreker halt. L. ontheldet. Gr. 2.
10) daertoe gheladen. G.
11) op den borch. G.
12) ende gheven se hem daer nicht daer aff to rechte so vervestet men. Gr. 2.
13) den vredebreker unde den roef. L.
14) Sculdiget men dat huys umme den roef so ne sal men sye nycht vervesten. L.
15) geschyen sy. L. ende affgecomen se. Gr. 2.
16) syn borchman. L. syn borghe. Gr. 2.

* wie selve voir die misdader beclaghet wort, die en mach die borch niet ontsculdighen [1]). Riden lude [2]) van eenre borch ende doense scade, ende en comen daer niet weder op onder dach ende nacht [3]), ende en comt den roof daer niet op noch daer te voren te behouden [4]), so is die borch der daet onsculdich, mer comt die rover weder opter borch ende die roef of daer te voren, so is die borch sculdich aen der daet [5]).

Des saltu weten dat daer drierhande pijn over gaet. Die eerste pijn is dat die heer verliest die borch ende sijn lijf, wanneer si alsodanich misdader onthouden, die ander pijn is datse al sculdich werden die opter borch sijn, die derde pijn is dat men hierom een borch te breket ende die en moet men niet weder maken buten des rechters oorlof.

* 1) add. he ne hebbe syck yrst untsculdiget. Wyl men aver dat huys untreden mit kampe dat moet doen des huses here eder syn borchman weder synen genoten eder men vervestet dat huys unde richtet dairover. Over wen men claget dat hye van ener borch si gesocht hebbe off gescadet den moet de borchhere voirbrengen dat he betere eder untrede de borch, doet hye des nycht he moet daer selven voir antworden. Claget een man over ene borch dat he dair aff gerovet sy unde en weet he nycht wye yt gedaen heft, dat sal de borchhere verantworden van den daghe voirt over ses weken als he beclaget ys, so dat he de borch untrede mit sinen eede, eder den scaden gelde uppe recht ane boete off hie dades unde rades unsculdich sy. L.
2) ock lude. G.
3) bynnen dach ende nacht Gr. 2.
4) nacht noch de roeff dar voer to beholdene so is. G.
5) So ys de borch unde de borchhere schuldich genslike an der daet. L. Mer kumpt de rover weder op de borch ende ock dat roeff oft daer to voren so is de borch schuldich an der daet. G.
Het Leidsche handschrift heeft alleen: *explicit secundus liber*, *incipit tertius.*
Aan het einde van dit boek schreef PIETER VAN SCOUWEN: *Hier eyndigt dat ander boek des rechtes*, *God danck. Mit lief ende mit salicheit moet ic dat derde boeck scriven. Amen.*

*

Derde boek.

Om wat mysdaet dat men huse borghe ende dorpe op howen ende en breken mach [1]). I. (III. 1.)

Om gheen saken [2]) en sal men op houwen of neder breken huse, dorpe of borghe, tensi [3]) dat daer in maghet of wijf vercracht worde of daerin ontvuert [4]). Daer salmen over rechten, tensi dat men dat met recht keren mach [5]). Wert ooc daerover gherecht ende dan die misdaet [6]) voor gherechte coomt ende hem der noot ontsculdicht, men en is [7]) daer niet voor sculdich te doen noch ooc te beteren nadien dattet niet ontsculdicht en wert, eer men daer over rechtede [8]). Alle levendich dinck dat daer mede inder noodmundschap [9]) was, dat sal men onthoofden ende alle dieghene die den gherechte volgen, houdense den clagher ende misdader op [10]) ende hi noch niet verwonnen en is, si en liden daerom ghenen noot [11]).

* 1) PIETER VAN SCOUWEN schreef als opschrift: *Hier beghint dat derde boeck des rechtes.* De beide Groninger handschriften hebben geen onderschrift, maar alleen als opschrift: *Hyr beghint dat derde boeck desses registers* G. *Hyr beghint dat derde boeck des rechten.* Gr. 2. *Van wat saken dat men tymmer neder houwen mach.* Gr. 2.
2) ghene misdaet. G. Gr. 2.
3) sal men up houwen dorp, gebouwe, yt ne sy dat. L.
4) wyff daerynne noetmundet offt vercrachtiget si offt daerin ontfoert. Gr. 2. oft wyff inne noetmundighet se oft daer in. G.
5) ontweren mach. Gr. 2. eder men untrede yt myt rechte. L. mit rechte ontweren mach. G.
6) misdader. L. Gr. 2.
7) is hem dair. Gr. 2.
8) wort aver dair over gerichtet eer yt den genen voir komet unde syck der noet untredet men en gelt is em nycht, wente men yt nycht untredede eer dair gerichte over ginck. L. unschuldighe men is hem dar nicht sculdich to beteren na deen dat het nicht onschuldiget en waert eer men daer over richtede. G.
9) in der noetmundtscap was. Gr. 2.
10) den vredebreker up. L.
11) sye synt ane schaden woe sye ome voir gerichte brengent. L.

*

Cuusheit is twierleye, als lives cuusheit ende des mondes. Des lives cuusheit verliest men met ghewelt, mer des mondes cuusheit dat is nader werelt te spreken ende wort voor Gode ende voor der werelt daermede niet verminret.
Dese cuusheit is in echtscap, in joncfrouwen en in weduwen. In den echte hietet doghet ende maghedom, in den weduwen so hietet cuusheit. Vrouwen namen sijn daer drierleye, daer drierleye pijn om gheset is, want die broke is drierleye, als groot, groter ende allergrootste. Die erste vrouwen namen sijn ledich ende vri, die pijn is dat men hem sal onthoveden. Die ander vrouwen sijn in den echte, dese broke is groter. Die derde vrouwen sijn diegheen die den hemelschen vader ghetrouwet hebben ende die in sinen dienst gewiet sijn. Wie dese notmundighet die doet een dootsonde ende is teghen dat ghebot.

Van papen de wapen draghet ende van yoden. [1]). II. (III. 2.)

Papen die wapen vueren ende clercken die niet vol bescoren en sijn na horen rechte ende ioden [2]), wort desen enighen ghewelt ghedaen [3]), so salmen se beteren als enen anderen leyen. Want al die gheen die mit des conincs vrede [4]) begrepen sijn, die en sullen mit allen gheen wapen vueren.

Dat hi seit papen, daer meent hi mede al diegheen die willen ende moghen ghenieten papelic recht.
Hier merk een groot ondersceit, die wapen verbiet men den papen ende scolars te eren, ende den ioden verbiedt men se te scanden.

Wo men over ener mysdadigher vrowe richten sal. III. (III. 3.)

Men en sal over gheen vrouwe richten die [5]) levendich kint draghet, hogher dan te hude ende te hant [6]). Over enen door ende over enen sinnelosen man en sal [7]) men ooc niet rechten,

* 1) geen opschrift in Gr. 2.
2) nicht vul bescoren zynt ende joden G. die nicht vollencomen sint na horen rechte ende joden. Gr. 2.
3) Papen unde yoden dye wapene voren unde nycht beschoren en synt na erme rechte dair men em gewelt doet. L.
4) degeliken vreede. L.
5) de een levendich G. die een levendich. Gr. 2.
6) unde to hare. L. ende to haer. G. ende to hoere. Gr. 2.
7) doren ende over zinnelose lude sal. G.

* mer wat scaden datse enighen man doen [1]) dat sullen hoir voormunden voir hen betalen ende beteren [2]).

Dat is aldaer om dat men een onsculdich kint niet pinen en sal om des ouders broken wil.
Sal mense dan los en vri laten? Sommighe segghen ja. Dit lose aldus. Dat gherechte is twierleye, primo, so recht men wanneer dat men enen veroordeelt, secundo, so recht men wanneer dat men dit volbrenghet dat te voren veroordeelt was. Dat eerste gaet over zwanger vrouwen, mer mitten lesten sal men vertoghen, thent der tijt dat die gheboorte om des oordeels wil niet en sterve. Misdaet van wanhoede of van doorheit en pijnt men ooc niet, indien dattet sonder wille si.

Van den de een dinck weder eschet dat he verkoft heft. IV. (III. 4.)

Wie weder eysschet dat hi vercoft of vergheven heeft [3]) van varender have ende versaket copes of der have [4]), die gheen diese onder hem heeft die moetse wel behouden self derde die dat saghen. Mit alsodanighen tughen, so en mach een man den anderen [5]) daertoe niet brenghen dat hi dat verwaren doet [6]) of een man goet onder den anderen aenvaet, want hi ontgaet [7]) hem met sijnre onscult [8]). Wie ooc copes becant, die sal daer van rechte voort waren [9]) dat hi dat vercoft heeft, want het is een dief of een dieves ghenote [10]) die copes becant ende daer voor te waren versaket [11]), tensi dat hi dat wt besceiden [12]) hebbe doe hi dat dinck vercoft.

Dat enen man wat ghegheven waer of die wat ghecoft had, die waer des naerre te behouden dan die ander des te versaken.
Wie een dinck in der weren heeft die heeft dat beste recht, want wie dat aenspreect die en heeft niet dan ede ende tughen, daer hi mede bewisen mach sijn recht ende sijn claghe.

* 1) dat se yenigen man doen. Gr. 2.
2) sal yt gelden. L. voer hoer beteren. G. voer hem beteren. Gr. 2.
3) dat he vorgheven oft vorkofft hevet. G.
4) der gyft of des kopes. L. kopes of der gave. G.
5) so en mach een den anderen daerto nicht brenghen dat. Gr. 2.
6) dar nicht to brenghen dat he daer vorwaren sal oft doer, oft G.
7) oft een gued man under den anderen ane vaet want he ontgheet. G. aen ane vaet want he ontgheet hem myt synre onscult. Gr. 2.
8) to gewere nycht wynnen of he een guet under eme an vaet wente he entgheet em myt syner onschult. L.
9) daer vorwaren. Gr. 2.
10) een deeff oft deefte oft deves ghenoete. G.
11) unde der gewere versaket. L.
12) myt tugen. L.

* Wil hi dat niet doen, dat is rechte dan een teyken dat hi dat sonder recht had ende hier om so is hi diefs of rovers ghenoot.

Van den den man een dinck lenet oft te holdene doet. V. (III. 5.)

So wat een man den anderen leent of op te houden doet openbaer, dat hi self derde [1]) tughen mach den dat ghedaen is, so en mach hem daeran niement diefs noch roves bethyen [2]). Welkoer man sijn goet enen anderen doet op te houden, worttet hem oec ghestolen, gheroeft, of ghebrant, of stervet [3]) indien dattet vie is, so en derf hi daerom [4]) ghenen noet liden, ist dat hi daer voor sijn recht doet [5]). Drie werven over XIIII nachten so salmen enen man voir gherichte laden, dat hi [6]) sijn goet versta of hi wil, doet hi des niet, so gheweldicht men [7]) den clagher in dat goet. Den dach sal die gheen condighen die dat goet onder hem heeft den ghenen die hem dat goet ghedaen heeft mit orconde [8]) te hove ende te huze, indien dat hi des sonder scaden bliven wil [9]).

Wie een dinck also wil behouden dat men hem daer an gheen diefte bethyen en mach, die sal dat openbaer ontfaen. Dit vernym aldus, also doet di een man gout te houden of een paert of een koe, ende legstu dat ghelt in dyn kiste, so houdstu dat so openbaer als du dat paert doeste, dat in dinen stal staet.

* 1) dat se selff derde. Gr. 2.
2) eder doet te holdenene apenbaer mach he yt tugen selff derde men ne mach em duve noch roeffs tyen dair an. L. mach gheen hem daeran deefte oft roves betyen. G. neymant offt diefte offt roves betyen. Gr. 2.
3) wort het hem oec aff gestolen gerovet gebrant off stervet het, Gr. 2.
4) doer he daerom. G.
5) wortet - doet, dit ontbreekt in het Leidsche handschrift,
6) daer he. Gr. 2.
7) so weldiget men. Gr. 2,
8) die dat guet em dede myt orkunde. L.
9) add. Lemynge moet he ock wal ten yrsten weder brengen deme de yt eme gelovet heft off he syn huys weet dair dye cleger yegenwordich sy. Wellick man den anderen syn guet to holdene doet unde wort yt eme gestolen of gerovet eder gebernet eder sterft yt off yt vee ys hye ne darf nene noet dair umme lyden wo he syn recht dair to doe dat yt ane synen schult sy geschyen. Wat men aver enen manne lenet eder settet dat sal men unverdervet weder brengen eder gelden yt na synen werde. L. Sterft aver dat vee bynnen der satynge ane yenes schult de yt under syck hevet, bewyset he dat unde doet syn recht dairto he en gylt ys nicht he hevet aver syn recht verloren dair yt eme voir stunt oer lovede en sy dair anders. L.

* Een dinck dat gheleent is, dat is dat enen man gheleent wort tot sijnre brukinghe of tot sinen ghemak als clederen, hoyken ende diergelyke. Een dinck dat die te borghe ghedaen is dat is gheheten in legibus mutuum, mer een dinck dat di te houden ghedaen wort, dat is dattet di bevolen wort, dat is gheheten in legibus depositum.
Onder wien dat men een goet aenvaen sal, dat hem een ander ghedaen of gheleent heeft, ende die en sal men gheen roof noch dieft bethyen, mer denghenen die hem dat ghedaen heeft.

Off een knecht sijns heren goet verdobbelt ofte verset wo he den heren darom doen sal. Ende van den de sijns selves goet verdobbelt. VI. (III. 6.)

Verdobbelt een knecht sijns heren goet of vercoopt of verset hi dat, die heer [1]) mach dat wel mit recht weder crighen, indien dat hi hem daer toe thye als recht is [2]). Verdobbelt oec die knecht sijns selfs goet of in welker wijs [3]) dat hi dat verliest met sinen wil, die heer en mach dat mit recht niet weder crighen [4]) want hi en is hem dat mit recht niet sculdich [5]) te betalen, al ist dat hi hem sijns verlies beset heeft [6]), mer wort die knecht sijn paert of sijn goet of ghestolen [7]) in des heren dienst buten des knechts scult, dat moet hem die heer betalen, daer voor [8]) moet men ooc den heer antworden of hi daerop claghet.

Die heer mach dit wel weder crighen Sommighe segghen mit aenvanghen, mer ic segghe, het en hoort totten aenvanghe niet, want wie wat aenvaet die moet dat tughen self derde dattet hem ghestolen of gheroeft is. Daerom so en mach hi hier ghenen aenvanc doen. Hi en derf oec opten knecht niet claghen, mer hi vorder dat weder mit recht opten ghenen die dat heeft. Of een knecht ghevangen waer ende sijn heer hem voir den scaden stande, hoe hoghe waer hem sijn heer sculdich te lossen? Sommighe segghen, na dien dat hi dat ver-

* 1) dat gued de here. G.
2) to the mit rechte als recht is. G.
3) verset hye yt eder verkoft he yt eder welker wys. L. offt in williger wys he dat. Gr. 2.
4) mach dat nicht wederkrigen. Gr. 2.
5) hem nicht schuldich. G. Gr. 2.
6) nycht upvorderen wente he en is em nycht plichtich to geldene al hebbe he om syn verluys besat also ne ys men eme dair voir nycht plichtich to antwordene. L.
7) diefliken eder roefliken genomen. L.
8) ende daer voer, G.

* mochte. Dat waer onrecht, want so worde die knecht op des heren goet ghevangen ende ghescat, ende also mocht men also maers enen knecht vanghen als enen heer. Ic segghe, men sal den knecht lossen voir sijn goet en daerna als het coopgave is. Want vriheit gaet voir alle goet.

[*Recht der Joden.*] VII. (III. 7)

Gheen iode [1]) en moet des cristen mans were niet wesen [2]), tensi dat hi antworden wil in des cristen mans stede. Slaet een iode [3]) een cristen man doot of doet hi enighe misdaet [4]) daer hi mede begrepen wort, so recht men over hem als over een cristen man, ende slaet ooc een cristen man een iode doot, men recht over hem, want hi heeft des conincs vrede ghebroken [5]). Desen vrede verwerf hem Josephus ieghen den coninc Vespasianus, doe hi sinen soon Titum [6]) ghesont maecte van der gicht. Coopt een iode of neemt hi te pande kelcken, patenen, boken of casuffelen [7]) of desghelycs daer hi gheen were an en hevet, vindt men dat onder hem in sijnre were, so recht men over hem als over enen dief. Wat dinghes hi ooc coopt bi daghe ende onderholen ende niet met besloten huze [8]), mach hi dat betugen self derde, so beheret hi sijn penninghen die hi daer om gaf [9]).

Dat gheen kersten man en moet noch en sal sijn weerscap thyen op enen ioden, also dat des die aenspreker yet volghen derf, tensi dat hem die iode weren wil na kersten recht, dat is dat die iode een rechte were bewise die dat verwaren sal.
Oec welke kersten mensche enen iode dient die is te banne. Oec so en moeten die ioden en stillen Vridach niet opter strate gaen. So mach men ioden ende ketters vertughen in allen saken in Sassen lande, daer die Sasse met sinen ede ontgaen mach.
Ioden en moghen niet claghen vriemder luden broken, mer hoors selfs leet ende overlast dat moghen si wel claghen.

* 1) Dit artikel ontbreekt in G. Een iode. Gr. 2.
2) gewere nycht sijn. L.
3) slacht een jode. Gr. 2.
4) sleet dye jode enen crystenen man eder doet he ungerichte L.
5) doir des konynx vrede den he an em gebroken heft L.
6) Dessen vreden verwerff hem Joseph tegen den coninc Vespaciano doe he sinen sone Tytum. Gr. 2.
7) kelke boke eder missegewant. L. boken offt taefelen. Gr. 2.
8) bi dageslichte unverhollen unde unverscollen und nycht in beslotenen huse. L. by dage ende overhollen mich myt besloten husen op der straten te coepen mach. Gr. 2.
9) add. eder updede myt synen eede off yt wal verstolen is, untbreeck eme aver an den tuge he verlust syne pennynge. L.

*

Wat vrede dat vorsten ende borghen hebbet ende wat nicht. VIII. (III. 8.)

Men seit [1]) dat vorsten en borghe ghenen vrede en hebben die men an hem breken moghe, als om der were wille [2]) die de borghe hebben, ende om der warachtigher luden [3]) wille die de vorsten hebben sullen, des doch niet en is, want wie den vorsten vrede lovet ende trouwe sculdich is, breken si dan den vrede so rechtet men over hem [5]).

> Hier wil hi segghen van dommer luden waen, daer alle rechten alle meestich om ghesproken is, want daer of so comt dick veel scaden. Hierom so is des noot dat men den waen der duller luden mitter waerheit bewise.
>
> Die vorsten sullen vrede hebben voor twierleye luden, die eerste vrede is van geloften, also als die vorsten ende heren, die bi malcander gheseten sijn, onder hen vrede loven ende zweren, den anderen vrede, die man mitter vorsten houden sal, dat is daervan dat man dat sculdich is te doen, ende daer meent hi die ondersaten mede, ende die sullen den heren bi staen in al hoerre noot. Breket dese den vrede men richtet over hem, is hi des heren man so verliest hi sijn lijf ende sijn eer ende ooc sijn goet, dat hi van hem had.

Off een man enes anderen borghe wort weder in te brengen off he des neet en doet. IX. (III. 9.)

Wie eens mans borghe wort weder voor gherichte te brenghen, ende en mach hi den man niet crighen wanneer hi dien volbrenghen sal [6]), so moet hi dat beteren daer die ander voor beclaghet is, als hi inder claghen verwonnen wort. Gaet hem die claghe an sijn lijf, so moet hi daer geven [7]) sijn weerghelt, dat sal werden den clagher, ende den richter sijn broken voor die loghen die hi God ghedaen heeft [8]). Totter selver wijs so sal men den vrede beteren, die een man voor den

* 1) Men seecht. Gr. 2.
2) doir der were wyllen. L.
3) weerhaften luden. L.
4) vuren sollen. L.
5) to rechte sal men over em richten. L.
6) voerbrenghen sal. Gr. 2.
7) daer voer gheven. Gr. 2. daer vor gheven. G.
8) syn weerghelt den clagher ende den richter syne broke voer de loghene de he god gedaen. G. und nycht dem richter syn gewedde heft he aver dair an. To derselve wys sal men den vrede beteren. L.

* anderen ghelooft heeft [1]), ende so gatet hem an [2]) den hals. Wie ooc self voor gherichte coomt daer een ander voor ghelooft heeft, ende coomt hi buten sinen borghe ende biedet hem daer te rechten ende mach hi dat betughen, so is sijn borghe der loften vri ende los [3]). Wie ooc eens ghevanghen mans borghe wort, dat hi weder ter antworde si, dat moet die borghe volbrenghen, dat hi weder ter antworde si als sijn lofte stont, ende niet die ghevanghen man [4]). Welc man enen anderen man die om een misdaet [5]) beclaghet is wech voort, wort hi dan mitten misdader ghevanghen, so lidet hi mit hem ghelike pijn. Coomt hi ooc en wech, so vervestet men hem althant [6]), ist dat hi in der daet mitten gherichte [7]) beropen is ende dat men dat betughen mach [8]).

De borghen werden twierleye wijs. Enter si werden in den gherechte of daer en buten. Die buten den gherechte borghen werden, die moghen wel versaken of si willen na Sassen recht, want een yghelic Sasse die laet dat den anderen toe op sinen eedt, wanneer hi niet also goede bewisinghe en heeft. Die borghen binnen den gherechte en moghen mit eden niet vri werden, ende dese borghen die werden sculdich also dat si antworden moeten den gherichte, want si hadden den wil datse dat verstaen wolden. Merc hier wat sonderlinghes, wie ongheloveden vrede breket, die verliest sijn lijf also vast of hi die soen breke, want al die vrede breken die verboeren hoer lijf.

Oft een man stervet bynnen der tijt dat he weder vor gherichte wesen sal, wat de borghe dar vor doen sal. X. (III. 10.)

Sal een te bescheidenen daghen [9]) enen man voir gherichte brenghen, daer hi borghe voor is, ende om misdaet beclaget

* 1) Breket aver eyn man den vrede den he voir syck selven lovet yt gaet em an den hals. L. Ende breket ock een man den vrede den he vor hem selven lovede so gheet het hem an den hals. G.
2) ende so een geet het hem an. Gr. 2.
3) vry. We ock. G.
4) vollenbrenghen als syn gheloffte stont ende nicht de vanghene man. G.
5) Welck man de enen vanghenen man de um eene misdaet beclaghet is. G. umme ungerichte. L.
6) men hem al to hant. Gr. 2.
7) gherochte, G.
8) of men eme an der hantaften daet beseen heft unde bescryet myt dem gerochte, wan men dat betugen mach. L. indeen dat men dat. G.
9) Sal een man te bescheidenen daghen. Gr. 2.

* is [1]), sterft hi dan binnen den tijt, so brenghet hi den doden voir gherichte, ende so is hi vri vander borghescap [2]). Is ooc die man om scult beclaghet, die noch niet op hem ghebracht en is [3]), ende sterft hi, so en salmen niet voor brenghen [4]) of die borghe dat self derde betughen mach, mer sijn erfnamen sullen voor die scult antworden [5]). Sterft een paert of een ander vie dat men voor gherichte brenghen sal, so brenghe die borghe die huyt voor, ende na so si hi vri van alre gheloften [6]).

> Die soon en antwort voir des vaders misdaet niet, mer hi antwoort voir sijn erve ende goet.

Van den de oeck borghe set heeft vor eeden to leesten off de man storve. XI. (III. 11.)

Wie ooc voor eden borghe settet ende sterft hi eer der tijt dat hi die eden leysten sal, so sal sijn borghe of sijn erfghenaem die eden voor hem leysten [7]), of die scult is op dien borghe ghewonnen, daer die eedt voor ghelovet was.

> Of die borghe licht des niet zweren en wil, so moeten si dat ghelt gheven, ende die erfghenamen die moeten hem dat wedergheven, indien dattet in hoorre bate ghecomen is.

Off twe claghen up malkanderen to wederstriden we dan den anderen antworden sal. XII. (III. 12.)

Wie op enen man claghet ende die man weder op hem, so en derf diegheen die eerst claghede den anderen niet antworden [8]), tensi dat hi eerst van hem ghesceide si. Claghen veel luden op enen man om een misdaet [9]), hi en derf hoorre gheen antworden eer hi der eerster claghe [10]) vri is. Wort hem ooc dach ghegheven voor die claghe, so en derf hi anders ghenen borghe setten dan voor sijn weerghelt, al is der claghe noch al so veel [11]).

* 1) ende die omme ene misdaet verclaget ys. Gr. 2. ungerichte. L. ende de om ene misdaet. G.
2) boerscap. Gr. 2.
3) gewunnen en ys. L.
4) so sal men hem ock nicht vorebringhen. G.
5) synen doet so ys hee syner lovede ledich unde syn ervenae sal antworden. L.
6) de huet ende se darna aller lofte vry. G. die huut voere ende dan soe ys he vry aller loeffte. Gr. 2.
7) erffgenamen die eden voer hem liesten to geloveder tyt. G. to gelovédér tyt. L.G.
8) daer yrsten clagen den anderen nicht antworden. Gr. 2.
9) ungerichte. L.
10) der erste claghe. G. der yrster clagen. Gr. 2.
11) al is der clage also vele. Gr. 2.

*

Nu so mach die antworder den clagher weder beclaghen, die wile dat dat selve gherichte waert.

Off men enen manne beclaget van ener mysdaet dat he nicht yeghenwordich is wo men dar mede varen sal. XIII. (III. 13)

Wort een man voor gherichte beclaghet om een misdaet [1]), daer hi niet teghenwoordich en is [2]), ende wort hem dach ghegheven [3]), ende die clagher hem aen coomt binnen dien daghen, so moet hi hem daer voor wel besetten laten om sijn scolt te rechte, also langhe went hi borghe settet [4]) voor gherechte te comen. Want die rechter wervet yo vrede denghenen die daer claghen [5]).

Dat al des rechtes meninghe daerop gaet dat die bose dryfticheit ghestoort wort.
Dryfticheyt komt toe drierleye wys. Wanneer een man teghens recht doet, hi si oec hoe edel dat hi si, want wat een teghens dat recht ghesciet, dat is also veel oft niet ghesciet en waer. Wanneer an enen man broken ende misdaden is, dat hi dan hem selven rechten wil, hoor pijn is datse hoor rechte tot onrecht maken. Dese rechticheit hiet inder ee vorderinghe, ende dese rechticheit verliest hi. Wanneer een man broken ende misdaden heeft, dat hi hem dan niet vernijden en wil ende gaet also strack recht of hi oorlof had dat te doen, deser pijn is dat men hem wel besetten mach wen ter tijt dat hi borghe set.

Off een man an sines vorspraken nicht en lyet woe men dan doen sal. XIV. (III. 14.)

Also langhe als een man an sijn voorspraken woorden niet en lijdt [6]) als hi van den rechter daer om [7]) ghevraghet wort, so blijft hi sonder scaden an sinen woorden. Wie om een misdaet beclaghet wort, also langhe als dieghene onghelovet is, die daer waren sal voor die saken dat men hem daer voir

* 1) ungerichte. L.
2) nicht to antworde is ende wort hem. G.
3) wort eme verdedinget. L.
4) clagher hem ankumpt binnen den degedingen an he mach ene bestedigen to rechte umme syne schuldinge so lange hent he borghen settet. L. setten wil. Gr. 2.
5) wercket vrede deme dye dair claget unde nycht deme dye an syre yegenworde wort voir geladen. L. de richter werket yo vrede. G.
6) Also lange als een man syns voerspraken wort nicht en liet. Gr. 2. wort nicht en hlyet als. G.
7) op. G.

* niet bet aen en spreke, so mach die clagher sijn claghe wel beteren en daerna niet [1]).

Hier so saltu dese behendicheit hebben, als wanneer du voor gherichte beclaghet biste, so laet dan vraghen eens ordels, op dattu hoorste waert die vinder voor di vindet dan niet, want het ghesciet vake dat een ordel een man te bate wort ghevonden ende dat om der doorheit wil der kinderen. Ende ofse wijs sijn, datse di dat ordel te scaden vinden, wanneer di dan die rechter vraghet of sijn woort aldus si, so saltu bidden dattu des bespreken moechste. So com ende segh, neen. So bestu sonder scaden. Mer in gheesteliken rechte so mach een man sijns voorspraken woort wederspreken binnen drien daghen, ende daerna niet.
Ende den waerre sal men eysschen, wanneer een man voir gherechte beclaghet wort, dat is den antworder aldaer toe goet, dat die clagher hem voir die sake ende claghe waren moet, also dat hem daer voor een ander niet meer an en spreke.

Off twe mans een gued an spreken dat tot der heyweyde hoert. XV. (III. 15.)

Spreken twe man op een goet naden dertichsten daghe, so wilkoer dat goet weygert mit onrecht te gheven, als hi voor gherichte daerom beclaghet wort, so mach hi daer voor broken ende bothen gheven [2]). Ende ist sake dat twee mannen aldus een goet aenspreken ende die rechter dat goet eysschet te rechte, so salmen hem dat antworden ende gheven, ende hi sal dat goet onder hem houden went der tijt datse daer om ghesceiden sijn na rechte [3]), ende die dat goet den rechter ghift, die si des scaden vri. Ende wie dese hervede mit recht voeren wil die sal van der zwaertside gheboren wesen [4]).

* 1) Wye voir gerichte umme ungerichte beclaget wort, dye bydde ten yrsten ene gewere, wente dyewyle de gewere ungelovet ys so mach dye cleger beteren syne clage, und dair na nycht. L. dat men hem daer nicht voer anspreke, so mach de clagher zyne claghe wal beteren ende daernae nicht. G.
2) Spreket twe man uppe een guet na deme dertychsten yene dye yt under syck hevet de en sal des nemande antworden, se en verdragen syck myt lyeve eder rechte voir gerichte. We herwede, gerade eder erve weygert na den dertychsten myt unrechte uyt to gevene, schuldiget men eme dair umme voer gerichte, he moet wedden unde boete daer umme geven. L. bothe ende broke gheven. G.
3) an syner hode hebben hent sye syck vutscheyden myt rechte. G.
4) We ock herwede vordert dye sal al uyt van swert halven dairto geboren syn, we gerade vordert dye sal van wyfhalven daerto geboren syn. Dye rechter noch neman mach niemande van syner clage bewysen dan de uppe deme de clage gheet L. Ende we desse hervede mit rechte vorderen wil de zal van der zwertsyde daertho gheboren wesen. G. Wie desse hervede myt rechte vorderen wil die sal van der swertsyde daerto geboren wesen. Gr. 2.

*

Also of een man licht een ros of een wapen gheleent waer, ende of diegheen storve die dat wtgheleent had, quamen dan des doden vrunden ende keven in den rechten daerom, ende vragheden hem daerom, so en wist hi licht des nicht wilkoer dat daer recht toe had. Ende op des dat hi hieran niet onrechts en doe, daerom so set hi nu hier dit recht. Veel luden sijn daer, die desen articulum niet en verstaen, ende die sal men also beduden, of twee man een guet aen spreken, dat vernym, als onder hem beiden, also of het die een hadde, ende weygherde hi dat goet te gheven mit onrecht, so moet hi daerom broken gheven.
Hi seide hier te voren van hervede ende gerade, dat den erfghenaemen toehoort. Nemen die zwaertmaghen dat hervede so nemen die vrouwen dat gerade.

Van rechtelosen luden woe de ghene voerspraken hebben moten. XVI. (III. 16 § 2.)

Rechtelose luden en sullen gheen vormunderen noch voirspraken hebben [1]). Ende vervestede lude die en derf gheen man antworden [2]) in den gherichte daerse in vervestet sijn, mer claghet men op hem, so moetense [3]) binnen den gherichte [4]) antworden.

Rechtelose luden dat sijn die gheen die bevlect sijn an hoerre eren.

Woe em een vervestet man wt der vestinge teen mach. XVII (III. 17.)

Een vervestet man moet [5]) hem wel weder wt der [6]) vervestinghe theen in allen steden in den gherichte daer hi in vervestet is. To gheliker wijs als men die claghe verheven mach in allen steden, also moet hem ooc een man wael wt [7]) der vervestinghe theen in allen steden. Borghe sal hi setten dat hi voor gherichte coom, heeft hi gheen borghe [8]) so sal

* 1) en sollen nenen vormunder hebben. L. ghene vormunde hebben. G.
2) Dye yn des rikes achte synt unde vervestede luden en darf neman antworden of de claget.

3) op hoer so moeten se. G.
4) add. dair se ynne vervestet syn. L.
5) man die moet. Gr. 2.
6) hem wael wt der. Gr. 2.
7) sal sinen die clage verheven mach he in allen also moet hem oec wael een man uter. Gr 2.
8) borghen. Gr. 2.

* die richter hem beholden went der tijt dat hi rechtes pleghe. Wie ooc voor gherichte seecht, hi heb hem wt der vervestinghe ghetoghen ende volcomet hi des nicht mit des rechters tughe ende mit twee mannen, so en derf die clagher [1]) gheen vestinghe meer tughen [2]).

Sommighen sijn rechteloes, die moghen hoor recht weder crighen, ende die ander sijn ewelic rechteloes, ende dat sijn diegheen die dieft ende roof ghesoent hebben. Vervestede lude sijn ooc twierleye. Die vervestet wort van eenre hantachtigher daet, daarvan so seecht hi hier, ende dat vernym van den die verbadet vervestet worden ende ghedaecht sijn. Dese en mach hem daer niet weder wt theen, tensi dat hi des rechters wil hebbe ende des saxwolden. Vervestinghe des rikes in den ersten iaer so hietet een achte. Dese achtinghe of provinghe die waert een iaer, ende onder des so laet hem die keyser sijn onscult bewisen of hi wil. Ten anderen iaer so hietet een overachte, ende dan so veroordeelt men hem sijn lijf ende sijn goet ende echt ende recht, ende mach hi niet weder crighen noch daer wt theen.

De vor den keyser off vor sijn rike tughen moghen ende ordele vinden. XVIII. (III. 19.)

Vrie lude ende des rikes dienstlude die moeten wel [3]) voor den rike tuuch wesen ende oordeel vinden om des wil dat si den rike hulde doen elc na [4]) sinen rechte. Doch so moet des rikes dienstman over scepenbaer vrie lude [5]) gheen tuuch wesen noch ordel vinden, dattet [6]) an hoor lijf of an hoor eer of an hoor ghesontheit gaet.

Dat gheen man tughen en mach hi en si een vri man, want eyghen lude die en moghen niet tughen. Elc na sinen rechte, dat is dat een dienstman zweret tot sinen anmichte dat hi den heren ende dat ryck trouwe wil wesen, als een dienstman te recht sal doen sinen heren. Aldus so en sweert die vrye ooc. Doch so moet Hoe mach dat wesen, dat een dienstman over scepenbaer vrye lude niet tughen en mach? Hoe mach

* 1) ende vollekumpt he des richters tughe ende tween manne so en dor de clagher. G.
2) add. Wye aver under konynx banne vervestet wort dye bedarff twyer schepen unde des richters to tuge als he syck uyt thuyt. L.
3) mogen wael. Gr. 2.
4) des willen dat sey den rike luden doen elc na. Gr. 2.
5) scepenbaer vry lude. G.
6) daer het. G.

* men hem dan verwinnen? Want daer en sijn altoes gheen vrye heren of se breken die op hem tughen moghen. Soude ooc altijt hoor broken ongherichtet bliven. Dat waer teghens dat recht. Dat ontwere ende vernym aldus. Des rikes dienstman mach over hoer niet richten of tughen voor den rike, want dat rike hevetse ghenomen wt des dienstmannes recht. Dat vernym ooc aldus, dat men over hoor nicht tughen en mach daer se scepen sint. Want welke scepenbaer vry man des stoels nicht en hevet die moet des hoechsten richters gherichte soken, ende dan so moet hi daer dincplichtich liden. Claghet se oec anders waer, so moeten se dat recht aldaer also nemen als andere lude. Ende claghet men ooc weder op hoer so moeten si antworden. Misdoen si oec si moeten dat gherichte liden daer se die misdaet ghedaen hebben.

Van den de enes anderen mannes lant eret off ploghet onwetelick wo he dat sal betalen ende ghelden. XIX. (III. 20.)

Wie des anderen mans lant ploghet of eret [1]) onweteliken, daer en derf hi gheen wandel voor doen. Wie oec lant eret dat hi seecht [2]) dattet sijn is, ende worttet hem mit recht of ghewonnen, so moet hi dat beteren. Hi moet wael peynden [3]) op sinen lande denghenen die dat eret sonder oorlof [4]) ende dats aldaer om [5]) dat hi daer mede rechtes becomen mach [6]). Mit ploghen ende mit eren en mach [7]) gheen man [8]) sijn lijf noch ghesontheit verliesen, tensi dat hem dat lant voor gherichte mit recht of ghedeelt werde, ende dat daer ooc enen vrede over ghewracht is.

Alle goet, dat hem een man onderwindet sonder recht, oft hem ofghewonnen wort, dattet hem yo op broken lopet ende bothe. Oec wel peynden, so en saltu dat also niet vernemen dat die een buer den anderen aldus peynden mach. Dat prove aldaer bi dat hi seit, dat hi yo rechtes becomen mach, ende dat becoomt hi doch mit sinen bueren alle daghe wael.

* 1) eret oft ploghet. G.
2) eret ende secht. G.
3) ock wal panden. G.
4) ane des richters orloff. L.
5) ende dats ys al daeromme. Gr. 2.
6) doir dat he syck rechtes mede bekome. L.
7) ende dat al daer umme dat aldaer mede rechtes komen mach. Mit ploghen ende myt eren so en mach. G.
8) myt erende en mach nieman. L. eren so en mach gheen man. Gr. 2.

*

Van twen mannen de een guet op spreken myt gheliken anspraken wo se dat guet delen sollen ende wo nicht. XX. (III. 21.)

Spreken twee mannen [1]) een goet an mit gheliker aenspraken mit gheesteliken [2]) rechte ende mit gheliken tughen, so sullen si dat goet onder hem deylen [3]). Desen tuuch die ombesetenen steden, die in den dorpe gheseten sijn, ende wie die meerre manninghe hevet, die beholt dat goet [4]). Is dat den ombesetenen niet wetelic wie dat goet inder were heeft, so moet men dat wael besceiden ende onderwinden mit enen water ordel [5]), mer die clagher ende die gheen daer die claghe op gaet [6]) die sullen zweren daer to, datse goet recht wisen alst hoor is [7]), ende daer sal die rechter sijn boden toe gheven, waerop datse beide zweren daer salmen hem ghelike delen.

Dat sonderlinghe dat in desen artikel is, dat is dat deser yghelic is beide clagher ende antworder, dat si sullen betughen wilkoer dat daer recht hebbe mit eenen water ordel. Hier spreken sommighen, dat men hem water gheven sal ende wen dat bernet die heb onrecht. Ende wat hi seit dat moet wel wesen, want dat orloft hi hier, ende heeft ooc een ghewoent gheweest van dat oudste der Sassen. So wie aldus tokumstige saken vorvoren, die doet een hooftsonde, want daer staet ghescreven: du en salste dinen God niet becoren. Segge ooc den Sassen, daer mede gheloecht hem, wantse, doese hem bekeerden, doe lieten si ooc al die ghewoenten after die teghen God waren. Het is ooc aldaer om gheheten een water oordel dattet vlietet als ordel van den enen totten anderen, dat hi ooc aldaer om seecht, dat men Gods ordel nicht doen en sal

* 1) add. toe wederstryde. L.
2) gheliken. G. Gr. 2.
3) myt gelyker ansprake unde dat myt gelyken tuge beholden eder to beholdene bedent men sal yt undem em deylen. L.
4) Dessen tuych sollen de ummesetene entscheden de yn den dorpe eder yn den neesten dorpe beseten synt. Wie de meeste menynge heft to tuge dye behelt dat guet. L, Dessen tuech sullen de umme besetenen delen ende scheden de in den dorpe gheseten zynt ende we de merre mannighe beholdet de beholt dat gued. G. Dessen tuuch sullen die omme besetenen steden die in den dorpen geseten synt ende wie die merre manynghe hefft die beholt dat guet, is dat den omme beseten en nicht wetelyc wie dat guet in der weren hevet. Gr. 2.
5) bescheyden myt enen water ordel. L.
6) ende de antworder. G.
7) dat sye yt rechte wysen als yt oer sy. L, dat se dat gued rechte bewysen. G. dat se dat guet te rechte wysen alst hoer ys. Gr. 2.

* tensi dat men der waerheit anders nicht wijs werden en mach. Als sommighen rechte boken hebben, dat is nicht, die beteringhe en meent hi nicht den eedt, mer hi meent dat God is. Ende daer na comet over lijf ende over ziel wat God hoort te wreken.

Van den di een dinck leend wort to ener tijt ende off he dat daer over beholdet wat he dar vor doen sal. XXI. (III. 22.)

Wie den anderen leent een cleet off een paert tot eenre besceidenre tijt toe, ende behout hi dat over die tijt ende wort daerom beclaghet, so sal hi dat gheleende dinck weder gheven ter stont [1]) of beteren dat, ist dat hi dat dinck gearghet heeft [2]). Een man moet hem ooc wel onderwinden sijns goets waer hi dat siet [3]) mit recht, dat men hem te voren mit onrecht onthelt [4]).

Nadien dat de sculde menigerhande sijn, so sijn die rechten oec daer op menigerhande.
Dat hi sijn goet wael peynden of besetten moet ende daerop claghen, mer ghenes dieftes noch roves. So en mach men hem daermede besetten noch beletten noch oec bethyen, dat hem aen sijn lijf gaet. Een dinck wort wael dieftich of ghestolen goet, dat diegheen die dat heeft daermede noch gheen dief en wort, dat men hem daer mede niet hanghen en mach.

Van den de enen vredelose manne herberghet wetelick, wat he dar om doen sal. XXII. (III. 23.)

So wie herberghet of spiset enen vervesten man wetelic, die moet daer om den rechter broken [5]) gheven. Ende en weet hi des niet, so ontwiset hi den broken mit sijnre onscult [6]).

Hier en teghen so heb ik vake inden gherichte lude horen segghen aldus: her rechter, ic vraghe u of een man een dinck onthelde of huzede, ende des ghelyc were. Sal die allike scul-

* 1) daer dan omme beclaget so sal he dat geleende guet weder gheven terstont of beteren dat ist dat he dat dinck geerget hevet. Gr. 2, ist dat dinck gheervet heft. G.
2) unde he sal yt beteren off hye yt geargert heft. Duven noch roeffs mach men ome nycht thyen dairan wente he yt eme leende. L.
3) so waer daer he dat suech. Gr. 2.
4) mit unrechte ontholden. G. add. over tyt. L.
5) dair umme wedden. L.
6 he untredet dat gewedde myt syner unscult. L.

* dich wesen dan nicht? Ic segghe neen, het en is daer niet en tegens, want dat recht meent aldus: Wie herberghet enen vervesten man ende hevet hem als een gast, doet hi dat weteliken ende onthout ende huzet hem also, die moet den rechter daervoor broken gheven. Ende wie ooc enen man onthout, nader tijt dat hem sijn onthoudinghe of husinghe verboden is, diegheen die dat weteliken doen, die nemet ooc dit ordel also datse allike sculdich sijn mitten anderen. Wie ook enen verveste man spiset die heeft hem verwechhudighet, hierom so gaet hem opter broken.

Wo men enen vredelosen man vertughen sal ende waer men den vertughen sal. XXIII. (III. 24.)

Men en mach genen man vertughen noch verwinnen mit een vervestinghe in enen anderen gherichte [1]). Wie in den nedersten [2]) gherichte vervestet is die en is in den hogesten nicht vervestet [3]), ende wie in den hoechsten gherichte vervestet is [4]) die is in allen rechten vervestet. Die nederste rechter die en moet die vestinghe niet rechten die sijn overste rechter ghedaen heeft, tensi dat hi hem also vriendeliken si ende hem die saken also weteliken sijn [5]), dat hi selve tuuch wesen wil in des hoochsten rechters stede of des noot is [6]).

Wie enen man gripet in enen anderen gherichte, gripet hi hem dan an in een ander gherichte ende brenghet hem voor den rechter daer hi niet vervestet en is, ende wil hem daer vertughen mitten rechter die hem vervestede, so en mach die rechter daer niet tughen als een rechter, want hi en is gheen rechter dan in sijns selfs gherichte. Hiervan so is dat een biwoort dat daer seecht, dat men ghenen tuuch over velt voeren en mach.

Ende dese rechter mach ooc gheen tuuch wesen, want hi en weet daer niet van dan van horen segghen. Ende van segs woerden soe mach gheen man tuuch wesen..

* 1) myt ener vestynge verwynnen yn den anderen gerichte. L.
2) in den hogesten. G.
3) Het volgende luidt in L.: he ne werde dair redeliken yn gebracht. De neder richter ne moet nycht richten de vestynge de dye over rychter gedaen heft, sye ne sy eme also wytlick dat hee selven oere tuych syn wylle yn des hogeren rechters stede L.
4) in den hogesten gerichte vervestet ys die ys. Gr. 2.
5) ghedaen heft richten, ten se dat he hem so vrentlick se ende hem de sake also hemelick is dat. G.
6) ten se dat he hem also vrendeliken sy ende hem die sake also weteliken ys dat he selven tuuch wil wesen in des hogesten richters stede of des noet ys. Gr. 2.

*

Oft een rechter sterft, wat de tughen mach de dar na rechter wort. (XXIV. III. 25.)

Sterft een rechter, so wat bi sinen tiden ghesciet is [1]) des sal sijn nacomelinghe in den gherichte een tuuch wesen [2]), al ist dat hi des niet en sach, wanneer hem dat mitten scepenen die waerheit bewijst wort [3]). Binnen der merken of binnen enen anderen gherichte en derf hi ghenen man antworden, tensi dat hi daer goet of woninghe binnen heb [4]) of dat hi daer een borghe gheset heeft ende ooc of hi dat daer en binnen mit eenre misdaet verwerckt heeft [5]). Wat ooc buten den gherichte ghesciet, daer voor en derf men inden gherichte [6]) niet antworden [7]).

Dat is teghen dat recht, dat daer seit dat gheen man tuuch en mach wesen noch en sal van segs woerden. Dit ondersceide aldus Een dinck dat onweteliken is dat en lovet men niet, het en worde betughet van denghenen die dat saghen, ende hoorden. Waer ooc die sake openbaer is dat lovet men wel den tughen, die dat niet en saghen noch en hoorden.
Hier so wil hi nu ondersceiden dat lantrecht ende seit, dat daer gheen lantman in enen anderen gherichte antworden en derf, ende wil die antworder, so moet hem die clagher volghen ende beclaghen hem in sinen gherichte voir sinen rechter ende niet voir des claghers rechter, indien datse van twien gherechte sijn.
Of hi daer wat borghet of comanschapte, daerom so moet hi daer ooc antworden.

Van den keyser wo de een ghemene richter overal is, ende in wat gherichte ende waer een schepenbar vrij man to kampe antwort. XXV. (III. 26.)

Die keyser [8]) is een ghemeen rechter overal. In enen wtwendighen ende waerliken gherichte so en antwordet gheen

* 1) Sterfft een man richter so wat bynnen synen tyden gescheyt. Gr. 2.
2) nakomeling een tuech wesen. G.
3) myt der schepenen tuech de warheyt bewyset wort. G. mytter schepenen tuge der waerheyt gheynnert wort. L.
4) Bynnen enen ander gherichte so en doer gheen man antworden ten se dat he daer gued oft woninghe en bynnen heft. G.
5) vtwendighen gerichte ne darf nieman antworden he ne hebbe dair wonnynghe off guet bynnen he ne verwercke syck myt ungerichte dair yn eder he ne verborge syck dair en bynnen. L.
6) dair bynnen. L.
7) ende oec offt he dat daer bynnen mit eenre mysdaet verwerket hevet wat oec buten den gerichte gescheyt daer voer en derff men nicht antworden in den gerichte. Gr. 2.
8) Die konynch. L.

* scepenbaer vri man te campe [1]), mer hi moet antworden in den gherichte daer sijn hantgemale in leecht [2]). Heeft hi ooc enen scepenen stoel, daer is hi ooc dincplichtich beide den groven ende den sculteten [3]). Wie den scepenen stoel niet en heeft, die sal des hoechsten rechters gherichte [4]) versoken daer hi [5]) woonachtich is. Desen stole ervet den vader opten oudsten soon, heeft hi ooc ghenen soon, so ervet hi den stoel opten oudsten ende opten naesten zwaert maech die hem evenboerdich is [6]).

> Men en mach on van den keyser niet beropen an den pawes.
> Hier settet echter her Eycken van den scepenbaren vrien luden en vrien rechteren. Want hi was self een scepenbaer vri man, ende seit, datse niet en dorven antworden te campe, dat is tot pijnliker claghe in enen wtwendighen gherichte, mer hi moet antworden in den gherichte daer sijn hantghemael is.
> Een hantghemael is dat gherichte daer hi een scepen is of wesen sal, indien dat daer niemant naerre toe en is in sinen gheslachte. Ende het is ooc aldaer om sijn hantghemael, dat hi of sijn olders daer opten heylighen mitter hant totter gherichte ghesworen hebben, ende datse des noch een male hebben, dat noch een waerteycken is anden stole daerse scepen op werden, dat hi daer dincplichtich is.

Van den de een wijff to echte nemet de he nicht hebben en moet, wat he den kinderen scaden mach off se myt rechte scheyden. XXVI. (III. 27.)

Wie een wijf te echte nemet onwetelic die hi niet hebben en moet ende kinder bi hoor wint, wordense daernae ghesceiden met recht, het en scadet den kinderen niet an horen rechten [7]) die eer der sceydinghe gheboren sijn ende ooc den kinde dat die moeder dan draghende is.

* 1) In eynen wtwendigen gerichte en antwordet neen scepenbaer vry man te kampe. L. anwordet. G.
2) daer syn hantgemale ynne licht. Gr. 2.
3) beiden den groven ende den sculteten ontbreekt in Leid. den greven ende den sculteten. G.
4) des hogesten richters gerichte soeken. Gr. 2. des oversten richters gherichte soken. G.
5) wair he. L.
6) ervet de vader op den sone so ervet he den stoel op den oldesten zwertmach de hem evenbordich is. G. ervet die vader op den oeldesten sone hevet he oec ghenen sone so ervet he den stoel opten olsten swertmaech, die hem evenbordich ys. Gr. 2.
7) tot horen rechte nicht. G. den kinderen an horen rechten nicht. Gr. 2.

*

We den anderen onecht secht wo he dat betughen sal. XXVII. (III. 28.)

So wie den anderen onecht seit [1]) van gheboorten of van ammechtes weghen, die moet dat betughen self sevende goeder mannen die an horen rechten volcomen sijn, doch so moet een man sijn echte ende sijn rechte bet behouden self derde, dan men hem daer of tughen mach. Spreect men ooc dat hi sijn recht verloren heb mit dieft of met roven voer gherichte [2]), so sal die rechter dat tughen self sevende.

> So waer een man echte gheboren is of niet, dat en moet gheen man vraghen dattet onrecht si, dan die maghen an beide siden, indien datse aldaer sijn.

Wan een man sijn olders ende sijn echte stede bewysen moet. XXVIII. (III. 29)

Gheen scepenbaer vri man en derf sijn hantghemael nicht bewisen noch sijn vier aven benomen [3]), tensi dat hi enen man te campe aenspreke die syn ghenote is, ende die moet hem wael tot sinen hantghemael theen mit sinen eden [4]), al ist dat hi des nicht onder hem en hebbe [5]). Waer ooc twee man een erve nemen [6]) sullen, so sal die oudste delen ende die ioncste die sal kiesen [7]).

> Ende die ooc gheen scepenbaer vri man en is, die moetse doch benomen, also of dat in eenre merken ghesciede, want daer en antwordet ghenen man sinen onghenoten.
> Dat hi enen man lovet om sijns edens willen dat is dat dese yo sweret, hi si een gheboren scepen, ende dat en hindert ghenen man, daerom so lovet men hem des te vaster. Aldus so lovet men oec enen tughe, indien dat sijn tuginghe enen man bathe ende ghenen man en scadet.
> Also of ic had een hof of een hove landts ende du woudste

* 1) onechte beseecht van borthen offte van ammechtes wegen. Gr. 2. eder van ampte. L. secht van borthe oft van amechtes weghene. G.
2) hebbe vor gherichte mit deefte oft mit rove. G.
3) en doer syn hantghemael bewisen noch syn veer aven benomen. G.
4) ende die moet he wael to synen hantgemael theen myt synen eden. Gr. 2.
5) en darf syn hantgemael wysen noch synre vyer anen benomen he en spreke synen genoten kempeliken an. De man moet syck wal to synen hantgemael theen myt synen eede al ne hebbe he ys under eme nycht. L.
6) twe man een erve. G. twe manne een erve nemen. Gr. 2.
7) ioncste kesen. G. so sal die oldeste delen ende die junxgeste sal keysen. Gr. 2.

* dat ic mit di deelde, bi enen vingher brede, dat en waer niet ghedeelt, mer die oudste moet dat ontwe delen, so hi alre likeste mochte, ende die ioncste most dan kiesen.

Van den de gheen vorspraken hebben en moten als de claghe ende antwort begunnen is. XXIX. (III. 30.)

Een man sal selve voorspreken van der sake daer selve eens [1]) van gheclaghet of gheantwoort heeft. Die wile dat een man des antwordes weret mit ordelen ende mit recht, so en heeft hi noch niet gheantwort. Die rechter sal allen luden ghelijc wesen ende alle ordelen [2]) en sal hi nicht vinden noch beropen [3]).

Is dat ooc wel mogheliken of een man begonde te antworden sonder voorsprake, dat hi ooc daerna den voorsprake ontberen most, want wat men den clagher voorseecht, dat sal men den antworder oec te voren segghen. Nadien dattet hem ten eersten mael behagede dat hi antworden wolde, daerom so sal hi ooc dat voort doen.
O ghi rechters, weest recht in allen saken ende rechtet recht ende denckt aen dat gherecte Goeds.

Wat men vor des doeden scult antworden sal. XXX. (III. 31.)

Wat men enen man sculdich is, of dat men hem ghenomen heeft met onrecht, ist dat hi sterft, so moet men sijn erfghenaem daervoor [4]) antworden [5]). Sterft ooc dieghene daer die claghe op gaet, sijn erfghenamen en antworden daervoor niet [6]), tensi datse dat goet onder hem hebben daer die dode om beclaghet was.

Of dat men hem ghenomen, hier so roert hi nu die pijnlike claghe, want het is des erfghenamen scade, ende dat is een wisse reghel: so wie den scade ghesciet is, die mach daer voor claghen, ende dien moet men antworden.

* 1) daer he selven eens. Gr. 2. daer he selve eens. G.
2) ende alle lude ordelen. Gr. 2.
3) Vurspreken sal he derven de selven geantwort hevet. Dyewyle syck een man antwordens weret myt ordele unde myt rechte so en hevet hye nycht geantwordet. De richter sal gelyck syn allen luden he ne sal ock ordele vynden noch schelden. L.
4) Wat een den anderen schuldich ys eder nympt daer moet men den ervenden voir antworden off yene sterft. L.
5) synen erffgenamen daervoer. Gr. 2.
6) syne erffgenamen en antworden daer voer hem nicht. Gr. 2.

* Daer en antwort gheen man als een rover dan die den roef selve ghedaen heeft, ende den en heeft die erve niet gherovet, daerom so en antwordet hi niet als een rover.

We den anderen vaet, slacht, wondet, wen he dar vor antworden sal. XXXI. (III. 31 § 3.)

Wie den anderen vanghet [1]), wondet of slaet [2]) sonder dootslacht ende lemmenisse, ende hem niet en benimpt, so en derf hi des mans erfghenamen [3]) daervoor niet antworden [4]), of hi nader iaer tale al stervet, tensi dat die clagher die claghe eer voor gherichte begonnen heeft [5]). Wilkoer incomen man hem selven vri seit [6]), dien sal men voor vri houden, tensi datmen over hem eyghendom betughen mach [7]).

Al die rechten die hier en teghens luden, die segghen van ghescichte die noch onveriaert sijn, want daer voor moet men den erfghen. antworden, ende dit recht seecht van den dat enen man ghesciet, daer hi selve een iaer na levet ende daerom niet claghet.
Dit hoort totden art. hier naest, daer hi seit van der bewisinghe der eyghenscap. Al ist dat sommighe boken dit voor enen artic. hebben.
Ende dat en moet gheen man rechten dan des lants rechter. Incomen lude dat sijn die daer varen ende comen, daer hoert den ghemenen lantgherichte.
Plichtaften dat sijn die ondersaten, die daer horen inder merken ende onderwilen tot enen sonderlinghen gherichte.

[*Bewijs van vrijheid en van eigenschap. Hoe men zich eens anderen eigen maakt.*] [8]) XXXII (III. 3*2* § *2.*)

Wie hem vri seit ende een ander seit dat hi sijn eyghen is [9]) also dat hi hem selven te eyghen ghegheven heeft, des mach hi wel onsculdich werden, tensi dattet voor gherichte

* 1) add. unde eme nycht en nympt. L.
2) Die den anderen vangen of wondet. Gr. 2.
3) erven. Gr. 2.
4) We den anderen vaet, zlacht oft wondet sunder doetslachte ende sunder lemenisse ende hem nicht en benemet so en doer he des mannes namen daervor nicht antworden. G.
5) und lemen synen ervenden en heft he dair umme nycht to antwordene off he sterff na der yaertale yene en hebbe voir gerichte begunt to clagene eer hye sterve. L.
6) vry secht. G. hem vry seecht den so sal men. Gr. 2.
7) men ne moge yn myt getugen verlecgen. L.
8) Dit geheele artikel ontbreekt in het eerste Groninger handschrift.
9) vry seecht ende een ander seecht he syn syn eygen. Gr. 2.

* ghesciet is. Spreket hi ooc dat hi sijn gheboren eyghen si, so behout hi den man opten heylighen mit twee anderen mannen, die ooc sijn eyghen sijn. Ende spreket den eyghenen man enen anderen heren aen [1]), so mach hi den man voor den anderen heren behouden self sevende synre maghen of anderen goeden warachtighen lude [2]). Mach ooc die eyghen man sijn vriheit bewisen self sevende die sijn maghe sijn, drie van des side ende drie van der moeder side [3]), so behout hi sijn vriheit ende ontgat hem allen hoers tughes [4]). Wie die ghewere of die besittinghe hevet [5]) an enen man, die moet hem met meerre rechte vertughen dan diegheen die de were niet en heeft [6]). Wie hem voor gherichte tot eyghen ghift, sijn erfnamen moghen dat wel [7]) weder spreken mit recht ende brenghen hem weder in sijn vriheit. Behout hem ooc sijn heer went in den doot, so neemt die here dat erve na des mans doot [8]) ende sijn kinderen, ofse na hem horen ende die hi nader gave wan. Wie sinen here ontseghet [9]) ende enen anderen here toeseecht, vordert men hem met recht voor gherichte, ende en coomt sijn here voor denghenen, die hi hem toe gheseit heeft, also dat hi daer voor sta mit recht, diegheen die dan op hem spreket die behout den eyghenen man self derde synre maghen of hise heeft [10]). Ende en heeft hise niet, so vertughet hi hem mit twee synre eyghenre mannen. Ende wanneer hi hem vertughet heeft, so sal die here sijnre onderwinden mit enen halsslaghe [11]) of hi wil. Op wie die clagher weerghelt of bothen winnet voir gherichte op ten selven heeft ooc die rechter syn broken of hi wil [12])

* 1) een ander here an. Gr. 2.
2) eder waeraftigher lude. L. offt ander guede waerachtigen luden. Gr. 2.
3) dre van vader unde dre van moder L. die van des vaders siede ende die van der moder syde. Gr. 2.
4) unde verleghet ome aller tuych. L.
5) wye dye gewere hevet. L.
6) dan dyeghene dye der gewere dervet. L.
7) to eygen geefft syn erffgenamen mogen dat wael. Gr. 2.
8) erve na des mannes dode. Gr. 2.
9) synen heren ontseecht. Gr. 2.
10) unde ne komet syn here nycht voir, deme he sick to secht, dat hye eme verstae myt rechte, yene de up eme spreket dye beheldet ome selff derde syner mage off he se heft eder myt tween synen yngebornen egenen mannen. L. ende coempt syn here voer den genen den he hem to geseecht hevet also dat he daer voerstae myt rechte dieghene die dan op hem spreket die beholt den eygenen man selffderde synre maege offt he se heeft. Gr. 2.
11) myt rechte myt enen halsslage. L.
12) syn gewedde of hye yt vorderen wyl. L.

*

Dat is aldaer om, dat een eyghen man voor gherichte hem selven niet weren en mach, want hi is in den rechte doet. Hierom sal hi gheweert werden, dat moet sijn here doen. Mer hier so tughet die een eyghen man opten anderen. Dat hi hier den knecht opten hals slaen sal, dat heeft die heer voir sijn bothen. Hoe mach hem die here niet hanghen? Sommighen segghen ja. Want hi verstal hem selven doe hi vloech, mer seg, die heer en mach hem niet hanghen, want om al dusdanighe dieft so en hangtmen ghenen man.
Die rechter mach hem ooc slaen voor sijn bothen.

Wo een yewelick man sijn recht heft vor den keyser. XXXIII. (III. 33.)

Een yghelic man heeft sijn [1]) recht voor den keyser [2]), die arme also wel als die rike [3]). Ende een yghelic man moet ooc antworden voor den keyser [4]) in allen steden van sinen rechten [5]) ende niet na des claghers recht. Oec so moet hi antworden voor alle claghen daer men hem voor aenspreect [6]) behalven of men hem te campet aen spreket [7]), des mach hi wael weygheren te antworden, behalven op ter aert daer hi gheboren is. Ende spreect men oec syn eyghen goet an daer voor en derf hi niet [8]) antworden, behalven in den lande daer dat goet in leit [9]). Die keyser [10]) sal oec rechten om eyghen goet na des mannes rechte ende noch meer na des lants rechte [11]). So wen die rechter vervestet ende met synre vervestinghe in des keysers achte brenghet, trect hi hem daer weder wt [12]), so sal hi den hove volghen ses weken ende dan so sal hem die keyser [13]) vrede wercken, ende hi sal zweren voer den rechter te comen die hem vervestede ende in die

* 1) man die hefft sijn. Gr. 2.
2) konynge. L.
3) die arme also wel als die rike ontbreekt in L.
4) voir den konynge. L.
5) na synen rechte L. na synen rechten. Gr. 2.
6) umme besculdiget. L.
7) to campe anspreket. Gr. 2.
8) an de vor en doer he ok nicht. G. an daervoer en derff he oec nicht. Gr. 2.
9) daer dat guet in leecht. Gr. 2.
10) De konnynch. L.
11) nycht na des mannes rechte men na des landes rechte dair yt ynne leghet. L.
12) des konnynges achte thuyt syck yene uyt der achte. L. thut he hem dar weder wt. G. tyet he hem oec der weder wt. Gr. 2.
13) de konnynch L.

* achte brachte, ende sal hem voor den rechter te rechte bieden binnen XIIII nachten nader tijt dat hi te lande comen is [1]). Des keysers brief [2]) sal hi mede brenghen bezeghelt die den rechter dat te weten doe, dat hi der achten weder ledich en vri is. Wie hem wt der achten trect [3]) ende rechtes nicht en pleecht [4]), wort hi daer voor verwonnen, so doet men hem in die overste achte also of hi iaer ende dach inder achte gheweest had.

Sal oec rechten. Want die keyser heeft also den Sassen hoer rechten ghegheven dat een yghelic in den lande to Sassen heeft des lants rechte, hi si waer hi si. Weet ooc dat dit privilegium is den lande te Sassen ghegheven ende niet den luden die doe levenden, want wanneer en privil. ghegheven wort den luden, dat vergaet met den luden.
Men sal den brieven niet loven die van den rike comen om een sake, die voer gherechte begrepen is, die yet segghen dat teghen dat slichte recht is. Want die keyser en wil dan niet anders doen dan dat recht wil.
Want men sal ghenen man loven, die van den keyser comt sonder brieven.

Voer wat gude ende sake dat een man antworden sal. XXXIV. (III. 35.)

Wie mitter hantachtigher daet begrepen is als mit dieft of mit roof, dan en mach hi op ghenen man theen, die daer voor ghewaren sal [5]). Vindet ooc een man sijn goet, dat hem of gherooft of ghestolen is [6]) onder enen anderen man, die hem [7]) gheenre hantachtigher [8]) daet bethien en mach, die man moet wael an sinen guede denghenen thien die daervoor waren sal [9]) ende die hem dat goet ghedaen heeft, indien dat men hem daer voor kampeliken aen spreect [10]).

* 1) dat he tot den lande ghekomen is. G.
2) Des konynges breeff. L.
3) tuet. G. trect. Gr. 2.
4) quyt sy. Wye yn dye achte wort gedaen ane vestynghe thuyt he sick uyt der achte he sal ock volgen ses weken deme hove unde dayr ys he mede ledich. We syck uyt der achte thuyt unde rechtes nycht ne pleget. L.
5) dye ne mach an nenen weren theen. Vynt aver een man. L. dat en mach he. G. dat en mach he op genen man then die daer voer gewaren sal. Gr. 2.
6) aff gerovet offt affgestolen ys. Gr. 2.
7) den he. G.
8) gheerne hantachtiger. Gr. 2.
9) an den ghenen theen de daer vor waren sal. G. denghenen theen die daervoer waren sal ende die hem dat guet gedaen hevet. Gr. 2.
10) deme ne mach hye nener hantaften daet schuldigen men yene moet an synen weren theen of men eme kempeliken daer umme grotet. L.

*

Die moet wael. Du selste weten dat dit woort *moet* hier hiet also veel als mach. Datmen hem kempeliken daer om an spreket, dat is of men hem daerom pijnliken beclaget, want om al sodanighe saken so mach men kempeliken grueten.

Off een man den anderen to kampe boet vor gherichte, wo men dar over vrede wercken sal ende wo nicht. XXXV. (III. 36.)

Wie een man voor gherichte te campe vaet ende die claghe mit ordelen gheverstet wordt [1]), so werket men hem beiden vrede, ende wort die vrede ghebroken, so salmen den vrede alre eerst beteren sonder campe na rechte. Wort ooc de vredebreker ghevanghen [2]) inder daet [3]) so rechtet men over hem als recht is [4]).

Ghevangen. Ofse den vrede breken also dat daer pijnlike claghen of vallen moghen, ende wort dan die vredebreker begrepen, so rechtet men over hem na vredebrekers recht, dat is dat men dat hooft afslaet. Hoe dan, of men hem mit kluppelen sloghe, ghinghe dat ooc an sijn lijf? Sommighe segghen, neen, mer ic spreke, het gaet hem an sijn lijf, ende dat om der saken wil dat hi hem te voren daerom beclaghet had. Want mocht men dat also licht beteren als dat ander, wat hulpe dan die ghewrochte vrede.

Van den de den anderen slacht sonder vleesch wonden ende myt der daet vor gherichte bracht. XXXVI. (III. 37.)

Wie den anderen slacht sonder vleisch wonden of berovet [5]), wort hi ghevangen mitten gherochte ende voor gherichte ghebrocht, het en gaet hem niet an den hals noch an sijn ghesontheit, mer broken ende bothen [6]) moet hi daer voor gheven [7]). Wie hem selven voor gherichte tot enen tughe

* 1) gevestet wort. Gr. 2.
2) to kampe noet een to claghe myt ordele gheverstet vort so merket men byden vrede hen. Ende wort de vrede broken, so sal men alder erst beteren sunder kampe na rechte, wort ock de vredebreker ghevanghen. G.
3) yn verscher daet. L.
4) na vredes rechte. L.
5) sleet aene vleyschwunden eder ropet. L. slacht sonder vleyschwonden off berovet. Gr. 2.

6) mer bothe ende broke moet. G.
7) ghewedde unde boete verboret hye dairan. L.

* biedet eer hi daer toe benomen wort [1]) na recht, so mach men hem van den tuuch verlegghen [2]). Een man en misdoet daeraen niet of hi sijns bueren vie [3]) mittten sinen indrijft des avonts ende des morghens weder wt, ende dat oec niet en versaket [4]) ende gheen bate daerof en nemet. Wie ooc des anders ripe coorn [5]) snidet also dat meent [6]) dattet lant sijn waer of sijns heren, die hi dient, soe en misdoet hi daeran niet indien dat hi dat zaet van den lande niet en voert [7]), ende so sal men hem sijn arbeit lonen.

Om eens waens wil so sijn veel rechten gheset, want wat men voor waer weet daer en behoeft men gheen bewisinghe toe. Dat gheen bewisinghe waer en is dan dat men lijfliken bewisen mach, ende al diegheen segghen onrecht die aldus spreken: Het is waer wanneer Ian en Heynric dat zweren.

Het en gaet hem an den hals niet. Des so helpt hem die redeliken waen, also dat men dat waent dat hi voor gherichte comen woude ende verantworden. Mer blijft hi onghevangen ende en coomt dan niet voor gherichte eer hi vervestet wert, so verliest hi sijn lijf.
Wie tughen wil onghevraghet die sal van der tughe verleecht wesen.

Van den de een guet heft in der were ghehat iaer ende dach wan he antworden sal ende wanneer nycht. XXXVII. (III. 38.)

Wat een man inder were heeft gehat jaer ende dach, daer en derf hi thant niet voor antworden of men hem beclaghet [8]). Die vrouwen en sal men niet verwisen wt hoers mans goet [9]) die een kint draghet eer si des ghenesen is. Hoefdele ende [10])

* 1) des van gerichtes halven gevraget wort. L. daertoe benomet wort. Gr. 2.
2) den tughe ligghen. G.
3) syns nagebuers ve. L.
4) des ok nicht en vorsaket. G.
5) des anderen mannes ripe coern snydet. Gr. 2.
6) snydet unde mend dat dat lant syne sy. L. snydet alsoe dat he dat menet. G. also dat he dat meeyt dat dat lant syne were. Gr. 2.
7) woe he ys nycht aff en vore. L.
8) Wat eyn man yaer unde dach an rechten geweren nycht en heft, dair sal he to hant voir antworden of men eme beclaget. L. Wat een man iaer ende dach in syner were heft ghehadt daer en doer he to hant nicht vor antworden oft men hem beclaghet. G. Dat een man jaer ende dach in synre were hevet gehadt daer en derff he to hant nicht voer antworden offt men hem beclaget. Gr. 2.
9) gude als he stervet, de een kynt draghet. G. guede als he stervet die. Gr. 2.
10) Mosdele unde L. Mlosdeel ende morghengave en ervet ok G. Moesdeel. Gr. 2.

* morghengaven en ervet gheen wijf bi hoers mans live, tensi dat se dat ontfanghen heb na hoors mans doot. Dat wijf en ervet ooc gheen tymmer [1]) op hoor erfghenamen [2]) dat op hoor lijftucht staet, tensi datse dat af breke bi horen live [3]) ende sette dat op hoor eyghen erve of op hoor leengoet [4]). Sterft ooc eens mans wijf, wilkoer nichte hoor gherade nemet [5]), die sal van den gherade den man gheven sijn bedde also als dat stont doe sijn wijf noch leefde, enen disch [6]) mit enen dischlaken ende die banc mit enen pellen [7]) ende den stole mit een cussen [8]).

Dat is om der vrucht wil diese draeght, want na dien dat se wael stonde wt den goede te wisen, doch so en mach men die vrucht die se dracht niet wt den goede wisen, want dat is een erfghenaem totten goede. Genesen, dat is eer si horen kerkganc ghedaen heeft. Moesdelen ende morghengave, want dat dit die vrouwen nemen, dat is hem ghegheven van sonderlinghen ghenaden, ende sonderlinghe ghenade en mach gheen man erven. Alle tymmer hoort daer die stede hoert ende sal bliven bider stede.
Want als ooc de man wael opter vrouwen lijftucht die tymmeringhe verbeteren moet, so moet hi dat oec wel argeren.

Van den de sine nicht betalen en mach de op em myt recht gewonnen wort woemen doen sal. XXXVIII. (III. 39.)

So wie scult vordert voir gherichte mit recht op een man, die sijn scult niet betalen en mach [9]) noch ghenen borghe daer voor setten [10]) en mach, so sal hem die rechter den man gheven voor die scult [11]), ende hi sal dan den man houden ghelyc

* 1) gebouwe. L.
2) erffgenamen. Gr. 2.
3) sy en slyte yt af by erme live. L.
4) ock breke by hores mannes leve ende sette dat. G. tense dat se dat aff breke by horen lyve ende sette dat op hoer leenguet offt op hoer erve. Gr. 2.
5) nichtele oer gerade nympt. L.
6) ende den dysk mit. G. ende enen disch. Gr. 2.
7) pole. G.
8) berichten syn bedde als yt stant by synes wyves levene unde synen dischlakene, synne banck myt enen pelle und synen stoel myt enen kussene. L.
9) op enen man dee hem nicht betalen en mach. Gr. 2. mit rechte vor gherichte op eenen man de hem nicht betalen. G.
10) nycht gegelden en kan noch borgen setten L. noch ghene borghe setten. G.
11) den man antworden voir dat gelt. L.

* sijn huusghesin [1]) mit spisen ende mit arbeiden. Wil hi en ooc spannen mit eenre helden [2]), dat mach hi wael doen. Ende anders so en sal hi hem gheen pijn noch verdriet doen [3]). Laet hi en ooc vri ende los gaen, ende hem dan also ontloopt, so en is hi daer mede niet vri noch ledich der scult also langhe als hi niet betaelt en heeft [4]), ende also langhe als hi dat niet volbrenghen en mach, so is hi een pand voor die scult [5]). So wien dat men ooc voir gherichte beclaghet ende men hem ladet totter antwort [6]), wil hi dan niet antworden noch mit recht hem ontweren dat hi niet antworden en derf, so wijst men hem broecachtich [7]), ende also doet men ooc totten anderen ende totten derden male, ende en antwort hi dan nog niet, so is hi inder scult verwonnen [8]). Gaet hem oec die scult an sijn lijf [9]) of an sijn ghesontheit, dat moet die clagher op hem self sevende tughen. So wie dat men voir gherichte enighe scult betalen sal, die moet des yo waren went die son ondergaet, daer die scult ghewonnen wert, of in des naesten rechters huse [10]).

Dit en vernym niet also, dat her Eycke dit also te verstaen gheeft als hi dit seit, mer hi ghaf te verstaen, doe hi dat wt den latine in duutsch sette ende brochte, daert alle luden in verstaen moghen.
Nu wil hi segghen van denghenen, die voir gherichte hoor scult bekennen noch versaken en willen, ende dese die werd en nedervallich ende verwonnen om hoerre onghehoersamicheit willen.
Dat men driewerven broken gheven moet, dat is daer en

* 1) inghesynne G. gelyc synen ingesinne. Gr. 2.
2) spannen myt ener helden. L.
3) ende anders en sal he hem gheen vordret noch pyne doen. G. Gr. 2.
4) anders en sal hye ome nycht pynigen. Let hye ome gaen eder untlopt he eme dair mede en ys he nycht loes dewyle he eme nycht vergulden hevet. L.
5) als he se nicht betalet en hevet noch dat vollenbrenghen en mach so is he een pant vor de scult. G.
6) ladet to rechter antworde. G.
7) und eme de rechter to rechte antworde budet, wyl he nycht antworden noch myt rechte syck unschuldigen dat he nycht antworden en solle, so delet men ome weddehaft L. wil he dan nu nicht antworden en doer so wiset men hem brochaftich ende also. G. so wiset men hem brochachtich. Gr. 2.
8) so ys he verwunnen. L.
9) Gaet em aver de clage an lyf. L.
10) hent de sunne under geyt yn synes selves huys eder yn den neesten huse des richters daer dat gelt gewunnen ys. L.

* teghens Libr. I art. 53, mer seg dat hi is onghehoorsam drie gheboden des rechters, ende daerom so ghift hi driewerve broken, ende niet om der saken wil daer hi om beclaghet was.
Betalen sal. Doet hi des niet, so verliest hi sinen dach ende niet meer. Ende die ander en derf hem des daghes niet gheven.

Van den de sulver off ander penninge betalen sal wanneer he der scult vry wort. XXXIX. (III. 40 § *2.*)

Wie sulver of penninghen [1]) enen anderen betalen sal, biedet hi daer have voor, so en is hi daermede niet vri, tensi dat hoor ghelofte also sta [2]). Men moet sulver oec wael betalen met boden, mer ghenen boden en salmen dat gheven [3]), tensi dat hi daer toe besceiden si voor gherichte, anders dan denghenen die men dat betalen ende gheven sal [4]). Alsulke penninghen of sulver als een man lovet [5]) so sal hi ooc betalen. Is daer ooc gheen bescelt an [6]), so sal men die penninghen betalen als in den lande of in den gherichte genghe ende gave is.

Dat die bode voor gherichte daer toe benoemt sal wesen. Penninghen die niet langher dan XIIII nachten verboden en sijn gheweest.

Oft een man untrowelich ghevangen wort welker ghevangen wort iofte welke off ervede he hoeden sal. XL. (III. 41.)

Een yghelic ghevanghen mans daet [7]) of ghelofte die en sal van rechte niet stede noch vast wesen, die hi denghenen ghelooft heeft [8]) die hem ghevanghen heeft. Laet men hem los op sijn trouwe riden op daghen [9]), so sal hi van rechte

* 1) oft ander penninghe. G.
2) dair wedde have voir he ne ys dair nycht mede ledich yt gelofte en stae also. L.
3) yt antworden. L.
4) voir gerichte van yemene dye dat sylver upnemen sal. L.
5) vor gherichte also danighen penningen oft sulver als. G. also danigen pennyngen offt silver als een man lovet so sal he oec Gr. 2.
6) Ys dair aver nycht an anbescheyden. L. Is daer ok gheen bescheet an so sal men. G. Ys daer oec geen bescheyt an so sal men. Gr. 2.
7) Een iwelyke gevangen mannes daet. Gr. 2.
8) nycht stede syn de he bynnen vanckenisschen lovet. L. de he den ghelovet. G. geloeft hevet die hem gevangen hevet. Gr. 2.
9) to daghe. L.

* weder incomen ende sijn trouwe leysten, betaelt hi dat daer hi voor ghevanghen wert, of wort hi sonder ghelt weder los, wilkoer oervede [1]) dat hi doet of lovet of zweert, die sal hi van rechte leysten, ende anders gheen ghelofte die hi van der vanghenis weghen lovede [2]). Ende wat oec een man zweert ende in trouwen lovet, daer hi sijn lijf ende ghesontheit mede verstet, al ist dat hi des niet houden en mach, het en scadet hem tot sinen rechten niet [3]). Waer men oec [4]) enen onghetrouweliken [5]) ghevanghen heeft, laet men hem dan riden op sijn trouwe, ende laet hem ooc diegheen sweren die hem ghevanghen heeft, of ander dinck lovet [6]) op sijn trouwe, hi en derf hem des niet leysten, indien dat hi dat volbrengen [7]) mach, dat hi hem ontrouweliken totter gheloften heeft ghebracht ende daertoe ghedwonghen [8]). Welc man van enen anderen man ghelt [9]) vordert voor gherichte, vraghet men hem daerom, waer af datmen hem dat sculdich is, so sal hi dat van rechte segghen, waer hi hem dat van gheloften weghen sculdich is, dan van erves weghen dat hi ontfanghen hebbe [10]).

Wat een man sonder dwanck gelovet dat sal hi oec bi bedwanc houden, een man en moet sinen wil niet wandelen in eens anderen mans scaden. Wie eens anderen ghevanghen man is, die is sijn eyghen ende alle eyghenscap die is ghecomen van vanghenissen ende, nadien dan hi sijn eyghen is, so en darf hi hem niet loven.
Du sult weten, datter niement gheen vyanden en heeft dan die ghene die den rike van Room ontseggen, ende alle ander luden die ghevanghen worden, die worden ontrouwelic ghe-

* 1) oetvrede dat he doef offte lovet offt sweret. Gr. 2.
2) ende anders lofte de van deer vangnisse weghene lovede. G.
8) Geldet he ock eder wort hye ane gelt ledich, wat oervede hee lovet eder zweret dye moet he unde anders nene lovede leesten doir recht, dat he bynnen venckenisse lovet unde doet. Wat een man sweret unde yn trouwen lovet syn lyf mede to vrystende eder syn gesunt, al ne mach hy des nycht leesten yt ne schadet ome to synen rechte nycht. L
4) War men ok. G.
5) ontrouwelike G. Gr. 2.
6) offt een ander dinck loven. Gr. 2.
7) vullenbrengen op den hylligen. L.
8) ontruweliken venge unde to den loveden dwinge. L. op zyne trouwe he en dor des nicht holden noch lesten, indeen dat he dat vollenbrenghen mach dat he ontrouwelike to der lofte is ghebracht ende dar to ghedwongen. G.
9) van enen anderen ghelt. G.
10) dat hi ontfanghen hebbe ontbreekt in Gron.

* vanghen, want si en sijn gheen eerlike vyanden, mer si sijn bedriegers ende rovers, - ende hier seit hi van denghenen die ontrouwelic ghevanghen werden ende die en dorven des niet holden.

[*Oorsprong van eigenschap.*] [1]) XLI. (III. 42.)

God heft den menschen na em selven gebeldet unde heft ome myt sijner martyr gelediget, den enen als den anderen, em ys dye arme so sybbe als dye ryke. Nu en latet v nycht wunderen dat dyt boeck so luttick secht van der denstlude rechte, wente yt ys so manichfalt dat ys nieman vuleenden kan; under yuweliken bisscoppe, abbeten unde abdyssen hebt de denstlude sunderlick recht, dair umme en kan ick ys nycht besceyden. Doe men ock dyt recht satte doe en was neen denstman, unde alle lude waren vry doe unse vorderen heren to lande quemen. An mijnen synne en kan ick nycht begrijpen dat yeman des anderen egen sij. Ock en hebben wij des nene oerkunde an der hillighen schrift. Doch seeghen ytlicke dye de waerheyt ervaret, dat syck egenscap erhove van Cayn dye sijnen broder Abell ersloech. Cayns geslechte wart verlediget doe de werlt an water vergynck dat ys nycht en bleef. Ock secgen ytlicke dat egenschap queme van Cayn, Noe's sone. Noe de segende twe sijner sone, an den derden en woelh [2]) he nener egenschap, Cayn besatte Affricam myt synen geslechte, Sem de bleef in Asya, Jafet unde vordere besatte Europam, sus ne bleef oere neen des anderen egen. Ock secghen ytlicke dat egenscap sij gekomen van Ismahele. De schrift de het Ismahele der dyerne sonne, anders en ludet se nener egenschap van eme. Ock secghen ytlicke egenschap queme Esau. Jacob wart gesegent van sijnen vader unde hete eme here wesen boven sijnen broder, men Esau den vervlokede he nycht noch egenschap entwoech he nycht over ome. Wy hebben noch yn unsen rechte, dat syck neman to egen geven en mach, yd ne wederlecgen sijn erven wal. Woe mochte Noe eder Ysaac enen anderen to egenen geven synt

* 1) Dit artikel ontbreekt zoowel in het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN als in de beide Groninger handschriften. Het is hier uit het Leidsche handschrift ingevoegd.
2) In de glosse staat woech.

syck een selven en to eghen nycht geven en mach. Ock hebbe wy oirkunde meer. Unse here God rouwede den sevenden dach. De sevenden weke boet he ock to holdene als he den yoden dye ee gaff unde uns den hilligen geest. De sevende maent boet he ock to holdene, unde dat sevende yaer dat hethe hye dat yaer der losynge, soe solde men ledich laten unde vry alle de gevangen weren unde an egenschap getogen myt sodanen rechte als men sye venck, off se ledich unde vry wesen solden. Over seven werve seven yaer quam dat vyftichste yaer, dat hette dat yaer der vrouweden, soe moste alre mallick vry unde ledich wesen, he wolde eder ne wolde. Ock gaff uns God meer orkunde an enen pennynge dair men ene mede versochte, doe he sprack: latet deme keysere sijnes byldes weldich unde Godes bylde gevet Gode. By den woerden Godes ys uns kundich, dat de mensche Godes belde wesen sal unde wye syck anders yemande to secht dan Gode, de doet tegen God na rechter waerheyt. So hevet egenschap begyn van twange unde vencknisse unde van unrechter gewalt, dye men van oldere yn een unrechte wonheyt ghebracht heft unde nu voir recht hebben wyl.

> Dyt synt heer Eycken woerde, ne secht hye nycht voir een recht, men doir disputirens wylle unde wyl probiren dat doir recht nene egene lude sollen syn. Ten anderen wyl hi probiren, dat yt alleens sy umme denstlude unde egene lude. Wente he dan disputiren wyl alse eyn meyster under synen scholieren, des wylle wy myt orlove antworden, nycht dat wy ome verlichteliken wyllen als wy weren unrechte der doden, men wy wyllet yt daer umme doen doir dat syne wysheyt des to schonre glenste, wan men unse doerheyt dair yegen hoert.
> Unde alle lude waren vry. Dyt vernym van den Sassen. Hyr roret her Eycke synen anderen waen, dat hye waende dat alle denstlude egen waren. Dyt ys valsch, wente we nycht egen en ys, de ne wort unse egen nycht, woe lange he uns dent. Yelick denst lycht uppe guet, also dat dye de dat guet heft, dye dairvoir denen moet, hyr an synt de denstlude unde eghen lude underscheden. Dat ock eyn denstman nycht egen en sy, dat prove dairby, wente he denet umme dat guet daer hye amptman off ys, de egene denet umme nycht. Ten anderen wort een denstman rydder, des en moet de egene nycht doen. Ten derden mogen sye ane orloff preester werden, des en mogen de egene nycht doen. Wete dat egenschap en

* ys anders nycht dan dat een de heerschap heft over den anderen, des yene nycht loes werden en mach ane sijnes heren wylle.
Na den settungen mogen egenen sijn, wente dye keysere satten, dat we enen rechten vyant venge dye solde sijn egen sijn, updat he one nycht en dodede. Wente ick dan dat myt rechte hebben mach dat ick der vyande guet yn kryge, soe hebbe ick noch beter recht to mynen rechten vyanden, of yck sye selven begrepe.

Gheen man en moet ghenes anderen mannes gued onderwinden myt onrechte. Ende van andre saken. XLII. (III. 43.)

So wat hem een man onderwindet mit onrecht ende hem daerna mit recht [1]) of ghewonnen wort, dat moet hi mit bothen vri laten [2]) ende weder gheven. Mer wat hi hem oec onderwindet mit eens anderen mans willen [3]), dat also dat hi hem dat leende of te borghe doet, betaelt of en ghevet hi des [4]) niet weder tot besceydenre tijt, so blijft hi des [5]) sonder scaden, tensi dat hi dat voor gherichte ghelovet heb [6]).

Mit bothen vri laten want bothen is ten hoochsten XXX scell. Sijn meninghe is, dat dese gheen bothe en verdient noch an sinen live noch aen sinen gude, want hi en mach daer over niet claghen, nadien dat hi dat niet drogentlyc noch rovelyc wt sinre were en brochte.
Tensi of hem die ander beclaghet heeft ende hem die rechter dat gheboden heeft dat hi dat weder gheve. Ghift hi dan dat niet, so brueket hi ende ghift den clagher daervoor bothen.

Van den ghesetten richte ende van dat rike des keysers wo dat eerst ghecomen is ende wo der Sassen olders eerst to lande quamen. XLIII. (III. 44.)

Tot Babylonien so verhoef hem eerst dat rike ende was

* 1) ende hem dat mit rechte darna. G.
2) myt boten laten. L.
3) met yenes wylle des yt ys. L. willen also. G.
4) dede, betalet oft en ghift he des. G.
5) des wal. G.
6) he ne hebbe yt voir gerichte gelovet to holdene eder weder te gheven. L.

* gheweldich [1]) over allen landen, dat te brac Tyrus ende wandelde [2]) dat rike in Persyen, ende daer stont het went an Darium ten lesten [3]), ende den so versegheden Alexander ende keerde dat rike [4]) in Grieken, daer stont het also langhe, thent hem des die van Romen onderwonden [5]) ende Julius keyser wert. Noch heeft Romen daervan behouden dat waerlike zwaert ende van Sinte Pieters weghen dat gheestelike zwaert, ende aldaer om so heet Room noch een hooft alder werelt [6]). Doe der Sassen olderen te lande quamen ende [7]) die Doringhen verdreven hadden, die in Alexanders here gheweest hadden ende mit hoerre hulp bedwonghen hadden al Asiam, die Alexander doe starf, doe [8]) en dorstense niet [9]) bliven in den lande om der luden hates willen ende sceepten hem met CCC kraken, ende die verdorven ende verginghen al op [10]) LIIII, ende van den selven so quamen XVIII in Pruyssen [11]) ende besetten [12]) die stat van Ruyen [13]). Vierendetwintich quamen in Sassen lande [14]), ende doe hoerre also veel niet en was datse den acker mochten bouwen [15]), ende doe se die Doringhen heer verslaghen hadden, doe lieten si die bueren sitten onversleghen, ende bestedichden an hem den acker tot alsodanighen rechten als die latenden noch hebben. Ende van den laten die hem ontfruchten an horen richten sint ghecomen die dachwrochten [16]).

* 1) weldich. G.
2) dye tovorde Tyrus den konnich unde wandelde. L. dat to brak Tyrus ende wandelen dit ryke in Persiam. Gr. 2.
3) den lesten L. went an der enden lesten. G. went an Darium den lesten. Gr. 2.
4) ende kerken dat ryke. Gr. 2.
5) hent ys syck Rome underwant. L. went het hem des van Rome underwunde. G.
6) dat werlike swert. Ende darom so heft het Rome noch een hovet der ganser werlt. Do der Sassen. G. ende daeromme heyt Romen een hoeft der ganser werlt. Gr. 2.
7) Doe unse vorderen heren tho lande quemen. L.
8) verdreven, de hadden yn Alexanders heer gewesen unde myt oere hulpe hadde he bedwungen alle Asiam. Doe Alexander starf doe L. alle Asiam doe Alexander doe starff doe. Gr. 2. gewesen hadden ende do Alexander do starff do en dorsten se. G.
9) nergant. L.
10) keylen de verdorven alle uppe. L.
11) ende queme achteyn to Prussen. Gr. 2. so quemen achte in Prusen. G.
12) unde besatten dat. L.
13) twelve besatten rugyen. L. die stadt van ruyen. Gr. 2. de stad van ruynen. G.
14) ende vier ende twintich quemen in Sassen lande. G. Het overige ontbreekt in G.
15) bewercken. L.
16) to sodanne rechte als een noch de laten hebbet und dairaf quemen de Laten. Van den laten de syck verwrachten an oren rechten synt gekomen de dachwercken. L. die hem ontfruchten an horen rechten sint gecomen die dach wrochten. Gr. 2.

*

Nu wil hi segghen hoe die laten syn ghecomen. Des so saltu weten datten eyghenen wort ghedaen drierleye ghenaden. Die sommighe die worden tot eenre tijt toe los ghelaten. Die andere syn eyghen al hoer daghen ende wanneer si sterven so werden si vri, also dat hem die heer des goedes niet onderwinden en wil. Die derde die sijn los die wile dat se leven. Ende si werden eyghen wanneer datse sterven ende dan so nemen die heren hoor goet. Van dese segghen die sommighe, dat die laten gecommen sijn, want een lathe is vri die wile dat hi leeft. Ende wanneer hi sterft, so verlenet men sijn goet sinen kinderen. Dachwrochten dat sijn lude die arbeiden moeten sonder onderlaet.

Van allen luden weergelde ende bothe. Ende we vele dat men enen yewelken menschen to weerghelde ende thoe bote geven sal. XLIV. (III. 45.)

Nu verstaet als [1]) om alre luden weerghelt ende bothen. Die vorsten, die vrie heren, priesters [2]) ende scepenbaer luden die sijn ghelijc an weerghelde ende an bothen. Doch ghift men ende eertmen den vorsten [3]) ende die vrie heren ende die priesters [4]) mit goude te gheven ende men ghift hem XII gulden penninghen te bothen [5]) ende een yghelic sal drie penninghen wichtes silveres weghen. Dat penninc wichte nam men doe voor drie penninghen, aldus so maken XII penninghen XXX [6]) schill. [7]). Den scepenbaer luden [8]) ghift men XXX scill. te bothen pondigher penninghen ende die XX sullen een merck wesen [9]), hoer weerghelt is XVIII lib. Een yghelike vrouwe heeft half alsoe veel te bothen als hoor man hevet, naedien dat hi ende si gheboren sijn. Een yghelic onghemannet wijf ende maghet hebben halve bothen nae dien datse

* 1) Nu vernemet als Gr. 2.
2) priesters ontbreekt in L.
3) Doch so ghift men ende eret men vorsten. G. Doch gifft men ende ert men die vorsten. Gr. 2.
4) ende die priesters ontbreekt in L.
5) tweleff guldenre penyngen to bothen. Gr. 2.
6) so maeket tweleff pennynge dertich. Gr. 2.
7) deer sal yuwelick dre pennynge wychte goldes wegen, dat pennynck wychte goldes nam men doe voir teyne sulvers. Aldus weren de twelff pennynge dertich schillinge wert L.
8) Den scepenbaren vryen. L.G. die scepenbaer vrye lude den. Gr. 2.
9) pennynge der sollen twyntich schillinge ene merck wegen. L. ende daer sullen twintich schillinge. G. ende der sullen twyntich schellinck enen merck wesen. Gr. 2.

* gheboren sijn [1]). Een man is ooc sijns wijfs vormunder, thant als hi hem ghetrouwet [2]) wort. Dat wijf is ooc des mans ghenote [3]), thant als si op sijn bedde coomt [4]), mer na des mans doot so is si ledich ende los van sinen rechten [5]). Den vergelden ende die daer plichtachten hieten [6]) ende die der sculteten dinck soken, die ghift men XV scill. te bothen [7]) ende X lib. te weerghelde [8]), ende van dien luden so moet men wel enen vronenbode kiesen, of men des behoeft, die niet min dan drie hoven lants en heeft, ende die rechter sal die besien ende die scepen. [9]). Ander vrie lude die daer lantsaten sijn gheheten, die daer comen ende varen gasts. ghewise in den lande, ende die gheen eyghen lant noch erve en hebben, dien so ghift men ooc XV scill. te bothen, X lib. is hoor weerghelt [10]). Twe wollen hantscoen ende een misgrepe is des dachwrechten bothe, sijn weerghelt is een baerde al vol weytes van XII roden, als een yghelike roede van der aerde staet een vadem lanck [11]), ende een yghelike roede sal hebben XII naghelen [12]), ende een yghelike naghel sal staen alsoe veer van den anderen als een man lanc went aen sijn scouderen. also dat men die baerde [13]) boeren mach van naghel te naghelen, ende een yghelic naghel sal hebben XII budelen ende een yghelike budel sal hebben XII schill. [14]). Papen kinder ende al die in onechte gheboren sijn, die

* 1) oers mannes halve boete unde wergelt. Yuwelick maget und unghemannet wyf heft halve boete na deme dat sye geboren ys. L. dat he gheboren is. G. hebben halve bothe na den dat se geboren sint. Gr. 2.
2) to hant als se hem ghetrouwet. G. Gr. 2.
3) genoetynne. L.
4) to hant alse in sijn bedde coempt. Gr. 2.
5) sye ledich van synen rechte. L.
6) Den biergelden unde dyé plechaften heten. L. plichachten heyten. Gr. 2.
7) den wergherden ende sculteten den ghift men vyfteyn schillinghe to bothe. G.
8) Ander vrye lude de dar lantsaten zint gheheten ende gheen eghen lant noch erve en hebben, de ghift men ock vyfteyn schillinge to bothe teyn pont is hoer werghelt. G. wat hier volgt tot: Papen kinder, ontbreekt in G.
9) de myn dan dre hove egens hebbe, den sal kesen dye richter unde de schepene L.
10) unde neyn egen yn den lande hebbet, den gyft men ock vyfteyn punt schillinge to boete unde teyn punt ys oer wergelt, twyntich schillinge ses pennynghe unde een hellinck ys der laten boete unde negen punt oer weergelt. L.
11) ys een barch vull weytes van twelff roden, soe dat een ytlicke rode van der anderen stae enes vadems lanck. L.
12) nagele upwaert. L.
13) den barch. L.
14) tweleff schillinge Gr. 2. twelff schillinge. L.

* ghift men te bothen [1]) een voer hoys, alsoe groot als twe ionghe ossen moghen trecken [2]). Speellude of al die [3]) hem te eyghen [4]) gheven den ghift men te bothen den scaden eens mans. Kempen ende hoor kinderen den ghift men te bothen den blic van [5]) enen campscilde die daer blinct [6]) teghens den sonnen. Twee besemen ende een scare so is der gheenre bothe die hoor recht mit eenre dieft of mit roven verwracht hebben. Onechter luden bothen heeft luttel bothen, mer het is doch aldaer om gheset [7]), dat des rechters broken der bothen volghen [8]). Ende onechte lude die sijn sonder weerghelde, doch so wie hoorre een wondet of berooft of die een onechte wijf nootmundighet dats vercraft, ende die den vrede an hoorre enich breect [9]), so salmen over hem rechten na vredebrekers recht. Aen varenden vrouwen ende aen amyen [10]) so mach een man vercraft [11]) doen, ende sijn goet daer an verboeren of hi bi hoor leit ieghen horen wil [12]). Om een wonde so en mach men niet meer dan enen man beclaghen, doch so mach men rades hulpes daer an meer lude beclaghen [13]). Wie den anderen yet neemt, tsi luttel of veel, mit ghewelt [14]), dat moet hi mit bothen weder gheven of sweren dat hi dat selve dinck niet wedergheven en mach dat hi ghenomen had, ende dan so sal hi dat dinc betalen na sijnre waerde [15]) mit sinen eedt die hi dat betalen sal [16]). Singhende voghelen ende clemvoghelen,

* 1) den ghift men toe bothe. G.
2) hoys als twe tweiarige ossen teyn of trecken mogen. Gr. 2. theen moghen. G.
3) ende alle de G. Gr. 2.
4) to eghendoem. G. Gr. 2.
5) den blinck van G.
6) blecket. G. den blick van enen campschilde die daer blencket tegen der sonnen. Gr. 2.
7) bothe hefft luttel baten mer he ys doch aldaer omme geset dat. Gr. 2.
8) dat na der bothe des rechters gewedde volge. L.
9) wundet, rovet, dodet eder unechte wyf nodiget und den vrede an em breket. L. noetmundighet ende de den vrede an yenighen breket. G. noetmundiget dats ys verkracht ende die den vrede an hoerre enich breket. Gr. 2.
10) aen syner amyen. L.
11) noetmundescap. Gr. 2.
12) noet doen unde syn lyf erwercken off he se aen oeren danck beslapet. L. mach men wal noedmunscap doen ende men mach dat gued an hen verwerken off een man by hoer licht over horen willen. G.
13) raedes unde hulpe manyghen manne thyen unde schuldigen. L.
14) eder ane wytschap. L.
15) weder en gheve moghen ende dan so sal he dat selve dinck betalen na syner weerde. Singhende G.
16) na der werdynge yenes de yt verloren hevet hye ne mynnere dye werdynge myt synen eede de yt gelden sal. L. die dat betalen sal. Gr. 2.

* wynden ende heshonden ende bracken [1]), die mach men wel betalen mit hoor ghelike die also goet sijn, indien dat men dit were opten heylighen [2]). Wie des anderen vie dodet, mit moetwillen of sonder wil, dat men eten mach, dat moet men betalen mit sinen ghesette weerghelde. Lemmet hi dat, hi betaelt mitten halven dele [3]) ende sonder bothe, ende daertoe so behout diegheen dat, die dat vie eerst toebehoorde [4]). Wie ooc dodet of lemmet een vie an enen voet mit wil sonder noot, dat men niet eten en mach, hi salt betalen met vollen weerghelde [5]) en bothe. Lemmet hi dat aen een oghe so betaelt hi dat mit enen halven ghelde. Blijft ooc enich vie doot of lam [6]) dat toe comt van eens mans scult ende doch buten sinen wil, ende doet hi sinen eet daer toe, so betaelt hi dat sonder bothen als hier voor ghesproken is [7]). Lemmet oec een man enen hont of echter slacht hi den hont doot, ende aldaer om [8]) dat hi hem biten woude of sijn vie opter straten of in sinen velde, so blijft hi des al sonder wandel, indien dat hi hem des were opten heilighen, dat hi den hont anders niet bestueren en conde [9]). Welc hont te velde gaet, die salmen an banden houden dat hi gheen scade en doe. Doet hi ooc scade die sal diegheen beteren die hi na [10]) te velde volghede of sijn heer, indien dat die ander des niet betalen en mach. Waar een duutschman [11]) sijn lijf of sijn hant verwerct, daer en darf hi gheen broken noch boten toe geven [12]).

* 1) unde clymmende vogele. L. ende bashunden ende bracken, desse mach men. G. ende clamvogelen wynden ende hashunden ende bracken. Gr. 2.
2) des men dat gewere uppe de hilligen. L. ghelik de also gued sint indeen dat men dat were op den hillighen. G.
3) sinen werghelde. Lemet he dat he betalet dat mit den halven dele. G. he betalet dat myt den halven delen. Gr. 2.
4) dat vee den dat eer tho hoerde. G. die dat vee yrsten toehoerden. Gr. 2.
5) he sal dat verstaen betalen myt vullen weergelde ende bothe. Gr. 2. myt vullen weergelde. L.
6) een vee doet offt laem. Gr. 2.
7) van enes mannes schulden unde aene synen danck he gelt yt aene boete als voir gesecht ys. L.
8) hunt oft slacht hene doet al daer umme dat. G.
9) sweret he uppe den helligen dat he eme anders nycht gesturen en kunde. L. stueren en kunde. G. anders nicht gesturen en conde. Gr. 2.
10) den he na. G. den he to velde volgede offt syn here. Gr. 2.
11) dudech man. L.
12) add. Nu vernemet umme der vogele und dyere wergelt. Dat hoen gelt men myt eynen halven pennynge. De gans unde de and myt enen pennynge, dye bruedant und de bruet gans unde de bruet henne myt dren pennynge bynnen oerren bruet tyt, unde den staelant, dat selve doet men voir dat vercken unde voir de soghelyn bynnen oeren soghe, unde voir katten. Dat lam voir verre unde dat kalff voir sesse, dat vullen voir enen schellinck bynnen synen soghe, den hofhunt unde den schaeproden myt dreen schillingen. Dat yarighe swijn ofte rynd met vier schillingen. De soghe de verckene draghet eder soghet myt vijff schillingen, den yockossen unde de veltsicken myt acht schellingen. Ander veltperde dye to vullen arbeyde doghen twelff schillingen. Dye aver bynnen yaeren synt, dye gelt men als yt na oeren alder boret. Dat rydende peert, dair de rydende man synen heren uppe dyent, dat gelt men myt enen punde. Rydderpeerde, ors unde teldener unde runsine en ys neen wergelt gesat noch mesteswynen, dair umme sal men sye weder geven unde alle varende have ofte gelden sye na des werdynge dye sye verloes, yene en myner yt myt synen eede dye sye gelden sal. L.

Hier nu merc dat woort: vernemet of verstaet Dat heeft stedes wat sonderlinghes dat groten noot is te weten dan anders wat; des so saltu weten dat in allen privilegien des bokes beghinnen hem drie articulen, die hem also beghinnen I. 20, II. 13, den derden art. hebstu hier, ende wel dattu vernemste die grote ghenade die de edele keyseren den Sassen ghegheven hebben in den steden ende in allen landen, want mit keyser rechte so hadden die rechteren dat ghewelt datse mochten ordelen enen man bothe te gheven, hoe hoghe datse wouden. Gheboort en draegt niet ontwee dan in vriheit ende in eyghendom. Daerom dat die vorsten eerbaar sijn dan ander lude ende niet van gheboorten vrier en sijn, so ghift men hem gout te bothen, dat schoonre is dan sulver, ende dat beteykent datse edelre sijn van ammechte ende van ghesette rechten.
Du sult weten datmen al dat keyser rijc doer so rekent men een gueden penninc voor een schellinck. Ende XVIII deser penninghen die maken een wichte gouts die gheheten is libra.
Weergelden, dat sijn pachtluden, ander vrien luden, dat sijn meyers.
Hier so merc, dat een dachwrechter snoder is dan een lathe, ende men gift doch den dachwrechter meer weergheldes dan den lathen. So ghift men hem dat weerghelt niet na des knechts snoodheit, mer men ghift hem na des heren scaden den hem daeraen ghescach. Wanneer die pape ghewiet werden, so trouwen si di heylighe kercke ende die ghemene kerstenheit, ende wilkoer vrouwe dat een pape beslaept dat is sijn echte wijfs dochter als der heyligher kercke ende der kerstenheit. Een varenden vrouwe. Wie se daer boven nootmundighet, als si hem van den sonden bekeren willen, die verboert daeran den hals. Wie den ander yet nemet. Hier hebben sommighe boken een beghin alsof hier een nieuwe lere begonde, dat onrecht is, want dit steet in privilegiis vore. Dat si luttel

* of veel. Men moet dat met bothen wedergheven, mer hi en seit niet dat die bothe allike groot wesen sal.
Singhende voghelen. Hiertoe horen iachthonden ende wijnden, stovenen dat sijn bracken, ende havicken, harmelijns ende koninikens, ende andere dieren die men van luste houdet. So saltu weten dattet aldaer om is als om der cost willen, dattet ghecost heeft of dattet costen soude, of men se theen solde, dat is opvoeden, dat rekent men daer mede in.

We den keyser keesen sollen ende wo he ende alle rechteren koren werden. XLV. (III. 52.)

Die duytsche sullen [1]) na rechte den keyser [2]) kiesen, wanneer die ghewiet wort van den biscoppen die daertoe gheset sijn, ende als hi tot Aken opten stole comt, so heeft hi die coninclike ghewelt ende den keyserliken namen, wanneer hem ooc die pawes wiet so heeft hi die keyserlike ghewelt ende ooc den name [3]). Den coninc kiest men tot enen rechter over eyghen goet ende leengoet ende over een yghelic mans lijf [4]). Die keyser en mach ooc in allen landen niet wesen [5]) ende alle misdaet en mach hi niet rechten tot alre tijt, ende daerom so laet [6]) hi den vorsten die gravescap ende die graven dat scultetedoem [7]). Aen die vierde hant so en sal gheen leen comen, daer dat gherichte sal gaen over hals ende hant, dan [8]) scultetedoem, ende dat aldaer om dat gheen rechter echte dinck mach hebben buten sinen scultete [9]). Want die scultete is een rechter sijnre scult [10]), also is die palensgrave over den keijser [11]) ende die borchgrave over den marcgrave.

* 1) Die duyschen sollen na rechte. Gr. 2. Wee dudeschen de sullen. G,
2) den konynge. L.
3) gewalt unde namen. Wanneer em aver dye pauwes wyet soe heft hye des rikes gewalt unde keyserlyken namen. L.
4) eene gude ende over leen gued ende over eynes ieweliken mannes lyff. G.
5) allen steden nycht syn. L.
6) lenet hye L. so lat he. G.
7) den greven ende sculteten dat doen. G.
8) den scultedoem. Gr. 2.
9) buten synen scultedoem. Gr. 2.
10) dat gerichte en sy over hals unde hant dan schultedum allene in der graveschap door dat neen richter echte dynck hebben mach ane synen schulteten, wente claget men over den rychter he sal antworden voir den schulteten wente de schultete ys rychter syner schult. L.
11) rychter over den keyser. L.

*

Dese wiynghe ghift hem die keyserlike namen, mer die kore ghift hem dat rike, al waert dattet hem die pawes nemmermeer en stedichte. An die vierde hant. Hoe mach dat wesen dat hi hier seit, dat gheen leen an die vierde hant comen en mach, daer men over hals ende hant rechten moghe, dan scultetedoem? Dat waer teghens alle Sassen recht, want aldus so en mocht niement rechter wesen, hi en waer een scultete. Want rekentstu den keyser voor den eersten, so waer die marcgrave die ander, die grave die derde ende die daerna waren die houden eens sculteten ammicht. Ende dat weren dan dat vierde leen ende also en waer gheen recht in den lande te Sassen. Dit vernym aldus, dat het den coninc boert te belenen, want wat recht dat de coninc belenet dat is enter een vorstendoem of een graefscap of een scultetedoem. Mer die ander vorsten belenen wel een gherichte an vier handen als die mercgrave doet. Ende in een gravescap so en mach gheen leen aen den gherichte in die vierde hant comen dan scultetedoem. Dat en is niet also te verstaen dat nergent gheen gherichte in die vierde hand comen en moghe mit belenen behalve scultetedoem alleen inden gravescappe, want hi comt daer wael vorder, des hebben wi die ghewoenheit te tughe.
Die borchgrave die richtet over hem (den keyser) in borgherlike claghen, mer in pinliker claghen daer so hoort hi die claghe wel ende scryfse den keyser toe, ende dan so moet die keyser dat ordel daerover gheven.

Van palantgreven ende van anderen rechteren. Ende wen men broke edder bote sat. XLVI. (III. 53.)

Een yghelic duytsch lant [1]) dat heeft sijn palensgrave [2]) als Sassen, Beyeren, Vrancken ende Zwaven. Dat waren doe al conincriken, mer nader tijt doe wandelde men hem den namen ende worden gheheten hertoghen, doese die romeren bedwonghen hadden, doch so behelden si vorsten to mannen ende vanen leen. Daer na hebben die keyseren beide vorsten ende vanen leen of ghedwonghen [3]). Een yghelic rechter hevet die broken [4]) in sinen gherichte ende gheen bothe, ende dat is

* 1) Dudesch lant dat. G.
2) synen palantschen heren offt greven als Sassen. Gr. 2.
3) to mannen unde van leen under den namen. Sedder hebbet eme de keysere beyde vorsten unde vaenleen afgebroken. L.
4) gewedde. L. broken bynnen synen gerichte. Gr. 2.

* aldaer om [1]) dat een rechter niet beide clagher ende antworder en wese [2]). Men en ghift ooc niement bothe dan den clagher, hierom seit men dat die vorsten sonder bothen sijn, des doch niet en is. Men en moet ooc gheen gherichte delen noch al gans belenen den dat beleent is also dat daer yo een volghe aen si, ende dat die lantlude liden sullen [3]), tensi dattet een sonderlinghe gravescap si, die in ghenen vanenleen en hoort. Want die en moet men niet ledich houden binnen iaer ende dach [4]).

Desen naem palensgrave is te samen gheset van walsch ende van duutsch. Een palante is te segghen in duutsch also veel als rike.
Goegraven dat sijn goerechteren ende die greven dat sijn buermeysteren, borchgraven dat sijn borchrechteren ende marcgraven dat sijn marcrichters, palensgraven dat sijn rechteren eens bedwonghen landes. Deser rechteren so heeft een yghelic duuschland een, ende dat is die eerste een hertoghe van Sassen, die ander die palensgrave van den Rijn, dat is die hertoghe van Beyeren, die derde is die palensgrave van Vrancken, dat is die bisscop van Mensse, die palensgrave van Zwaven, dat is die biscop van Coelen, die palensgrave van Grona, dat is die biscop van Trier.
Hier comt hi den ghierighen rechters teghen, die dat willen wanneer een ontucht voir horen gherichte ghesciet, datse beide bothen en broken hebben sullen ende segghen, die broken hoert hen voor die misdaet ende die bothe voor des rechters smaheit. Dat so bestraft hi hier.
Die coninc die maect enen marcgreve wanneer hi hem dat gherichte belenet over die marcken. Ende dat en mach een marcgreve niet voort belenen, ende dat daerom die marcgreve en mach ghenen grave mit belenen maken noch die grave voort enen grave.

* 1) mer na worden hem de namen wandelt ende worden gheheten hertoghen do se de romere bedwonghen hadden. Een iewelick richter de heft den broke bynnen den richte ende ghene bothe ende dat aldaer omme. G.
2) dat een richter mach nicht beyde clagher ende richter wesen. G. nycht en mach beyde clager ende richter wesen. Gr. 2.
3) ende noch al gans leenen den dat gheleent is also dat dar yo een volge an se ende dat de lantlude liden sullen. G.
4) noch gans verlenen noch deil dem yt daer gelenet ys, also dat dair volghe an sy dat yt dye lantlude darven lyden, yt ne sy eyne sunderlike gravescap die an een vaen leen hore, dye ne mach men nycht ledich hebben. Also ne mach dye konnynck neen vaenleen hebben he ne verlene yt bynnen yaer und dage. L. tense dat dat een sunderlick grevescap se de in gheen vanenleen en hoeren, want de en moet men nicht ledich holden bynnen iaer ende daghe. G.

*

Wi ende wat de koninck sweren sal als he ghekoren is. Ende we keyser werden mach ende we neet. XLVII. (III. 54)

Leen sonder gherichte [1]) en moet gheen man hebben, hi en si een scepenbaer vri man ende dat hi den coninc voldoe na vries mannes recht [2]) ende bi sinen hulden hem vorpleghe [3]). Wanneer men den coninc kieset so sal hi hulde doen [4]) ende zweren, dat hi recht stercken wil ende onrecht krencken [5]) ende oock dat rike verstaen an sinen rechten als hi best can ende mach [6]). Daer na so en sal hi bet gheen eet doen, tensi [7]) dat hem die pawes besculdichde dat hi an den rechten ghelove twivelde [8]). Daerna sal hi een tuuch wesen alre dinghen bi des rikes hulden, die men over hem tughet [9]), ende sijn ghelofte sal hi doen voor den eedt daer men den vrede zweret. Lamme lude ende melaetsche [10]) lude noch die ghene die mit recht in des pawes banne ghecomen sijn, die en moet men niet tot enen coninc kiesen. Die coninc sal vri ende echte gheboren wesen also dat hi ooc sijn recht al vol behouden heb [11]). Die coninc sal ooc hebben Vrancken recht, wanneer hi ghecoren [12]) is, hi si ooc van welker gheboorte dat hi si, want also als die Vrancke sijn lijf niet verwercken en mach, ten si dat hi in der hantachtigher daet ghevanghen worde, also en mach die coninc niement sijn lijf ofspreken, tensi dat hem dat rike mit ordelen si benomen of afghewijst [13]).

> Die gograven die moghen wel slechte lude wesen also datse niet scepenbaer en sijn. Die gograven hebben gheen gherichte te leen, mer dat leen dat hi heeft dat is voor sijn arbeit. Desen eedt, die hi sweren sal ende een yghelic rechter, die

* 1) Gheen sunder gherichte. G.
2) den konynghe hulde doe na vryes mannes rechte. L.
3) sick verplege wan men tuges an em thuyt. L.
4) deme rike hulde doen. L.
5) dat he recht wil doen ende dat recht wil stercken ende unrecht krencken. G.
6) vorstaen na al zyner macht. Daerna G. vorstaen an synen rechten als he beste kan ende mach. Gr. 2.
7) synt ne sal he nene eede meer doen yt ne sy dat. L.
8) onsculdighe dat he an rechten geloven twivele. Gr. 2.
9) aller dynge dair men an em thuyt by des rikes hulden. L.
10) malatische. G. malaetsche lude. Gr 2. noch meyselsuchtigen man. L.
11) al wael beholden hebbe. Gr. 2. al vul behouden hebbe. G. Hiermede eindigt dit artikel in G.
12) geboren ys. Gr. 2.
13) eder em sy syn francks recht verdelet also ne mach deme konynge nieman a n syn lyff spreken em en sy dat ryke to voren myt ordelen verdelet. L.

* gaet aldus: Ic zweer bi den almachtighen God ende bi sinen eerwaerdighen soon ons heren Ihu Xti ende bi der gheboorten Marien der ewigher maghet ende biden vier evangelien, die ic inder hant hebbe, ende biden heylighen enghelen Michael ende Gabriel, dat ic wil houden een rechte wetenheit ende enen redeliken dienst mijn alrehoechsten heren N. inden ampten dat mi van sinre weghen bevolen is. Ende ic wil alle zweet ende arbeit ontfanghen sonder droghen ende bose ghedachtenisse, dat mi inden rike of ampte bevolen is. Ende ic zweer dat ic rechtes ghecomen ben ende dat ampt ontfa sonder miedinghe of ghelt op te lenen. Ende dat ic mi ooc redeliken wil bewisen an des heren ondersaten ende rechtverdeliken na al mijn vermoghen ende weetscappen. Ende wil verstaen des rikes recht ende ic en wil dat niet laten om lieft noch om lede, noch om hat noch om nijt, om vrienden noch om maghen noch om gheenrehanden saken, noch om bothen, noch ooc niement bistandich te wesen, noch volboerden dan recht rechte. Ic zwere oec dat ic den goeden menschen wil waerdichliken hantieren ende wil wtvorderen alle broken ende bothen. Ende wil al dat houden dat recht is na mijnre rechter wetenscap. Ic zweer oec dat ic de rechtverdighen anden rechten wil behouden en wil den onrechtverdighen toe segghen ende toe voghen hoer bescreven ende besceiden pijn. Dat so zweer ic te houden, of ist dat ic dat breke so ga over mi dat ewighe gherichte ons heren Jhu Xpi. Ende over mi moet ooc gaen dat waerliken gherichte dat teghens die valsche rechters gheset is. Die ban en scadet niemant te lantrechte noch te leenrechte, mer hi seit hier dat die banne totten kore scadet.

De over vorsten ende over scepenbare luden richten mach ende we nicht. XLVIII. (III. 55.)

Over der vorsten lijf ende over hoor ghesontheit so en mach gheen man rechten dan die keyser [1]). Over die scepenbaer lude [2]), wanneer si hoor lijf verwrocht hebben ende veroordeelt sijn, so en moet [3]) oec gheen man rechten dan die echte vroneboden. Wanneer die vronebode van den rechter ende van den scepenen ghecoren wort [4]) so sal hi den keyser ende

* 1) rychter syn dan de konynch. L.
2) scepenbaer vrye lude. Gr. 2.
3) lyff vorwercken ende verordelt zynt so en moet. G. lyff verwerckt hebben ende verordelt sint soe en moet geen. Gr. 2.
4) echte vronebode van den richter ende van den schepene ghekoren wert so sal he G. van den scepenbaer gecoren wort. Gr. 2.

* dat rike hulden na vries mans rechte [1]), ende dan so sal hem die rechter nemen bider hant ende setten hem op een cussen [2]) op enen stoel ende sal hem die heylighen in den scoot doen ende wercken hem vrede [3]). So hevet die vronebode die ghewelt dat hi peynden moet ende bevreden enen ygheliken man [4]) ende oec sijn goet mit rechte, daer hi mit ordelen toe ghegheven wort. Doet hi ook onrecht, hi mach sijn lijf ende sijn goet verwercken [5]) also als een ander man. Gheen zwaert noch gheen ander were sal [6]) hi vueren, ende wedersteet hem enich man rechtes, so sal hi mitten gherochte dat lantvolc daer in [7]) laden ende becomen also recht is of [8]) hi mach. Mach hi des niet becomen so claghet hi dat den rechter [9]). Syn recht is oec die beclaghede man die veroordelt is [10]), ende waer een goet erveloes versterft van mannen of van vrouwen, so is dat eerststallighe coorn [11]) sijn ende oec des mans daghelix cleder [12]). Waer men ooc een eyghen gift ende daer vrede over wracht, daer sal hi drie scill. of hebben [13]). Een man van een yghelic dorp so moet hi waes dinghes verlaten indien dat hi daer niet beclaghet en is behalven den buermeyster [14]).

Mercke nu datter drierleye luden rechters gheheten sijn, 1°. so hiet diegheen een rechter die een claghe mit ordelen ontrichtet, 2°. dieghene die de claghe horen ende niet eynden en moghen, alsmen over die overste vorsten rechtet. Ende so moet hi dat den keyser weder ontbieden ende to scriven,

* 1) den konynge hulde doen na vryes mannes rechte. L.
2) op een kuyssen. Gr. 2.
3) stoel yegen syck unde doen em de hilligen up den schoet unde sal ome vrede wercken to rechte. L.
4) vrede ende dan so heft he de ghewelt dat he panden. G. dat he panden unde bestedigen mach unde bevronen eynen juwelicken man. L.
5) onrechte soe mach he syn lyff ende syn guet verwercken. Gr. 2
6) swert noch ander were sal. G.
7) daerto. Gr. 2.
8) rechtes off Gr. 2. also nicht. G.
9) wederstaet men eme ock rechtes myt gerochte sal men dat land dair to laden unde he bekome rechtes of hye moghe, mach heys nycht bekomen soe clage yt deme rechtere. L.
10) Sijn recht ys ock den tyenden man den he verdelen sal dat he ome to losene doe. L. Dit laatste gedeelte van dit artikel ontbreekt in G,
11) oertstedelyke koern. L. eertstallighe koern. Gr. 2.
12) daghelicschen kledere. Gr. 2.
13) drye schyllingen aff hebben. L.
14) van yuwelyken dorpe mach he enen man dynges erlaten of he nycht beclaget en ys sunder den buermeyster. L.

* ende die moet dan dat ordel over hem gheven, 3°. die de ghedeelde ordelen te rechte brenghen, also als die vroneboden doen. Ende van dien so seit hi hier, dat die over scepenbaer luden sullen rechten.
Dat men den vronebode kiesen sal wt denghenen die daer hieten plechtachten, so en sal hi niet al te edel wesen, dat meent hi daer hi te voren seide dat die niet min dan drie eyghen hoven goets en hadde. - Men mach hem ghewelt clagen. - Sijn bothe ende sijn weerghelt is twivold, sijn tuich staet voor twier mannen tuuch, daer die rechter self sevende tughet. Versumet hi oec den rechter syns rechtes so slaet men hem XXX slaghe. Eerststaldighe coorn dat is dat coorn opten velde.

Om wat saken dat de pawes den keyser bannen mach ende we in des keysers koer mach wesen ende wo de koningh van. XLIX. (III. 57.)

De pawes noch gheen man en moet den keyser te banne doen nader tijt dat hi ghewiet wert, behalven om drie saken. Die eerste sake is of hi [1]) in den ghelove twivelde [2]), die ander of hi sijn echte wijf over ghift [3]), die derde of hi Goeds husen verstoort [4]). In des keysers core [5]) so sal die eerste wesen die biscop van Mens [6]), die ander die biscop van Trier [7]), die derde die biscop van Coelen [8]), ende onder den leyen vorsten so is die eerste anden core die palens grave van den Ryn, die des rikes drossaet [9]) is, die ander die hertoghe van Sassen, die derde die marcgrave van Brandenborch, ende die is des rikes schenken. Die coninc van Bemen en heeft ghenen core [10]). Daerna so kiesen hem des rikes vorsten, alle papen ende leyen [11]) Ende die totten eersten in den chore sijn die

* 1) die yrste offt he Gr. 2.
2) an deme rechten gheloven twyvelde. L.
3) verlete. L. beghift. G.
4) godes huys versturet. Gr. 2.
5) In des rykes koere. L.
6) van Megense. L. van Mense. G. Gr. 2.
7) Trere. G. Treere Gr. 2.
8) Colne G. Collen. Gr. 2.
9) Droste. G.
10) coer, daerom dat he geen Duysche en ys, daerna. Gr. 2.
11) De koning van Bemen de en heft nenen koer daerum dat he gheen dudesche en ys. Daerna so kesen hem des rikes vorsten alle papen ende alle leyen. G. Het vervolg van dit artikel ontbreekt in G.

* en sullen niet kiesen na horen wille, mer wien die vorsten altesamen tot enen coninc ende keyser hebben, dan [1]) so sullen si alre eerst daerto bi namen nomen ende kiesen den tot enen keyser [2]).

> Want hi (de keiser en heeft dat rike van niement dan van Gode. Want die heilighe kerke is een moeder des rikes.

Van des rikes vorsten wen se to heren hebben sullen. L. (III. 58.)

Des rikes vorsten en sullen ghenen leyen tot enen heer hebben dan den keyser [3]). Daer en is gheen vanen leen daer een man vorste of is of werden mach ten si dat hi dat vanen leen van den coninc ontfa. Ende wat een ander vort van hem ontflaet [4]), daer en is hi die eerste anden leen niet, nadien dat hi dat van enen anderen ontfaet, ende hi en mach van den lene des rikes vorsten niet wesen [5]), daerom dat hi dat vanden keyser niet ontfanghen en heeft.

Van ghekoernen vorsten ende women gheestelike vorsten keesen sal. LI. (III. 59.)

Wanneer men biscopen of abdissen kieset [6]) die den heerscilt hebben, so sullen si dat leen te voren ontfaen ende dat biscopdom daerna, wantse dat leen ontfanghen hebben [7]), so moghen si hoor leen rechten setten ende niet eer [8]). Waer men biscopen, abten ende abdissen [9]) niet en kieset, daer die leninghe aengaet, so belenet hi dat wien hi wil, die hem ridderliken ende eerliken ghehouden heeft [10]).

* 1) den Gr. 2.
2) de ander de marschalk de hartoge van Sassen, de derde dye kemener de marckgreve van Brandenborch. De schenke des rykes de konynch van Bemede en heft nenen koer doir dat he nycht Dudesch en ys. Syt kesen eme des rykes vorsten. Alle papen unde leyen de ock ten yrsten an deme koer benomet synt, de ne sollen nycht kezen na oeren moetwyllen men weme de vorsten alle to konynge erwelen dem sollen se alre yrst by namen kesen. L.
3) den konynch. L.
4) een ander man van em untfaet. L. een ander wort van hem ontfaet. Gr. 2.
5) went yt een ander voir untfenck und he ne mach des rykes vorste dair aff nycht syn. L. Hiermede eindigt dit artikel in L.
6) bysschoppe, abbate eder abdyssen. L. bisscope ende abbaten keset. G. bisscopen offt abdissen keysen. Gr. 2.
7) want als se dat leen ontfangen hebben. G. wanneer se dat leen te voren ontfanghen hebben. Gr. 2.
8) soe mogen se leenrecht doen unde nicht eer. L.
9) bisscopen ende abbeten. G.
10) nycht en kuset bynnen ses weken daerna gaet de lenynghe an den keyser unde hye lenet et weme he wyl dye syck redeliken unde wal gehandelt heft. L.

*

Of dieghene die kiesen souden tot besceidenre tijt niet en kiesen, dattet die pawes of die keyser mach gheven wien dat hi wil.
Dat daer vijfterleye core sijn. 1°. kiest dat lantvolc enen rechter, 2°. so kieset een patroon sinen persoonre, 3°. so kieset men den coninc, 4°. so kiest men den pawes na des anderen doet binnen X daghen, 5°. so kiest men biscopen ende andere prelaten.

Wo ende woer mede de keyser allen vorsten oer leen verlenighet ende van der munte ende tollen den keyser vrij synt. LII. (III. 60.)

Die keyser verlenet alle gheestelike vorsten mitten ceptro [1]) alle vanen leen [2]). Gheen vanen leen en moet hi iaer ende dach ledich hebben. In welken steden [3]) die coninc coomt, so is hem daerin ledich ende vrij munten ende tollen, ende inden lande dat gherichte [4]), also dat hi alle claghen wael rechten moet, die voor den gherichte noch niet begonnen en sijn [5]). Wanneer ooc die keyser alre eerst in dat lant of steden coomt [6]), so sullen hem ledich ende vri wesen alle ghevanghen op rechte [7]), ende men salse voor hem brenghen ende mit recht verwinnen of mit recht vri laten [8]), ende men sal die ghevanghen seynden so men alre eerst seynden mach, na dien datse die coninc eyscht te rechte of sinen bode totten mannen seyndet, totten huse of have daer die ghevanghen sijn. Weyghert mense te gheven ende voor den keyser te brenghen, nadien dat mense te rechte eyschet, ende datmen des tuuch aen des keysers boden heeft, so salmen al diegheen in die achte doen die de ghevanghen [9]) ende ooc die lude ende huse diese teghens dat recht houden [10]).

* 1) cepter G.
2) leen myt den sceptro und alle wertlike vaenleen myt den vanen. L.
3) staed des rykes. L.
4) ledich munte unde toln unde in wellick land he komet dair ys em ledich dat gerichte. L.
5) noch begunt noch geendet en synt. L.
6) de konynch alre yrste yn dat land komet L. in dat lant kumpt so. G.
7) ledich syn uppe recht. L.
8) myt rechte verlaten eder verwynnen. L.
9) die die gevanghen vengen ende oec. Gr. 2.
10) Alse men sie alleryrst besenden mach seder der tyt dat sye dye konynch weder eesschet to rechte eder synen boden sendet to den manne eder to den hove eder huse dair sye gevangen synt off gevestet. Weygert men se dan voir te brengene synt sye to rechte geeyschet syn, unde men des tuych heft an des konynges boden man doet te hant yn de achte alle dye sye vengen ock lude unde huys de se tegen recht holden. L. mit rechte vrylaten. Weghert men se vor den keyser to bringhen of to senden als he synen boden darom sendet ende to rechte esschet ende dat men des tuech an den boden heft, so sal men alle deghene in de achte doen de de vanghene venghen ende ok de lude ende husen de se en teghens dat recht holden. G.

*

Wie die munten of tollen copen of hueren van den vorsten die moet desen scade hebben, want het en mach niement om enen dinghen een anderen man beter recht laten dan hi daer selve an had.
Dat hi seit, dat mense mit recht verwinnen sal, daerbi so saltu proven, dat een rechter niet also hoghe en is dat hi een rechte bewisinghe veroordelen mach.

Wanneer de gogreve sijn gherichte holden sal ende een sculte wesen sal. Ende wo lange dat men des gherichtes waer nemen sal. LIII. (III. 61.)

Over achte [1]) weken so sal die grave, dat is die rechter, sijn gherichte wt legghen [2]) buten ghebonden daghen tot eenre echter ende rechter rechtsteden [3]), daer die scultete die scepenen ende die vronenbode teghenwoordich sijn [4]). Ten mach gheen scultete werden noch wesen, hi en si vri ende echte gheboren van [5]) den lande, daer dat gherichte in leecht. Die bodel, dat is die rechters bode, die sal totten eersten hebben [6]) een halve hove eyghen lants. Dat gherichte sullen waren alle die ghene die dincplichtich sijn [7]) vander tijt dat die son opgaet, thent totten middaghe toe, indien dat die rechter daer is [8]).

Dat hi nicht alte vake, te ducke en rechtet noch rechtdaghen en houde, op des dat die lantlude niet op alte veel broken ghedreven en werden. Dit is ooc aldaer om, dat de rechter niet also langhe en si, want ist sake dat die rechter alte langhe waer dat hi gheen rechtdach en holde, so bleven die quade menschen ongherichtet. Ende dat en sal niet wesen.

* 1) achteyn. L.
2) sal de greve syn echte dynck uytlecghen. L. sal de ghreve syn gherichte wt legghen. G.
3) to rechter dynckstael. L.
4) die scepene die vroneboden tegenwordich sint. Gr. 2.
5) Het en mach neen man scultete worden he ne se vry unde echt gheboren van. L. het en mach geen man sculteten worden noch wesen. Gr. 2.
6) De bodel sal to den mynesten hebben. L.
7) gherechtes sollen woerden alle de dynckplichtich synt. L.
8) dar dat richte ynne licht. Die gherichte sullen waren al deghene de daer dinghplictich zynt van der tyt dat de sunne opghet went to myddaghe indeen dat de richter daer is. G.

* Die scultete sal daer comen aldoer, omdat hi over den grave rechten mach of des noot is. Ende ooc daerom dat hi dat eerste ordel vinden sal.

[*Pfalzen*, *vaanlenen*, *aartsbisdommen en bisdommen in Saksen*] [1]). LIV. (III. 62.

Vijf steden sijn daer [2]) inden lande te Sassen die al palantse hieten, daer die keyser [3]) echte ende vri have hevet [4]). Die eerste stede is te Grona, die ander is to Werlle, mer nu is die stede te Grosselaer gheleit [5]), die derde stede is to Wallenhusen [6]), die vierde to Astede [7]), die vyfte te Mersseborch [8]). Ende seven vanen leen sijn inden lande to Sassen, die marcgrave te Brandenborch, die lantgrave te Doringhen, die marcgrave te Misen, die marcgrave te Luziczee [9]), die gravescap te Asseherscheleve [10]). Ooc so sijn daer twee aertschebisscopdomen inden lande to Sassen ende XV ander. Die biscop van Meydenborch [11]), die sijn onderdanich die biscop van Nuwenborch [12]), van Merseburch, van Mysen, van Brandenburch ende die biscop van Halverberghen [13]). Die biscop van Mense [14]) die heeft onder hem vier biscopdommen inden lande to Sassen, dat biscopdom van der Halverstat, van Hildessem [15]), van Veerden ende van Palborne, die biscop van Coelen [16]) die heeft onder hem dat bisdom van Monster, van Ossenbrugghe ende van Mynden [17]). Die biscop van Bremen

* 1) Dit artikel ontbreekt in het eerste Groninger handschrift.
2) steden so sint daer. Gr. 2.
3) de konynch. L.
4) echte hove hebben sal. L. echte ende vry have hebben sal Gr. 2.
5) Werle dye ys eme to Goslere geleget. L.
6) Wachehusen. L.
7) Aldenstede. L.
8) Merzeborch L. die vyffte stede to Mersseburch. Gr. 2.
9) to Mysen die mercke to Lusicze. Gr. 2.
10) Dat hertochdom to Sassen unde de palentse unde de marcke to Brandenborch. De lantgraveschap to Dorynge. De marcke to Myzene, de marcke to Lutzys unde de greveschap van Asscherleve. L. to Asschertoleve. Gr. 2.
11) Meyborch. Gr. 2.
12) Nuenborch. L.
13) Havelsberch. L. Halverberge. Gr. 2.
14) Megense. L.
15) Hildensem. Gr. 2.
16) Collen. Gr. 2.
17) bisscopdoem van monster, van osenbrug ende van mynden. Gr. 2.

* die heeft onder hem dat biscopdom van Lubeke [1]), van Tweryn [2]) ende van Rasseborch [3]).

Hier seit hi datter seven vanen leen sijn. Ende der vorsten en is niet meer dan vier, want die marcgrave te Misen heeft dat vanen leen te Misen, te Landesborch ende te Doringen. So hevet die marcgrave te Brandenburg dat selve vanen leen ende te Lusicze, ende die hertoghe te Sassen dat selve vanen leen ende die heer van Virnenburch dat selve vanenleen. Aldus so hebben die vier vorsten seven vanen leen.
Hoe is dan omdat vanenleen te Bruunswijc en van Lunenburch? Sijn hoor heerscappien gheen vanenleen? Sommighe segghen neen, want hier en sijn niet meer dan seven vanenleen ghevonden. Mer sommighen segghen, doe dat recht ghegheven wert doe hadden die van Bruunswijc onder hem dat keyserrijc ende hilden hoor heerscappie voor hoor eyghen, ende en is niet, want daer en mach niement vorstendom hebben voor eyghen. Ende ic segghe dat die hertoghe van Sassen nu heeft dat had die hertoghe van Bruunswijc in voer tiden.

Van der rechteren dwanck den se over oer ondersaten hebbet. Ende wo dat gheestelike ende dat wertlike recht over een draghen. LV. (III. 63.)

Constantinus die keyser [4]) gaf den Pawes Silvestro weerlike broken als LX scellinghen [5]), ende daermede soude hi bedwinghen al die ghene die Gode niet beteren en willen mitten live, datse dat beteren mit goede. Aldus so sal dat gheestelike gherichte ende dat waerlike gherichte over een draghen [6]), also wat den enen ontsteet [7]) dat salmen mitten anderen bedwinghen ghehoorsam te wesen ende recht te doen. Die banne scadet der zielen ende en nemet doch niement [8]) dat lijf noch en krencket ooc niement in sinen lantrechte noch aen leenrechte, tensi dat des keyers achte [9]) daerna volghe. Die vervestinghe neemt enen man dat lijf [10]), of hi daerin begrepen

* 1) Lubyke. L.
2) Sweryn. L.
3) Ratenborch L. Raseburch. Gr. 2.
4) dye konynch L.
5) gewedde to deme geestlycke tsechtich schillinge L.
6) aldus so geet dat geestelike ende dat weertlike gerichte over een dragen. Gr. 2. ende dat werlike over een draghen. G.
7) wat den enen wederstae. L.
8) ok nemant G.
9) des konynges achte. L.
10) syn lyff of he. Gr. 2.

* wort, ende niet sijn rechte, ooc hoe langhe dat hi daer in is [1]), tensi dat daer die achte na volghe [2]).

> Die ban is een oordeel des gheesteliken rechters, dat men ghift om een bewys der sonde over des menschen ziele die de sonde ghedaen heeft. Wie den anderen tonrecht bant die verdoomt hem selven ende niet den anderen.
>
> Dat men eens ygheliken heren banne ontfruchten moet ende sal, also wodstu te onrecht ghebant so saltu oetmoedeliken wt der kerck bliven, behalve in tween saken, 1°. of dat ordel in dynne beropinghe ghegheven worde ende 2°. of dat ordel in hem hadde onredeliken onrechte.

Wat men enen ytliken richter ende heren to broke gheven sal. LVI. (III. 64.)

Biedet die keyser des rikes hof of dienst mit ordele ende mit rechte, ende laet hi dat [3]) den vorsten condighen mit brieven ende mit seghelen [4]) VI weken te voren eer dat hof wesen sal, so sullen die vorsten den hof [5]) soken binnen duutscher aert waer hi is [6]) Die vorsten die vanen leen hebben die gheven den keyser [7]) te broken C pont [8]), alle ander vorsten die gheven hem te broken XX lib. Die hertoghen ende een yghelic edel man, die des hertoghen ghenoten sijn, die gheven te broken X lib. [9]), doch so is daer ghenoech binnen den hertoechdom die sonderlinghe rechten hebben willen, als Holsten, Hadelaren ende Stormeren. Van horen rechten ende broken en seg ic hier niet [10]). LX scell. ghift men den grave te broken [11]) ende den voghedien [12]), die onder des keysers

* 1) soe lange dat he daer ynne is. Gr. 2.
2) tensi - volghe ontbreekt in L.
3) Bedet de keyser des rikes hoff mit ordele ende laet dat. G.
4) ende laet den vorsten kundighen myt breven ende myt segelen sess. Gr. 2.
5) sullen se den hoff. G.
6) de konynch des rykes denst eder synen hoff myt ordelen unde liet he ene kundigen mit synen breiven unde syn ingesegele ses weken eer he werden solle, den sollen sye soeken bynnen dudesscher aert waer he ys, eder sye moten dair umme wedden. L.
7) dye wedden deme konynge. L.
8) den keyser hondert pont. Gr. 2.
9) iewelick edelman de gheven to broke ten punt. G.
10) alle ander lude wedden teyn punt dair men umme ungerichte nycht en weddet. Dem hertoghen weddet men ock teyn punt, yewelick egen man der yegenode ys genoch bynne deme hertochdomme dye sunderlyck recht hebben wyllen als Holsten, Sturmen unde Hedelere, van erme rechte noch gewedde en seeghe wy nicht. L.
11) weddet men. L.
12) vogeden L. den vogeden Gr. 2.

* banne dinghet ende rechtet, indien datse dien banne van den coninc selve hebben. Des keysers banne [1]) en moet gheen man belenen dan die keyser selve. Die keyser en mach mit recht den banne niet weygheren te belenen den dat gherichte belenet is. Den ban belenet men sonder manscap [2]). Palensgreven ende lantgreven die dinghen ende rechten [3]) onder des keysers [4]) ban, also als die grave ende den ghift men LX scell. te broken. Enen ygheliken mercgreve XXX scell. [5]) Den verghelden ende beleenden rechteren of vogheden, die des coninc banne niet en hebben, den ghift men te broken III scell. totten hoghen. Den gogreven VI penninghen of enen scellinc na des lants kore. Den buermeyster ghift men te broken VI penninghen. Ende die onderstonden, dat sijn peynders, III scell. als voor huut ende voor haer, ende daer sullen die bueren voor dadinghen [6]).

Dat die hertoghen niet meer dan V pont en gheven, dat saltu verstaen van den hertoghen dat gheen vorsten en sijn, daerom so seit hi: Een yghelic edel man.
Dat men den marcgrave min te broken ghift dan den lantgrave, dat is daerom dat die lantgrave recht bi coninghes ban ende die marcgrave die rechtet bi sijns selves hulden.
Vergelden dat sin plichtachtighen, die eyghen goet in den lande hebben daer si den heren plicht of doen ende daer se plichtachtich of sijn.
Beleende vogheden dat sijn die rechteren, die in der merken leen hebben; dat hi seit dat men den grave ten hoechsten sal gheven VI penn., dat seit hi daerom op datse ghenen hogheren broke en nemen.
Den buermeyster, dat is sijn rechte bothe of III scell. Want wie hi dat daerop ghift, die is dan daer na echteloes ende rechteloes gheleit, dat is als hi huut ende haer loset.

* 1) under konynges banne dynget of he den ban van den conynge selven hevet. konynges ban. L.
2) de konynch selven, unde he ne mach ock nycht weygeren to rechte den ban to lenen deme dat gerichte ghelenet ys. Verlenet een greve syner gravescap en deel eder een voget syner vogedye dat ys tegen recht. De beleende man ne moet dair over nenen konynges ban hebben, also dat men van em dulden dorve. Ban lenet men ane mansschap. L.
3) ten punt. Sestich schellinge ghift men to broke ende ok den voghede de under des keysers ban richtet indien dat sen ban selven van den keyser ontfangen hebben. Des keysers ban en moet gheen man lenen dan de keyser selven. Palantzgrave ende landgrave de richtet. G.
4) konynges. L.
5) Deme schulteten weddet men achte schellinge synen bergelden unde beleenden vogede. L.
6) pennynghe unde underwylen dre schyllinge voir huyt unde voir haer, dat ys der buere gemeyne to drinckene. L. richtet under keysers banne, als de greve ende den ghift men ok sestich schellingen toe broke. Eenen ieweliken marckgreve dertich schellingen. Den verghelden ende den beleenden rechteren de des koninges ban nicht en hebben den sal men to broke gheven dre schellinge. Den gogreven to den hogesten ses penninghe oft enen schilling na der buere kore. De buermeyster ghift men te broke ses penninge ende onder stonden dre schillinge als voer huet ende voer haer ende daer sullen de buere verdeelinghen. G. Den buermeyster ghift men den to broken ses pennynge ende onder sconden dree schillinge als voer huet ende voer haer ende daer sullen die bueren voer die dyngen. Gr. 2.

*

Van den marckgreven ende van allen richteren de bij des keysers dwanck nicht en richten. LVII. (III. 65.)

Die marcgreve dinghet ende rechtet bi sijns selves [1]) hulden over ses weken, ende daer so mach een yghelic man ordel vinden [2]) over den anderen, die men aen sijn rechte niet besculdighen en mach [3]), doch so en antwort daer niemant te campe [4]) sinen onghenoten. Wort oock een man sijns onghenoten man, sijn ghebuerte noch sijn lantrechte en heeft hi daer mede niet ghekrenct, mer sinen heerscilt heeft hi daer mede ghenedert [5]).

Op desen artikel so voetelen ende stevenen veel wiser luden, horen ende verstaen desen artikel menigherleye wijs. Die ghemoorde biscop van Meydenburch ende grave Otte van Valkensteyn die verstonden aldus: bi sijns selves hulde, dat waren biden hulden ende eeden die hi den coninc ghedaen had. Desen waen of meninghe die en behaghet menighen man niet. Ende dat en is niet sonderlinghe den marcgrave, want bi al sodanighen eden so richten alle rechteren. Sommighe hebben enen anderen waen, dat die mercgrave bi sines selves hulde dinghet, dat waer bi sijns selves ghewelt. Dat en behaecht den sommighen noch niet, want die marcgrave noch gheen rechter en mach rechten van sijns selfs ghewelt dan van des keysers weghen. Mer du selste segghen, dat hier staet dat is die verwandelinghe der personen, ende dat saltu aldus bedieden die marcgraven dat sijn des marcgraven onder rechteren, dat is die rechter die rechtet bi sins des marcgraven hulden.
Dat die een des anderen ghenoten sal wesen, dat is van ridderliker waerdicheit die van manscap toecomt. Sijn lantrecht dat is sijn bothe, die hem na lantrecht roert.

* 1) dynget by synes selves hulden. L. richtet by sines selves. G.
2) ende daer mach een jewelyk man ordel vynden. Gr. 2.
3) nycht beschelden mach. L.
4) doch so en mach antwordet daer nyemant te campe. Gr. 2. wort - gheredert. Deze volzin ontbreekt in G.
5) meer synen heerschilt hefft he daer mede genedert Gr. 2.

*

Van markede to setten ende van borghe edder steenhuse to setten edder tymmer. LVIII. (III. 66.)

Men en moet gheen merket setten noch maken den anderen op twee milen na [1]), ende men en moet ooc gheen borch tymmeren noch gheen stat bevesten mit plancken noch mit muren binnen enen dorpe [2]) buten des rechters oorlof, ende buten sinen oorlof so moet een man wael graven also diep als een man mit [3]) enen spade die aerde op werpen mach [4]), indien dat hi gheen vootscamelen [5]) en maket. Men moet ooc wel tymmeren mit stenen ende mit houte also hoghe alsmen sittende reyken mach op enen rosse. Tinnen ende borchweren sal yo daer an vesten [6]) Men en moet daer ooc yo ghenen borch weder maken buten des rechters oorlof, die om een misdaet [7]) ghebroken is. Breket men oec enen borch gheweldellken of laet mense mit wil vergaen of van armoeden, die moetmen buten des rechters oorlof wel weder maken [8]).

> Ende nadien dat die steden sommighen nut sijn ende sommighen onnut, daerom so beveelt dat die coninc den lantrichteren. Hi mach des ooc weygheren waer des te scade comt. Hierbi so saltu proven, dat dit recht om der ridderschap is gheset, als si op enen rosse sitten so sullen si mit enen zwaerde op reyken, ende dat sal dan hoer mate wesen.

* 1) nene marcket bouwen den anderen ener mylen na. L.
2) noch gene staed bevesten myt plancken noch myt muren noch myt tornen bynnen eynen dorpe. Gr. 2. noch myt mueren noch myt toernen bynnen G. noch borchstede bouwen noch torne bynnen dorpe. L.
3) als he myt. Gr. 2.
4) buten des rechters orlove so moet een man wal graven also deep als he myt eenen spade de erde opwerpen mach. G.
5) voetschemelen. Gr. 2.
6) myt enen spade schyeten mach dye eerden so dat hye nene schemele en make. Men moet ock wal bouwen aene orloff myt holte unde myt stenen dre deelen hoe boven en ander, eenre bynnen den eerden dye anderen twe dair boven, woe men eme doir hebbe an den nedersten gadenne knees hoe boven der eerden. Men moet ock wel vesten eynen hoff myt tunen unde myt staken eder muren alsoe hoe als een man riken mach syttende up enen orse. Tynnen noch borchweren ne sollen dair nycht an syn L. borch weren sal daer yo an wesen. Gr. 2.
7) mit ordelen Gr. 2.
8) voet schamele en maken. Men moet ok gheen borch weder maken buten des richters orlove de um ene misdaet tho breken is. Breket men ok ene borch weldelike of laet men se met willen vergaen of van armoede de moet men buten des rechters orlove wal weder maken. G.

*

Van denghenen den sine borch myt onrechte off ghewonnen wort wo he dan op claghen sal. LIX. (III. 67.)

Wie sijn borch [1]) of ghewonnen wort mit onrecht ende claghet hi daerom als recht is, ende dat [2]) mense hem mit ghewelt onthoudet, die wile dat hi dier borch onweldich is die daer recht toe heeft, so en mach men an dien borch gheen claghe [3]) doen, daer mense mit recht om breken mach.

> Of een man sijn borch ofghewonnen worde ende dieghene, diese hem ofwonne, daerop rovede ende onredeliken ende teghens recht daer of dede, waer des die rechte heer van der borch des icht solde ontghelden? Ende seit neen, want ten mach gheen man verwercken eens anderen mans goet, al ist dat hi sijn lijf verwercket.

Wo men ene borch off steenhues dar nederbreken sal de myt recht verordelt is ende wie dat doen sal. LX. (III. 68.)

Die rechter sal totter eersten myt eenre bilen drie slaghen [4]) slaen an die borch of an een ander tymmer, dat veroordeelt is [5]), dan sullen die lantlude daer toe helpen mit houwen ende mit breken [6]), mer niet en salmen bernen noch hout noch steen wech vueren noch gheen dinck dat daer op is [7]), tensi dattet roofliken daer op ghecomen waer. Ende wie hem totten goede mit recht trecket die mach dat wael van danne vueren. Den grave ende den wal salmen effen maken [8]), al die binnen den gherechte gheseten sijn die sullen daertoe helpen, drie daghen lanc bi hoors selfs spisen [9]), indien datse daer gheladen werden [10]).

* 1) syn huys L. wien syne borch aff. Gr. 2.
2) als een recht is dat men se. G.
3) uppe dat huys L. so en mach men dan an die borch gene clage doen. Gr. 2.
4) sal ok to den ersten die slaghe myt ener bylen. G.
5) eder an een gebouwe dat myt ordelen verdelet ys. L. mit rechte vorordelt is. G. offt eyn ander tymmer dat myt de hie verordelt ys ten se. Gr. 2.
6) myt houwen ende myt rammen. L.
7) en moet men bernen noch steen noch holt noch gheen dinck dat daer op is en wech voren ten se G. mer men sal nicht bernen noch holt noch steen en wech vuren noch geen dinc dat daer oppe ys ten se Gr. 2.
8) unde thuyt syck daer yeman to myt rechte dye vore yt van danne. Den grewen umme den borch sal men myt spaden evenen L. roflick op ghecomen sy. Den graven ende den wal sal men effen maken. G.
9) drie daghe by hoers selves spise. Gr. 2.
10) geladen worden myt gerochte. L.

*

Die selve en sal die rechter niet doen tensi dat hem vierderleye saken daer toe brenghen: 1°. dat men hem daertoe mitten gheruchte eyssche ende lade, 2°. of men opten borch een vredebreker vermoedet ende men hem weyghert op te soeken, 3°. of men den borch niet verantworden en wil daermen mit campe op spreket, 4°. of men niet sweren en woude den vrede.

Hoe of die richter of die here des lants hier toe vreemde ridderscap ladede of bade, waer soude die lantlude hem den cost betalen of niet? Sommighen segghen, neen, wie dat niet en doet die ghift den rechter sijn broken, want men moet den gheruchte biden broken yo volghen.

Wo em alle recht in der tucht ende doghet holden sollen. Ende off oer ordele enich man beropen wo se dan doen sollen. LXI. (III. 69.)

Waer men rechtet bi coninghes banne, die en sullen scepenen noch rechteren coevelen, noch hoeden noch niet [2]) opten hovede hebben, noch hoyken aen noch hantscoen ander hant, die mantelen sullense opten scouderen hebben ende sonder wapen sullen si wesen [2]). Al vastende sullen si die ordelen vinden over enen yghelikeh man, hi si duytsch of walsch of van wat talen dat hi si [3]), vri of eyghen. Daer en sal anders gheen man ordel vinden dan al sittende [4]). Wederspreket hoor ordel [5]) enich man die hoor ghenote is, die sal des voort een ander bidden te vinden [6]). So sal diegheen opstaen die dat eerste ordel vant ende die ander sal sitten gaen in die stede, ende vinden dat hem yo recht dunct wesen [7]), ende theen daer mede daer hyt van rechte theen sal, ende behouden dat of laten hem dat anderwerve vinden mit recht alst te voren was [8]).

* 1) daer en sullen noch scepenen noch richtere covele noch hoet noch nycht. Gr. 2.
2) daer ne sal de richter noch scepene kappen an hebhen, noch hoet noch hoedekyn, huven noch hantschoen, mantelen sollen sye uppe den schulderen hebben, sunder wapene sollen sye syn. L. koghele noch hoet noch huve op den hovede hebben noch hantschen inder hant. De mantelen sullen se op der schulderen hebben. G.
3) man he se we he se ende ok. G. of van wat talen dat hi si ontbreekt in Leid.
4) daer en sal ander geen ordele vynden dan se ende yo alle sy sittende. Gr. 2.
5) ende ok al sittende. Beropet her ordel. G.
6) neman ordel vynden sunder sye. Syttende soelen se ordele vynden. Schelt ock een man oeren genoten ordel he sal der banck bydden een ander ordel to vindende. L.
7) ende vynden yo dat hem recht duncket wesen. Gr. 2.
8) eder laten yt myt rechte als voir gesecht ys. L. oft laten hem dat mit rechte anderwerve vinden. G.

*

Ende also die (de rechters onder koningsban) van Gode an horen gherechte meest eren hebben, daerom so sullen si voor Gode meest tucht hebben.
Doch so en is dese tucht niet te vergeefs, also als gheenrehande tucht te vergeefs en is, mer alle tucht heeft in hem een gheestelike bewisinghe.
Die hantschoen beteykenen al diegheen die gaven nemen voir recht, gheliker wijs als die mantel, dat is die hoyke bedect dat gansse lijf, also bedect die liefte alle rechticheit ende alle doghet.
Want si sijn in des keysers vrede ende wie desen vrede bescermet, die sal sonder wapen wesen.
Dat is aldaer om, dat hem die dronckenscap tot valschen oordelen niet en trecke, want dronckenscap die maect vake boosheit.
Dit segge aldus, dat dit den Sassen een sonderlinghe rechte si, dat se die misdaders niet alleen verordelen en moghen, ten si dat die meerre ghemeente dat volborde ende die scepenen.

Wo men ordele vinden sal darmen rechtet buten keysers dwange. LXII. (III. 70.)

Waer men niet en rechtet noch en dinghet onder [1]) coninghes banne, daer so mach een yghelic man ordele vinden over den anderen, die men an sinen rechte niet beropen en mach [2]), behalven den Wenden opten Sassen ende die Sassen opten [3]) Wenden [4]). Wort ooc die Sasse mit [5]) eenre misdaet ghevanghen of mit gherochte voir gherichte ghebracht mitter hantachtigher daet, dan so tughet die Wende opten Sassen ende die Sasse opten Wenden, ende een yghelyc moet des anders ordel liden, die also ghevanghen is [7]).

Buten coninghes banne, als inder mercken te Brandenburch, te Landesberghen ende te Luziese, want deser lande rechten die sijn summe deel ende draghen entwee mitten anderen,

* 1) nicht en dinghet under G. nycht dynget by konynges banne. L. waer men nichtet noch een dinget onder. Gr. 2.
2) beschuldighen en mach G. beschelden en mach. L.
3) behalven de Went op den Sasse. G. behalven op die Sassen ende die Sassen op den Gr. 2.
4) op den Went. G.
5) Sasse of de Went mit G.
6) dye Sasse eder de Wend myt ungerichte gevanghen an der hantaften daet unde myt gerochte voir gerichte gebracht, dye Sasse tuget uppe den Wend unde de Wend op den Sasse. L. mit ene misdaet inder hantaftighe daet ghevangen dan so mach de Went op den Sassen tughen of de Sasse op den Went. G.
7) gevangen werden. L.

* als ic voorseide, dat is daerom dat dese merken die sijn sonderlinghe vorstendoem ende daerom so sijnse oec lichter in den broken. Al ist dat men daer ghemeen ordel vindet, doch so en mach daer gheen man sinen onghenoten te campe anspreken noch ordel over hem vinden, dat is die den anderen in den heerscilde onghelijc is. Al ist dat daer een yghelic wel ordel vinden moet den men an sinen rechten nicht bescelden en mach, doch so en moghen rechtelose lude over ghenen man ordel vinden die hoer recht niet verloren en hebben.
Dits aldaer om, datse van outs vijanden hebben gheweest, want wanneer hoorre een aldus ghevanghen wort, so moet hoerre een des anderen ordelen liden.

Wo men den clagher antworden sal off nicht. LXIII. (III. 71.)

Een yghelic man die men beclaghet, die mach wel weygheren te antworden, tensi dat men hem beclaghe mitter spraken daer hi van gheboren is, so moet hi antworden of sijn voor sprake, also dattet die clagher ende die rechter verstaen moghen. Heeft hi ooc in Duytsch gheclaghet of gheantwort of ordel ghevonden voor gherichte ende mach men hem dat betughen, so moet hi ooc in Duytsch antworden behalven voor den keyser, want daer so heeft elc recht te rechten na synre gheboorte [1]).

Men en dwinghe hem aldaer niet dat hi Duytsch spreke die gheen Duytsch en can, mer men dwinghet hem aldaer toe, dat hi enen voirsprake crighen moet die dat antwort verstaet, also als men den clagher daertoe dwanc dat hi enen voirsprake crighen most.

* 1) Heeft hi - gheboorte, ontbreekt in G. van geboren ys off he dudesch nycht en kan und syn recht daer to doet. Schuldiget men eme dan an syner sprake so moet he antworden eder syn voirspreke van synenthalven als yt de cleger unde de rychter vernemen. Hevet he aver yn dudesschen geclaget eder ordel gevunden voir gerychte unde mach men dat tugen he moet antworden yn dudessche ane voir deme ryke wente dair heft mallick recht na syner boert. Wort ene vrouwe myt rechte van oren manne gescheyden, se behalt doch oer lyftocht dye hye oer gaff an eghene unde oec gebouwe dat dair uppe staet dat ne moet se nycht upbreken unde van danne voren. Anders ne blyvet oec neen gebouwe noch nycht der morgengave. Oer gerade behelt se doch unde oer moesdeel, men salt oer ock geven unde laten wat se to oren manne brachte eder also vele als oer gelovet was doe sye to samene quemen. L.

*

Dat kint dat sines olders erve nemen mach van evenboerdes wille. LXIV. (III. 72.)

Waer dat kint echte ende vri [1]) gheboren is die behout sijn vaders scilt ende neemt sijn erve ende oec sijnre moeder erve, indien dat dat kint hoor evenboerdich of bet gheboren is. Neemt ooc een scepenbaer vri wijf enen vergelde of enen lantsaten, [2]) ende wint si kinder bij hem, die en sijn der moeder niet evenboerdich an bothen, noch an weerghelde, want si behouden hoors vaders recht ende niet der moeder, daerom so en nemense ooc der moeder erve niet noch niements erve van der moeder side. Dit selve recht hadden ooc dienstmannen thent an biscop Wychmans tiden van Meydenborch [3]), also dat die soon behilt des vaders recht ende die dochter der moeder, ende hoorden al daer na ofse dienstluden waren, doe en behovede man gheen weder wisselinghe onder den dienstluden [4]). Ende van aenbeghin des rechtes so was dat recht also, dat een vry wijf nemmermeer en mocht een eyghen kint crighen of winnen [5]). Mer sint biscop Wychmans tiden so heeft dat recht also ghestaen dat beide die soon ende die dochter horen nader moder, al ist dat die vader duutsch of Wensch is. Men seit dat alle Wentinnen kinder vri sijn om des willen dat hoor kinderen naden duytschen vaderen horen, dat en is doch niet, want si gheven alle tyns den heren also vake als men den nemet, ende als Wendenschen rechte is so moeten si horen heren vri penninghen gheven, dat sijn drie scell. Ende in sommighen steden meer na des lants ghewoonheit [6]).

* 1) Dat echte kynt nympt unde vry beheldet synes vaders schilt. L. Waer dat kint echt ende recht vry gheboren is dat beholt synes. G.
2) enen berghelden eder enen lantsaten. L. wyff ene lantsaten ende wynt kinder by hem. G.

3) hadden oec die dienstlude oft manne thent an bysscop Wiechmans tyden van Meydeborch. Gr. 2. van der moeder zyde. Van anbegynne des rechtes so was dat recht also dat een vry wyff nummer mochte een eghen kint wynnen. Mer sint bisschop Tymannes tyden so heft dat recht also ghestaen dat beyde de sone ende de dochter horen vader horen nader moder ende nicht naden vader he se ok wel dat he se. G. Het overige van dit artikel ontbreekt in G.

4) Doe en bedrofte men nenen weder wesselen under den denstluden. L. offt se denstmanne weren doe en behoreden men geen wedder wesselinge onder den denstluden. Gr. 2.
5) nummer en mochte een eygen kint wynnen. Gr. 2. egen kynt gewunne. L.
6) hotet na der dudesscher moder deme den sye bestaet dye vader sy dudesch of undudesch. Der wendynne kynt horet na den vader of hye een wend ys. Ys he aver dudesch, so horet yt na der moder. Men seget dat alle wendynne vry synt, doir dat oir kynderen na den dudesschen vader horen. Des en ys doch nycht, wente sye gevet oer herwede oeren heren also dycke alse mens nemet. Latet se ock oeren man, alse wendesch recht ys, se moeten oren heren de vryen pennynge geven dat synt drye schillinge. In somelyken steeden meer na des landes wonheyt. L.

In sommighe boken so en beghint hier gheen artikel, mer in den rechten privilegio so staet dit voor een articul, dattet kint sijns vaders scilt beholt, dat is sijn leen.

Dat ebenboortichheit vierleye wijs toecomt: 1°. als van ammechte ende van dien so seet hi hier, want scepenbaer vriheit is aldaer om also gheheten, datse hoor eyghen erve ende goet daerom vri hebben, datse scepenen ammecht in eenre graefscap bewaren sullen, ende dat ammecht hoort alleen den mannen toe, ende daerom so ervet hi dat alleen op den soon of op sinen naesten zwaertmaech; 2°. als van dienste dat op goet leit, want die dienstlude hebben daer goet of datse die vorsten ende die goodshusen daer voir bescermen sullen. Wie dan eens heren dienstman is die en is hem niet evenboordich,

Die scepenbaer nemen erven ende recht nader vader side ende die dienstlude die horen al nader moeder side, also nam een dienstman te Meydenborch eens dienstmans dochter te Brunswijc, die kinderen horen te Brunswijc nader moeder.

3° Die eyghen is die en is niet ebenboortich die vri is, want een eyghen man en mach des vrien mans erve niet nemen, noch die vri man des eyghen mans erve, want wat die eyghen man heeft dat hoort sinen heren toe.

Die rechten vernemen sommighe luden also of dat kint nu eyghen worde als die vader eyghen ware of na des kints gheboorte eyghen worde, ende die moeder niet eyghen en worde. Segghe, dat kint en waer niet eyghen; dat prove aldaer bi dat hi seit: nader moeder. Hoert die moeder enighen man toe so en is si niet vri noch ooc dat kint, daerom so ist noch als te voren was, dat is, al is die vader eyghen dat kint is doch vri indien dat die moder vri is.

Dat van ouden tiden die Wenden al meest eyghen waren, want doe der Sassen olderen to lande quamen doe bedwonghen si di Wenden, ende wat hoerre levendich bleef dat waren hoor ghevanghenen. Ende aldus is dat toeghecomen datse van oudts eyghen gheweest hebben, doch so waer dat men dat voorwaer niet en weet, daer salmen se vri houden.

4°. Die vierde evenboertichheit is aan ridderliken waerdichheit als in den heerscilde.

*

Van vrouwen lijftucht ende in welken guede dat de rechte liftucht is. LXV. (III. 75.)

An eyghen erve ende goet so is die lijftucht der vrouwen [1]) ende niet aen den leenguede, want in den eyghenen guede so en mach hoer die lijftucht gheen man nemen [2]) tot horen live toe [3]). Mer anden leenguede so mach men hoer die lijftucht menigherleye wijs of nemen ende die vorwerden te breken, want bi hoors mans lyf so ist hoor ghedingheden goet [4]), ende na sijnre doot so ist hoor leengoet [5]). Ende man noch wijf [6]) en moghen gheen leengoet langer [7]) hebben dan tot horen live, dat is dattet die man mach erven op sijn leen erfghenamen, ende die vrouwe en mach des niet erven, want stervet eenre vrouwe hoor man of [8]) ende blijft si mitten kinderen in den goede onghedeelt, lanc of een corte tijt [9]), ende wanneer si dan sceiden willen, so sal die vrouwe hoor morghengave nemen, hoor bruitscat ende hoor gherade an alden goede [10]) dat daer is, also als si dat nemen soude inder tijt, doe hoor man starf. Heeft ooc die weduwe [11]) enen man ghenomen die tot hoor ende tot horen kinderen in dat onghesceide goet [12]) ghevaren is, ende sterft die vrouwe dan daerna, so sal die man behouden al sijns wijfs rechte [13]) ander varender haven [14]) ende niet aen dien tymmer ende an der gerade [15]).

* 1) An eygene erve ende guede soe ys die rechte lyftuucht der vrouwen ende nicht an. Gr. 2. Yn eghene ys recht lyftuch der vrouwen. L. In eghenen gude so is de rechte lyftucht der vrouwen ende nicht an den leengude want. G.
2) nieman breken mach. L.
3) tot horen lyfstande toe. G.
4) mannes lyve so is het hoer ghedinghet gued ende na synen dode. G. by hoeres mans lyve so is het hoer gedyngede guet ende na. Gr. 2.
5) unde an lene nycht wente yt em manyger wys mach gebroken werden, leen by oeres mannes live ys oer gedynge, na oers mannes dode ys yt oer rechte leen. L.
6) Ende noch man noch wyff. G. Gr. 2.
7) en mogheen leenguet langher. G.L.
8) man aff. G. hoer man aff. Gr. 2.
9) langhe of korte tyd. G. lange offt korte tyt. Gr. 2.
10) oer morgengave, oer gerade unde oer mosdele an alle den gude. L.
11) de vrouwe. G. die wedue. Gr. 2.
12) unghedeelde gued. G. ongedeelde guet. Gr. 2.
13) ende sterfft dan de vrouwe daerna so sal beholden al syns wyves rechte. Gr. 2.
14) have. G. Gr. 2.
15) an den tymmer noch an den gherade. G. ende nicht an den tymmer ende der gerade. Gr. 2.

*

Dat selve dat hier staet dat is valsch, ende dat om dryerleye saken wil: 1°. want wat eenre vrouwe lijfghedinghe is daer en heeft se gheen recht toe, daer se wel te voren recht toe hadde. Ende al ist datse gheen recht en hadde tot leen, so hebben se daer toch goet recht toe tot horen live; 2°. so ist valsch aldaer om, dat een vrouwe heeft also weynich rechts totten ghegheven goede, tensi dat die rechter dat recht daer op gheve of dat hoor die heer dat belene; 3°. aldaer om, dat die man moet sinen vrouwe gheen eyghen goet gheven buten sinen erfghenamen oorlof noch tot horen live toe, mer sijn leengoet mach hi hoor gheven tot horen live buten der erfghen. oorlof, daerom want men dat mit recht lichteliker doen mach, daerom so is dat tbeste recht. Daer heer Eycke dat mede bewisen wil, dat an leengoet gheen rechte lijfghedinghe en is, dat is dattet den vrouwen of gaen mach. Dese bewysinghe is ooc valsch, want dat eyghen goet gaet hem of menicherleye wijs.
Al dese argumenten, die teghens heer Eycken recht gheset sijn, die lose aldus ende segghe, dat bi beer Eyckes tiden doe en was der vrouwen recht niet beter dan als derghenen was die een leen sonder een gewere hadden ende die wile dat doe was doe mocht hem dat goet afgaen menigherleye wijs. Dat hier te voren allegiert is teghens her Eycken, dat dede die keiser Frederik om gunsten wil der vrouwen.
Gedinghe dat hiet also veel als een aenval der vrouwen in den leenrechte, mer hier heet ghedinghe aldaer om, also dattet dinghende medeghift, dat guet daer om ghedinghet wort.

Wat recht dat een man heft an sijns wives gudes. LXVI. (III. 76 § 3.)

Neemt een man een weduwe die eyghen guet of lijfghedinghe hevet [1]) ende arbeet hi mit sinen ploghe in den guede, ende stervet dan sijn wijf eer hi dat lant besayt heeft, so sal hi dat lant voort vol arbeiden ende sayen ende mayen. Ende hi sal den tyns [2]) ende pleghe daer of gheven denghenen die dat guet aen stervet [3]), mer sterft die vrouw nader sayinghe als

* 1) eghen eder leen lyftucht eder tynsguet hevet. L. oft lyfghedinghe heft oft tynsgued ende arbeydet he. G. die eygen offt lyffgedinge offt tynsguet hefft ende arbeidet. Gr. 2.
2) seyen unde arbeiden unde meyen. Ende sal den tyns. G. vort vol arbeiden ende seyen ende meyen ende sal den tyns ende plege daeraff geven. Gr. 2.
3) anghestorven is. G. affstervet. Gr. 2.

* die man dat lant vol begaen heeft, so is dat zaet des mans [1]), ende hi en is daer niement niet sculdich of [2]) te gheven [3]) daer sijn wijf niet of gheven en dorst [4]). Ende dat is des mans verdiende goet also als dat den erfghenamen wesen soude of si sonder man waer [5]).

> Een vrouw kan wel haar eigen goed wegschenken met goedvinden van haar man en van hare erfgenamen, maar de man behoudt de opbrengsten en voordeelen van dat goed zoolang de vrouw leeft, of liever zoolang het huwelijk in stand blijft.

Van den meyeren wat se beholden van den gude in der meyerscap na des heren dode. LXVII. (III. 77.)

Doet een man sijn lant wt [6]) te tynse of te pleghe, dat is pacht, tot eenre besceidenre tijt [7]), also dat men hem [8]) dat lant besayt weder late [9]), tot welker tijt dat hi binnen den iare sterft, so salmen den erfghenamen dat lant weder besayt overleveren ende gheven, nadien [10]) dat hi hem des niet waren en conde dan die wile dat hi levede [11]). Ende die erfghenamen sullen den man al sodanighen tyns of pleghe gheven, als hi denghenen doen soude die hem dat goet of lant dede, na dien [12]) dat hi dat lant mit sijns selfs ploech beginck [13]).

> Saltu aldus verstaen, dat eerste is dat hi gheen ghewere en heeft, die daervoor waren sal, dan sijn ploech ende dat zaet van den tynsgoede dat des mans selve toehoorde; dat

* 1) als de egede dat lant begaen, de saet ys oers mannes. L. des mannes. G. Gr. 2.
2) daer nyemant nicht aff sculdich. Gr. 2.
3) to gheldeme pleghe noch tyns. L.
4) dorste. Gr. 2.
5) tynsgelt of gelden solle. Soe wat ock tynses eder plege yn der vrouwen gude was daer men oer afgelden solde starff sye nae den rechten tynsdagen, dat ys des mannes verdiende guet als yt der ervenden wesen solde off sye aene man were. L.
6) uyt beseyet. L.
7) to plege to beschedenen yaren. L.
8) plegbe tot ener bescheidener tyt alzo dat men hem dat. G.
9) also dat men dat lant beseyet wedder late. Gr. 2.
10) dat lant den erfnamen weder bezeyen na deen. G.
11) beseyet weder laten wente he ys nycht langer geweren mochte dan dewyle he levede. L. na den dat he hem des nicht woren en konde dan die wile dat he. Gr. 2.
12) als he den heren doen solde de hem dat land dede nadeen. G.
13) van der saet sodanen tyns eder plege geven yenen an den dat guet geboret als yene solde dye yt wt dede, wente yt synes selves ploech nycht begenck doe he starff. L. als he dengenen doen solde de hem dat guet offt lant myt synes selves plogen beginck. Gr. 2.

* guet dat hier wtghedaen is dat en is des mans selve niet, mer hi hadde dat van sijns wijfs weghen. Ende nadien dat dat lant sijn niet langher en was dan si ende hi leefden, daerom so moet dat die meyer den erfgen. wedergheven, want daer en mach gheen man enen anderen man beter recht an enen guede laten dan hi selve daeran hadde.
Men sal dat holden dat men bedinghede, of die erfghen. sullen dat holden indien datse des ghenieten ende bathe hebben willen. Willen si dat breken die daerna comen, dat sal buten des anderen scade wesen. Want als men een ghelt voor een goet altemael op boert dat men vercoopt, also boert men dat op voor een goet dat men vermiedet. Ende also sal men den erfgen ontweren datse gheen goet vordroghene altena wt doen, daerom so hebben si den koren of hi die myedinghe houden wil dan of hi den myeder den pleghe gheven wil.

Van der lude trowe ende ere. Ende wat saken dat een man teghens sijn ere niet doet. LXVIII. (III. 78.)

Die keyser [1]) ende een yghelic rechter die moet wel rechten over hals ende over hant, ende over dat erve eens ygheliken mans ende maghes ende vriendes, ende hi en doet [2]) daeraen teghen sijn trouwe ende eer niet [3]). Een man moet ooc sinen coninc ende sinen rechter wel wederstaen te rechte ende weren onrechtes ende helpen ooc te weren tot alre tijt [4]), al is hi wael sijn maech of sijn heer, ende hi en doet daer aen [5]) teghens sijn trouwe [6]) ende ere niet. Een man moet oec wel volghen sinen heren ende die heer sinen manne ende die maech sinen maghen ende helpen borghe ende stede stighen ende winnen [7]) van des gherichtes weghen om een misdaet, daer hi mit gherochte toe gheladen wort, ende moet se oec wael helpen breken, indien dat mense met recht niet en onsculdighet, ende si en doen daeraen teghens haer trouwe ende ere niet. Een yghelic man die moet oec wael helpen te

* 1) Dye konynck. L.
2) mans ende maghes ende en doet. G.
3) yuwelikes synes mages und mannes unde ne doet dair an tegen syne truwe nycht. L.
4) unrechtes wederstaen unde sal helpen weren to aller tyt. L.
5) al ys syn maech wal offt syn here ende he en doet oec daer an. Gr. 2.
6) teghens hore trouwe. G.
7) ende helpen hem borge ende stede stigen ende wynnen. Gr. 2. helpen den borge ende stede in styghen ende te wynnen. G.

* weren [1]) stede ende borghe ende lant ende oec dat lijf sijns heren, sijns mannes, sijns maechs ende vriendes mit rechte teghens enen anderen heren, die hem mit gewelde soket [2]) ende moeten oec wael op hem striden ende hi en doet [3]) daer aen teghens sijn trouwe [4]) ende ere niet, indien datse hoor have niet en nemen [5]).

Trouwe die coomt van drierleye saken, die eerste trouwe coomt van weldaet ende ooc van orden, die een man houden sal tot sinen heren, die ander trouwe die coomt van nature toe ende van maechscap, die derde trouwe coomt van rechte ende van nutticheit, also als wi tot alle rechters hebben sullen.
Hier is een vraghe: waer dat een rechter die een ordel vraghet, dan die dat ordel vindet? Wi antworden totten eersten ende segghen aldus, die dat ordel vindet dat is een rechter, want die ontrichtet dat dinck. Hier seg ic toe ende vermoede, dat die rechter in Sassen dat ordel selve ghift ende anders niement. Want dat men wel ordelen vindet, die en vindet gheen man te rechte daer dat ghevonden wort, want diegheen die dat ordel vindet, die seit aldus: Her rechter, wildu horen wat ons recht dunckt wesen, ende vint dan aldus of het bekende scult is, hi salse over XIIII nachten betalen. Secht dit ende brenct den sculdighen man niet te betalen, want dat en is anders niet dan een aenwisinghe ende een raet, dat hem die rechter dat bieden sal dat hi die scult betale. So ghift dan die rechter dat rechte ordel ende seit aldus: als hier ghevonden is so ghebiede ic u ooc dat ghi over XIIII nachten die scult betaelt. Sech dat is dan dat rechte ordel dat daer bindet. - Daer mede meent hi sonderlinghe coninghen als den coninc van Beem ende den coninck van der mercke. Dese coninghen moet men wel wederstaen. Ende hadde hi hier oec

* 1) niet en sculdiget, een iwelyc man die moet oec wael helpen to weren. Gr. 2.
2) weldichlike zoket. G.
3) ende doen. G.
4) hore trouwe. G.
5) unde helpen daer bestedigen unde dyngen van gerychtes halven umme ungerichte off he dair myt gerochte thoe geladen wort an eyner hantaften daet unde ne doet tegen syne truwe nycht. Dye man moet ock wal volgen voir synes heren huys unde die here voir des mannes unde dye maech voir des mages, daer he umme ungerichte myt gerochte to geladen wort unde moet yt dan wel helpen breken of men yt myt rechte nycht untredet unde ne doet tegen syne truwe nycht. Juwelyck man mach helpen weren stede, borge, land unde lyff synes heren, mages unde mannes unde synes vrundes, wedder heren maech unde man, dye se geweldelyke soeken, unde mach uppe sye stryden unde ne doet tegen syne truwe nycht woe hye selven oers selves haven nycht en neme. L.

* gheseit den coninck, so had hi den roomschen coninc ghemeent ende also waer dat onrecht, want die en moet gheen man wederstaen, tensi dat hi dat rike verwercke, want die coninck is boven alle rechten.
Het is wiser dat veel luden dencken dan dat een alleen denct.

Wo een man sijns heren welt wal wederstaen mach. LXIX. (III. 78 § 6.)

Wondet een man sinen heer of slaet hi hem doot inder nootwere of die heer sinen man [1]), he en doet teghens sijn trouwe niet, indien dat die noot mit recht op hem ghebracht wort [2]). Een man sal sinen rechtverdighen ghesellen ende sinen weerden [3]) ende sinen gasten ende oec alle denghenen die tot [4]) sijnre ghenaden in sijnre ghewelt comen, helpen [5]) teghens alre malck, also dat hi hem verwere onrechter vlucht dats voor al onrecht [6]) dat hem toecomen mach, ende hi en doet daer an teghens sijn trouwe niet [7]). Socht [8]) die heer sinen man of die man sinen heren onverclaghet voor sinen manne na rechte, hi en doet daer an teghens sijn trouwe niet. Coomt hi ooc op sinen scaden niet ende ghesciet hem scade [9]) van hem selven of van den die om sinen wil daer ghecomen sijn, of dat hi een helper daer toe is onwetende [10]), den scaden sal hi beteren op rechte ende het en is teghens sijn trouwe niet. Waer ooc een man is op eenre reyse ende gheen hooftman en is [11]), riden dan luden an hem ende an die sine [12]) ende doense horen heren scaden of horen mannen of wie dattet si in horen [13]) rade ende hulpe, ende ver-

* 1) of sleth he hem doet in der noetwere offt die her synen man. Gr. 2.
2) mit oprechte op hem vollenbracht wert. Gr. 2. vullebracht wort. L.G.
3) synne weerde dair he geherberghet ys. L.
4) ende oec alle diegene die tot. Gr. 2.
5) to synen gnaden vluet, dem sal men helpen. L.
6) dat ys voer alle onrecht. Gr. 2.
7) unrechter gewalt unde ne doet weder syne truwe nycht. L. onrechter vlucht ende he en doet daer en teghens syne eere nicht. Waer ok een man is op ener reyse. G. met weglating van het tusschenstaande.
8) Soeket. L.
9) nyet ende geschuet hem scade. Gr. 2. nycht uytgeschuyt em scade. L.
10) eder doir helper to ys unwetende. L.
11) waer oec een man op eenre reysen ende geen hovet man en ys. Gr. 2.
12) an hem off an die syne. Gr. 2.
13) ende wie dat het sy in horen. Gr. 2.

* weret hem [1]) dat opten heylighen, so blijft hi des sonder scaden ende wandele [2]).

Onrecht so doet men enen man mit onrechten oordelen of mit onrechten gherichten, also dat hi gheen recht becomen en mach, mer ghewelt dat is dat men so weldeliken doet dat diegheen die men dat doet sijn lijf of sijn goet daer an verliesen moet, eer hi rechts becomen mach.
Het is ooc beter dat een man sijn lijf verwere of sijn gesontheit dan dat hi daerna om claghen soude.
Dit self moechstu oec doen of dyn heer of een ander man dyn door wouden opbreken, of dat hij in dyn huus of in dyn hof stormen of werpen woude, want een yghelic man sal in den huse vrede hebben. - Indien dat die noot. Dit moet men bewisen mit VII mannen of mit den campe. Wert die noot of ghewelt ooc niet bewijst, so verliest die misdader sijn eer ende ooc sijn lijf ende daertoe sijn leengoet, dat hi van den heer hadde. - Socht die heer. Hier hebstu nu dat die heer sinen man niet beclaghen en sal dan voor sijn mannen om leengoet, mer om ander saken sal men dat den lantrechter claghen.
Woe als hi hem witteliken beclaegt heeft, mach hi hem dan wel soken te huus ende te hove? Sommighen segghen ja, want dat recht en verbiedet es niet. Segghe du, die man en verwerve dat mitter claghe niet dat hi mitten heren oorloghen mochte, mer hi bewaert daermede sijn trouwe dat hi den scaden beteren sal op rechte dat is nader weddinghe, die dat verloes, tensi dat mynre mit sinen rechte.

Van der buer rechte de een nye dorpe besitten van wilder wortele ende van tynsluden ende oren rechte. LXX. (III. 79.)

Waer die bueren een niewe dorpe besitten van wilder wortelen [3]), den so mach die heer des dorpes gheven ende setten tynsrechte aen den guede [4]), al ist datse totten goede niet [5]) gheboren en sijn. Mer hi en mach hem gheen niewe

* 1) verweert he dat op den hiligen. G.
2) synnen heren, synen maghe, synen manne eder wenne yt sy aene synen raet unde daet unde geweret dat uppe de hylligen he blyft ys aene gelt unde ane wandel unde ane laster. L.

3) Waer die buten een nye dorp besitten van. Gr. 2. Waer de buer een nye dorpe besitten van, G.
4) gheven tynsrecht an den gude, G. gheven erme tynsrecht an den gude. L.
5) dat totten guede nicht. Gr. 2.

* recht setten noch si selve [1]), daer si des lantrichters recht mede moghen minren of meerren [2]). Gheen wtheems [3]) man en is sculdich te antworden na horen sonderlinghen dorprechte, mer na ghemenen lantrechte, tensi dat hi daer claghe [4]) om erve ende om goet of om sculden, want waer een man claghet daer moet hi antworden of men weder op hem claghet, behalven te campe waert. Versterft een eyghen goet eens mans erveloes [5]) van enen bergelden [6]) so behoren drie hoven of daer beneden in dat scultetendoem [7]). Ende versterft [8]) an hem XXX hoven [9]) of daer beneden, so hoort dat goet in der gravescap. Is des goets veel meer dan XXX hoven, so worttet den keyser ledich ende vri [10]). Laet die keyser [11]) of een ander heer sinen dienstman of eyghen man vri, so behout die man vrier lantsaten recht, want die keyser die moet wel des rikes dienstlude vry laten [12]) ende maken se te scepenen, om des wil dat men des rechtes becomen moghe [13]). Ende hi sal hem van des rikes guede also veel toe eyghenen [14]) datse daer of scepenen wesen moghen [15]), enen ygheliken drie hoven of meer, ende dat moet hi wel nemen wt der gravescap, waer het die grave ledich heeft [16]), daerom datter scepenen eyghen guet inder gravescap verstorven is [17]).

* 1) noch hem selven daer se. G. noch he selven kesen. L.
2) toebreken of daer se synen broken mede moghen mynren of meerren. Gr. 2.
3) Gheen wthemmich. G.
4) mede krencken eder syn gewedde mede meren of mynren. Gheen uytwendig man yn dem dorpe en ys sculdich te antworden na ermen rechte dat sye an erme dorpe gelovet hebben sunderlyken hye ne clage dair. L.
5) antworden behalven to kampe voort ervet enes mannes eghene gued erveloes. G.
6) verghelden. G. Gr. 2.
7) Sterft eyn egen van eynen bergelden erveloes dre hoven eder dair beneden dat horet yn dat schultedoem. L.
8) ersterft. L. Ende versterft an hem dertich hove so weert dat den keyser ledich ende vry. Laet. G.
9) aver meer dan dyrtich. L.
10) deme konynge allet ledich. L,
11) de konynch. L. Laet oec die keyser oefft een ander here. Gr. 2.
12) Vergaet ock de schepene bynnen eyner graveschap, dye konnynch mach des rykes denstman myt ordelen vry laten. L.
13) unde konynges ban dair holden moge. L.
14) to eygen geven. Gr. 2. tho egene geven. L.G.
15) dat he daerof scepen mach wesen. G.
16) nemen wt der grevescap wort die greve ledich heft. L.
17) Enen ygheliken - is. Deze volzin ontbreekt in G.

*

Op des dat die beteringhe boven den tyns si hoors leens voir hoor besceidinghe, want het is seer nutte ende bequaem den ghemenen guede, dat daer ackerlude sijn die den acker maken.
Tynsgoet en is noch gheen eyghen goet, noch leenguet, noch erfguet.
Tynsgoet is oec twierleye. Dat eerste is also doen dat die gheen, die dat heeft, niet vercopen noch verlaten en mach, want die dat goet also hebben die sijn daertoe gheboren, ende op wien dattet ooc erven sal, die moet daertoe gheboren sijn. Dese sitten also meers als op sinen eyghenen guede, ende si sijn gheheten plechtachten.
Die ander lude die den tyns gheven dat syn bueren, ende die erven dat goet dat boven den tijns is Ende dat is beter dan die pleghe is. Si erven dat op hoor naesten ende vercopen dat, wanneer si willen, indien datse dat horen heren eerst bieden. Dit datse anden goede hebben dat hiet die beteringhe, dat is datse dat goet mit horen arbeide ghebetert hebben ende sij sijn gheheten lantsaten.
Sterven is twierleye.
Die eerste doot des rechtes is of hem een man te eyghen ghift mit sinen vrien rade ende wille, so wort den heer sijn eyghen goet ledich ende vri.
Die ander doot des rechtes is of een man in die overachte des keysers is.

Dat ander sterven is die natuerliken doot. Van der weghen so wort een eyghen goet ledich, indien dat die dode gheen erfghenamen noch magen after en laet went in dat sevende knie of lit, die sijn goet ontfanghen mach.

Dat der Sassen recht is des des keysers recht, wie dat anders rechte versteet.

Hier te voren staet, dat den sculteten werden drie hoven ledich ofse van eenen vergelden man, die vri ghecoft is, ghecomen sijn, ende daerom so en hoeren hem die niet die van enen scepen verstorven sijn. Dit meende hi, doe hi dat buten besceide, want een besceit breket al ghemeen recht.

Van denstlude recht. LXXI. (III. 81 § 2.)

Dienstmanne [1]) ervet ende nemet erve [2]).

* 1) dienstmannen. Gr. 2.
2) alse vrye lude na lantrechte sunder dat sye buten oers heren gewalt nycht en ervent noch erve en nement. L. Dit artikel is in het Leidsche handschrift met het volgende vereenigd. De glosse heeft echter ook daar alleen op dit artikel betrekking en de volgende artikelen hebben noch in het Leidsche handschrift noch in de beide Groninger handschriften, noch in dat van PIETER VAN SCOUWEN eenige glosse.

*

So seit hi hier nu sin leste articulum, dat die dienstlude erven hoor goet ende nemen oec erve also als vri lude na lantrecht, mer dat alleen datse buten hoers heren ghewelt doch niet en erven noch gheen erve en nemen.

Van den de sijn recht verloren heft vor gherichte in ener stede LXXII. (III 82.)

Wie sijn recht verliest voir gherichte in eenre stede die heeftet over al die werelt verloren [1]), indien dat men des tuuch heb aen den gherichte. [2]) Des gherichtes tuuch en is ooc gheen man sculdich te brenghen in een ander gherichte, mer die richter daer een man rechteloes voor gheleit [3]) is, die sal twee boden seinden voor den anderen rechter [4]), daer die man sijn recht verloren heeft, datse dat weten ende verstaen [5]) of men hem daer mede vertughen moghe. Ende die boden sullen dan een tuuch wesen [6]).

Van den de enen anderen een guet lat off gyft dar he ghene ghewere an en heft. LXXIII (III. 82 § 2.)

Wie enen anderen een goet op let ende ghift aen sijnre were, daer hi selve gheen ghewere noch ghelde aen en hadde [7]), ende wort die ander van gherichtes weghen daer in ghewijst in die besittinghe, die gene die die were heeft moet die inwisinghe of inleidinghe wel wederspreken [8]) ende den anderen daer weder wtwisen ende wtleiden laten, indien dat hi daer verstae totten naesten dingdaghe of rechtdaghe [9]), want een man en is niet sculdich [10]) sijn goet te rumen, hi en

* 1) overal verloren. L.G. over alle die werlt verloren. Gr. 2.
2) an den gherichte. G. Het overige van dit artikel ontbreekt in G.
3) voer geleecht. Gr. 2.
4) voer gerichte. Gr. 2.
5) verhoren ende verstaen. Gr. 2.
6) dat sye horen of men ys em overtuge moge to rechten unde des sollen se dan getuych sijn. L.
7) Soe wye den anderen een guet gevet unde let yt eme an synen geweren dair he selven nene gheweren an hadde. L. geen gewere noch gewalt an en hadde. Gr. 2.
8) de moet de inwisinghe wel wederspreken. G.
9) dair yn gewyst yene de dair gewere an heft de moet de inwysinge wal wederspreken unde yenen uytwysen des hye yt wederstae to dem neesten uytgelegeden dynge. L.
10) dair weder wtwysen. Indeen dat he daer vorstae to den naesten dinghe want een iewelick man en is nicht schuldich. G.

* werde daerom voir gherichte gheladen ende beclaghet. Wort hem dan dat goet of die ghewere of ghewijst ende die ander daer in ghewijst [1]) van des gherichtes weghen, so en moet men hem daer niet weder wt wisen, tensi dat men dat mit ordele doe.

Van der besittinge des gudes dat enen manne gheven wort ende wo lange dat men dat guet waren sal. LXXIV. (III. 83.)

Wat men een man of wijf ghift dat sullen si besitten [2]) drie daghen. Ende wort die besittinghe mit claghe ende mit recht ghevordert dattet gheervet is, des en dorven si niet besitten [3]). Wie een goet te leen ghift of oplaet [4]) enen anderen man, die sal daervoor waren [5]) iaer ende dach. Wie eyghen guet of varende have vercoopt, die sal daervoor waren [6]) die wile dat hi leeft [7]). Men sal hem ooc dat goet laten in sinre were te behouden ende te verliesen, die wile dat hi daer voor staen sal, want diegheen dien dat ghegheven is, die en mach dat niet aenspreken dan an eenre gaven [8]).

[*Gevolgen van geweld tegen den bezitter, den leenheer, den leenman en den erflater.*] LXXV. (III. 84.)

Wie den anderen sijn goet gheweldeliken ofneemt [9]), tsi luttel of veel, diegheen die dat doet die heeft alle recht an dat goet verloren, dat hem aen den guede versterven mochte [10]) na des anderen doot, ende ooc aldat recht dat hi daer te voren an had, want niemant en moet sijns selves rechter wesen [11]). Dodet een man sinen heren, so verwerct hi sijn

* 1) wort em de gewere dan gedeelt unde wyset men eme dan dair yn. L.
2) sye beyde besitten. L.
3) Soe wat sye myt claghen ervorderen eder up se gheervet wort des en darven se nycht besytten. L. en doren noch en sullen se nicht. G.
4) een guet let eder lenet. L.
5) weren. G. yaer unde dach gheweren syn. L.
6) weren. G.
7) let eder verkopet des sal he gewere syn dewyle he levet. L.
8) in syner gewere to beholdene eder to verlesene alle dye wyle hye dat verstaen sal, wente hye ne mach dair nycht anspreken dem dat gegeven ys dan ene gave. L.
9) wendelike af nympt. G. Dit artikel heeft in G. geen opschrift.
10) daeran versterven mochte na. G.
11) verdechtlyke nympt off geweldelyken bet an yenes doet dem yt horet, alle recht heft he an den gude verloren, dat em van den gude to sterven mochte na yenes dode. Dodet ock. L.

* lijf [1]), sijn eer ende dat goet, dat hi van sinen heer hadde. Dit selve verwerct [2]) ooc die heer of hi sinen man dodet, ende hoerre een die dat doet die en mach sijn kinderen an dat goet niet weder wisen [3]). Dodet oec een man sinen vader of sin broeder of anders enighen man, daer hem dat goet of aen versterven [4]) mochte, so heeft hi al dat goet, dat hem daervan aencomen mochte van versterf, verloren, tensi dat hi dat dede [5]) in nootwere sijns lijfs ende dien noot opten doden beclaghen, of dat hi dat onwetende dede, also dat hi dat dede ieghen sinen wil [6]).

Van den de to hope loven een weerghelt off ander ghelt we dat leesten sal. LXXVI. (III. 85.)

Waer meer lude dan een te samen ende te hope loven [7]) voor een weerghelt of ander ghelt of scolt, dat sijn si al sculdich [8]) te leysten, die wile dattet onbetaelt is, ende niet hoerre een yghelic alleen [9]), mer elc also veel als hem boert te betalen [10]), ende also veer als men hem daertoe dwinghet [11]) van des gherichtes weghen, die dat ghelovet is of die dat mit hem loveden, of hi dit voor hem betaelt heeft [12]). Lovet ooc een man veel luden een scult te betalen, waer men denghenen leystet die men dat betalen sal, so heeft men hem allen gheleystet die men dat ghelovet had [13]). Die ooc also enen borghe

* 1) verwracht. L. verwracht he syn lyf. G. verwercket he syn lyff syn eere ende dat guet. Gr. 2.
2) verwracht. L. voerwracht. G. verwercket. Gr. 2.
3) unde de overhere ne mach syne kyndere des doden myt den gude an den heren nycht weder wysen. L.
4) van aensterven. G. Gr. 2.
5) dat hem daer an sterven mochte verloren tensy dat he dat doet. Gr. 2.
6) vader eder syn moder eder synen broder eder suster eder synen maech eder yeman de des egens eder leens he warende were, alle syn anwardynge heft he verloren, hye ne doe dat yn noetwerynge synes lyves unde de dat onwetende dede also dattet gescheyden wedder sinen willen. Gr. 2. noet uppe den doden beredet worde eder he ne doet yt unwetende dat yt schee ane voirsate unde ane synen danck. L.
7) man to hope loven vor eenen werghelt. G. to samen lovet. L.
8) off vor ander ghelt dat sint se alle schuldich. G. eder ander gelt alle synt se plichtich. L. voer een weergelt offt voer een ander gelt dat synt se alle sculdich to leysten. Gr. 2.
9) hoerre iwelyc allene. Gr. 2.
10 boren mach te betalen. G.
11) als men ene getwyngen mach. L.
12) indeen dat he dat ghelt allen vor hem betalet heft. Lovet ok. G,
13) Lovet ock vole lude enen manne voir ene schult to geldene unde untfaen dat gelofte meer lude, woe men yeneme leyste deme men dat gelden sal eder dat myt synen wyllen sy soe heft men em allen geleystet den men dat gelovet hadde. L.

* settet dat hi die scult selve betaelt of sin borghe voir hem, mach hi dan dat bewisen ende volbrenghen [1]) dat hi die scult betaelt heeft, so heeft hi sinen borghe verlost [2]). Wie ooc borghe wort voor den anderen ende lovet besceiden ghelt te betalen [3]), dat moet hi selve volbrenghen met tughen dat hi dat ghelt betaelt heeft, of die man van sijnre weghen [4]).

Van den sijner ghemener buere lant off eret off scotet offt off gravet wat he dar vor geven sal. LXXVII. (III. 86.)

Wie sijnre ghebuer ghemeyn lant of eret of gravet [5]) of aftunet, wort hi den buermeyster [6]) daer voir wroghet [7]), hi moet daervoor te broken gheven III scell. Weyghert hi oec des rechtes voor den buermeyster ende wort hi beclaghet voor den oversten rechter, hi moet daer voor den bueren te broken gheven XXX scell. [8]), ende den bueren hoor ghemeen lant weder ende gheven hem te broken III scell. ende beteren den scaden. Of men den ombesetenen beclaghet, als men van rechte doen sal [9]), weygheren si ooc rechtes aldaer ende werden si voir den oversten rechter [10]) beclaghet, hoor buermeyster moet voor hem allen een broke gheven. [11]).

Off een leeke man den anderen vor geesteliken rechte beclaget ende in scaden brenghet we den scaden hebben sal. LXXVIII. (III. 87.)

Wilkoer leye enen anderen leyen beclaghet [12]) voor dat

* 1) kan he dat vullenbrengen dat. L. mach he dan dat bewysen dat he de scult betalet heft so. G.
2) untlediget. L.
3) beschieden gelt to betalen. Gr. 2.
4) eder syn borge eder een ander van syner wegene. L.
5) oft ofgravet G. wie synen gebuere gemeyne lant off eret offt afftunet offt affgravet. Gr. 2.
6) voir den buermeyster. L.
7) gewroget of beclaget. L. gewroget he. Gr. 2.
8) rechter so moet he darvor to broken gheven dertich schillinge. G. geven den buren dertich schillingen ende beteren den scaden offt men den ommebesetenen. Gr. 2.
9) hi moet deme rychtere wedden unde den buren myt dertich schyllingen boeten unde oer ghemene weder laten. Toe der selven wys betert eyne buerschap der anderen myt dren schyllingen unde gelt yn oren scaden of men sye voir den ummesetenen beclaget als men van rechte sal. L.
10) heren eder rychtere. L.
11) wedden een gewedde unde den buren myt dertich schillingen boten unde oren schaden gelden. L.
12) leyen of leken beklaghet. G. leyen off leken man beclaget. Gr. 2.

* gheestelike recht om alsulke scult [1]) of saken die een waerlic rechter mit recht richten sal, ende wort hi aldaer om beclaghet, hi moet den rechter [2]) die broken gheven [3]) ende den anderen sijn bothe ende hem weder wt den scaden helpen. Dit selve moet ooc die een lantman den anderen [4]) doen, of hi hem in enen anderen gherichte beclaghet of in enen wtwendighen gherichte, indien datse beide in eenre stat of dorp [5]) of buerscap ghezeten sijn, tensi dat hem rechts daer gheweyghert si voir den gherichte [6]).

Wo ende wanneer men enen manne rechtes weygheren mach. LXXIX. (III. 87 § 3.)

Rechtes weyghert die rechter wanneer hi een sake niet rechten en wil noch en mach, of dat hi sijn rechte rechtdaghen niet en hout [7]). Rechtes weyghert ooc die man daer men op claghet, wanneer hi vervestet wort, of dat hi niet en betaelt of wederghift [8]) dat voor hem betaelt is, of hoe die scult toe comen mach, die hi betalen ende wedergheven soude, ende die clagher oec betughen ende bi brenghen mach dat hijt hem sculdich is of voir hem betaelt heeft, ende oec dat hi so machtich is, dat men hem van gherichtes weghen daer niet toe dwinghen en mach, tsi mit panden of mit anderen gherichte, so moet men wel over hem claghen aldaer hi rechts over hem becomen mach [9]), ten waer dat sake dat hijt niet

* 1) voer geesteliken gerichte omme also danigen scult. Gr. 2.
2) rechter darumme. G.
3) brenget he ene dair mede yn schaden unde wort he dairumme beclaget tho lantrechte, he moet den rychter wedden. L.
4) oec een lantman den anderen. Gr. 2.
5) in eenre dorpe gheseten. G.
6) of he ene beclaget yt wycbolde rochte eder in eynen uytwendygen gerychte of sye beyde yn eynen dorpe eder yn ener graveschap sitten, eme en sy dan rechtes gheweygert voer den gerychte. L.
7) wtrechten en wil noch en mach. G. rechte rychten en wyl eder synen rechten dyncktael nycht en holdet. L.
8) de scult niet betalen wil oft dat he dat nicht wederghift. G.
9) nycht en gelt syne schult eder nycht weder gyft roef eder duve eder dat he weder geven solde unde men ene voir gerichtes halven myt pandemen dair nycht to gebrengen noch ghedwyngen en kan, soe moet men wal over ene claghen waer men syck rechtes bekomen mach over eme. L. dat he weder geven sal ende ok dat men hem van gherichtes weghene nicht dwinghen en mach mit pande so moet men wal over hem claghen aldaer he rechtes over hem bekomen mach, wat ok de man met gherichte tughen sal, den sal de rechter by des keysers hulde vorpleghen daer na de scepenen als alle anderen dingplichten by horen eden doet. G. Het overige van dit artikel ontbreekt in L. en G.

* machtich en waer te betalen, ende begheerde dan die clagher van des gherichtes weghen den man te hebben in hechten of vanghenisse voir sijn scult [1]), so sal hem dat gherichte den man leveren in hechtenis of in vanghenis, ende die clagher sal den sculdenaer redeliken eten ende drincken gheven. Ooc so sal die clagher den gherichte ende den vrienden borghe setten voir lijf ende goet, den sculdenaer met ghesonden live ende leden weder wt der vanghenis te leveren, tot alre tijt als die clagher betaelt of vernoeghet worde van des sculders weghen. Ende woude ooc die sculdenaer hem selven verbosen ende eden doen voor die scult, die bekenliken waer of betughen mocht, so vervestet hem selven die sculdenaer mit dien woorden ende wort daer mede echteloes ende rechteloes [2]).

Van den de enen vervestende man vor gherichte betuget wo he dar over tugen sal. LXXX. (III. 88.)

Wat een man mitten gherichte betughen sal den sal die richter bi des keysers hulden verpleghen ende ghebieden, daer na die scepenen als alle anderen dincplichtich bi horen eden doet [3]). Wanneer men ooc enen vervesteden man voor gherichte brenghet, buten eenre hantachtigher daet of een besettinghe over hem biedet, so salmen die vestinghe tughen eer [4]) der besettinghe mitten rechter ende mitten dincplichten [5]). Selve en derf [6]) die clagher niet tughen, so waer hi mitten rechter [7]) sijns tughes volcomet. Wanneer ooc [8]) die man dan gheset wort [9])

* 1) ten were sake dat he des nicht mechtich en were to betalen ende begeerden dan die clager van des gerichtes wegen den man te hebben in hechten offte vangenisse voer syne scolt so. Gr. 2.
2) ende wol sich oec die sculder vervosen ende ede doen voer die scholt die bekentlyc were, offt betugen mochte so vervestet sich die sculder selven myt den worden ende wort daermede echteloes ende rechteloes. Gr. 2.
3) des sal de rychter by konynges hulden eder banne verpleghen, dairna de schepenen unde alsoe dairna alle dye dynckplichtigen by erme eede. L.
4) Wanneer men ok enen vervesteden man vor gherichte bringhet buten een hantaftigher daet oft ene besettinghe over hem bedet so sal men de vestinghe tughen eer. G.
5) gevangen voir gherichte voret unde der bezettynge over eme byddet unde hye der vestynge versaket, die vestunge sal men betugen eer der besettynge myt den rychter unde myt den dynckplichtigen. L.
6) doer. G.
7) myt den gerichte. L.
8) vollencomen wanner oec. Gr. 2.
9) besat wort. L. gesettet wort. Gr. 2.

* so moet die clagher alre eerst op hem sweren dat hi der daet onsculdich [1]) si, dat hem God also help ende al sijn heylighen [2]). Daerna so sullen sweren sijn tughen dat sijn eedt al recht ende reyn [3]) si. Aldus so sullen ooc sweren die clagher ende sijn tughen op enen vervesteden man, die om een misdaet inder hantachtigher daet ghevanghen wort, ende also voir gherichte ghebracht ende mit ordelen also ghesettet [4]). Mit welken ghetughe een man voer gherichte of teghens dat gherichte volcomen sal, tsi om goet of om waer [5]) of om een ander sake [6]), die sal sijn tuuch te voren nomen ende segghen biden eden ende sal dat selve na sweren [7]).

Van den de enen guet nympt dat sijnen gude ghelijc is ende holt dat openbaer vor sijn goet wo men dat guet anspreken LXXXI. (III. 89.)

Wie des anderen mans zwaert of messe [8]) wt der sceide trect [9]) of des anders sack, vol of ledich, van der molen voert [10]) of die enen zadel of toom of spoor of ander goet neemt [11]), dat enen anderen man toe hoort ende sinen goede ghelijck is, daer des guedes meer [12]) te samen gheleit was, tsi oec wat goede dattet si [13]), ende dat hi dat meent dattet sijns selfs goet is, ende hout dat voir sijn eyghen onverholen ende sinen eedt aldaer toe doet, so mach men dat guet wael aenspreken ende daerop claghen als recht, mer betyet men hem daeraen

* 1) der daet al schuldich. G. der daet alle sculdich. Gr. 2.
2) der daet schuldich sy daer hye umme vervestet sy, dat em God soe helpe unde hilligen. L.
3) reyne unde unmeyne. L. al reyne ende al echt se. G.
4) voer gerichte worde gebrocht ende mit ordelen also ghesettet. Gr. 2.
5) of um were of. G.
6) het sy omme weer offt guet offt omme ander saken. Gr. 2.
7) myt ordelen wort gesat van deme tuge, welkes getuych aver dye man voir gerichte eder yegen dat gerychte volkomen sall, yt sy umme guet eder umme gewere, dat sal syn tuych voir secghen by synen eede unde he sal yt selven na sweren. L. ede daer he selve na sweren sal. G.
8) oft messe oft muzze. G.
9) luket. G.
10) So wes des anderen swert, eder cleder, boeken eder schermessen synen ghelyck nae waene van dem stoven dreget eder ydelen sack eder vullen van der mollen voret. L.
11) dinck desghelike nympt. G.
12) vele mer. G.
13) eder bedde, kussen, slaeplakene dair es meer to samene lycht eder ander guet. L.

* dieft [1]) of roves, so mach hi hem wael ontsculdighen opten heylighen, indien dat hi des tuuch heb, dat hi dat goet onverholen voir tsijn ghehouden heeft, so en mach men hem gheen hantachtighe daet bethyen noch daervoor beclaghen [2]).

Van den de enen man begravet de ghedoedet is op den velde off ghemoerdet, wat hi dar an mysdaen heft. Ende oeck off em sijn maech off vrient off gheslagen worde. LXXXII. (III. 90.)

Wort een man ghedoot of ghemoort opt velt [3]) ende en weet men des niet wie dat ghedaen heeft, ende wort die begraven [4]) opten velde of inden dorpe [5]) mit witscap der bueren, so en heeft hi daeraen niet misdaen die den doden man begraven heeft. Ende wort ooc een sinen maech of vrient of ghesleghen, hi moet hem wel begraven, al ist dat hi ooc wel weet wie dattet hem ghedaen heeft [6]), tensi dat hi [7]) die claghe mitten doden voir gherichte begonnen hebbe, so moet hi mitten doden die claghe volvoeren [8]) ende en moet den doden niet begraven buten des rechters oorlof, al so langhe [9]) als die claghe ongheeyndet is. Valt een man [10]) of wort hi ghewont of ghesleghen also seer dat hi totten dorpe niet comen en mach, ende wie dien indraghet [11]) ende sterft die in sijnre ghewere [12]), hi sal des bliven sonder scaden. Ende des doden erfnamen

* 1) deefftes. G.
2) wat he voir dat syne nympt und dat syne dair let, holdet he yt danne yn den wane dat yt syne sy unverholen unde doer hye synen eet dairto doen, he blyft des ane wandel. Umme anevanck mach men dat wal anspreken unde under eme beclagen. Schuldiget men ene dairan duyfte eder roves des untschuldiget he syck uppe dye helligen off he des tuych heft, dat hye yt onverholen hebbe geholden soe ne mach men enen nener hantaften daet dairan schuldigen. L.
3) Wort ene gemordet uppe den velde unde en weet men nycht L. ghedodet offt gemordet ap den velde. Gr. 2.
4) hi dan begraven. G.
5) so wye den begreft up den velde eder yn den dorpe. L.
6) ende wort ok een man syn mach of vrent of gheslaghen he moet hem wel begraven al ist dat he dat ok wal weet we hem gheslaghen of ghedodet heft. G. een man syn maech offt vrent off geslagen. Gr 2.
7) al ist he dat al wael weet wie den hem geslagen offt gedodet hevet tenzy dat he. Gr. 2.
8) dair mede volgen unde vullenklagen. L. de claghe wal voren. G.
9) dewile dat de claghe nicht endighet was. G. dewile dat die clage ongeeyndet ys. Gr. 2.
10) Vallet ok een man. G.
11) invoret of draghet. G. yn voret. L.
12) he dan in synre gewere. Gr. 2.

* sullen hem sijn cost ende arbeit betalen, indien dat sijn goet dat hi bi hem hadde doe hi starf min waerdich was dan die cost, die hi mit hem ghedaen had [1]).

Van den de lude herberghet ende de lude onder em selven enen man wondet off doet slaet wat de hueshere ofte bure dar vor doen sollen. LXXXIII. (III. 91.)

Herberghet ooc een man lude ende slaet die een den anderen doot [2]), so sal die waert des sonder scaden bliven ende al die bueren [3]), indien dat si dien vredebreker niet op houden en moghen [4]) ende datse dat weren ende zweren opten heylighen, als mense daerom beclaghet. Alsodanighe saken salmen to den gherichte ontweghen [5]).

Van den rechter wo de ghenen man myt voerspraken an spreken en mach dan den clagher, ende wat een richter nicht doen en moet. LXXXIV. (III. 91 § 2.)

Die rechter en mach ghenen man aenspreken mit vormunder of sonder vormunder, dats mit vorspraken, behalven die clagher te campe, noch hogher dan tot sijnre onscult [6]), of si doen elc na sinen rechte [7]). Die rechter of peynder en sal ooc ghenen oncost, last noch onraet op dat lantrecht, verder dan dat lantrecht wt wiset [8]), ooc so en sal hi gheen beden, dienst,

* 1) syne kost gelden eder syn guet dat he by em heft of yt der kost wert ys de he myt em verdaen heft. L.
2) doet buten des huesheren scult bynnen synen huse oft hove oft daer en buten ende ok so wat misdade horer een den anderen doet so sal de hueshere des sunder scade blyven. G.
3) aene synre schult bynnen synen geweren eder dair buten eder welck ungerychte oerre een den anderen begeet, de waert sal des bliven ane schaden unde ock de bure alle. L.
4) den vredebreker nicht op en hoelden. Gr. 2.
5) to gedynge wrogen. L. to rechte untweren. G.
6) noch hoger dan tot synre scolt. Gr. 2.
7) noch ane vormunden sunder den clager to kampe wart hogher dan to syner unschult off hye sye doe dair mallick na synre rechten. L.
8) He ne moet ock neen gebot noch herberge noch bede noch denst noch leenrecht uppe dat lant zetten yt ne wylkore dat land volck. L. Hiermede eindigt dit HS.
In G. luidt dit artikel: De rechter en mach gheen man anspreken mit vormunde oft sunder vormunde behalven de clagher to kampe noch hogher dan tho syner unscult of ze doen elc na horen rechte. He en moet ok neen ghebot noch herbergende noch bede noch denst noch gheen nye recht op dat lantrecht setten ten se dat het dat volck wilkoere. G. Hiermede eindigt het eerste Groninger handschrift.

* gunst noch gheenrehande oncost op die bueren setten [1]), dan bi den ghemenen bueren ende buermeyster, om sijn bothe ende den bueren te scaden. Want wat rechter of pander voor den rechten gichten of eysschen, tsi mit boden of mit dwanghe, van den bueren, dan van outs ghewoonliken is ende bi den ghemenen bueren ende buermeyster in gheset is [2]), die verdoemt sijn ziel. Daerom so rade ic [3]) aldenghenen die gheen [4]) recht bevolen en is, datse hem selven houden buten den rechten, ende ooc aldenghenen die recht bevolen is ende dat hantieren, datse anders niet en rechten noch ordelen en vinden over enen ygheliken ghelyc over hem selven. [5]) Ende daerom seg ic, dat hi si een sot of een dwaes die de roede selve snidet [6]), daer hi mede ghesleghen sal werden, ende hem selven wijst totter ewigher verdomenissen om een cleyne ghenoechte, heerscappie, ghewelt of bathe ende ontsien te wesen van allen menschen opter aerde, ende daerom ewelic in der hellen grond te bernen ende sonder ontfermicheit ewelic ende emmermeer ghequelt te wesen van den duvelen der hellen. Want elc man sie wel toe ende marck nauwe dese letteren voirs. [7]) wiese leest of hoort lesen, die hoort wel ende verstaet wel wat recht of onrecht is. Want God is alle recht in allen rechten. Ghelic als hi oec spreect [8]) in den ewangelio: mit wat rechten of maten daer een yghelyc mede rechtet of wt metet, mit alsodanighe mate of rechten [9]) sal ic hem weder rechten ende in meten, hier namaels als hi niet meer warven en mach op aertrijc [10]) ende anders niet te bieden en heeft dan die naacte ziele. Och elc merck om een corte macht ende wille ghenoecht ende bliscap een corte tijt op aertrijck te heb-

* 1) onraet op dat lantrecht setten vorder dan dat lantrecht wtwyset oec soe en sal he genen beden denst gunst noch genreleye oncost op die buren setten. Gr. 2.
2) to scaden. Wat rechter op peynder vorder richten gifften off eysschen dat se myt beden off myt dwange van den buren ende buermeyster ingeset ys. Gr. 2.
3) Daer rade ic. Gr. 2.
4) den geen. Gr. 2.
5) iweliken anders dan als over hem selven. Gr. 2.
6) houwet. Gr. 2.
7) eweliken in der hellen gront te bernen ende sonder ontferherticheyt eweliken ende ummermere gequellet to wesen van den duvelen van der hellen want elc man sey to ende merke nauwe desse letteren vorgescreven. Gr. 2.
8) vornympt wal wat recht sy off onrecht want God ys alle dat recht in allen rechte gelyc als he oec spreket. Gr. 2.
9) rechte offt maeten sal. Gr. 2.
10) werven en mach op eertreke. Gr. 2.

* ben ende ewelic ende..... [1]) sinen nacomelinghen ghegheven ende bevolen heeft op dat heylighe ewangelium ende op haer kersten ghelove hebben, vueren ende ghebruken, ende want allen kersten menschen, gheestelic ende waerlic, tot eenre volcomen waerheit ende ewigher ghedencnissen der passien Christi ende een gruwelinghe der helle ende tot een volcomen hope te comen totten ewighen leven. Ende want Constantinus doe een heer was van alder wereld ende sijn nacomelinghen ooc van recht wesen sullen, so wort die voirs. zegel volmaect gheteykent ende figuriert mit enen aern, want die aern al die werelt door best bekent is ende hogher ende wider vlieghet dan enich dier. Desghelycs so comen ooc des keysers teykenen, segel ende brieven wider ende vorder dan enigher heren brieve of zeghel comen. Ende aldaer om, dat des keysers teyken, zeghel ende brieve daerbi beteykent sullen wesen voir ander heren teyken, segel ende brieve, so wie dan dit teyken of segel sien of horen daer of segghen, die sullen een volcomen meedliden hebben ende bedrucnisse der passien Christi, want dit dat volcomen zeghel is, daer al ander zeghelen hoor macht van hebben, die totter waerheit ghebruuct werden. Want dan so wert desen edelen keyser Constantinus toe gheordiniert ende ghegheven ende bevolen ende sinen nacomelinghen dat zwaert des rechten, die kersten ghelove mede te bescermen ende den smadeliken, iammerliken, lasterliken doot Christi mede te wreken, ende dat heylighe ewangelium te lesen inder misse mit enen ghetoghenen zwaerde, in ieghenwoordicheit des pawes als hi misse doet, of daer yement weder seide of straffede die heylighe ewangeliën ende die heylighe scriften, daer sonder merren over te rechten als over enen onghelovighen, misdadigen menschen, om salicheit, sekerheit ende vasticheit des kersten gheloves. Also dan is die sekerheit, waerheit, vasticheit ende eerbaerheit des segels voirsc. te samen gheset

* 1) merke omme een corte macht ende wille ghemechte ende bisscop to hebben op eertrike ende eweliken ende ommer meer daeromme verdomet te wesen aldaer gescreven staet in der hillighen scrifft dat neymant van veelden to veelden comen en sal noch en mach nu noch nummer meer. Gr. 2. Met deze woorden eindigt het tweede Groninger handschrift. Bij ende breekt het handschrift van PIETER VAN SCOUWEN af, daar een blad verloren ging, en wij missen wat hij waarschijnlijk over de passio Christi als het ware zegel der waarheid en over het aan Constantinus gegeven zegel en de hem verleende macht om de waarheit te verzekeren, vermeldde.

ende ghevoecht in enen ronden cirkel ende compasse ende, gheliker wijs als dat seghel ront is, sonder hoken ende wtweghen, so sullen wi ooc ront wesen alle doechden ende eer te volbrenghen ende die waerheit niet te bevlecken mit loghentale of mit enigherhande bedriechnisse of loosheit. Want die waerheit dat is Christus selve, die en socht gheen hoeken der bedriechnisse. Ende daerom wondert mi utermate seer van al denghenen die dat zeghel der waerheit hebben of vueren willen, si sijn gheestelic of waerlic of wie datse sijn, groot of cleijn, die heden seghel ende brieven gheven op een proven of op ander gheestelike goeden, of op ampten of op watterleye saken dattet si, ende merghen of over merghen of op een corte tijt daer enen anderen zeghel ende brieven gheven op enich van desen punten voirsc. of op enich punt dat niet reckelic en is, om een cleyne bathe of ghewin dat hem of horen vrienden te bathen comen mach, ende enen anderen te scaden, ende bevlecken die oneyndelike waerheit also iammerliken. Waerliken, ic en can mi des niet versinnen, vermoden noch begripen, die sulke loosheit, bedriechenisse ende loghental hantieren, ende daermede omgaen, si en houden hem selven wiser, edelre ende volcomenre dan Xstum onse ghesontmaker hem ghehouden heeft. Hi en wist gheen wtweghe, souden wi verlost wesen van der donker, duster, zwarter hellen, hi en most den doot voor ons liden om die volcomen waerheit te vervollen, dat voor van hem gescreven was. Daerom mach Christus wel segghen: poenitet me fecisse hominem. Niet dat God verdriet dat hi den mensche ghemaect heeft, mer hem iammert dat sinen zwaren, bitteren doot an also menighen mensche verloren soude wesen. Ende ic seg u oec bi waren woorden, die segel ende brieven gheeft op scout of onscout of op watterleye saken dattet sijn, daer u ghewin of comen mach of uwen vrienden, ende om enen anderen te bedrieghen of in scaden te brenghen of verlies, dien waer nutter dat se niet gheboren en waren, danse die waerheit mit loghentale ende mit bedriechnis also iammerliken bevlecken ende wisen hem selven ter hellen ende ter ewigher verdomenissen. Seg oec, of hem een heer van den lande, hi si gheestelic of weerlic, mit sijne ridderscap ende steden verbonden om enen ghemenen oerbaer des lants, die heer brake dat verbont of dat werde ghebroken bi sinen bevele, of die ridderscap of enich van den steden die machtich waren of niet en hielden

van den heer, ende braken dat verbont, ic seg u bi waren woerden, hi si heer of vrouwe, ridder of knecht, rechter of scepen van den steden, of hi si wie dat hi si, die alsulc verbont breken daer also menighe gheloften om gescien ende also veel seghelen ende brieven op ghegheven werden om den ghemenen oorbaer ende dat verbont vast ende stantvastich te houden, die versaken die passie Christi ende lochenen die heylighe ewangelien ende hoor kersten ghelove, ende werden daertoe menedich ende rechteloes. Want alle brieven eerst wt den rechten ghevonden, gheordineert ende ghenomen sijn om een cort verstant ende begrip dier saken, daer die brieve op ghemaect ende gheordiniert werden. Daerom sullen alle brieve die gheordiniert, ghescreven ende ghemaect werden, na ghewoenten ende seden der lande ende steden daer se in ghemaect werden, vast ende stantachtich wesen, sonder enighe behendicheit, loosheit ende bedriechnis daerin te soken, van nyewen vonden daerin te soken of van ouden, want se wt den rechten gheordineert ende ghenomen sijn ende daer gheteykent ende bezeghelt sijn mitten seghel ende helmteyken voirnoemt, dat daer ghevonden ende gheordineert is tot eenre ewigher ghedencnisse der passien Christi. Segghe oec, wie enighe loghentael, loosheit of bedriechnisse bezeghelt of scrijft voir misdadighe menschen of voir enighe saken, die niet rackelic en waren, die verseghelt ende verliest sijn ere, ende die keyser mach hem dat zeghel nemen ende hi en mach nemmermeer gheen ander weder vueren. Daerom so en sal niement gheen zeghel hebben noch vueren dan heren, gheestelic ende waerlic, ridderen ende knechten, rechteren ende scepenen, ende die mitten rechten omgaen ende rechtverdeliken dat recht hantieren, den armen ghelyc den riken, anders en sal niement gheen zeghel hebben. Cooplude die sullen een merck hebben op enen gulden rinck om hoer brieven, die si tot malcander seynden, daermede te teykenen, mer hoer coepbrieve die an hoorre comanscap draghen, dat sullen cedulen wesen, die een wt den anderen ghesneden, om ghedochtenisse hoerre stucken van der comanscap ende der sommen van den ghelde ende die tijt der betalinghen, want veel bedriechnisse in comanscap ghesciet, daer dat edel seghel der waerheit mede bevlect mocht werden. Boulude, huuslude ende ander slechte lude en sullen gheen zeghel vueren noch hebben, want si int ghemeen niet en weten wat eerbaerheit is of wat totter eren

behoort of wat dattet zeghel der waerheit beduut of waerom dattet ghevonden is. Voort so sullen alle heren, gheestelic ende waerlic ende al diegheen die macht of beveel hebben over ander menschen, ten ionxsten daghen antwoorden voor hoorre ondersaten zielen, ghelijc dat een pastoor antwoorden sal voor sinre kerspel lude zielen. Wee, wee ende allen wee, hen die macht of beveel over ander menschen hebben ghehat, ende sonderlinghe die arme menschen verdruct hebben mit onrecht, die vermoede ic in alsulc ewich leven te hebben ende te vercrighen als die hebben vercreghen, die over dat onnosel lam Christus rechten. Daerom alle ridderen ende knechten ende alle heren, die ye rechten, ampten of ampten die an den rechten draghen, of tollen hueren of pachten of verpachten, om die arme lude ende cooplude te verdrucken ende dat meeste ghelt daerof te crighen, dese sullen al mit desen voirghenoomden rechteren ende amptluden gheloont werden. Desghelycs so sullen alle heren, gheestelic ende waerlic, ridderen ende knechten, die hoor lande ende lude versetten sonder kenlike nootsake of om ten heylighen grave te trecken, die sullen ooc alsulc loon vercrighen als dese voirnoemde hebben vercreghen. Ooc so seg ic u voorwaer, wie ghelt of goet leent op lande ende lude, om daer ghewin af te hebben ende die arme lude te verderven ende te verdrucken, die sullen alsulc loon hebben als die ioden ende wokenaren hebben sullen, ende ooc also veel argher, want se die arme onnosele menschen verdrucken om dubbelt woker daeraf te crighen ende te nemen. O wee den kersten menschen, die also iammerliken bedrogen sijn van den vyant van der hellen, dat se alle ghiericheit, loosheit ende bedriechnis insetten ende visieren, om den onsalighen dreck, dat aertsche goet te vergaderen, den wi doch een cleyne tijt dueren sullen, ende daer wi ewelic ende emmermeer om verdoomt sullen wesen. Och leider, daer staet gescreven, dattet nauwe wesen sal dat die rechtverdighe behouden sullen bliven. Och arme menschen, waer sullen dan dieghene bliven die onrechtvaerdelic gheleeft hebben ende leven, als die hemselven behelpen mit roven, mit wokeren, mit meenten, mit vercopen, mit valsche ghewichten, mit valsche maten ende mit al die behendighe loosheden, die si visieren moghen, den dreck der werelt te vergaderen, daerse die edel eer ende waerheid mede bevlecken ende die arme ellendighe zielen mede verdomen. Mer die nu

wijsheit, loosheit ende behendicheit weten nader werelt te spreken, dat hieten wise menschen, ende die simpele, oetmoedighe, rechtverdighe menschen, dat hieten dwase menschen na der werelt te spreken. Ende elc sie wel toe, wat een wijsheit of cloecheit nader werelt te spreken is gherekent, dat is een ghecheit ende een sotheit voor Gode gherekent, daer staet doch ghescreven: die onnosele, oetmoedighe ende die reyn van herten sijn, die sullen dat rijc der hemelen besitten, mer men leest niet dat die ghierighe, lose, behendighe menschen, die de wijsheit der werelt hantieren, dat si dat rijck der hemelen yet besitten sullen, daerom rade ic allen heren, gheestelic ende waerlic, dat se hem selven hoeden voor ghierighe raden, amptluden, rechteren ende panderen, die daerna staen der heren ampten of gueden te belenen, ende die heren in scanden ende in oneren te brenghen ende ondoechden, ende om hoor arme luden te verderven, dat doch also niet wesen en soude, want dat is alte quaden herde die sijn scapen niet en bewaert voor den wolf. Alsulke amptluden en sijn ooc nader scriften anders niet gerekent dan gripende wolven. Daerom so pleghen die heren bi ouden tiden, ende ic ook wel ghehoort hebbe binnen corten iaren van heren, die heymelic reden of ghinghen totten onnoselen menschen, om hoor scapen ende ondersaten te bewaren voir die gripenden wolven voirscr. ende vraechden den onnoselen menschen, wat heer daer waer in den lande ende hoe die leefden mit hoor ondersaten, ende of hem sijn ondersaten ooc bedancten ende sijn arme lude, ende wat rade, ridderen ende amptluden ende peynderen, dat hi had in den lande, ende hoe die amptluden mitten ondersaten te vreden waren, ende menich ander punt dat hem ende sinen lantluden antreffende was. Als hi dan van yement vernam die onreckeliken was, dien liet hi tot hem halen ende sette hem of also veel, dat hijt qualic onberen mocht, ende vergaft hem daer mede een reyse, mer dede hijt meer, so liet hi hem den hals of houwen. Voort so heb ic ooc wel ghehoort van heren, wanneer si binnen een iaer min of meer in sommighen steden of dorpen in horen lande niet gheweest en hadden ende si dan daer quamen, so ghinghen si an een want of an een muer staen, waerre yement arm of rijck dede hi ropen, die den heer spreken woude of yet van hem begheerde, hi waer daer om aldaer ghecomen alle mans woorden te horen ende alle ghebreclicheden of misdaden, die daer ghesciet mochten wesen, te

verlijken, te verenighen ende te vreden te maken. Voert so pleghen ooc die heren in ouden tiden, ende nog wel in sommighen landen is, wanneer daer een heer eerst ghehuldet was, so plach men enen penninc te visieren bider ridderscap ende biden steden, of men munten voert bider waerden ende zwaerheit der vormunten, ende die munte plaghen die heren also vast ende stantachtich te houden, also langhe als si leefden, den lesten penninc also goet ende also zwaer als den eersten penninck, want wie munten lichten of daertoe raden dat mense verlichten sal om cleyne bathe of om grote bathe daer of te hebben, die stelen God ende alderwerelt, ende al die dyeverye die daer gesciet in die verlichtinghe, die gaet opten ghenen die dat doen ende daertoe raden. Ende wie dat doen of daertoe raden dat men die munten verlichtet, die sijn ooc altoes armer van ghelde ende behovender dan diegheen sijn, die altoes ter eren ende ter doechden ende ter ghemenen oerbaer raden. Oec plaghen die heren bi ouden tiden veel te eerbaer daertoe te wesen datse sulke winninghe yet sochten, als hem van munten comen mocht, ende noch ooc in sommighen landen. Mer ooc leider die tijt is ghecomen, dat valscheit, loosheit, giericheit, behendicheit ende alle ondoecht gaet boven eer, doecht ende waerheit. Dat vernym aldus: sint dier tijt dat die heren ridderen ende knechten ende die de wijsheit, eerbaerheit, doechde ende waerheit der werelt plegen te regieren ende te hantieren, dat die sijn gheworden ghierich, loos, behendich, ende nemen alle ondoechde voor doechde ende loghentael voor waerheit, ende vergheten der volcomen waerheit, dat is dat edel seghel Christi, die om der waerheit wil te volbrenghen gestorven is. Wie alsodanighe ondoechden lief hebben ende die vergheten die volcomen waerheit ende der eerbaerheit, die ontmannen hem selven, ende comen dan slechte luden, die hem selven beholpen hebben ende behelpen mit wokeren, mit voorcopen, mit alder behendicheit, loosheit, die si visieren of bi brenghen moghen, ende vergaderen also groten scat ende belenen daer mede der heren gueden, hoor ampten ende tollen, om noch meerre scat te verwerven, ende dat werden dan mans nader werelt te spreken, mer niet daer mede te comen ten ewighen leven, aldus dan so wort man tot onman ende onman tot man. Hier so wil ic min reden mede sluten des voirgescr. bokes, want ic hope dat elc artikel ende capittel staet in sijnre rechter stede. Ende seit

daerom: O ghi heren rechteren ende scepenen ende al die mitten rechten omgaen, siet daertoe dat ghi also recht na bescreven recht, so en dwaelt ghy niet, ende seghelt also ende ordel vindet dat u niet toegheseet en werde inden lesten rechtdaghe int dal van Iosaphat: Gaet ghi vermaledide int ewighe vuer, dat u van beghin der waerheit bereit heeft gheweest ende dat u ewelic ende emmermeer dueren sal, mer dat ons toegheseit moet werden van den rechten waerachtighen zegel Christus: Coomt ghi tot mi, ghebenedide in mijns vaders rijck, dat u van aenbeghin der werelt bereit heeft gheweest. Nu merct den rechten wech wel ende laet den onrechten wech after u.

Dit is wt, God danck. Ende heeft ghescreven PIETER VAN SCOUWEN, priester, int jaer ons heren MCCCCLI, bidt voor hem om God, dat God sijnre ontfermen wil.